

АНТИЧКА КЊИЖЕВНОСТ

Уредник
Др Бранко Гавела

ХЕРОДОТОВА ИСТОРИЈА

1. и 2. део

Превео са старогрчког
МИЛАН АРСЕНИЋ

МАТИЦА СРПСКА

Ликовна опрема
ДУШАН РИСТИЋ

САДРЖАЈ

1. ДЕО

Књига прва

КЛИЈА

Увод. Ранија историја Лиђана * Кандаул и Гиг * Рат с Милећанима * Чудесно спасење Ариона * Крез * Крезов разговор са Солоном * Крезов сан * Адресг из Фригије. Погибија Крезова сина * Жалост Крезова за сином Атисом * Крез искушава пророчишта у Хелади и Либији * Атина. Порекло Атињана * Пизистратова тиранија * Спарта. Ликург и његов устав * Рат са Тегећанима. Крезов савез са Спартом * Санданис одговара Креза од похода на Персију * Почетак рата са Персијанцима * Крезово повлачење. Кир опседе Лиђане под Сардом * Заузеће Сарда * Крез пада у персијско ропство * Крез код Кира * Земља и обичаји Лиђана * Међански тиранин Дејок и други владари * Упад Скита * Астијаг и његови синови * О Кировом рођењу и спасењу * Како је Астијаг дознао да је Кир у животу * Кажњавање Харпага. Астијаг шаље Кира у Персију * Кир наговара Персијанце да се одметну * Побуна Персијанаца. Астијаг губи престо * Живот Персијанаца, њихова вера и празници * Обичаји Персијанаца * Хелени (Јонци и Еолци) у Малој Азији * Јонци и Еолци обраћају се Спарти за помоћ * Побуна Лиђанина Пактија * Пактијева пропаст * Отпор Фокејаца * Судбина Тејаца и осталих Јонаца * Карци и Ликијци * Киров поход на Асирију. Опис Вавилона * Краљице Семирамида и Нитокрида * Опсада и заузеће Вавилона * Асирија: земља и народ * Обичаји Асираца * Масагети и њихова земља * Кир објављује рат Масагетима * Борбе са Масагетима * Кирова смрт. Обичаји Масагета

Књига друга

ЕУТЕРПА

Египћани — најстарији народ. Опис њихове земље * Како је настала земља Доњег Египта * Плодност земље. Делта * Величина Египта * Поплаве Нила * Нилови извори и ток * Истраживања Насамонаца * Обичаји и вера Египћана * Жртве и свете животиње * Божанства и храмови * Верске свечаности * Египатско порекло грчких божанстава * Шест најзначајнијих верских светковина * Поступање са животињама: мачке, пси * Крокодили — свете животиње * Нилски коњи, видре, птице, рибе, змије * Нарочити обичаји: гозбе, одевање, врачање, лечење * Балзамовање и сахрањивање * Живот у Доњем Египту * Историја Египћана: краљеви Мин, Мерис, Сезострис * Сезострисова освајања * Сезострисова владавина * Краљ Протеј и прича о Хелени * Менелај долази по Хелену * Краљ Рампсинит и његова ризница * Силазак Рампсинитов у доњи свет * Кеопс и градња пирамида * Кеопсов син Микерин * Блудница Родопија * Краљ Анизије и етиопска владавина * Десет хиљада годнна историје * Дванаест краљевина. Подизање Лабиринта * Мерисово Језеро. Псаметих преузима власт * Пророчиште у Бути * Краљеви Неко и Псамис. Копање канала * Краљ Априја. Амазисова побуна. Сталежи и жупе * Амазис ступа на престо * Владавина Амазиса. Његов живот и карактер * Амазисово пријатељство са Хеленима

Књига трећа

ТАЛИЈА

Камбизов поход на Египат * Савез с Арабљанима и пролаз кроз пустинзу * Судбина Псаменита и његова сина * Рат с Етиопљанима * Камбиз упућује посланике Етиопљанима * Поход на Амоњане * Камбизово лудило. Камбиз убија сестру и брата * Убиство Прекраспова сина * Поход Спартанаца против Поликрата * Прича о Поликратовој срећи. Амазисово писмо * Размирице Самљана са Спартанцима и Коринћанима * Перијандар и његови синови * Борбе на Саму. Напад Самљана на Сифно * Лажни Смердис и владавина мага * Камбизова смрт * Отанова сумња * Завера седморице * Прекраспово признање и самоубиство * Пад лажног Смердиса и убиство мага * Завереници се саветују о облику владавине * Дарије постаје краљ. * Дарије уводи порез. Подела земље на сатрапије * Индуси. Њихови обичаји * Арабљани и њихово богатство * Богатство осталих крајева * Смрт Интафренова * Сатрап Орет одлучује да освоји Сам * Поликратова смрт. Орета стиже казна * Демокед, хеленски лекар код Дарија * Демокедово бекство * Силозонт, избеглица са Сама * Дарије заузима Сам * Предаја власти Силозенту. Побуна Бабилонаца * Зопирово лукавство * Поновно заузеће Бабилонa

Књига четврта

МЕЛПОМЕНА

Дарије жели да се свети Скитима. Постанак Скита * Предања о пореклу Скита * Песник Аристеја о Скитима * Опис скитске земље. Становници * Поднебље * Мит о Хиперборејцима * Опис делова и облика света * Откриће Азије * О скитским водама * Реке: Истар, Тирас, Хипанис, Бористен и др. * Скитска божанства. Ратни обичаји * Пророчанства, смртне казне, заклетве * Сахране краљева * Одвратност према туђим обичајима * О краљу Скилеју. * О броју Скита * Даријев поход на Ските. Прелазак у Европу * Пролазак кроз Тракију. Гетски бог Салмоксис * Мост на Истру. Положај скитске земље * Скити траже савезнике међу околним народима * Амазонке * Скитски ратни планови * Дарије упада у скитску земљу * Ток ратовања * Дарије се кришом повлачи * Скити прогоне Персијанце * Даријев повратак у Азију Мегабаз остаје * Оснивање Кирене * Историја Кирене * Бат и борбе Кирењана * Батов син Аркесилај * Народи Либије * О номадским народима * Пешчани спрудови и њихови становници * О другим народима Либије и њиховом животу * Картагињани о другим народима * Персијанци освајају Барку. Феретимина освета

2. ДЕО

Књига пета

ТЕРПСИХОРА

Мегабазова освајања у Европи. Обичаји у Тракији * Пресељавање Пеонаца у Азију * Персијски изасланици у Македонији * Хистијеј на персијском двору. Отан * Аристагора и припрема похода на Накс * Опсада Накса * Аристагора тражи помоћ Спарте * Спартански краљ Анаксандрид и његови синови * Аристагора у Спарти. Карта Азије. Пут од Ефеса до Сузе * Аристагора у Атини. Атина после Хипархове смрти * Протеривање Пизистратида * Реформе двојице Клистена * Изагора. Клеоменов поход на Атику * Успеси Атињана. Савез Тебанаца и Егињана * Рат Егињана с Атињанима * Уплитање Спарте * Коринћанин Сокле устаје против тираније. Говор Сокла, посланика из Коринта * Хипија на персијском двору * Јонци и Атињани полазе у поход на Сард. Повлачење * Побуна на Кипру * Борбе с Персијанцима * Кипрани поново у ропству. Освајања Персијанаца * Бекство Аристагоре и његова смрт

Књига шеста

ЕРАТО

Повратак Хистијеја * Борбе код Милета. Дионизије, вођ Јонаца * Пораз Јонаца * Заузеће Милета. Самљани и Милећани на Сицилији * Напредовање Персијанаца. Хистијејева смрт * Персијанци освајају Трачки Херзоне * Владавина Милтијада и његових наследника * Персијске реформе у Јонији. Поход на Хеладу * Дарије припрема нов поход на Хеладу. Егина * О спартанским краљевима * Демарат * Демарат постаје краљ * Свргнуће краља Демарата * Леотихида и Клеомен * Клеоменова смрт * Односи Егињана и Леотихиде. Спартанац Глаук * Борбе између Егине и Атине * Персијанци освајају острва * Освајање Еретрије. Упад у Атику * Атињани шаљу Филипида у Спарту по помоћ * Маратонска битка * Победа Атињана. Персијанци се повлаче * Закасна помоћ Спартанаца. Алкмеониди * Клистен Бира мужа својој кћери * Несрећни поход Милтијадов на Пар * Како је Милтијад освојио острво Лемно * Пелазги напуштају острво

Књига седма

ПОЛИМНИЈА

Дарије припрема нов поход на Хеладу. Његова смрт * Ксерксе ступа на престо. Скупштина првака * Ксерксе. Мардоније и Артабан говоре у скупштини * Артабанов говор * Ксерксов сан и колебање * Нови снови. Доношење одлуке о рату * Велике ратне припреме. Прокопавање Атоса * Полазак војске у Сард. Богатство Лиђанина Питије * Ксерксе подиже мостове преко Хелеспонта * Молба и кажњавање Питије * Пут од Сарда до Абида. Смoтра војске * Разговор Ксеркса са Артабаном * Ксерксе говори Персијанцима. Прелазак у Европу * Пут до Дориска. Ксерксе пребројава војску * Ко су били пешаци и како су били опремљени * Пешадија и њени заповедници * Коњица * Флота и њени заповедници * Ксерксе врши војну смотру * Договор са Демаратом * Награђивање Маскама и Бога. Полазак из Дориска * Пут до Аканта * Како се војска хранила. Од Аканта до Терме * Логоровање у Терми * Гласници се враћају из Хеладе. Талтибијев гнев * Сперхије и Булије * Зaslуге Атињана за слободу Хеладе * Темистокле и флота, Измирење Хелена * Уходе у Азији. Преговори с Аргом * Повест о Гелону, тиранину сиракушком * Хеленски изасланици у Сиракузи * Гелонови преговори са хеленским изасланицима * Гелон одбија пружање помоћи Хелади * Држање Керкирана. Крићани одбијају помоћ * Тесалци. Термопилски кланац * Хеленска флота код Артемизија * Прва поморска битка. Персијске војне снаге * Тродневна бура. Персијски губици * Успеси хеленске флоте * Пределни око Термопила. Хеленске снаге * Леонида. Персијска извиђања * Дводневна битка у кланцу. Епијалтово издајство * Персијанци заобилазе

кланац * Савезници одлазе. Последња борба * Еурит и Аристоклеме. Издајство Тебанаца * Демаратови и Ахеменови савети * Ксеркс се свети мртвом Леониди

Књига осма

УРАНИЈА

Темистоклови савети * Прва битка код Артемизија * Друга битка код Артемизија * Повлачење Хелена * Ксеркс прикрива своје губитке. Тесалци и Фокејци * Персијанци у Фокеји. Беоћани им прилазе * Пут у Делфе. Хеленска флота код Саламине * Јачина хеленске флоте * Ратно већање. Персијанци спаљују Атину * Темистоклови савети Хеленима * Хелени одлучују да прихвате битку код Саламине * Ксерксово ратно веће. Персијска флота код Саламине * Војска продире на Пелопонез. Темистоклово лукавство * Аристид * Битка код Саламине * Пораз Персијанаца * Ксеркс доноси одлуку о повлачењу * Ксерксово већање са Мардонијем и Артемизијом * Хермотим из Педазе * Повлачење персијанске флоте. Ратно већање Хелена * Ксерксово повлачење * Мардоније остаје у Тесалији * Ратни плен. Одликовање Темистокла и Еурибијада * Артабаз. Ксеркс прелази у Азију * Мардоније испитује пророчишта * Мардонијев изасланик Александар у Атине * Савет Спартанаца Атињанима * Атињани одбијају понуду за закључење мира

Књига девета

КАЛИОПА

Мардоније продире у Атику. Одлука Атињана * Полазак спартанске војске * Мардоније се повлачи у Беотију * Држање Фокејаца. Хелени код Еритре * Напад персијске коњице. Мазистијева погибија * Хелени у околини Платеје. Препирка око положаја * Ратни поредак Хелена * Ратни поредак варвара * Неповолна знамења на обема странама * Ратно већање Персијанаца * Александрова опомена. Промена распореда * Персијска коњица напада * Хелени заузимају нове положаје * Битка код Платеје * Погибија Мардонија. Победа Хелена * Артабазово бекство. уништење персијске војске * Паузанија и Лампон * Подела ратног плена * Сахрана погинулих. Хелени опседају Тебу * Артабаз се враћа у Азију. Савез Самљана са Хеленима * Персијска флота се повлачи ка Микали * Битка код Микале * Пораз Персијанаца * Ксеркс заводи кћер свога брата * Атињани опседају Сест * Заузеће Сеста. Повратак Атињана у Хеладу

Коментари

О Херодоту и његовој Историји

Књига прва

КЛИЈА

Увод. Ранија историја Лиђана * Кандаул и Гиг * Рат с Милећанима * Чудесно спасење Ариона * Крез * Крезов разговор са Солоном * Крезов сан * Адрест из Фригије. Погибија Крезова сина * Жалост Крезова за сином Атисом * Крез искушава пророчишта у Хелади и Либији * Атина. Порекло Атињана * Пизистратова тиранија * Спарта. Ликург и његов устав * Рат са Тегећанима. Крезов савез са Спартом * Санданис одговара Креза од похода на Персију * Почетак рата са Персијанцима * Крезово повлачење. Кир опседи Лиђане под Сардом * Заузеће Сарда * Крез пада у персијско ропство * Крез код Кира * Земља и обичаји Лиђана * Међански тиранин Дејок и други владари * Упад Скита * Астијаг и његови синови * О Кировом рођењу и спасењу * Како је Астијаг дознао да је Кир у животу * Кажњавање Харпага. Астијаг шаље Кира у Персију * Кир наговара Персијанце да се одметну * Побуна Персијанаца. Астијаг губи престо * Живот Персијанаца, њихова вера и празници * Обичаји Персијанаца * Хелени (Јонци и Еолци) у Малој Азији * Јонци и Еолци обраћају се Спарти за помоћ * Побуна Лиђанина Пактија * Пактијева пропаст * Отпор Фокејаца * Судбина Тејаца и осталих Јонаца * Карци и Ликијци * Киров поход на Асирију. Опис Вавилона * Краљице Семирамида и Нитокрида * Опсада и заузеће Вавилона * Асирија: земља и народ * Обичаји Асираца * Масагети и њихова земља * Кир објављује рат Масагетима * Борбе са Масагетима * Кирова смрт. Обичаји Масагета

Увод. Ранија историја Лиђана

1) Ово је преглед историје Херодота Халикарнашанина, који је написан ради тога да се временом не би умањио значај онога што је човечанство створило, те да велика и дивна дела, и она која су створили Хелени, као и она која су створили варвари, не би била заборављена, а најзад, поред осталог, и зато да би објаснио зашто је између Хелена и варвара долазило до ратова.

Садашњи персијски учењаци тврде да су Феничани криви за сукоб. Затим, кажу да су се Феничани доселили са обала Еритрејског мора на обале Средоземног мора, у земљу у којој и данас живе, те да су одмах одатле предузимали замашне поморске походе, па су, тргујући египатском, асирском и другом робом, стигли једном чак и у Арг. А Арг је тада био најпознатији град у земљи која се сада зове Хелада. Дошавши, дакле, у тај Арг, Феничани изложе своју робу на продају. Петог или шестог дана по доласку, када су већ скоро сву робу били распродали, дошле су на морску обалу многе жене, а међу њима је била и краљева кћи, која се звала Ија, и која је, као што и Хелени о томе причају, била кћи краља Инаха. Ове су стале уз крму лађе и забавиле се куповањем робе која им се највише допадала. А Феничани се договоре и навале на њих. Међутим, већина ових жена побегне, а уграбе Ију са још неколико жена, баце их у лађу и отплове за Египат.

2) Тако је, дакле, по причи у Персијанаца, Ија доспела у Египат, а не како то причају Хелени. И то је била прва неправда. Персијанци, даље, причају да су после тога неки Хелени (не могу да кажу који су то били) допловили у фенички град Тир и онде уграбили краљеву кћер Еуропу. То су вероватно били Крићани. На тај начин су Феничанима вратили мило за драго. Касније су Хелени били криви за другу неправду. Отпловили су на великој лађи у Ају, у Колхиди, и на реку Фасид, и онде су, кад су свршили све због чега су били дошли, уграбили и краљеву кћер Медеју. Колхидски краљ је послао изасланика у Хеладу и затражио одштету за отмицу и да му врате кћер. Хелени су му одговорили да он и његови Феничани нису платили одштету за отмицу Ије из Арга, те да ни они њему зато неће да плате одштету.

3) Друго поколење после тога је, кажу, Пријамов син Александар (Парис), чувши о томе, зажелео да отмицом доведе себи жену из Хеладе, пошто је добро знао да неће платити одштету,

јер је ни Хелени нису платили. Кад је тако уграбио Јелену, Хелени су одлучили да прво пошаљу посланике да траже да им се Јелена врати и да им се плати одштета за отмицу. Тројанци су на то одговорили подсећајући их на отмицу Медеје:

„Нисте платили одштету нити сте нам је, на наш захтев, вратили, а хтели бисте да добијете одштету од других!"

4) До тог времена дешавале су се међу њима појединачне отмице, а после тога Хелени су јако много скривили, јер су они први повели рат против Азије, пре него Персијанци против Европе.

Отимање жена је, по њиховом мишљењу, насилнички поступак, и стога нимало није разумно да се наврат-нанос свете због уграбљених. Најпаветније је пак да се не води брига о уграбљеним женама, јер је јасно да оне против своје воље не би никада ни биле уграбљене. Персијанци кажу да Азијати нису уопште правили питање због уграбљених жена, док су, напротив, Хелени због једне једине Спартанке сакупили велику војску, па дошли у Азију и уништили Пријамову државу.

Од тада Персијанци непрестано сматрају Хелене својим непријатељима. Азију пак сматрају за своје подручје и све варварске народе у њој за своје поданике, док су Европа и Хелада, по њиховом схватању, једно посебно подручје.

5) Тако је то било по причању Персијанаца, а повод за њихово непријатељство према Хеленима налазе да је било освајање Троје. А у погледу Ије Феничани се не слажу са Персијанцима. Они кажу да Ија није уграбљена и одведена у Египат, него да се заволела са капетаном лађе, па кад је осетила да је у другом стању, а бојећи се родитеља, добровољно је отпловила с Феничанима да се то не би прочуло.

Видели смо шта о томе причају Персијанци, а шта Феничани. Ја ипак нисам у стању да кажем како се то управо догодило, али знам човека који је први почео да се непријатељски понаша према Хеленима. Пошто га поменем, наставићу са приповедањем, у коме ћу се подједнако осврнути и на велика и на мала људска насеља, јер су многи некада велики градови изгубили свој значај, а опет многи који су у моје време велики, били су некада безначајни. Знајући да је људска срећа нестална, поменућу у свом приповедању подједнако и једне и друге.

6) Крез, један од Алијатових синова, био је пореклом Лиђанин и владао је народима с ове стране Халиса, који тече с југа према северу између Сирије и Пафлагоније и улива се у такозвано Црно море. Колико нам је познато, овај Крез је први од варвара присилио један део Хелена да му плаћају данак, а са другима се спријатељио. Покорио је пак Јонце, Еолце и Дорце у Азији, а успоставио је пријатељске односе са Спартанцима. Пре него што су пали под Крезову власт, сви су Хелени били слободни. Налет Кимеријаца на Јонију — а ови су у Јонију дошли пре Крезова времена — није довео до трајног освајања јонских градова, него су они у том налету били привремено заузети и опљачкани. Власт, која је дотле била у рукама Хераклида, прешла је тако у руке Крезове породице, познате под именом Мермнада.

Кандаул и Гиг

7) У Сарду је био владар Кандаул, потомак Алкеја, једног од Хераклових синова, кога су Хелени називали Мирсил. Агрон, син Нинов, унук Белов и праунук Алкејев, постао је први од Хераклида краљ у Сарду, док је Кандаул, син Мирсов, био по реду последњи. Владари те земље пре Агрона били су потомци Лида, сина Атисова, по коме је и цео народ добио име Лиђани, а раније су се звали Меонци. Од ових су, на основу једне изјаве пророчишта, добили власт Хераклиди, који воде порекло од Јарданове робиње и Херакла. Владали су за време двадесет и два поколења; пет стотина и пет година прелазила је власт с оца на сина, све до Кандаула, сина Мирсова.

8) Овај Кандаул је страсно волео своју жену и у тој заљубљености сматрао је да му је жена најлепша на свету. Имао је у то време у својој пратњи неког Гига, сина Даскилова, кога је од свих слугу највише волео. Овом Гигу Кандаул је поверавао најважније послове, па му је испричао и о ванредној лепоти своје жене. После кратког времена — јер је Кандаулу било суђено да га задеси несрећа — рече он Гигу:

„Гиге, чини ми се да ти не верујеш да ми је жена тако лепа; а пошто су уши неверљивије од очију, зато дођи да је видиш голу!”

На то Гиг са запрепашћењем одговори:

„Господару, како ти тако шта пада на памет, те ми заповедаш да гледам своју господарицу нагу! Кад жена скине хаљину, скида са њом и свој стид, Одавно су људи пронашли лепе ствари, и из њих треба извући поуку. Једна од њих је и ова: да свако гледа оно што му приличи. Верујем да је она најлепша на свету, али те молим да не захтеваш од мене оно што је непристојно.”

9) Рекавши то, одлучно је одбио тај предлог, јер се бојао да ће се из тога излећи неко зло. Али му Кандаул одговори:

„Буди храбар, Гиге, и немој се бојати да те искушавам; а не бој се ни моје жене, јер ти ни она неће ништа нажао учинити! Ја ћу претходно тако удесити да она неће ни приметити да си је видео. Поставићу те иза отворених врата у ложници. Одмах после мене доћи ће у постељу и моја жена. Близу улаза налази се једна столица. Кад буде скидала једну по једну хаљину, стављаће их на ову столицу и даће ти се прилика да је мирно посматраш. А кад од столице буде одлазила у постељу, и кад јој будеш иза леђа, побрини се да изађеш кроз врата а да те она не примети.”

10) Не могавши се извући, Гиг на то пристане. Кад је Кандаул мислио да је време за спавање, уведе Гига у ложницу, а убрзо после тога дође и његова жена. При уласку и за време свлачења Гиг ју је посматрао. Када је био иза њених леђа, у тренутку кад је прилазила постељи, он клисне иза врата и изађе из собе. Међугим, док је излазио, жена га је приметила. Пошто је знала да јој је то њен муж приредио, није од стида повикала; правила се чак да није ништа ни приметила, али је у души смислила да се освети Кандаулу.

Код Лиђана је, наиме, а скоро и код свих осталих варвара, велика срамота да се чак и мушкарац види го.

11) Тада се жена правила равнодушном и била је мирна, а кад је ускоро свануло, позове она своје најоданије слуге, припреми их и нареди им да одмах позову Гига. Овај, не слугећи да она зна оно шта је он урадио, дође на њен позив, јер је и раније навикао да долази кад год га је краљица позивала. Чим је Гиг дошао, она му рече:

„Сада, Гиге, имаш да бираш којим ћеш од два пута да пођеш: или убиј Кандаула и узми мене за жену и лидско краљевство, или ћеш сместа бити убијен да не би, по наговору Кандаула, и даље гледао оно што ти не приличи да гледаш. Дакле, или треба да погине онај који те је на тако нешто наговорио, или ти који си ме видео голу и увредио ме.”

Гиг је најпре био у недоумици шта да каже, па затим понизно замоли краљицу да га не тера на такав избор. Пошто је она остала чврсто при свом, и кад је видео да му није преостало ништа друго него или да убије свог господара или да сам буде убијен, он одлучи да остане у животу и запита краљицу:

„Кад ме већ присиљаваш да убијем свог господара и против своје воље, реци ми онда на који начин да то извршим!”

Ова му одговори:

„Напашћемо га за време спавања и убити на оном истом месту на коме је удесио да ме видиш голу.”

12) Кад су се тако договорили, и чим је пала ноћ (Гиг, наиме, није отишао нити му је било могуће да се извуче, него је морао да погине или он или Кандаул), пође у ложницу за краљицом. Она му пак да мач и сакрије га иза истих врата. Кад је затим Кандаул заспао, дошуња се Гиг и

убије га, те тако добије и престо и краљицу за жену. (Ово спомиње и Архилох с Пара, савременик тих догађаја, у својим јамбским триметрима.)

13) Тако је Гиг добио краљевство и учврстио га на основу пророчанства Делфијског пророчишта. Кад је због Кандаулове смрти у Лидији дошло до немира, а затим и до оружаног сукоба, договориле су се Гигове присталице са осталим Лиђанима да се обрате пророчишту у Делфима. Обе су се странке споразумеле да ће признати Гига за краља ако га и пророчиште призна, а ако га не призна, да ће вратити краљевску власт Хераклидима. Пророчиште га је признало, и тако је Гиг остао на престолу. Сигурно је да је Питија том приликом још рекла да ће се Хераклиди осветити после петог колена иза Гига. Тим речима Лиђани и њихови краљеви нису придавали неки већи значај све док се оне нису обистиниле.

14) Тако су Мермнади осигурали власт коју су отели од Хераклида, а Гиг је за време своје владавине послао не мало, него неизмерно много дарове у Делфе, а највише сребрних. Поред овог сребра даровао је он Делфима и неизмерно много злата. Између осталог, даровао им је шест врло знаменитих златних врчева. Ови се налазе у Коринтској ризници и тешки су тридесет талената. Говорећи истину, ова ризница заправо и није била својина коринтске државе, него је припадала Кипселу, сину Еетијонову. Овај Гиг је, колико ми је познато, после фригијског краља Мида, сина Гордијина, први од варвара слао дарове у Делфе. Мида је поклонио Делфима престо са кога је кројио правду, и који представља нешто особито, што је вредно да се види. И овај престо налази се на истом месту где и Гигови врчеви. А оно злато и сребро што га је даровао Гиг назвали су у Делфима, по имену дародавца, Гигова ризница. За време своје владавине упао је Гиг с војском у Милет и у Смирну и заузео је тврђаву у Колофону. Али за време тридесет и осам година своје владавине он није извршио никакво важније дело, и о њему имамо само толико да кажемо.

15) Поменућемо укратко Гигова сина Ардиса који је владао после Гига. Овај је заузео Пријену и упао у Милет, а за време његове владавине у Сарду, Кимеријци су, протерани из свог завичаја од Скитских номада, дошли у Азију и заузели цео Сард, осим тврђаве.

16) Влада Ардиса трајала је четрдесет година и њега је наследио син Садидат, који је владао дванаест година, а после њега долази на престо Алијат. Овај је ратовао са Кијаксаром, потомком Дејоковим, и са Међанима, протерао Кимеријце из Азије, освојио Смирну, коју су основали Колофоњани, и упао у Клазомену. Из ових градова пак није отишао по својој вољи, него је грдно настрадао. Он је ипак за време своје владавине извршио ова знаменита дела:

Рат с Милећанима

17) Повео је рат против Милећана, што му је отац оставио у аманет; а ратовао је против Милета и његове околине на овај начин: кад би жито било зрело, упадао би у милетску област с војском уз свирку харфи, фрула, таламбаса, пиштаљки и других свирала. Кад год би долазио у милетску област, не би рушио куће по пољима изван града, нити би их спаљивао, и не би им обијао врата, него би их све поштедео. Кад би уништио сва стабла и све плодове у земљи, он би се тада повукао. Милећани су држали у својим рукама море, те војска није могла да врши опсаду. Куће им Лиђанин није рушио стога да би Милећани имали откуда ићи да сеју и обрађују њиве, и да би он имао шта да пљачка приликом свог поновног упада.

18) Тако је ратовао пуних једанаест година, и за то време Милећани су двапут претрпели тежак пораз: први пут код Лименеја, а други пут у долини Меандра. У току ових шест година у Лидији је још владао Садидат, син Ардисов, који је овај рат и започео и сваке године упадао у милетску област.

Следећих пет година ратовао је Алијат, син Садидатов, наследивши, као што сам већ раније објаснио, рат од оца, и наваљивао је на Милет свом силом. Једини су у овом рату притекли

Милету у помоћ становници острва Хија. Ови су, враћајући им зајам, дошли Милећанима у помоћ јер су Милећани раније помагали становницима Хија у рату против Еритрејаца.

19) Кад су дванаесте године војници запалили усев, десио се овај догађај. Када је плануло жито, распиривана ветром ватра ухвати и храм Асесијске Атене и он до темеља изгори. У први мах на то се није обраћала нарочита пажња, али кад се војска вратила у Сард, разболи се Алијат. Пошто је болест била дуга и тешка, било по нечијем савету или из властите побуде, пошаље он свештенике у Делфе да питају бога за савет о болести. Али кад су ови били дошли у Делфе, Питија им је рекла да неће прорицати док не оправе Атенин храм који су спалили у милетској земљи Асесу.

20) Ја отуда то знам што су ми о томе причали у Делфима. Поред тога Милећани причају још и то да је Перијандар, Кипселов син, био у најприснијем пријатељству са Трасибулом, тадашњим тиранином у Милету. Кад је Перијандар сазнао шта је пророчиште одговорило Алијату, послао је свог изасланика Трасибулу и обавестио га о томе, да би благовремено знао како да поступи.

21) Милећани кажу да се то овако десило. Чим је Алијату јављено шта је пророчиште одговорило, он сместа пошаље посланика у Милет са намером да склопи примирје са Трасибулом и Милећанима док не сагради храм. И изасланик је дошао у Милет. Али Трасибул је још раније сазнао тачно за цео овај план и за Алијатове намере, па је смислио ово. Наредио је Милећанима да се донесе на трг сва количина жита колико год га је било у приватним и државним амбарима, и да кад он да знак, сви почну да пију и да се међусобно веселе.

22) Трасибул је ово урадио и заповедио ради тога да би изасланик из Сарда видео огромну количину жита и народно весеље, те да би о томе јавио Алијату. То се, доиста, тако и десило. Кад је изасланик све то видео и предао Алијатову поруку Трасибулу, па кад се вратио у Сард, до измирења је заиста било и дошло. Алијат је мислио да је у Милету велика несташица у житу, те да ће народ пасти у крајњу невољу, а примио је од изасланика, кад се овај вратио из Милета, сасвим супротне вести, сасвим друкчије него што се надао. После тога они се измире, чак се спријатеље и постану савезници, а Алијат сагради у Асесу, уместо једног, два храма богињи Атени, и убрзо оздрави. Ето, тако се провео Алијат у рату са Милећанима и Трасибулом.

23) Перијандар беше Кипселов син и он је Трасибула обавестио о изјави Делфиског пророчишта. Он је владао у Коринту као тиранин и њему се, како причају Коринћани (а с њима се слажу и становници Лезба), десило у животу велико чудо. Ариона из Метимне изнео је делфин на својим леђима на копно код Тенара. Арион је тада био најбољи свирач на цитри на свету и, по мом мишљењу, први је састављао песме-дитирамбе, изумео их и увежбавао дитирамбске хорова у Коринту.

Чудесно спасење Ариона

24) Прича се да је овај исти Арион, пошто је дуго времена проборадио на двору Перијандра, зажелио да плови у Италију и на Сицилију. То је једног дана и учинио. Зарадивши онде много новаца, хтео је да се врати у Коринт. Кренуо је, дакле, из Тарента, па пошто је имао највише поверења у Коринћане, најми он једну коринтску лађу. Међутим, посада брода склопи на мору заверу да баци Ариона у море и да му узме новац. Арион сазна за то и понуди им сав новац, само их замоли да му поштеде живот. Али није био у стању да их умилостиви, већ му морнари заповеде или да се сам убије, па да га на копну сахране, или да сместа скаче у море. Дошавши у велику опасност, Арион их преклињаше да му се смилују и, кад већ друкчије не може да буде, да му бар дозволе да им се покаже у целој својој опреми и да им с веслачке клупе отпева једну песму. Ови му, најзад, дозволе да им пева. Обузела их је ипак жеља да још једанпут чују песму најбољег певача на свету, те сви дођу са задњег дела лађе и скупе се на средини брода. Арион обуче сву

своју опрему и узме цитру, попне се на клупу и запева из свег гласа. Кад је отпевао песму, баца се са целом опремом у море, а морнари наставе да плове за Коринт. Прича се да је тада делфин узео Ариона на леђа и донео га на Тенар. По изласку на копно упути се он у целој својој опреми пешке у Коринт. Кад је тамо стигао, испричао је све шта се с њим догодило. Перијандар му није поверовао, те га стави под стражу и нареди да никуд не излази, а мотрио је на морнаре. Кад они приспеше, позове их и запита да ли штогод знају о Ариону. Док су они причали да је он жив и здрав негде у Италији и да су га срећног оставили у Таренту, искочи изненада пред њих главом Арион у оној истој опреми. Страшно су се поплашили и нису могли да порекну своју кривицу. То причају сада Коринћани и Лезбијци, а код Тенара постоји један омањи бронзани кип који представља човека како јаше на делфину.

Крез

25) Алијат, Лиђанин, дакле, заврши рат са Милећанима и затим умре. Владао је педесет и седам година. Кад се био опоравио од болести, поклонио је и он, као други по реду из ове династије, Делфијском пророчишту један велики сребрни врч и ванредно лепо израђено гвоздено постоље за њега, најлепши примерак од свих оних поклона који су се налазили у Делфима. Израдио га је мајстор Глаук с Хија, који је први на свету пронашао вештину заваривања гвожђа.

26) После смрти Алијатове дошао је на престо његов син Крез, кад му је било тридесет и пет година. Први Хелени на које је напао били су Ефешани. Али за време трајања његове опсаде заветују Ефешани свој град богињи Артемиди, на тај начин што су ужетом свезали зидине око града за Артемидин храм. Између старог града, који је тада био под опсадом, и храма био је размак од око седам стадија. После ових напао је Крез редом на све Јонце и Еолце, налазећи једнима једну, а другима другу кривицу. Ако је коме могао да пронађе већу кривицу, имао је убедљивији изговор за напад, а неке је напао скоро без разлога.

27) Чим је Хелене у Азији натерао да му плаћају данак, помишљао је да сагради лађе и да са њима нападне и покори становнике острва. Али кад је све било спремно за грађење лађа, по једнима, дошао је у Сард Бијант из Пријене, а по другима Питак из Митилене и спречио га да гради флоту. Он је, наиме, на питање Крезово има ли шта ново у Хелади, одговорио:

„О краљу, становници острва накуповали су десетине хиљада коња и намеравају да зарате против тебе и пођу на Сард.“

Мислећи да овај озбиљно говори, Крез му рече:

„О кад би само богови упутили острвљање да на коњима нападно на децу Лидије!“

Али га овај прекине и рече му:

„Сасвим је разумљиво, о краљу, што желиш да ти падну у руке острвљани са својим коњима. Па шта мислиш да су острвљани, чим су сазнали да имаш намеру да градиш бродове против њих, могли друго да зажеле него да савладају и похватају Лиђане на мору, како би ти се осветили за Хелене који станују на копну, а које си претворио у робове?“

Крез се овим речима јако обрадује и, пошто му је дао за право, послуша га и престане са грађењем бродова. И тако је са оним Јонцима са острва успоставио пријатељске односе.

28) После извесног времена покорио је скоро све народе који су становали са ове стране реке Халиса. Крез је, наиме, покорио све остале народе, осим становника Киликије и Ликије и то: Фрижане, Мисијце, Маријандине, Халибе, Пафлагонце, Трачане, Тине, Битињане, Карце, Јонце, Дорце, Еолце и Памфилце.

29) Кад их је све покорио и присајединио Лидији, долазили су у Сард, који је тада постигао највиши степен богатства, редом сви тадашњи мудраци из Хеладе, па је, између осталих, дошао и Атињанин Солон, онај што је Атињанима, на њихов захтев, написао законе и одмах иза тога отпутовао у свет на десет година. Отпловио је под изговором да иде да види света, а, уствари, да

не би био присиљен да укине законе које им је сам био написао. И Атињани се у његову одсуству нису усудили да их укину, јер су се свечаним заклетвама обавезали да ће се десет година служити законима које им је написао Солон.

Крезов разговор са Солоном

30) Због ових закона, а и да би видео света, отпутовао је Солон у Египат Амазису, а затим и Крезу у Сард. Крез га је у свом двору лепо примио и сјајно угостио. После тога, трећег или четвртог дана нареди Крез слугама да Солон проведу кроз ризнице и да му покажу сву величину и богатство. Кад је овај све то видео и прегледао, Крез га згодном приликом запита:

„Пријатељу Атињанине, до мене је дошао глас о твојој мудрости и да си, путујући као мудрац, обишао и упознао многе земље; сад ме је обузела жеља да те запитам којег човека сматраш најсрећнијим на свету?"

Крез се надао да је он тај најсрећнији човек на свету, па га је због тога то и упитао. Солон му искрено и без ласкања одговори:

„Господару, Тела Атињанина."

Зачудивши се овом одговору, Крез га нестрпљиво запита:

„А зашто баш Тела сматраш најсрећнијим човеком?" —

„Прво, зато," рече му овај, „што је тај Тел живео у Атини за време срећних дана и имао добру и лепу децу, те је дочекао да од свих види унуке и сви су га преживели, а онда, што је провео живот у таквој срећи и што је умро најславнијом смрћу. Он је, наиме, кад су се Атињани борили против суседа у Елеузину, дошао својима у помоћ и, натеравши непријатеља у бекство, славно погинуо. Атињани су га сахранили о државном трошку на оном месту где је пао тако му указали највећу почасти."

31) Кад је Солон завршио са приповедањем о великој срећи Тела, Крез га запита кога другог сматра најсрећнијим, мислећи сасвим сигурно да ће то место њему да припадне. Али Солон рече:

„Клеоба и Битона. Ова двојица, наиме, били су пореклом из Арга и живели су у сваком задовољству, а уз то били су телесно снажни. Обојица су били победници на олимпијским утакмицама и о њима се прича ово. Кад се у Аргу одржавала свечаност у част богиње Хере, морала им се мајка хитно да одвезе на колима до храма, а волови им се нису на време вратили с њиве. И младићи су се у последњем тренутку упрегли у јарам и одвукли кола на којима је седела њихова мајка. Вукли су их тако четрдесет и пет стадија док не дођоше у храм. Кад су на очиглед свих учесника свечаности то извршили, умрли су најлепшом смрћу. Бог је тиме дао до знања да је за човека много боље да умре него да остане у животу. Сакупљени Аргејци славили су снагу младића, а Аргејке су благосиљале њихову мајку што је родила такве синове. Пресрећна због тог дела и јавног признања, мајка стаде пред кип и помоли се богу за здравље својих синова, Клеоба и Битона, који су јој одали тако велико поштовање, па замоли богињу да им да да буду најсрећнији људи на свету. После те молитве, чим су принели жртву и најели се, младићи су у храму заспали и нису се више ни пробудили, него им је то био крај. Зато што су били тако добри, Аргејци дадоше да им се израде слике и пошаљу их у Делфе."

32) Кад је Солон дао друго место овој двојници, Крез се јако расрди и упита га:

„Пријатељу Атињанине, ти моју срећу баш тако мало цениш да ме не стављаш у исти ред ни са обичним, малим људима."

А Солон му одговори:

„О Крезу, иако знаш да су богови завидљиви и нестални, ипак ме питаш о људској срећи. У току дугог времена човек мора много да види и против своје воље, а мора много и да претрпи; Граница људског живота иде и до седамдесет година. Тих седамдесет година садрже у себи двадесет и пет хиљада и две стотине дана, не рачунајући ту и уметнути месец у преступним годинама. Кад бисмо, због тачног рачунања, свакој другој години додали по један уметнути месец, било би у седамдесет година тридесет и пет уметнутих месеци, а они би имали хиљаду и педесет

дана. За време ових двадесет и шест хиљада двеста педедет дана у току седамдесет година, ниједан од њих није исти као други и сваки од њих доноси сасвим различите догађаје. То значи, Крезу, човек је у свему остављен судбини и случају. Видим да си богат и силан владар, а оно за што си ме питао не могу ти никако рећи пре него што видим да ли ћеш до краја живота бити срећан. Ни најбогатији није срећнији од онога који има само оно што му је најпотребније за живот, ако му, и поред свих лепота и свега блага, не буде дато да до краја живота ужива у свом богатству. Многи људи били су несрећни и поред огромног богатства, а опет, многи срећни и у осредњим, и скромним материјалним приликама. Јако богат и несрећан човек има само два преимућства над срећним и сиромашним човеком, док овај има много више преимућстава над богатим и несрећним човеком. Богаташ не мора да се одрекне својих прохтева и може лакше да подноси штету која га задеси али сиромашан има над богатим следећа преимућства: штету, додуше, не може једнако да поднесе и да задовољи пожуду као богаташ; од штете га пак брани срећа, па није унакажен, здрав је, не зна за банкротства, има здраву децу и леп је. Ако уз све то још и лепу смрт дочека, онда је достојан да се назове онако срећним како ти тражиш, Ни за кога се пре смрти не сме ни помислити ни рећи да је благословен, а камоли срећан.

Човек не може да има све што зажели, као што ниједна земља нема све што јој треба, него нешто има, а у нечему оскудева. Она која од њих има на расположењу већину потрепштина, та је земља најбоља. А тако и једно човечије тело није само себи довољно. с једне стране има што му је потребно, а с друге оскудева у нечему. Кад неко од људи проживи у сваком обиљу и задовољству и умре лепом смрћу, тај је достојан, о краљу, да носи назив срећна човека. Треба безусловно видети каква ће му бити смрт, јер многим прво бог даде срећу, па их онда изненада потпуно упропасти."

33) То је рекао Крезу, а овај му се није ни захвалио, него га отпусти без иједне речи. Помислио је да је Солон нека велика будала, зато што му уз све тадашње благо препоручује да сачека да види каква ће му бити смрт.

Крезов сан

34) После Солонова одласка бог се страшно осветио Крезу, по свој прилици зато што је сматрао себе за најсрећнијег на свету. Одмах после тога, за време спавања усни, као на јави, да ће му се сину десити несрећа. Крез је имао два сина, од којих је један био богаљ; био је, наиме, глупоном, док је други био међу својим вршњацима први у свему. И овај се звао Атис. За овог, Атиса, предсказао му је сан да ће погинути од баченог гвозденог копља. Кад се Крез пробудио и размислио о томе, а из страха од сна, реши се да га ожени и забрани му да убудуће командује Лиђанима, као што је раније имао обичај да ради, и нареди да се сва копља, дугачка и кратка, све чиме се људи служе у рату, склоне из мушких одаја и сместе у једну неприступачну одају, да не би нешто с места где је висило пало му на сина.

Адресг из Фригије. Погибија Крезова сина

35) Кад је управо био забављен око синовљеве свадбе, дође у Сард неки човек који је био у великој неприлици и чије су руке биле упрљане убиством. Био је родом из Фригије, и краљевског порекла. Дошавши у Крезов двор, замоли да га, према тамошњим обичајима, очисте од греха. И Крез га је очистио. У Лидији постоји приближно исти обичај чишћења од греха као и код Хелена. После завршетка уобичајеног обреда зажели Крез да дозна ко је он и одакле је, па га запита:

"О човече, ко си и из кога места Фригије долазиш да тражиш уточиште на моме огњишту? Кога си убио: човека или жену?"

Овај му одговори:

"Ја сам, краљу, Мидин унук и син Гордијев, а зовем се Адресг; Нехотице сам убио свог рођеног брата, и отац ме је прогнао и лишио свега."

"Ти си", рече му на то Крез, „потомак мојих пријатеља и дошао си у пријатељску кућу; остани овде у мом двору и нећеш оскудевати ни у чему. Уколико лакше будеш подносио своју несрећу, утолико ће ти бити боље."

И он је тако живео на Крезову двору.

36) У то исто време налазио се на Олимпу у Мисији један огроман дивљи вепар. Силазећи с планина овај је уништио усеве Мисијаца. Често су Мисијци ишли у лов на њега, али му нису могли ништа, него су још и страдали од њега. На крају дођу Крезу изасланици Мисијаца и рекну му:

"О краљу, огроман вепар појавио нам се у земљи и уништава и ам труд. И поред свих настојања не можемо да га уловимо. Молимо те сада да нам пошаљеш сина и одреде младића и паса да га истерамо из земље."

Кад су га за то замолили, Крез им, сетивши се сна, одговори:

„Не помињите ми више сина мога! Не могу вам га никако послати. Недавно се оженио и сада се налази у меденом месецу. Послаћу вам одмах одреде Лиђана и све ловце и заповедићу им да, кад дођу, што ревностије помогну да уклоните звер из земље."

Тако им је одговорио, и изасланици Мисијаца изјавише да су са овим задовољни.

37) На то уђе Крезов син, који је чуо како је Крез одбио молбу Мисијаца да им пошаље сина, и рече Крезу:

„Драги оче, за мене је раније било нешто најлепше и најплеменитије да стичем славу у ратовима и у лову на дивље звери. Сада си ми ускратио и једно и друго, иако ниси могао приметити да сам постао ни плашљивац ни кукавица. Како ћу сада изгледати кад будем одлазио на јавне састанке и кад се будем враћао са њих? Шта ће о мени да мисле грађани, а шта моја млада жена? Шта ће мислити, за каквог се човека удала? Него, или ме сад пошаљи да идем у лов или ми реци све и увери ме да је за мене боље што тако поступаш!"

38) Крез му на то одговори:

„Драго моје дете, не поступај ја с тобом овако ни због тога што сам видео да си кукавица нити сам ишта незгодно код тебе приметио, већ ми је на сан дошла нека прилика и рекла ми да ћеш бити кратка века и да ћеш погинути од гвозденог копља. Због тог привиђења пожурио сам и с твојом женидбом и нисам те слао на ове походе и приредбе да бих те, бар док сам ја жив, некако могао отети од судбине. Ти си ми једино дете, јер другог сина, онако глупо, сматрам као да и немам."

39) „Не замерам ти, оче" одговори младић, „што си ме због сна чувао. Дозволи да ти кажем да ниси добро разумео сан и да си га погрешно протумачио. Кажеш да ти је привиђење у сну рекло да ћу погинути од гвозденог копља. Где су вепру руке и где му је гвоздено копље кога се ти тако бојиш? Да ти је речено да ћу умрети од зуба или да ти се тако нешто слично учинило, било би оправдано то што чиниш, међутим, речено ти је од копља. Пошто нећу ићи у бој против људи, пусти ме!"

40) На то је Крез одговорио:

„Сине, победио си ме износећи своје мишљење о сну. Кад је тако, предомислио сам се и послаћу те у лов."

41) То рече Крез и позове Фрижанина Адреста, па му рече:

„Адресте, ја ти, кад те је снашла невоља нисам ништа пребацивао, него сам те чак очистио од греха, примио те у двор и опскрбио те свим оним што ти је потребно. Сада у овој неприлици дужан си да ми се за раније учињена добротина одужиш; треба да ми чуваш сина кад пође у лов, да не би неки зликовци извршили напад на вас и побили вас. Поред тога, и ти треба тамо да пођеш и да се прославиш својим делима. И од дедова си то наследио, а и сам имаш велику снагу."

42) „О краљу”, одговори Адрест, „друкчије не бих ни ишао на ту утакмицу, јер ми у овој мојој невољи и не приличи да идем међу честите вршњаке; сам не помишљам на тако нешто. Да, често сам угушивао у себи такву жељу. Али сада кад ти је нужно и кад треба да ти учиним услугу, а добро знам шта ти дугујем, не могу ти то одбити и спреман сам да ти онога кога ми повераваш на чување здрава и читава доведем кући.”

43) Одговоривши тако Крезу, пођу опремљени с одабраним младићима и псима. Кад су дошли на Олимп планину, потраже звер, нађу је, опколе и нападну копљима. Тада странац, овај што је био очишћен од убиства, поменути Адрест, баци копље на вепра, промаши га и погоди Крезова сина. Бацивши копље, учинио је да се испунило предсказивање сна. Тада неко отрчи да јави Крезу шта се догодило, дође у Сард и исприча му о боју и о удесу сина.

Жалост Крезова за сином Атисом

44) Креза је синовљева смрт силно потресла. Нарочито је жалио што га је убио баш онај кога је он очистио од греха за убиство. Сав изван себе због несреће, позове Зевса помиритеља, пошто је све то претрпео од странца, а позове и Зевса заштитника куће и заштитника пријатељства; по имену се обрати на истог бога називајући га заштитником и запита га:

„Зашто си ми прећутао да, примивши у двор странца, храним и гостим убицу свога детета?”

Обрати се и на Зевса заштитника пријатељства:

„Зашто се пријатељ, кога сам послао као чувара свога сина, показао као највећи непријатељ?”

45) После тога стигоше Лиђани носећи леш, а иза њих је ишао убица. Стао је пред мртваца, дигао руке и предао се Крезу молећи га да га убију над мртвацем. Помињао је своју ранију несрећу; и у тој несрећи да баш убије онога који га је очистио! Он више не може живети. Чувши ово, Крез је, и поред велике несреће која му је задесила кућу, имао сажаљења према Адресту, те му рече:

„Добио сам од тебе пуну задовољштину, странче, кад сама себе осуђујеш на смрт. Ниси ти крив за ову моју несрећу, коју си нехотице проузроковао, него је крив неки од богова који је давно прорекао да ће се то десити.”

Крез је онда, како то приличи, сахранио свога сина. Адрест пак, Гордијев син и унук Мидин, већ дотле убица свог рођеног брата, а сада и убица свог добротвора, пошто се уверио да је најнесрећнији човек на свету, чим се свет са погребом разишао, изврши на гробу самоубиство.

Крез искушава пророчишта у Хелади и Либији

46) Око две године Крез је остао у дубокој жалости за изгубљеним сином. После тога, кад је власт Кијаксара, сина Астијагова, пала и дошла у руке Кира, сина Камбизова, и кад се персијска држава повећала, престао је Крез са жалошћу. Размишљао је како би некако зауставио напредовање моћи Персијанаца, пре него што постану силни. После таквог размишљања падне му на памет да искуша пророчишта у Хелади и у Либији. Стога је послао изасланике у сва пророчишта: у Делфе и у Абе у Фокиду, а једне у Додону. Неки су били упућени Амфијареју и у Трофониј, па најзад и у Бранхиде код Милета. Ово су хеленска пророчишта у која је Крез слао посланике и њих је намеравао да пита за савет. Друге је, опет, послао у Либију да питају Амона. Разаслао их је са намером да испита веродостојност пророчишта и да после тога у оно које буде најистинитије пошаље још једном своје изасланике да пита да ли да крене војску против Персијанаца.

47) Кад је издао таква наређења Лиђанима, пошаље их да искушавају пророчишта. Нареди им да изброје све дане од оног дана кад су пошли из Сарда и да стотог дана питају пророчиште шта ради и како је лидски краљ Крез, син Алијатов. Што год би неко од тих пророчишта одговорило, нареди да све то запишу и њему донесу. Не каже се нигде да ли су му и сва остала пророчишта том приликом дала одговоре. Кад су Лиђани журећи се ушли у храм у Делфима и кад су запитали бога, као што им је било наређено, Пителија им у хексаметарском стиху рече ово:

„Знам за пешчаних зрнаца број и просторе морске;
С глувонемим разговор водим и чујем неизречене речи,
И мирис корњаче с тврдим штитом сад ме голица,
Скуване с овнујским месом у тучаном лонцу скупа.
Туч је и одоле у њему, туч га и одозго покрива.”

Лиђани су забележили оно што им је Пителија одговорила и вратили се у Сард.

48) Кад су пак и остали изасланици стигли са одговорима пророчишта, Крез их тада редом све отвори и прегледа шта је написано. Ниједан му се од њих није допао. Али кад је прочитао одговор пророчишта из Делфа, он се одмах помоли богу и прихвати га сматрајући да је једино право пророчиште оно у Делфима, јер је знало све што је он у то време радио. Кад је, наиме, разаслао изасланике, он је чекао до једног одређеног дана и онда је измислио следеће: мислећи да се за то не може сазнати и случајно погодити, закоље корњачу и овна и сам их скува у тучаном лонцу поклопивши га тучаним поклопцем.

49) То је, дакле, био одговор који је Крез примио од Делфијског пророчишта. Не могу ништа да кажем о томе шта је Лиђанима одговорило Амфијарејево пророчиште кад су га у његову храму, а по тамошњим обичајима, упитали. О томе се уопште не говори. Међутим, он је и за одговор овог пророчишта мислио да је истинит.

50) После тога Крез је великим жртвама тражио милост од бога у Делфима. Жртвовао је свега три хиљаде животиња. Исто тако је наслагао на велику ломачу позлаћене и посребрене постеље, па златно посуђе, пурпурна одела и огртаче, и све је то спалио, јер је мислио да ће тако добити још већу милост од бога. И Лиђанима је заповедио да принесу на жртву све што је поједини од њих од тих ствари имао. Када је завршио с приношењем жртве, истопио је неизмерно много злата и правио од њега полуопеке. Веће је правио од шест дланова дужине, а поред њих и краће, дуге три судланице, док су све биле дебеле једну судланицу. Излио их је сто и седамдесет комада, а од ових четири од жежена злата, од којих је свака била тешка два и по талента. Остале пак полуопеке изливао је од бела злата и биле су тешке по два талента. Начинио је и кип лава од жеженог злата, тежак десет талената. Овај лав је касније, за време пожара у храму у Делфима, пао са полуопека (јер је раније стајао на овима!) и сад се налази у Коринтској ризници и има тежину од шест и по талената, пошто су се три и по талента отопила од њега.

51) Кад су ове ствари биле готове, Крез их све пошаље у Делфе, а са њима и много других ствари, у првом реду две огромне посуде: једну сребрну и једну од злата. Она од злата стајала је на десној страни од улаза у храм, а сребрна на левој. Оне су после пожара однесене; златна се налази у ризници у Клазомени, и тешка је осам и по талената и дванаест мина, а сребрна стоји пред улазом у углу предворја и садржи шест стотина амфора. Делфијци је пуне вином за време пролетњих светковина у част Аполона. У Делфима кажу да је то дело Теодора са Сама, а и ја тако мислим. Чини ми се да се такво дело не може нигде видети. Послао је и златне ћупове за вино, и то четири на броју, који се, такође, налазе у Коринтској ризници, а поклатио, је и два котлића, један од злата и један од сребра. На златном стоји написано да је он, тобоже, поклон неког Лакедемонца, што не одговара истини. Он је Крезов, а ово је на њему написао неки Делфијац који је хтео да се додвори Лакедемонцима. Ја га, међутим, не помињем, иако му знам име. Али онај

дечак, кроз чију руку тече вода, поклон је Лакедемонаца, а не један од котлића. Осим тога Крез је послао и многе поклоне без натписа; између осталог, и округле посуде од сребра за жртве леванице и, пре свега, златан женски кип, три лакта дуг. У Делфима кажу да је то кип који представља Крезову пекарку. Поред овога Крез је још поклатио ђердан с врата своје жене и њене појасеве. Све је то Крез послао у Делфе.

52) Амфијарејевом пророчишту, кад је дознао за његову славу и за његову невољу, поклатио је штит од злата и велико златно копље, а дршка тог копља била је такође од злата. И једно и друго налазило се још до мог времена у Теби, у храму Аполона Исменијског.

53) Крез заповеди Лиђанима, који су били одређени да носе дарове у храмове, да питају пророчиште да ли да Крез поведе рат против Персијанаца и кога да узме за свога савезника. Дошавши куда су били послани, ови Лиђани предаду дарове и упуте пророчишту ове речи:

„Крез, краљ Лиђана и других народа, пошто сматра да су ово једина права пророчишта на свету, послао вам је достојне дарове за прорицања, а сада вас пита да ли да поведе рат против Персијанаца и да ли да поведе са собом неку савезничку војску.“

На ово питање оба пророчишта дала су исти одговор. Прорекли су Крезу да ће се, ако поведе рат против Персијанаца, велико краљевство срушити и саветују му да се распита који су међу Хеленима најјачи, па да њих придобије за савезнике.

54) Чим су му стигли одговори и чим се упознао са њима, јако им се обрадовао мислећи да је сигурно да ће уништити Кирово краљевство. Зато је опет послао у Питу људе и даровао Делфијце. Пошто је претходно дознао колико их има на броју, даровао је сваком по два златна статера. Делфи су за узврат дали Крезу и Лиђанима првенство приликом питања пророчишта, ослобођење од свих дажбина, почасно место и да сваки од њих може, кад год то зажели, постати грађанин Делфа за вечита времена.

55) Пославши дарове у Делфе, Крез је и по трећи пут питао пророчиште. Кад се уверио у истинитост пророчишта, питањима није било краја. Сада упита пророчиште да ли ће његова владавина бити дуга века. Питија му ово одговори:

„Кад мазга једном седне на међанских краљева престо,
Тад ти на каменити Хермо остаје сместа да бежиш,
Лиђане танких ногу, и на срам не мисли тада!“

Атина. Порекло Атињана

56) Овим речима, кад су стигле, Крез се највише обрадовао, више него свим дотада, јер је мислио да никада мазга неће владати у Медији уместо човека, и да неће због тога ни он ни они после њега престати да владају. После тога се распитивао који су најмоћнији међу Хеленима, да би их придобио за пријатеље. Распитујући се, дознао је да су Лакедемонци и Атињани испред свих. Лакедемонци су дорског порекла, а Атињани јонског. Оба ова народа истицала су се изнад свих осталих хеленских народа. Атињани су водили порекло од Пелазга, а Лакедемонци су хеленског порекла. Атињани нису никуд излазили из земље, док су Лакедемонци јако познати по својим лутањима и путовањима. За време краља Деукалиона становали су у земљи Фтијотиди, а за време Дора, сина Хеленова, у земљи испод Осе и Олимпа, званој Хистијеотиди. Кад су их Кадмејци протерали, настанили су се у области Пинда под именом Македонци. Одатле су, опет, прешли у Дриопиду, а из Дриопиде дођу тако на Пелопонез и добију име Дорци.

57) Којим су језиком Пелазги говорили, нисам у стању тачно да кажем. Ако је правилно да, закључујемо по оним Пелазгима који и сада постоје и станују изнад Тирсена у Крестону, а који су некад били суседи садашњих Дораца (а становали су у то доба у земљи која се сада зове

Тесалиотида), или по Пелазгима који су заједно са Атињанима основали Плакију и Скилаку на Хелеспонту и по многим другим пелашким градовима, који су касније променили своје име, иако се тиме можемо послужити као доказом, — Пелазги су говорили варварским језиком. Ако се заиста тако десило с Пелазгима, онда је атички народ као пелашки, претапајући се у Хелене, заборавио свој стари и научио хеленски језик. И заиста, ни Крестонци ни Плакејци не говоре истим језиком којим говоре народи који сада станују око њих, а то доказује да они још увек говоре као некада кад су се у те земље насељавали.

58) А Хелени, како ми се чини, одувек су говорили истим језиком. Док је био одвојен од Пелазга, овај народ је испочетка био слаб, али од некада малог постао је велик и силан народ, пошто је претопио у себе у првом реду Пелазге и многе друге варварске народе. Чини ми се, насупрот томе, да се пелашки народ баш због тога није никад бројно повећао што је увек остао варварски народ.

Пизистратова тиранија

59) Крез је, дакле, дознао да је међу становницима Атине дошло до политичких сукоба и да у то време у Атини влада тиранин Пизистрат, син Хипократов. Томе Хипократу, наиме, док је био приватно лице и док је једном посматрао олимпијске свечаности, десило се велико чудо. Док је приносио жртву, котлови, који су били пристављени пуни меса и воде, и без ватре почели су да кувају и да кипе. Лакедемонац Хилон, који се ту десио и видео то чудо, саветовао је Хипократу да се, прво, не ожени роткињом, друго, ако већ има жену да је отера, а ако има сина да га се сместа одрекне. Хипократ није хтео да послуша Хилонов савет и роди му се после тога овај исти Пизистрат. Он је хтео да постане тиранин и за време грађанског рата између Атињана из приморја, које је водио Мегакле, син Алкмеонов, и оних из равнице, које је предводио Ликург, син Аристоледов, оснује трећу странку и стави се на чело брђана. Том приликом се послужио једним лукавством. Ранио је сам себе и мазге и довезао се на колима на трг, као да бежи од непријатеља који су га, кад се возио на њиву, тобоже, хтели да убију, па замоли од наорда стражу за себе и добије је. Раније се прославио у рату против Мегарана заузимањем Низеје, а извршио је и друге велике подвиге. Атински народ се превари и сакупи му изванредан број људи. Ови, додуше, нису били наоружани копљима, већ је Пизистратова пратња била састављена од људи наоружаних батинама. Помоћу њих дигне Пизистрат устанак и заузме тврђаву, те је отада владао у Атини. Није укидао постојеће части нити је мењао законе и, придржавајући се устава, лепо и добро је уредио државу.

60) После краћег времена договоре се присталице Мегакла са Ликургом те протерају Пизистрата. Тако је управо Пизистрат први пут заузео Атину и завео тиранију, а пошто је није учврстио, био је збачен. Његови противници су се ускоро поново дигли један против другог. Притешњен са свих страна побуном, Мегакле поручи Пизистрату да се, ако би хтео, ожени његовом ћерком и да поново заузме власт. Кад је Пизистрат примио и пристао на овај услов, они се, да би га вратили у Атину, послуже, по мом мишљењу, необичним и неозбиљним лукавством. Хелени су се, наиме, још одвајкада истицали мудрошћу над варварским народима и били су се давно ослободили бесмисленог сујеверја, па ипак ова двојица овако подвалише Атињанима, за које се уопште мисли да су по мудрости први међу Хеленима. У Пеанској општини била је једна жена по имену Фија, висока, без три прста, четири лакта, и иначе изванредно лепа. Њу опреме свим оружјем и обуку је у сјајне хаљине, украсе је најскупоценијим накитом да би што величанственије изгледала и увезу је у град. Испред себе су послали гласнике који су трком дошли у град и гласно викали оно што им је било наређено. Викали су:

„О Атињани, примите са радосћу Пизистрата, коме сама богиња Атена указује највећу почит и доводи га натраг у своју тврђаву.“

Док су гласници трчали и гласно понављали наређење, одмах се међу масама у предграђу пронесе глас да Атена доводи натраг Пизистрата. А и сами становници града, уверени да је ова жена сама богиња, помолe се овом женском бићу и приме радосно Пизистрата.

61) Кад је тако Пизистрат поново дошао на власт, он се, према договору са Мегаклом, ожени његовом ћерком. Будући да је имао већ одраслу децу и пошто се сматрало да је на Алкмеонидима још увек лежало проклетство, није хтео да има деце са новом женом и није са њом живео по обичају. То је пак у прво време жена крила, а после, било зато што су је питали или не, каже она то својој мајци, а ова, опет, исприча то своме мужу. Мегакле се страшно наљути због срамоте коју му је нанео Пизистрат и, у љутини, помири се са побуњеницима. Кад је дознао шта се против њега спрема, Пизистрат добровољно напусти земљу и, дошавши у Еретрију, посаветује се са својим синовима. На једном договору примљен је Хипијин предлог да се поново освоји тиранска власт. Ту су сакупљали прилоге из градова који су им били дужни за ранија добротинства. Међу многим који су им слали своје прилоге нарочито су се истицали Тебанци. После тога, да кажемо укратко, све је брзо било спремно за повратак у Атину. И заиста, дођоше плаћеници из Арга са Пелопонеза, и дошао је са нарочитим одушевљењем добровољац са Накса, који се звао Лигдамис. Он је донео новац и довео борце.

62) Једанаесте године продру они из Еретрије у Атику и заузму Маратон. За време логоровања у овом пределу не само да им дођу побуњеници из града, него им приђу и становници сеоских општина; свима овима била је милија тиранија од слободе. Овакви су се, дакле, скупили. Атињани из града нису испрва обраћали пажњу на Пизистрата док је скупљао новац и кад је заузимао Маратон. Тек кад су дознали да он са Маратона иде на град, пошли су у рат против њега. Атињани пођу са целом војском против устаника, а Пизистратова војска крене са Маратона и нападне на град. Сукобили су се у граду код храма Паленид-ске Атене и ту су се ушанчили једни против других. Ту је, по наговору неког бога, Пизистрату притекао у помоћ пророк Амфилит Акарнанац. Он му је пришао и објавио му у хексаметру ово:

„Бачена стоји мрежа и спремна чека на лов,
Тунина улеће у њу за бледог месеца сјаја.”

63) Тако му је овај у божанском надахнућу прорекао, а Пизистрат разумеде пророчанство и изда наређење за напад. Становници града Атине су тада били за ручком и после ручка; неки су се од њих коцкали, а неки су били легли да спавају. Пизистратове присталице упадну изненада у Атину и натерају Атињане у бекство. И док су они бежали, а да се не би поново прикупили, и да би их коначно разбио, смисли Пизистрат врло мудар план. Попне синове на коње и пошаље их за овима. Кад су синови стигли бегунце, рекоше им оно што им је наредио Пизистрат, то јест да се без бојазни врате сваки својој кући.

64) Атињани су га послушали, и тако је Пизистрат по трећи пут заузео Атину и учврстио тиранску власт уз помоћ многобројне телесне гарде и једним делом приходима из своје државе, а делом и приходима оних који станују на Стримуону. А синове оних Атињана који су остали у строју и нису одмах побегли узео је за таоце и послао их је на Накс (и ово је острво Пизистрат војском покорио и дао га Лигдамису). Поред тога очистио је, по наговору пророчишта, острво Дел, и то овако: докле год је од храма допирао поглед, са целог тог простора ископао је мртваце и пренео их у други предео Дела. И тако је владао Пизистрат као тиранин у Атини, а од Атињана један део је пао у борби, а други су с Алкмеонидима побегли из домовине.

Спарта. Ликург и његов устав

65) Крез је сада сазнао да су Атињани у то време били у таквим приликама, а за Лакедемонце је, опет, чуо да су се опоравили од великих губитака које су претрпели у рату са Тегеаћанима и да

су тада већ били јачи од Тегеаћана. За време владе краља Леона и краља Хегезикла у Спарти, Лакедемонци су у другим ратовима имали среће, само су зло прошли у рату против Тегеаћана. Раније су живели под најгорим уставом и нису имали додира ни с Хеленима ни с другим народима, али су, најзад, дошли до одличног устава, и то на следећи начин. Кад је славни Спартанац Ликург дошао у Делфијско пророчиште, одмах му је при улазу у светилиште Питија рекла:

„Да си нам здраво, Ликургу, у нашем пресветом храму,
Миљенче Зевса и свих што дворе на Олимпу држе!
Да л' да ти упутим ко богу ил' као смртнику речи?
Ликургу, осећам да више нег' човек божанство ти си.”

Неки у вези са тим кажу да му је Питија дала упутство за садашњи спартански устав, док сами Лакедемонци тврде да је Ликург, док је био старалац Леобота, свога синовца, Спартанског краља, донео тај устав са Крете. Чим је постао старалац, увео је нов устав и бринуо се да се он не крши. Поред ствари важних за ратне вежбе војних јединица, рејона и јавних мензи, поставио им је Ликург ефоре и сенаторе, такозване геронте.

Рат са Тегеаћанима. Крезов савез са Спартом

66) Тим изменама добили су Спартанци одличан устав, а Ликургу, кад је умро, подигли су храм и много су га поштовали. У тако доброј и прилично насељеној земљи дошло је одмах до напретка и благостања. И поред свега тога нису хтели да мирују него, мислећи да су јачи од Аркађана, замоле Делфијско пророчиште да им оно да целу Аркадију. Питија им је ово објавила:

„Аркадију би целу? Премного тражиш; дат' ти је нећу.
Тамо станују многи што жиром хране се људи.
Одбијати они ће тебе и никад ти завидет' нећу.
„Једном ћеш повести коло у трагова пуној Тегеји
И мерити ужетом поља и равницу измерит' лепу.”

Кад су Лакедемонци чули овај одговор, нису нападали остале Аркађане, него с оковима и ланцима у рукама поведу војску на Тегеаћане, јер су поверовали дволичном пророчанству; хтели су Тегеаћане да претворе у робове. Кад су били у боју савладани и кад су многи од њих живи ухваћени, морали су у оковима, које су сами донели, да раде на премеравању Тегеатске равнице. Ови окови, које су сами донели и у којима су били везани, били су сачувани у Тегеји још и у моје време и висили су о зиду храма Атене Алејске.

67) И у ранијим ратовима увек су се рђаво проводили на мегдану са Тегеаћанима, а за време Креза и за владе Анаксандрида и Аристона већ су Лакедемонци постали у рату надмоћнији, а то се десило овако. Пошто су увек у рату били слабији од Тегеаћана, послали су изасланике у Делфе и запитали кога од богова треба да умилостиве да би у рату надјачали Тегеаћане. Питија им одговори да донесу кости Ореста, сина Агамемнонова. Кад нису били у стању да пронађу Орестову гробницу, пошаљу поново свештенике и запитају за земљу у којој лежи Орест. На ово питање Питија је изасланицима ово одговорила:

„Аркадија има град, Тегеја што се зове.
У њему гоњена великом два ветра дувају силом;
Ту удар на одбојнику лежи и невоља на невољи самој.
Агамемнона славног сина та плодна грудa чува.
Ако га пренесеш к себи, у Тегеји победу имаш.”

Иако су, дакле, Лакедемонци и ово чули, ипак ни тада нису били мање далеко од проналажења гробнице. Довијали су се на све могуће начине, док га Лих, један од такозваних посланика спартанских, није пронашао. Посланици су увек били најстарији грађани који су одслужили свој рок у коњичкој телесној гарди и било их је по пет сваке године. Они су били обавезни да оне године кад заврше службу у гарди буду увек у приправности да их ради државних потреба пошаљу некуд у иностранство.

68) Као један од тих, Лих је, помоћу среће, а и својом мудрошћу, пронашао тражени гроб у Тегеји. Пошто су у то време имали додира и били у саобраћају са Тегећанима, дође он у неку тамошњу ковачницу и, угледавши ковано железно, веома се чудио посматрајући његову израду. Приметивши да се овај зачудио, ковач престаде са радом и рече:

„Свакако, о странче из Спарте, да би се још више чудио да си видео оно што сам ја видео, кад се сад чудиш изради железа. Хтео сам у овом дворишту да ископам бунар и копајући наишао сам на мртвачки сандук дуг седам лаката. Пошто нисам веровао да је некад било већих људи од данашњих, отворио сам га и у њему видео леш исто толико дугачак колико и сандук. Кад сам га измерио, поново сам га закопао.”

Исприча му све онако како је видео. Лих се сети шта је пророчиште објавило и закључи да би то могао бити Орест, а овако је изводио закључке: протумачи да су ковачки мехови ветар, наковањ и чекић су удар и одбојник, а ковано железно је пак невоља до невоље, тумачећи то отприлике тако као да је железно пронађено на човеково зло. Дошавши до таквих закључака, оде у Спарту и исприча Лакедемонцима цео овај случај. Ови га оптуже да шири лажне вести и протерају га. Тако Лих дође поново у Тегеју, исприча ковачу своју невољу и замоли га да му изда под кирију двориште. Ковач му га, међутим, није никако хтео да изда. Кад га је временом ипак наговорио, настани се Лих у дворишту, ископа гроб, сакупи кости и оде са њима у Спарту. И од тог времена, кад год су се сукобили, Лакедемонци су били много јачи. А тада су већ били покорили већи део Пелопонеза.

69) Сазнавши за све ово, Крез пошаље изасланике у Спарту с даровима и с молбом за савез, наредивши им све шта треба да говоре. По доласку ови рекоше Лакедемонцима:

„Послао нас је Крез, краљ Лиђана, и поручио вам ово. Спартанци, бог нам је објавио да узмемо Хелене за пријатеље, па пошто сам чуо да сте ви најбољи међу Хеленима, а имајући поверења у пророчиште, обраћам вам се и желим да вам постанем пријатељ и савезник без лажи и преваре.”

Крез је пак ово поручио по гласницима, а Лакедемонци су и сами чули за пророчанство објављено Крезу и обрадовали су се доласку Лиђана, па су се заклели на пријатељство и савез. Крез им је и раније чинио нека добротинства. Лакедемонци су, наиме, били послани у Сард и тамо куповали злато, јер су хтели да га употребе за Аполонов кип што је сада подигнут у лаконској гори Торнаку. Кад су се погађали, Крез им је то злато дао на поклон.

70) Пошто се Крез трудио да стекне њихово пријатељство и највише их поштовао од свих Хелена, Лакедемонци су пристали да склопе са њим савез. И не само да су били спремни да му дођу у помоћ ако их позове, него су од туча направили посуду, украшену сликама животињица на спољној страни око руба, велику три стотине амфора, и послали је у Сард са намером да се одуже Крезу за поклон. Та посуда није никада стигла у Сард, а зашто није, о томе постоје два разна мишљења. С једне стране Лакедемонци причају да су их, када је посуда на путу за Сард стигла до Сама, становници тога острва, дознавши за њу, напали с великим лађама и отели им је. С друге стране пак Самљани тврде да су Лакедемонци, који су носили посуду у Сард, закаснили и, кад су чули да је Крез заробљен, продали је на Саму; а купили су је приватни грађани и даровали Херином храму. А можда су баш сами они што су је продали, кад су стигли у Спарту, испричали како су их, тобоже, Самљани опљачкали. Ето тако је то било с том посудом.

Санданис одговара Креза од похода на Персију

71) Крез пак није добро разумео изјаву пророчишта и кренуо је с војском у Кападокију, надајући се да ће заробити Кира и освојити персијску државу. Док се Крез спремао да са војском крене на Персијанце, један Лиђанин, по имену Санданис, који је још и раније био сматран за мудраца, а после овог свог става још се више прославио у Лидији, саветовао је Крезу ово

„О краљу, припремаш се да ратујеш против оваквих људи који носе кожне чакшире и другу одећу од коже, једу не шта хоће, него шта имају, а имају кршевиту земљу; уз то, не пију вино, него само воду; немају да једу смокава нити ичег доброг. Пре свега, дакле, ако победиш, шта ћеш моћи да отмеш онима који ништа немају? А затим, ако будеш побеђен, помисли каква ћеш добра да изгубиш! Кад окусе мало нашег благостања, заволеће га и неће моћи бити отерани. Захвалан сам боговима што нису подстакли Персијанце да поведу војску против Лиђана."

Крез се на те речи није ни обзирао. Персијанци пре него што су покорили Лиђане, нису имали ничега ни раскошног ни нарочито доброг.

72) Хелени су Кападочане звали Сирцима. Ови Сирци били су пре персијског господства под влашћу Међана, а у ово време били су под влашћу Кира. Граница између медске државе и Лидије била је река Халис, која извире испод јерменских планина и тече кроз Киликију, а затим се, на његовој десној обали, налазе Матијенци, а на левој Фрижани, па после тога скреће према северу и ту чини с десне стране границу између Кападокијске Сирије и Пафлагоније с леве стране. Ова река Халис пресеца скоро све малоазијске земље, од обале која лежи прекопута Кипра, па све до Црног мора. Халис је кичма целе ове земље. Добар пешак би овај пут превалио за пет дана.

73) Крез нападне на Кападокију из ових разлога: прво, што се полакомио да освоји ту земљу и да је присаједини својој држави; осим тога, нарочито, и зато што је поверовао пророчишту, и, најзад, што је желео да се освети Киру због Астијага. Медски краљ Астијаг, Кијаксаров син, био је, наиме, Крезов зет и Камбизов син. Кир га је збацио с престола. Постао је Крезов зет на овај начин. Одред Скитских номада умакне после једне побуне у Медију. У то време у Медији је био краљ Кијаксар, син Фраортов и унук Дејоков. Овај је са Скитима испрва добро поступао и дао им је уточиште; чак их је веома ценио и дао им своје синове да науче њихов језик и вештину руковања стрелама. Током времена Скити су стално ишли у лов и увек су из лова нешто доносили. Једном им се деси да ништа не улове. Кад су се вратили празних руку, Кијаксар их је (а био је, како се показало, врло строг и суров) јако сурово дочекао и злостављао. Доживевши то од Кијаксара, били су увређени и договоре се да му убију једног од синова који су код њих учили, да га испеку као што су навикли да спремају дивљач и да то изнесу пред Кијаксара, па да га понуде тобоже печењем од дивљачи, а кад га почасте, да што брже побегну у Сард код Алијата, сина Садијатова. Тако се то и догодило. И Кијаксар и присутни гости почасте се овим месом, а Скити после тог злочина добију Алијатову заштиту.

74) После тога Алијат није хтео да изручи Ските на захтев Кијаксаров, и зато између њих дође до рата, који је трајао пет година и у коме су час Међани побеђивали Лиђане, а час Лиђани Међане, а једном су водили чак и ноћну борбу. Наставивши тако нерешено рат, шесте године се деси да, баш у тренутку кад се водила битка, изненада усред дана настаде ноћ. Ово помрачење сунца прорекао је Јонцима Талет из Милета и предвидео чак и дан и годину кад се та промена заиста и догодила. Кад су Лиђани и Међани видели да је уместо дана настала ноћ, престану с борбом и, брже-боље, склопе међу собом мир. Посредници за мир између њих били су Сијенезије Киличанин и Лабинет Бабилонац. Ови су на брзу руку испословали да дође до узајамне заклетве и до узајамне женидбе. Наговорили су Алијата да даде кћер Аријенију за Астијага, сина Кијаксарова, јер без приснијих веза савез неће бити дуга века. Ови народи склапају мировне уговоре као и Хелени, само с том разликом што на раменима засеку кожу и једни другима лижу крв.

Почетак рата са Персијанцима

75) Управо тог Астијага, свога деду по мајци Кир је збацио с престола из разлога које ћу касније навести. Због тога се Крез наљутио на Кира и обратио се пророчишту с питањем да ли да поведе рат против Персијанаца, и, кад је, најзад, дошао дволични одговор пророчишта, у нади да је дата изјава у његову корист, повео је војску на персијску покрајину. Кад је дошао на реку Халис, Крез је, по моме мишљењу, превео војску преко реке користећи мостове који су се тамо налазили, док Хелени често тврде да му је војску превео Талет из Милета. Крез је тобоже био у неприлици како да преведе војску преко реке (до тог времена, наводно, није било тих мостова) и прича се да му је Талет, који се ту нашао с војском, реку која је текла с леве стране логора спровео да тече и с десне стране, а то је урадио овако: почев од горње стране логора, копао је дубок рукавац, који се пружао око логора у облику полумесеца како би логор добио утврђења иза леђа, и довео је воду кроз тај канал из старог корита, па је вода текла даље поред логора и поново се уливала у старо корито. Тако је река била поцепана на два рукавца, који су били тако плитки да су се могли прегазити. Неки, опет, причају да се старо корито реке било сасвим осушило. Али ја се с тим не слажем, јер како су онда прешли реку при повратку?

76) Прешавши реку, дошао је Крез с војском у такозвану Птерију Кападокијску (Птерија је најјачи град у тој земљи и лежи недалеко од града Синопе, који лежи баш на обали Црног мора) и ту се улогорио пустошећи њиве Сираца. Заузео је, дакле, град Птерију и њене становнике продао у ропство; заузео је и сва насеља око ње, а невине Сирце протера из њихове земље. Кир сакупи војску и уз пут јој присаједини и све околне становнике, па изађе на мегдан Крезу. Пре него што је издао наређење за покрет, пошаље изасланике у Јонију и покуша да наговори Јонце да изневере Креза. Јонци га, међутим, нису послушали. Кад је Кир тако дошао и улогорио се против Креза, дошло је код Птерије између њих до жестоке битке. После оштрог сукоба, у коме су обе стране претрпеле велике губитке, најзад, кад је пала ноћ, обуставе борбу а да ниједна страна није успела да постигне победу.

Крезово повлачење. Кир опседи Лиђане под Сардом

77) Пошто су тако огледали своје снаге, Крез се, незадовољан што му војска није довољно јака (имао је, наиме, мање војника него Кир), а како идућег дана Кир није нападао, повуче у Сард. Хтео је да, у складу с уговором о савезу, позове Египћане у помоћ (јер је био склопио савез с египатским краљем Амазисом пре него с Лакедемонцима); позвао је у помоћ и Бабилоњане (јер је и са Бабилоном, где је у то време владао краљ Лабинет, био склопио савез), а јавио је и Лакедемонцима да дођу у заказано време. Мислио је, дакле, да сакупи и ове и своју војску и, кад зима попусти, да одмах с пролећа удари на Персијанце. Кад је с тим мислима дошао у Сард, послао је изасланике у савезничке земље поручивши им да се скупе после пет месеци у Сарду. Целу своју дотадашњу војску коју је употребио у борби против Персијанаца, а која је била најамничка, демобилише и распусти, јер се никако није надао да ће се Кир, који се једва одржао у борби с њим, икада усудити да удари на Сард.

78) Док је Крез био забављен с овим, цела околина града постала је најједном пуна змија. Кад су се оне појавиле, коњи су их, оставивши пашу, напали и појели. Кад је Крез то видео, помислио је да је то, као што је у ствари и било, неко знамење. Сместа пошаље свештенике у Телмес да му се то знамење протумачи. Свештеници су дошли у Телмес и разумели шта то знамење значи, али нису могли да му јаве, јер је Крез био заробљен пре него што су ови стигли да се врате лађама у Сард. Телмешани су протумачили да Крез треба да очекује долазак туђе војске у своју земљу, а кад ова дође, заробиће домаће становнике. Протумачили су да змија значи дете земље, а коњ непријатеља и дошљака. Телмешани су ово, дакле, тумачили Крезу кад је он већ био заробљен, а нису ништа знали о томе шта се дешавало у Сарду и са самим Крезом.

79) Кад је пак Кир, одмах после повлачења Крезова након битке код Птерије, дознао да Крез намерава да распусти војску, мислио је да је најбоље да што је могуће брже нападне на Сард и да не дозволи да се поново сакупи лидска војска. Како је мислио, тако је, брже-боље, и урадио. Упао је с војском у Лидију и лично је дошао Крезу као гласник. Крез је тада дошао у велику неприлику, јер су се ствари изненада десиле и сасвим другачије него што је очекивао. Упркос томе, изведе он своје Лиђане у борбу. У то време ниједан народ у Азији није био храбрији ни ратоборнији од Лиђана. Борба међу њима водила се с коња, а били су наоружани дугим копљима и били су одлични коњаници.

80) Сукобили су се у голој и пространој равници испред града Сарда (кроз њу пак тече, поред осталих река, и Хил. Ова река се спаја с највећом од њих, такозваним Хермом, који извире из планине свете мајке Диндимене и улива се у море код града Фокеје). Ту се Кир, видевши Лиђане постројене за борбу, поплаши коњице и, по наговору Међанина Харпага, учини ово. Све камиле, које су за војском носиле храну и опрему, сакупи и скине с њих терет, а уместо терета попне на њих људе обучене у коњичку опрему. Кад их је опремио, заповеди им да испред све остале војске крену на Крезову коњицу; затим нареди да иза камила крене пешадија, и иза пешадије построји целу коњицу. Кад је све било постројено, нареди да се немилосрдно убијају сви Лиђани на које војска наиђе, само да не убију Креза, чак ако приликом заробљавања буде давао и отпор. Издао је овакво наређење, а одреде камила постројио је против коњице из следећих разлога. Коњ се боји камиле и не подноси ни њену појаву ни њен мирис. Смислио је све ово баш због тога да Крезу онемогући употребу коњице у коју се Лиђанин једино уздао и којом се дичио. Кад су пак ступили у борбу, чим су коњи осетили и видели камиле, одмах се окрену натраг и Крез изгуби сваку наду. Лиђани се, додуше, тада нису збунили, него, чим су сазнали шта се десило, скоче с коња и као пешаци ступе у борбу с Персијанцима. После дужег времена, и после многих жртава и на једној и на другој страни, нагну Лиђани у бекство, затворе се у зидине тврђаве и Персијанци их опседну.

81) И док су Персијанци припремали и отпочели опсаду, Крез је, мислећи да ће опсада дуго трајати, послао из опседнутог града изасланике у савезничке државе. Они што су раније били упућени, уговорили су са савезницима да се петог месеца скупе у Сард, а ове је послао и поручио им да му је потребна хитна помоћ још за време трајања опсаде.

82) Поред осталих земаља послао је изасланике и у Лакедемон. Ови исти Спартанци били су баш тада у спору са Аргејцима због такозване Тирејске земље. Тирејски град и околину, иако је она била део Арголиде, отели су Лакедемонци. На копну се Аргејска земља протезала према западу све до Малијског рта, и припадала јој је и Китера и остала острва. Кад су Аргејци дошли у помоћ угроженој покрајини, састану се с Лакедемонцима и договоре се да се са сваке зараћене стране одреди за борбу по триста бораца, и чији борци победе, њихова ће бити ова покрајина. Исто тако су се договорили да и једни и други повуку главнину своје војске да не би присуствовале борби, и то због тога да, ако би биле присутне и случајно виделе да су њихови слабији, не би притекле у помоћ својима. Тако се по договору повуку, а оне три стотине и с једне и с друге стране ступе у борбу. Док су се они тако борили с једнаким успехом на обе стране, од шест стотина људи преостало је само три човека: од Аргејаца Алкенор и Хромије, а од Лакедемонаца само Отријад. У борби их је ухватила и ноћ. Она пак два Аргејца отрече као победници у Арг, а Лакедемонац Отријад остане сам на бојишту, опљачка погинуле Аргејце, покупи оружје од њих, пренесе га у своју јединицу и утврди се. Идућег јутра дођоше и једни и други да виде исход битке. И једни и други су неко време тврдили да су победили; Аргејци су говорили да их је више остало, а Лакедемонци су им доказивали да су њихови побегли, а да је Лакедемонац остао, утврдио се и покупио оружје од погинулих Аргејаца.

На крају се из препирке изроди битка. После тешких губитака на обе стране, победе на крају Лакедемонци. Аргејци пак од тог времена шишају косу, док су раније носили дугу косу; па чак донесу и закон и зауну се да ниједан Аргејац неће пуштати косу нити ће се иједна Аргејка китити златним накитом пре него што ослободе Тиреју. Лакедемонци, насупрот томе, донесу

закон да од тог времена пуштају косу, иако су је раније шишали. Причају да је онај једини што је преостао од три стотине, Отријад, извршио самоубиство у самој Тиреји, јер га је било срамота да се врати у Спарту без својих другова.

83) Кад се баш то у Спарти дешавало, дође изасланик из Сарда молећи да пошаљу помоћ опседнутом Крезу. Ови, и поред свих тих неприлика, кад су саслушали гласника, крену у помоћ Крезу. Док су се спремали, и баш кад су им лађе биле спремне за полазак, дође им друга вест да су освојене тврђаве Лиђана и да је Крез жив заробљен. И тако ови, на своју велику жалост, одустану од овог похода.

Заузеће Сарда

84) А Сард је овако заузет. Кад је освануо четрнаести дан откад је Крез био опседнут, Кир објави својој војсци преко гласника на коњима да ће дати велику награду оном који први пређе преко зидина тврђаве. После тога војска је јуришала, па кад им није пошло за руком, тада, пошто су већ сви остали били одустали, неки Мард, по имену Хирејад, покуша да пређе зид, и то с оне стране тврђаве с које није био постављен стражар. Сматрало се да се град с те стране не може напасти ни заузети, јер је с те стране тврђава била неприступачна и неосвојива. Чак ни Мелет, ранији краљ у Сарду, није дао да се онуда пронесе лав кога му је родила иноча, иако су му Телмешани прорекли да ће Сард бити неосвојив ако пронесу лава око зидова тврђаве. И Мелет је наредио да се лав пронесе поред осталих делова зида, где је град могао да буде заузет, а за овај део није се много бринуо, јер је знао да је неприступачан и стрм. То је део града који гледа на Тмол. Али је овај Мард Хирејад уочи тог дана видео неког Лиђанина како туда силази с тврђаве по шлем који му се одгоре скотрљао и како га је горе однео. Овај, дакле, примети то и добро запамти. Туда се пак и он попне, а за њим и други Персијанци. Кад су у њега ушли многи Персијанци, Сард је био заузет и сав опустошен.

Крез пада у персијско ропство

85) Са самим Крезом десило се ово. Имао је сина, кога сам и раније споменуо, иначе у свему здрава и читава, само је био глувонем. У ранијим, срећним пркликама Крез је за њега чинио све; поред осталог, послао је нарочите изасланике у Делфе да о њему питају бога. Питија им је рекла ово:

„Лидски сине, моћни краљу и безумни Крезу,
Не жели сина говор у сјајном двору свом!
Боље ће за те бити да га не чујеш тамо;
Пустиће он глас свој на дан несреће страшне.“

За време заузимања тврђаве неки Персијанац пође да убије Креза и не знајући да је то он. Крез је, међутим, видевши га где се приближује, био равнодушан према свему што се око њега дешавало и помирио се с тим да под ударцима овога умре. Али овом његовом глувонемом сину, чим је спазио Персијанца како наваљује на Креза, од великог страха и невоље одреша се језик и он повиче:

„О човече, немој убити Креза!“

И тако је овај први пут проговорио, и после тога говорио је кроз цео свој век.

Крез код Кира

86) Персијанци заузму Сард а самог Креза, који је владао четрнаест година и био опседнут четрнаест дана, жива заробе. Тако је Крез завршио своју владавину тачно онако како је то пророчанство било предсказало. Персијанци га ухвате и одведу Киру. Овај наслаже велику ломачу

и метне на њу Креза, везана у окове, и са њим четрнаест лидских дечака. Кир је намеравао или да неком од богова принесе прву жртву, или је хтео да испуни неки завет, или је, знајући да је Крез био познат као врло побожан човек, ставио га ради тога на ломачу да би видео да ли ће га неки бог спасти да не буде жив спаљен. Кир је све то урадио, а Крезу, док се налазио на ломачи, иако је био у толикој невољи, дођу на памет Солонове речи, исказане као у божанском надахнућу, да се нико за живота не може сматрати срећним. Баш кад му је то пало на памет, он се подигне и, после дужег ћутања, зајауче и трипут повиче име Солон. Чувши то, Кир сместа нареди тумачима да упитају Креза кога то дозива. И ови му приђу и упитају га. Крез је испрва ћутао, а после, кад је био присиљен, рекао је:

„Желео бих више од свег блага на свету да сви владари схвате речи једног човека.”

Пошто нису разумели оно што им је он одговорио, поново га запитају шта је рекао. Када су му непрестаним питањима већ били досадили, рече им како му је једном дошао Атињанин Солон и, иако је видео све његово богатство, није му се много дивио, него је рекао шта ће му се десити у животу. И Крезу се све десило баш онако како му је он прорекао. За самог Креза није ништа друго рекао него што би рекао за све оне који сами себе сматрају срећним. Кад је Крез све то испричао, запаљена ломача се већ била распламтела свуда око њега. А када је Кир од тумача чуо шта је Крез рекао, покаје се при помисли да је он, као човек, осудио на спаљивање живог другог човека, који по срећи није ништа гори од њега, а уз то, бојећи се освете и имајући на уму да ништа, од оног што човек има није сигурно заповеди да се ватра сместа угаси и да се скине Крез и они са њим. И мада су покушавали, ипак никако нису били у стању да савладају ватру.

87) Лиђани причају да је тада Крез, приметивши да се Кир покајао, и видевши да сви људи гасе ватру и да никако не могу да је угасе, кроз плач гласно позвао Аполона, подсетивши га на дарове које му је поклонио, да му помогне и да га спасе из ове невоље. Он је кроз плач позвао бога, а из ведра неба и по мирном времену изненада се поче да ваља облак, подигне се олуја и поче да пада врло јака киша која угаси ватру. И тако се Кир својим очима уверио да је Крез побожан и добар човек, па га скиде с ломаче и рече му:

„Крезу, ко те је наговорио да кренеш с војском на моју земљу и да ми уместо пријатеља постанеш непријатељ?”

Овај му одговори:

„Краљу, ја сам то урадио на твоју срећу, а на своју несрећу. Крив је за све ово хеленски бог који ме је навео да ратујем. Нико, наиме, није тако луд да пре изабере рат него мир, јер у миру деца сахрањују своје очеве, а у рату очеви децу. Него, ово се заиста десило по ”вољи некога бога.”

88) Овај то рече, а Кир га одреши и посади поред себе, те му укаже велике почести, а истовремено су и он и његова пратња посматрали Креза с чуђењем. Крез је, међутим, дуго седео дубоко замишљен и ћутао. Али чим се после тога пренуо и спазио Персијанце како уништавају и пљачкају лидски град, он рече:

„Господару, дозвољаваш ли ми да кажем шта овог момента мислим или захтеваш да ћутим?”

Кир му одговори да слободно каже што год хоће. Овај га онда упита:

„Шта то тако марљиво ради ова велика гомила људи?”

Кир пак одговори:

„Пљачка твој град и односи твоје благо.”

Крез му на то рече:

„Нити пљачка мој град нити односи моје благо; после свега овога ја немам више ништа. Они то пљачкају и односе твоје добро!”

89) То што је Крез рекао привуче Кирову пажњу и он нареди свима присутним да се удаље, па насамо запита Креза да ли има да му да какав савет у вези са оним што се догађа. Овај му рече:

„Кад су ме богови дали да ти будем роб, сматрам да је праведно да ти скренем пажњу на све што год приметим да је од неке важности. Персијанци су по природи обесни, али су

сиромашни. Ако им сад дозволиш да пљачкају и да се обогате, мораш бити с тим начисто да ће се побунити, и што се пре обогате, то ће се пре побунити. А сада, ако ти се допада ово што говорим, учини ово: постави копљанике као стражаре на сва врата и ови нека објасне пљачкашима да им одузимају новац зато што се десети део тога новца мора посветити богу Зевсу. Тако нећеш против себе изазвати њихову мржњу што си им отео новац, а они ће бити уверени да праведно поступаш и радо ће давати."

90) Чувши то, Кир се јако обрадова јер је мислио да је савет добар, па на то пристане и нареди пратњи да изврши оно што је Крез саветовао, те се онда обрати Крезу:

„Крезу, пошто си извршио дела и изговорио речи достојне краљеве милости, затражи какав год хоћеш дар и сместа ћеш га добити."

Крез му на то одговори:

„Господару, учини ми љубав и дозволи ми да најпре пошаљем ове окове хеленском богу и да га запитам, њега кога сам највише поштовао од свих богова, да ли је њихов обичај да варају своје добротворе."

Кир га запита шта му је тај бог тако нажао учинио кад га баш за то моли, па му рече да му то дозвољава. Крез му поново исприча о целој својој намери и о одговорима пророчишта, а нарочито о даровима и о томе како га је пророчиште наговорило да пође с војском на Персију. Говорећи о томе, заврши молећи поново за одобрење да оде и да изгрди бога. Кир се насмеја и рече:

„Одобравам ти и то, Крезу, и све друго што ти икад буде требало."

Кад је Крез то чуо, пошаље Лиђане у Делфе и нареди им да ставе окове на праг храма и да питају да ли се пророчиште не стиди што је наговорило Креза да ратује против Персијанаца и што му је рекло да ће срушити Кирову државу. Затим им је наредио да покажу окове и да кажу пророчишту да је то прва жртва од победничког плена. Исто тако им је речено да питају да ли је обичај хеленских богова да буду незахвални према својим добротворима.

91) Кад су Лиђани дошли и рекли оно што им је било наређено, прича се да им је Питија овако одговорила:

„Одређеној судбини не може нико да умакне, па чак ни сам бог. Крез испашта за грехе свог претка од пре пет колена, који је као копљаник Хераклида, покорвајући се женском лукавству, убио свог господара и заузео његов положај, који му по закону није припадао. И поред тога што је Локсија (Аполон) желео да не падне сардска несрећа на Креза, већ на његову децу, ипак није могао да одврати судбину. Како је она одредила, извршило се и десило се по њеној вољи. Три године је, наиме, одгађао освајање Сарда, и нека Крез зна да је за толико година касније заробљен него што му је било суђено. Други пут помогао му је кад је требало да буде спаљен. Што се тиче пророчанства које му је било објављено, нема Крез права да се љуги. Њему је Аполон прорекао да ће, ако поведе војску на Персију, срушити велику државу (он сам). Крез је морао даље да се посаветује и да запита чију државу је поменуо Локсија, Кирову или његову. Крив је зато што није разумео пророчанство и што није поново питао. А што се тиче оног што му је на крају Локсија прорекао о мазги, и то Крез није разумео. Кир је, заправо, био та мазга. Родитељи му нису били исте народности. Мајка му је била од бољег рода, а отац од незнатнијег. Мајка му је била Међанка и кћи медског краља Астијага, а отац Персијанац и њихов поданик. Иако јој није био раван ни у чему, ипак је живео, са својом господарицом."

То је Питија одговорила Лиђанима, а ови оду у Сард и јаве Крезу. Кад је овај све то чуо, признао је да је његова грешка, а не да је бог погрешно.

92) Толико о Крезовој владавини и о првом покорвању Јоније. Крез је имао у Хелади и друге дарове а не само оне које смо споменули. У беотској Теби имао је златни треножац, који је даровао Аполону Изменијском, у Ефезу златне краве и многе стубове, а у храму Пронаје у Делфима велики златни штит. Неки од ових дарова остали су још до мог времена, а неки су и пропали. Крезови дарови Бранхидима крај Милета, како чујем, једнаки су по тежини и слични

онима у Делфима. Они дарови које је послао у Делфе и Амфијарејеву пророчишту били су из његова двора и представљали су све што је било најлепше од прадедовског блага, а други дарови узети су од имања његова непријатеља, који је, пре него што је Крез дошао на престо, дигао побуну и помагао Пантелеону да постане владар Лиђана. Овај пак Пантелеон беше Алијатов син, а Крезов брат, али не и од исте мајке. Крез је био син Алијатове жене Каранке, а Пантелеон син Јонкиње. Када је, према очевој опоручи, Крез узео власт у своје руке, убио је свог противника, пошто га је претходно мучио на некој бодљикавој справи, затим је његово имање, које је још раније обећао да ће принети на жртву, даровао тада, на већ поменути начин, ономе коме је и било обећано. Толико смо имали да кажемо о поклонима.

Земља и обичаји Лиђана

93) Лидска земља нема баш никаквих чуда за описивање, каква имају неке друге земље, осим што се из Тмола наноси златан песак. Постоји један врло знаменит уметнички споменик, који по вредности долази одмах иза египатских и бабилонских чудеса. Тамо се налази гробница Крезова оца Алијата, чија је плоча од огромних блокова камена. Остали делови гробнице су земљана хумка. Саградили су је трговци, занатлије и јавне жене. Свих пет поменутих плоча сачувало се горе на гробу све до мог времена и у њима су урезани натписи о томе ко је шта (од оних троје) саградио. Кад су измерени сви делови гробнице, изгледа да је био највећи онај који су саградиле јавне жене. У Лидији се све кћери широких народних слојева баве блудом и скупљају тако себи мираз, а то чине зато да би се удале; оне, наиме, саме себе удају. Гробница се простирала у дужину шест стадија и два плетра, а у ширину тринаест плетара. Поред гробница налази се велико језеро, и за њега Лиђани кажу да увек отиче. Зове се Гигово језеро. Толико о том споменику.

94) Скоро сви обичаји Лиђана исти су као и хеленски, изузев оног да се женска деца баве блудом. Ови су се, колико ми је познато, први на свету почели бавити трговином, и први су употребљавали и ковали златни и сребрни новац. Кажу да су сами Лиђани пронашли игре које постоје и код њих и код Хелена. Прича се, такође, да су ове игре пронашли онда кад се један део Лиђана селио у Тирсенију. То је било овако. За време краља Атиса, сина Манова, настала је у целој Лидији страшна глад и Лиђани су је неко време храбро подносили. Касније, међутим, кад није никако престајала, у невољи даду се они на посао око проналазака; и један је радио на овом, а други на оном проналаску. Тада је пронађена и једна и друга врста коцке, па лопте и све друге игре, сем шаха, јер проналазак овога Лиђани не приписују себи. Кад су пронашли ове игре, они су за време глади радили ово. Један цео дан проводили би у игри да би заборавили на храну, а другог дана би јели и не би се играли. Овако су живели пуних осамнаест година. Кад ово зло није престајало, него се још и знатно повећало, подели њихов краљ народ на два дела и коцком одреди који ће од њих остати у земљи, а који ће морати да се исели. Коцка је одредила да краљ остане у земљи и да влада онима који остану, а за владара оних који су се иселавали одредила је његовог сина који се звао Тирсен. Они којима је било одређено да напусте земљу оду на морску обалу у Смирну и тамо саграде бродове, па пошто у њих натоваре све што им је било потребно за пловидбу, рашире једра и пођу да траже живот у новој земљи. И кад су прошли многе земље стигли су најзад у Умбрију, где су основали градове где још и данас живе. Име „Лиђани“ они су променили и узели име по краљеву сину који их је тамо и довео, те се отада зову Тирсени. А Лиђани су после тога пали под персијско ропство.

95) Остаје ми да даље причам ко је био овај Кир, који је срушио Крезову државу, и како су Персијанци постали господари Азије. Држаћу се података које дају неки персијски писци, који истинито и без улепшавања причају о оном што је Кир урадио, а знам да постоје још и три друге приче о Киру. За време асирске владавине у горњој Азији, која је трајала пет стотина и двадесет

година, први су почели против њих да се буне Међани. Ови су се јуначки борили против Асираца, збацили су са себе јарам ропства и ослободили се. После Међана исто су урадили и други народи.

Међански тиранин Дејок и други владари

96) Нису се честито сви они на копну ни ослободили, а већ су поново пали у друго ропство. Био је код Међана један мудар човек који се звао Дејок и био је син Фраортов. Он је желео да постане тиранин, и то је остварио на овај начин. Међани су становали по селима, и он се, и поред тога што је и раније био славан човек, трудио да праведношћу стекне још већу славу. То је радио зато што је у целој Медији владало велико безакоње, јер је знао да је безакоње непријатељ правди. Кад су Међани из његова села видели његове способности, изаберу га за свог судију. Он је, дакле, имајући стално на уму власт, био стално поштен и праведан. Због таквог рада хвалили су га његови земљаци свуда на сав глас, и кад су Међани из других места, који су били сити неправедних судија, чули да је он једини праведни судија, обрађали су се радо Дејоку да им он суди, док се, на крају крајева, нису ником другом ни обрађали.

97) Пошто су увек све више и више к њему долазили, јер су знали да се код њега све парнице праведно воде, и пошто је Дејок знао да су сви они упућени једино на њега, није хтео више да седи и да суди као раније. Објави да нема никакве користи да по цео дан странцима дели правду, а да при томе занемарује своје послове и обавезе. Кад је по селима настала још већа пљачка и безакоње, сакупише се Међани и посаветоваше се како да стану томе на крај. Мислим да су том приликом Дејокови пријатељи највише ово говорили:

“Не можемо даље овако живети у земљи, него хајде да изаберемо себи краља, па да у земљи завлада сигурност и да можемо мирно да радимо, а не да се због безакоња селимо.”

После тих речи они пристану да им се изабере краљ. Одмах се прешло на избор, и сви су хвалили и предлагали Дејока, док га нису и изабрали за свога краља.

98) Тада им он нареди да му сазидају двор достојан краљевске власти и да га обезбеди телесном гардом. Међани су све то и учинили. Саграде му велики и јаки двор и дозволе му да у целој земљи регрутује себи људе за телесну гарду. Чим је Дејок преузео власт, присилио је Међане да сазидају један град и да се брину о њему, а о осталима да се мање старају. И то су га Међани послушали и саграде му огроман и јако утврђен град, данашњу Агбатану. Њезини зидови уздижу се један изнад другог у облику кругова, и то тако да се један круг издиже изнад другог само у висини кула. И сама природа положаја допринела је да је он био такав, јер је град саграђен на једном брежуљку, а још више је за то удешен људским радом. Било је свега седам кругова, а у најгорњем налазио се краљев двор и ризница. Највећи круг обухватао је простор који је по обиму био једнак Атини. Куле првог круга биле су беле, другог пак црне, трећег црвене као гримиз, четвртог мрке и петог отворено црвене. Тако су биле обојене куле свих кругова. А куле двају најгорњих кругова биле су обојене тако да је једна била премазана сребрном, а друга златном бојом.

99) Тако је Дејок утврђењима осигурао и себе и свој двор, а наредио је да остали народ станује изван тврђаве. Кад је све било готово, Дејок прво заведе овакав ред. Нико није могао да улази код краља, и све је обављао преко гласника. Нико није могао да види краља, а уз то је свима било забрањено да се пред њим смеју, да пљују и слично. Он се толико узохолио зато да, кад га буду видели његови вршњаци који су са њиме одрасли и не потичу из горе куће нити поседују мање врлина, не би жалили и склопили заверу, него да би, кад га не буду видели, помислили да је друкчији.

100) Чим је то уредио и учврстио своју власт, Дејок је био строг чувар правде. Тужбе су му морали писмено да шаљу у двор, а он је доносио пресуде и слао их натраг из двора. Тако је поступао с парницама, а друге ствари је уредио на овај начин. Кад би сазнао да је неко нешто

скривео, тога би одмах к себи позвао и осуђивао би га према величини престапа. А држао је уходе и шпијуне у целој земљи којом је владао.

101) Дејок је, дакле, ујединио само медски народ и њиме управљао. Постоје ова медска племена: Бузи, Паретакени, Струхати, Аризанти, Будијци и Маги. То су била сва медска племена.

102) Дејоку се роди син Фраорт. Дејок је владао педесет и три године, а после његове смрти дође на престо Фраорт. Кад је примио престо није му било довољно да влада само над Међанима, него је ратовао против Персијанаца; прво је напао на њих и начинио их робовима Међана. Касније је, као владар ова два, и то оба силна народа, покорио Азију, па један за другим све народе, док није напао и на Асирце из Ниниве, који су раније држали под својом влашћу целу Азију, а сада, пошто су се од њих одметнули њихови савезници, били су сами, али су још увек били значајан народ. Али у походу против њих погинуо је Фраорт, са већином својих војника, после владавине од двадесет и две године.

Упад Скита

103) После смрти Фраортове дође на престо Кијаксар, син Фраортов, а унук Дејоков. За њега се прича да је био много храбрији од својих предака. Он је први у Азији поделио војску на чете, према родовима оружја, и први одредио да сваки род оружја буде за себе: копљаници, стрелци и коњаници. А пре тога све је било измешано и збркано. То је онај исти Кијаксар који се борио са Лиђанима кад је усред дана настала ноћ и освојио Азију преко реке Халиса. Он је после тога скупио све своје поданике и напао на Ниниву да би осветио оца и освојио је. На њега нападну Скити са великом војском, под командом краља Мадије, сина Прототијина, у тренутку кад је опседао Ниниву, пошто се претходно сукобио са Асирцима и победио их. Скити су, наиме, протерали Кимеријце из Европе, гонили их у Азију и продрли чак у Медију.

104) Од Меотског језера до реке Фазида и до Колхиде потребно је добру пешаку тридесет дана хода, а из Колхиде нема много да се путује па да се стигне у Медију; али између њих станује још један народ, Саспири, и преко његовог подручја мора да се прође на путу за Медију. Ипак Скити нису продрли овуда, него су окренули горњим, много дужим путем, са леве стране испод Кавказа. Ту су се Међани сукобили са Скитима, били од њих савладани и изгубили власт, а Скити су заузели целу Азију.

105) А оданде су пошли у Египат. Али кад су стигли у Палестинску Сирију, дочекао их је египатски краљ Псаметих и даровима и молбама одвратио их да не иду даље. А кад су после тога, приликом повлачења, били у Сирији у граду Аскалону, већина Скита је прошла кроз град не начинивши никакву штету; само их је незнатан број заостао и опљачкао храм небеске богиње Афродите. Овај је храм, колико сам ја дознао, најстарији од свих храмова посвећених овој богињи; чак и онај храм на Кипру води порекло од њега, као што причају сами Кипрани, па и онај на острву Китери подигли су Феничани који су били из ове исте Сирије. А на оне Ските који су опљачкали храм у Аскалону и на све њихове потомке послала је богиња ‘’женску болест’’. Зато и сами Скити причају да ови због тога и болују. Путници по Скитији могу код њих видети те болеснике које називају „енарејима“.

106) После тога Скити су владали Азијом двадесет и осам година, и све је било спремно за устанак због њихове обести и безобзирности. Присилјавали су људе да им плаћају данак који су према свом ћефу одређивали, а осим тога пореза отимали су и односили од сваког све што би ко имао. Кијаксар и његови Међани позову већину ових на гозбу, опију их и побију. Међани су тако не само спасли своје господство и поново узели у руке оно што су имали, него су заузели чак и Ниниву (у другим причама ћу објаснити како су је заузели) и поново целу Асирију, осим Бабилонске покрајине.

Астијаг и његови синови

107) После тога умре и сам Кијаксар, након владавине од четрдесет година, ако се ту урачуна и време кад су Скити владали. На престо дође Кијаксаров син Астијаг. Овом се роди кћи, којој да име Мандана. Астијаг је сањао како се она помокрила и поплавила цео његов град и целу Азију. Поверивши овај сан свештеницима и тумачима снова, страшно се поплашио кад су му га они протумачили. Касније, кад је Мандана била за удају, није хтео да је да ни за једног свог медског великаша, јер се бојао сна, већ је дао за Персијанца, коме је било име Камбиз. Овога, пошто је био из добре куће и мирне нарави, изабрао јој је за мужа, али га ни близу није сматрао за таква господина као неког Међанина из средњег сталежа.

О Кировом рођењу и спасењу

108) Кад је удао Мандану за Камбиза, Астијаг је прве године уснио други сан. Сањао је како је из Манданиног крила израсла винова лоза и како је та лоза обухватила целу Азију. И тај је сан поверио врачима, па пошаље у Персију по кћер која је била пред порођајем. Кад је ова дошла, стави је под стражу с намером да јој убије новорођенче, јер су му свештеници, на основу сна, били прорекли да ће дете његове кћери краљевати уместо њега. Будући да се хтео да осигура од тога, кад се Кир родио, позове он Харпага, свога дворанина и рођака, највернијег од свих Међана и свих његових доглавника, па му рече:

"Харпаже, немој никако да не извршиш задатак који ти постављам; немој ни мене излагати опасности и немој га поверавати другом, јер ако будеш ухваћен, сам ћеш бити крив за своју несрећу. Узми дете што га је Мандана родила, однеси га својој кући и тамо га убиј! После тога сахрани га како год ти хоћеш!"

Харпаг му одговори:

"Господару, ниси ни досада никада имао разлога да будеш незадовољан мноме, и убудуће ћу се чувати да не погрешим. Него, ако је по твојој вољи да тако буде, моја је дужност да те савесно услужим."

109) Овако је одговорио Харпаг, а кад му је било предато дете, оде он са сузама у очима својој кући. Кад је стигао кући, исприча све својој жени што му је рекао Астијаг. Ова му рече:

"А сада шта си наумио да учиниш?"

Харпаг јој одговори:

"Сигурно да нећу извршити оно што ми је Астијаг наредио, па ма он полудео и пукао од беса; нећу га послушати и нећу извршити то убиство. Из много разлога нећу то дете да убијем. Дете је мој рођак, а Астијаг је сасвим стар и нема мушког потомства. Ако пак жели да после његове смрти дође на престо та кћи чије дете он сад убија мојом помоћи, зар може бити откуд веће опасности за мене? Него, дакле, ради моје сигурности, и кад је већ моја дужност да се побринем да се то дете убије, треба свакако да то изврши неко од Астијагових рођака, а не неко од мојих."

110) То рече и одмах пошаље гласника једном од Астијагових пастира, за кога је знао да су му пашњаци за то врло zgodни, јер су у планинама и пуни су крволочних звери. Тај се пастир звао Митрадат. А био је ожењен робињом којој је било име Кина (Куја), на хеленском језику, а на персијском звала се Спака, јер се код Персијанаца реч „кион" (пас) каже „спака". Пашњаци по којима је Митрадат чувао и напасао своја стада говеда лежали су у подножју планина северно од Агбатане и у правцу Црног мора. Овај део Медије, који се граничи са Саспирима, јако је горовит крај, стрм и обрастао густим шумама, док је сва остала Медија равна. Кад је, дакле, пастир сместа дошао на његов позив, рече му Харпаг:

"Астијаг ти наређује да узмеш ово дете и да га оставиш на најудаљенијем месту у планинама како би што пре погинуло. И ово је рекао да ти кажем да ће те, ако га не убијеш, него га на неки начин спасеш, убити најстрашнијом смрћу. Ја сам одређен да проверим да ли си га заиста убио."

111) Кад је пастир то чуо, узме дете и врати се истим путем својој кући. Случајно се и његова жена порађала, и то цео дан, и баш се тада, на несрећу, породи кад је пастир отишао у град. Обоје су били много забринуте једно због другог. Он је страховао због порођаја жене, а она, што је, преко обичаја, Харпаг био послао по њеног мужа. Кад је на повратку стигао кући, и кад га је са изненађењем жена угледала, прво га је запитала зашто га је Харпаг тако хитно к себи звао. Овај јој одговори:

“Жено, кад сам дошао у град, видео сам и чуо то што камо среће да нисам никад видео и да се није никад десило код наших господара. У Харпаговој кући сви су плакали. Са страхом сам ушао унутра. Чим сам ушао, спазим ти ја детенце како се бацака и плаче, а било је окићено златом и обучено у пурпурне хаљинице. Харпаг, међутим, чим ме спази, заповеди ми да сместа узмем дете и да га однесем и оставим на најудаљенијем месту у планинама, те додаде да ми је Астијаг то заповедио и страшно ми запрети, у случају да то не учиним. Мислећи да је дете неког дворанина, ја га узмем и однесем. Нисам ни слутио откуда је. Зачудио сам се кад сам видео да је дете обучено у златом извезене хаљинице, а још и то како код Харпага гласно наричу. Ускоро на путу дознам за цео случај од слуге који ме је допратио до изван града и предао ми дете. Дете је, заправо, било Астијагове кћери Мандане и Камбиза, сина Кирова, и Астијаг наређује да се оно убије. Ево, дакле, то је то дете.”

112) Изговарајући то, пастир одвије дете и покаже. А кад је жена видела како је дете лепо и велико, заплаче се, падне пред мужа и, грлећи му колена, стане га заклињати да дете никако не убија. А овај рече да не може друкчије него да мора то учинити, јер ће доћи Харпагове уходе да виде и, ако то не учини, да ће бити најстрашнијом смрћу убијен. Кад пак никако није могла да наговори мужа, рече му поново жена:

“Дакле, кад не могу да те наговорим да га не носиш у шуму, а ти учини овако, ако се баш безусловно мора видети да је дете остављено у шуми и убијено. И ја сам, наине, родила дете, али мртво. Однеси ово и остави, а дете Астијагове кћери однегујмо као да смо га ми родили. И тако нити ће те ухватити да ниси послушао господара нити ћемо имати немирну савест. Покојно дете ће добити краљевски гроб, а ово живо неће умрети.”

113) Пастиру се учини да у овој прилици жена врло паметно говори, те сместа тако и учини. На смрт осуђено дете донесе и преда га својој жени, а оно своје, које је било мртво, узме и метне у колевку у којој је донео оно друго. Пошто је мртвом обукао цело одело и ставио на њега накит оног живог, однесе га у најудаљенији крај планине и тамо га остави. Кад је прошло три дана откако је дете био оставио, пастир, оставивши једног од пастира за свог заменика, оде у град, дође у Харпагов двор и каже му да је спреман да му покаже дечији леш. Харпаг пошаље своје најповерљивије копљанике и тако сахране пастирово дете. Оно пак које ће касније добити име Кир, узме и неговала га је пастирова жена, давши му неко друго име, а не Кир.

Како је Астијаг дознао да је Кир у животу

114) Кад је пак дечак имао десет година, десило се са њим нешто што га је открило. Играо се, наине, са својим вршњацима на путу у том селу у коме су се налазила њихова стада. И дечаци у игри изаберу себи за краља баш овог дечака који је носио пастирово име. Он је заповедио да једни од њих граде куће, други да му буду копљаници, неки од њих да буде ”краљево око”, а неком је опет ставио у дужност да доноси вести. Тако је сваком посебно дао неку дужност. Међутим, један од дечака који се са њим играо, син Артембара, угледна човека у Медији, није извршио Кирова наређење и Кир нареди да га остали дечаци ухвате. Кад су га дечаци послушали, Кир га је жестоко избатио. Кад је овај убрзо после тога пуштен, био је јако озлојеђен због тога што је претрпео понижење, те дође у град и пожали се оцу на Киров поступак, називајући га не именом Кир (јер му тада и није било такво име), него га је просто звао „син Астијагова пастира”. Артембар пак јако озлојеђен дође Астијагу заједно са дечаком и каже му да је доживео нечувену увреду и рече:

“Господару, ево како нас је увредио син твога пастира!”
— и покаже му дечакова леђа.

115) Кад је то Астијаг чуо и кад се својим очима уверио, а пошто је хтео да казни дечака због увреде Артембарове части, заповеди да се доведу .и пастир и његов син. Кад су обојица били пред Астијагом, овај погледа Кира и рече:

”Ти, син тако незнатног човека усудио си се да понизиш и осрамотиш сина једног од мојих најугледнијих људи?”

А овај му овако одговори:

“Господару, ја сам према њему праведно поступио. Сеоска деца, међу којом је био и он, изабрала су ме у игри за свога краља. Сматрала су да сам ја за то најзгоднији. Остала пак деца извршавала су све што им је било наређено, само је овај отказао послушност, и то без разлога, те је због тога и био кажњен. Ако сам, дакле, због тога заслужио да будем кажњен, стојим ти на расположењу.”

116) Док је дечак то говорио, препозна га Астијаг, јер су га саме црте лица подсећале на њега самог, а и одговор је одавао боље порекло, па и време кад је однесен учинило му се да се подудара са годинама дечака. Он се због овога поплаши и за тренутак занеми. Кад је, најзад, једва дошао себи, пошто је хтео да се отресе Артембара, и да буде насамом са пастиром, рече:

“Артембаре, ја ћу се већ потрудити да ни ти ни твој син не будете незадовољни.”
Артембара отпусти, а Кира, по заповести Астијага, уведу слуге унутра. Кад је пастир остао сам самцат, Астијаг га запита откуда је добио то дете и ко му га је дао. Пастир му одговори да је дете његово и да је она која га је родила још увек код њега. Астијаг му рече да не ради добро што се излаже мучењу, па, док је то говорио, да знак копљаницима да га ухапсе. Кад су га ставили на муке, најзад је рекао истину. Испричао је све од почетка како је било и молио је за милост. И Астијаг је наредио да се он помилује.

Кажњавање Харпага. Астијаг шаље Кира у Персију

117) Кад је пастир открио истину, Астијаг га није више испитивао, али је био још огорченији на Харпага и заповеди да га његова пратња сместа позове. Кад је Харпаг изишао пред њега, запита га Астијаг:

“Харпаже, како си убио оно дете које сам ти предао, а које је родила моја кћи?”

Кад је Харпаг видео да се тамо налази и пастир, није лагао, да не би био ухваћен, него исприча ово:

“Господару, кад сам примио детенце, смишљао сам како да урадим по твојој вољи и не прекршим твоје наређење, а да у исто време не учиним нажао ни твојој кћери. Овако сам урадио. Позвао сам овога пастира и предао му детенце, рекавши му да ти наређујеш да се оно убије. И кад ово кажем, нисам слагао. Ти си сам тако наредио. Тада сам га, дакле, предао овом пастиру и заповедио му да га остави у непроходној планини и да га неко време чува док не умре, а уз то сам му запретио да ће зло проћи ако то не учини. Кад је, пошто је овај извршио наређење, детенце умрло, послао сам најверније евнухе, те сам се тако преко њих уверио да је дело извршено и сахранио сам дете. Тако је то било, господару, и тако је дете убијено.”

118) Харпаг је говорио истину, а Астијаг, обуздавши срцбу која га је обузела због свега што се догодило, исприча прво Харпагу све што је од пастира о томе чуо, а затим у току разговора саопшти му да је дете у животу и да се ствар срећно свршила. Због овог поступка према дечаку, рече он у наставку, гризла га је савест, а и пребацивање своје кћери није могао лако да поднесе.

“Тако, дакле, пошто је судбина ово на добро окренула, пошаљи ми свога сина овом нашем новопридошлом, а исто тако, пошто имам намеру да принесем жртву захвалницу боговима којима иста припада, дођи ми и ти на ручак који ћу приредити у њихову част.”

119) Кад је Харпаг то чуо, падне ничице на земљу, пресрећан што је, и поред своје непослушности, тако срећно прошао, па је чак позван и на тај ручак. Зато оде кући и одмах пошаље свога сина (имао је, наиме, јединца сина коме је било око тринаест година) у Астијагов двор и нареди му да ради све што му Астијаг буде заповедио. И, срећан, пресрећан, исприча жени шта се догодило. Астијаг, међутим, кад је Харпагов син дошао, закоље га, исече на комаде и један део меса испече, а један део скува, па кад је било добро зготовљено, изнесе га на трпезу. Кад је дошло време ручку, дођу сви остали гости, па и Харпаг. Астијагу и другим гостима изнесу на сто пуно јагњећег меса, а Харпагу донесу све месо од његова сина, осим главе, шака и стопала. Ови делови су лежали напољу, сакривени у једној котарици. Чим је изгледало да је Харпаг доста јео, Астијаг га запита да ли му је пријао ручак. Кад је Харпаг одговорио да му је чак јако пријао, донесу котарицу и у њој увијену дечију главу и крајње делове ногу и руку, те му Астијаг заповеди да пред свима открије котарицу и да узме из ње оно што хоће. Харпаг послуша и препозна остатке свог синчића. Видевши то, Харпаг не изгуби присебност и савлада се. Тад га Астијаг запита да ли зна од какве је дивљачи јео меса. Овај рече да зна и да му је све право што краљ уради. Рекавши то, покупи све остатке меса и оде кући. Верујем да је све покупљене остатке и сахранио.

120) Тако је, дакле, Астијаг казнио Харпага. Да би одлучио шта са Киrom да ради, позове оне исте свештенике који су му онај сан били протумачили. Кад су дошли, Астијаг их запита како су му то протумачили сан. Ови му на то кажу, исто онако као и раније, да су прорекли како ће дечак постати краљ ако доживи и раније не умре. Астијаг им овако одговори:

"Дете је у животу и није умрло, и сеоска деца су га, док је у селу живео, била изабрала за краља. И он је све послове свршавао као прави краљ. Одређивао је и копљанике, и вратаре и гласоноше и све друго. А сада, шта ви мислите о свему томе?"

И свештеници рекоше:

"Ако је дечак жив и ако је без неке намере био краљ, не треба онда због њега да се бојиш и не узрујавај се; неће никако још и по други пут владати. Нека наша предвиђања догађају се и у шали, и оно што су снови предсказивали испадне на крају крајева као нешто безначајно..."

"На то ће им Астијаг:

"И ја сам, свештеници, углавном, тога мишљења да се сан испунио на тај начин што је дечак био именован за краља, и немам више разлога да га се и даље прибојавам. Ипак ме посаветујте и добро размислите о свему како би убудуће било што сигурније и мом двору, а и вама!"

На то му свештеници одговоре:

"Господару, и за нас је од највећег значаја да остане твоја владавина. Дечак се однародио и, ако власт дође у његове руке, а он је Персијанац, ми Међани постаћемо робови и Персијанци ће нас презирати као туђинце. Докле год ти, као наш сународник, будеш на престолу, и ми ћемо дотле имати удела у власти и уживаћемо уз тебе велико поштовање. У таквим околностима ми се морамо бринути и за тебе и за твој престо. И, најзад, ако приметимо неку опасност, све ћемо ти унапред рећи. А сада, пошто се сан није обистинио, ми се не бојимо, и теби кажемо да се не бојиш, и ово друго ти саветујемо: склони овог дечака испред очију и пошаљи га родитељима у Персију!"

121) Кад је Астијаг то чуо, силно се обрадује, па позове Кира и рече му:

"Синко, хтео сам према теби нејаком неправедно да поступим због привиђења у сну, али, на твоју срећу, остао си у животу. Сада, дакле, иди радосно у Персију, а ја ћу ти одмах дати пратиоце. Кад дођеш тамо, наћи ћеш свога оца и мајку, а не пастира Митрадата и његову жену."

122) То рече Астијаг и пошаље Кира у Персију. А кад овај дође у Камбизов двор, родитељи га радосно приме и, дознавши да је то он, обаспу га великом нежношћу, јер су у своје време били обавештени да је онда био погинуо, те га запитају како је остао у животу. Он им исприча да дотада није о томе имао ни појма и да је био у заблуди, па је тек уз пут дознао о свом страдању. Веровао је за себе да је син Астијагова пастира, а тек је за време овог путовања од својих пратилаца чуо о свему томе. Причао је да га је однеговала пастирова жена, и њу је веома много хвалио; Кина му је

у причању била све и сва и највише је о њој говорио. А родитељи кад су чули то име, и да би Персијанцима то што им је син остао у животу изгледало божанственије, протуре причу како је одбаченог Кира однеговала куја.

Кир наговара Персијанце да се одметну

123) Отуд потиче и ова иста прича. Кад је Кир већ одрастао и био међу вршњацима најхрабрији и најомиљенији, јави му се Харпаг и пошаље му дарове, јер је имао намеру да се освети Астијагу. Увидео је да му се он сам, као обичан грађанин, неће моћи да освети. Кад је видео да је Кир одрастао, изабрао га је за свога савезника, јер је упоредио Кирове патње са својим патњама. А пре тога је ово урадио. Пошто је Астијаг био омрзнут код Међана, састајао се Харпаг посебно са сваким од медских првака и наговарао их да збаци Астијага са престола и попну на њега Кира. Кад му је тај посао пошао за руком и кад је све било припремљено, хтео је Харпаг на неки начин да открије своју намеру и Киру, који је живео у Персији. Пошто друкчије није никако могао, јер су на свим путевима биле страже, он је измислио ово лукавство. Набавио је зеца, распорио му трбух и није му очупао крзно, него у онако целог зеца стави писмо у које је написао шта је хтео. Затим је зашио зечији трбух, дао мреже, тобоже као за лов, свом најповерљивијем дворанину и послао га у Персију, наредивши му да преда зеца лично Киру и да му у четири ока каже да својеручно распори зеца, али да нико не буде присутан кад то буде радио.

124) Ово је, дакле, све било извршено и Кир узме и распори зеца. Нашавши у њему писмо, узме га и прочита. Оно је гласило:

"О Камбизов сине, о теби се брину богови, јер како би иначе имао такву судбину? Сада је време да се осветиш Астијагу за своје убиство. По његовој жељи ти си умро, а по вољи богова и мојој остао си у животу. Мислим да си већ давно сазнао шта је све Астијаг са тобом урадио и шта сам ја препатио од њега зато што те нисам убио и што сам те предао пастиру. Ако хоћеш да ме послушаш, бићеш краљ у истој земљи у којој влада Астијаг. Наговори Персијанце да пређу на твоју страну и поведи војску на Међане. Ако ме Астијаг постави за команданта војске против тебе, постићи ћеш оно што желиш, а исто тако ако постави и неког другог од медских првака. Они ће прећи на твоју страну и помоћи ће ти да збациш Астијага. Тако, дакле, буди спреман да ово учиниш, и то што пре!"

125) Чувши то, Кир размисли како најпаветније да наговори Персијанце да се одметну, па дође до закључка да је то дошло у прави час и поступи овако. У једно писмо напише све што је сматрао за потребно и сазове скупштину Персијанаца. На скупштини отвори писмо, погледа у њега и саопшти да га је Астијаг поставио за врховног команданта Персијанаца.

"А сада, — рече у свом говору — Персијанци, наређујем вам да сваки од вас дође са једним српом."

То им је Кир заповедио. А било је много персијских племена. Кир сакупи само нека од њих и наговори их да се одметну од Међана. То су следећа племена, од којих зависе сви остали Персијанци: Пасаргаде, Марафијци и Маспијци. Међу њима најбољи су Пасаргаде; њима припада и породица Ахеменида, из које потичу и персијски краљеви. Остала персијска племена су: Пантијалеји, Дерусијеји и Германији. Сви се они баве земљорадњом, док се Даји, Марди, Дропици и Сагатијци баве сточарством.

126) Кад су, дакле, сви дошли са поменутиим срповима (у Персији је, наиме, био један предео од око осамнаест до двадесет стадија, сав обрастао у трње), Кир им нареди да ову земљу искрче за један дан. Кад су Персијанци свршили овај тешки посао, он им поново заповеди да дођу идућег дана окупани. Тог дана Кир сакупи очева стада коза, оваца и говеда, покоље их и припреми све да почасту Персијанце, а уз то изнесе пред њих најбоље вино и хлеб. Кад су сутрадан Персијанци дошли, нареди им да се разместе по ливади и да се часте. Кад је, затим, гозба била готова, Кир их запита који им се дан више допада, тај или онај претходни. Они му рекоше да је између њих заиста

велика разлика. Првог дана им је било лоше, а другог им је све добро било. Кир их ухвати за реч и открије им целу своју намеру, говорећи:

"Људи Персијанци, сада имате да бирате: ако ме будете хтели да слушате, имаћете овакве и безброј других благодети и нећете имати никаквих ропских невоља, а ако не будете хтели да ме слушате, имаћете безброј невоља, сличних онима јучерашњим. Зато ме послушајте и ослободите се! Изгледа да је сам бог хтео да се ја родим и да то узмем у своје руке, а мислим да ни ви нисте људи ни у чему другом гори од Међана, па ни у погледу ратних вештина. Кад је, дакле, тако, одметните се одмах од Астијага!"

Побуна Персијанаца. Астијаг губи престо

127) Персијанци га одмах приме за вођу и били су спремни да се ослободе, јер им је већ одавно било додијало медско господство. Кад је Астијаг чуо шта је Кир учинио, пошаље му гласника и позове га к себи. Кир, међутим, нареди гласнику да јави Астијагу да ће пре доћи к њему него што то буде и сам Астијаг желео. Чувши то, Астијаг наоружа све Међане и, као да је сишао са ума, постави на чело војске Харпага, заборавивши при томе шта му је раније био учинио. Кад су Међани ступили са Персијанцима у борбу, неки су се од њих добро борили. То су били они који нису учествовали у завери. Други су пребегли на страну Персијанаца, а већина од њих није хтела да се бори и просто је побегла.

128) Кад је медска војска срамно уништена и чим је Астијаг о томе сазнао, поручи он претећи Киру:

"Али се Кир ипак неће радовати!"

Рекавши то, најпре набије на колац оне тумаче снва који су га наговорили да поштеди Кира, затим све преостале Међане у граду, и старе и младе мобилише за борбу. Кад је на челу ових ступио у борбу са Персијанцима, Астијаг је био побеђен и, пошто је изгубио све оне Међане које је са собом био повео, жив заробљен.

129) Заробљеном Астијагу пришао је Харпаг, ругао му се и грдио га, па га, поред осталих увредљивих речи, запита и за његову гозбу, на којој је пред овога изнео синовљево месо, и да ли му изгледа лепше његово ропство него краљевска власт. Астијаг га запита:

"Јеси ли ти то наговорио Кира?"

„Да, — одговори Харпаг — ја сам ради тога писао Киру и могу се с правом да поносим."

"Ти си најглупљи и најнеправеднији од свих људи," рече му Астијаг, "најглупљи зато што си, уместо да си сам постао краљ, учинио сада да власт дође другом у руке; а најнеправеднији зато што си због оног ручка гурнуо недужне Међане у ропство. Кад је већ морало тако да буде, да узме краљевску власт неко други, праведније би барем било да је власт дата неком Међанину, а не Персијанцу. Сада су пак невини Међани кривицом твојом постали робови, уместо да остану господари, а ранији робови Персијанци сада су постали господари Међана."

130) Астијаг је тако свргнут са престола после владавине од тридесет и пет година, а Међани падну под персијски јарам због обести овог човека, пошто су владали у Азији са оне стране реке Халиса пуних сто двадесет и осам година, не рачунајући ту и време скитске владавине. Касније су се покајали што су ово били учинили и одметнули су се од Дарија, али су их Персијанци победили и побуну угушили. А Персијанци, који су под вођством Кира и за време Астијага стресли са себе медски јарам, владају отада у Азији. Кир није ништа урадио Астијагу него га је држао код себе док овај није умро. Тако се Кир родио, одрастао и постао краљем, а после тога покорио је Креза, који га је напао, као што сам већ раније испричао. Тако је, он, најзад, кад је савладао Креза, постао господар целе Азије.

Живот Персијанаца, њихова вера и празници

131) О персијском животу и обичајима знам ово. Кипове, храмове и жртвенике они уопште не праве нити подижу, него сматрају будалама оне који то чине, по мом мишљењу, због тога што богове нису замишљали као Хелени, у облику човека. Имају обичај да се пењу на врхове планина и да приносе жртве Зевсу-Ормузду. Они цео небески свод називају Ормуздовим именом. Исто тако приносе жртве: сунцу, месецу, земљи, ватри, води и ветровима. И само овима приносе жртве, и то још од најстаријих времена. Касније су примили са стране обичај, и то од Асираца и Арабљана, да приносе жртве Уранији, тј. небеској Афродити. Асирци називају Афродиту Милита, Арабљани Алилат, а Персијанци зову то божанство Митра.

132) Персијанци су овако приносили жртве поменутим боговима. Не граде жртвенике, нити пале ватре кад хоће да принесу жртву, нити пију у част богова, и не служе се венцима ни музиком, па ни јечам не употребљавају за жртву. Кад неки од њих хоће да неком од ових принесе жртву, доведе животињу одређену за жртву на очишћено земљиште и позове бога ставивши себи на главу најчешће чалму са венцем и мрчикових гранчица. Онај који приноси жртву не сме да се моли богу само за себе и за своје здравље, него се моли за добро и здравље краља и свих Персијанаца, јер и он припада целом народу. Кад разделе жртву на комаде и испеку месо, простиру свежу траву, најчешће детелину, и на њу стављају све месо. Кад га пак ставе на траву, при-ступи му свештеник и пева свете песме

"О постанку богова", као што сами Персијанци називају ту песму. Без свештеника они, по обичају, не приносе жртве. Пошто се кратко време задржи на месту где се приноси жртва, човек који је приноси односи месо кући и располаже њиме по својој вољи.

133) Рођендан им је свима највећи празник. По обичају, тог дана се боље једе и части него у остале дане. Тог дана сви богатији испеку у пећима говече, коња, камилу или магарца и износе пред госте, а сиромашнији припремају ситну стоку. Немају много јела за време ручка, али зато имају много слаткиша, али и то не једу све одједном. Због тога кажу Персијанци за Хелене да гладни устају иза ручка, јер код њих нема увек слаткиша, и кад им се слаткиши изнесу, они не престају да једу. Веома воле вино и не смеју да повраћају нити мокре један пред другим. На то се, дакле, код њих обраћа велика пажња. А имају обичај да пијани доносе одлуке, о најважнијим стварима. Што им се за време саветовања допадне, то им сутрадан њихов домаћин, у чијој су се кући договарали, изнесе пред њих да о томе расправљају и кад су трезни. Ако им се допадне и кад су трезни, онда усвајају ту одлуку, а ако им се не допадне, онда је одбацују. О чему су се претходно трезни посаветовали, о томе још једном и пијани размишљају.

134) По томе како се понашају један према другом кад се сусретну на путевима, може се видети да ли припадају истом сталежу. Уместо поздрава, они се љубе у уста, а ако је један од њих из мало нижег сталежа, пољубе се у образе. Ако је пак један од ових из много нижег сталежа, он пада на земљу и љуби ноге оном из вишег сталежа. Одмах после себе највише поштују најближе суседе, а затим оне иза њих и тако даље по реду. Најмање пак поштују оне који су најдаље од њих. За себе мисле да су најбољи на свету, а остале поштују према степену уважавања врлине, а за оне који су најдаље од њих мисле да су најгори на свету. За време Међана народи су имали власт један над другим, а над свима су имали власт Међани, и над онима који су становали одмах до њих, а ови су, опет, имали власт над својим суседима, а ови, опет, над онима до себе, и тако даље. Према томе су и Персијанци ценили народе. И тако је један народ за другим редом владао и управљао.

Обичаји Персијанаца

135) Персијанци највише од свих народа примају туђе обичаје. Наиме, носе медско одело, јер мисле да је лепше од њиховог, а у рат иду у египатским оклопима, па чим чују за туђа уживања, они их одмах примају. Тако су од Хелена научили да полно опште са дечацима. Сваки од њих се жени са многим законитим женама, а имају још и велики број незаконитих жена иноча.

136) Као највећа врлина, после јунаштва у борби, сматра се имати што више синова. Ономе који докаже да има највише, краљ шаље сваке године нарочите поклоне. Велики број синова сматра се за знак снаге. Синове поучавају од пете до двадесете године овим трима стварима: да јашу, да гађају стрелом и да говоре истину. Пре него што наврши пет година, син не излази оцу пред очи, него живи код жена. Овако поступају зато да, ако би под материном негом умро, не би нанео оцу никакав бол.

137) Тај закон је достојан сваке похвале, а достојан је похвале и онај према коме ни краљ не убија никога због прве кривице, и нико од осталих Персијанаца не осуђује свог роба на смрт због прве кривице, него гледају да ли ће више пута погрешити, па тек онда искаљују свој гњев на њему. Причају да нико никад није убио свог оца или матер, а ако се већ тако нешто негде и десило, кажу да би се пажљивим испитивањем таквог случаја увек на крају крајева утврдило да је то извршило подметнуто дете или копице. Сматрају да је непојмљиво да дете убије свог правог родитеља.

138) А што је непристојно радити, о томе је непристојно и да се говори. Сматрају да је највећа срамота лагати, а на другом месту задуживати се, поред многих других разлога и због тога што је онај који је дужан најчешће присиљен и да лаже. Кад би неки од грађана имао губу или шугу тај не би имао приступа у град нити би се мешао са осталим Персијанцима. За таквог кажу да се огрешио према сунцу. Сваког странца који се разболи од те болести истерају из земље, а многи из истих разлога не трпе ни беле голубове, У реке нити мокре нити пљују, не перу у њима чак ни руке нити иком другом то дозвољавају, него указују највеће поштовање рекама.

139) Персијанци не знају откуд им један други обичај, али ми Хелени, међутим, знамо. Њихова имена су у складу са њиховим стасом и достојанством и завршавају се сва на исто слово, које Дорци зову „сан“, а Јонци „сигма“. Ако се проучавају завршеци персијских имена, долази се до закључка да се тако не завршавају само једна имена, а друга не, него се сва једнако завршавају.

140) То су истинити подаци које сам изнео о њиховим обичајима, и ја јамчим за њих. Ћутке прелазе преко обичаја о сахрањивању мртваца, и не говоре о томе да не сахрањују леш Персијанца пре него што га не растргне нека птица или пас. Наиме, знам тачно да свештеници тако поступају, јер то јавно раде. Они, дакле, обложе леш мртваца воском и онда га сахрањују. Персијски свештеници, маги, много се разликују од других људи, па и од египатских свештеника. Ови сматрају да се не сме убити ништа што је живо, док маги, напротив, убијају својом руком све осим пса и човека. Чак се у томе много такмиче и убијају подједнако мраве, змије и све остало што гмиже и лети. Нека ти обичаји остану онакви какви су одувек и били, а ја ћу да наставим ранију причу.

Хелени (Јонци и Еолци) у Малој Азији

141) Чим су Лиђани пали под власт Персијанаца, пошаљу Јонци и Еолци одмах посланике у Сард Киру и поруче му да су вољни да признају његову власт, под истим условима под којима су признавали и власт Креза. Саслушавши. ову поруку, Кир им исприча ову причу:

"Свирач у фрулу — рече он — спазивши рибе у мору, засвира, мислећи да ће оне изаћи на копно. Кад се у томе преварио, узме мрежу, опколи велико мноштво риба и извуче их на обалу. Гледајући их како се праћакају, свирач им рече: "Престаните да играте коло кад нисте хтеле да уз моју свирку изађете на копно и да поиграте!" "

Он је испричао ту причу Јонцима и Еолцима зато што су Јонци раније одбили његову молбу кад их је преко гласника замолио да се одметну од Креза, и што су сада, када се тај поход успешно свршио, спремни да се покоре Киру. Он им то изјави у љутини. Чим су Јонци по градовима за то сазнали, сви одмах утврде своје градове зидовима и уједине се у Свејонски савез, и то сви сем Милећана. Са овима је Кир једино склопио савез, и то исти онакав какав су имали и са

лидским краљем. А остали Јонци донесу заједнички одлуку да пошаљу изасланике у Спарту и да моле за помоћ.

142) Ови Јонци, који су били окупљени у Свејонском савезу, изабрали су за изградњу својих градова, колико ми знамо, места са најпријатнијом климом на свету. Наиме, као Јонија нису ни предели више ње, ни они ниже ње (ни они према западу, ни они према истоку). Они пате од претеране врућине и суше, а ови од влаге и хладноће.

Сви Јонци не говоре истим језиком, него имају четири разна наречја. На крајњем југу налази се прво град Милет; затим Мијунт, па Пријена. Они се налазе у Карији и говоре истим језиком, а у Лидији се налазе: Ефез, Колофон, Лебед, Теј, Клазомена и Фокеја. Ови градови не слажу се у погледу језика са малопре поменутиим градовима из Карије, док међу собом говоре истим језиком. Има још три јонска града, од којих се два налазе на острвима, а то су Сам и Хиј, а један град, Еритра, лежи на копну. Становници Хија и Еритре говоре истим језиком, а становници Сама имају своје посебно наречје. То су та четири језичка наречја.

143) Од ових Јонаца Милећани су једино због савеза били заштићени од опасности, а и острвљани нису имали чега да се боје, јер Феничани још нису признавали врховну власт Персијанаца, а сами Персијанци нису имали флоте. Ови острвљани нису били одвојени од других Јонаца ни због чега другог него само зато што је тада цео хеленски народ био слаб, а најслабије међу њима било је јонско племе. Осим Атине, ниједан други град није био достојан ни спомена. Зато су пак други Јонци и Атињани избегавали то име и нису хтели да се зову Јонци, па чини ми се да се чак и сада многи од њих стиде тог имена. Ових дванаест градова поносили су се тим именом, основали су код себе светиште и назвали га "Свејонско", уз одлуку да у њега не пусте никога од осталих Јонаца (додуше, сем становника Смирне, није нико ни молио да га пусте у савез).

144) Исто тако и Дорци из садашње покрајине од пет градова, а која је раније носила име према броју од шест градова, не примају никог од суседних Дораца у Триопијско светиште, и искључују из друштва чак и своје чланове који су се огрешили о светиште. Приликом такмичења у част Аполона Триопијског одредили су још од давнина као награду за победнике треношце од туча, и они који их добију дужни су да их не износе из храма него да их поклоне богу. Један Халикарнашанин, по имену Агасикле, погазио је, као победник, тај обичај одневши овај треножац кући и обесивши га о клин. Због тога су ових пет градова: Линд, Јализ, Камир, Кос и Книд искључили из друштва шести град Халикарнас. Тако су дакле, казнили овај град.

145) Јонци су окупили око себе дванаест градова и нису, по мом мишљењу, хтели да приме више никог зато што их је, још док су становали на Пелопонезу, било на броју свега дванаест општина, као што и сада Ахејци сачињавају дванаест општина. Ови су Јонце и протерали са Пелопонеза. Те општине су: Пелена, код Сикиона, затим Егира и Ега, у којој се налази вечна река Кратис, а по којој је названа и она река у Италији, па Бурa и Хелика. У ову последњу општину побегли су Јонци кад су били савладани од Ахејаца. Ту су биле и општине: Егиј, Рипи, Патреји, Фареји и Олен, у којој се налази велика река Пир, па општине Дима и Тритеји. Једино ова последња лежи у унутрашњости земље.

146) Сада Ахејски савез има ових дванаест чланова, а тада је било толико Јоњана. Ето због тога су Јонци основали дванаест самосталних градова, а нема смисла говорити да су ови Јонци нешто више и боље од осталих Јонаца. Знатан део ових представљају Абанти са Еубеје и они немају ничег заједничког са Јонцима, чак не носе ни заједничко име. Са Јонцима су се измешали и Минијци из Орхомена, а нарочито Кадмејци и Дриопи, поједини Фочани, па Молоси, аркадски Пелазги, Дорци из Епидаура и многи други народи. Атињани, који су кренули из атинског Пританеја и који су мислили за себе да су најчистији Јонци, нису повели жене у нову насеобину, него су узели Каранке, чије су родитеље поубијали. Због тог убиства ове жене су створиле обичај и заклеле се међу собом, и то предале као завет својим кћерима, да никада не ручају заједно са

мужевима нити да своје мужеве зову по имену, а то све због тога што су им поубијали очеве, мужеве и децу и после свега тога опет их узели за жене. То се дешавало у Милету.

147) Неки су од ових бирали за краљеве потомке Глаука, сина Хиполохова из Ликије, неки потомке Кодра, сина Мелантова, Кауконце из Пила, а неки опет и једне и друге. Ови су више држали до свог јонског имена него остали Јонци. Они би, заиста, могли и бити чисти Јонци. Јонци су сви они који воде порекло из Атине и који славе Апатуријске светковине. А славе их сви сем Ефежана и Колофоњана. Једино ови од Јонаца не славе Апатуријске светковине, и то, тобоже, због неког убиства.

148) Свејонско светиште је света земља у Микали, која је окренута према северу. Јонци су га подигли о заједничком трошку и посветили Посидону Хеликонском. А Микала је западни рт копна који се пружа према западном делу острва Сама, на коме се редовно сакупљају Јонци из разних градова и одржавају свечаности које носе име "Свејонске свечаности". (Пада у очи да се називи за светковине, не само код Јонаца него и код свих осталих Хелена, завршавају, као и персијска имена, на исто слово.)

149) То су јонски градови, а ово су еолски: Кима, названа Фриконска, Лариса, тврђава Неон, Темно, Кила, Нотиј, Егируза, Питана, Егеја, Мирина и Гринеја. Ових једанаест градова одвајкада је носило еолско обележје, само један од њих, Смирну, отели су им Јонци. Свих ових дванаест градова налазило се на копну. Еолци су, насељавајући се, наишли на бољу земљу него Јонци, само та земља није имала тако добру климу.

150) Смирну су, међутим, Еолци изгубили овако: грађане Колофона, савладане у побуни и протеране из отаџбине, приме у Смирни. После тога ове избеглице искористе прилику док су грађани Смирне изван града светковали празник у част Диониса, па поседну све улазе у град и тако загосподаре градом. Кад су остали Еолци притекли Смирњанима у помоћ, споразумеју се да Јонци врате Еолцима њихове бродове и да се Еолци иселе из Смирне, Кад су становници Смирне то учинили, буду раздељени између оних једанаест градова и примљени за њихове грађане.

151) То су, дакле, еолски градови на копну, осим оних који се налазе у подручју горе Иде, који сачињавају засебну групу. А од оних градова на острвима пет их се налази на острву Лезбу (шести град на Лезбу, Аризбу, освојили су становници Метимне, иако су им становници Аризбе блиски рођаци). И на Тенеду се налази један еолски град, а на такозваној "Групи од сто острва" налази се опет други неки еолски град. Ни Лезбијци ни они на Тенеду, као ни јонски острвљани, нису имали чега да се боје. Остали градови одлуче да се придруже Јонцима и да приме њихово вођство.

Јонци и Еолци обраћају се Спарти за помоћ

152) Чим су дакле, изасланици Јонаца и Еолаца стигли у Спарту (а морали су да се пожуре са овим послом), одреде да у име свих говори један из Фокеје, коме је било име Питермо. Огрнут у гримизни огртач да би се, кад се о томе буде чуло, сакупило што више Спартанаца, он је устао и дуго им говорио молећи их да им притекну у помоћ. Али Лакедемонци га нису слушали нити су пристали да им пошаљу помоћ. Ови оду, а Лакедемонци, иако су одбили јонске изасланике, ипак пошаљу ратни брод с педесет весала с људством да, како ми изгледа, посматрају шта Кир ради у Јонији. Кад су Лакедемонци стигли у Фокеју, пошаљу они најугледнијег између себе, коме је било име Лакрин, који у име Лакедемонаца изјави Киру да они не дозвољавају да се у земљи Хелади неком граду нешто нажао учини.

153) Прича се да је Кир, после речи овог изасланика, запитао присутне Хелене какви су Хелени ти Лакедемоњани и колико их има кад му тако поручују. Кад је сазнао, изјавио је лакедемонском изасланику:

"Никад се нисам бојао таквих људи код којих постоји земљиште насред града, на коме се сакупљени лажно заклињу и једни друге варају. Њих ћу ја, ако будем жив и здрав, научити да не брбљају о невољама Јонаца него о својим властитим."

Те речи Кир је упутио свима Хеленима ругајући им се што долазе на трг и баве се куповином и продајом. Персијанци се пак не баве трговином нити уопште имају одређеног места за трговину. После тога Кир повери Сард Персијанцу Табалу, а Лиђанину Пактији нареди да му превезе Крезово злато и злато осталих Лиђана. Сам, међутим, крене у Агбатану водећи са собом и Креза, а на Јонце није испрва ни обраћао пажњу. Још су му сметали Бабилон, Бактријанци, Саке и Египћани, те одлучи да на њих поведе војску, а да на Јонце пошаље другог војсковођу.

Побуна Лиђанина Пактија

154) Чим је Кир отишао из Сарда, Пактије побуни Лиђане против Табала и Кира и спусти се на море где, пошто је имао у својим рукама све злато из Сарда, сакупи плаћеничку војску и наговори приморце да ратују на његовој страни. Он поведе војску на Сард, опседне Табала и затвори га у тврђаву.

155) Кад је Кир уз пут за то сазнао, он рече Крезу:

"Крезу, да ли ће ово што ми се дешава икада престати? Изгледа ми да Лиђани неће, по свом обичају, престати да ме узнемиравају и да себи праве неприлике. Мислим да би било најбоље да сам их све распродао у ропство. Чини ми се да сам исто поступио као кад неко убије оца, а његове синове поштеди. Тако и ја водим са собом тебе, који за Лиђане више значиш него отац, а самим Лиђанима сам поверио град, и после тога се чудим што су се побунили против мене."

Тако је Кир дао свом срцу одушка, а Крез, бојећи се да не уништи Сард, овако му одговори:

"Господару, имаш право што си рекао. Немој се јако наљутити и немој уништавати стари град због његове погрешке, јер он није крив ни за прву ни за другу побуну. Оно раније ја сам урадио, и ево испаштам за то својом главом, а за ово сада крив је Пактије, коме си поверио управу у Сарду, па казни њега. Лиђанима опрости и ово им заповеди, па се неће против тебе ни бунити нити ћеш их се бојати. Поручи да им забрањујеш да носе убојно оружје, а заповеди им да облаче кошуље испод хаљина, да обувају чизме, па им нареди да уче своју децу да свирају у цитру и у харфу и да тргују. И брзо ћеш, господару, видети да су уместо људи постали жене, те се нећеш више бојати њихове побуне."

156) Крез му, дакле, изнесе ове предлоге мислећи да је за Лиђане боље и ово него да буду распродати у ропство, а знао је да га Кир неће хтети да послуша и да промени одлуку ако не изнесе прихватљив предлог. Исто тако је страховао да ће се Лиђани опет побунити ако се сад олако извуку из свих неприлика, и да ће их Персијанци потпуно уништити. Киру се јако допадне овај предлог, па престаде да се љути и рече Крезу да ће га послушати. Онда дозове Међанина Мазара и нареди му да саопшти Лиђанима оно што је Крез предложио и да све који су са Лиђанима нападали на Сард прода у ропство, а да самог Пактија безусловно жива и неповређена њему доведе.

Пактијева пропаст

157) Кад је уз пут издао и то наређење, одведе војску међу персијска племена. Пактије, међутим, сазнавши да му се приближује војска која иде против њега, поплаши се и побегне у Киму. Међанин Мазар је део Кирове војске којим је располагао одвео на Сард, па кад више није нашао Пактијеве побуњенике у Сарду, прво је натерао Лиђане да изврше Кирова наређења, а после спровођења ове наредбе Лиђани су, заиста, потпуно променили свој начин живота. Затим Мазар пошаље изасланике у Киму и затражи да му се изручи Пактије. Кимејци ипак одлуче да о томе питају за савет пророчиште у Бранхидима. Тамо се, управо, налазило пророчиште основано у

прастара времена и њему су се сви Јонци и Еолци обраћали за савет. Оно се налази у околини Милета и то северно од луке Панорма.

158) Кимејци су, дакле, послали изасланике у Бранхиде да запитају шта да ураде са Пактијем па да угоде боговима. На њихово питање добију од пророчишта одговор да Пактија изруче Персијанцима. Кад су изасланици донели овакав одговор у Киму и кад су Кимејци чули, били су спремни да га изруче. Иако се већина са тим сложила, ипак је Аристоклик, Хераклидов син, који је уживао велики углед међу грађанима, сматрао да Кимејци не треба то да учине, рекавши да не верује у то пророчанство и изрази уверење да изасланици нису рекли истину. Због тога су отишли други изасланици да по други пут упитају пророчиште о Пактију, а међу овима био је и Аристоклик.

159) Кад су дошли у Бранхиде, сам Аристоклик, који је међу изасланицима водио главну реч, упути пророчишту овакво питање:

"Господе, дође нам и затражи од нас заштиту Лиђанин Пактије бежећи да спасе главу од Персијанаца. Ови га сад траже и заповедају Кимејцима да га изруче. И поред страха од персијске моћи, ми се досада нисмо усудили да избеглицу изручимо пре него што нам ти тачно не објасниш шта да учинимо."

Он је поставио такво питање, а одговор су добили исти као и пре тога, и наређено им је да се Пактије изручи Персијанцима. На то Аристоклик намерно овако поступи. Прође око целог храма и повади све врапце и друге врсте птица које су се биле угњездиле у храму. Док је он то радио, прича се да се чуо из светишта храма глас који је Аристоклику ово говорио:

"О највећи грешниче међу људима, како се усуђујеш да то чиниш! Зар да моје штићенике тераш из храма?"

Аристоклик се тиме није збунио, већ одговорио:

"О господе, зар ти који тако помажеш избеглицама, заповедаш да Кимејци изруче избеглицу који моли за заштиту?"

На то му је опет овако одговорено:

"Да, ја заповедам да ви због вашег безбожничтва што пре пропаднете, па да убудуће не долазите и не питате пророчиште о изручењу избеглица."

160) Кад су Кимејци чули шта им је одговорено, нису хтели ни да га изруче и упропасте, а ни да га даље држе код себе, и да буду опседани, него га пошаљу у Митилену. Становници Митилене, кад им је Мазар послао гласника и затражио да му изруче Пактија, припремаху се да за извесну суму новца то и учине. О томе колика је била та сума немам тачне податке, али до извршења ове намере ипак није дошло. Чим су пак Кимејци чули да Митилењани имају намеру да то учине, пошаљу лађу на Лезбо и пребаце Пактија на Хиј. Оданде су га становници Хија силом извукли из храма Атене заштитнице и предали га. Ови су га дали за град Атарнеј. Овај Атарнеј био је град и предео у покрајини Мизији, прекопута Лезба. Кад су Персијанци примили Пактија, стрпају га у затвор са намером да га изведу пред Кира. Још дуго времена после тога ниједан становник Хија није ниједном богу приносио на жртву јечам са Атарнејских поља, нити је ико од тамошњег жита месио колаче у славу божију, него се избегавало приликом свих жртава да се приноси на жртву све оно што је у тај земљи рађало.

161) Кад су Хијани изручили Пактија, Мазар поведе војску на оне који су помагали Лиђанима при опседању Табала и одмах становнике Пријене претвори у робове, а ускоро после тога, у једном налету, опљачка са војском целу долину Меандра, а исто тако и Магнезију. Одмах после тога разболи се и умре.

162) После његове смрти наследи га на положају врховног команданта Харпаг, такође пореклом Међанин, кога је медски краљ Астијаг почастиио оним чудовишним ручком, и који је помогао Киру да се попне на престо. Овог човека је поставио Кир за врховног заповедника, и кад је дошао у

Јонију, освајао је градове копањем насипа око зидова града. Чим би грађане затворио међу зидове града, одмах би ископао насипе и јуришао на зидове. У Јонији је прво напао на Фокеју.

Отпор Фокејаца

163) Ови Фокејци су се први од Хелена служили великим лађама и они су пронашли Јадранско море, Тирсенију, Иберију и Тартес. Нису пловили на трговачким лађама него на бојним бродовима са педесет весала. Дошавши у Тартес, спријатеље се са тамошњим краљем, коме је било име Аргантоније. Овај је владао у Тартесу осамдесет година и живео је свега сто двадесет година. Овај човек је толико заволео Фокејце да им је предложио да напусте Јонију и дозволио им да се населе у његовој земљи где сами желе. Али касније, кад није успео да их на то наговори, а пошто је од њих дознао како се Међанин (Харпаг) осилио, дао им је новаца да саграде зид око града. Морао им је дати много новаца, јер је зид био дуг много стадија, а сав је био саграђен од великих блокова камена, добро сложених и повезаних. Ето тако су Фокејци дошли до свог зида.

164) Кад је Харпаг са војском стигао, опседне их и поручи им да ће му бити доста ако Фокејци буду хтели да поруше само једно утврђење на зиду и ако му, у знак покорности, посвете једну кућу. Фокејци су ужасно мрзели ропство, те му одговоре да имају намеру да се саветују у току дана, па ће после одговорити. Замолили су га да повуче војску од зида док се они буду саветовали. Харпаг им поручи да им дозвољава да се саветују, иако добро зна шта намеравају да учине. Док је Харпаг повлачио војску од зида, Фокејци спусте у море ратне лађе са педесет весала, укрцају у њих жене и децу и све остало што се могло лађама отпремити, а уз то и кипове богова и све дарове из храмова, осим предмета од туча и камена и осим слика; све остало натоваре, па се и сами укрцају и отплове за Хиј. Фокеју, међутим, заузму Персијанци не нашавши у њој ниједног човека.

165) Пошто им становници Хија нису хтели да продаду такозвана Енузијска острва (Винска острва), бојећи се да ће она постати трговачко средиште, а да ће трговине на њихову острву због тога нестати, Фокејци због тога отплове на Кирн, јер су на Кирну, по савету пророчишта, пре двадесет година били основали град који се звао Алалија. Аргантоније је у то време већ био умро. Пре него што су отишли на Кирн, отпловили су још једном у Фокеју и тамо побили персијску посаду која је од Харпага примила град на чување, а затим, кад су то извршили, баце тешко проклетство на оног који је крадом остао и није се заједно са њима одселио. Том приликом баце један велик комад гвожђа у море и закуну се да неће поново долазити у Фокеју док ово гвожђе само не изађе из мора. Али кад је дошло време да се плови за Кирн, више од половине грађана обузме жеља и туга за градом и старим завичајем, те прекрше заклетву, спреме се и отплове натраг у Фокеју. Они који су били остали верни заклетви спреме се и отплове са Енузијских острва.

166) Дошавши на Кирн, живели су онде пуних пет година са ранијим досељеницима, подизали храмове и предузимали гусарске походе против свих околних суседа. Али се Тирсени и Картагињани договоре и нападну на Фокејце са шездесет лађа. Фокејци пак опреме и сами лађе, којих је било шездесет на броју, и у такозваном Сардинијском мору крену против њих. Ту је дошло до битке, и Фокејци однесу "кадмејску победу". Уништено им је, наиме, четрдесет бродова, а преосталих двадесет било је онеспособљено, јер су на бродовима били искривљени кљунови. Тада отплове у Алалију, укрцају жене и децу и сав остали иметак који су лађе биле у стању да приме, па се затим повуку са Кирна и отплове за Региј.

167) Картагињани и Тирсени заробе људе са уништених бродова и поделе их. Агиљани добију коцком огромну већину њих, искрцају их на копно и побију камењем. После тога је у Агили све што би прелазило преко земљишта где су почивали каменовани Фокејци, и људи и стока, постало богаљасто, унакажено и болесно. А становници Агиле пошаљу изасланике у Делфе у намери да се очисте од греха. Пителија им саветује да чине оно што још и данас раде становници Агиле: да приређују свечане помене погинулим Фокејцима и да на поменима приређују атлетска такмичења

и коњске трке. Такву је судбину имао овај део Фокејаца, а они пак од њих који су били побегли у Региј, крену оданде и оснују у земљи Енотрији онај град који се сада зове Хијела. Оснују га зато што су од једног човека из Посидоније чули да Питија, кад им је саветовала да оснују Кирн, није тиме мислила на острво него на истоименог хероја, заштитника овог места. Тако је било са Фокејцима из Јоније.

Судбина Тејаца и осталих Јонаца

168) Готово исто тако су урадили и становници Теја. Кад им је Харпаг помоћу насипа заузео тврђаву, укрцају се и они сви на лађе и отплове у Тракију, те тамо населе град Абдери, коју је пре њих основао Тимезије из Клазомене, али није имао срећу да живи у њој, јер су га Трачани протерали, а сада га бивши становници Теја поштују као свог хероја-заштитника.

169) Дакле, само ови од Јонаца нису подносили ропство и напустили су отаџбину, док су остали Јонци, изузев Милећана, изашли на мегдан Харпагу, као и они који су се већ били одселили, и показали су се као добри јунаци, јер се сваки од њих јуначки борио за своје огњиште и своју слободу. А кад су били савладани и заробљени, остали су сваки у својој земљи и извршавали су наређења. Милећани су пак, како сам и раније рекао, са Киром склопили савез и били су мирни. Тако је по други пут Јонија пала у ропство. Кад је Харпаг покорио Јонце на копну, поплаше се од тога и Јонци на Острвима и сами се предају Киру.

170) У време кад су Јонци били ослабљени и кад су се, и поред тога, састајали у Свејонском савезу, чуо сам да им је Бијант, човек из Пријене, дао врло користан савет. Да су овај савет послушали, били би срећнији од свих Хелена. Саветовао им је, наиме, да се сви Јонци заједно опреме, да отплове на Сардинију и да тамо оснују један свејонски град. Тамо, на том огромном острву могли би да живе ослобођени од ропства и у срећи, чак и да буду господари других народа, док, ако остану у Јонији, он не види да ће више икада угледати слободе. Ово је савет Бијанта из Пријене, који је дао Јонцима после њихове пропасти. А још раније, док су још били независни, саветовао им је Талет из Милета, чији су преци водили порекло из Феникије, да се оснује један савезнички савет за целу Јонију, и то у Теју (као средишту целе Јоније), а остали градови да се сматрају као села. То су били савети које су Јонцима предлагали и Бијант и Тал.

Карци и Ликијци

171) Кад је Харпаг покорио Јонију, нападне са војском на Карце, Каунијце и Ликијце, водећи са собом Јонце и Еолце. Од ових су Карци дошли с острва на копно. Они су се у давним временима налазили под влашћу Миноја и звали су се Лелези. Становали су на острвима и, колико сам могао да сазнам, нису плаћали Миноју данак, него су му, кад год му је затребало, стављали на расположење момчад за бродове. Пошто је Миној предузимао велике војничке походе и водио успешне ратове, уживали су Карци у то време међу свим народима највећи углед. Они су пронашли три ствари које су после и Хелени употребљавали. Карци су, наиме, били први који су завели обичај да се перјанице везују за шлем, а исто тако и да се грбови израђују на штитовима; такође су први употребљавали дршке на штитовима. Где год су се до тог времена штитови употребљавали, били су без дршке и њима се руковало помоћу кожних каишева. Каишеви су били пребачени преко левог рамена и око врата. Тек много касније Јонци и Дорци протерали су Карце с острва, те су они на тај начин дошли на копно. Тако отприлике причају Крићани о томе шта се десило са Карцима. Сами се Карци никако не слажу с њима, него за себе мисле да су староседеоци на копну и да су се одувек овако звали. Показују један стари храм карског Зевса у Миласи, у коме су се заједно са Карцима скупљали Лиђани и Мизијци, као њихова браћа, јер за Лида и Миза кажу да су били Карова браћа. И заиста баш ови су се ту и састајали са Карцима, а не други народи који су од Караца примили њихов језик.

172) Мислим да су Каунијци староседеоци на копну, док они сами за себе тврде да су дошли с Крете. Примили су језик од Караца, а није искључено ни то да су Карци примили каунијски језик (ово нисам у стању тачно да одредим), али својим обичајима не само да се много разликују од Караца, него и од свих других народа. Њихово је највеће уживање да се пријатељи: људи, жене и деца, сви заједно скупљају на гозбе и да пију вино. Када су и страним боговима подигли храмове, па се због тога покајали (мислило се да треба поштовати само домаће богове), наоружали су се сви одрасли Каунијци, махали су копљима по ваздуху, и то су тако чинили све до Калиндичких планина да би, по њиховим речима, протерали туђе богове. Ето такве су обичаје имали Каунијци.

173) А Ликијци су били пореклом с Крете (јер су на Крети у најстарија времена становали варвари). Кад су се Еуропини синови, Сарпедон и Миној, борили за власт на Крети, победио је Миној и протерао Сарпедона и његове присталице. Протерани су дошли у азијску покрајину Милијаду, јер се земља у којој сад станују Ликијци раније звала Милијада, а Милијци су се некад звали Солими. Док је Сарпедон био њихов краљ, били су задржали име које су донели, па још и данас суседи називају Ликијце Термилима. Али кад је Лик из Атине, Пандионов син, кога је у то време протерао његов брат Егеј, дошао у Термилу Сарпедону, названи су они временом, по имену истог Лика, Ликијцима. Обичаји су им делом као у Крећана, а делом као у Караца. Али и код њих постоји један нарочит обичај какав се нигде не може наћи: носе имена по мајкама, а не по очевима. Кад би неки међу њима запитао неког другог ко је он, овај би му прво казао своје име по мајци, затим име своје бабе, па прабабе итд. А ако би се пак нека слободна жена удала за роба, деца би била слободни људи. Ако би се пак слободан човек, па чак и неки првак у држави, оженио неком странкињом или јавном женом, деца не би уживала часна права.

174) Харпаг је, дакле, покорио Карце и да они том приликом нису извршили никакав славнији подвиг, па ни они ни тамошњи Хелени. Између осталих, тамо станују и спаргански исељеници Книђани, чија земља задире дубоко у море и зове се Триопиј. Она почиње да се простира од полуострва Бибасије и опкољена је са свих страна морем, сем једног уског земљоуза (јер се са севера граничи Керамичким заливом, а са југа Симејским и Родским морем). Онај једва пет стадија широки земљоуз хтели су Книђани да прокопају кад је Харпаг покоравао Јонију, да би своју земљу претворили у острво. Цео простор на полуострву до земљоуза припадао је њима, а земљоуз који су хтели да прокопају налази се баш тамо где се полуострво граничи с копном. Кад су се Книђани свим снагама латили посла, рањавали су се радници више него обично, очевидно услед неке више силе, по целом телу, а нарочито око очију, и то каменом који се распрскавао. Због тога пошаљу људе у Делфе да питају пророчиште зашто им се омета рад. Питија им, како они сами причају, одговори у јамбском триметарском стиху ово:

„Не сец'те Истам јарком нити га паш'те зидом!
И Зевс би, да је хтео, њега ко острво саздо.“

Пошто им је Питија објавила пророчанство, Книђани су престали с копањем и предали се Харпагу без борбе кад је овај с војском на њих дошао.

175) Даље у унутрашњости земље, изнад Халикарнаса, становали су Педазејци. И кад год је овима или њиховим суседима претила нека несрећа, добијала би Атенина свештеница дугачку браду. И то им се трипут десило. Они су једини у Карији Харпагу неко време пружали отпор и задали му много муке, пошто су се утврдили на једном брду које се звало Лида. Временом су и Педазејци били покорени.

176) Ликијци ступе у борбу против Харпага кад је он са војском упао у долину реке Ксанта и неколицина њих борила се храбро против надмоћнијег непријатеља. Кад су ипак најзад били побеђени и опкољени у свом граду, затворе се сви са женама и децом, са покућством и робовима у

тврђаву, потпале је и она изгори. Кад су то урадили, положили су страшну заклетву, јурнули на непријатеља и у херојској борби изгинули до последњег човека. А садашњи Ксанђани, који тврде да су Ликијци, већином су се тек касније овамо доселили, сем осамдесет породица. Ових осамдесет породица налазило се баш тада случајно изван земље и због тога су остале у животу. Тако је Харпагу пала у руке цела долина Ксанта, а скоро исто тако и Каун, јер су се Каунци скоро у свему угледали на Ликијце.

177) И док је Харпаг освајао предњу Азију, дотле је Кир у унутрашњости покоравао један народ за другим и није поштедео никога. Већи део тога ја ћу изоставити и ограничићу се у свом причању само на оно што му је задавало нарочито много муке и што је највредније спомена.

Киров поход на Асирију. Опис Вавилона

178) Кад је Кир покорио све народе на копну, напао је на Асирце. У Асирији има много великих градова, али је међу њима био најславнији и најјачи град Вавилон, у коме се после разарања Ниниве налазио и сам краљевски двор и који је био овакав град. Лежи у једној пространој равници и има облик четвороугла чија је свака страна дуга сто двадесет стадија. Обим града износио је дакле свега четири стотине и осамдесет стадија. То је, дакле, била величина града Бабилона. Он је, колико ми је познато, и један од најлешпих градова на свету. Он је, пре свега, са спољне стране опасан једним широким и дубоким каналом, испуњеним водом, а иза тога једним зидом који је широк педесет краљевских лаката и две стотине лаката висок. А краљевски лакат је још за три прста дужи од обичног.

179) Овде морам рећи за шта је употребљена земља из јарка и како су саграђени зидови. Одмах приликом избацавања земље из јарка правили су од ње опеке и њих су, кад их је израђена довољна количина, пекли у пећима. Као малтер употребљавали су врућу смолу, а после сваког тридесетог слоја узиђиван је плетер од трске. На тај начин је грађен најпре руб канала, а касније и сам зид. Горе на зиду, на самом његовом рубу, грађене су једносратне куле, и то све по две, једна према другој, а између њих би се остављало доста простора за пролаз кола са четири коња. Свуда унаоколо у целом зиду има сто врата, а она су сва од бронзе, а прагови и рагастови су им такође од бронзе. Постоји и један други град, удаљен од Бабилона осам дана хода, и зове се Ис. Тамо протиче једна мала речица која се такође зове Ис. Она се улива у реку Еуфрат. Ова река Ис наноси много грумења асфалта са муљем, па се одатле и добија асфалт за зидине око Бабилона. Ето тако је, дакле, подигнут зид око Бабилона.

180) Постоје два дела града. Дели га, наиме, по средини река која се зове Еуфрат, велика, дубока и брза река, која тече из Арменије и улива се у Еритрејско море. А и један и други зид угловима се ослањају на реку, а одатле кривуда дуж обе обале, и са једне и са друге стране, зид од опека. Овај град је пун троспратних и четвороспратних кућа и испресецан је правим улицама, од којих се једне пружају упредо с реком, а друге излазе на реку под правим углом. Према свакој овој улици налазило се у градским зидинама онолико капија колико је било улица. Оне су биле од бронзе и излазиле су на саму реку.

181) Онај први зид био је као нека врста оклопа, а изнутра пружао се око града још један други зид који је био нешто мало нижи, а био је и тањи од оног првог. Усред сваког од поменутих делова града саграђена је по једна утврђена зграда. У једном је краљевски двор, окружен високим и чврстим зидинама, а у другом храм Зевса-Бела, са бронзаним вратима, који се сачувао до мог времена, а има облик квадрата чија је свака страна дуга два стадија. У средини овог храма саграђена је јака кула, широка и дуга један стадиј, а на њој друга, на овој још једна, и тако редом: свега осам кула, све једна на другој. Са спољне стране око свих кула горе су водиле спиралне степенице. На половини успона степеница налази се одмаралиште са клупама, где је, при успону,

могло да се седне и да се одмара. На највишој кули налази се велики храм и у њему велики и раскошан кревет, а крај њега стоји златан сто. У храму се не налази никакав кип, а од људи не ноћива у њему нико, сем једне једине жене, коју је, како причају Халдејци, свештеници овог бога, сам бог себи изабрао међу женама у земљи.

182) Ови исти свештеници тврде, такође, (али им ја не верујем) да сам бог с времена на време навраћа у храм и одмара се на оном кревету, а исто то се, према причању египатских свештеника, дешава и у Теби (и тамо, наиме, нека жена спава у кревету у храму Зевса, али се тврди да ова жена не општи са људима). Исто тако и у Патари, у Ликији, закључава се свештеница ноћу у храм са богом кад год се бог појави и објављује пророчанства. Ово пророчиште није увек тамо, него само онда кад се појави божанство.

183) У светишту у Бабилону налази се нешто ниже и други храм, и у њему велики златан кип Зевса-Бела у седећем ставу, а поред њега стоји; сто од злата, и постоље од злата, и клупица од злата и, како кажу Халдејци, све је то начињено од осам стотина талената злата. Испред овог храма налази се златан жртвеник. Постоји и други велики жртвеник, и на њему се приносе на жртву одрасле животиње, док се на златном жртвенику смеју приносити на жртву само младунчад. На већем жртвенику приносе Халдејци сваке године, приликом прославе у част бога, на хиљаде и хиљаде талената тамњана. Постојао је још у оно време у гају код храма кип од сувога злата, дуг дванаест лаката. Ја га, додуше, нисам видео и наводим само оно што причају Халдејци. Дарије, Хистаспов син, и поред жарке жеље, није се усудио да га узме, док га је Даријев син Ксерксе узео пошто је убио свештеника који није дао да се дира кип. То светиште било је (нарочито украшено, а у њему је било поклона и од приватних лица.

Краљице Семирамида и Нитокрида

184) Међу многим краљевима, који су владали у Бабилону и који су онде украсили храмове и зидине, а о којима ћу говорити у историји Асираца, биле су и две жене. Прва се звала Семирамида и владала је пет поколења пре оне иза себе. Она је подигла оне необичне и спомена достојне насипе у широкој равници, коју је пре тога река обично плавила и претварала у непрегледно море.

185) Друга краљица иза ове, по имену Нитокрида, била је још паметнија од своје претходнице, и не само да је иза себе оставила величанствене споменике, о којима ћу још говорити, него је у највећој могућој мери умела да се заштити од Међана кад је видела да се њихова сила стално повећава и не мирује, већ да осваја све градове око себе, па чак и саму Ниниву. Најпре је натерала Еуфрат, који је дотле текао кроз средину града и без кривудања, да од тада кривуда, и то на тај начин што је дала да се ископају канали испред самог града, тако да је, на пример, у свом току трипут додиривао неку асирску варошицу, а име је тој варошици коју је Еуфрат додиривао било Ардерика. Па и данас они који путују од мора у Бабилон, ако путују Еуфратом на броду, пролазе у току три дана у три маха поред тога истог места. Тако је, дакле, то учинила. А подигла је са обе стране реке оне насипе чијој се величини и висини људи диве. Али далеко испред града Бабилона дала је да се, недалеко од корита реке, ископа огромна јама за језеро, и то дубока до живе воде, и тако велика да јој је обим износио четири стотине и двадесет стадија. А ископану земљу из ове огромне рупе одмах је употребила за грађење насипа уз реку. Чим је језеро било ископано, дала је да се доведе камење и да се свуда унаоколо око језера сазида обала. И једно и друго, и скретање реке и докопавање језера, урадила је зато да река спорије тече и да се бродом, на путу за Бабилон, прво мора провести кроз окуке и да би се после пловидбе далеко обилазило око језера. Ови објекти су зато израђени у оном делу земље у коме се налазио најбољи прилаз земљи, и кроз који је пролазио најкраћи пут из Медије, да Међани не би тако лако могли да долазе у ту земљу и да се обавештавају о томе шта се онде ради.

186) Тако је град био заштићен широким појасом, а поред тога начинила је још и ово. Пошто је река делила град по средини на два дела, морало се, за време ранијих краљева, ако се из једног дела града хтело да пређе у други, на лађи прелазити, и то је, по мом мишљењу, било досадно. Краљица је и ово предвидела. Наредивши да се ископа базен за језеро, она је, поред овог, саградила и један величанствен споменик. Дала је да се истеше врло дугачко камење и, кад га је имала у довољној количини и кад је базен био ископан, наредила је да се у базен пусти сва вода из реке. Док се језеро пунило водом, и кад се старо корито реке осушило, не само да је озидала печеним опекама обале реке у граду и силазе који су водили од врата зидова до воде, као и саме зидове, него је, отприлике у средини града, начинила један мост од тесаног камена, а камен повезала са железом и оловом. Кад год би свануло, постављали би четвороугласте греде по мосту, и по овима би Бабиљонци могли да прелазе преко моста, а ноћу су склањали те греде, зато да не би прелазили једни другима и вршили међусобне крађе. Кад се језеро напунило водом из реке и кад је мост био готов, довела је она поново Еуфрат у старо корито из језера. И тако ископана јама постала је у добар час језеро, а грађани су добили један мост.

187) Али иста ова краљица умела је да смисли отприлике и овакву подвалу. Изнад саме градске капије кроз коју је пролазило највише народа начинила је она себи гробницу и на њој урезала овај натпис:

"Ако неки од краљева који буду после мене владали у Бабиљону не буде имао новаца, нека отвори овај гроб и нека узме новаца колико хоће. Али нека га отвори само у највећој нужди, јер ће се иначе зло провести."

И овај гроб остао је нетакнут све док није дошао на престо Дарије. Овај није могао да разуме зашто се врата не употребљавају и зашто да не узме оданде новац који га сам зове да то учини. Али врата није могао да употребљава, јер би му изнад главе био њен леш кад би се кроз њих возио. Он, дакле, отвори гроб, али тамо не нађе новац, него само леш и овај натпис:

„Да те није вукла незаситљива жудња за новцем, не би отварао мој гроб."

Таква је, прича се, била ова краљица.

188) Кир је ратовао са сином ове жене који се звао, исто као и његов отац, Лабинет, који је владао у Асирији. На поласку у рат велики краљ не само да се код куће добро опскрбио житом и стоком за клање, него и водом из реке Хоаспа, која тече поред Сузе, јер краљ ни из једне друге реке није употребљавао воду за пиће, него само из ове. И куд год би он ишао, увек би га пратио врло велики број кола са четири точка и са упрегнутим мазгама, натовареним сребрним посудама пуним куване воде из реке Хоаспа.

Опсада и заузеће Бабиљона

189) Приликом похода на Бабиљон доспе Кир на реку Гинд, која извире у Матијенским планинама, протиче кроз земљу Дарданску и улива се у неку другу реку, Тигрис, која опет протиче поред града Опија и улива су Еритрејско море. Кад је Кир хтео да пређе преко ове пловне реке Гинда, помама му се један од светих белаца и скочи у реку, те покуша да пређе на другу обалу, али га ухвати матица, потопа га и однесе са собом. Тада се Кир јако наљути на побеснелу реку и запрети јој да ће је толико ослабити и смањити, да ће убудуће и жене моћи да је прегазе а да не загазе у воду до колена. После те претње одустане он привремено од похода на Бабиљон и подели војску на два дела, а затим обележи конопцем сто осамдесет правих јама с обе стране Гинда, које су биле различито окренуте према Гинду, и нареди да се војска построји и отпочне с копањем. Због учешћа великог броја радника посао је завршен, али се, и поред тога, на рад ипак утрошило цело лето.

190) Кад је Кир, за казну, поделио реку Гинд на три стотине и шездесет јама, крене он на Бабиљон почетком идућег пролећа. Бабиљонци су такође изашли с војском и пошли му у сусрет. Кад је стигао близу града, дође до битке. Бабиљонци буду побеђени и повуку се у град. Пошто су

већ раније знали да се Кир неће смирити, а видели су како је покоравао један народ за другим, обезбедили су се још раније храном за много година, и зато се нису тада много узнемиравали због опсаде. Кир се нашао у великој неприлици, пошто је време пролазило, а његов посао око опсаде није нимало напредовао

191) Али, најзад, било да му је неко саветовао, било пак да је сам дошао на мисао шта треба да учини, он ово уради. Построји један део војске изнад града, тамо где река улази у град, а други испод града, где река излази из града, и нареди војницима да, кад буду видели да је река тако плитка да се по њој може газити, уђу кроз корито реке у град. Поделивши их тако и издавши заповести у вези са тим, повуче се са неборачком војском. Кад је дошао на језеро, учини исто оно што је раније урадила краљица са реком и језером: наиме, помоћу једног прокопа доведе воду из реке у језеро, које се временом било претворило у мочвару, услед чега је река опала и могло се ићи кроз њено корито. И тада, када се то догодило, кад је вода у Еуфрату била толико опала да је била људима нешто изнад колена, продру Персијанци, који су за то били постројени код Крита, у сам Бабилон. Да су Бабилонци сазнали или приметили шта им Кир спрема, они би се обезбедили и пустили би Персијанце да продру у град, те би их до једног уништили. Они би, наиме, закључали све капије које воде према реци, и посели би сва утврђења и зидове на обе обале реке и похватили би их као рибе у вршке. Уместо тога, њих су сада Персијанци изненада угрозили. Али због огромног пространства града, како се међу становницима града прича, у средини града нису ни слутили да је непријатељ већ продро у предграђа града и заузео их, него су у то време играли (управо је тада била нека свечаност) и веселили се све док нису сазнали за ову ужасну вест. И тако је Бабилон тада први пут био заузет.

Асирија: земља и народ

192) А колика је била моћ и богатство Бабилонца, навешћу, између многих других примера, и овај. Поједине покрајине, које су биле под његовом управом, морале су, осим пореза, да дају храну за великог краља и његову војску, и то према одређеној стопи. Од дванаест месеци, дакле, у години четири месеца храни га и издржава Бабилонија, а за време осталих осам месеци цела остала Азија. Управа над овом земљом, коју, Персијанци називају сатрапија, кудикамо је уносија од управе над свим другим покрајинама. Одатле је Тритантехмо, Артабазов син, коме је краљ дао ову покрајину на управу, имао сваког дана приход од једне артабе сребра (артаба је једна персијска мера која је већа од атичке медимне за три хенихе). Он сам пак, осим војничких коња, имао је осам стотина пастува и шеснаест хиљада кобила. Сваки пастув морао је да опасује двадесет кобила. Исто тако одгајао је огроман број индијских паса, тако да је четири општине морало да даје храну за њих, и зато су биле ослобођене осталих дажбина. Толико прихода доносила му је управа над Бабилоном.

193) У земљи асирској пада нешто кише и од тога пшенично корење добија храну. Усева у пољу заливају водом из реке, и тако пшеница зри и доноси род. Не излива се сама река на њиве, као у Египту, него заливају рукама из бунара на Ђерам. Цела бабилонска земља испресецања је, као и египатска, каналима, а највећи канал је плован за лађе и пружа се према југоистоку, те спаја Еуфрат са Тигрисом, на коме се налази и град Нинива. Ово је земља у којој, колико ја знам, жито кудикамо боље успева него у свим другим земљама. Истина је да тамо нису од давнина ни покушали да донесу друге биљке: ни смокве, ни винову лозу, па ни маслине. Жито овде тако добро рађа да даје двестоструки плод, а кад је најбољи принос, онда даје и тристоструки. Листови пшенице и јечма буду тамо лако и четири прста широки. А колико нарасте стабло сезама и ситне проје, о томе нећу уопште да говорим, иако ми је познато, пошто сигурно знам да у то неће никако веровати они који нису долазили у Бабилон. Не употребљавају маслиново, него само сезамово уље. По целој тој равници расту палме, и већина од њих даје плод од кога праве храну, вино и мед. Негују их као и смокве, а плод мушког палминог стабла, како га називају Хелени, нарочито се везује за гране на којима висе урме да би зоље улазиле у урме и помогле им да сазру и да плодови

не би отпадали. Зоље се, наиме, налазе у плоду мушких палми, као што се налазе и у плоду дивљих смокава.

194) Сада ћу вам испричати оно што сматрам да је у овој земљи, после самог града Бабилона, највећа знаменитост. Чамци су им, наиме, на којима плове низ реку у Вавилон, округли и све им је од коже. У Арменији, која се налази изнад Асирије, праве људи скелет за лађе од истесаних врбових стабала, па их са спољне стране превлаче кожом, као и дно од лађе. Лађа нема ни кљуна ни крме. (Лађу не проширују код крме нити је сужавају код кљуна.) Она је округла као штит и сва је напуњена сламом. Тада на њу натоваре робу и пуне је да плови низ реку. Најчешће превозе палмову бурад напуњену вином. Лађом управљају два човека у стојећем ставу, помоћу два весла, и један од њих весла под лађу, а други је отискује. Израђују се врло велике лађе, а и мање. Највеће од њих имају носивост и до пет хиљада талената. У свакој лађи налази се један жив магарац, а у већим их је и по неколико. Кад, дакле, доплове у Бабилон и распродају робу, гласним дозивањем купаца распродају и дрвени костур лађе, и сву сламу, па натоваре коже на магарце и враћају се у Арменију. Уз реку се, наиме, никако не може пловити, пошто је она брза. Због тога и не праве бродове од дрвета, него од коже. Кад се на магарцима врате у Арменију, праве на исти начин друге бродове. Такви су им били бродови.

195) А одело им је овакво. Носе дугачку ланену кошуљу до стопала, изнад тога облаче другу, вунену хаљину, а преко ње белу кратку кабаницу. Имају домаћу обућу, сличну беотским папучама. Носе дугачку косу и око главе повезују чалме, а цело тело мажу мирисавим уљем. Сваки има прстен са печатом и један руком израђен штап. Горе на сваком штапу налази се украс: или једна јабука, или ружа, или љиљан, или орао или нешто друго. Они обично не носе штап без знака.

Обичаји Асираца

196) Толико о њихову облачењу. А обичаје су имали овакве. Према моме мишљењу, најпаметнији им је овај обичај; а исти такав постоји, како сам чуо, и код илирског племена Венета. У сваком селу дешава се једанпут годишње ово. Кад девојке дорасту за удају, доводе их све заједно на једно место ради удаје, а око њих се окупи мноштво мушкараца. Тада устане гласник и нуди једну по једну девојку на продају, и то: прво најлепшу од њих, а затим, пошто ову неки младожења купи за много новаца, нуди другу, која по лепоти долази иза најлепше, али увек под условом да се онај који купи девојку мора њоме и да ожени. Најбогатије бабилонске младожење надмећу се који ће више дати за најлепше удаваче. Али сиромашне младожење не маре баш много за лепоту удавача, већ се жене ружним девојкама и уз њих добијају мираз. Кад гласник, наиме, заврши са распродајом најлепших удавача, изведе он најружнију удавачу, или неку сакату, ако би се нашла, и пита ко ће ову узети за жену уз најмањи мираз, све док је не добије онај који је пристао на најмањи мираз. Мираз дају оне најлепше удаваче. И тако оне лепе помажу ружним и сакатим удавачама да се и оне удају. Нико није могао да уда своју кћер за кога хоће, нити је ико смео без јемца одвести купљену девојку својој кући, и морао је дати јемство да ће купљену девојку заиста узети за жену, и тек тада ју је могао водити својој кући. А ако се не би у браку слагали, морао је младожења, опет по закону, да намири новац. Тада је, исто тако, било омогућено и онима из других села који би хтели да учествују у дражби. Овог врло лепог обичаја данас је, свакако, нестало, и они су у најновије време измислили други обичај (да се девојкама не би учинила неправда и да се не би морале удавати у друго место). Откад је, наиме, земља пала у руке непријатеља и људи осиромашили и пали у невољу, сваки је грађанин, због сиромаштва, упућивао своју женску децу да се продају за новац.

197) А ово им је био други мудар обичај. Износили би, наиме, болеснике на трг, јер нису имали лекара. Прилазећи болеснику, давали би му неки користан савет, ако је неко сам преболео ту болест од које и болесник болује, или је од неког чуо ко је од исте болести боловао, и препоручују

болеснику оно што је њему или његовом познанику у таквом случају помогло да оздрави. Не сме се ђутке проћи поред болесника, и дужност је свакога да га упита од какве болести болује.

198) Гробнице код њих преливају медом, а надгробне тужбалице сличне су онима у Египту. При сношају са својом женом, Бабилонац седне крај запаљеног светог тамњана, а исто тако и његова жена. Кад сване следеће јутро, обоје се окупају, и пре него што се окупају не дирају никакву посуду. Исто то чине и Арабљани.

199) А ово је најружнији обичај код Вавилонца. Свака жена тамо мора једном да седне крај Афродитина храма и да се једанпут у животу да неком странцу. Многе, охولة због богатства, нису хтеле да имају посла са другим људима, па би се довозиле до храма у затвореним колима и са великим бројем послуге. Већина пак овако поступа. Многе жене седе у гају Афродитином са венцем од узица на глави. И непрестано једне долазе, а друге одлазе. По правим стазама, које воде поред жена у свим правцима, лугају страни људи и бирају. Кад жена онде седне, не може да оде кући пре него што би је имао неки странац изван храма и гурнуо јој у крило сребрни новчић. Кад јој новац баци у крило, он мора да каже:

"Позивам те у славу богиње Милите",

јер су Асирци Афродиту звали Милита. Није важно колики је комад новца, жена не сме одбити да га прими; то би био злочин, јер је тај новац сад светиња. Жена иде за оним који јој први убаци новчић и не сме ништа да му одбије. После обљубе, пошто је испунила своју дужност према богињи, одлазила би кући и не би после тога ни по коју цену више пристала на то. Лепе и zgodне брзо одлазе својим кућама, али ружне чекају дуго времена и не могу да испуне обичај. Чак се деси да неке чекају по три и четири године. Сличан обичај постоји и у неким местима на Кипру.

200) Овакви су били бабилонски обичаји. Код њих постоје три племена која се једино рибама хране. Кад ови улове рибу, осуше је на сунцу, па је истуцају у авану ступом и просеју кроз ланену тканину. И ко је од њих хтео, могао је од тога да направи или тесто или да од тога испече хлеб.

Масагети и њихова земља

201) Кад је овај народ пао Киру у руке, зажели он да покори и Масагете. Прича се да је то велики и храбар народ и да станују на истоку, с оне стране реке Аракса, прекопута Иседонаца. А има их који кажу да су они једно скитско племе. За Аракс час кажу да је већи, а час да је мањи од Истра (Дунава, примедба преводиоца).

202) У њему, како причају, има много острва, великих као Лезбо, а на њима станују људи који се лети хране разним ископаним корењем, а зими зрелим плодовима, обраним с дрвећа и спремљеним у оставу. Али они су пронашли и друго дрвеће, које доноси такве плодове које сакупе на једно место на гомилу, потпале ватру и, седећи један крај другог у кругу бацају га у ватру и од њиховог мириса се опијају, као Хелени од вина. Што их више бацају у ватру, то се све више опијају, док не почне коло да игра и док не дође до песме. Такав је, како се прича, њихов живот. А река Аракс извире из Матијенских планина, као и река Гинд, коју је Кир поделио на триста шездесет канала. Аракс се рачва у четрдесет рукаваца и сви се они, осим једног, губе у мочварама и барама, где по причању, станују људи који се хране пресним рибама и носе одело од кожа морских паса. Онај један рукав Аракса тече право у Каспијско море.

203) Каспијско море је пак само за себе и нема додира са другим морем. Јер море по коме плове Хелени, и оно изван Хераклових стубова, такозвано Атлантско море, заједно са Еритрејским морем чине једну целину. Међутим, Каспијско море чини за себе једну целину. Оно је толико дуго да је потребно петнаест дана времена док га не пређе лађа с веслима, а на најширем месту ширина му износи осам дана веслања. На западној страни овог мора пружа се планина Кавказ, једна од највећих и највиших планина. На Кавказу се налазе многи и разноврсни народи, и већином живе

од лова и шуме. А прича се, такође, да тамо има чудноватог дрвећа, чије лишће они трљањем иситне и, мешајући га са водом, цртају њиме слике на свом оделу, које се не могу опрати, као да су одмах још са вуном биле уткане. Ови се људи паре јавно, баш као стока.

204) Са западне стране, дакле, граничи се такозвано Каспијско море са планином Кавказом, а са источне стране почиње једна непрегледна и бескрајна равница. На тој великој равници станују већим делом Масагети, против којих је Кир намеравао да ратује. Постојали су и многи и важни разлози који су га на то гонили и мамили. Најпре његово порекло, јер је веровао да је он нешто више него обичан човек, затим ратна срећа коју је имао у свим ратовима. Ниједан народ против кога је он окренуо своје оружје није могао да побегне од своје судбине.

Кир објављује рат Масагетима

205) Код Масагета је, после смрти свога мужа, владала једна жена, којој је било име Томирида. Кир јој поручи да хоће да је проси за жену. А Томирида, приметивши да он не проси њу него масагетско краљевство, одбије га. Кир после тога, пошто му лукавство није успело, доведе војску на Аракс и објави рат Масагетима. Он направи мостове преко реке ради пребацивања војске, и сагради заштитне куле на лађама на којима је требало да превози војску.

206) Док је био у послу око тога, пошаље му Томирида гласника и поручи му ово:

"Медски краљу, немој да журиш с тим послом, јер не знаш да ли ће се он свршити у твоју корист. Престани с тим и буди задовољан са владавином над својим поданицима и пусти мене да на миру владам у својој земљи. Ако пак нећеш никако да послушаш тај савет и све пре желиш него да седиш с миром, и ако ти је баш толико стало до тога да окушаш срећу са Масагетима, онда немој да се мучиш и да правиш мост преко реке, већ пређи у нашу земљу, а ми ћемо се повући три дана хода од реке. Ако пак више волиш да нас дочекаш у својој земљи, а ти учини то исто."

Чувши то, Кир позове к себи персијске прваке и, кад их је сакупио, објаснивши им ситуацију, запита их за савет шта да учини. Али ови једногласно одлуче да приме борбу са краљицом Томиридом и њеном војском на својој земљи.

207) Међутим, Лиђанин Крез, који је такође био присутан и био другог мишљења, изнесе супротан предлог говорећи:

"Краљу, већ раније сам ти обећао, онда кад ме је Зевс дао теби у руке, да ћу, кад год будем видео да твом дому прети опасност, колико будем могао њу спречити. Моје муке, ма колико да су биле тешке, научиле су ме памети. Ако верујеш да си бесмртан и да имаш у рукама бесмртну војску, онда зацело не би имало смисла да ти кажем своје мишљење. А ако си ипак уверен да си човек и да људима заповедаш, онда треба, пре свега, да имаш на уму да се точак људске среће окреће и не дозвољава да увек исти људи буду срећни. Ја сам, дакле, супротног мишљења него што су ова господа. Ако бисмо хтели да сачекамо непријатеља у овој земљи, излажеш се опасности, у случају да будеш; побеђен, да изгубиш целу своју државу, јер је јасно да Масагети, ако они победе, неће побећи натраг, него ће наставити са нападом на твоју државу. Али ако их победиш, твоја победа неће бити таква каква би била кад би Масагете победио преко, у њиховој земљи, и кад би их натерао у бекство и гонио. Ово је боље и због тога што ћеш победом над непријатељем моћи да продреш право у државу краљице Томириде. Али, и поред свега наведеног, била би срамота и недостојно да се ти, Кир, Камбизов син, повлачиш пред једном женом и да јој дозволиш да ти продре у државу. Ја мислим да ти сада треба да пређеш преко реке и да с војском напредујеш докле год се они буду повлачили, а тада покушај да их победиш на овај начин. Колико сам обавештен, Масагети не знају за животне удобности какве су у Персији, и не знају за велика уживања. Тим људима, дакле, треба, не штедећи, заклати много стоке, зготовити и ставити пред њих разноврсне ђаконије и ћупове чиста вина. После тога остави тамо најлошије војнике, а са осталима се повуци на реку. Ако се не будем преварио, они ће, кад опазе јела и пића, навалити на њих, а вама ће се дати прилика да извршите велика дела."

208) Од ова два предлога Кир одбаци први и, прихвативши Крезов, поручи Томириди нека се она само повлачи, а он ће са својом војском прећи преко реке и ударити на њу. Она се, дакле, као што је претходно и обећала, одмах повуче. Кир преда Креза у руке своје сину Камбизу, кога је одредио за свога наследника, и нареди му да га поштује и пази, у случају да се поход против Масагета не сврши срећно. Пошто му је то препоручио, пошаље их обојицу у Персију, а сам са својом војском пређе преко реке.

209) Кад је прешао преко Аракса, одмах следеће ноћи, чим је заспао на масагетском тлу, сањао је овакав сан. Учинио му се као да у сну види најстаријег Хистасповог сина са крилима на раменима, од којих једно сенком својом покрива Азију, а друго Европу. Али најстарији син Хистаспа, сина Арсамова, из рода Ахеменида, био је Дарије, који је тада имао највише око двадесет година и који је остао код куће у Персији, јер још није био дорастао за војску. Кад се, дакле, Кир из сна пробудио, сетио се сна и размислио је о њему, па пошто му је придавао велики значај, позове к себи насамо Хистаспа и рече му:

"Хистаспе, открио сам да твој син кује заверу против мене и моје државе. А рећи ћу ти откуд ја то знам. О мени се брину богови и јављају ми унапред све што ће ми се догодити. Тако сам прошле ноћи сањао твог сина с крилима на раменима, и једно му је крило бацало сенку на Азију, а друго на Европу. То не може ништа друго да значи него само то да он склапа заверу против мене. Ти се, дакле, што брже врати у Персију и постарај се, кад ја покорим ову земљу и вратим се тамо, да ми пошаљеш свог сина на одговорност."

210) Ово му је Кир рекао јер је био убеђен да Дарије склапа заверу против њега, а, у ствари, божанство му је тиме наговестило да ће он погинути у овој земљи и да ће његово краљевство доћи у руке Дарију. Хистасп му пак овако одговори:

"Краљу, не било таквог Персијанца који би против тебе могао да склапа заверу; а кад би такав и постојао, нека би га смрт што пре прогугала! — Па ти си Персијанце од робова начинио слободним људима и твоја је заслуга што они, уместо да робују другима, господаре над другима. Ако ти је у сну наговештено да мој син у последње време хоће да се побуни против тебе, ја ћу ти га предати па ради с њиме што год хоћеш."

Одговоривши му овако, Хистасп пређе преко Аракса и врати се у Персију да за љубав Кирову ухапси свог сина Дарија.

Борбе са Масагетима

211) Кир је од Аракса напредовао с војском један дан хода и учинио је оно што му је Крез саветовао. Кад се са главнином вратио на Аракс, оставивши оне који су неспособни за борбу, нападне једна трећина масагетске војске на остатак Кирове војске и побије све војнике, који су се јуначки бранили, па пошто после извојеване победе угледају за њих спремљену гозбу, навале на јело и вино и, сите и пијане, ухвати их сан. Тада дођу Персијанци и многе од њих побију, а још више их живе заробе, а међу овима и врховног заповедника масагетског, сина краљице Томириде, коме је било име Спаргапис.

212) Кад је Томирида сазнала шта се десило с војском јој и сином, послала је изасланика Киру и ово му је поручила:

"Крвожедни Кире, немој мислити да си учинио неко велико јунаштво што си на превару заробио мога сина помоћу вина које и сами пијете толико док не изгубите памет, па онда свашта булазните, а не у часној и јуначкој борби. Чуј, дакле, сада мој добронамерни савет! Врати ми мога сина и губи се из ове земље док си читав и док не будеш одговарао за зулум који си извршио над трећином моје војске. Ако то не учиниш, кунем ти се сунцем, великим масагетским богом, да ћу ти та крвожедна уста напунити крвљу."

213) Кир није придавао никакву важност овим речима, али син краљице Томириде, Спаргапис, кад се отрезнио и видео у какву је невољу упао, замоли Кира да му одреши лисице и сместа, чим су му руке биле слободне, убије се. Тако је овај завршио свој живот.

Кирова смрт. Обичаји Масагета

214) А Томирида, кад је Кир није послушао, сакупи сву своју војску и ступи у борбу с њим. Мислим да је ово била најкрвавија и најљућа битка од свих које су варвари икад између себе водили, и о току те битке дознао сам ово. Прича се да су најпре једни друге обасипали стрелама, а затим, пошто су их истрошили, ухватили су се у коштац мачевима и копљима. Дуго времена борили су се и једни и други и ниједна страна није хтела да узмакне. На крају су ипак Масагети победили. Изгинула је скоро сва персијска војска, па је чак и сам Кир погинуо после владавине од двадесет и девет година. Томирида је међу мртвим Персијанцима тражила Киров леш и, кад га је нашла, бачила му је главу у једну мешину коју је напунила људском крвљу. Затим је, ругајући му се мртвом, рекла:

"Ја сам жива и победила сам те у боју, а ти си мог сина на превару заробио и лишио живота. Зато ћу да те напојим крвљу, као што сам ти и обећала."

Од многих прича о Кировој смрти мислим да је ова највероватнија.

215) Масагети се облаче и живе као и Скити. Иду у рат на коњима и без коња (били су вешти и у једном и у другом), с луком и копљем, а имају обичај да носе са собом и двосеку секиру. Све им је од злата и бронзе. За копља, стреле и секире употребљавају бронзу, а све оно што носе око главе, затим појасеве и гривне украшавају златом. Исто тако стављају коњима око груди оклоп од бронзе, али узде, ђемови и оглавине су од злата. Гвожђе и сребро они не употребљавају, а и немају га код себе у земљи, док злата и бронзе имају много.

216) Овакви су им обичаји. Сваки се, додуше, жени једном женом, али су оне ипак код њих заједничка својина. Што Хелени, наиме, тврде да чине Скити, то у ствари не чине они него Масагети. Ако се неком Масагету прохте да буде са неком женом, он обеси свој тоболац о њена кола и ашикује са њом без устручавања. Нема код њих одређене границе живота, али кад неко јако остари, сакупе се сви његови рођаци и закољу га, а с њим и друге домаће животиње, па месо скувају и чaste се. И то они сматрају за највећу срећу. Ако је неко умро од болести, њега не једу, него га сахрањују и жале само зато што није могао да буде заклан. Не сеју ништа, него се хране месом и рибама, које им Аракс даје у изобилју, а пију и млеко. Сунце им је једино божанство и њему приносе коње на жртву. Ово је тумачење значења те жртве: најбржем богу приносе на жртву најбржу од свих животиња.

Књига друга

ЕУТЕРПА

Египћани — најстарији народ. Опис њихове земље * Како је настала земља Доњег Египта * Плодност земље. Делта * Величина Египта * Поплаве Нила * Нилови извори и ток * Истраживања Насамонаца * Обичаји и вера Египћана * Жртве и свете животиње * Божанства и храмови * Верске свечаности * Египатско порекло грчких божанстава * Шест најзначајнијих верских светковина * Поступање са животињама: мачке, пси * Крокодили — свете животиње * Нилски коњи, видре, птице, рибе, змије * Нарочити обичаји: гозбе, одевање, врачање, лечење * Балзамовање и сахрањивање * Живот у Доњем Египту * Историја Египћана: краљеви Мин, Мерис, Сезострис * Сезострисова освајања * Сезострисова владавина * Краљ Протеј и прича о Хелени * Менелај долази по Хелену * Краљ Рампсинит и његова ризница * Силазак Рампсинитов у доњи свет * Кеопс и градња пирамида * Кеопсов син Микерин * Блудница Родопија * Краљ Анизије и

етиопска владавина * Десет хиљада годнна историје * Дванаест краљевина. Подизање Лабиринта * Мерисово Језеро. Псаметих преузима власт * Пророчиште у Бути * Краљеви Неко и Псамис. Копање канала * Краљ Априја. Амазисова побуна. Сталежи и жупе * Амазис ступа на престо * Владавина Амазиса. Његов живот и карактер * Амазисово пријатељство са Хеленима

Египћани — најстарији народ. Опис њихове земље *

1) После Кирове смрти дошао је на престо Камбиз, син Кира и Касандане, ћерке Фарнаспове. Она је раније била умрла, и за њом не само да је сам Кир јако жалио, него је наредио и свима својим поданицима да је жале. Као син ове жене и Кира, Камбиз је сматрао Јонце и Дорце за наслеђене поданике и, кад је повео војску на Египат, он је, поред осталих поданика, повео са собом и Хелене, који су били у његовој држави.

2) Египћани су пре владе краља Псаметиха веровали да су они најстарији народ на свету. Али када је Псаметих, за време своје владавине, одлучио да дозна који је народ доиста најстарији, од тада верују да су само Фрижани старији од њих, а они да су старији од свих других народа. Псаметих се о томе распитивао и, кад није могао да сазна који је народ најстарији на свету, он је смислио ово: два новорођена детета неких простих родитеља дао је пастиру да их однегује код стада, и то овако. Наредио је да нико у присуству ове деце не сме проговорити ниједну реч, затим да леже у једној усамљеној кући, па да им у одређено време доводе козе, и кад се насисају њихова млека, да их опет оставе саме. Псаметих је то удесио и заповедио зато што је хтео да чује коју ће реч деца, кад буду после првог муцања проговорила, најпре изговорити. И тако се, дакле, и десило. Пастир је то радио целе две године, и кад је једног дана отворио врата и ушао унутра, истрче пред њега оба детета са раширеним рукама и повичу "бекос". Кад је то пастир први пут чуо, није на то ни обраћао пажњу, али кад је, долазећи к њима, ту исту реч увек од њих слушао, јави он то господару и, по његовој наредби, доведе децу пред њега. А кад је то чуо и сам Псаметих, распитивао се који народ има реч "бекос". И најзад је сазнао да такву реч имају Фрижани и да она код њих значи "хлеб". Зато су Египћани и признали да су Фрижани старији од њих. Ја сам о овоме чуо од Хефестових свештеника у Мемфису. А Хелени причају многе друге, просто невероватне ствари, на пример, да је Псаметих дао децу женама којима је претходно одсекао језик да их оне однегују. То су, дакле, причали о неговању те дечице.

3) У разговору са Хефестовим свештеницима слушао сам у Мемфису и друге приче, па сам нарочито због тога и ишао у Тебу и у Хелиопољ да видим да ли се они слажу са оним причама у Мемфису, а за свештенике из Хелиопоља се мисли да су у Египту најбоље познавали старе приче. Сад ми није ни на крај памети да причам све што сам чуо о боговима, јер то знају и други исто тако као и ја, али ћу навести само њихова имена, а детаљније ћу причати о њима само кад будем морао то да чиним у вези са излагањем приче.

4) У вези људских открића сви се они слажу у томе да су Египћани први пронашли годину и да су је поделили на дванаест месеци. До тога су дошли посматрајући кретање звезда. По моме мишљењу, они су ту паметније поступили него Хелени, јер нису, као ови, после сваке треће године уметали по један месец, него су имали дванаест месеци са по тридесет дана и додавали су свакој години по пет дана, тако да су им се увек, по истеку године, подударала годишња доба. Тврдили су, исто тако, да су они први употребљавали имена дванаест богова (за поједине месеце) и да су Хелени од њих то примили. Они су такође први дизали жртвенике боговима, па кипове и храмове, и први су израђивали слике у камену; они су многим делима доказали да је то истина. А први човек који је владао у Египту, тврде они, био је Мин. За време његове владе, осим Тебе и њене околине, цео Египат био је једна мочвара, и ниже од Мерис језера копна није ни било, а од мора уз Нил било је потребно седам дана вожње лађом до тог језера.

Како је настала земља Доњег Египта

5) И све што су ми рекли о тој земљи изгледа да је сасвим тачно. Свако, наиме, ко има очи и види, и ко има памети, увериће се на први поглед, и да претходно није чуо да је Доњи Египат, куда су Хелени долазили на лађама, настао наносом муља и да је дар реке Нила; па чак и они предели изнад тога језера, у дужини до три дана пловидбе лађом, о чему они никада нису слично причали, исто је таква земља. Ето таква је природа копна у Египту. Већ кад допловиш лађом на један дан удаљености од копна и кад бациш оловно сидро, подићи ћеш на њему блато са дубине од једанаест хвати. То доказује да река тако далеко наноси земљу.

6) Египат је, опет, према мору дуг шездесет схена. По мом мишљењу, Египат се простире од Плинтинетског залива до Сербонидског језера, поред кога се пружа Казијска планина. Од тог језера он је дуг шездесет схена. Народи који имају мало земље мере је хватима; мање сиромашни земљом мере је стадијима; они који имају много земље мере је парасангама, а они који је имају исувише, мере је схенима. Парасанг садржи у себи тридесет стадија, а сваки схен, који је египатска мера, садржи шездесет стадија. И тако би египатска обала била дуга три хиљаде и шест стотина стадија.

7) Египат се одатле, према унутрашњости, простире у ширину до Хелиопоља, и цела земља је равна, влажна и пуна блата. Од мора па горе до Хелиопоља размак је приближно толики колики је од жртвеника дванаест богова у Атини до Пизе и до Зевсова храма у Олимпији. Кад би неко тачно мерио, нашао би малу разлику дужине тих путева, и то не већу од петнаест стадија. Од Атине, наиме, до Пизе има хиљаду пет стотина стадија мање петнаест, а од мора до Хелиопоља има тачно хиљаду пет стотина стадија.

8) Више Хелиопоља Египат је узак. Са једне му се стране дижу Арабијске планине, које се пружају од севера према југу и протежу се чак до такозваног Еритрејског мора. У тим планинама налазе се каменоломи у којима је вађено камење за пирамиде код Мемфиса. Код тих каменолома се завршавају планине и скрећу онако како је већ речено. На месту где су оне најшире потребно је, како сам сазнао, два месеца хода док се не пређе са њихове источне стране на западну. На крајњим обронцима са њихове источне стране расте дрвеће које даје тамјан. Ето таква је ова планина. А исто тако једна друга египатска планина, пуна камења, протеже се према Либији. И у њој се налазе пирамиде, и она је песком засута, и она се пружа у истом правцу као и Арабијске планине, од севера према југу. Али Египат иза Хелиопоља нема много земље, већ је после четрнаест дана пловидбе лађом сасвим узак. Између поменутих планина налази се равница, и на месту где је најужа изгледало ми је да размак између Арабијских и такозваних Либијских планина не износи више од две стотина стадија. Од тог места даље Египат се опет шири.

9) Ето тако је постала ова земља. Вожња од Хелиопоља до Тебе траје узводно девет дана, и пут је дуг четири хиљаде осам стотина и шездесет стадија, то јест осамдесет и један схен. Ако се саберу сви стадији целог Египта, износили би на морској обали, како сам већ претходно објаснио, три хиљаде и шест стотина стадија, а сада ћу вам рећи да од морске обале кроз унутрашњост земље до Тебе има шест хиљада и сто двадесет стадија, а од Тебе до такозваног града Елефантине има хиљаду и осам стотина стадија.

10) Дакле, већи део поменуте земље, према причању свештеника, а и сам сам у то уверен, добили су Египћани наносом воде. Мислим, наиме, да је простор између поменутих планина, које се налазе изнад Мемфиса, морао некад бити морски залив, као Теутранија и равница око Илијона, затим она код Ефеза и долина реке Меандра, ако се смеју оне мале равнице упоредити с овом великом. Ниједна од река које натапају ове равнице не може се по величини упоредити ни с једним од пет Нилових рукаваца. Али постоје и друге реке које су, иако нису велике као Нил, ипак

показале да могу да направе велике наносе. Поред осталих, наводим као најбољи пример Ахелој, који тече кроз Акарнанију и на ушћу у море већ је половину Ехинадских острва спојио с копном.

11) Постоји и у Арабији, недалеко од Египта, један морски залив, који из Еритрејског мора продире дубоко у копно, и његову дужину и ширину ћу одмах навести. Да бисмо дуж њега прошли лађом са веслима, и то од почетка до отвореног мора, потребно је четрдесет дана, а у ширину потребно је пола дана вожње, и то на месту где је најшири. У њему се плима и осека дешавају целог дана. Мислим да је исти такав залив био и сам Египат, само се један пружао од мора са севера према Етиопији, а други (Арабијски, о коме ћу још говорити) од југа према Сирији, те су скоро улазили један у други; делила их је једна тако уска превлака. Да је Нилу било пало на памет да промени свој ток и да се уливао у Арабијски залив, шта би га спречило да у том случају наносом заспе и овај залив за двадесет хиљада година? Да, ја мислим да би га могао засути и за десет хиљада година. Зар тако велика и вредна река за све време пре мене није била у стању да својим муљем заспе још и већи залив?

Плодност земље. Делта

12) Верујем да је све тачно што се о Египту прича и дубоко сам у то уверен, јер видим да је Египат истурен испред своје позадине, да се на брдима налазе морске шкољке и искристалисана морска со, тако да је нагризла и пирамиде, и да се песак појављује у Египту једино у планини изнад Мемфиса. Каквоћа земљишта у Египту није као у суседним земљама, Арабији и Либији, па ни као у Сирији (јер на морској обали Арабије станују Сирци), већ је она смољница и испуцана, тако да није ништа друго него блато и муљ који је нанела река из Етиопије. Знамо да је у Либији земља црвенкаста и песковитија, а у Арабији и Сирији глинастија и каменитија.

13) Свештеници су ми навели и овај снажан доказ у вези са мојим саопштењима о египатској земљи, а то је да је још за владе краља Мериса, кад је река нарасла најмање за осам лаката, поплавила већ сву земљу испод Мемфиса. А кад су ми свештеници то саопштили, није прошло ни пуних девет стотина година од смрти краља Мериса. Сада пак река не плави земљу ни кад нарасте до петнаест или шеснаест лаката. И мени се чини да ће Египћани, који станују испод Језера Мерис, и нарочито становници такозване Делте, ако се земља и даље буде тако дизала и ширила, доживети у будућности оно што су сами некада Хеленима прорекли, ако им Нил више не буде натапао земљу. Кад су, наиме, чули да цела земља у Хелади добија влагу од кише и да је не натапају реке као њихову земљу, рекли су да ће се Хелени једног дана грдно преварити у лепим надама и запасти у велику глад. Тиме се хтело рећи да ће Хелени, ако им бог не буде хтео дати кише, него им пошаље сушу, помрети од глади, јер не могу добити воду ни са које друге стране, него су упућени једино на Зевса. И Египћани су имали право кад су то рекли Хеленима.

14) Замислите како би се Египћани провели кад би се земља испод Мемфиса (јер је она баш та која се постепено подизала) и убудуће, као што сам већ раније рекао, у истој мери подизала увис као и у прошлости? Зар становници Египта не би гладовали кад не би падале кише и кад река Нил не би била у стању да натапа њиве? Истина је, наиме, да они сада тамо добијају плодове са своје земље лакше него у другим крајевима Египта, и лакше него игде на свету. Не морају да се муче да ору земљу, ни да је копају, ни да раде на пољима оно чиме се муче други људи око усева, него река нарасте сама од себе и натопа је. Кад поново опадне, тада сваки засеје свој комад земље, дотера на њу свиње и, кад ове угазе семе, очекује после тога жетву. После жетве оврше се жито помоћу свиња и уноси се у амбар.

Величина Египта

15) Кад бисмо хтели да се сложимо са мишљењем Јонаца, који кажу да је Египат само делта која се поред мора пружа од такозване Перзејеве осматрачнице до Сушара код Пелузија, што

износи четрдесет схена, а у унутрашњост земље протеже се од мора до града Керкасора, где се Нил дели на Пелузијски и Канопски рукавац, док би остала египатска земља једним делом припадала Либији, а другим Арабији, ми бисмо, поводећи се за оваквим мишљењем, онда тврдили да Египћани раније уопште нису ни имали земље. Ова делта је, заиста, како кажу сами Египћани, а и ја тако мислим, само нанесена земља и, да тако кажемо, тек недавно се појавила као копно. Да дакле нису имали уопште земље, како би им пало на памет да тврде да су најстарији људи на свету? Није им такође било потребно да помоћу деце испитују којим ће језиком најпре проговорити, него ја мислим да Египћани нису постали, како то тврде Јонци, тек с делтом, већ су они одувек постојали откад постоји и људски род. А кад се земља постепено повећавала, многи су од њих остали на свом старом месту, а неки су се померали низ реку. У давнини Теба се звала Египат и обим његових граница износио је шест хиљада и сто двадесет стадија.

16) Ако, дакле, ја о томе имам правилно мишљење, онда Јонци нису имали правилно мишљење о Египту; а ако је мишљење Јонаца исправно, онда изјављујем да Хелени, и то посебно Јонци, нису умели да рачунају кад тврде да се цела земља дели на три дела: Европу, Азију и Либију. Требали су, наиме, да додаду и четврти део — Египатску делту, ако она не припада ни Азији ни Либији. Према њихову мишљењу, не дели Нил Азију од Либије, него на врху делте Нил се дели тако да та земља ипак лежи између Азије и Либије.

17) Оставимо Јонцима њихово мишљење, а ја мислим о томе да је Египат сва она земља у којој станују Египћани, као што је Киликија земља у којој станују Киличани, и Асирија земља у којој станују Асирци, а као граница између Азије и Либије није ми заиста познато ништа друго осим, египатске границе. Ако бисмо хтели да се ослонимо на хеленско мишљење, морали бисмо се сложити с тим да се цео Египат, од Слапова и града Елефантине, дели на два дела и да сваки од њих има своје име: један је Либија, а други је Азија. Нил, наиме, тече од Слапова до ушћа и дели Египат на два дела. До града Керкасора он је једна река, а овде се дели на три рукавца од којих један, назван Пелузијско ушће, скреће према истоку, а други, назван Канопско ушће, скреће према западу; а ово је онај Нилов рукавац који тече без скретања. Текући са југа, он долази до врха делте, а одатле дели делту по средини, па се улива у море. И кроз то ушће, које се зове Себенитско, отиче највећа и најзначајнија количина водене масе. Постоје исто тако још два друга ушћа, која се одвајају од Себенитског и уливају се у море. Једно од њих зове се Саитско, а друго је Мендезијско. Али ушћа Болбитинско и Буколичко нису сама од себе настала, него су ископана.

18) Моје мишљење да је Египат толико велик, како сам га већ навео, потврђује једно Амоново пророчанство за које сам дознао тек касније, пошто сам већ био стекао своје мишљење о Египту. Становници египатских градова Мареје и Аписа, који су становали између Египта и Либије на самој граници, нису себе сматрали за Египћане, него за Либијце, и они су се противили верском пропису, те се нису хтели да уздржавају од крављег меса. Због тога су послали изасланике Амону и изјавили да они немају ничег заједничког са Египћанима, јер не станују у Делти и не слажу се ни у чему с њима, па стога хоће да им буде дозвољено све да једу. Али им бог није дозволио да то чине него им је рекао да све што Нил натапа припада Египту, и да су сви људи Египћани који станују испод Елефантине и пију воду из Нила. Такав им је одговор дало пророчиште.

Поплаве Нила

19) Кад Нил нарасте, он не поплави само Делту него понегде и граничне области Азије и Либије, и то у дужину до два дана хода у правцу оба континента, некад више, а некад мање. О самој природи ове реке нисам могао ништа дознати ни од свештеника нити од било кога другог. А још како бих радо хтео да сазнам од њих зашто Нил расте почевши од летње промене сунчева кретања кроз читавих сто дана и, кад је толико времена растао, поново опада и повлачи се у своје корито, а тада до идуће летње промене сунчева кретања остаје кроз целу зиму са ниским водостајем. Али кад сам се распитивао код њих какву Нил има снагу, те чини сасвим супротно од

онога што чине друге реке, нико ми од Египћана ништа о томе није могао да каже. Том приликом сам се распитивао и о томе зашто је Нил једина река с које не дува хладан ветар.

20) Али неки Хелени, који су хтели да се прославе својом мудрошћу, изнели су, у вези са овом водом, три разна тумачења, од којих два не заслужују да се о њима говори, али ја ћу их барем поменути. Према једном од тих тумачења излази да годишњи ветрови угичу да вода у Нилу расте, пошто они не дају да вода из Нила отиче у море. Али често се дешава да ти ветрови и не дувају, а вода у Нилу ипак расте. Поред тога, кад би узрок тога лежао у годишњим ветровима, онда би се и с другим рекама које теку против тих ветрова морало то исто да деси што се дешава с Нилом, уколико пре што су оне мање и водена струја им је слабија. Међутим има таквих река у Сирији и у Либији са којима се не дешава то што се дешава с Нилом.

Нилови извори и ток

21) Друго тумачење је још безазленије, тако рећи чудноватије од поменутог. По њему то долази отуд што Нил извире из Океана, а Океан тече око целе земље.

22) А треће тумачење је кудикамо паметније од ових, али је и оно у основи врло неправилно, јер то тумачење не износи никакву истину кад каже да Нил, који тече из Либије кроз средину Етиопије, па улази у Египат, добија воду од истопљеног снега. Како је могуће да он настаје од снега кад тече из најтоплијих предела у много хладније крајеве? Ко је уопште дорастао да мисли о тим стварима, тај с правом не верује да то долази од снега. То пре свега доказују врући ветрови који дувају из тих крајева. Поред тога, та земља нема никад кише ни леда, а уз то, кад тамо пада снег, мора у року од пет дана иза тога да пада киша тако да, кад би падао снег, морало би бити и кише. Најзад, тамо су људи црни од жеге и јаког сунца. Копци и ласте остају тамо кроз целу годину и не селе се, док ждралови, кад дође зима, беже из Скитије и долазе у ове крајеве да проведу зиму. Кад би снег и најмање падао у земљи кроз коју тече Нил, или тамо где он извире, онда је јасно да о свему овоме не би могло бити ни говора.

23) А онај господин који прича о Океану, залази у мрачно царство бајки и не даје могућности да га побијемо. Ја бар не знам ни за какву реку Океан; и верујем да га је измислио Хомер, или неки други песник, и унео у песму.

24) Ако је потребно да дам своје мишљење, пошто сам одбацио поменута тумачења о необјашњеним појавама, изнећу шта ја мислим о томе зашто вода у Нилу расте за време лета. За време зиме отерају непогоде и ветрови Сунце и оно се премешта са овог пређашњег пута у горњу Либију. Тиме је све речено и до танчина објашњено, јер је у том пределу овај сунчани бог најближе земљи, па је разумљиво што она највише трпи од суше и што реке у том пределу пресушују.

25) Да би се то опширније објаснило, ствар стоји овако: будући да је у горњој Либији велика врућина и ваздух увек чист, без хладних ветрова, то сунце на свом путу чини оно исто што обично чини у лето кад пролази средином неба. Оно, наиме, привлачи воду, а кад је привуче, потискује је у горње пределе где је примају ветрови, деле је и претварају у пару. Стога, разуме се, и они ветрови који дувају у тим пределима, јужни и југозападни ветар, доносе више кише од свих других ветрова. Ја пак мислим да Сунце не враћа сву воду коју преко целе године црпе из Нила, него један део ње задржава код себе. Кад се време стиша и прође зима, враћа се сунце опет на средину неба и тада црпе подједнако воду из свих река. Реке имају велик ток све дотле док у њих тече кишница, јер кад на земљи пада киша, стварају се потоци који се у њих уливају, али у лето, кад киша више не пада, и кад сунце привлачи воду, оне се смањују. Напротив, Нил, на коме кише не падају и чију воду такође привлачи сунце, једина је река која зими има мање воде него лети. То

долази отуд што у лето сунце подједнако привлачи воду из њега и из свих осталих река, а зими цео терет пада само на њега.

26) Ја, дакле, мислим да је узрок свему томе сунце. Због њега је, по моме мишљењу, и ваздух тамо тако сув, јер се он од врућине суши кад сунце пролази кроз њега; зато је у Горњој Либији вечито лето. Кад би се једног дана променило место годишњих доба, кад би југ и подне дошли на оно место где се сада налази. зима и север, ако би, дакле, дошло до тога, тада би сунце било отерано од непогоде и ветра са средине неба и можда би дошло горе у Европу, исто онако како сада долази у Либију, и тада би, по мом мишљењу, на свом путу преко Европе радило са Истром (Дунавом) оно исто што сада чини са Нилом.

27) А што са Нила не дува хладан ветар, долази, по мом мишљењу, отуда што ветар уопште никад не дува из топлијих крајева, него више из хладнијих предела.

28) Нека ово сада остане како јесте и како је од давнина било. Али о изворима Нила нису они ништа знали, и то су ми признали сви: и Египћани, и Либијци и Хелени, са којима сам о томе разговарао, осим једног писара свете Атенине ризнице у граду Саису. Мислио сам да се он шалио кад је тврдио да о томе има тачне податке. Рекао је, наиме, да између града Сијене у Тебаиди и Елефантине постоје две планине са оштрим врховима и да се једна зове Крофи, а друга Мофи. На средини између ових планина налазе се извори Нила, који су без дна, и половина њихове воде тече према северу, у Египат, а друга половина према југу, у Етиопију. А да су ти извори без дна, каже да се уверио египатски краљ Псаметих. Он је исплео једно уже дуго много хиљадахвати и спустио га унутра, али није њиме дохватио дна. Овај писар ме је нагнао на помисао да је, ако је наводио тачне податке, доказивао да је тамо морало бити јаким водених струјања и кретања водене масе према површини планина, и да због тога оловно сидро није могло да потоне на дно.

29) Ништа друго нисам могао ни од кога другог чути, и то је највише што сам могао да сазнам: до града Елефантине дошао сам као очевидац, а већ одатле сам до података долазио слушањем и распитивањем. Изнад Елефантине земљиште је стрмо. Због тога се мора са обе стране да веже уже за брод и да се вуче као неко говече а кад се уже откине, однесе брза и снажна река лађу. Овај предео је овакав на дужини од четири дана путовања лађом, а Нил је на том месту крив као Меандар. Потребно је да се прође дванаест схена док се не заврши ова возња. Тада се долази у једну равницу у којој Нил тече око једног острва које се зове Тахомпсо. Већ изнад Елефантине станују Етиопљани, на једној половини острва, док на другој станују Египћани. Одмах до острва налази се једно језеро око кога етиопски пастири чувају своја стада. Кад се прође то језеро, долази се опет у корито Нила, који се улива у језеро. Али тада се мора сићи са лађе и четрдесет дана ићи пешке поред реке, јер се на овом месту у Нилу налазе многе стене и гребени, те се лађом не може проћи. Кад се пропутује четрдесет дана кроз овај предео, мора се опет укрцати у другу лађу и после возње од дванаест дана долази се у велики град који се зове Метроја. Тврди се да је то главни град Етиопије. Тамошњи становници верују само у два бога, Зевса и Диониса, али ову двојицу јако поштују. Постоји онде и Зевсово пророчиште. Кад им бог преко пророчишта нареди, они полазе у рат, и то онамо куда им он заповеди.

30) За исто време које је потребно да се дође из Елефантине до главног града Етиопије, стиже се одавде лађом до избеглица. Ове избеглице назване су Асхам, што на нашем језику значи "људи који стоје са леве стране краља". Било је две стотине и четрдесет хиљада египатских бораца који су пребегли на страну Етиопљана, и то из ових разлога. За време краља Псаметиха једна је војска чувала границе према Етиопљанима код града Елефантине, а друга у Дафни Пелузијској против Арабљана и Асираца, посебна опет војска код Мареје против Либљана; и данданас, исто онако као и за време Псаметиха, у ту исту сврху стоји персијска војска код Елефантине и Дафне. Пошто су ови Египћани били пуне три године под оружјем, и нико није био ослобођен од војничке службе, одлуче они да се сви заједно одметну од Псаметиха и пређу на страну Етиопљана. Чим је

Псаметих за то дознао, пошао је за њима у потеру и, кад их је стигао, преклињао их је да не остављају прадедовске богове и да не напуштају своје жене и децу. Прича се да је један од њих извадио мушки уд и рекао:

"Док буде овога, имаћемо и жена и деце."

Кад су стигли у Ети-опију, предали су се етиопском краљу. Он их је овако наградио. Пошто је међу Етиопљанима имао много противника, наредио је да се они протерају, а да се на њиховој земљи населе ови. И откад ови живе међу Етиопљанима, примили су Етиопљани и египатске обичаје и постали су питомији.

31) Дакле, отприлике за четири месеца путовања и вожње лађом добија се права слика тока Нила изван Египта. Кад се, наине, сабере време потребно да се пређе пут од Елефантине до оних пребеглица, изађе баш овај број месеци. Овде Нил тече с оне стране где залази сунце, тј. са запада. А о току од тога места не зна нико ништа сигурно да каже, јер је због жеге овај предео пуст.

Истраживања Насамонаца

32) Али сам ипак о овоме нешто чуо од људи из Кирене, који су ми рекли да су ишли до Амонова пророчишта и да су тамо разговарали с Етеархом, краљем Амонијаца. Том приликом повео се разговор и о Нилу, као и о томе да нико не зна ништа о његову извору. Тада је Етеарх рекао да су једанпут к њему дошли Насамонци. То је један либијски народ који станује на Сиртском заливу и у пределу нешто мало источно од њега. Кад су дошли и кад их је запитао да ли нешто више знају да кажу о Либијској пустињи, Насамонци су му ово испричали. Некада је код њих било обесних младића који су већином били синови народних главара, и ови су, кад су одрасли, предузимали разне необичне подвиге, па су чак једном приликом између себе коцком одредили петорицу и ставили им у задатак да разгледају Либијску пустињу и да сазнају о њој нешто више него што су знали они пре њих. У Либији, наине, на њеној северној обали, почевши од Египта па све до Солоентског рта, којим се завршава Либија, живе једни до других Либљани, тј. различита либијска племена, осим предела у којима се налазе Хелени и Феничани. Али даље од мора, иза насељених приморских области, налазе се ненасељени предели Либије, у којима има много дивљих звери, а иза ових животињама богатих предела појављује се сам песак, без капи воде и сама пустиња. Прича се, дакле, да су се ови младићи, изаслани од својих вршњака, добро снабдели водом и храном и да су најпре пропутовали кроз насељену приморску област, затим да су дошли у предео дивљих животиња и, путујући према западу, стигли су у пустињу. Пошто су тако много дана путовали кроз сам песак и пустињу, угледају они изненада пред собом равницу обрасту дрвећем и упуте се према њој да наберу плодова који су успевали на дрвећу. Али док су их они брали, пришли су им мали људи, мањи од људи осредње висине, похапсили их и одвели са собом. Нити су они разумели насамонски језик, нити Насамонци њихов. Спроводили су их кроз непрегледне мочваре и, кад су прошли цео тај предео, дошли су у град у коме су сви људи били исте величине као и њихови пратиоци, а боја коже им је била црна. Поред града текла је једна велика река, и то од запада према истоку, у којој су се појављивали крокодили.

33) Толико сам вам изнео о разговорима са Етеархом Амонијевцем у вези са оним што су му испричали Киренци. Осим тога, он је рекао да су се, према тврђењу Киренаца, Насамонци вратили натраг и да су сви људи на које су они наилазили били чаробњаци. А за реку која је текла поред града Етеарх је мислио да је то био Нил, а и сама ова прича то тврди. Нил, наине, тече из Либије и пресеца саму Либију по средини. Пошто ја према познатим чињеницама изводим доказе за непознате појаве, то он тече из исте удаљености као и Истар. Истар, наине, извире у келтској земљи, код града Пирене, тече кроз средину Европе и пресеца је на два дела. Келти се налазе даље од Хераклових стубова (Гибралтар) и суседи су са Кинезијцима, који станују у најзападнијим пределима Европе. А Истар се улива у Црно море, код града Истрије, колоније Милећана.

34) Истар је многима познат јер тече кроз насељене пределе, а о изворима Нила не зна нико ништа да каже, пошто је Либија, кроз коју он тече, пустиња и ненасељена. Ево, ја сам изнео све што сам могао да дознам о његову току, и најзад он утиче у Египат, који се налази скоро сасвим преко пута брдовите Киликије. Оданде па до Синопе на Црном мору треба једном добром пешаку најкраћим путем пет дана хода. А Синопа лежи на мору, прекопута Истрова ушћа. Сматрам да и Нил, који тече средином Либије, тече исто као и Истар. Ово је све што сам имао да кажем о Нилу.

Обичаји и вера Египћана

35) А о Египту ћу опширније да причам, јер је он најчудноватија земља, и у целој тој земљи има ствари које се не могу речима описати; због тога ће о њему бити више говора. Као што египатско небо изгледа друкчије него на другом месту, и као што је и река Нил друкчија него остале реке, тако су тамо и навике и обичаји људи постали сасвим друкчији него што су код других народа. Тако код њих иду само жене на пијацу и баве се ситном трговином, док људи седе код куће и ткају; и док се код других тка тако да провлаче конац од доле на горе, а Египћани раде обрнуто, провлаче конац од горе према доле. Људи носе терете на глави, а жене на раменима. Жене мокре стојећи, а људи чучећи. Врше нужду у кући и једу на улици, тврдећи да непристојне а нужне ствари треба радити потајно, а пристојне јавно. Не узимају жене за свештеничку службу ни мушким ни женским божанствима, док људи врше свештеничку службу свим мушким и женским божанствима. Синови не морају да издржавају родитеље, ако неће, али кћери морају, и када оне то не би хтеле.

36) У другим земљама свештеници носе дугу косу, а у Египту је шишају. У другим земљама је обичај да ожалосћени секу себи косу у жалости, а у Египту у жалости за самртником пуштају косу и браду, иако су је дотле секли. Други људи не живе заједно са својом стоком, док Египћани и то чине. Други се хране пшеничним и јеч-меним хлебом, а за Египћанина би била највећа срамота кад би од јечма или пшенице спремао себи храну, него они месе хлеб од неке житарице која се тамо зове пир. Тесто месе ногама, а блато за малтерисање месе рукама (њима узимају и ђубре). Полне органе остављају други људи онако како су израсли, али Египћани, и они који се на њих угледају, обрезају их. Сваки мушкарац има по два одела, али свака жена има само једно. Код других народа привезују се ужа и карике од једара споља, а Египћани их привезују изнутра. Хелени пишу слова и рачунају тако да им се рука покреће са леве стране на десну, док Египћани, напротив, са десне стране на леву, а упркос томе тврде да они пишу на десну страну, а Хелени на леву. Они се служе двома врстама писама, од којих је једно свештеничко, или хиератско, а друго народно, или демотско.

Жртве и свете животиње

37) Египћани су најпобожнији народ на свету и имају ове обичаје. Пију из бронзаних чаша и перу их преко целог дана, и то сви, а не једни да перу, а други да не перу. Носе ланена, и то увек чиста и опрана одела, на која обраћају велику пажњу. Полне органе обрезају ради чистоће, јер више цене чистоћу него лепоту. Сваког трећег дана шишају се свештеници по целом телу да не би на њима било вашију или чега гадног за време служења службе божје. Свештеници носе једну једину ланену хаљину и ципеле исплетене од папирова. Другу одећу и обућу не смеју да носе. Купају се свакодневно у хладној води, двапут дању и двапут ноћу. Обављају и многе друге, да тако рекнем, обичаје којима се ни броја не зна. Имају и многе угодности. Не троше ништа од свога и немају никаквих издатака, пошто се за њих пече хлеб о трошку храма и сваки добија сваког дана много говећег и гушчијег меса, а даје им се и вино. Међутим не смеју да једу рибу. Египћани уопште не сеју пасуљ на својим њивама, а онај који расте као дивљи не једу ни сировог нити га пробају куваног. Свештеници не могу ни да га виде; они га, наиме сматрају за нечисто вариво. Сваки поједини бог нема само по једног свештеника, него много њих, и један од ових је њихов старешина, а кад неки од њих умре, наслеђује га његов син.

38) Бикови су, по њиховом мишљењу, посвећени богу Епафу и због тога их прегледају на следећи начин: ако се на њима нађе ма и једна једина црна длака, сматра се да тај бик није чист. Овај преглед врши један, за то одређени свештеник, који бика прегледа и у стојећем ставу и окренутог на леђа, па му чак извлачи и језик да би се уверио да ли је чист од неких белега, о којима ћу другом приликом говорити. Затим прегледа да ли су му длаке на репу правилно израсле. Ако установи да је бик у сваком погледу чист, он га обележи једним комадом папира који му обавије око рогова, на њему размаже земљу за ударање печата и у њу утисне свој прстен, те га тако одведу. Ако неко жртвује необележеног бика, тај се кажњава смртном казном. Кад је животиња тако прегледана, онда се жртва приноси на овај начин:

39) Обележену животињу доводе пред олтар на коме се приноси жртва и потпаљују ватру. После тога пошкропе животињу светим вином, призову бога и закољу је, па јој одсеку главу. После тога одеру кожу са трупа животиње, а главу, пошто су се њоме много чистили од греха, односе и, ако им се пружи прилика, износе је на пијацу и тамо је продаду присутним хеленским трговцима; а ако немају такве прилике, бацају је у реку. Чисте се од греха главама изговарајући при томе ове речи:

"Ако се вама који жртву приносите или целом Египту деси несрећа, нека несрећа и невоља падне на ову главу!"

Главама жртвованих животиња и поливањем вином служе се сви Египћани једнако код свих жртвених обреда, и због тог обичаја неће ниједан Египћанин да окуси меса ни од главе друге неке животиње.

40) Вађење утробе животиња одређених за жртву и спаљивање њихово врши се код разних жртава различито. Говорићу вам о Изиди, коју они сматрају за највеће божанство и њој у част приређују највеличанственије светковине. Кад одеру бика и кад се помолу божанству, изваде дроб оставивши у шупљини срце, цигерицу, плућа и сало, одсеку му бутове, плећке, кичму и врат. Кад су то урадили, напуне преостали део бика чистим хлебом, медом, сувим грождјем, смоквама, тамњаном, измирном и другим зачинима и то све прелију великом количином уља. Пре приношења жртве посте, а док она гори, бију се сви у прса, па пошто се изгрувају, часте се оним што је од жртве остало.

41) Свуда у Египту приносе на жртву чисте бикове и телад, али се краве не смеју приносити на жртву јер су оне посвећене Изиди. Изидин кип је, наиме, приказан у облику жене с крављим роговима, као што је Ија приказана код Хелена; и у Египту највише поштују краву од све домаће стоке. И због тога не би ниједан Египћанин или Египћанка пољубили неког Хелена у уста, нити би употребили нож, ни виљушку, ни котао неког Хелена, а исто тако не би окусили меса ни од чистог бика ако би било сечено хеленским ножем. Угинула говеда сахрањују овако: краве бацају у реку, а бикове закопавају у предграђима, и то тако да им један или оба рога вире из земље, као знаци на гробницама. Када животиња иструне и прође прописано време, долази у сваки град један чамац са острва званог Просопитиде. Ово острво налази се у Делти и велико је девет схена. На овом острву Просопитиди налазе се многи градови; град из кога долази чамац да однесе кости бикова зове се Атарбехида и у њему се налази храм посвећен богињи Афродити. Из овог града одлазе с времена на време многи људи у друге градове, ископавају кости, односе их све на једно место и тамо их сахрањују. И другу угинулу стоку сахрањују као и бикове. И с осталом стоком постоје код њих исти обичаји; не смеју ни њу да убијају.

Божанства и храмови

42) Сви они који припадају храму Зевса из Тебе, или су из тебанског округа, не приносе на жртву овце, него само козе. Не поштују, наиме, сви Египћани исте богове, изузев Изиде и Озириса, за кога мисле да је Дионис. Ова два божанства уживају једнако поштовање у целом

Египту. А, опет, сви они који припадају храму у Мендету, и који живе у Мендетском округу, не приносе козе на жртву, него само овце. У Теби пак, и тамо где се, као и у Теби, не приносе на жртву овце, прича се да је тај обичај овако постао: Херакло је једном зажелио да види Зевса, а Зевс међутим није дозволио да га овај види. Али, најзад, пошто га је Херакло непрестано молио, Зевс је овако поступио: одерао је једном овну кожу и одсекао му главу, па се огрнуо руном и натакнуо себи овнујску главу, те му се тако показао. Зато Египћани и приказују Зевса с овнујском главом, а по угледу на њих и Амонијци, који су пореклом из Египта и Етиопије, а говоре језиком који је пола египатски а пола етиопски. Вероватно су Амонијци по њему и добили своје име, јер Египћани под именом Амона подразумевају самог Зевса. Због тога у Теби и сматрају овнове за свете животиље и не приносе их на жртву. Ипак, једног дана у години, приликом свечаности у Зевсову част, закољу тамо једног овна, одеру га, па на исти начин навуку кожу на Зевсов кип и тада донесу пред њега Хераклов кип. После тога сви присутни се грувају у прса у знак жалости за овном, те га онда сахрањују у један свети сандук.

43) За овог Херакла сам чуо причу да је био један од дванаест богова. О оном другом Хераклу, за кога знају Хелени, нисам у Египту могао ништа да чујем: А имам много доказа за то да нису Египћани примили Хераклово име од Хелена, него Хелени од Египћана, јер су Хелени тако називали Амфитрионовог сина. То нарочито доказује чињеница да родитељи овог Херакла, Амфитрион и Алкмена, воде порекло из Египта, и што Египћани кажу да не знају за имена Посидона и Диоскура, и да их нису примили међу своје остале богове. Јер да су они уопште примили име неког бога од Хелена, утолико би их пре спомињали, поготово кад су се Египћани већ тада бавили морепловством; а и међу Хеленима је онда било морепловаца, у шта ја верујем и у шта сам чак и дубоко убеђен. У том случају би Египћани још пре сазнали за њихова имена него за име Херакла. Насупрот томе, у Египту постоји једно прастаро божанство Херакло. По причању самих Египћана, било је то седамнаест хиљада година пре краља Амазиса, кад је од осам божанстава постало дванаест, и за једнога међу њима мисле да је био Херакло.

44) У жељи да о томе добијем што је могуће тачније податке, отпловио сам лађом у Тир, у Феникију, пошто сам чуо да храм Херакла с Таса. Упутио сам се, дакле, на Тас и тамо сам нашао један Хераклов храм, који су основали Феничани кад су пловили тражећи Еуропу, па тамо свратили и основали насеље Тас. А то се десило још пет поколења пре него што се у Хелади родио Херакло, Амфитрионов син. Ови подаци јасно указују на то да је Херакло једно прастаро божанство, и мислим да имају право они Хелени који имају два Хераклова храма и у једном од ових приносе жртве божанству које се зове Олимпијски Херакло, а у другом приносе жртве као умрлом хероју.

45) Хелени причају и многе друге невероватне приче. Неозбиљна је и ова њихова прича о Хераклу да су му, тобоже, кад је стигао у Египат, Египћани ставили венац на главу и довели га у свечаној поворци пред Зевсов олтар да га принесу овоме на жртву. Он је био миран све док га нису код жртвеника стали посвећивати, а тек онда је почео да се брани и поубијао је све присутне. По мом мишљењу, они Хелени који тако нешто причају немају ни појма о египатским обичајима и схватањима. Код њих се сматра за злочин приношење на жртву свих животиња, сем свиња, бикова, телади и гусака, и то под условом да су чисте. Па како је онда могуће да људе приносе на жртву? А, поред тога, како је онда сам Херакло, и то још, по њиховим речима, као смртни човек, био у стању да побије толике десетине хиљада људи? Нека нам и богови и хероји опросте што о њима толико говоримо.

46) Поменути Египћани не приносе на жртву козе ни јарце због тога што Мендећани сматрају бога Пана за једног од осам богова, а за ових осам божанстава кажу да су постали пре оних дванаест. Пана пак сликари и кипари приказују са козијом главом и јарчевим ногама, и поред тога што верују да он не изгледа тако него је исти као и остали богови. Није ми пријатно да објасним зашто га баш тако приказују на сликама. У Мендету обожавају све козе, али ипак више јарце него

козе, и пастири који чувају јарце уживају веће поштовање. Од свих јараца нарочито се поштују један, и, кад он угине, настаје у Мендетском округу велика жалост. И јарац и Пан каже се на египатском језику "мендет". За време мог боравка у овом округу десио се овај чудан догађај. Један јарац је насред улице скочио на једну жену и обљубио је. И за то су сазнали сви становници округа.

47) Египћани сматрају свињу за нечисту животињу. Ако се о неког од њих свиња само уз пут очеше, он у оном оделу које је било на њему улази у реку и купа се. И свињари су једини у Египту којима је забрањено да улазе у храмове, па макар били рођени у самом Египту. Нико не да свињару своју кћер за жену, нити би се ико оженио свињаревом ћерком, него се они сами између себе жене и удају. Другим боговима не смеју Египћани да приносе свиње на жртву, већ само богињи Месеца, Селени и Дионису, и то само у одређено време, наиме за време уштапа, и тада, приликом приношења жртве, једу свињетину. Постоји у Египту једна прича о томе зашто се Египћани чувају приношења жртава на другим свечаностима а на овој их жртвују. Ја ту причу знам, али ме је срамота да је испричам. Свиње се приносе на жртву богињи Месеца на овај начин. Кад је животиња заклана, стави се врх репа, слезина и црева на једну гомилу; све се то обавије сланином са трбуха и спали на ватри. Остало месо једу само за време уштапа, за време чијег трајања се обављало приношење жртве; другог неког дана не би нико ни окусио тог меса. Сиромашнији праве свиње од пшеничног теста, пеку их и приносе на жртву.

Верске свечаности

48) На тој свечаности закоље сваки пред својим вратима једно прасе у част бога Диониса, и то за време вечере, па га онда враћа свињару од кога га је и купио. Иначе Египћани прослављају свечаности у част Диониса у свему исто као и Хелени, само што му још приносе прасиће на жртву. Уместо фалоса (мушки уд) они су измислили неке кипове, дужине једног лакта, који се покрећу помоћу једне жице, и њих носе жене по околним селима, којом приликом се срамотни део мушког тела, који је скоро толико велик колико и цео кип, стално диже и спушта. Пред њима иде један свирач у фрулу, а иза њега иду жене и певају песме о Дионису. А због чега је срамотни део мушког тела тако велик и зашто се једино тај део тела покреће, о томе постоји једна побожна прича.

49) А мени се чини да је Мелампод, Амитеонов син, сигурно знао за ову свечаност, јер је баш он донео у Хеладу и Дионисово име, и жртву, и свечану литију на којој се носио фалос. Изгледа да их он није све разумео и до танчина објаснио, него су то тек после њега боље објаснили мудраци. Али свечаност са фалосом у част бога Диониса установио је Мелампод, и Хелени приређују ту свечаност још увек онако како су од њега научили.

Ја, наиме, тврдим да је Мелампод, који је био мудрац и пророк, поред многих других ствари, упознао у Египту Дионисов култ и, са малим изменама, пренео га у Хеладу. Нећу да тврдим да се случајно подудара и да је овај култ једнак и у Египту и у Хелади. У том случају би се он много раније појавио код Хелена, а не би био уведен тек у новије време. Исто тако ми не пада на памет да тврдим да су Египћани примили тај или неки други обичај од Хелена, али мислим да је вероватније да је Мелампод сазнао за Дионисов култ од Кадма из Тира и од Феничана, који су са овим дошли у земљу која се данас зове Беотија.

Египатско порекло грчких божанстава

50) И заиста, имена скоро свих богова дошла су у Хеладу из Египта. А да су она заиста дошла из туђине, у то сам се у својим истраживањима уверио, и сматрам да су она долазила баш из Египта, јер, као што сам и раније напоменуо, осим Посидона, Диоскура, Хере, Хестије, Темиде, Харита и Нереида, имена свих осталих божанстава постојала су одувек у Египту. Говорим само оно што причају сами Египћани. А имена осталих богова, за која они кажу да су им непозната, ја

мислим да су Хелени примили од Пелазга, осим Посидона, за кога су дознали од Либијаца. Име Посидона јавља се, наиме, најпре код Либијаца, и они су ово божанство одувек поштовали. Египћани уопште не обожавају хероје.

51) Ово пак и још многе друге ствари, о којима ћу још говорити, примили су Хелени од Египћана. Али кад праве кипове Хермеса са укоченим мушким удом, то нису научили од Египћана, него од Пелазга, и пре свих прихватили су то Атињани, а од ових и остали.

Пелазги су се, наиме, населили у Атици међу Атињане, који су се тада већ сматрали за Хелене, а и сами Пелазги су се од тада почели да сматрају за Хелене. Ко познаје верске обреде посвећене Кабирима, које обављају Самоотрачани, а које су ови опет примили од Пелазга, тај ће ме разумети. На Самоотраци су, наиме, становали још раније ови Пелазги, који су се касније населили међу Атињане, и од њих су и Самоотрачани примили овај верски обред. Атињани су, дакле, били први међу Хеленима који су израђивали Хермесове кипове са уздигнутим мушким удом, а то су научили од Пелазга. Код Пелазга је, међутим, постојала једна света прича о томе (она се појављује и у мистеријама на Самоотраци).

52) Пелазги су раније приносили жртве и молили се боговима, што сам у Додони чуо и видео, а да при томе нису помињали по имену ни по надимку ниједнога од њих; они, наиме, нису уопште ни чули за њихова имена. Они су се код њих називали боговима због тога што су све тако лепо уредили и дали сваком оно што му припада. Тек много касније примили су из Египта различита имена за богове, а још много касније и име Диониса. Касније су се обратили пророчишту у Додони и питали га о именима богова (ово пророчиште било је, наиме, најстарије и у то време једино у целој Хелад). На њихово питање да ли да приме имена која су пореклом из туђине, одговорило им је пророчиште да приме, и отада их за време приношења жртава дозивају по имену. Овај обичај су касније и Хелени примили од Пелазга.

53) О пореклу сваког појединог божанства, и да ли су они сви одувек постојали и како изгледају, нису они до недавно и, да тако кажем, до јуче знали баш ништа. Мислим, наиме, да су Хесиод и Хомер били од мене старији највише четири стотине година и никако више. Ови су Хеленима први створили приче о постанку богова, дали им имена и објаснили божанске почасти и вештине и, најзад, описали њихове ликове. Мислим да су песници за које се прича да су живели пре ових у ствари живели после њих. Таквог су мишљења свештеници из Додоне, а ја сам мишљења да су Хомер и Хесиод старији.

54) Код Египћана постоји оваква прича о пророчишту у Хелад и оном другом у Либији. У Теби су ми причали Амонови свештеници да су тамо једанпут Феничани уграбили и одвели из храма две жене, и једну су, како су ови чули, продали у Либију, а другу у Хеладу, па да су те жене, заправо, прве основале пророчишта код поменутих народа. А када сам их запитао откуд они то тако поуздано знају, одговорили су ми да су тада много и марљиво трагали за женама, али да их нису могли да пронађу, него су тек касније ипак дознали ово о чему су ми говорили.

55) То сам, дакле, чуо од свештеника из Тебе. Свештенице из Додоне, опет, ово причају: из Тебе у Египту одлетеле су две црне голубице. Једна од њих одлетела је у Либију, а друга је долетела њима у Додону, села на једну букву и људским гласом проговорила да на оном истом месту треба да се оснује Зезсово пророчиште. Оне су то сматрале за наређење самог божанства и сместа су га начиниле. За ону пак голубицу која је одлетела у Либију кажу да је наредила да се и у Либији оснује Амоново пророчиште, дакле још једно Зевсово пророчиште. Најстарија међу свештеницама које су ми то причале звала се Променеја, друга Тимарета, а најмлађа Никандра, а са њима се у томе слаже и остало свештенство у Додони.

56) Ја међутим о свему томе имам ово мишљење: ако су заиста Феничани уграбили свештенице из храма и једну продали у Либију, а другу у Хеладу, то ће бити сигурно да је ова продата

Теспроћанима, који су онда становали у данашњој Хелади, а која се раније звала Пелазгија. Затим је, док је живела онде као робинја, начинила себи под једним високим храстом Зевсово светилиште, а то је било природно да га се она која је служила у Зевсову храму као свештеница још добро сећала и овде куда је дошла. Кад је научила хеленски језик, она је од тог светилишта начинила пророчиште, па је испричала да су исти Феничани који су њу продали, продали и њену сестру у Либију.

57) Мислим да су становници Додоне назвали те жене голубицама због тога што су оне биле варварке, па им је изгледало да цвркућу као птице. Кад им је касније жена проговорила језиком који они разумеју, онда су рекли да им голубица говори људским језиком, а док је говорила језиком који они нису разумели, мислили су да она говори птичијим језиком. Па како може голуб да проговори људским језиком!? А што кажу да је голубица била црна, из тога се може закључити да је та жена била из Египта. Пророчишта у Додони и у Теби, у Египту, врло су слична. Цела врачарска вештина пророчишта води порекло из Египта.

Шест најзначајнијих верских светковина

58) У Египту су најпре почели да приређују свечане скупове, поворке и хаџилуке, и то су Хелени од њих и научили. А као доказ за то служи ова чињеница: У Египту се ови обичаји појављују од давнина, а у Хелади тек одскора.

59) Овакве свечане скупове не приређују Египћани само једанпут годишње, него често, а нарочито и са великим одушевљењем у граду Бубастиди, у част Артемину, затим у граду Бузириди, у част богиње Изиде, јер се у истом овом граду, који лежи у средини Делте, налази највећи Изидин храм. Изиде пак на хеленском језику значи Деметра. На трећем месту одржавају се свечани скупови у Саису, у част богиње Атене, а на четвртном у Хелиопољу, у част бога Сунца, на петом у граду Бути, у част богиње Лете и на шестом месту у Папремису, у част бога Ареса.

60) Кад се возе на ту свечаност у Бубастиду, онда се ово дешава: мноштво људи и жена путује заједно у појединим чамцима. Неке од жена имају клепетала и њима клепећу, мушкарци свирају у фруле за време целе вожње, а остале жене и људи певају и тапшу рукама. Кад уз пут наиђу на неки град, пристану уз обалу, сиђу са лађе и раде овакве ствари: једне жене раде оно што сам малопре споменуо, тј. клепећу, а друге вичу и ругају се женама из тог града; неке, опет, играју у колу, а неке устају и дижу сукње увис. Тако оне раде у сваком граду на обали. Кад стигну у Бубастиду, одржавају свечаност и приносе велике жртве, и том приликом више попију вина него у току целе године. Тамошњи људи кажу да се онде слегне маса од око седам стотина хиљада људи, и то само људи и жена, осим деце.

61) Ето то се све дешава у Бубастиди. Већ сам испричао како се прославља свечаност у част богиње Изиде у Бузириди. После жртвеног обреда, наиме, грувају се у груди десетине и десетине хиљада људи, и то сви мушкарци и жене. Не смем да кажем за ким се они бију у груди. А Карци, који живе у Египту, изводе ово још жешће и ножевина парају себи кожу на челу, па се по томе и познаје да су странци и да нису Египћани.

62) Кад се свет сакупи на свечаност у Саис, запале сви једне одређене ноћи напољу око својих кућа кандила. Кандила су шоље са сољу и уљем у њима, а одгоре, на површини, налази се стењак, који гори целу ноћ, а свечаност носи име "Паљење кандила". Међутим и они Египћани који нису дошли на ову свечаност не спавају целе те ноћи, него сви пале таква иста кандила, и то се не дешава само у Саису него у целом Египту. Зашто се ове ноћи пали светло и зашто се она тако свечано прославља, о томе постоји једна побожна прича.

63) У Хелиопољу и у Бути приносе жртве само ходочасници. У Папремису такође приносе жртве као и у другим местима и приређују свечаности. Кад год зађе сунце, неколико свештеника служи службу око кипа, а већина њих стане са дрвеним тољагама на улаз у храм, а више од хиљаде људи који хоће да испуне завете, исто тако са тољагама стоје на другој страни у гомили. А кип, који се налази у једном малом позлаћеном ковчежићу од дрвета, односе уочи тог дана у један други храм. Тада се упрегне неколико свештеника, који су остали крај кипа, у кола са четири точка на којима се налази ковчежић са кипом, али остали који стоје на улазу не пуштају их. Тада прискоче верници који су испуњавали завет у помоћ богу и почну да ударају ове што неће да пусте бога у храм, а ови се бране. Ту дође до жестоке битке дрвеним тољагама и до разбијених глава, а мислим да многи и умру од задобијених повреда. Египћани, међутим, тврде да од тога нико још није умро. Домороци кажу да је та светковина настала из ових разлога. У том храму становала је мајка бога Ареса, а Арес, који је у туђини одрастао, хтео је да посети своју мајку. Пошто га свештеници његове мајке никад раније нису видели, нису га пустили него су га отерали, те је он довео људе из неког другог места себи у помоћ, жестоко изударао свештенике и ушао у храм да види мајку. Дакле, ова тучњава је настала у част бога Ареса.

64) Египћани су такође први увели у обичај да се у храмовима не смеју обављати љубавни односи са женама и да после односа са женом не сме нико ступити у храм а да се не опере. Сви остали народи пак, сем Египћана и Хелена, опште са женскињем по храмовима и после сношаја улазе у храмове а да се не оперу. Они мисле да су људи исто што и животиње, и то зато што се види да се и животиње и птице паре у храмовима богова и по њиховим светим гајевима. Кад то боговима не би било по вољи, не би то ни животиње чиниле. Они се на то позивају, али се мени то не допада.

65) Као за све, тако имају Египћани строге верске прописе и о томе како треба поступати са животињама. Иако се Египат граничи са Либијом, ипак он није богзна како богат животињама, али се тамо све животиње сматрају за светиње, и то не само домаће, него и све остале. Кад бих хтео да објасним зашто се оне сматрају за светиње, морао бих се удубити у проучавање њихове вере, а ја то нарочито избегавам; а оно што сам уз пут приметио, о томе сам морао нешто да кажем. Обичај је да се са животињама овако поступа: све животиње имају своје нарочите чуваре који их хране, а то су људи или жене из Египта. И та служба прелази с оца на сина. За време службе богу коме је животиња посвећена, поједини људи из градова приносе им заветне дарове, и то овако. Помоле се богу, чија је животиња, па ошишају деци или целу главу, или половину, или једну трећину, те ставе на вагу онолико сребра колико тежи коса и измерено сребро дају чуварима животиња, који за то купују рибу, секу је и дају животињама да једу. Ето на тај начин се хране животиње. Ако би неко намерно убио неку од ових животиња, кажњавао би се смртном казном; а ако би је убио из нехата, онда му свештеници одређују да плати казну. Ко намерно или нехотице убије ибиса или јастреба, тај мора да плати главом.

Поступање са животињама: мачке, пси

66) И поред многих животиња које живе уз људе било би их тамо још и више да се мачкама не придаје толики значај. Када се мачке омаце, оне не иду више за мачковима, а ови, иако би се радо парили с њима, не могу никако да их добију. У невољи они се довијају овако: отимају мачиће од мачака и краду, па их онда убијају, али их не једу. Кад мачке остану без мачића, њих обузме жеља да добију друге, и тако поново одлазе мачковима, јер ова животиња јако воли младунце. А за време пожара мачке се необично понашају. Док Египћани стоје поређани око ватре и пазе на мачке, и не мислећи на гашење пожара, прокрадају се мачке кроз људе или их прескачу и бацају се у пламен. Кад се то деси, обузима Египћане велика жалост. Кад у некој кући мачка угине природном смрћу, сви становници куће ошишају само обрве, али ако угине неки пас, шишају цело тело и целу главу.

67) Угинуле мачке односе се у посвећене куће, тамо се балзамују и после се сахрањују у граду Бубастиди. Псе сви сахрањују у својим местима, и то у светим ковчезима. Исто овако као и пси сахрањују се и ласице. Текунце и јастребове носе у град Буту, а ибиса у Хермесов град. Медведе пак, који су тамо ретки, и вукове, који тамо нису много већи од лисица, сахрањују на месту где их нађу.

Крокодили — свете животиње

68) Особине крокодила су ове: за време четири зимска месеца он ништа не једе, па иако је четвороножац, ипак живи и на копну и у води. Носи и леже своја јаја на копну и већи део дана борави на суву, а целу ноћ проводи у води, тј. реци, јер је тада вода топлија него роса и ваздух. Од свих нама познатих животиња ова од најмање постаје највећа. Његова јаја, наиме, нису много већа од гушчијег јајета, и младунче није веће од самог јајета, а када одрасте, достигне дужину седамнаест лактова, па још и већу. Има очи као свинче, па велике зубе и оштре кљове (према величини тела). То је једина животиња која нема језика и која доњу вилицу не може да покреће, а такође је то и једина животиња која покреће и отвара горњу вилицу према доњој. Има снажне канце, а кожа му је покривена љуском и на леђима је непробојна. У води не види, а на копну има врло оштар вид. Пошто живи у води, његова су уста пуна пијавица. Све птице и животиње беже од њега, само вивак живи у пријатељству са њим, јер му чини велике услуге. Кад год, наиме, крокодил изађе из воде на копно и чим зине (он то чини по навици пред почетак дувања западног ветра), тада му вивак уђе у уста и поједе пијавице. Крокодил је задовољан том услугом и не дира вивка,

69) У неким крајевима Египта крокодили важе као свете животиње, а у неким не, него их прогоне као опасне непријатеље. У околини Тебе и око Мерис језера становници их јако поштују. И једни и други имају по једног крокодила који је припитомљен да га можеш руком водити. Увлаче му минђуше од стакла и злата у уши, стављају гривне око предњих ногу, хране га одабраним јелима; припремљеним у храму, и јако га лепо негују, стварајући му за живота све могуће удобности. Кад угину, балзамују их и сахрањују у светим сандуцима. У околини града Елефантине становници их чак једу и не сматрају их за светиње. Они се овде не зову крокодили, него "хампсаи". Јонци их називају крокодилима због сличности са гуштерима у џуну.

70) Много их лове, и то на разне начине. Описујем ону врсту лова за коју мислим да је највреднија помена. Стави се свињска плећка на удицу и то се баца у средину реке, а ловац стане на обалу реке са једним живим прасетом и туче га. Кад крокодил чује скичање свинчета, он иде према звуку, наиђе на свињска леђа и прогута их. Тада га ловац извуче напоље и чим га извуче на суво, мора да му баца блато у очи: после тога остало све иде лако; а кад не би то учинио, имао би муке са крокодилом.

Нилски коњи, видре, птице, рибе, змије

71) Нилски коњи се у области Папремис по обичају сматрају за светиње, али у другим пределима у Египту они не важе као свете животиње. Што се тиче изгледа, он је четвороножац, са два папка, ногу као у говечета, прћасте њушке, гриве као у коња, а из чељусти му вире оштри зуби; реп и глас му је као у коња, а величине је као највеће говече. Кожа му је тако дебела да се од ње, кад је осушена, праве мотке за копча.

72) У Нилу има и видри, и њих сматрају за светиње. Од риба обожавају јегуљу и једну рибу покривену љускама. А прича се да су оне посвећене богу Нилу, као што су му од птица посвећене лисичије гуске.

73) Постоји још једна света птица, која се зове феникс. Њу саму, додуше, нисам видео, него сам видео само њену слику. Она, наиме, по причању људи из Хелиопоља, ретко долази, свега једном за пет стотина година, и то само кад јој је отац умро. Ако заиста изгледа онако како је приказана на слици, онда је ево оволика и оваква. Перје јој је делимично златножуте, а делимично црвене боје. Али по спољном изгледу и величини врло је слична орлу. За њу причају, у шта ја не верујем, да долази из Арабије и доноси са собом свога оца, облепљеног измирном, и сахрањује га у Хелијеву храму. А носи га овако: најпре начини од измирне јаје које може да понесе, па се затим увери да ли може да га носи, па кад се увери, направи шупљину у јајету и у њу стави свога оца, затим га опет залепи измирном, па пошто са оцем има исту тежину, онда га тако залепљеног носи у Египат у Хелијев храм. Они причају да ова птица овако ради.

74) У крају око Тебе постоје свете змије које нису опасне за људе. Ове су малене и на врху главе имају два рога. Кад угину, сахрањују их у Зевсову храму, јер кажу да су оне посвећене овом богу.

75) Али у Арабији постоји један предео који се налази недалеко од града Буте и тамо сам путовао да нешто дознам о крилатим змијама. Дошао сам тамо и видео непрегледно мноштво змијских костију и хрптењача, и то толико да се не може испричати; читаве гомиле, веће, па мање и још мање; било их је јако много. Овако је изгледао предео у коме су лежале ове разбацане кости: то је била једна клисура која води из брдовитог предела у широку равницу, која се спаја са египатском равницом. Прича се да крилате змије почетком пролећа лете из Арабије у Египат, али их у овој клисури сусрећу ибиси и не пуштају их у Египат него их убијају. Због тога, по причању Арабљана, и поштују Египћани ибиса; а и Египћани се с тиме слажу и веле да поштују ове птице баш због тога.

76) А ибис пак изгледа овако: сасвим је црн, ноге су му као у ждрала, кљун му је јако савијен, а велик је као крекс. Тако изгледају црни ибиси, који уништавају змије. Друга врста ибиса, која се више налази у близини људи (има, наиме, две врсте ибиса), нема перја на глави ни на врату, а бело перје има свугде, осим на осталом делу главе и врата, на крају крила и на врху задњице (на поменутих местима је сасвим црно); кљун и ноге су му као и код оних других. Змије изгледају као водене змије, али им крила нису покривена перјем као код птица, него су слична крилима код слепих мишева. Толико о светим животињама.

Нарочити обичаји: гозбе, одевање, врачање, лечење

77) А сад да пређемо на саме Египћане. Они који станују у засејаном Египту труде се да најбоље сачувају успомену на прошле догађаје, и знају боље своју историју од свих људи које сам икада упознао. Начин живота им је овакав: узимају сваког месеца узастопце у току три дана средства за чишћење и помоћу средстава за повраћање и испирањем брину се за своје здравље, јер верују да све болести долазе од исхране. Египћани су уопште, после Либљана, најздравији људи, и то, по мом мишљењу, због здраве климе, јер им клима није променљива. Већина болести, наиме, долази од променљивости времена, а нарочито од промене времена у односу на годишња доба. Хране се хлебом и праве га од ситне проје и зову га "килестис". Троше вино које праве од јечма, јер код њих не успева винова лоза. Рибе једу или сирове, осушене на сунцу, или само на сољене сољу од морске воде. А од птица једу препелице, патке и неке мале птице, и то сирове, само посољене. Али све остале рибе и птице, које не сматрају за свете, једу куване или печене.

78) На гозбама код богатих људи одмах после јела носи један од њих у ковчегу мртваца, направљеног од дрвета, који лепом изразом и бојама јако подсећа на право мртваца, а који је дугачак свега један или два лакта, и показује га сваком госту говорећи:

"Погледај овога, пиј и ве-сели се, јер кад умреш, бићеш као и овај овде!"

Тако они раде на њиховим гозбама.

79) Чувају обичаје својих предака и не примају ниједан туђ. Поред осталих омиљених песама истиче се нарочито једна, "Линос" песма, која се пева и у Феникији, на Кипру и на другим местима, и она се код сваког народа зове друкчије. Јако је слична једној песми која се пева у Хелади и која се и тамо зове "Линос", тако да сам се, поред осталог, чудио и томе откуд су у Египту узели баш тај назив "Линос". Вероватно је да је они одувек певају, и она се на египатском језику зове "Манерос". У Египту су ми рекли да се тако звао јединац син првог египатског краља и да су му Египћани, после његове преране смрти, овом песмом указивали поштовање, те да је то била њихова прва и једина песма.

80) Још нешто имају Египћани слично с Хеленима, али само с Лакедемонцима. Кад се млади сусретну са старијим, склањају им се с пута, устају са својих седишта кад ови дођу и дају им место да седну. Али имају и један обичај који се не налази нигде у Хелади. Кад се сусретну на улицама, не поздрављају се речима, као у Хелади, већ се дубоко једни другима клањају и спуштају руку до колена.

81) Носе ланене кошуље, украшене око колена ресама, које они зову "каласирис", а преко њих бели вунени огртач. Али се у вуненој одећи не иде у храм нити се ико у њој сахрањује, јер се то сматра за грех. Слажу се у томе с Орфејевим и Баховим мистеријама, које су, у ствари, египатске и Питагорине. Наиме, ко је посвећен у дотичне мистерије не сме никако бити сахрањен у вуненом оделу. И о томе постоји једна побожна прича.

82) Египћани су, даље, пронашли којем је богу који месец и дан посвећен, шта ће сваки човек, који се родио одређеног дана, доживети, како ће умрети и какав ће ко бити. Тиме су се касније послужили и хеленски песници. Више су у Египту пронашли знамења и чуда него игде на свету. Ако би се појавило неко знамење, бележе они марљиво шта се после тога дешава и, ако се касније нешто слично деси, верују да ће се десити оно исто што се десило после првог знамења.

83) Са вештином врачања стоји код њих овако: ниједан човек не, познаје ту вештину, него је познају само неки богови. Тако постоји тамо пророчиште Хераклово, Аполоново, Атенино, Артемидино, Аресово и Зевсово, а највеће почаст од свих пророчишта ужива Летино пророчиште у граду Бути. Начин прорицања у овим пророчиштима није исти, него је сасвим различит.

84) Лекарски посао подељен је код њих овако. Један лекар лечи само од једне, а не од више болести. Иначе, имају много лекара. Постоје очни лекари, зубни лекари, лекари за уши, за стомак и лекари за унутрашње болести.

85) Жалосне песме и сахране су им овакве: ако умре у кући неки угледан човек, онда сва женска чељад из те куће намажу главу и лице блатом, те оставе мртваца у кући и одлазе у град са припасаном хаљином испод недара и до појаса голе, бијући се у груди и показујући дојке, а заједно с њима чине то исто и све њихове рођаке. Исто тако су потпасани и мушкарци, и они се бију у груди. После тога износе мртваца и носе га у радњу где се врши балзамовање.

Балзамовање и сахрањивање

86) Постоје нарочити људи који се разумеју у тај посао. Ови, кад им се донесе мртац, показују онима који су га донели древне кипове као мустре, које су израђене и обојадисане као праве лешине. И најуспешније балзамовање зову по имену онога чије име у вези с тим не смем да поменем, затим им показују другу класу, која је простија и јевтинија, а најзад и трећу најјевтинију. Тада их питају према којој мустри желе да им балзамују мртваца. Кад се договоре и погоде, рођаци одмах одлазе кући, а они остају у радионицама и сместа се прихватају посла. Ако леш треба да се балзамује по првој класи, извуку му најпре помоћу једног кривог гвожђа мозак кроз

ноздрве, и то само један део, а у други улију у шупљину неку јаку течност. После тога расеку једним оштрим ножем, направљеним од етиопског камена, мишиће на трбуху и изваде желудац, очисте га, исперу вином од палме и поспу истуцаним мирисима. Кад трбушну дупљу напуне чистом истуцаном измирном, циметом и свим другим мирисима, осим тамњана, онда је поново зашију. Кад то све сврше, ставе леш у со и оставе га у њој седамдесет дана. Не смеју га нипошто оставити дуже времена у њој. Кад прође седамдесет дана, оперу леш и умотају га целог финим ланеним тракама, залепивши их гумом, коју су Египћани употребљавали уместо туткала. Иза тога својта поново односи леш и поручује један кип људског облика, у који стављају мртваца, па га тада сахрањују у гробницу, где га остављају у стојећем ставу поред зида. Тако поступају код најскупљег балзмовања.

87) А ако су изабрали други, јевтинији начин балзмовања, пошто им је први био сувише скуп, онда се балзмовање врши овако. Улију кедрово уље у штрцаљке и њима напуне трбух лешине, те не секу нити ваде из ње желудац, него убризгавају течност кроз стражњицу и у њу стављају чеп да не би течност испурила, а затим је остављају у соли онолико дана колико је било напред одређено. Последњег дана извуку убризгано кедрово уље напоље. Уље је пак тако јако да раствори сва црева и желудац и избаци их са собом напоље. Меснате делове растопи натријева цеђ тако да од целог тела остану само кожа и кости. Кад то ураде, даду леш родбини и не раде над њим више ништа.

88) Трећи начин балзмовања, који врше они најсиромашнији, састоји се у овоме: стављају леш у со, пошто су га претходно испрали уљем од неке репе, и држе га седамдесет дана, па га после тога дају родбини да га однесе.

89) Кад умру нарочито лепе и угледне жене или жене виђенијих људи, њих не носе да балзamuју одмах после смрти, него се са балзмовањем чека три до четири дана, па их тек онда предају стручњацима за балзмовање. То чине због тога да стручњаци за балзмовање не би над њима вршили обљубу. Причају, наиме, да је једанпут ухваћен један такав који је извршио обљубу над једном умрлом женом, која се није била још ни укочила, а одао га је један његов колега.

90) А кад би се неки Египћанин или странац удавио у Нилу или би га крокодил уграбио, морали би га балзмовати становници оног града где би га вода избацила, а исто тако су били дужни да га што лепше опреме и сахране у светој гробници. Нико га не би смео додирнути, па чак ни његови пријатељи ни рођаци, него га Нилови свештеници морају својим рукама да сахране, као да је он нешто више него обичан леш.

91) Избегавају да се служе хеленским обичајима и, уопште говорећи, не примају никада ничије обичаје. Једини изузетак у томе зацело представља Хемис, велики град у области Тебе, у близини града Неапоља. У овом граду налази се четвороугласт храм Перзеја, сина Данаје, окружен палмама. Камено предворје храма је огромно и на њему се налазе два велика камена кипа. У средини овога налази се храм и у њему Перзејев кип. У Хемису се прича да им се чешће јавља Перзеј у пољу, често и у храму, и да су нашли једну његову нанулу, која је била дуга два лакта, и да је увек, кад год се појављивао, било у Египту велико благостање. Тако причају тамошњи људи, и исто, као и у Хелади, приређују у његову част рвачке и друге утакмице, на којима дају као награду за победнике: стоку, огртаче и учињену кожу. Кад сам их запитао зашто се Перзеј само код њих појављује, а не и на другим местима у Египту, и зашто му се само код њих приређују утакмице, рекли су да Перзеј води порекло из њиховог града. Данај и Линкеј били су, наиме, из Хемиса и оданде су лађом отпловили за Хеладу. И тада су ми изређали све своје претке од Данаја и Линкеја до Перзеја. Перзеј је дошао у Египат, као што и сами Хелени причају, да донесе Горгонину главу из Либије. Тада је уз пут свратио и у Хемис и упознао се са свим својим рођацима. А управо је зато дошао у Египат јер је о Хемису већ раније био чуо од своје мајке и по његовој нарочитој жељи тамо се одржавају гимнастичка такмичења.

Живот у Доњем Египту

92) То су све обичаји Египћана који станују горе изнад мочварних предела. Они што станују у мочварама имају исте обичаје као и они из горњег Египта и, између осталог, сваки има по једну жену, као и Хелени. Да би имали бољу храну, они су пронашли ово: кад се река разлије и поплави поља, расте у води у великим количинама љиљан, који Египћани зову лотос. Они га секу и суше на сунцу, па га онда млате и ваде из њега семенке сличне зрну мака, и од њих пеку на ватри хлеб. И корен лотоса се једе; слadak је, округлао и велик као јабука. Постоји и друга врста љиљана, који је сличан ружи и који исто тако расте у реци, а његов плод се налази на једној чашици која расте из корена и јако је слична осињаку. На њему се налазе велика и укусна зрна, велика као коштица од маслине, а једу се свежа или осушена. Али библос, који расте сваке године, кад почупају из мочваре, одсецају његов горњи део и употребљавају за друге сврхе, а доњи део, који је дуг отприлике један лакат, једу (или продају). Гурмани и сладокусци ставе га изнад дима на ужареној мангали, те га онда једу. Неки опет од њих хране се само рибом. Кад ове улове, изваде им утробу, суше их на сунцу и тако суве једу.

93) Рибе селице не размножавају се само у рекама него расту и у барама, и с њима се ово дешава. Кад им дође време да бацају икру, одлазе у јатима у море. На челу јата стоје мужјаци и избацују мушко семе, а женке, које иду за њима, гутају семе и њима се одмах оплођавају. Кад су се у мору задовољиле и умириле, пливају натраг свака у своје боравиште. Али сада их не предводе мужјаци него женке, које чине оно исто што су малопре радили мужјаци; оне, наиме, сад избацују икру која је велика као зрно од проса, и њу гутају мужјаци, који иду иза њих. Али та мала зрна су такође рибе, јер од зрна, која су преостала и нису прогутана, постају и нарастају рибе. Ако се риба улови за време њеног излажења у море, види се да јој је глава са леве стране без љуске, а кад се врате натраг, онда им је огуљена љуска на десној страни главе. То им се дешава због тога што се за време пливања у море и за време пливања натраг тискају уз леву обалу и додирују је да због струје не би залутале и изгубиле пут. Кад Нил почне да расте, речном се водом прво испуне рупе и удубљења у околини саме реке и та вода продире подземним путем. Сва су та места одмах пуна ситне рибе. Откуд оне настају, ја то овако објашњавам: кад је Нил прошле године опао, рибе су избациле јаја у глиб и са последњом водом отишле у реку; а кад је следеће године вода опет нарасла, одмах су од тих јаја постале рибе. Толико о рибама.

94) Египћани у мочварним крајевима добијају уље од плода чудотворног дрвета, које Египћани зову "кики", и то овако. На обалама река и бара сеју семе те биљке која у Хелади сама расте. Засејана у Египту даје она богате плодове, који имају непријатан мирис. Кад сакупе плодове, они их или муљају и исцеде или кувају на ватри и узимају оно уља што из тог плода исцури. Оно је масно и гори у светиљци исто тако добро као и маслиново уље, али има тежак мирис.

95) Против комараца, којих тамо има јако много, измислили су следећа средства. У пределима изнад мочварних области пењу се у куле и у њима спавају и помоћу њих се бране од комараца, јер комарци због ветра не могу високо да лете. У мочварним областима не знају за такве куле, али су измислили друга средства против комараца. Сваки човек има мрежу са којом дању лови рибу, а ноћу је овако употребљава: обавије њоме кревет на коме спава, и улази под њу и спава. Кад би се увио у неки огртач или поњаву, комарци би га уједали, али кроз мрежу и не покушавају да га гризу.

96) Теретне бродове праве од неког трна који, отприлике, изгледа као лотос у Кирени и од чијег сока постаје гума. Од овог трна секу они око два лакта дуге даске и слажу их као опеке, те их закуцавају јаким и великим клинцима. А кад их тако закуцају, метну преко њих попречне греде од два лакта. А ребрима за лађе се не служе. Жлебове са унутрашњих страна запушавају на саставцима папиром. Брод има само једну крму, која је протурена кроз једну рупу на задњој

греди лађе. Катарку употребљавају од багрема, а једра од папироса. Ти бродови могу да плове и узводно и то само по лепом времену, а иначе морају да се вуку са копна. Низ реку плове овако: узме се једна даска од тамарисковине, на којој је причвршћена исплетена трска и један пробушен камен који је био тежак највише два талента и један статмос. Даска је везана за једно уже и са предњег дела лађе спуштена у воду, а камен за друго уже са задње стране лађе. Кад струја ухвати даску, тера је брзо напред и вуче лађу ("барис" се зове ова врста лађе), а камен, који се иза лађе вуче по дну, даје лађи правац. Имају велики број таквих бродова и неки од њих имају носовост и по неколико хиљада талената.

97) Кад Нил поплави земљу, виде се изнад воде само градови, који јако подсећају на острва у Егејском мору. И сва египатска земља постане тада море, а једино су градови изнад воде. Тада не плове лађе једино кроз корито реке, него и посред поља. Када се пугује лађом из Наукратиде за Мемфис, уз пут се пролази поред пирамида; а то управо није прави пут, него поред врха Делте и поред града Керкасора. Ако се човек вози лађом из Каноба на мору преко копна до Наукратиде, пролази се поред градова Антиле и Архандрупоља.

98) Од ових ова Антила је славни град, који је, откад је Египат пао у руке Персијанаца, одређен за радионицу ципела за супругу вечног краља Египта. Овај други град изгледа ми да је добио име по зету Данаја Архандру, сину Фтијеву, и он се зато и зове Архандрупољ. Вероватно да постоји и неки други Архандар, али свакако да то није египатско име.

Историја Египћана: краљеви Мин, Мерис, Сезострис

99) До сада сам причао о ономе што сам властитим очима видео и што сам сам сазнао, а одсад ћу причати све онако како сам чуо да Египћани причају, али ћу ипак ту и тамо додати и понешто што сам и сам видео. Свештеници причају да је египатски краљ Мин први ископао насипе око Мемфиса. Пре тога је река целим својим током текла даље према Либији баш уз сама Песковита брда, али је Мин, отприлике на једно сто стадија изнад Мемфиса, тамо где Нил савија према југу, ископао насипе, исушио старо корито и спровео корито реке кроз средину између брда. Још се и сада, под влашћу Персијанаца, ова Нилова окука, пошто тече преко устава, стално држи под стражом и поправља се сваке године. Кад би, наиме, овде река пробила насип, и кад би поплавила земљу, дошао би и сам Мемфис у велику опасност да га прогутају таласи. Када је овај први краљ Мин насипима осигурао земљу, саградио је на њој онај град који се сада зове Мемфис (Мемфис се, наиме, налази тамо где је Египат већ узак). Споља око града са северне и западне стране ископао је и спровео из реке језеро (јер га с источне стране довољно штити сам Нил) и у граду је саградио Хефестов храм, ону величанствену и знамениту грађевину.

100) Свештеници су из књиге прочитали имена неких три стотине и тридесет других краљева после њега. Међу тим краљевима толиких поколења било је и осамнаест Етиопљана, једна жена из Египта, а остали су били мушкарци из Египта. Ова се жена звала Нитокрида, као и она у Бабилону. Причају за њу како је — да би осветила брата који је владао пре ње, а кога су убили Египћани и њу попели на престо — многе Египћане убила на превару. Ископала је, наиме, под земљом једну велику и широку дворану и, тобоже да би је осветила, а у ствари са сасвим другом намером, позвала је тамо на ручак велики број познатих Египћана, за које је знала да су припремили убиство њеног брата, и тада, када су они били за столом, пустила је у ту дворану воду из реке кроз један тајни канал. Даље су ми причали о њој само још то да је после тога, да би се сачувала од освете, скочила у једну просторију пуну усијана жара.

101) Нису знали ништа нарочито да испричају о делима осталих краљева, изузев једног, и то последњег краља, Мериса. Он је подигао себи споменик сазидавши предворје на северној страни Хефестова храма и ископао једно језеро, о чијој ћу величини и колико стадија износи касније

говорити, и у њему подигао пирамиде, о чијој ћу величини такође касније говорити, кад будем причао о језеру. Осим њега, сви остали нису ништа урадили.

Сезострисова освајања

102) Њих ћу да изоставим и одмах ћу да споменем Сезостриса, који је постао краљем после њих. За њега свештеници причају да је први испловио на дугачким лађама из Арабијског залива и покорио народе на обали Еритрејског мора, али да се онда морао вратити, пошто је доспео у море по коме се због плићака није могло пловити. Када се с тог похода вратио у Египат, прокрстарио је, како свештеници причају, с великом војском копно и покорио све народе на које је наишао. Тамо где су се народи јуначки бранили и борили за своју слободу, он је у њиховој земљи подигао стубове са натписом у коме је било његово име и име његова оца, и да је он дотичну земљу оружјем покорио. А тамо где је земљу заузео без борбе и без по муке, поставио је стубове са истим таквим натписом, а осим тога је дао да се на њима нацртају срамотни делови женског тела, као знак да су људи у тој земљи били кукавице.

103) Радећи тако, прокрстарио је копно, па је најзад из Азије прешао у Европу и тамо покорио Ските и Трачане. Мислим да египатска војска није даље допрла. У земљи ових народа виде се исти онакви стубови, а даље од Скитије и Тракије они се не могу видети. Одатле се он почео да повлачи и стигао је на реку Фасид, али не могу са сигурношћу рећи да ли је сам Сезострис оставио један део војске да се тамо насели или је изванредан број његових војника био озлојеђен његовим лутањем, те сам одлучио да остане на реци Фасиду.

104) Очеvidно је, наиме, да су Колхиђани пореклом из Египта, и у то сам се ја лично уверио пре него што сам о томе од других чуо. Да бих био начисто с тим, распитао сам се о томе и код једних и код других, и Колхиђани се боље сећају Египћана, него Египћани Колхиђана. Кажу да су Египћани сматрали Колхиђане за потомке Сезострисових војника; ја пак мислим да је то могуће, пошто Колхиђани имају црну кожу и кудраву косу. То, додуше, још не представља неки убедљив доказ, јер с тим особинама има људи и у другим крајевима света. Али је убедљивији доказ то што се на целом свету једино Колхиђани, Египћани и Етиопљани одувек обрезају (око мушких полних органа). Феничани и Сирци из Палестине слажу се у томе да су то научили од Египћана, а Сирци с реке Термодонта и Партенија и њихови суседи Макрони кажу да су тај обичај недавно примили од Колхиђана. То су, наиме, једини народи који се обрезају, и они то врше исто као и Египћани. Да ли су то сами Египћани примили од Етиопљана, или обратно, нисам у стању да установим; свакако је ово прастари обичај. Као важан доказ за то да су ти народи примили тај обичај од Египћана долазећи у додир с њима, видим нарочито у томе што Феничани који живе међу Хеленима не поступају као Египћани и своју децу не обрезају.

105) Најзад ћу споменути још нешто по чему су Колхиђани слични с Египћанима. Једино они праве ланену тканину исто као и Египћани, а сличан им је и језик, као и цео начин живота. Колхидска ланена тканина зове се у Хелади сардонска, а ланена тканина која се довозила из Египта зове се египатска.

106) Стубови које је у разним земљама подигао краљ Сезострис, већином више не постоје, али сам ипак у Сиријској Палестини видео неколико њих са натписом и насликаним женским полним органом. Исто тако у Јонији постоје два кипа овога краља, који су исклесани из стене; један се налази на путу из Ефеса у Фокеју, а други на путу из Сарда за Смирну. Оба два представљају човека високог четири и по лакта с копљем у десној и луком у левој руци, а цела опрема му је исто тако египатска и етиопска. Преко груди од једног рамена до другог стоји натпис исписан светим египатским писмом, исклесан у камену, и он гласи:

"Ја сам ову земљу стекао својим раменима."

Ко је и одакле је он, не објашњава се овде, али је на другим местима објашњено. Многи који су га видели мисле да је то Мемнонов кип, али је то далеко од истине.

Сезострисова владавина

107) Кад се овај египатски краљ вратио из покорених земаља с многим заробљеницима, и кад се у Дафни крај Пелусија састао са својим братом, кога је оставио за свог намесника у Египту, свештеници причају да га је овај брат позвао да заједно са синовима дође код њега на ручак, па је наредио да се око куће нанесе гомила дрва и да се запали. Опазивши то, Сезострис се договори са својом женом, која је такође била поред њега, и она му је саветовала да узму двојицу од својих шест синова и да их ставе преко ватре, те да направе мост преко запаљеног дрвета и да тако преко њих пређу и спасу се. То је Сезострис и учинио, и два су му сина изгорела, а остали су се спасли заједно с оцем.

108) Вративши се у Египат и казнивши брата, Сезострис је мноштво заробљеника које је довео, из покорених земаља овако искористио: морали су вући велико и тешко камење, које је набављено за време овог краља, у Хефестов храм и да ископају све канале којима је сад Египат испресецањ; тиме су и нехотице учинили да се сада не може јахати нити возити колима кроз Египат као раније. Отада, наиме, у Египту, иако је сав раван, због мноштва канала који пресецају земљу у свим правцима, нема ни кола ни коња. Краљ је испресецао земљу каналима због тога што становници, који не станују на обали Нила него у градовима у унутрашњости земље, кад Нил опадне, у оскудици воде, пију воду из бунара која није за пиће. Због тога је сав Египат испресецањ каналима.

109) За овог краља кажу да је поделио цео Египат и дао сваком Египћанину један четвороугласт део земље и од те земље створио себи приходе, одредивши да се даје годишњи порез. Сваки коме би река однела нешто земље, морао би то одмах да јави краљу. Тада би овај послао своје чиновнике да прегледају и измере за колико се земља смањила и да према томе одреде колику ће порезу убудуће плаћати. Изгледа ми да је у вези с тим пронађена и геометрија, и да је одатле касније доспела и у Хеладу. Хелени су, наиме, примили од Бабиллонаца сунчани сат, казаљку на сунчаном сату и поделу дана на дванаест сати.

110) Сезострис је једини египатски краљ који је владао Етиопијом. Он је оставио иза себе значајне споменике: два камена кипа, висока тридесет лаката, један његов и други његове жене, и то испред Хефестова храма, а такође и кипове својих синова, који су сви били високи дванаест лаката. Много година касније свештеник овог Хефестовог храма није дозволио персијском краљу Дарију да постави свој кип испред Сезострисовог, пошто он није остварио дела каква је оставио Египћанин Сезострис. Сезострис је, наиме, покорио разне народе, па чак и Ските, док Дарије није био у стању да их покори. Због тога, дакле, и није било право да Дарије постави свој кип испред Сезострисових, пошто није учинио више јуначких дела него овај. И прича се да му је Дарије то опростио.

111) Причају да је после Сезострисове смрти дошао на престо његов син Ферон. Овај се није показао као ратник, јер му се десила несрећа да је ослепео, и то због овог поступка: када је у то време једанпут Нил јако нарастао, око осамнаест лаката, и поплавио поља, дигла се олуја тако да су се на реци подигли таласи. Прича се да је тада краљ, разјарен, дограбио копље, бацио га усред речног вртлога, али су га одмах после тога заболеле очи и ослепео је. Био је слеп десет година, а једанаесте године објавило му је пророчиште из Буте да му истиче време казне и да ће опет прогледати ако опере очи мокраћом жене која је опћила само са својим мужем, а није имала односе и с другим људима. Прво је покушао да се умије мокраћом своје жене; затим, пошто није прогледао, мокраћом свих жена редом. Кад је најзад прогледао, сакупио је све жене чијом је мокраћом прао очи, осим оне од чије је мокраће прогледао, одвео их у један град, који се сада зове

Еритребол, па их је све спалио заједно са градом. Ону од чије је мокраће прогледао узео је за жену. Кад се излечио од очне болести, дао је свима чувеним храмовима заветне поклоне, међу којима су вредни спомена оба обелиска које је поставио испред храма бога Сунца-Хелиоса; сваки од њих је висок сто и широк осам лаката, а направљени су од једног комада камена.

Краљ Протеј и прича о Хелени

112) Кажу да је његов наследник био један краљ из Мемфиса, који се на хеленском језику звао Протеј. Још и сада се у Мемфису налази његов лепо уређени свети гај, на јужној страни Хефестова храма. У његовој околини станују Феничани из Тира, а цео тај део града зове се Тирски рејон. Али у Протејеву гају постоји један храм који се зове храм Афродите Странкиње. Претпостављам да је то био храм Хелене, кћери Тиндареја, пошто сам, прво, чуо причу о томе како је Хелена неко време боравила код Протеја, а, друго, закључујем и по томе што он носи име храм Афродите Странкиње, јер има тако много Афродитиних храмова и нигде се она не зове странкиња.

113) Свештеници су ми, кад сам се распитивао о Хелени, испричали да се са њом ово догодило: кад је Александар извршио отмицу Хелене и одвео је из Спарте, отпловио је својој кући. Њега су пак неповољни ветрови одбацили у Египатско море, а одатле (пошто бура није попустила) дошао је у Египат, и то у рукавац Нила, који се сад зове Канопски, и у Тарихеју. На обали се налазио, а и сада се тамо налази, храм Херакла, у који кад би ма чији роб побегао и ударио на себе свети жиг, те се тако ставио под заштиту бога, није га онда нико смео ни такнути. Сличан овоме, постоји и данас један обичај који је пореклом врло стар. Наиме, неколико Александрових одбеглих робова, који су чули о заштити коју овај храм даје, и пошто су се ставили под заштиту бога, у намери да нашкоде Александру, оптуже га и испричају потанко све: како је извршио отмицу Хелене и како се злочиначки понео према Менелају. Туже га свештеницима и чувару овог рукавца, који се звао Тон.

114) Чим је ово сазнао, Тон сместа пошаље Протеју о томе овакав извештај:

"Дошао је овамо странац, неки Теукранин, који је у Хелади починио један тежак злочин. Завео је жену домаћина код кога је био у гостима, украо њу и многе скупоцености и донео овамо, пошто га је бура бацила у нашу земљу. Да ли да му дозволимо да отплови даље или да му запленимо све што има?"

На то му Протеј овако одговори:

"Тог човека, ма ко он био, а који се тако понео према оном који му је указао гостопримство, ухватите и доведите га к мени да видим шта он има да каже."

115) Чувши то, Тон ухапси Александра и задржи му бродове, а затим њега и Хелену, са драгоценостима и одбеглим робовима, упути лађом у Мемфис. Кад су сви били стигли, запита Протеј Александра ко је и откуда је. Овај му тачно каже своје порекло, своју отаџбину и исприча му о свом путовању и одакле је дошао. Затим га Протеј запита где је нашао Хелену. Тада су Александра, који је замуцкивао и није говорио истину, издали робови и испричали све о његову злочину. Најзад му Протеј рече:

"Да се нисам једном заувек зарекао да нећу убити ниједног странца кога бура донесе у моју земљу, осветио бих ти се, зликовче један, за то што си учинио Хелену који ти је указао гостопримство, а ти си му за његово гостопримство насрнуо на жену! И није ти ни то било доста што си је отео и са њом потајно побегао, већ си свог домаћина чак и опљачкао. Сада, дакле, пошто ја из начела не убијам странце, ипак те нећу пустити да одеш са женом и драгоценостима, него ћу њу задржати за пријатеља у Хелади, док он не дође, ако буде хтео, и не узме је. А теби и твојим друговима наређујем да у року од три дана напустите моју земљу и да одете у другу земљу; у противном случају, поступићу с вама као са непријатељима."

116) Свештеници причају да је Хелена овако дошла Протеју. По свој прилици је и Хомер знао за ову причу, али му она није била zgodна за његову песму као друге приче којима се у њој послужио. Због тога је он њу и изоставио, показавши да му је и ова прича била позната. То се види и из онога што он прича у Илијади (и нигде се на другом месту није осврнуо на то) о лутањима Александра, како је он са Хеленом залутао и, између осталих места, стигао и у Феникију, у Сидон. То он спомиње у песми о Диомедовим јунаштвима, где се каже:

"Бејаху онде шарене хаљине, радови жена.
Сидонских, што их Александар божанског лика главом.
Доведе Сидонског из краја, пловећи широким морем,
Куда је Хелену лепих образа довео некад."

Исто тако и у Одисеји кад каже:

"Такве је напитке Зевсова ћерка имала мудре,
И снажне, што јој их супруга Тонова на поклон даде
Полидамна на тлу Египта, где биље најбоље расте,
Напитке што добре даје, а међ' њима опасне каткад."

Или кад Менелај говори Телемаху:

"Богови држаху мене на земљи Египта дуго,
И поред жарке жеље да пловим овамо одмах,
Јер нисам принео жртву од стотине бикова тустих."

Из ових стихова се види да је Хомер знао да је Александар залутао у Египат, јер се Сирија граничи с Египтом, а Феничани, у чијој земљи се налази Сидон, станују у Сирији.

117) Из овога се сасвим јасно види да песме под насловом Киприја нису Хомерове, него су од неког другог песника. У њима се, наиме, прича да је Александар са Хеленом по мирном мору и уз повољан ветар за три дана стигао из Спарте у Илиј, док је, према причању у Илијади, са њоме дуго лутао. А сад оставимо Хомера и Кипријске епске песме.

118) Када сам запитао свештеника да ли је оно тачно што Хелени причају о тројанском рату, казали су ми да су у Египту питали самог Менелаја о томе и да су од њега чули ово: одмах после отмице Хеленине дошли су Хелени са великом војском у земљу Теукра да помогну Менелају. Кад су се искрцали на копно и заузеле положаје, послали су посланике у Илиј, а с њима је пошао и сам Менелај. Ови су затим ушли у град и затражили да им се врати Хелена и благо које је украо и однео Александар, и тражили су да им се накнади штета. Теукри су им тада без заклетве изјавили, као и касније под заклетвом, да ни Хелена ни поменуто благо није код њих, него да је све то у Египту, и да није право да они полагају рачун о ономе што је узео египатски краљ Протеј. Хелени су мислили да им се ови подсмевају и почну да опседају град све док га нису заузели. Пошто се Хелена није појавила ни после заузимања града, и пошто су им исто рекли што и раније, уверили су се да су им Теукри први пут истину говорили и послали су Менелаја Протеју.

Менелај долази по Хелену

119) Кад је Менелај дошао у Египат и отпловио горе за Мемфис, па пошто је потанко испричао све како је било, био је врло лепо примљен и угошћен и добио је натраг не само здраву и живу Хелену него и све своје благо. И упркос свему томе, Менелај се врло рђаво понео према Египћанима. Кад је хтео да отплови натраг, задржавало га је мирно море, без ветрова, и кад је то тако дуже потрајало, учинио је нешто ужасно. Ухватио је, наиме, два тамошња детета, заклао их и

принео боговима за жртву. Кад је затим настало време по коме се могло пловити, озлојеђени због тога пођу Египћани за њим у потеру, а он побегне са својим лађама у Либију. Камо је оданде кренуо, о томе ни Египћани нису могли ништа да кажу. Рекоше да се о томе нешто зна из приповедака, али да је тачно све оно што су сазнали да се у њиховој земљи догодило.

120) То су ми испричали египатски свештеници. И ја верујем да је све истина што су ми они испричали о Хелени, али бих додао једну примедбу. Да је Хелена заиста била у Илију, њу би, хтео Александар или не хтео, сигурно вратили Хеленима. Наиме, ни Пријам ни његови рођаци нису били тако луди да би свој живот и живот своје деце и свој град ставили на коцку само зато да би се Александар оженио Хеленом. Па ако су испрва и мислили тако, али је у борбама с Хеленима погинуло много Тројанаца и, ако се може веровати песницима, у борби су изгубили своје животе два, три, па чак и више Пријамових синова; под таквим околностима верујем да би је Пријам сигурно вратио Хеленима, па чак кад би била и његова жена, само да се отараси ових неприлика и невоља. Затим, Александар није био ни наследник Пријамов, нити би за време Пријамове старости управљао државом, него је после Пријамове смрти требало да дође на престо Хектор, који је старији и сасвим друкчији човек од онога. Овај не би дозволио неваљалцу брату да ради шта хоће, нарочито кад је својом кривицом нанео велике јаде и њему самом и свим осталим Тројанцима. Али пошто Хелена није била код њих, они је нису могли ни вратити Хеленима, што им ови нису веровали, иако су говорили истину. Изнећу своје мишљење о томе: све је то бог тако удесио да потпуним уништењем покаже људима да су за велике злочине и неправде богови одредили и велике казне. То је заправо моје мишљење.

Краљ Рампсинит и његова ризница

121) По њихову причању, после Протеја дошао је на престо Рампсинит, који је оставио знамените споменике: предворје на западној страни Хефестова храма и насупрот предворју два камена кипа висока двадесет и пет лаката; северни кип зову Египћани лето, а јужни зима. Клањају се ономе који називају лето и указују му велике почести, а с оним који називају зима поступају сасвим супротно. Причају да је овај краљ имао толико сребра да га ниједан од краљева после њега није могао ни достићи, а камоли престићи. Да би га сачувао на сигурном месту, сагради ризницу од камена и њезин један зид се сучељавао са спољном страном његова двора. Градитељ је био досетљив и урадио је ово: удесио је тако да један камен могу лако да изваде из зида два, па чак и један човек. Кад је ризница била готова, склонио је краљ у њу све своје благо. Али кад је, после извесног времена, градитељ био на самрти, позове он своје синове (имао је два сина) и открије им како је, бринући се за њих да буду богати, удесио камен на краљевој ризници. Описао им је тачно величину камена и како га треба извадити, па им рече:

"Ако тако урадите, бићете господари краљевог блага."

После тога он умре, а синови се одмах дадоше на посао. Оду ноћу у краљев двор, пронађу на ризници камен, подигну га без по муке и однесу много блага. Кад је краљ случајно отворио ризницу и видео да у сандуцима недостаје новца, зачудио се и није могао ни на кога да посумња, пошто је ризница била запечаћена и печати недирнути. Пошто се он затим, долазећи у ризницу, уверио по други и по трећи пут да је новца бивало све мање (јер су лопови и даље крали), заповеди да се направи замка и постави крај сандука у којима се налазио новац. Лопови су, као и раније, дошли и, кад се један од њих провукао и стао на сандук, одмах се ухватио у замку. Чим је видео у какву је невољу доспео, викнуо је свог брата и објаснио му у каквој се неприлици налази, па га је замолио да се провуче кроз отвор и да му одсече главу, да и он не настрада кад овог нађу и виде ко је. Овом се учини да брат паметно говори и послуша га. Затим поново намести камен, а братовљеву главу понесе кући. Кад је идућег дана краљ дошао у ризницу и у замци видео тело лопова без главе, а ризница је била неоштећена и није имала ни улаза ни излаза, он се јако уплашио. Пошто је био у неприлици и није знао шта да уради, нареди да се тело лопова обеси о зид, постави стражаре поред њега и заповеди им да ухапсе сваког кога виде да онде плаче или кука, и да га к њему доведу. Али мајка није могла да поднесе да тело њеног сина тако виси и

захтевала је од сина који је остао у животу да, како год зна, уради да тело братовљево скине и донесе. И запретила му је, ако то не изврши, да ће отићи краљу и рећи да се новац налази код њега. Пошто се мати била јако наљутила на преосталог сина, и пошто је овај и после многог убеђивања није могао наговорити да попусти, он је овако поступио; опремио је своје магарце, натоварио на њих мешине напуњене вином и терао их је пред собом. Кад је пролазио поред људи који су чували стражу покрај обешене лешине, повуче он мешине и отвори два три грлића који су доле висили и, чим поче вино да цури, зајауче и стаде се ударати по глави, као да не зна коме магарцу пре да приђе. А стражари, кад су видели да се просипа много вина, дотрче са лонцима на пут да скупе проливено вино и да се провеселе. Он се пак правио љут и јако их је псовао. Међутим, кад су чувари лепо ступили са њим у разговор, он се, тобоже, мало-помало умирио и престао да се љути, па је најзад сврнуо са магарцима са пута и довео све у ред. Пошто је онда дошло међу њима до већег разговора, и један се чак и нашалио са њим, па кад су се почели смејати, поклони им он једну мешину са вином. Одмах они ту поседају, спремни да пробају вино, па замоле и њега да остане са њима и да заједно са њима пије. Он то једва дочека и остане са њима. Док су у добром расположењу седели са њим уз вино, да им он још једну мешину и, кад су већ попили доста вина, стражари су се изопијали и, савладани од сна, заспали су на оном месту где су пили. А он, пошто је већ била дубока ноћ, скине леш свога брата и, да им се наруга, ошиша сваком стражару десни образ. Затим натовари леш на своје магарце и отера их кући. И тако је урадио оно што му је мајка била заповедила. Чим је краљ чуо да је леш украден, страшно се наљути и, пошто је на сваки начин хтео да дозна ко је то урадио, пошаље своју кћер (у шта ја никако не верујем) у једну јавну кућу и заповеди јој да се пода сваком мушкарцу без разлике, али под условом да јој, пре него што легне са њим, исприча оно што је најпаветније и најбезбожније урадио у свом животу, и онога који јој буде рекао нешто у вези са овом крађом да ухвати и да га не пусти напоље. И кћи је онако урадила како јој је отац заповедио. Али је лопов дознао због чега је краљ то учинио, па пошто је хтео да се покаже лукавијим него краљ, урадио је ово: одсече од свежег леша руку у рамену, сакрије је под свој огртач и оде са њом краљевој кћери. Кад га је, као и све остале, испитивала, рече јој да је његов највећи злочин што је одсекао главу своме брату, који се у краљевој ризници био ухватио у клопку, а да му је најмудрије дело што је опио стражаре и скинуо обешен леш свога брата. Чим је ова то чула, хтела је да га ухвати, али јој он у мраку подметне мртвачку руку, коју је она чврсто држала мислећи да је то његова рука. Лопов јој пусти руку и побегне кроз врата напоље. Кад је и ова вест дошла до краља, био је запањен мудрошћу и дрскошћу овог човека. Најзад заповеди да се објави у свим градовима да му неће ништа учинити и да ће га богато наградити ако изађе пред њега. Лопов му поверује и дође. Рампсинит га је са дивљењем посматрао и дао му је своју кћер за жену, јер га је сматрао за најмудријег човека. Египћани су били мудрији од других народа, а он је био најмудрији од свих Египћана.

Силазак Рампсинитов у доњи свет

122) Причају да је после тога овај краљ сишао у доњи свет, где Хелени мисле да је Хад, и тамо се коцкао са Деметром; у игри је час добијао, а час губио; затим се поново вратио и донео као поклон од ње један златни пешкир. Причају да су Египћани одржавали свечаност од часа кад је Рампсинит сишао у доњи свет до његовог повратка, а знам да ту светковину прослављају још и у моје време, али нисам у стању да кажем да ли је баш због тога светкују. Том приликом за један дан откају свештеници један огртач којим огрну једног између себе и вежу му очи неком марамом, па га онда изведу на пут који води за Деметрин храм. а они се врате натраг. Причају да тог свештеника са везаним очима одвуку два вука у Деметрин храм, који је од града удаљен дванаест стадија, па га онда оданде опет довуку на то исто место.

123) Нека свако узме из свега онога што Египћани причају само оно у шта се може веровати. Мени је, међутим, стало само до тога да забележим све што сам од њих чуо. Египћани причају да у подземном свету владају Деметра и Дионис. Они су први тврдили да је људска душа бесмртна и да се, кад тело умре, она сели у друго биће, које се у том тренутку рађа, али да онда, кад прође кроз

тела свих копнених и морских животиња, и свих птица, долази поново у тело новорођенчета. И та селидба траје три хиљаде година. Ово су схватање имали и неки Хелени, и то неки раније, а неки касније, па су се понашали као да су га они сами измислили. И поред тога што су ми позната њихова имена, нећу их ипак овде спомињати.

Кеопс и градња пирамида

124) До краља Рампсинита, причају они, били су у Египту добри закони и било је благостање, али с његовим наследником Кеопсом дошла су тешка времена. Овај је одмах затворио све храмове, па је чак забранио Египћанима да приносе жртве и све их отерао на присилни рад. Причају да су једни морали да вуку камење из каменолома у Арабијској пустињи све до Нила, а други су морали тај донесени камен да примају и да одвлаче бродовима преко Нила до Либијских планина. У свакој је смени, која је трајала три месеца, радило увек око сто хиљада људи. Десет година је радио тај измучени народ само на изградњи пута којим је требало да се превози камен. Тај посао, по мом мишљењу, није био много мањи него изградња самих пирамида (јер је дужина пута износила пет стадија, ширина десет хвати, а висина је на највишем месту износила осам хвати, а био је сав од тесаног камена у коме су биле изрезане слике разних животиња). Десет година је трајао рад на том путу и на изградњи брежуљка на коме се налазе пирамиде, као и на подземним дворанама у које је спровео један канал из Нила, па је на једном острву у једној таквој дворани саградио себи гробницу. На изградњи саме пирамиде радило се двадесет година. Она је четвороугласта, и са сваке стране је широка осам плетара, а и висина јој је исто толика; сва је од тесаног камена који је био изванредно лепо сложен, и ниједан комад није мањи од тридесет стопа.

125) Ова пирамида је саграђена као степенице, које неки зову и скалине или басамци. Кад су изградили први басамак, дизали су са земље остало камење помоћу једне справе, начињене од истесаних кратких греда, на степеницу изнад овог. Кад су подигли камен на прву степеницу, стављали су га на другу справу, која је стајала на првој степеници, и вукли га на другу степеницу, па опет на другу справу, и тако редом; било је онолико справа колико и степеница. А била је и једна справа која се, кад је камен био истоварен, могла лако преместити на следећу степеницу. Причали су ми о оба ова начина, па сам их и ја навео. Најпре је био готов врх пирамиде, па испод њега средњи део, а на крају је завршен онај најдоњи део, који лежи на самој земљи. На пирамиди је на египатском језику било написано колико су репе, лука и чешњака потрошили радници, а колико се још сећам, рекао ми је тумач који ми је преводио овај натпис да су трошкови око изградње ове пирамиде износили хиљаду шест стотина талената сребра. Ако је то тачно, колико су тек онда морали износити остали трошкови за гвожђе, за алат са којим су радили, па за одело и исхрану свих радника, који су толико дуго, како је речено, морали на њој да раде, а сем тога мислим да су још не мало времена морали да тешу камен, да га преносе, па су чак морали да копају и подземни канал.

126) Кеопс је био тако рђав човек да је, кад му је нестало новца, послао своју рођену кћер у јавну кућу и заповедио јој да заради за њега извесну своту новца; нису, наиме, рекли колико. Она је и зарадила онолико новца колико јој је отац био наредио, па је и сама хтела да подигне један споменик, те је сваког ко ју је посетио молила да јој барем поклони и један камен за ту грађевину. Од тог камена, како причају, саграђена је средња од трију пирамида, која се налази испред велике и чија је свака страна широка један и по плетар.

127) Кажу да је овај Кеопс владао педесет година, а после његове смрти дошао је на престо његов брат Хефрен. Он је исто тако поступао као и брат му, и он је саградио једну пирамиду, али је она мања од братовљеве, јер сам и ову лично измерио. Под њом нема подземне гробнице и у њу није спроведен канал из Нила, као код оне друге, у коју је спроведена вода из Нила кроз један изидан ходник и која у гробници тече око једног острва на коме, како причају, почива сам Кеопс.

Темељ јој је саградио од шареног етиопског камена, а она је нижа за четрдесет стопа од оне друге. Обе се налазе једна поред друге, на истој узвишици, која је висока највише сто стопа. Хефрен је владао педесет и шест година.

128) Тако је прошло редом сто и шест година, и Египћани су за све то време живели у великој невољи, а и храмови су им за то време били затворени и нису се отварали. Египћани због мржње нерадо спомињу ове краљеве, па чак и пирамиде називају по пастиру Филитију, који је у то време чувао стада у том пределу.

Кеопсов син Микерин

129) Кажу да је после овога у Египту владао краљ Микерин, Кеопсов син. Овоме се није допадало поступање његова оца, па је отворио храмове и дозволио је дотле угњетаваним поданицима да обављају своје послове и да приносе жртве; он је и у парницама њиховим судио праведније него сви краљеви. Због таквог поступања хвале га и радије га се сећају него иједног краља који је владао у Египту. Не само да је био праведан судија, него је био увек спреман да из свог џепа извади и умири онога који би се жалио на његову пресуду. Овом благом и према народу милостивом Микерину, који се бринуо за добро својих поданика, десила се прва несрећа да му је умрла јединица кћи. Тај губитак га је страшно ражалостио и он, да би кћер сахранио сјајније од других, начини од дрвета краву која је изнутра била шупља, позлати је и у њу сахрани леш своје кћери.

130) Ову краву није закопао у земљу, већ се још за моје време могла видети у Саису, где је стајала у краљевском двору, у једној раскошној дворани. Свакодневно се крај ње приносе на жртву и спаљују разни мириси, а целе ноћи стално гори кандило. Недалеко од ове краве, у једној другој дворани, налазе се кипови Микеринових љубавница, и, према причању свештеника у Саису, било их је око двадесет дрвених, све самих голих женских фигура у натприродној величини. Ко су оне биле, не могу да кажем ништа друго, него само оно што су ми они рекли.

131) Неки, опет, причају о овој крави и о великим киповима сасвим другу причу: да је Микерин био заљубљен у своју кћер и да ју је силовао кад му се није хтела да пода. Затим причају да се девојка у очајању обесила и да ју је он сахранио у ову краву, а да је мајка одсекла руке слушкињама које су девојку одвеле оцу, и да су оно исто што су оне претрпеле у животу, претрпели и њихови кипови. Мислим да је то само празно брбљање, а нарочито да су киповима биле одсечене руке. Ја сам се, наиме, својим властитим очима уверио да су оне услед зуба времена саме отпале и у моје време су још лежале пред њиховим ногама.

132) Цела крава покривена је једним пурпурним огртачем, само јој се виде врат и глава, који су дебелим слојем боје позлаћени, а између рогова је такође од злата израђена слика која приказује сунчев круг. Крава није у стојећем ставу, него лежи на коленима, а велика је као обична, жива крава. Њу сваке године износе једанпут напоље, за време светковине, кад се Египћани бију у груди у част једног непознатог бога, кога овом приликом нећу да именујем. Том приликом и износе краву напоље зато што кажу да је кћи, кад је умирала, замолила свог оца Микерина да јој дозволи да сваке године једанпут види сунце.

133) После губитка кћери десила се овом краљу још једна несрећа. Стигло му је пророчанство из града Буге да ће живети још само шест година и да ће у седмој умрети. То га је страшно узрујало, те је послао изасланике у пророчиште и изгрдио бога зато што су његов отац и стриц, који су затворили храмове, занемарили богове, и унесрећили људе, живели толико дуго, а он, побожан човек, мораће тако брзо да умре. Затим му из пророчишта дође друга порука: да он баш зато мора брзо да умре што није радио оно што је требало да ради. Египат је морао да проживи тешких сто и педесет година, и два његова претходника су знала за то, а он није. Кад је Микерин разумео да му

је то судбином одређено, направи многе светиљке и упали их кад је настала ноћ, па поче да пијанчи и да ужива без престанка, и дању и ноћу, лутајући по пољима и шумама, где год би сазнао да има најзгодније забаве. То је чинио зато да би доказао да је пророчанство лажно, па је од ноћи направио дане, да би од шест година направио дванаест година.

Блудница Родопија

134) И он је саградио пирамиду, али она је била много мања од пирамиде његова оца; била је четвороугласта, широка са сваке стране три плетра мање двадесет стопа, и до половине од етиопског камена. Неки Хелени кажу да је то пирамида блуднице Родопије, али то није истина. Изгледа ми да нису ни знали ко је била та Родопија, јер јој не би приписивали да је подигла такву пирамиду која је, тако рећи, коштала безброј хиљада талената; а крај свега тога, Родопија је живела за време краља Амазиса, а не за време ових владара; дакле, много година после краљева који су сазидали ове пирамиде. Била је родом из Тракије, и робинја Јадмона, сина Хефестополијева са Сама, и другарица у ропству са баснописцем Езопом. И овај је, наиме, био Јадмонов роб, што се нарочито добро види из следећег. Кад су из Делфа често позивали оног који има да прими одштету за убиство Езопа, нико се други није јавио него баш Јадмон, унук оног Јадмона, и он је добио одштету. Дакле, по томе се види да је Езоп био Јадмонов роб.

135) Родопија је дошла у Египат са Ксантом са Сама, који ју је овамо довео да помоћу ње направи добар пазар. Њу је, међутим, откупио за велику своту новца Харакс, син Скамандронима из Митилене, брат песникиње Сафе. Тако је ослобођена, па је остала у Египту и зарадила много новца, јер је била изванредно лепа; то значи много новца за једну Родопију, али још увек недовољно да тим новцем подигне једну пирамиду. Па и данас може свако, ко год хоће, да види десети део њеног имања, и не треба мислити да је јако много новца поклонила храму. Хтела је, наиме, да остави у Хелади неку успомену, и на крају је измислила нешто што дотле још ником није пало на памет, те је послала у Делфе поклон једном храму да се, као успомена на њу, постави у Делфе као заветни дар. За десети део свог имања дала је да се направи много железних ражњева, довољно великих да се на њима може испећи један во, и послала их је у Делфе, где и сада леже на гомили иза олтара који су подигли становници Хија, баш прекопута самог храма. У Наукратији је радо вршило свој занат више ванредно лепих блудница, пре свега ова о којој је овде било говора, а која је била тако чувена да је у Хелади свако знао за име Родопије, а после ње је била нека Архидика, о којој се такође много говорило у Хелади, али ипак мање него о оној првој. А Харакса, који је био откупио Родопију, кад се вратио у Митилену, исмејала је оштро у једној својој песми песникиња Сафа. А сад да прекинем причу о Родопији.

136) После Микерина, причали су свештеници, Азихис је постао краљ у Египту и саградио је предворје на источној страни Хефестова храма, које је било најлепше и највеће од свих осталих предворја. У свим предворјима налазили су се, додуше, многи рељефи и безброј дивних зграда, али се у овом налази далеко више. Кад је за време његове владе скоро нестало новца у оптицају, причају да је у Египту донет закон по коме је приликом узимања дуга свако морао давати леш свога оца као залог. А у додатку тога закона дато је право повериоцу да располаже са сахраном дужника. Дужнику који је дао залог и није хтео да плати дуг одређена је казна да не може бити сахрањен у породичној гробници кад буде умро, па ни на неком другом месту, а исто тако не може сахранити никога из своје породице. Желећи да надмаши све раније краљеве, Азихис је оставио за успомену на себе једну пирамиду, саграђену од опека, на којој је у камену био изрезан овај натпис:

"Немој да ме потцењујеш у поређењу са каменом пирамидама, јер сам ја већа од њих онолико колико је Зевс већи од осталих богова! Гурали су, наиме, мотку у бару и блато, које се прилепило за мотку, скупљали га, па су од њега направили опеке и на тај начин су ме саградили."

Ето, то је он иза себе оставио.

Краљ Анизије и етиопска владавина

137) Његов наследник кажу да је био један слепи краљ из града Анизиса, по имену Анизије. За време његове владе упадне Сабак, етиопски краљ, са великом војском у Египат. Овај пак слепи краљ побегне у мочварни предео, а етиопски краљ владаше у Египту око педесет година. Он је за то време објавио да ниједног Египћана који буде згрешио неће убити, него ће сваког извести пред суд и, према величини кривице, биће сваком одређено да ископа и подигне насипе у близини града из кога је окривљени био. И на тај начин су градови постали још виши. Први су, наиме, пут били уздизани копањем насипа и канала за време краља Сезостриса, а други пут за време овог Етиопљанина, па су се јако увис уздигли. У Египту је било, додуше, много високо уздигнутих градова, али ни у једном земља није била тако високо насута као у граду Бубастиди, у коме се налази и значајан помена храм богиње Бубастије. Има, додуше, и већих и скупценијих храмова, али нешто пријатније од овога не може се нигде видети. Богиња Бубастија на хеленском језику значи Артемида.

138) Њен храм изгледа овако: цео храм, сем улаза, представља једно острво. Из Нила, наиме, долазе до улаза два ископана канала, који нису међу собом спојени, и то један с једне, а други с друге стране. Сваки од њих је широк сто стопа и засенчен крошњама дрвећа. Предворје му се налази на висини од десет хвати и украшено је знаменитим киповима, високим по шест лаката. Храм се налази у средини града и за време шетње може одгоре да се посматра са свих страна. Одгоре може да се посматра зато што је град доношењем земље уздигнут, а храм је остао доле на првобитном месту. око њега се пружа један зид са рељефним сликама, а унутра се налази једна шумица с високим дрвећем и у њој се налази храм, а у храму је богињин кип. Дужина и ширина храма износи један стадиј. До улаза води једна камењем поплочана цеста, дугачка око три стадија, а широка четири плетра; она води према истоку преко трга до Хермесовог храма и с њене обе стране уздижу се до неба висока стабла. Ето, тако изгледа овај храм.

139) Најзад, причају да су се ослободили од овог Етиопљанина на овај начин. Он је побегао из Египта, пошто је уснио овакав сан: учинило му се да је крај њега стао неки човек и саветовао му да сакупи све свештенике у Египту и да их све пресече по средини. После тога сна рекао је да му изгледа као да га богови хоће да наведу да се огреши о светиње, па да настрада било од богова било од људи. И рекао је да он то неће учинити, већ да је истекло време за које му је, према пророчишту, било одређено да влада у Египту, а после да оде. Још док је био у Етиопији, пророчишта којима се служе Етиопљани, била су му прорекла да ће у Египту владати педесет година. Будући да је сад ово време прошло, а и сан га је узнемирио, Сабак је добровољно напустио Египат.

140) Кад је Етиопљанин отишао из Египта, дошао је поново на власт слепи краљ из мочварних предела Доњег Египта, где је живео педесет година на неком острву које је сам начинио насипањем пепела и земље. Кад су му, наиме, долазили Египћани који су морали, кријући од Етиопљанина, да му доносе храну, он их је молио да му доносе и пепела на поклон. Ово острво није нико могао да нађе пре Амиртеја, него су се ранији краљеви мучили више од седам стотина година, али га нису могли наћи. То се острво зове Елбо и обим му је у свему био десет стадија.

141) После овога краљем је постао Хефестов свештеник, коме је било име Сетон. Он је потцењивао египатске ратнике, као да му неће никад бити потребни, па се није устручавао и да их увреди, те им је одузео дванаест најбољих јутара земље, које су им дали ранији краљеви. После тога арабијски и асирски краљ Санахариб нападне на Египат са великом војском; и египатски ратници нису хтели да помогну Сетону. Када је свештеник видео да му је запретила велика опасност, отишао је у храм и пред кипом бога тужио се и кукао због опасности која му је претила. Док је он јадиковао, ухвати га сан, те заспи и усни како је крај њега стао бог и храбрио га је да се не боји и да само храбро иде у сусрет арабијској војсци, јер ће му он послати помоћ. Поверовавши

сну, он се улогори са свима онима који су му се у Египту били прикључили, у Пелузију (ту је кланац кроз који се улазило у земљу). Нико од ратника није пошао с њим, него само трговци, занатлије и беспосличари. Кад је тамо стигао, навале ноћу на непријатеље небројени пољски мишеви и изгризу им лукове и тоболце за стреле, па дршке од штитова, тако да су идућег јутра, пошто су били без оружја, нагли у бекство и многи од њих изгинули. Још и сада се у Хефестовом храму налази кип овог краља са једним мишем у руци и на њему се може прочитати овај натпис:

"Погледај ме и буди побожан!"

Десет хиљада година историје

142) Египћани и њихови свештеници толико су причали своју историју и открили су ми да је од првог до последњег краља, до овог Хефестовог свештеника, било три стотине четрдесет и једно поколење, и да је за то време владао исти број и краљева и врховних свештеника. А три стотине поколења износило је десет хиљада година, јер три људска поколења чини стотину година. Ако се остало четрдесет и једно поколење дода на оних три стотине, то онда све износи још даљих хиљаду три стотине и четрдесет година. За време ових једанаест хиљада три стотине и четрдесет година, причају они, није се никад ниједан бог појавио у човечјем облику; па ни касније, за време краљева који су пре или касније владали у Египту, то се, колико они знају, никада није догодило. У току овог времена, кажу они, сунце четири пута није изашло на оном месту на коме обично излази, двапут је изашло тамо где залази, а двапут зашло тамо где се рађа. У Египту нису због тога наступиле никакве промене ни у погледу плодности земље ни у вези поплава реке Нила, а нису наступиле промене ни у погледу болести нити се смртност повећала.

143) Кад се историчар Хекатеј, приликом свог боравка у Теби, похвалио својим пореклом и своје колена по очевој грани у шеснаестом колону довео у везу са неким богом, поступили су с њим Зевсови и Амонови свештеници исто као и са мном, иако се ја нисам разметао својим пореклом. Одвели су ме, наиме, у одају великог храма и тамо су ми редом показали огромне дрвене кипове свих раније поменутих врховних свештеника, јер је сваки од њих још за свога живота оставио тамо свој кип. Бројећи и показујући их, скренули су ми свештеници пажњу на то да су се ређали син до свог оца, и то почевши од кипа последњег умрлог првосвештеника, па редом док ми све нису показали. И кад се Хекатеј позвао на своје порекло и тврдио да у шеснаестом колону пре њега потиче од неког бога, изнели су пред њега (и то у бројевима) своје претке и нису се сложили с њим да неки човек може да води порекло од бога. Казали су му своје порекло овако. Рекли су да је сваки од ових огромних кипова био један "пиромис", и син "пиромиса", па су му показали три стотине четрдесет и пет (једног за другим) огромних кипова, и ниједан од њих није потицао од неког бога или хероја. Пиромис пак значи на хеленском језику образован и васпитан човек, из добре породице.

144) Такви су били сви људи чији се кипови тамо налазе и далеко су били од тога да буду богови. Пре њих су вероватно богови владали у Египту и живели међу људима на овај начин: увек је један од њих био врховни владар. Последњи владар био је Орос, син Озириса, и њега Хелени зову Аполон. Он је учинио крај владавине Тифона и био је последњи краљ Египта. Озирис се на хеленском језику зове Дионис.

145) Код Хелена се сматра да су Херакло, Дионис и Пан најмлађа божанства, док је Пан код Египћана најстарије божанство и један од такозваних осам првобитних богова, а Херакло је један од такозване друге групе од дванаест богова, док је Дионис припадао трећој групи богова, која је постала од оних дванаест. Колико је, по причању Египћана, прошло година од Херакла до краља Амазиса, ја сам већ раније објаснио. А за Пана кажу да је старији од Херакла, за Диониса да је млађи од свих њих, па се ипак рачуна да је између њега и краља Амазиса било петнаест хиљада година. Египћани исто тако тврде да они то тачно знају, јер бележе и броје све године. Али је Дионис, за кога се мисли да је био син Семеле, Кадмове ћерке, до мога доба имао највише хиљаду

и шест стотина година, а за Херакла, сина Алкменина, сматра се да је имао око девет стотина година, док за Пана, сина Пенелопина (Хелени сматрају Пана за сина Хермеса и Пенелопе), мисле да нема ни толико година колико има од Тројанског рата до мога времена, тј. око осам стотина година.

146) Читаоцима остаје на расположењу да се одлуче за једно од два тврђења и то за оно у које ко више верује; ја сам, међутим, изнео своје мишљење. Да су се, наиме, Херакло, син Амфитриона, Дионис, син Семеле, и Пан, син Пенелопе, родили и остарели у Хелади, могло би се рећи да су били само људи и да су само задржали имена оних старих божанстава. Сада пак Хелени причају да је Зевс Диониса, одмах чим се родио, зашио у своје бедро и однео га у Низу која се налази испод Египта, у Етиопији, али нису у стању да кажу куда је Пан отишао после свог рођења. Мени је, дакле, постало јасно да су Хелени за имена ових богова дознали касније него за имена осталих. А Хелени мисле да су богови онда настали кад су они за њих сазнали.

Дванаест краљевина. Подизање Лабиринта

147) То је, дакле, оно што сами Египћани причају. Сада ћу прећи на оно што и други људи причају шта се у тој земљи дешава, а у чему се и Египћани слажу са њима, али ћу и ја томе додати оно што сам властитим очима видео. Кад су се Египћани ослободили, изабрали су после владавине Хефестовог свештеника (јер нису могли да живе без краља) дванаест краљева и поделили су Египат на дванаест делова. Ови краљеви су се ородили помоћу женидби и владали су у својим областима, па су се споразумели да између себе не ратују и да неће радити на томе да један има више од другога, него да живе у највећем пријатељству. Тај споразум су направили и савесно га се придржавали због тога што им је пророчиште, чим су ступили на власт, предсказало да ће онај који од њих буде принео жртву у Хефестову храму из бронзане посуде, постати краљ целог Египта. Стога су сви заједно ишли у све храмове.

148) Исто тако су одлучили да заједнички оставе иза себе један споменик, па су саградили славни Лавиринт, који се налазио нешто изнад Мерис језера, у близини града који се звао Крокодилопољ. Ја сам га својим очима видео, и то је неописиво лепа грађевина. Кад би се, наиме, сабрало све што су Хелени урадили на грађењу тврђава и грађевина, видело би се да је у њих уложено мање труда и трошка него у овај Лавиринт, иако су и те како вредни помена и храм у Ефезу и онај на Саму. Биле су, дакле, и пирамиде необично значајна дела, и свака од њих вредела је онолико колико много хеленских дела заједно, али овај Лавиринт надмашује чак и саме пирамиде. Он, наиме, има дванаест покривених тримова, чија су врата била окренута једна према другима, по шест у реду са северне и по шест с јужне стране, а са спољне стране су сви били опасани једним зидом. У њему је било две врсте одаја. Постојале су подземне одаје и над њима друге, које су биле изнад земље, свега три хиљаде, и то хиљаду пет стотина једних и исто толико других. Горње сам видео својим очима и прошао кроз њих, те могу о њима говорити као очевидац, а о подземним сам дознао по причању. Ове ми египатски чувари нису никако хтели да покажу, говорећи да се тамо налазе гробнице краљева, који су пре много времена саградили овај Лавиринт, и гробови светих крокодила. Према томе, о подземним одајама говорим оно што сам чуо, а оне изнад земље, те надљудске творевине, видео сам својим очима. Пролази кроз дворане и они вијугави ходници кроз тремове, који су украшени разним сликама и рељефима, изазивају бескрајно дивљење. Из једног трема улази се у дворану, из дворане у галерије, из галерија у друге одаје и из њих опет у друге тремове. Таванице свих ових су од камена, као и зидови, а зидови су пуни рељефа, док је сваки трем окружен правим редовима стубова од белог мермера, који је изванредно лепо сложен. На крајњем углу Лабиринта уздиже се једна пирамида, висока четрдесет хвати, с великим рељефима, а улаз у њу направљен је испод земље.

Мерисово Језеро. Псаметих преузима власт

149) Док је Лавиринт једно величанствено ремек-дело, такозвано Мерис језеро, на коме је саграђен Лавиринт, представља још нешто величанственије. Обим му износи три хиљаде шест стотина стадија, тј. шездесет схена, дакле исто толико колико цела египатска морска обала. Уздуж се пружа у правцу од југа према северу, а на најдубљем месту дубина му износи педесет хвати. Одмах се види да је ископано и направљено човечјом руком. Отприлике у средини језера налазе се две пирамиде, и обе се дижу изнад воде за педесет хвати, а исто толико дубоко грађен је и онај део под водом, и на обе се налази по један огроман камени кип који седи на каменој столици. Висина пирамида износи, дакле, сто хвати, а сто хвати је исто што и један стадиј од шест плетара; један хват износи шест стопа или четири лакта, а једна стопа четири шаке, док један лакат износи шест шака. Вода у језеру није изворска (јер је цела земља у том пределу врло сиромашна водом), него је доведена из Нила кроз један канал. Она тече шест месеци у језеро, а шест месеци отиче натраг у Нил. Кад вода отиче из језера, тада риболов даје краљевској благајни приход од једног талента сребра дневно, а кад тече у језеро, приход износи само двадесет мина.

150) Домороци кажу да језеро отиче једним каналом испод земље у Сиртски залив у Либији, који пролази на запад према средини земље, изнад Мемфиса, поред самих планина. Будући да нигде нисам видео ископану земљу из овог канала, и пошто ми то није дало мира, распитивао сам се код људи који су становали око самог језера, куд се дела ова ископана земља. Рекли су ми куда су је однели, и ја сам им одмах поверовао, јер сам чуо да су то исто већ раније урадили у Азији, у граду Ниниви. Краљ Ниниве Сарданапал чувао је, наиме, велику количину новца у подземним ризницама и лопови су намеравали да му га одатле украду. Копали су од својих кућа у правцу краљева двора један подземни ходник, а земљу коју су том приликом ископали бацали су ноћу у реку Тигрис, који је текао поред града; и тако су радили док нису извршили оно што су намеравали. Ови ми рекоше да се тако радило и у Египту приликом копања овог језера, само не ноћу, него дању. Египћани су, наиме, односили ископану земљу у Нил, а он ју је разносио и таложио. Дакле, прича се да је на тај начин ископано ово језеро.

151) Дакле, оних дванаест краљева придржавало се својих обавеза. Али баш кад су хтели да принесу још једну жртву у Хефестову храму, последњег дана светковине, којом приликом им је првосвештеник износио златне посуде, којима су се обично служили за време изливања жртве, десило се да је првосвештеник погрешно у броју и изнео само једанаест посуда, иако их је било дванаест. Тада Псаметих, који је стајао последњи у реду, пошто није добио пехар, скине свој шлем, који је био од бронзе, и њиме излије жртву. И други краљеви су носили шлемове и имали их тада на главама. Но Псаметих није ништа рђаво мислио кад је узео шлем, али су остали приметили шта је он урадио. Сетили су се онога што им је било проречено да ће онај од њих који буде излио жртву бронзаном посудом сам завладати у Египту. Нису се одлучили да га убију, већ га позову на одговорност. Међутим, кад се на саслушању испоставило да он то није намерно урадио, одлуче да му одузму већи део његове власти и да га протерају у мочварне пределе, па му нареду да се не миче оданде и да не долази у Египат.

152) Овог Псаметиха већ је раније једанпут протерао из Египта Етиопљанин Сабак, који му је убио и оца Нека, па је Псаметих, бежећи од њега, дошао у Сирију, а после тога, кад је Етиопљанин због привиђења у сну напустио Египат, довели су га натраг у Египат становници Саиског округа. И кад је по други пут постао краљем, десило му се да је опет због шлема морао да бежи у мочварне области од оних једанаест краљева. Пошто је био убеђен да су му они учинили велику неправду, одлучи да им се освети. Обрати се за савет, Летином пророчишту у Бути, које је у Египту важило као најбоље, и оно му одговори да ће се освета остварити када са мора дођу бронзани људи. Није никако могао да верује да му бронзани људи могу доћи у помоћ. Али ускоро после тога невоља натера Јонце и Карце, који су били испловили ради гусарења, и донесе их у Египат. Кад су се онде искрцали у својим бронзаним оклопима, дође неки Египћанин и јави Псаметиху, пошто овај никад раније није био видео људе у бронзаним оклопима, да су дошли неки бронзани људи и да пљачкају земљу. Тада се Псаметих сети да се пророчанство остварује, лепо

прими Јонце и Карце, те их великим обећањима почне наговарати да ступе у службу код њега. Ови на то пристану, и он тада, помоћу плаћеника и својих присталица из Египта, збаци и протера краљеве.

153) Завладавши сам у целом Египту, Псаметих сагради предворје на југозападној страни Хефестова храма у Мемфису и прекопута предворја један трем за Аписа, у коме га хране кад се појави. Трем је унаоколо окружен редовима стубова на којима се налазе многи рељефи. У трему се, уместо стубова, налазе огромни кипови, дванаест лаката високи. Апис се на хеленском језику зове Епафос.

154) Псаметих је Јонцима и Карцима, који су му учинили услуге, дао да се населе на земљишту које се налазило са обе стране Нила, управо једни прекопута других, и тој су земљи дали име "Логори". Дао им је, дакле, то земљиште а испунио је и све остало што им је обећао. Поверио им је чак и египатску децу да их ови науче хеленски језик, и од ове деце, која су тада код њих научила хеленски језик, потичу садашњи тумачи у Египту. И Јонци и Карци су дуго времена становали на том земљишту. Оно се налази недалеко од мора, мало испод града Бубастиде, на такозваном Пелузијском рукавцу у Нилској делти. Касније их је краљ Амазис оданде преселио у Мемфис, начинивши од њих телесну гарду ради обезбеђења од Египћана. Од њиховог насељавања у Египту почео је саобраћај између Хеладе и Египта, и отуда имам тачне податке о свему што се од Псаметих овог доба и касније, дешавало у Египту. Они су, наиме, били први људи који су говорили страним језиком, а који су се населили у Египту. А у пределу пак из кога су касније пресељени још су у моје време постојале дизалице за бродове и остаци њихових насеља. Ето, тако је Псаметих завладао у Египту.

Пророчиште у Бути

155) Иако је већ много пута било поменуто оно пророчиште у Египту, ја ћу о њему и посебно да говорим, јер оно то заслужује. Ово египатско пророчиште посвећено је богињи Лети и налази се у великом граду, у који се долази кад се од мора плови уз Нилску делту такозваним Себонитским рукавцем. Град у коме се оно налази зове се Бута, као што сам већ раније рекао. Овде, у Бути, налази се храм Аполона и Артемиде. Храм богиње Лете, у коме се налази и пророчиште, врло је велики и предворје му је високо десет хвати. Напоменућу и оно што ме је од свега што сам видео највише задивило. Тај се храм налази у светом Летином гају и зидови су му начињени од једног комада камена, а сваки је дуг и висок четрдесет лаката, па је и кров таванице изнад њих од другог камена, а стреха му је од четири лакта.

156) Дакле, ова зграда је нешто најзначајније у гају од свега што сам тамо видео, а одмах после ње долази такозвано острво Хемис, које се налази у једном великом и дубоком језеру крај храма у граду Бути, а Египћани причају да то острво плива по води. Ја додуше нисам видео ни да плива ни да се креће, него сам се јако зачудио кад сам чуо да стварно постоји острво које плива. На овом пак острву налази се један велики Аполонов храм и у њему су подигнута три олгара на њему расту густе редови палми и друго дрвеће, с плодом и без плода. А у вези с тим што Египћани кажу да то острво плива, причају у Египту ово. Једно од првобитних осам божанстава, Лета, која је становала у Бути, баш тамо где се сада налази њено пророчиште, сакрила је Аполона, кога јој је Изида предала на чување, на овом, сада наводно пливајућем острву, а које у то време није било пливајуће, и спасла га кад је Тифон прокрстарио и претражио цео свет да би пронашао Озирисова сина. Египћани тврде да су Аполон и Артемида деца Диониса и Изиде, а да их је Лета однеговала и спасла. На египатском језику Аполон се зове Орос, Деметра Изиде, а Артемида Бубастиде. Мислим да је и Есхил, Еуфорионов син, баш из ове приче, а не из неке друге, узимао материјал за своје трагедије, и једини је од старијих песника сматрао да је Артемида Деметрина кћи. И због тога ово острво плива.

157) Псаметих је владао Египтом педесет и четири године. Од тога је двадесет девет година провео у опседању великог града Азота, у Сирији, док га није заузео. Колико знам, од свих нама познатих градова овај Азот је најдуже издржао опсаду.

Краљеви Неко и Псамис. Копање канала

158) Псаметихов син и наследник на египатском престолу био је Неко, који је први почео да копа канал у правцу Еритрејског мора, а који је Персијанац Дарије наставио и завршио. Био је дугачак четири дана вожње лађом, а у ширину је ископан тако да су могле две лађе са три реда весала истовремено да прођу једна поред друге. У њега је спроведена вода из Нила, на месту које се налази нешто изнад града Бубастиде, и пролази поред арабијског града Патума, па се улива у Еритрејско море. Канал је ископан најпре кроз египатску равницу која се простире крај Арабије, а изнад ове се уздиже планина која се пружа чак до Мемфиса и у којој се налазе каменоломи. Даље иде он дуже времена испод подножја ове планине, од запада према истоку, а затим пролази кроз клисуре и скреће од ове планине према југу и улива се у Арабијски залив. Туда је најкраћи и најпречи пут од северног до јужног, такозваног Еритрејског мора, и од Казијске планине, на граници Египта и Сирије, па до Арабијског залива износи хиљаду стадија. То је најкраћи пут, а канал је много дужи уколико више кривуда. Ту је платило својим животом сто двадесет хиљада Египћана, који су за време владе Нека копали овај канал. Неко је, међутим, обуставио копање тог канала, јер му се успротивило једно пророчиште и јавило му да тиме само иде на руку и помаже варварима. Египћани варварима називају све који не говоре њиховим језиком.

159) Кад је одустао од копања канала, Неко почне да води ратове. Саградио је ратне бродове са три реда весала, једне на Северном мору, а друге у Арабијском заливу, на Еритрејском мору (још се и данас виде места где су они били извлачени на копно) и употребио их је кад су му затребали. На копну се Неко сукобио са Сирцима код Маглола и победио их, а после те битке освојио је велики сиријски град Кадитију. И тад је посветио Аполону свој огртач који је имао на себи за време овог похода и послао га је Бранхидима у Милет. Умро је после владавине од шеснаест година, оставивши престо своме сину Псамису.

160) За време његове владе дошли су у Египат изасланици из Елиде и хвалили се да су закони по којима се суди за време олимпијских игара најправеднији и најбољи на целом свету, и том су приликом изразили своје мишљење да ни најмудрији људи на свету, Египћани, не би могли нешто боље да измисле. Кад су Елићани саопштили краљу ради чега су дошли у Египат, овај је наредио да му дођу сви за које се говорило да су најмудрији у Египту. Кад су се скупили, чули су све што су им Елићани причали о томе шта они све чине за време такмичења на олимпијским играма. Испричавши све то, изјавили су да су дошли да виде да ли су Египћани пронашли нешто боље од тих закона. Пошто су се међу собом саветовали, запитају они Елићане да ли и њихови суграђани смеју да учествују у такмичењима, на што им Елићани одговоре да је и њима, као и свим осталим Хеленима, дозвољено да учествују, само ако они то желе. Тада им Египћани рекоше да су им прописи скроз погрешни, јер нису предвидели чиме ће спречити да се за време такмичења не навија за њихове суграђане, а на штету такмичара са стране. Него, ако им је већ стало до тога да се праведно суди, и ако су ради тога дошли у Египат, они им саветују да убудуће дозволе само странцима да учествују у такмичењима, а ниједном Елићану. Такав су, дакле, савет Египћани дали Елићанима.

Краљ Априја. Амазисова побуна. Сталежи и жупе

161) После Псамиса, који је владао у Египту свега шест година и који је био предузео један ратни поход на Етиопију, али је одмах после тога умро, дошао је на престо Псамисов син Априја. Овај је, после свога деда Псаметиха, био најсрећнији од свих ранијих краљева и владао је двадесет и пет година. За то време водио је рат против Сидона и поморски рат против Тираца. Најзад је

требало да и он зло прође, а шта је проузроковало ту његову неприлику, о томе ћу опширније причати тек у либијској историји, а овде се само мало осврћем на то. Априја је, наиме, послао једну војску у Кирену и ова му је претрпела тежак пораз. Због тога се Египћани, огорчени, окрену против њега, јер су мислили да их је Априја намерно послао у очигледно зло да би изгинули и да би тако лакше и сигурније владао над преосталим Египћанима. Заверили су се у првом реду они који су се са тог похода вратили, а и пријатељи погинулих, и јавно су се побунили.

162) Чим је Априја за то сазнао, пошаље им Амазиса да их умири лепим речима. Али кад је овај к њима дошао и почео да их наговара да то не чине, приђе му, за време његова говора, с леђа један Египћанин, стави му на главу шлем и рече да га је тиме крунисао за краља. Овоме то није баш било криво, као што се ускоро и показало. Чим су га, наиме, устаници прогласили за краља, он се одмах почне спремати да удари на Априју. Кад је Априја то чуо, пошаље му једног свог доглавника, који се звао Патарбемис, и овоме нареди да му Амазиса жива доведе. Али кад је Патарбемис дошао и позвао Амазиса, овај се подигне (јер је у том тренутку седео на коњу), пусти ветар и рече:

"Ово носи Априји."

И поред тога Патарбемис му је рекао да, по заповести краљевој, мора да иде краљу. Али Амазис одговори да је већ давно имао намеру то да учини, и да ће Априја са тим већ бити задовољан, јер неће само он доћи, већ ће и друге са собом повести. Али Патарбемис одмах разумеде шта је он тиме хтео да каже, и пошто је видео да се овај на то и припрема, сместа се врати да што пре обавести краља о томе шта се догађа. Али, пошто је дошао и није довео Амазиса, Априја му не рече ниједне речи, већ у јарости нареди да му се одсеку уши и нос. Кад су Египћани, који су му дотле били верни, видели како је унаказио једног од њихових најугледнијих људи, нису ни часа пропустили, већ су се, као и остали, побунили против њега и прешли на страну Амазиса.

163) Кад је Априја и за то сазнао, наоружа своје плаћенике и поведе их против Египћана. Имао је са собом тридесет хиљада карских и јонских плаћеника, а у његовим рукама се налазио велики и диван краљевски двор у Саису. Тако Априја крене са својим плаћеницима против Египћана, а Амазис са својим присталицама против туђинаца. Војске су се сукобиле код града Момемфиса и ту је дошло до главне битке.

164) У Египту има седам сталежа: свештеници, ратници, говедари, свињари, трговци, тумачи и лађари. Ови су сталежи добијали своја имена према послу који обављају. Ратници су се звали Каласиријци и Хермотибијци, према жупама из којих су били, јер је цео Египат био подељен на жупе.

165) Хермотибијске жупе биле су ове: Бусиријска, Саиска, Хемиска, Папремиска, такозвано острво Просопитис и пола жупе Натс. Из ових жупа су Хермотибијци, и њих је било, кад су се највише размножили, сто шездесет хиљада. Ниједан од њих не бави се неким занатом, већ само војничким послом.

166) А Каласиријске жупе су ове: Тебанска, Бубастијска, Афгиска, Танитска, Мендетска, Себенитска, Атрибитска, Фарбетска, Тмуитска, Онуфитска, Анисијска и Миекфоритска; ова последња је на једном острву преко од Бубастиде. То су Каласиријске жупе које су имале, кад су се највише размножили, двеста педесет хиљада људи. Ни они не смеју да се баве неким другим занатом, него се само посвећују војничком позиву, и учи га увек син од оца.

167) Да ли су сад Хелени и ово примили од Египћана, не могу тачно да одредим, пошто и Трачани, и Скити, и Персијанци, и Лиђани и скоро сви страни народи сматрају људе који се баве неким занатом, па и њихову децу, за нешто ниже него остале сталеже; а оне који се не баве

занатом, а нарочито оне који се баве војничким послом, сматрају нечим вишим. Па и Хелени су се у томе на њих угледали, а нарочито Спартанци. Занате су највише неговали и ценили Коринћани.

168) У Египту су, поред свештеника, и ратници уживали право да сваки добије као награду дванаест јутара изабране земље, ослобођене пореза. Египатско јутро је широко сто лаката и дугачко сто лаката, а египатски лакат је исти као и на Саму. То је била награда коју су сви уживали, а ово су били приходи које су имали редом једни после других. Наиме, сваке је године по хиљаду Хермотибијаца и хиљаду Каласиријаца сачињавало краљеву телесну гарду, и они су, поред оних дванаест јутара, докле год су вршили ту дужност, добијали дневно по пет мина хлеба, две мине говедине и четири флаше вина. То су стално давали гардистима.

169) Када су се Априја са својим најамницима и Амазис на челу свих Египћана срели код Момемфиса, дошло је до битке у којој су странци, иако су се храбро борили, били побеђени, јер их је по броју било много мање. А Априја је, наводно, веровао да му је престо тако сигуран да га ниједан бог не може збацити с њега. Па ипак је у овој бици побеђен и жив заробљен, те је одведен у Саис, тамо у његов стари замак који је сад постао Амазисов двор. Овде у краљевском двору живео је он неко време лепо, и Амазис је са њиме лепо поступао, све док се Египћани нису побунили због тога, јер су сматрали да је неправедно што храни и свог и њиховог најљућег непријатеља. Тада га Амазис преда Египћанима, а ови га удаве и сахране у прадедовску гробницу, која се налазила у Атенином храму, и то лево од улаза у храм. Саишани су све краљеве из своје жупе сахрањивали у овом храму. Чак је и Амазисов гроб, иако се налазио даље од главног дела светиње него гроб Априје и његових предака, био смештен у предворју храма; а то је једна пространа одаја од камена, украшена стубовима који подсећају на палмова стабла и разним другим скупоченим украсима. У овој дворани налази се једно удубљење са двокрилним вратима и у том удубљењу налази се гробница.

170) У Саису постоји нечији гроб чије име овде не смем да споменем. И он се налази у Атенином храму, иза самог храма, сасвим уза зид храма. У дворишту храма уздижу се два висока камена обелиска и налази се једно језеро, украшено каменом оградом, а око језера је земљиште лепо обрађено и одржава се у реду. Велико је, како ми изгледа, као оно такозвано Округло језеро на Делу.

171) На овом језеру се ноћу приказују његова (Озирисова) страдања, и Египћани то зову мистерије. Знам добро како се све то обавља, али о томе нећу да говорим. Нећу такође да говорим ни о Деметриним мистеријама, које Хелени називају Тесмофорије, него ћу, само говорити о оном о чему није забрањено да се говори. Те мистерије су Данајеве кћери пренеле из Египта и посветиле у њих и пелашке жене. А кад су касније Дорци протерали све становнике Пелопонеза, нестало је и ових мистерија, а сачуване су на Пелопонезу само код Аркађана, који нису били протерани.

Амазис ступа на престо

172) Када је Априја овако уклоњен, дошао је на престо Амазис, родом из жупе Саис, из града који се звао Сиуф. Из почетка су Египћани са омаловажавањем гледали на Амазиса и нису га много ценили, пошто је раније био обичан грађанин и није потицао из неке угледне породице. Касније их је Амазис придобио мудрошћу, а не насиљем и глупошћу. Он је, наиме, међу многим драгоценостима имао и једно коританце за прање ногу, све од сувог злата, у коме су и он и сви његови гости редовно праили ноге. Ово он претопи и од њега направи кип неког божанства, па га постави на најживље место у граду. А Египћани који су поред кипа пролазили указивали су му велико поштовање. Кад је Амазис чуо шта раде његови грађани, сакупи Египћане и открије им како је тај кип, коме сад указују толико поштовање, направљен од коританцета у које су они раније повраћали, мокрили и у њему праили ноге. И тада настави:

"Ето, са мнош се исто десило што и са коританцетом. Пре сам био само обичан грађанин, али сам сад постао ваш краљ и због тога ме морате ценити и поштовати."

Тако је придобио Египћане и они су му се добровољно покорили.

173) Имао је овакав дневни распоред рада. ујутро, док је на тргу било много света, марљиво је посвршавао текуће послове, а после тога је пијанчио и шалио се са својим гостима или је правио свакојаке лудорије и забављао се с њима. Али његови пријатељи, незадовољни оваквим његовим понашањем, опомињали су га и говорили му:

"Краљу, не приличи ти да се тако непристојно понашаш; требало би да целог дана седиш на узвишеном престолу и да обављаш свој узвишени посао да би Египћани видели да имају на престолу великог човека и да о теби стекну боље мишљење. А овако се понашаш како не доликује једном краљу."

Али им он одговори:

"Стрелци напну своје лукове кад хоће да се њима послуже, а отпусте их поново кад су се њима послужили. Јер кад би лукови увек били натегнути, покварили би се тако да их не би могли да употребе баш онда кад би били преко потребни. Исто је тако и с човеком. Кад би хтео увек само да ради и да се никад не нашали и не освежи, он би полудео или би га кап ударила. Пошто то све знам, ја обично поступам и на овај и на онај начин."

Владавина Амазиса. Његов живот и карактер

174) И то је био његов одговор пријатељима. Прича се такође да је Амазис, још пре него што је постао краљ, био једна пијандура и подсмевач, и да никада није био нарочито вредан човек, те је, у случају да није имао новаца, а да би могао да настави свој безбрижни живот, чак ишао околу и крао. Кад су му људи рекли да се код њега налазе њихове ствари, и кад би он то порекао, одводили су га у пророчиште и тамо су питали где се налазе њихове ствари. Често су га пророчишта означавала као лопова, а понекад су га огласила и за невиног. Кад је постао краљ, урадио је ово: није се бринуо баш за оне богове који га нису прогласили за лопова, а ни за њихове храмове; није им давао ништа за њихово одржавање нити је у њима приносио жртве, пошто то нису заслужили, јер су објављивали лажна пророчанства. Указивао је, напротив, велико поштовање онима који су га били огласили за лопова, јер су то истинити богови, пошто су објављивали истинита пророчанства, па се за њих много и бринуо.

175) Прво је у Саису саградио оно величанствено предворје у Атенину храму, које је висином и величином, као и огромношћу и каквоћом камена, надмашавало сва друга предворја. Затим је подигао огромне кипове и дугачке сфинге са мушком људском главом, па је донео огромно камење за грађење. Донео га је делом из каменолома код Мемфиса, а оно највеће донео је из града Елефантине, од које вожња лађом до Саиса траје двадесет дана. Оно што је изазвало највеће чуђење у мојим очима била је једна зграда, начињена од једног комада камена, донесеног из града Елефантине, који су преносили пуне три године, и на том послу је морало да ради две хиљаде људи, и то сами изучени и спремни лађари. Ова зграда је била споља дугачка двадесет и један лакат, широка четрнаест, а висока осам лаката. То је величина ове зграде од једног комада камена, измерене са спољне стране, а изнутра је била дуга осамнаест лаката, широка дванаест, а висока пет лаката. Ова зграда налази се на улазу у храм. Кажу да је нису увукли у храм зато што је руководилац радова на тој грађевини, кад су је вукли у храм и дуго се око тога мучили, озлојеђен због тог тешког посла, гласно протествовао, па је то увредило Амазиса и он није дозволио да се даље ради на увлачењу. Други опет говоре да је погинуо један од оних који су се упињали да је увуку, па да због тога није увучена у храм.

176) И у свим другим познатијим храмовима подигао је Амазис споменике који својом величином изазивају дивљење, као што је на пример, у Мемфису пред Хефестовим храмом огроман кип у лежећем положају, и то на леђима, чије су ноге дугачке седамдесет и пет стопа. На

истом постољу налазе се још и друга два огромна кипа, израђена од етиопског камена, дугачка двадесет стопа, и то један с једне, а други с друге стране великог колоса. Постоји још један овакав камени колос и у Саису; и он је израђен у истом положају као и овај у Мемфису. У Мемфису постоји и један храм који је Амазис саградио у част богиње Изиде; и он је велик, и заслужује да га човек види.

177) Прича се да је за време Амазисове владе Египат живео у највећем благостању, да је и река Нил и сама земља пружала становништву свега у изобиљу, те да је тада у Египту било свега двадесет хиљада насељених градова. Амазис је донео закон по коме је сваки Египћанин морао сваке године да пријави старешини своје жупе од чега живи. Ко то не би урадио и ко не би доказао да живи поштено, био би осуђен на смрт. Атињанин Солон је узео тај закон од Египћана и унео га у атинско законодавство, и тамо је, као врло благотворан, још увек на снази.

Амазисово пријатељство са Хеленима

178) Амазис је био велики пријатељ Хелена, и показао се у многим приликама као такав. Тако је дозволио Хеленима који су дошли у Египат да се населе у Наукратида, а онима који нису хтели да се тамо стално населе, већ који су хтели да се баве трговином и да долазе бродовима, доделио је земљиште на коме су могли да подигну олтане и храмове својим боговима. Највеће, најславније и најпосећеније од ових светишта је такозвани "Хелениј", које су заједничким средствима подигли ови градови; то су, наиме, јонски градови: Хиј, Теј, Фокеја и Клазомена, а дорски градови су: Род, Книд, Халикарнас и Фаселида, док је еолски град био само Митилена. Ово светиште припадало је овим градовима, и они су заједнички именовали и надзорнике пристаништа. И многи други градови би зацело хтели да се за њих каже да су међу овима, али немају права да то траже. Поред тога, Егинци су сами основали још и Зевсово светиште, Самљани једно светиште посвећено Хери, а Милећани Аполону.

179) Наукратида је раније била једина трговачка лука, и у Египту није било друге. Ако би неко упловио у неки други Нилов рукавац, морао би се заклети да је у нужди упловио у њега, а затим би отпловио са својим бродом у Канописки рукавац, или, ако се због неповољних ветрова не би могло пловити, робу би морао претоварити у барке и превозити је око Делте док је не би пренео у Наукратиду. Толико је лука у Наукратида била значајна.

180) Кад су се Амфиктионци погодили са предузимачима да им саграде онај храм у Делфима за три стотине талената (онај стари храм се сам од себе запалио и изгорео), четвртину те своте имали су да даду Делфијци. Они су онда ишли од града до града и скупљали добровољне прилоге, па су и из Египта, сакупљајући и тамо прилоге, донели врло обилате дарове. Амазис им је, наиме, поклатио хиљаду талената стипсе, а Хелени настањени у Египту — двадесет мина у злату.

181) Са Кирењанима је Амазис склопио уговор о пријатељству и савезу, и сматрао је за добро да се ожени оданде или зато што је желео да се ожени Хеленком, или из пријатељства према Кирењанима. По причању једних, оженио се ћерком Бата; према причању других — ћерком Аркесилеја; а према причању неких — ћерком Критобула, једног од најугледнијих грађана, која се звала Ладика. Али кад је са њом легао у постељу, није могао са њом полно да општи, већ је и даље општио са другим женама. Пошто се то много пута дешавало, рече он Ладика:

"Жено, ти си ме омађијала и неће ти ништа помоћи да се спасеш и не умреш бедном смрћу, каквом ниједна жена није умрла."

Ладика је то порицала, али је Амазис остао неумољив, и она се у себи заветовала Афродити да ће јој, ако Амазис буде са њом те ноћи општио, па се на тај начин буде спасла од смрти, направити један кип и послати га у Кирену. Чим се она тако заветовала, дође Амазис и сврши с њом успешно посао. И од тада је увек, кад год је к њој долазио, успешно свршавао тај посао и много је заволео. И Ладика је испунила завет богињи. Дала је да се изради кип богиње и послала

га у Кирену, где је читав стајао и у моје време пред самим улазом у град. Ову исту Ладику је Камбиз, кад је освојио Египат и кад је дознао ко је она, здраву и читаву послао у Кирену.

182) Амазис је слао заветне дарове и у Хеладу; у Кирену је послао један позлаћен кип Атенин и једну своју слику израђену у боји, а Атени у Линду два камена кипа и један изванредно леп ланени оклоп, Хери на Саму два своја кипа, израђена од дрвета, који су још у моје време стајали у великом храму иза врата. На Сам је слао дарове у знак пријатељства према Поликрату, сину Еакову, а у Линд не ради неког пријатеља, него зато што се прича да су Атенин храм у Линду основале Данајеве кћери кад су побегле од Египтових синова и тамо се искрцале. Толико о Амазисовим заветним даровима. Он је био први који је освојио Кипар и натерао га да му плаћа данак.

Књига трећа

ТАЛИЈА

Камбизов поход на Египат * Савез с Арабљанима и пролаз кроз пустињу * Судбина Псаменита и његова сина * Рат с Етиопљанима * Камбиз упућује посланике Етиопљанима * Поход на Амоњане * Камбизово лудило. Камбиз убија сестру и брата * Убиство Прекраспова сина * Поход Спартанаца против Поликрата * Прича о Поликратовој срећи. Амазисово писмо * Размирице Самљана са Спартанцима и Коринћанима * Перијандар и његови синови * Борбе на Саму. Напад Самљана на Сифно * Лажни Смердис и владивина мага * Камбизова смрт * Отанова сумња * Завера седморице * Прекраспово признање и самоубиство * Пад лажног Смердиса и убиство мага * Завереници се саветују о облику владавине * Дарије постаје краљ. * Дарије уводи порез. Подела земље на сатрапије * Индуси. Њихови обичаји * Арабљани и њихово богатство * Богатство осталих крајева * Смрт Интафренова * Сатрап Орет одлучује да освоји Сам * Поликратова смрт. Орета стиже казна * Демокед, хеленски лекар код Дарија * Демокедово бекство * Силозонт, избеглица са Сама * Дарије заузима Сам * Предаја власти Силозонту. Побуна Бабилонаца * Зопирово лукавство * Поновно заузеће Бабилонa

Камбизов поход на Египат

1) Против овог Амазиса крене с војском Камбиз, син Киров, и поведе са собом, поред осталих покорених народа, еолске и јонске Хелене, и то из следећих разлога: Камбиз је био послао у Египат свога изасланика и тражио од Амазиса његову кћер. На то га је наговорио један Египћанин, који је мрзео Амазиса, јер је Амазис, кад је од њега Кир тражио да му пошаље најбољег очног лекара из Египта, између толиког броја тамошњих лекара изабрао баш њега и послао га у Персију, те га присилио да се одвоји од жене и деце. Због тога је и мрзео Амазиса и наговорио Камбиза да затражи Амазисову кћер да би га, у случају да даде кћер, увредио, или, у случају да не пристане да му да кћер, да га завади са Камбизом. Амазис је био у недоумици да ли да је да или да је не да, а јако се бојао персијске силе. Добро је, наиме, знао да је Камбиз не тражи зато да би је узео за жену, него је хтео да му буде иноча. Размишљајући о томе, решио се да учини ово. Тада је живела, као једини преостали члан куће, једна кћи претходног краља Априје, по имену Нитетида, која је била необично развијена и лепа. Ову девојку обуче Амазис у сјајно одело и са златним украсима пошаље је у Персију, тобоже као своју кћер. Али после извесног времена, кад јој се Камбиз љубазно обратио и ословио је по очеву имену, она му рече:

"Краљу, ти ни не знаш како те је Амазис преварио. Он је мене лепо накитио и послао к теби. Предао ме је теби тобоже као своју кћер, а ја сам заправо кћи Априје, кога је Амазис, иако му је он био господар, уз помоћ Египћана збацио са престола и убио."

Камбиз, син Киров, на те речи се страшно наљути на Амазиса, и то му је дало повода да поведе војску против Египта. Тако бар причају Персијанци.

2) Египћани, међутим, присвајају Камбиза и тврде да га је родила ова Апријева кћи; они, наиме, тврде да је Кир слао изасланика Амазису и тражио му кћер, а не Камбиз. То, међутим, није тачно. Египћани не би смели, пре свега, заборавити (јер нико не познаје персијске обичаје боље него они) да код њих није обичај да код законитог детета дође на престо незаконито дете, а затим да је Камбиз био син Касандане, Фарнаспове ћерке, из породице Ахеменида, а не син ове Египћанке. Али они представљају ствар друкчије са жељом да прикажу како су у родбинским везама са Кировим двором. Тако стоје ове ствари.

3) Постоји и оваква прича, у чију веродостојност ја не верујем. Нека Персијанка је тобоже ушла у Киров харем и кад је тамо видела поред Касандане њену лепу и одраслу децу, много ју је хвалила и јако се чудила. Тада је Касандана, која је била Кирова жена, рекла ово:

"И поред тога што сам му родила такву децу, Кир ме је занемарио, али дошљакињу из Египта пази као мало воде на длану."

Док је она тако љубоморно говорила о Нитетиди, њен старији син, Камбиз, рекао је:

"Зато ћу ја, драга мајко, кад одрастем, оно што је у Египту горе да метнем доле, а оно што је доле — горе."

Тада је имао око десет година и жене су се томе јако чудиле. А он је то све увек држао у памети и, кад је одрастао и постао краљ, предузео је ратни поход на Египат.

4) Али десило се још нешто што је било у вези са овим походом. Међу Амазисовим плаћеницима био је и један Халикарнашанин, по имену Фанет, који је био разборит и храбар човек. Овај се једном увредио на Амазиса и побегао на лађи из Египта да би понудио своје услуге Камбизу. Пошто је овај у плаћеничкој војсци уживао велики углед и био тачно упознат са приликама у Египту, нареди Амазис за њим потеру да би га што пре ухватио, па потеру повери свом највернијем евнуху и упути га за Фанетом на једној лађи са три реда весала. Овај га ухвати у Ликији, али му не пође за руком да га доведе у Египат, јер га је Фанет надмудрио. Опио је, наиме, чуваре и побегао у Персију. И кад је Камбиз хтео с војском да упадне у Египат и није знао како да прође кроз пустињу, дође му овај и не само да му открије цео Амазисов ратни план, него му је такође саветовао да се ради пролаза кроз пустињу обрати арапском краљу и да га замоли за пролаз кроз његову земљу, јер је једино с те стране био могућ приступ у Египат.

5) Од Феникије, наиме, до области Кадитија земља припада такозваним палестинским Сирцима, а од Кадитија, једног града који, по мом мишљењу, није много мањи од Сарда, до града Јаниса, тржишта на морској обали припадају Арабљанима, а од Јаниса до Сербонидског језера, поред кога се планина Касиј пружа до мора, припада опет Сирцима. А од Сербонидског залива, у коме се, по причању, крије Тифон, већ почиње Египат. Предео између града Јаниса, Касијске планине и Сербонидског залива, који није мален, него дуг око три дана хода, велика је и безводна пустиња.

6) А сад ћу вам испричати оно о чему зна мали број оних који су пловили у Египат. Из целе Хеладе и Феникије довозе се из године у годину у Египат ћупови пуни вина, па ипак, и код толиког броја ћупова, да се тако изразим, не види се тамо ниједан једини ћуп. Па где су им онда, могао би ко рећи, ти ћупови и шта раде са њима? Ево, и то ћу објаснити. Сваки управник жупе дужан је да сакупља све ћупове из свог града и да их однесе у Мемфис, а они из Мемфиса морају да их напуне водом и однесу у Сиријску пустињу. Тако се ови увезени земљани ћупови, кад се у Египту испразне, стално односе натраг у Сирију.

Савез с Арабљанима и пролаз кроз пустињу

7) Сада су Персијанци овако припремили свој напад на Египат, снабдевши се овако водом, како је речено, а затим врло брзо загосподаре Египтом. А тада, док још нису били снабдевени водом, Камбиз је, саслушавши савет Халикарнашанина, послао посланике у Арабију и молио за слободан пролаз, па кад му је одобрен, склопили су међу собом пријатељство.

8) Арабљани поштују уговоре о пријатељству више него иједан народ у свету. Склапају их овако. Кад двојица хоће да закључе такав уговор, стане међу њих један трећи и посече им једним оштрим каменом длан поред великог прста, па узме конач из њихових огртача и премаже крвљу седам каменчића, који се између њих налазе, и док то ради, он призива Диониса и Уранију. Кад то заврши, препоручује пријатељима странца или грађанина, ако се са грађанином склапа пријатељство, и пријатељи поштују тај уговор као свој. Верују само у два божанства, Диониса и Уранију, и кажу да богиња шиша своју косу исто онако као што је Дионис своју шишао. Шишају је, наиме, у облику круга око слепоочница. Диониса називају Ороталт, а Уранију Алилат.

9) Склопивши са Камбизовим изасланицима уговор о пријатељству, Арабљанин је ово смислио: напунио је мешине од камила водом и натоварио их на све живе камиле. После тога кренуо је у пустињу и тамо је чекао Камбизову војску. Сматра се да је ово најверодостојнија прича, а кад се већ говори о причама, треба навести и ону која је мање веродостојна. У Арабији постоји велика река, која се зове Корис и која се улива у такозвано Еритрејско море. Прича се да је краљ сашео цев од неучињених говеђих и других кожа, која је била толико дуга да се пружала чак до пустиње. кроз ову цев спровео је воду из ове реке до пустиње, а у пустињи је ископао велике резервоаре са намером да у њима сачува воду. Од реке до пустиње има дванаест дана хода. Воду је спровео кроз три разне цеви на три разна места.

Судбина Псаменита и његова сина

10) На такозваном Пелузијском Ниловом ушћу улогорио се Амазисов син Псаменит и чекао Камбиза. На свом походу на Египат Камбиз није затекао Амазиса у животу. Он је, наиме, умро после владавине која је трајала четрдесет и четири године, и за цело то време није му се догодила никаква већа неприлика. После смрти је балзамован и сахрањен у гробници у храму који је сам саградио. За време владе Амазисова сина Псаменита у Египту се десило једно велико чудо: падала је у египатској Теби киша. Сами Тебанци причају да се то ни раније, а ни касније, све до мог времена, није дешавало, јер у Горњем Египту уопште никад не пада киша. Па и тада је у Теби падала ситна и слаба киша.

11) Кад су Персијанци прошли кроз пустињу, заузму они положаје према Египћанима са намером да отпочну борбу. Овде су египатски плаћеници, Хелени и Карци, разљућени на Фанета што је довео на Египат непријатељску војску, извршили над њим овај злочин. У Египту беху остала Фанетова деца. Њих доведу у логор, ставе врч на средину између оба логора да је све то отац могао да види, затим доведу једно по једно дете и закољу их над овим врчем. Кад су му погубили сву децу, долију у врч воде и вина, па кад су се сви плаћеници напили крви, пошли су тако у бој. Развила се жестока битка и пало их је много са обе стране. Најзад Египћани су се разбегли.

12) Ту сам, приликом истраживања, видео нешто необично, на шта су ме упозорили тамошњи мештани. Ту и тамо налазиле су се гомиле костију погинулих и са једне и са друге стране, и то сваке за себе (јер кости Персијанаца и Египћана нису лежале једне преко других, него онако како су испрва лежале: посебно кости Персијанаца, а посебно кости Египћана). Лобање Персијанаца тако су биле слабе да си их могао пробити једним каменчићем, док су лобање Египћана биле тако јаке да би их једва и већим комадом камена могао пробити. Казали су ми, у шта ја верујем, да то долази отуда што се Египћани одмалена шишају и од тога им лобање на сунцу отврдну. Због тога и нема код њих ћелавости, јер се у Египту најређе на свету могу срести ћелави људи. Ето, то је

разлог што имају тврде лобање. А Персијанци имају слабе лобање због тога што одмалена покривају главе и носе шубаре. Толико о томе. А исто то сам видео и код Персијанаца који су погинули са Ахеменом, сином Даријевим, код Папремиса, у бици против Либијца Инара.

13) После пораза у овој бици Египћани су се у нереду разбегли. Али пошто су се утврдили у Мемфису, пошаље Камбиз један митиленски брод уз реку и на њему једног персијског гласника да позове Египћане на предају. Кад су Египћани видели да је брод упловио у Мемфис, нагрну они у гомилама из града, униште брод, а посаду побију, рашчереже и увуку у град. После тога су били опседнути и морали су се, најзад, предати. Суседни Либијци, из страха од онога што се десило у Египту, предаду се без борбе, плате данак и пошаљу поклоне. Исто су тако поступили и Баркејци и Кирењани, бојећи се онога чега су се бојали и Либијци. Камбиз је са задовољством примио либијске поклоне, а поводом киренских дарова се разљутио, по мом мишљењу зато што су били малени (они су му, наиме, послали само пет стотина мина сребра), зграбио их и својом руком разбацио међу војнике.

14) Десетог дана после заузимања тврђаве у Мемфису, у предграђу овог града изложи Камбиз руглу египатског краља Псаменита, који је владао свега шест месеци, а са њим и остале Египћане. Да би искушао његов карактер, измисли ово. Послао је његову кћер, обучену као робињу, са ведром у руци по воду, а са њоме и друге девојке, које је изабрао међу кћерима угледних Египћана, а које су исто тако биле обучене. Кад су девојке плачући и кукајући пролазиле поред очева, сви други су, видевши их у невољи, закукали и заплакали, само је Псаменит, кад их је издалека опазио и препознао, оборио очи према земљи. Кад су водоноше прошле, Камбиз нареди да проведу Псаменитова сина и две хиљаде његових вршњака Египћана, све са конопцем око врата и са коњским ђемовима у устима. Они су били вођени на губилиште ради одмазде за Милећане који су били убијени на лађи у Мемфису. Краљевске судије су, наиме, биле изрекле пресуду да се за сваког Персијанца убије по десет египатских првака. Кад је Псаменит и ове видео где пролазе, па кад је међу њима спазио и свог сина како иде у смрт, и поред тога што су сви остали Египћани око њега нарицали и плакали, понашао се исто као и у случају кћери. Кад су и ови прошли, наиђе случајно неки постарији човек, један од његових присних пријатеља, који је изгубио све своје имање и доспео до просјачког штапа, па почне да проси милостиње од војника до војника и прође поред Амазисова сина Псаменита и других Египћана, који су се са њим налазили у предграђу. Кад га је Псаменит опазио, бризне у страшан плач, викне пријатеља по имену и почне да се грува песницама по глави. Али он је био стално под надзором људи, који су приликом пролаза сваке поворке пратили сваки његов миг и о свему Камбиза обавештавали. Камбиз се зачуди овом поступку, пошаље Псамениту гласника који му постави овакво питање:

"Псамените, наш господар Камбиз те пита зашто ниси закукао ни заплакао кад си видео своју кћер у невољи и сина како иде у смрт, а зашто си се толико узрујао кад си видео просјака који ти, колико је Камбиз дознао, није ни род ни помози бог?" На ово питање Псаменит му одговори:

"Киров сине, моје домаће невоље и сувише су велике да бих због њих могао да заплачем, али несрећа мога пријатеља, који је од свег свог богатства на прагу своје старости доспео до просјачког штапа, нагнала ме је да заплачем."

Одговор који је гласник донео оставио је дубок утисак на све присутне. По причању Египћана, бризнуо је у плач и Крез (јер се и он, приликом похода на Египат, налазио у Камбизовој пратњи), а расплакали су се и Персијанци који су били присутни. Па и сам Камбиз био је ганут, и сместа заповеди да се поклони живот Псаменитову сину, а самог Псаменита да склоне из предграђа и да га доведу пред њега.

15) Али сина не нађоше гласници у животу, јер је први био погубљен, а Псаменита узму из предграђа и доведу га пред Камбиза. Ту је живео до своје смрти и није доживео никакву невољу. Да није правио сплетке и завере, добио би и управу над Египтом, јер Персијанци имају обичај да указују почаст краљевским синовима. И у случају да се очеви одметну и дигну побуну, они опет

поверавају власт њиховим синовима. А да обично тако поступају да се закључити по многим примерима. Између осталих, добио је Танира, син Либијца Инара, поново државу свога оца, а такође и Амиртејев син Паузирије. И поред свега тога, нико Персијанцима није нанео већу штету него баш тај Инар и Амиртеј. Тако је сад Псаменит правио наопаке планове, те је и добио заслужену награду. Био је ухваћен да спрема устанак Египћана и, кад је Камбиз за то сазнао, морао је да пије бичију крв и од тога је на месту умро. Тако је завршио и овај краљ.

16) Из Мемфиса је Камбиз дошао у Саис да уради оно што је био наумио. Чим је ушао у Амазисов двор, заповеди да се из гроба извади Амазисов леш. Кад је то и учињено, нареди да га батинају, избоду, да му почупају косу и да га оскрнавe на све могуће начине. Кад су се и од тога уморили (јер је балзамована лешина све то издржала и није се распала), Камбиз нареди да се леш спали. На тај начин изврши светогрђе, јер Персијанци сматрају ватру за божанство. Ни код њих ни код других није био обичај да се мртваци спаљују. Код Персијанаца, како смо напред рекли, није постојао такав обичај, јер сматрају за неприродно да бог поједе људски леш, а Египћани замишљају ватру као животињу која све прождире до чега год дође и, кад се наједе, умире заједно са онима које је сама прождерала. Код њих је исто тако забрањено да се лешине бацају животињама да их поједу. Због тога и балзамују лешеве да их не би црви појели. Тако је Камбиз наредио да се уради оно што је у супротности са вером и обичајима оба народа. Али, како причају Египћани, то није био Амазис са којим се тако поступало, него неки његов вршњак, за кога су Персијанци мислили да је сам Амазис и због тога га тако измрцварили. Кажу, наиме, да је Амазис од неког пророчишта био дознао шта ће се са њиме десити после његове смрти, па је, да би се од тога сачувао, другог човека, који је касније заиста и био мрцварен, кад је овај умро, сахранио одмах крај врата гробнице, а свом сину је наредио да њега самог сахрани у једном углу, сасвим позади гробнице. Али ја мислим да није истинита прича о наредби издатај сину у вези са сахраном у задњем углу гробнице, а ни друго што је у вези са тим, него мислим да су то Египћани измислили и да у томе претерују.

Рат с Етиопљанима

17) Затим је Камбиз наумио да поведе рат против три народа: Картагињана, Амоњана и дуговеких Етиопљана, који су становали у Либији, на обалама Индијског океана. Направио је план да против Картагињана пошаље флоту, против Амоњана један део своје пешадије, а да у Етиопију прво пошаље уходе, да тобоже однесу краљу дарове, а у ствари да пре свега виде да ли тамо, поред осталог, заиста постоји такозвана „Сунчева трпеза“.

18) Прича се да та „Сунчева трпеза“ изгледа овако. То је једна ливада испред града која је пуна куваног меса свих четвороножних животиња. Ово месо становници града, на које дође ред да врше службу, по обичају доносе ноћу, а дању може свако да дође на то место и да се части. Тамошњи становници, међутим, тврде да то месо ниче само из земље. Таква је такозвана „Сунчева трпеза“.

19) Одлучивши да тамо пошаље своје уходе, Камбиз позове к себи оне Ихтиофаге из Елефантине који су знали етиопски језик. Док су они били још на путу, изда он наређење флоти да крене на Картагину. Али Феничани одбију да изврше наређење, јер су се тешким заклетвама били обавезали да никада неће ратовати против синова своје отаџбине, јер би тако извршили тежак грех. Феничани, дакле, нису хтели, а других који би били способни за поморски поход није било. Тако су Картагињани сачувани и нису пали у персијско ропство. Камбиз није сматрао корисним да присиљава Феничане, јер су они добровољно пришли Персијанцима, и што је цела персијска флота зависила од Феничана. Персијанцима су добровољно пришли и Кипрани, и учествовали у походу против Египта.

Камбиз упућује посланике Етиопљанима

20) Кад су пред Камбиза дошли Ихтиофази из Елефантине, он их пошаље у Етиопију, нареди им шта треба да говоре и да им да понесу дарове: порфирно одело, златан ланац око врата, наруквице, кутију мирисавог уља од алабастера и буре феничког вина. Прича се да су Етиопљани, којима је Камбиз све то послао, највећи и најлепши људи на свету; прича се такође да су им обичаји друкчији него обичаји свих других народа, а нарочито они приликом преузимања краљевске части. Они, наиме, бирају међу својим суграђанима највећег, и њега због његове величине сматрају најјачим, па га постављају за краља.

21) Кад су Ихтиофази к њему стигли, предаду њиховом краљу поклоне и изјаве му:

"Краљ персијски Камбиз, желећи да буде с тобом пријатељ и гост, послао нас је да се с тобом о томе поразговоримо и да ти предамо ове поклоне који су њему самоме били нарочито мили и драгоцени."

А Етиопљанин, који је приметио да су они дошли као уходе, одговори им ово:

"Нити вас је персијски Краљ послао к мени с поклонима зато што му је много стало до мог пријатељства, нити ви говорите истину, него сте дошли у моју земљу као уходе. Он није частан човек. Да је частан, не би жудио за туђим земљама и задовољио би се својом, нити би бацао у ропство невине људе који му нису ништа учинили. Однесите му овај лук и реците му да му етиопски краљ саветује да тек онда кад Персијанци буду били у стању да запну оволико велике лукове са таквом лакоћом као што он сам то чини, може повести бројно надмоћну војску против дуговеких Етиопљана; а дотле нека захваљују боговима што синовима Етиопије нису саветовали да својој рођеној земљи силом присаједињују и туђе земље."

22) После ових речи отпусти он поново лук и преда га посланицима. Примивши пурпурно одело, упита шта је то и како је оно израђено. Кад су Ихтиофази искрено рекли како се добија пурпур и како се њиме бојадише, он им рече да су ти људи варалице и да им одело није ништа боље од њих. Затим се распитивао за златни ланац око врата и за наруквице, па кад су му Ихтиофази рекли да је то накит, он се насмејао јер је мислио да су то окови, и изјави им да ту код њих има и јачих окова. Потом се распитивао за мирисно уље, па кад је чуо како се оно прави, и да њиме мора човек да се маже, рекао је оно исто што и у вези са оделом. Кад је дошао ред на вино и кад је сазнао како се оно прави, обрадовао се пићу и запитао је шта једе краљ и колику старост може највише да доживи један Персијанац. Ови му рекоше да се краљ храни хлебом и опишу му пшеницу, а највећу старост коју може да доживи један Персијанац јесте осамдесет година. На то им Етиопљанин рече да га ништа не чуди што имају тако кратак век кад се хране таквим ђубретом.

"Не бисте дочекали ни толику старост да вас ово пиће не одржава"— рече им показујући на вино. У погледу вина Персијанци су превазишли и саме Етиопљане.

23) Кад су Ихтиофази сад запитали краља коју старост могу да доживе људи у његовој земљи, рекао им је да већином доживљују старост од сто двадесет година, а понеки још и већу, и да се хране куваним месом и млеком. Кад су се уходе зачудиле због тако великог броја година, одведе их на један извор чија је вода, кад су се у њој опрали, дала кожи такав сјај као што јој га даје уље, и мирише као љубичица. Према описивању ухода, вода из овог извора била је таква да по њој није ништа пливало, ни дрво, па ни нешто што је лакше од дрвета, него је све морало да потоне. Ако је вода заиста таква као што се о њој прича, онда су они можда тако дугог века зато што је за све употребљавају. Са извора их је одвео у тамницу где су сви затвореници били везани у златне окове, јер је код, Етиопљана бакар врло редак и врло скупоцен.

24) Кад су разгледали тамницу и такозвану „Сунчеву трпезу", најзад су пошли да разгледају њихове мртвачке сандуке које, наводно, праве од кристала, и то овако: кад осуше леш, било да то раде као Египћани или на неки други начин, обложе га гипсом и украсе га са свих страна лепим сликама, да изгледа што је могуће више онако како је изгледао за живота; тада га стављају у један шупљи кристални стуб, какав се тамо може ископати без нарочитог труда и у великом броју, а који се лако обрађује. Леш се у стубу лепо види кроз зидове кристала, а да се при томе не шири

задах и не оставља никакав непријатан утисак, и он изгледа сасвим онако као што је изгледао мртавац. Породица задржава стуб годину дана у кући, доноси му првенце од свега и приноси му жртве, а после га износе и постављају у околини града.

25) Разгледавши све, уходе се врате натраг. Кад су му поднели извештај о томе, Камбиз се толико разљутио да је сместа одлучио да поведе војску против Етиопљана, а да при томе није издао посебна наређења за набавку хране нити је помислио на то да намерава да поведе војску на крај света, него је у бесу, као луд, чим је, саслушао Ихтиофаге, кренуо у рат. Хеленима који су били са њим нареди да остану онде, а са собом поведе све копнене трупе. Кад је стигао до Тебе, одвоји један део своје војске, око педесет хиљада, и нареди им да покоре Амоњане и да спале Зевсово пророчиште, а он са осталом војском пође против Етиопљана. Али пре него што је војска превалила петину пута, нестане му животних намирница, па је морао да коље теглећу стоку, али је и она убрзо поједена. Да се Камбиз, чим је то приметио, предомислио и, приметивши још у почетку погрешку, да је повео војску натраг, поступио би као mudar човек. Међутим он је, и не размишљајући, ишао само напред. Док су војници имали шта да нађу на земљи, јели су траву и корење и тако су се одржавали у животу, али кад су стигли у пустињу и на голи песак, неки су чинили ужасне ствари: коцком су одређивали између себе десетог човека и њега су појели. Кад је Камбиз за то сазнао, поплашио се да ће тако сви један другог појести, па је одустао од похода против Етиопљана и вратио се натраг. Изгубивши тако велики део војске, стигао је поново у Тебу. Из Тебе се спустио у Мемфис. Овде је отпустио Хелене и дозволио им да отплове кући. Тако се завршио поход против Етиопљана.

Поход на Амоњане

26) Део војске који је био послан против Амоњана кренуо је из Тебе, пошто је тамо добио водиче, и сигурно је стигао до града Оазе, у коме су тобоже становали Самљани, из племена есхрионијског. Он је удаљен од Тебе седам дана хода кроз пустињу. Овај се предео зове на хеленском језику „Макарон Несос“, тј. „Острво блажених“. Војска је тобоже дошла до овог предела, а шта је са тим људима даље било, о томе не зна нико ништа да каже; једино Амоњани причају оно што су од других чули. Војска, наиме, није стигла ни до Амоњана нити се натраг вратила. Али сами Амоњани причају, између осталог, и ово: кад је војска, на путу од Оазе према Амоњанима, била у пустињи, отприлике на средини пута, дигао се јак и страشان јужни ветар, баш кад су били за доручком, и све их је затрпао под нанесеним гомилама песка, и тако им се траг изгубио. Ето, то је све што Амоњани причају о томе шта се десило са овом војском.

27) Кад је Камбиз поново дошао у Мемфис, баш се у то време у Египту појавио Апис, кога Хелени називају Епафос. Због тога догађаја Египћани су се обукли што су лепше могли и приредили су велике свечаности. Видевши шта Египћани раде, Камбиз посумња да се они то веселе због тога што је он доживео несрећу, па нареди да дођу пред њега главари из Мемфиса. Кад су ови изашли пред њега, запита их зашто се Египћани нису тако радовали кад је он први пут био у Мемфису као што се сада радују кад је, изгубивши велик део војске, овамо дошао. Они му онда кажу да се код њих појавило једно божанство које се само с времена на време може видети; а кад се оно појави, онда сви Египћани, обузети великом радошћу, прослављају овакве веселе светковине. Чувши то, Камбиз одговори да је то лаж и нареди да се због лагања погубе.

28) Кад их је погубио, позове к себи свештенике. Кад су и ови то исто изјавили, рече им да ће се он лично уверити да ли је Египћанима дошао неки питом бог. Онда нареди да му свештеници доведу Аписа. Они заиста и оду по њега. Овај Апис или Епафос је једно мушко теле од краве која, после овог телета, не може више да се отели. Египћани тврде да ова крава отели Аписа услед тога што на њу с неба сиђе нека светлост. Ово теле Апис има ове знаке: црно је, на репу има четвороугласту белегу, на леђима има слику орла, на репу двоструке длаке, а под језиком неку бубу.

29) Кад су свештеници довели Аписа, Камбиз, као да се помамио од беса, истргне мач и хтеде да убоде Аписа у трбух, а погоди га у бутину. Том приликом се насмејао и рече свештеницима:

"Ви малоумници, зар су вам то богови, од меса и крви, који се боје железа? Заиста, богови достојни Египћана! Али и ви ћете ми платити што сте ми се подсмевали!"

Изговоривши то, рече својим целатима да бичују свештенике, а сваког Египћанина кога ухвате да се још весели да убију. И тако се завршило весеље Египћана. Свештеници су кажњени, а Апис, који је био рањен у бутину и лежао у храму, издахне. Кад је од задобивених рана умро, свештеници су га, крадом од Камбиза, сахранили.

Камбизово лудило. Камбиз убија сестру и брата

30) Камбиз је, како причају Египћани, одмах због овог злочина полудео, а ни пре тога није био потпуно паметан. Први пак злочин извршио је над братом и по мајци и по оцу, Смердисом. Њега је из зависти послао из Египта у Персију, јер је он једини од Персијанаца могао за око два прста да натегне лук који су му донели Ихтиофаги по наређењу Етиопљана, а то ниједан други Персијанац није могао. Кад је Смердис отишао у Персију, јави се Камбизу у сну овако привиђење: сањао је како му је дошао из Персије гласник и јавио му да Смердис седи на краљевском престолу и да главом додирује небо. Камбиз се због тога поплаши да га брат не убије и да му не преузме престо, па пошаље Прекаспа, најповерљивијег свог човека међу Персијанцима, у Персију да га убије. Овај отпутује горе у Сузу и убије Смердиса, по причању једних, кад је са њим пошао у лов, а, по другима, домамио га је на превару на Еритрејско море и тамо га утопио.

31) И то је, по причању ових, био први Камбизов злочин, док је други извршио над својом сестром која га је пратила у Египат. Њоме се Камбиз био оженио, иако му је била рођена сестра. Оженио се њоме овако: раније није никад постојао обичај да Персијанци узимају сестре за жене. Али Камбиз се заљубио у једну од сестара и, хотећи да се њоме ожени, а пошто је наумио да уради нешто што се коси са обичајима, позове краљевске судије и постави им питање да ли постоје неки закони који му дозвољавају да се ожени сестром. У Персији се краљевске судије бирају доживотно или све дотле док се не установи да су приликом вршења дужности згрешили. Они Персијанцима деле правду, тумаче обичаје предака и пред њих се износе сви спорови. На Камбизово питање ови удесе одговор тако да ни закон нису повредили нити су довели у питање своју сигурност; рекли су му да, додуше, нису пронашли закон који би допуштао да се брат ожени сестром, али, с друге стране, да су пронашли закон који каже да персијски краљ може да ради што год зажели. И тако нити су повредили закон, а пошто су се бојали да ће их Камбиз погубити ако буду бранили закон, помогли су се упућујући га на закон који му омогућује да се ожени сестрама. Тако се он тада ожени сестром, у коју је био заљубљен, а ускоро после тога узме за жену и другу сестру. Убио је млађу од двеју сестара која га је пратила у Египат

32) О њеном убиству, као и о Смердисову, постоје две различите приче. Хелени причају да је Камбиз метнуо да се боре једно куче и једно лавче, а са њим је то посматрала и ова жена. Кад је куче било побеђено, откине се са ланца његов брат (друго куче) са намером да прискочи брату у помоћ, па ова два кучета на крају победе младог лава. То је Камбиза јако развеселило, а сестра је седела поред њега и плакала. Кад је Камбиз то приметио, запита је зашто плаче, а она му одговори да плаче зато што је видела како је брат брату притекао у помоћ, па је при томе помислила на Смердиса, коме, на жалост, нико није притекао у помоћ. Хелени причају да ју је Камбиз због тих речи убио, а Египћани, с друге стране, причају да је његова жена, седећи са њим за столом, отребила салату и запитала, свог мужа да ли му је лепша отребљена салата или она са лишћем; а кад је он рекао да је лепша она са лишћем, она му је на то рекла да је урадио са Кировом кућом исто што и она са салатом. То га је тако разбеснело да ју је онако у другом стању ударио ногом у трбух, те је од тога побацила и умрла.

33) Тако је Камбиз искаљивао свој бес над својим укућанима било због Аписа или из других разлога због којих људи трпе многе невоље. Прича се да је Камбиз од рођења боловао од неке тешке болести, коју неки називају света болест. А пошто је телесно боловао од једне тако тешке болести, онда није никакво чудо да је био и умно поремећен.

Убиство Прекаспова сина

34) Исто тако је необуздано поступао и са другим Персијанцима. Прича се, наиме, да је Прекаспа, кога је обасипао највећим почастима и који му је лично служио као гласник, а чији је син служио Камбиза за столом, што је такође била не мала част, ово запитао:

"Прекаспе, шта мисле Персијанци о мени као човеку и шта говоре о мени?"

Овај му одговори:

"Господару, у свему другом те јако хвале, само кажу да се одвише одајеш пићу."

То му је Прекасп рекао о мишљењу Персијанаца, а Камбиз се страшно разбеснео и овако одговорио:

"Тако, сад Персијанци кажу да сам због пијанства полудео и да нисам при чистој свести. То значи да њихове раније речи нису биле истините."

Раније је, наиме, Камбиз био запитао своје саветнике и Креза какав је он човек у поређењу са његовим оцем, а Персијанци су му одговорили да је он бољи од свог оца, јер држи у својим рукама све што је онај поседовао, а још је уз то освојио и Египат и море. Персијанци му тако одговоре, а Крез, који је био присутан и коме се тај одговор није допао, рече Камбизу:

"Киров сине, мислим да ниси дорастао своме оцу, јер немаш таквог сина каквог је Кир у теби иза себе оставио."

Чувши то, Камбиз се јако обрадује и похвали Крезов одговор.

35) Сетивши се свега тога, Камбиз у бесу рече Прекаспу:

"Сад ћеш имати прилике да се увериш да ли Персијанци говоре истину или су, говорећи тако, они сами сишли с ума. Ако, кад бацим стрелу, погодим твог сина који стоји пред вратима посред срца, јасно је да Персијанци не говоре истину; а ако промашим, онда Персијанци говоре истину, и ја нисам при здравој памети."

Рекавши то и натегнувши лук, одапне стрелу на дечака, па кад је дечак пао, нареди да га расеку и виде погодак. Кад су се уверили да се стрела налази у срцу, Камбиз је, смејући се, и усхићен од радости, рекао дечакову оцу:

"Прекаспе, сад ти је јасно да нисам луд и да Персијанци нису при чистој свести. А сад ми још реци да ли си међу људима икада видео таквог стрелца?"

Видевши да пред собом има луда човека и бојећи се за свој властити живот, Прекасп му рече:

"Господару, мислим да ни сам бог не уме тако да гађа стрелом."

Тада је то урадио, а једном другом приликом је, слично као и раније, ухватио живих дванаест најугледнијих Персијанаца и без икакве кривице закопао их стрмоглавце у земљу.

36) Док је он тако радио, Лиђанин Крез нађе за потребно да га опомене овим речима:

"О краљу, не пуштај у свему на вољу свом младалачком бесу, него се рибери и обуздај се."

За тебе је добро да будеш опрезан а опрезност је мудрост. Ти пак хваташ и убијаш своје суграђане, невинне и без икакве кривице, па убијаш и децу. Ако и даље наставиш то да чиниш, пази да се против тебе не побуне Персијанци! Твој отац Кир ми је често стављао у дужност да те опомињем и да ти саветујем да радиш све што будеш сматрао за добро."

Крез му је очевидно са добром намером давао овај савет, а он му одговори:

"И ти се усуђујеш да ми дајеш савете! Ти си тај што си добро управљао својом рођеном земљом и што си паметно саветовао моме оцу кад си га наговорио да пређе преко Аракса и пође на Масагете, који су хтели да пређу у нашу земљу! Упропастио си рђавим управљањем државом

најпре самог себе, па онда и Кира, који те је послушао. Али нећеш ми умаћи, јер одавно чекам прилику да те дочепам."

Рекавши то, зграби лук са намером да га стрелја, али Крез јурне и побегне напоље. Не могавши га устрелити, он нареди слугама да га ухвате и убију. Слуге пак, знајући његову нарав, сакрију Креза са том намером да га, ако се Камбиз покаје и затражи Креза, опет жива доведу пред Камбиза и да добију награду због тога; а ако се не покаје и не затражи га, да га онда убију. И заиста, Камбиз је после кратког времена и зажелео Креза, па кад су слуге за то дознале, јавише му да је Крез жив. Камбиз је изјавио да се радује што је Крез остао у животу, али да они који су га оставили у животу неће остати некажњени, него ће бити убијени. То је заиста и учинио.

37) Тако је често лудачки поступао и с Персијанцима и са својим савезницима. За време свог боравка у Мемфису отварао је старе гробнице и гледао лешеве мртваца. Ушао је чак и у Хефестов храм и ругао се много и кипу самог бога. Овај Хефестов кип јако је сличан феничким Патекима, које Феничани обично држе на кљуновима својих лађа са три реда весала. Ко ове није видео, ја ћу му их описати. Изгледају као кепеци. Камбиз је улазио и у Кабирски храм, у који, осим свештеника, није смео нико други да улази. И њихове кипове је извргао великом руглу и спалио их је. Они су слични Хефестовим киповима, и за њих кажу да су његови синови.

38) У сваком погледу ми је јасно да је Камбиз био један велики лудак, јер се иначе не би ругао светињама и обичајима. Кад би, наиме, неко дао људима да бирају међу свим обичајима и да одреде који су најбољи, разгледали би их и сигурно је да би изабрао сваки своје. Тако сви људи мисле да су њихови обичаји најбољи. И зато их нико други и не извргава руглу, него само један лудак. А да тако заиста сви људи мисле о својим обичајима, поред осталих доказа може се закључити и по овоме.

За време своје владавине позвао је Дарије неколико присутних Хелена и запитао их за које паре би пристали да поједу своје очеве кад ови умру. Ови су му одговорили да то не би урадили ни по коју цену. А Дарије онда позове Инде, који су се звали Калатијци, и који једу своје очеве, и запита их преко тумача, да би присутни Хелени разумели разговор, за које паре би они пристали да спале своје очеве кад им буду умрли. Ови су дигли велику грају и замолили га да даље не говори. Тако, дакле, стоји ствар са обичајима, и мени се чини да Пиндар има право кад каже да је обичај најмоћнији краљ.

Поход Спартанаца против Поликрата

39) За време Камбизовог похода на Египат предузели су Спартанци један војни поход на Сам, против Поликрата, сина Еакова, који је помоћу једног устанка постао господар Сама. Он је пак испрва био поделио град на три дела и препустио делове града браћи Пантагноту и Силозонту, а затим је једног од њих убио, а млађег, Силозонта, протерао и сам узео власт над целим Самом. Тада је и склопио пријатељство са египатским краљем Амазисом, слао му дарове и од њега, заузврат, примао друге. Кроз кратко време његова се моћ нагло повећавала и ширила чак у Јонију и Хеладу. Куд год је са војском пошао, свуда је имао успеха. Саградио је стотину лађа са пет редова весала и имао је хиљаду стрелаца. Пљачкао је и одвлачио све, не изузимајући никога, јер је говорио да ће и пријатељ бити захвалнији кад му врати оно што му је раније одузео, и то више него да му уопште ништа није одузео. Заузео је много острва, а и многе градове на копну. Између осталих, победио је и Лезбијце кад су са флотом дошли у помоћ Милећанима, и заробио их, те су му у оковима ископали јарак свуда унаоколо зидова Сама.

Прича о Поликратовој срећи. Амазисово писмо

40) Ни Амазису није била непозната велика Поликратова срећа, него га је то чак и јако забрињавало. Кад је срећа овога бивала све већа, напише му овакво писмо и пошаље на Сам:

"Амазис ово поручује Поликрату: мило ми је кад чујем да је мој пријатељ и савезник добро, али ми се твоја превелика срећа не допада кад знам да је божанство пуно зависти. Па зато и желим да и ја и они за које се ја бринем будемо мало у срећним, а мало и у неповољним приликама и више волим да проведем свој живот и са мало невоља, него да ми све буде по вољи и жељи. Нисам наимае, ни за кога чуо да је од рођења па до краја свог живота био у свему срећан, а да, бар није имао сасвим несрећан завршетак. Послушај ме, дакле, и предузми ово против те своје среће. Размисли шта ти је од свега што имаш најмилије и губитком чега ћеш се највише ражалостити, па то одстрани, да никако више не дође људима у руке. Ако ти се, дакле, од овог часа не буде наизменце дешавала срећа и несрећа, онда поступи по мом савету."

41) Кад је Поликрат прочитао и видео да му Амазис даје добар савет, почне размишљати губитком ког накита би се највише ражалостио, и падне му на памет ово: имао је на руци у злато окован прстен од смарагда, који је израдио Телеклов син Теодор са Сама. Реши се, дакле, да га баца, па уради овако: нареди да се опреми један брод с пет редова весала и укрца се на њега, па затим нареди да исплови на пучину. Кад се удаљио од острва, пред очима свих оних који су се налазили на броду скине прстен и баца га у море. Кад је то урадио, врати се натраг, па кад је дошао кући, био је јако жалостан.

42) Петог или шестог дана после тога догађаја десио му се следећи случај. Неки рибар ухватио је велику и лепу рибу, па је решио да је однесе Поликрату на поклон. Кад је стигао с њом пред врата Поликратова двора, изјавио је да жели да изађе пред Поликрата, па кад су му то дозволили, он уђе и, пружајући Поликрату рибу, рече:

"Краљу, кад сам ухватио ову рибу, решио сам да је не носим на пијаци, иако живим од својих десет прстију, него сам сматрао да је она достојна тебе и твоје власти; ево, донео сам ти је на поклон."

Поликрат се јако обрадује овим речима и одговори му:

"То је веома лепо од тебе, и двострука ти хвала и на речима и на поклону. Позивам и тебе на ручак."

Рибар је сматрао да му је тиме указана велика почаст, те оде кући, а слуге распоре рибу и у њеној утроби нађу онај Поликратов прстен. Чим су га угледали, одмах га узму и са великом радошћу отрче и однесу га Поликрату. Кад су му дали прстен, испричају му како су га пронашли. Њему одмах падне на памет да је то било по божјој вољи, па узме и запише све шта је сам урадио и шта је доживео, па то писмо пошаље у Египат.

43) Прочитавши писмо које је стигло од Поликрата, Амазис је дошао до закључка да човеку није могуће спасти другог човека од онога што му је судбина одредила и било му је јасно да Поликрат неће добро завршити, пошто га усвему срећа прати, те чак проналази и оно што је бацио у море. Он му одмах пошаље гласника на Сам и нареди му да раскине пријатељство. А то је урадио због тога да се не би ражалостио кад буде Поликрата, који је његов пријатељ, задесила велика и тешка несрећа.

Размирице Самљана са Спартанцима и Коринћанима

44) На тог, дакле, Поликрата, који је био срећан у свему, напали су Спартанци с војском, када су их позвали у помоћ Самљани, а који су касније основали на Крети град Кидонију. Поликрат, без знања Самљана, пошаље гласнике Камбизу, сину Кирову, кад је овај сакупио војску против Египта, и замоли га да пошаље изасланике њему на Сам и да затражи да му Самљани пошаљу војску. Кад је то чуо, Камбиз врло радо пошаље посланике на Сам и замоли Поликрата да му пошаље морнарицу у помоћ против Египта. Поликрат изабере оне грађане на које је највише сумњао да припремају устанак против њега и пошаље их с четрдесет ратних бродова од три реда весала, а Камбизу поручи да му ове људе не пошаље натраг.

45) Једни причају да ови Самљани које је Поликрат послао нису уопште ни дошли у Египат, него су, кад су допловили до Карпата, одлучили да не плове даље; а други кажу да су они пак допловили у Египат и да су оданде побегли из затвора. Кад су ови допловили натраг у Сам, изађе Поликрат са бродовима пред њих и ступи с њима у борбу. Кад су ови победили, искрцају се на острво и у сувоземном сукобу буду потучени, те тако отплове за Спарту. Има их који кажу да су ови људи, који су се вратили из Египта, победили Поликрата, а ја мислим да они не говоре истину. Да су пак они могли да се супротставе Поликрату, сигурно не би били присиљени да се обраћају Спартанцима за помоћ. Невероватно је, такође, да је Поликрат, који је имао толико мноштво плаћеника и домаћих стрелаца, био побеђен од малог броја Самљана који су се повратили из Египта. Децу пак и жене оних грађана који су били под његовом влашћу затвори Поликрат у склониште за бродове и био је спреман да их, у случају да се његове присталице предаду и пређу на страну повратника, спали заједно с овим склоништима.

46) Кад су Самљани које је протерао Поликрат дошли у Спарту и кад су изашли пред архонте, одржали су један дуг говор о потреби хитне помоћи. Ови им пак, приликом првог пријема, одговоре да су почетак говора заборавили, а крај говора, опет, нису разумели. Кад су по други пут изашли пред архонте, нису том приликом одржали никакав говор, него су понели једну торбу за хлеб и изјавили да торба моли хлеба. Ови им тада одговоре да су са торбом погрешили. Али ипак одлуче да им дођу у помоћ.

47) Спартанци су се после тога припремили и кренули с војском на Сам да би им се, као што причају Самљани, одужили за помоћ коју су им ови пружили својом флотом у борби против Месењана. Спартанци, опет, причају да нису толико пошли с војском на молбу Самљана за помоћ, колико да се освете за отети врч који су возили Крезу, и за отети оклоп који им је послао на поклон египатски краљ Амазис. И овај оклоп су, наиме, Самљани отели годину дана раније него врч. Он је био од ланене тканине, украшен златом и памуком, а на њему су биле извезене многе слике. Оно што је код оклопа изазивало нарочито дивљење, биле су поједине основне нити. Оне су, наиме, биле врло танке, а ипак се свака састојала из триста и шездесет кончића, и сваки се од њих могао да види. Постоји још један такав оклоп, у Линду, и њега је Амазис поклатио тамошњој богињи Атени.

Перијандар и његови синови

48) Десило се да су у том походу против Сама узели радо учешћа и Коринћани, јер су Самљани и над њима извршили насиље, и то три поколења пре овог похода (у исто време када је извршена и отмица врча и оклопа). Перијандар, Кипселов син, послао је Алијату у Сард три стотине синова најугледнијих грађана из Керкире да их овај ушкопи. Кад су Коринћани који су их тамо водили пристали на Саму и кад су Самљани дознали зашто их воде у Сард, најпре су наговорили дечаке да побегну у Артемидин храм, а затим нису дозволили да дечаке на силу одвуку из храма. А кад су Коринћани обуставили давање дечацима хране, приредили су Самљани свечаност, коју и дан данас одржавају. Они су, наиме, за време док су се дечаци налазили у храму ноћу приређивали игранке младића и девојака и том приликом су им наредили да са собом носе слаткише од меда и сезама да би их керкирски дечаци могли да уграбе и да би имали шта да једу. То се дешавало толико дуго док Коринћани који су дечаке пратили нису отпутовали натраг и дечаке оставили на Саму. Самљани су одвезли дечаке натраг у Керкиру.

49) Да су после смрти Перијандрове Коринћани били у пријатељским односима са Керкиранима, не би сад ради тога узели учешћа у походу против Сама. Али они су сад стално, откако су населили Керкиру, у међусобним размирицама и непријатељству, иако су блиски рођаци. И због тога неће Коринћани то никад да забораве Самљанима. А Перијандар је био изабрао синове најугледнијих људи са Керкире и послао их у Сард ради шкоплења да би им се осветио, јер су Керкирани раније први извршили један злочин против њега.

50) Кад је, наиме, Перијандар убио своју жену Мелиту, десила му се, поред ове, још једна несрећа. Имао је од Мелите два сина, од којих је један имао седамнаест, а други осамнаест година. Њих позове у госте дед по мајци, Прокло, који је био тиранин у Епидуру, и дочека их јако љубазно, како и приличи да се дочекају деца рођене кћери. На растанку, кад их је испраћао, рече им:

"Децо, да ли знате ко вам је убио мајку?"

Старији од њих није много обраћао пажњу на ове речи, а млађи, међутим, коме је било име Ликофрон, прими то толико срцу да, кад је дошао у Коринт, није хтео ни речи да проговори оцу, убици његове мајке, нити да се с њим упушта у разговор, па ни да му одговара на питања. Најзад се Перијандар страшно наљути и отера га од куће.

51) Отеравши овог од куће, испитивао је старијег о чему су с дедом разговарали. Овај му исприча како их је љубазно дочекао и није се сетио оних речи које им је Прокло на растанку рекао, јер није обраћао пажњу на њих. Перијандар је тврдио да није по среди ништа друго него да му је он нечим напунио главу, па је упорно наставио са испитивањем. Овај се присети и онога и исприча му и то. Перијандру је сад било све јасно, али није хтео да попусти, него пошаље гласника тамо где се налазио његов протерани син и забрани људима који су га држали у кући да га и даље држе код себе. А кад је, пошто је оданде протеран, нашао склониште на другом месту, отерали су га и одатле, јер је Перијандар запретио онима који су га примили, наредивши им да изврше његово наређење. Кад је и одатле био протеран, он оде у другу кућу код пријатеља. Пошто је био Перијандров син, иако су се бојали, они га ипак приме.

52) Најзад Перијандар објави јавно да ће сваки онај ко га прими у кућу или буде са њим разговарао, морати да за казну плати извесну суму Аполонову храму, и одреди колику. Због те наредбе није нико више хтео да га прими у кућу нити да с њим разговара. А ни он сам није више ни покушавао да, поред овог наређења, тражи склониште, него се упорно потуцао по предворјима са стубовима. Кад га је четвртог дана Перијандар видео оронулог од глади и неумивања, било му га је жао. Пошто га је срџба била мало попустила, приближи му се и рече му:

"Сине, шта ти је боље, да ли то што сад радиш, или господство и сва добра која сад поседујем, а која као мој рођени син можеш да имаш ако будеш добар према мени? Ти, мој син, који си позван да владаш целим Коринтом, живиш као скитница, јер се супротстављаш и љутиш на онога према коме би најмање требало тако да поступаш. Ако се и десила нека несрећа, због које ме и сумњичиш, она је и мене погодила, и ја сам више био саучесник него извршилац самог дела. А сада, кад из искуства знаш колико је боље бити у положају да ти завиде него да те сажаљевају, а и шта значи љутити се на родитеље и на моћније од себе, хајде кући."

И тако се Перијандар помирио с њим, а он пак није ништа друго одговорио оцу него само да сад он, отац, треба да плати свету казну што је ступио у разговор с њим. Перијандар, дакле дође до уверења да се у дечака увукло неко велико зло које се не може лако излечити, па га уклони испред својих очију и пошаље га на једном броду на Керкиру, јер се и она налазила у његовим рукама. Пославши га даље од себе, Перијандар поведе војску на свог таста Прокла, кога је сматрао за главног кривца свих својих невоља, заузме Епидуру и Прокла жива зароби.

53) Кад је после извесног времена Перијандар остарео и осетио да није више у стању да води надзор над пословима и да управља њима, пошаље гласнике у Керкиру и позове Ликофрона да преузме власт. Код старијег сина, наиме, није видео да је способан за тај посао, него му је изгледало да је млитавији. Ликофрон није сматрао за сходно ни да одговори оном који му је био донео ту поруку. Пошто је Перијандру било много стало до тог младића, пошаље му његову сестру, своју кћер, мислећи да ће га она најпре моћи да наговори. Кад је дошла к њему, она му рече:

"Младићу, зашто више волиш да власт падне другима у руке и да упропастиш кућу свога оца, него да се вратиш и да је преузмеш. Пођи са мном кући и престани да мучиш сама себе.

Тврдоглавост је рђава особина. Не иди са злом против зла! Многи више цене, оно што је корисније од оног што је праведно, а многи су, опет, тражећи материнство, изгубили и очевину. Власт је несигурна ствар. Има их много који чезну за њом, а твој отац је већ стар и ороноу. Не дозволи да твоје добро падне у руке другима."

Ова му је, по упутствима оца, говорила врло примамљиво, а он јој одговори да неће доћи у Коринт докле год буде чуо да му је отац у животу. Кад је ова то јавила оцу, он му и по трећи пут преко гласника поручи да ће он сам доћи у Керкиру, а да Ликофрон дође у Коринт и да преузме власт као његов наследник. Његов син на то пристане, и Перијандар се спремао да пође на Керкиру, а Ликофрон у Коринт. Кад су Керкирани сазнали за све појединости у вези с тим, и да им долази Перијандар у земљу, они убију младића. И управо због тога је Перијандар хтео да се освети Керкиранима.

Борбе на Саму. Напад Самљана на Сифно

54) Тад су Спартанци дошли са великом флотом на Сам и почну га опседати. Нападну на зид и продру у тврђаву, која се налазила у предграђу на морској обали, али се повуку кад је сам Поликрат са јаком силом дошао својима у помоћ. А код горње тврђаве, која се налазила на темењу брда, плаћеници и многи Самљани изврше испад, али су после првог додира са Спартанцима почели убрзо да се повлаче и Спартанци их, приликом повлачења, поубијају.

55) Да су се тог дана сви присутни Спартанци показали као Архија и Ликоп, Сам би сигурно био освојен. Архија и Ликоп су, наиме, гонећи Самљане, једини продрли с њима у град, и, пошто им је била одсечена одступница, погинули су у граду Саму. У Питани сам наишао на једног потомка овог Архије са Сама, из трећег колена, који се и сам звао Архија, и био такође син Архије (а био је из општине Питане). Овај је од свих странаца највише ценио Самљане, и рекао ми је да му је отац добио име Самски зато што је његов отац, Архија, славно погинуо на Саму. Рекао је да Самљане зато поштује што су му свечано сахранили деда.

56) Пошто за четрдесет дана опседања нису постигли никакав успех, Спартанци се врате на Пелопонез. И тако је настала невероватна прича да је Поликрат од домаћег олова исковао велику количину новца, позлатио га и дао Спартанцима, и да су се они, примивши овај новац, због тога и повукли са Сама. То је био први ратни поход који су спартански Дорци били предузели против Азије.

57) А они Самљани који су ратовали против Поликрата, кад су Спартанци одлучили да их напусте, и сами отплове за Сифно, јер нису имали новаца, а Сифно је у то време био на врхунцу своје моћи и једно од најбогатијих острва. На том острву имали су златне и сребрне руднике, да су од десетог дела прихода из тих рудника створили у Делфима ризницу какву су имале најбогатије државе. Чак су сваке године сами између себе делили новац од тих прихода. Кад су хтели да саграде ризницу, упитали су пророчиште да ли ће њихова садашња добра моћи да трају дуже времена. Питаја им је овако одговорила:

"А кад на Сифну градска кућа осване бела
И трг заблиста, потребан тад је мудар муж
Заштиту да даде од дрвене војске и гласника риђег."

Тад су трг и већница на Сифну били саграђени од парског мрамора.

58) Ови нису били у стању да одмах протумаче ово пророчанство, ни тада ни приликом доласка Самљана. Кад су се, наиме, Самљани изненада појавили пред Сифном, пошаљу они једну лађу са изасланицима у град. Одвајкада су сви бродови имали црвено обојене бокове. А то је било оно што је и Питија била прорекла Сифњанима говорећи им да се чувају дрвене чете и црвеног

гласника. Кад су гласници дошли у Сифно, затражили су од Сифњана да им позајме десет талената. Кад су Сифњани одбили да им даду зајам, Самљани им опустоше поља. Кад су Сифњани за то дознали, сместа излете из града, ступе са Самљанима у борбу и буду побеђени; а многима од њих Самљани пресеку приступ на Сифно и присиле их да им, затим, исплате сто талената.

59) Самљани купе онда од Хермиоњана острво Хидреју, која се налазила прекопута Пелопонеза, и даду је на чување Трезењанима, а сами оснују Кидонију на Крети, иако нису ради тога тамо пловили, него су хтели да протерају Закинћане са тог острва. Ту им је било добро и остали су пуних пет година, те су саградили све храмове који се данас налазе у Кидонији, међу њима и Диктинин храм. Међутим, шесте године победе их Егињани уз помоћ Крићана у поморској бици, па их заробе и продаду у ропство; одсеку им овнове са кљунова лађа и поклоне их Атенином храму у Егини. Егињани су то урадили из мржње према Самљанима, јер су за време краља Амфикрата на Саму Самљани напали Егињане и нанели им велике губитке, а и сами су том приликом имали много губитака. Ето, то је био разлог.

60) Мало више сам причао о Самљанима, јер су они извршили три најзначајнија дела у Хелади: прокопали су испод једног брда, високог сто хвати, један тунел са отвором на обе стране. Дужина овог тунела износила је седам стадија, а висина и ширина осам стопа. Дуж целог тунела ископан је у њему један канал, дубок двадесет лаката и широк три стопе, кроз који је вода путем цеви довођена у град из једног великог извора. Градитељ овог тунела био је Мегаранин Еупалин, син Наустрофов. То је прво од трију славних дела, а друго је лучки насип у мору, чија је дубина износила двадесет хвати, а дужина више од два стадија. Треће њихово дело је највећи храм од свих које сам досад видео, чији је први градитељ био Рек, син Филејин, са Сама. Ето, због тога сам мало више причао о Самљанима.

Лажни Смердис и владивина мага

61) Док је Камбиз боравио у Египту и тамо изводио своје лудорије, склопе против њега заверу два мага, два брата, од којих је Камбиз једном поверио двор на чување. Овај се побунио зато што је приметио да се Смердисова смрт држи у тајности и да има мало Персијанаца који знају за то, док је већина сматрала да је Смердис жив. Због свега тога, да би се дочепео краљевске власти, смисли ово: имао је брата, за кога сам рекао да се са њим побунио, а који је био врло сличан Смердису, сину Кирову, кога је Камбиз дао убити иако му је био брат. И не само да је био по изгледу сличан Смердису, него се и сам исто тако звао Смердис. Њега обавести маг Патизит о томе како ће он сам све то да изврши и да га постави на краљевски престо. Кад је то урадио, пошаље гласнике на све стране, а нарочито у Египат, и нареди војсци да од тада слуша наређења Кирова сина Смердиса, а не Камбиза.

62) Остали гласници однесу та наређења, па и гласник који је послан у Египат (затекао је, на име, Камбиза са војском у Агбатани у Сирији) изађе пред средину строја и објави војсци оно што је маг био наредио. Кад је саслушао гласника, Камбиз је поверовао да он говори истину и помислио је да га је издао Прексасп (јер га је послао да убије Смердиса, а да он то тобоже није извршио), па га погледа и рече му:

"Прексаспе, зар се тако извршују моја наређења?"

Овај му одговори:

"Господару, то није истина да се против тебе побунио твој брат; тај човек не може теби нанети ни најмању неприлику. Та ја сам извршио оно што си ми наредио и сахранио сам га својим рукама. Ако сад мртви устају из гроба, онда очекуј да се против тебе побуни и Међанин Астијаг! Ако је онако као што је раније било, можеш са његове стране бити миран да неће устати. Већ мислим да би требало да се гласник стигне и силом доведе на саслушање, те да га питамо ко га је послао да нам нареди да се поковамо краљу Смердису."

63) После тих Прекаспових речи (пошто су се оне допале Камбизу) пођу сместа у потеру за гласником и он дође. Кад је дошао, Прекасп га запита:

"О човече, кажеш да си дошао као гласник Кирова сина Смердиса. Сад нам реци истину, па иди с миром. Да ли је Смердис лично изашао пред тебе и то ти наредио, или неки од његових слугу?"

Овај пак одговори:

"Ја, додуше, нисам лично видео Смердиса, сина Кирова, још од онда откад је краљ Камбиз пошао у Египат. То ми је све наредио свештеник кога је Камбиз оставио да управља двором, и рекао ми је да је Смердис, син Киров, наредио да вам то кажем."

Овај им је све, без трунке лажи, истину рекао, а Камбиз ће на то:

"Прекаспе, видим да ниси крив и да си као поштен човек извршио наређење. Који ли се то Персијанац под Смердисовим именом побунио против мене?"

Прекасп рече:

"Изгледа ми, о краљу, да знам како се то догодило. То су се против тебе побунили свештеници, и то онај кога си оставио да ти чува двор и његов брат Смердис."

Камбизова смрт

64) Кад је чуо име Смердис, Камбиз је одмах разумео смисао речи које је чуо у сну. Изашла му је, наиме, у сну пред очи нека прилика и рекла му како Смердис седи на краљевском престолу и како главом додирује небески свод. Увидевши да је без икаквог разлога убио свог брата Смердиса, Камбиз га је горко оплакивао. И, док је оплакивао брата и кукао над целом својом несрећом, скочи на коња с намером да што пре пође у Сузу против мага. Али док је скакао на коња, испадне му поклопац са доњег дела мачевих корица и забоду му се го мач у бутину. Кад је био рањен исто онако као што је сам раније ранио египатског бога Аписа, поплаши се да му је рана смртоносна и запита како се зове тај град. Одговорено му је да је то Агбатана. Камбизу је још раније пророчиште у граду Бути прорекло да ће умрети у Агбатани. Мислио је да ће од старости умрети у Агбатани у Медији, која је била и његова престоница, док је пророчиште мислило на Агбатану у Сирији. И чим је, поставивши питање, чуо за име тога града, а због несреће и страха од маговог устанка, и услед ране, дође наједном к себи и опамети се, те рече:

"Судбина је одредила да овде умре Киров син Камбиз."

65) Том приликом им само толико рече, а отприлике двадесет дана после тога позове к себи најугледније Персијанце и у њиховом присуству изјави:

"Персијанци, одлучио сам да вам одам своју највећу тајну. Ја сам, наиме, за време свог боравка у Египту уснио сан, а камо среће да га никад нисам ни сањао! Сањао сам како ми је дошао од куће гласник и јавио ми да Смердис седи на престолу и да главом додирује небески свод. Уплашио сам се да ће ме брат збацити са престола и брже-боље поступио сам без размишљања, јер није у човечјој моћи да отклони оно што му судбина одреди. Ја, лудак, пошаљем тада Прекаспа у Сузу са налогом да убије Смердиса. Кад је он извршио ово дело, живео сам без бојазни и нисам ни помишљао да ће се, после уклањања Смердиса, неко други да побуни против мене. Тако сам, преваривши се у вези са свим оним што је имало да се деси, заувек и без нужде постао братоубица, а лишен сам и престола. Маг Смердис је био заправо тај за кога ми је божанство у сну било рекло да ће се побунити против мене. Да, то дело сам ја извршио, и ви имајте на уму да син Киров Смердис није више у животу. Краљевску власт су приграбили маги, и то онај кога сам оставио да управља двором и његов брат Смердис. А онај који би се сада најпре требало да освети магима за нанесену ми увреду, доживео је да буде безумно убијен од његових најближих. А сада, кад њега више нема, Персијанци, сматрам за нужно да вам препоручим шта да урадите кад ја умрем. Преклињем вас боговима наше краљевине, и све вас, а нарочито присутне Ахемениде, да не дозволе да власт поново падне у руке Међана; него ако вам је одузму лукавством и на превару, и ви је од њих одузмите преваром; а ако су је силом узели, и ви је морате са што већом силом отети. Ако тако будете радили, земља вам доносила плодове, стада вам се умножавала, а жене вам

рађале децу и били заувек слободни! А ако не будете повратили власт и ако бар не покушате да је поново добијете, то вам онда желим сасвим супротно, и желим сваком Персијанцу да дочека овакав свршетак каков сам ја дочекао. Док је изговарао те речи, Камбиз зајеца и почне да оплакује своју судбину.

66) Кад су Персијанци видели краља где плаче, поцепају сви на себи своја одећа и ударе у велику кукњаву. Касније, пошто је кост почела да труне и пошто је у бутини брзо наступило тровање, смрт је уграбила Камбиза, сина Кирова, који је владао свега седам година и пет месеци, а да уопште није оставио иза себе ни мушке ни женске деце. Присутни Персијанци нису ипак поверовали да су се маги дочепали власти, него су мислили да је Камбиз намерно измислио причу о смрти Смердисовој да би нахушкао цео персијски народ против њега. Веровали су, дакле, да је на престо заиста дошао Киров син Смердис.

67) Прексасп је, наиме, упорно порицао да је убио Смердису, јер је за њега ипак било опасно да после Камбизове смрти призна да је својом руком убио Кирова сина. А после Камбизове смрти маг је без устручавања владао кроз преосталих седам месеци, док се није напунило осам година од доласка Камбизова на престо, и то на основу тога што је имао исто име као и Киров син Смердис. За све то време чинио је свима поданицима велика добротинства да су после његове смрти, осим Персијанаца, жалили за њим сви азијски народи. Маг је, наиме, послао изасланике свима азијским народима који су били под његовом влашћу и јавио им да их ослобађа пореза и војне службе за три године.

Отанова сумња

68) То им је објавио одмах после свог доласка на престо, а у осмом месецу се открило ко је и шта је он, и то на овај начин: Отан је био Фарнаспов син, а својим пореклом и богатством скоро најугледнији међу Персијанцима. И баш овај Отан први посумња да је маг син Киров, као што је у ствари и било, а на такву помисао дошао је због тога што маг није излазио из тврђаве и што никога од угледних Персијанаца није позивао пред своје очи. Пошто му је био сумњив, он овако уради: за Камбизом је била његова кћи, која се звала Федима. Ову исту је и маг узео за жену и живео са њом као са осталим Камбизовим женама. Отан се, дакле, обрати тој кћери и запита је с ким она иде у кревет, са Смердисом, сином Кировим, или са неким другим човеком. Ова му поручи да ни она сама не зна, јер није никада видела Кирова сина Смердису, а исто тако не зна ни ко је тај са којим она живи. Отан јој се поново обрати и поручи јој:

"Кад сама не познајеш Кирова сина Смердису, ти се обрати Атоси и питај је да ли она живи са оним истим човеком са којим и ти, јер је сигурно да она познаје свог рођеног брата."

На то му кћи одговори:

"Нити могу да разговарам са Атосом нити могу да видим икоју од жена које су овде са мном, јер нас је тај човек, ма ко он био, чим је ступио на престо, све раздвојио, и једну сместио на једну, а другу на другу страну."

69) Кад је то чуо, Отану је та ствар била још сумњивија, те пошаље кћери и трећу поруку, која гласи:

"Кћери моја, у твојим жилама тече племенита крв, и ти мораш да ризикујеш и да извршиш оно што ти отац наређује. Ако он није Смердис, син Киров, него онај за кога га ја држим, мора да буде кажњен што је живео с тобом и што је узео власт над Персијанцима, и све ће то скупо платити. А сад уради овако: кад дође к теби у постељу, и чим приметиш да је тврдо заспао, опипај му уши. Ако се увериш да има уши, знај да живиш са Смердисом, сином Кировим; а ако их не буде имао, онда је то маг Смердис."

На то му Федима поручи да се излаже великој опасности ако то буде учинила, јер ако он заиста не буде имао ушију, и ако примети да му их је она пипала, он ће је сигурно убити. Али ипак ће она то учинити. Она, дакле, обећа оцу да ће то извршити. А уши овог мага Смердису одсекао је

за време своје владе Кир, син Камбизов, и то због неке не баш незнатне кривице. Ова, дакле, Федима, Отанова кћи, изврши све онако како је обећала своме оцу. Кад је дошао ред на њу да иде код мага (јер Персијанцима жене долазе по реду), она дође и легне са њим у постељу, па кад је маг тврдо заспао, опипа му она уши. И врло се лако и јасно увери да овај човек нема ушију, па чим је, убрзо после тога, свануло, јави оцу како је и шта је.

Завера седморице

70) Отан позове своје најповерљивије људе, најугледније Персијанце Аспатина и Гобрија, и открије им целу ствар. Они су и сами раније слутили да је то тако, па кад им је Отан изнео предлоге, они одмах даду свој пристанак. Договоре се да сваки придобије по једног човека у кога имају највише поверења. Отан придобије Интафрена, Гобрије Мегабиза, а Аспатин Хидарна. Кад се сакупило њих шест, деси се случајно да у Сузу дође Дарије, син Хистаспов, из Персије, јер му је отац био тамо сатрап. Кад је, дакле, и овај дошао, ова шесторица одлуче да и њега придобију за себе.

71) Кад су се ова седморица састала, даду један другом веру и договоре се. Кад је дошао ред на Дарија да каже своје мишљење, он им изјави:

"Мислио сам да ја једини знам да се на краљевски престо попео маг, а да је Киров син Смердис умро, па сам због тога тако журно и дошао да се побуним против мага и да га убијем. А пошто се десило да и ви то знате, а не само ја, мислим да треба одмах прећи на посао да не бисмо били преухитрени, јер то не би било понајбоље."

На то изјави Отан:

"Хистаспов сине, отац ти је храбар човек и чини ми се да ни ти ниси ништа гори од свог оца; немој, дакле, на брзу руку и неопрезно да се упуштамо у такав подвиг, него га извршимо што опрезније. Треба да нас буде више па да га нападнемо."

Дарије на то одговори:

"Знајте, људи, који сте овде присутни, да ћете сви најлуђе изгинути ако послушате и урадите ово што вам је Отан предложио, јер ће неко, коме је више стало до своје личне користи, отићи и издати вас магу. Било би најбоље да сте се ослонили само на себе и да сте то сами извршили. Али, пошто сте одлучили да то откријете већем броју људи, па сте и мени то поверили, зато морамо тај подвиг или данас извршити, или знајте добро, ако нам узалуд прође данашњи дан, ја први нећу дозволити да ме неко оптужи магу, него ћу му ја сам отићи и све вас пријавити."

72) Кад је Отан видео да се Дарију жури, рече на то:

"Кад нас присиљаваш да се пожуримо и не дозвољаваш да будемо преухитрени, дед нам кажи како да уђемо у краљев двор и како да га заузмемо. Знаш, наиме, добро, иако ниси видео, али си могао чути, да се тамо свуда налазе страже. Како ћемо поред њих проћи?"

Дарије пак овако одговори:

"Отане, има много питања на која се не може одговорити речима, него, само делима; с друге стране, има прилика у којима су довољне само речи али се у њима не ствара никакво значајније дело. Знајте да ћемо врло лако проћи поред тамошњих стража! Прво и прво, нико се неће наћи ко ће се смети усудити да нас, тако угледне људе, не пропусти у двор, било из поштовања или из страха, а ја имам и један сјајан изговор за улазак у двор. Рећи ћу им да се управо враћам из Персије и да хоћу да изручим краљу неку поруку од мог оца. Тамо где је потребно да се лаже, треба лагати. Ми, наиме, хоћемо да лажима постигнемо оно исто што хоће да постигну и они који се служе истином; једни лажу онда кад хоће да постигну неку корист, а други говоре истину да помоћу ње дођу до неког циља и што се надају да ће имати неку већу корист. На тај начин разним средствима тежимо једном те истом циљу. Кад не бисмо имали пред очима никакав користан циљ, онда би онај који говори истину био сличан ономе који лаже, а онај који лаже сасвим би личио на онога који говори истину. Који нас од стражара на вратима сад пусти да

прођемо, за тог ће временом бити боље, а који буде покушао да нам се супротстави, прогласите га сместа за непријатеља, па пошто га уклонимо, бићемо ми господари ситуације у двору."

73) На то рече Гобрије:

"Пријатељи, кад ће нам се пружити боља прилика да или повратимо власт или, ако не будемо у стању да је преотмемо, да бар часно умремо? Ми смо Персијанци и над нама влада медски маг, и то маг који нема чак ни ушију. Сви ви, који сте били крај болесног Камбиза, свакако се сећате како нас је на самрти проклео ако не покушамо да преотмемо власт. Нисмо тада примили његов савет, него смо мислили да Камбиз говори ради клевете. Ја сам сада одлучио да послушам Дарија и да се не разиђемо са овог састанка, него да идемо одмах на мага и да га нападнемо."

То је рекао Гобрије и сви су се са тим сложили.

Прексаспово признање и самоубиство

74) Док су се они тако договарали, догоди се, на срећу, ово: маги су били одлучили да придобију Прексаспа за пријатеља, пошто му је Камбиз, тиме што му је стрелом убио сина, нанео велику увреду, а и због тога што је он једини знао за смрт Кирова сина Смердиса, кога је лично убио, а најзад још и зато што је Прексасп уживао највећи углед код Персијанаца. Због свега тога они га позову и, да би га придобили за пријатеља, затраже од њега да им се свечано закуне да ће ћутати и да ником неће одати да су они преварили Персијанце, и обећају да ће му дати небројено много блага. Кад је Прексасп пристао да учини све на шта су га маги наговарали, они изнесу пред њега други предлог, говорећи му да ће сазвати све Персијанце да се скупе под зидине тврђаве, а њему нареде да се попне на кулу и да објави народу да је њихов владар Смердис, син Киров, и нико други. То су му наредили баш из тих разлога што су знали да ће њему Персијанци најпре да поверују, јер је он често јавно изјављивао да је Смердис жив и порицао да га је убио.

75) Кад је Прексасп рекао да је спреман и то да учини, маги сазову Персијанце и нареде му да се попне на кулу и да им одржи говор. Пропустивши намерно да каже оно за што су га они молили, он им исприча по реду о свим Кировим прецима, почев од Ахемена, па кад је дошао до Кира, подсети их напоследку на сва добродетелства која им је Кир учинио. Кад је са тим завршио, он открије Персијанцима истину и изјави им да је до тада ћутао (јер је за њега било опасно да каже истину), а да је сада присиљен да каже истину. Још им изјави да је био присиљен од Камбиза да убије Смердиса, сина Кирова, и да су се маги попели на престо. Тада баца тешко проклетство на Персијанце ако поново не преотму власт и ако се не освете магима, па се са куле баца доле на главу. Тако је тада завршио Прексасп, који је за време целог свог живота уживао велик углед.

76) Кад су се ова седморица договорили да не чекају, него да сместа нападну мага, помоле се боговима и пођу а да нису ништа знали о томе шта се десило са Прексаспом. Кад су били на половини пута, па кад су дознали шта се десило са Прексаспом, склоне се с пута и почну се поново договарати. Отан и његове присталице предложе да се ствар одложи и да се не предузима ништа све док траје општа гунгула, а Дарије и његове присталице предложе да се пође одмах без одлагања и да се изврши оно што су наумили. Док су се тако препирали, угледају изненада седам пари соколова како гоне два пара орлова, како их черупају и растржу. Видевши то, сва седморица прихвате Даријев предлог и, охрабрени птицама, пођу у двор.

Пад лажног Смердиса и убиство мага

77) Кад су дошли на улаз, десило се баш онако како је Дарије предвидео. Стражари са страхопоштовањем пропусте у двор персијске прваке, који су ушли уздајући се у божанску помоћ, и не слутећи да ће они тако нешто да ураде; чак их ниједан од њих ништа и не упита. Кад су поред ових ушли у двориште, наиђу на евнухе који су краљу носили поруке. Ови их запитају зашто су дошли и, док су их испитивали, запрете стражарима што су их пропустили, те сву седморицу

задрже кад су ови хтели да пођу даље. Ова седморица, на дати знак, извуку мачеве и сместа прободу сваког ко их је хтео да задржи, па јурну у мушку одају.

78) Оба мага налазила су се случајно у то време у двору и договарали се о догађају у вези са Прекаспом. Кад су чули галаму и запомагање евнуха, дотрче оба двојица, па дознавши о чему се ради, одлуче да се бране. Један од њих дограби брзо стрелу, а други се лати копља. И ту дође до гушања. Онај са луком у рукама није могао ништа да учини, јер су се непријатељи налазили у непосредној близини, а овај други се бранио копљем и прво рани Аспатина у бутину, а затим Интафрена у око. Интафрен изгуби једно око, али ипак не умре од те ране. Док је један маг ове ранио, други, пошто му лук није био ни од какве користи, побегне у спаваћу собу, из које се улазило у салу за мушке, и покуша да за собом затвори врата, али двојица од ове седморице, Дарије и Гобрије, јурну заједно за њим. Кад је дошло до рвања између Гобрија и мага, Дарије застане и није знао шта да уради, јер је у одаји био мрак, па се бојао да не удари Гобрија. Кад је Гобрије видео да Дарије стоји поред њих беспослен, запита га зашто не удара. Овај му одговори:

"Бојим се да не ударим тебе."

Гобрије му на то рече:

"Боди, па макар обојицу пробо."

Дарије га послуша, замахне и случајно погоди мага.

79) Кад су побили маге и одсекли им главе, оставе тамо своје рањенике, пошто ови нису могли да пођу са њима, а и ради заштите тврђаве. Остала петорица уз велику галаму, и вичући, истрче са главама мага у рукама напоље, те позову остале Персијанце, испричају им шта се догодило и покаже им главе. Истовремено убију сваког мага на којег су наишли. А кад су Персијанци дознали шта су ова седморица урадила, и кад су чули да су их маги преварили, сматрали су да и они морају тако нешто да ураде, па изваде сабље и почну да убијају маге где год су кога нашли. Да их није спречила ноћ која је убрзо пала, не би ниједног оставили у животу. Тај дан сматрају Персијанци за највећи свој празник и тог дана одржавају се код њих велике свечаности. Персијанци су тај празник звали „Магомора", и тога дана забрањено је сваком магу да се појави пред светом, него морају да проведу цео дан код својих кућа.

Завереници се саветују о облику владавине

80) Кад се стишала галама, која је трајала пуних пет дана, одржавали су побуњеници против мага саветовања о државном уређењу, и ту су одржани говори који неким Хеленима изгледају невероватни, а за које тврдим да су заиста и одржани. Отан предложи да се власт преда јавно Персијанцима и рече:

"Мислим да не треба више дозволити да власт дође у руке једном од нас, јер то није ни добро ни корисно. Наиме, знате добро до чега је довело Камбизово лудило, а сви сте искусили и магову обест. А како би и била добра монархија у којој неодговорни владар може да ради шта му је воља? Јер, ако и најбољег попнемо на престо, он ће променити своју ћуд. Он побесни од силног обиља у коме живи, а завист је урођена човеку од његова постанка. А кад постане обестан и завидљив, стекао је све услове за потпуно неваљалство. Он ће, наиме, час од беса, а час из зависти да чини многе будалаштине. А ипак такав човек не би требало да буде завидљив, јер има на расположењу сва добра. Али он, напротив, поступа са својим поданицима сасвим друкчије. Најбољима завиди зато што су здрави и живи, а воли најгоре грађане, док се клевете и доставе примају као нешто најлепше и најбоље. Али је најчудније од свега ово: ако му се, наиме, одвише не дивиш, он се љути што га у довољној мери не поштујеш; а ако га неко свесрдно подвори, он му пребацује да је улизица. А сад ћу да изнесем оно што је најгоре. Он укида обичаје наших предака, силује жене и убија њихове људе без суда и без оптужбе. Влада народа је, пре свега, и по имену нешто најлепше на свету, и она, пре свега, значи равноправност за све; и друго, под њом се не дешавају ствари какве се дешавају под влашћу једнога. За службу ће бити коцком биран и биће

одговоран за свој посао, а све одлуке износиће пред скупштину. Предлажем, дакле, да не примите монархију и да заведете владу народа, јер је у народној маси све."

81) То је био Отанов предлог. Мегабиз, међутим, предложи да се уведе влада неколицине, такозвана олигархија, па рече:

"Слажем се са Отаном што тражи да се укине тиранија, али изјављујем да је јако погрешно кад је предложио да се заведе влада народа, јер нема ничега глупљег ни обеснијег него што је непросвећена гомила. Ако смо се спасли владе и насиља тираније само зато да, бисмо пали у раље необузданој и бесној гомили то би тек било неподношљиво! Јер кад тиранин нешто ради, он бар разуме шта ради, а бескрајна гомила није у стању да нешто зна. А како би и могла да зна кад ништа није ни научила нити је ишта од куће донела? Зар се неће устремити на послове без икаквог разумевања, као нека набујала река? Дакле, ко Персијанцима жели зло, тај ће предложити да се да власт народу, а ја мислим да би требало да изаберете савет од најбољих људи и да му предате власт, јер и ми спадамо међу те. Најбољи ће сигурно знати да дају и најбоље савете."

То је био предлог који је изнео Мегабиз, а трећи је изнео свој предлог Дарије, изјавивши:

82) "Мислим да је правилно оно што је Мегабиз рекао за гомилу, али није правилно оно што је тврдио за владу неколицине, тј. олигархију. Од три постојећа облика владавине, за које тврдим да су и најбољи, а то су влада целог народа, или демократија, па влада најбољих, или олигархија, и влада једног, или монархија. Ја ипак тврдим да монархија има највећа преимућства. Нема, дакле, ничег бољег од владавине најбољег човека. Уживајући, наиме, толики углед, он би се и те како бринуо о народу, и, пре свега, држао би у тајности планове против непријатеља. У олигархији, тј. под управом неколицине, напротив, где многи теже да се истакну у раду за заједничко добро, лако долази до међусобних сукоба. Пошто сваки од њих хоће да је први и да победи његово мишљење, долази међу њима до жестоких сукоба, који се претварају у побуне а ове опет у покољ, а из покоља се прелази на власт једног човека, монархију и тиме се јасно доказује да је овај облик владавине најбољи. Кад је опет гомила на власти немогуће је да најгори не, избију на површину; не само да међу њима не долази до сукоба него, напротив, међу њима долази до присног пријатељства, јер ти најгори сложено обављају све послове, и у тајности. Овако стање траје све докле док на власт не избије један човек из гомиле и не учини овима крај. Због тога га светина и обожава, а ускоро се обожавани проглашује за монарха, тј. јединог господара. Ето, и на основу тога је јасно да је најбоља монархија. Једном речи, да укратко кажемо, откуд нам је дошла слобода и ко нам је њу дао? Да ли нам је слободу дала гомила, или влада неколицине, или поједини владар? Пошто смо стекли своју слободу захваљујући једном човеку, мислим да и сада треба да прогласимо монархију, а да при томе пазимо да нам се не укидају обичаји предака јер то не би било најбоље."

83) Дакле, ова тројица изнесу ове предлоге, а остала четворица од њих седморице прикључе се овом последњем, Даријевом мишљењу. Отан, који је за Персијанце предлагао равноправност, кад је његов предлог био одбачен, устане и изјави им:

"Другови завереници, јасно је да један од нас треба да буде краљ, било да буде коцком изабран или да се обратимо персијској јавности да га она изабере већином гласова, или, најзад, на неки други начин. Ја се, наиме, нећу са вама такмичити за власт, јер нити хоћу да владам над неким, нити да неко нада мном влада, и ја се одричем власти, под условом да никада не дођем под власт ниједног од вас, ни ја нити моји потомци."

Кад је овај то изјавио, остала шесторица пристану на његов услов. Он се, дакле, једини од њих није отимао за власт, него је напустио њихово друштво. Иста та кућа је и данданас једина у Персији која ужива потпуну слободу и живи по својој вољи, али не ради ништа што би било противно персијским обичајима и законима.

Дарије постаје краљ.

84) Остала шесторица почну се договарати о томе како би најправилније изабрали краља. Прво су одлучили да онај који од њих седморице буде изабран за краља, сваке године даде на поклон Отану, и свим његовим потомцима, најфиније медско одело и да им укаже све највеће почести какве се обично указују у Персији. Одлучили су да му укажу те почести због тога што је први организовао заверу и њих увео у њу. То су одлучили само за Отана, а за себе су одлучили да сваки од њих може улазити у двор без пријаве, у времену кад краљ не спава са краљицом, и да се краљ не сме женити са друге стране, него само из куће завереника. А о избору краља одлуче ово: да изјашу у предграђе и чији коњ приликом изласка сунца први зарже, тај да буде краљ.

85) Дарије је имао једног мудрог коњушара, који се звао Ебар. Кад су се разишли, Дарије рече овоме:

"Ебаре, одлучили смо да овако изаберемо краља: да изјашемо, и чији коњ приликом изласка сунца буде први зарзао, тај ће бити краљ. А сада, ако си мало довитљив, удеси да нама припадне то достојанство, а не неком другом."

Ебар му овако одговори:

"Господару, ако од тога само зависи да ли ћеш бити краљ или не, немој се ништа бојати и сматрај за сигурно да ћеш само ти постати краљ и нико други. Такво средство ја имам."

На то му Дарије рече:

"Ако заиста знаш тако нешто, време је да се припремиш и да не закасниш, јер ујутру рано имамо такмичење."

Чувши то, Ебар уради овако: кад се смркло, одведе он једну Даријеву кобилу у предграђе, и то ону коју је Даријев ждребац нарочито волео, привеже је и доведе пастува, те га је дуго водио сасвим близу кобиле, да је се дотицао, па га је најзад и пустио да скочи на њу.

86) У свануће идућег дана појаве се сва шесторица, као што су се били договорили, на коњима. Кад су изјашали у предграђе, па кад су пролазили поред оног места где је претходне ноћи била везана кобила, ту се заигра Даријев коњ и зарже. Истовремено, док је коњ то радио, севне муња и загрми из ведре неба. Пошто се то десило, то се протумачило као да је виша сила потврдила Дарија за краља, те сви присугни скоче са својих коња и поклоне се Дарију.

87) Једни кажу да је то Ебар тако био удесио, а други, опет, причају (јер су у Персији кружиле две приче) да је Ебар ухватио кобилу руком за полни уд и ставио руку у цеп од чакшира, па кад је приликом изласка сунца требало да коњи крену, он је принео руку ноздрвама Даријева пастува, који је одмах чим је то омирисао почео да фрче и да рже.

88) Тако је Хистаспов син Дарије признат за краља, и признавали су му власт сви азијски народи, осим Арабљана, иако их је био покорио прво Кир, а после њега и Камбиз. Арабљани нису никад доспели у ропство Персијанаца, него су им постали савезници, пошто су пустили Камбиза да прође кроз њихову земљу против Египта. Јер да су се Арабљани успротивили, не би Персијанци могли упасти у Египат. Дарије се прво оженио двома најугледнијим Персијанкама, и то двома Кировим кћерима, Атосом и Аристоном. Атоса је била удата за свог брата Камбиза, па затим за мага, а Аристону је узео као девојку. Други пут се оженио ћерком Смердиса, сина Кирова, која се звала Пармија. Имао је за жену и Отанову кћер, ону која је раскринкала мага. И његова моћ постаде потпуна. Тада је прво дао да се направи и постави један камени кип који је представљао коњаника и на њему је био урезан овај натпис:

"Дарије Хистаспов син, помоћу овог коња (назначено је и његово име) и помоћу свог коњушара Ебара постао је персијски краљ."

Дарије уводи порез. Подела земље на сатрапије

89) Кад је то урадио, поделио је Персију на двадесет покрајина или, како их они зову, сатрапија. Установивши сатрапије и поставивши сатрапе, одреди колико ће који народ да плаћа

пореза, а поред ових наметне порез и суседима, па је чак отишао даље од суседа и присајединио својим покрајинама народе који су били удаљени од њега. Овако је поделио годишњи порез на поједине покрајине: наредио је да они који су плаћали порез у сребру врше обрачун у талентима, који су имали бабилонску меру, а да они који су плаћали у злату обрачунавају таленте по еубејској мери. Бабилонски таленат садржи у себи седамдесет (и осам) еубејских мина. За време Кирове владе, а исто тако и Камбизове, није био одређиван никакав порез, него су доношени дарови. Због овог разрезивања пореза и других сличних ствари Персијанци кажу да је Дарије био ситни трговац, Камбиз господин, а Кир отац, јер је Дарије у свему водио трговину, Камбиз био неприступачан и безобзиран, а Кир милостив и мислио је увек о њиховом добру.

90) Од Јоњана, Магнећана у Азији, Еолаца, Караца, Ликијаца, Милијаца и Памфиљана (пошто су они сачињавали једно пореско подручје) добијао је четири стотине талената сребра. То му је била прва сатрапија. Од Мизијаца, Лиђана, Ласоњана, Кабаљана и Хитењана добијао је пет стотина талената. То му је била друга сатрапија. Од хелеспонћана, који се налазе на десној страни при улазу у Хелеспонт, Фрижана, Трачана из Азије, Пафлагонаца, Маријандина и Сиријаца добијао је на име пореза три стотине и шездесет талената. Ово му је била трећа сатрапија. Киличани су му давали три стотине шездесет белих коња, дакле по једног дневно, и пет стотина талената у сребру. Од тога је трошио сто и четрдесет талената на коњицу, која се налазила у Киликији као гранична посада, а осталих триста и шездесет талената доношено је Дарију. Ово је била четврта сатрапија.

91) Почев од Посидејева града који је основао Амфилох, син Амфијарејев, на граници између Киликије и Сирије, па све до египатске границе, изузев земљишта које је припадало Арабљанима (јер овоме није био наметнут порез), одатле је добијао триста и педесет талената. А у састав ове сатрапије улазили су и цела Феникија, такозвана Сирска Палестина и Кипар. То је била пета сатрапија. Из Египта и из суседне Либије, Кирене и Барке (јер је ове покрајине био спојио с Египтом) добијао је седам стотина талената, осим сребра који се добијао од риболова на Мерис језеру. Дакле, осим овога сребра, и поред приноса у житу, добијао је и седам стотина талената. Морали су, наиме, да дају сто двадесет хиљада мерица жита оним Персијанцима који су били смештени у Белој тврђави у Мемфису и њиховим најамницима. То је била шеста сатрапија. Сагагиде, Гандаријци, Дадици и Апарите плаћали су заједно сто седамдесет талената. То је била седма сатрапија. Из Сузе и осталих кисијских покрајина добијао је три стотине. То је била осма сатрапија.

92) Из Бабилона и остале Азије добијао је хиљаду талената у сребру и пет стотина ушкопљених дечака. Ово је девета сатрапија. Из Агбатане и остале Медије, од Парикањана и Ортокорибанћана четири стотине и педесет талената. Ово је била десета сатрапија. Каспијци, Паусике, Пантимати и Дарите плаћали су заједно две стотине талената. То је била једанаеста сатрапија. Из Бактрије, у пределу од Бактрије до Егла, порез је износио три стотине и шездесет талената. Ово је била дванаеста сатрапија.

93) Из Понтијске покрајине и Арменије и суседа до Црног мора добијао је четири стотине талената. Ово је тринаеста сатрапија. Од Сагарћана, Сарангејаца, Таманејаца, Утијаца, Мика и становника острва у Еритрејском мору, на којима је краљ населио такозване пресељенике, од свих ових добијао је шест стотина талената. То је била четрнаеста сатрапија. Саке и Каспијци плаћали су две стотине и педесет талената. Ово је била петнаеста сатрапија.

94) Парти, Хоразмијци, Согди и Аријци три стотине талената. Ово је била шеснаеста сатрапија. Парикањани и Етиопљани из Азије плаћали су четири стотине талената. То је била седамнаеста сатрапија. Матијенцима, Саспирима и Алароћанима одредио је две стотине талената. Ово је била осамнаеста сатрапија. Мосхима, Тибаренима, Макронима, Мосиничанима и Марима разрекао је три стотине талената. Ово је била деветнаеста сатрапија. А Инди, којих, колико ја знам, има

највише на свету, морали су да плаћају већи порез од свих, и то три стотине шездесет талената злата у праху. Ово је двадесета сатрапија.

95) Кад се саберу бабилонске и еубејске мере сребра, то износи девет хиљада осам стотина и осамдесет талената. Ако одредимо вредност злата према сребру са тринаест према један, онда излази да је злата у праху било четири хиљаде шест стотина и осамдесет еубејских талената. Тако је Дарије, кад се то израчуна у еубејским талентима, имао годишње четрнаест хиљада пет стотина и шездесет талената прихода. Ту још нисам урачунао мање приходе.

96) Ово је био приход од пореза који је Дарије добијао из Азије и од малог броја земаља Либије. Касније је он примао порез и с острва и од становника Европе све до Тесалије. Ове приходе остављао је Дарије у ризницу овако: истопио је све и уливао у земљане ћупове, па кад је посуда била пуна, он ју је онда разбио. Кад год би му затребало новаца, он би сваки пут одсекао онолико колико би му требало.

97) То су биле сатрапије и порез који су морале да плаћају. Једино нисам споменуо Персију и њено пореско задужење, јер су Персијанци живели у земљи која је била опроштена пореза. Још и овим народима није било одређено да плаћају порез, него им је остављено да добровољно шаљу дарове. То су били: Етиопљани на египатској граници, које је на походу против дуговеких Етиопљана покорио Камбиз, а који станују у околини светог града Низе и приређују светковине у част Диониса. (Ови Етиопљани и њихови суседи хране се истим усевима као и Каланћани из Индије и граде куће под земљом.) И једни и други од ових плаћају порез сваке треће године, а плаћају га и данданас, по три мерице сувог злата, двеста трупаца абносова дрвета, пет етиопских дечака и двадесет великих слонових зуба. Колхима и њиховим суседима до планине Кавказа остављено је да добровољно шаљу дарове (јер се персијска власт простирала до те планине, а северно од планине Кавказа још се не зна за Персијанце). Ови још и данданас сваких пет година добровољно шаљу дарове, и то по сто дечака и сто девојчица. Арабљани шаљу сваке године по хиљаду талената тамњана. То су, дакле, ти поклони које је краљ примао осим пореза.

Индуси. Њихови обичаји

98) А Индуси ову велику количину злата, од кога смо рекли да праве златни прах и шаљу краљу, добијају овако. На истоку од Индије почиње, колико нам је познато, пустиња, а Индуси живе најдаље на истоку од свих народа у Азији о којима се нешто сигурно зна. На истоку од Индије налази се, наима, због песка, гола и ненасељена пустиња. У Индији има много народа и они сви не говоре истим језиком. Једни су од њих сточари, а други нису. Неки други опет живе у речним мочварама и хране се пресном рибом, на коју иду у лов на чамцима од трске, а сваки чамцац направљен је од једног чланка трске. Ови Индуси носе одело од сите. Кад покосе ситу у реци и излупају је, плету од ње грудњак, сличан кошари, и облаче га на себе као оклоп.

99) Други Индуси који станују источније од ових, сточари су, хране се сировим месом, а зову се Падејци. За њих се прича да имају овакве обичаје. Кад се неки њихов земљак разболи, било жена или човек, онда мушкарца убијају његови најближи пријатељи под изговором да ће им, ако умре од болести, покварити месо. А ако он каже да није болестан, ови му не верују, него га убијају и приреде од њега гозбу. Ако се пак разболи жена, тако исто поступе са њом жене као што су тамо поступили мушкарци. А онога који дочека старост закољу и прождеру. Многи од њих и не доживе дубоку старост. Сваког они убијају и пре него што се разболи.

100) А код других Индуса постоји опет овакав обичај. Они не убијају ништа што је живо, нити што сеју, нити им пада на памет да граде куће. Хране се само биљкама а код њих расте нека махунаста биљка, по величини слична просу, која сама расте из земље и њу скупљају, па је заједно

са махуном кувају и једу. Кад се неки од њих разболи, он оде у пустињу и тамо лежи, а нико се не брине о њему ни кад умре ни док је болестан.

101) Полно опћење код свих Индуса које сам споменуо врши се јавно, као код стоке, и сви имају једнаку боју коже, скоро исту као и Етиопљани. Њихово семе којим оплођавају жене није исто као код других људи, него је црно као и боја коже. Исто такво семе избацују и Етиопљани. Ови Индуси станују даље према југу од Персије и нису никад признавали власт Дарија.

102) А други Индуси, који станују северније од осталих Индуса, у близини града Каспатира и на граници Пактијске земље, имају скоро исти начин живота као и Бактријанци. Ови су истовремено и најхрабнији народ у Индији и вештаци у проналажењу злата, јер од њих почиње да се протеже пустиња и песак. А у песку ове пустиње расту мрави који су по величини мањи од пса, а већи од лисице. Има их, наиме, неколико и код персијског краља, и они су или ухваћени у тој пустињи. Ови мрави граде себи станове под земљом и при том избацују песак на површину земље, као и мрави у Хелади, а и по изгледу су слични овима. Песак који они избацују има у себи злата. Индуси иду по овај песак у пустињу и сваки спрегне по три камиле, и то са леве и десне стране веже за уже по једног мужјака, а у средини женку. Он јаше на њој и најрадије упреже ону која се недавно ождребила и мора да остави ждребе код куће. Камиле су им, наиме, брзе као и коњи и, осим тога, могу да носе и веће терете.

103) Оним Хеленима који знају како изгледа камила нећу је описивати, али ћу споменути оно што код ње није познато. На стражњим ногама има четири буга и четири колена, а полни органи између стражњих ногу окренути су према репу.

104) На тај начин, дакле, и са таквом запрегом крећу Индуси по злато и удешавају то тако да се тај посао обавља по највећој врућини, јер због претеране топлоте мрави се сакрију под земљу. А тамо је највећа жега изјутра, а не у подне, као у другим крајевима, и она страшно пржи отприлике до десет сати. Сунце је у то време много јаче него у Хелади у подне, тако да се морају још ујутру рано да освежавају водом. Око подне је пак у Индији врућина скоро иста као и у другим крајевима, а после подне тамо је сунце као на другом месту изјутра. И од тада, са спуштањем сунца, бива све свежије, док за време његова заласка буде баш јако хладно.

105) Чим Индуси са врећама стигну на ово земљиште, они напуне вреће песком и што брже се враћају натраг, јер их, по причању Персијанаца, мрави осете по мирису и почну одмах да их гоне. А нема на свету нечег бржег од њих, тако да, ако Индуси довољно не одмакну док се мрави не сакупе, ниједан од њих не изнесе живу главу. Тада мужјаке од камила, пошто су слабији у трчању од женки, пуштају из запреге, додуше не обадва у исто време, а женке, које мисле на своју остављену младунчад, никако не попуштају. Ето, по причању Персијанаца, Индуси већином тако долазе до злата, а мању количину добијају копањем.

106) Тако су крајњи предели земље обдарени најскупоценијим благом, као што је Хелада обдарена најлепшим поднебљем. Тако је, као што сам већ малопре напоменуо, Индија најисточније насељена земља на свету. Тамо, прво, живе много веће четвороножне животиње и птице него ма у којој земљи на свету, осим коња (јер су они мањи него медски, који се још зову и несесјски); затим, тамо има злата у неизмерним количинама, које се делом ископава, а делом га наносе реке или га, како сам већ показао, отимају од мрава. Дивље дрвеће рађа неком врстом вуне, која је по каквоћи и издржљивости боља од овчије, и од те вуне с дрвећа праве Индуси себи одела.

Арабљани и њихово богатство

107) А најјужније насељена земља је Арабија, у којој једино на свету успевају: тамњан, измирна, касијски ловор, цимет и гума. До свих тих ствари, осим измирне, долазе Арабљани великим и тешким трудом. Тамњан сакупљају тако што стављају на ватру стираксово дрво, које Феничани увозе у Хеладу; долазе, дакле, до тамњана изгарањем тог дрвета. Та стабла пак на којима се ствара тамњан чувају мале шарене крилате змије, што у јатима налећу и на Египат. Оне се ничим другим не могу отерати са тих стабала него само димом од стиракса.

108) А Арабљани и то тврде да би се и цела земља напунила овим змијама да се с њима не дешава оно исто што знамо да се дешава с отровницама. Мудра божанска промисао некако је правилно удесила да се све плашљиве животиње, које људи једу, јако размножавају да их не би нестало, а све дивље и опасне се мало множе. Тако, на пример, зец рађа много младих зато што га тамане све звери, птице, па и човек. Он је једина животиња чија женка пре него што се окоти постаје још једном скотна, те је једно младунче већ длакаво у утроби, друго је голо, треће се тек ствара у материци, а четврто се тек зачиње. Ето таква је ова животиња. С друге пак стране, лавица, најстрашнија и најјача звер, за време целог свог живота рађа само једно младунче, јер за време рађања избацује са младунчетом и своју материцу. То се дешава због овога: кад младунче у мајчиној утроби почне да се миче, па пошто има најоштрије нокте од свих звери, оно цепа материцу, и што више расте, то је више исцепа; пред сам порођај од материце не остане скоро ништа.

109) Тако, кад би се у Арабији и змије отровнице и крилате змије размножавале по томе како је то природа удесила, не би имали људи где да живе; овако, за време парења женка шчепа мушкарца за шију, кад он после свршеног полног опћења сиђе с ње, и чврсто га држи зубима док му је не прегризе. На споменути начин завршава мужјак свој живот, а женка мора да испашта за убиство мужјака. Још у мајчиној утроби младунци се свете за очеву смрт. Они прогризу материцу и долазе на свет на тај начин што прогризају мајчин трбух. А оне друге змије, које нису опасне по људе, носе јаја и легу јако много младих. Отровница има у свакој земљи, а крилатих змија има само у Арабији у већем броју и нигде на другом месту. Због тога и изгледа да их има тако много.

110) Тако долазе Арабљани до тамњана, а до касијског ловора долазе на следећи начин. Пошто цело тело огрну сувим говеђим и другим кожама, а исто тако и лице, осим очију, одлазе по касијски ловор. Он расте у плитким мочварама, у којима и око њих, живе неке крилате животиње које су врло сличне слепим мишевима, које страшно циче и опасно нападају на човека. За време брања касијског ловора они морају да се бране од њих.

111) А цимет скупљају на још чудноватији начин. Откуд он долази и у којој земљи успева, то не знају да кажу. Једино је вероватно што причају да расте у оним пределима у којима је одрастао и бог Дионис. Причају да те суварке, које смо ми од Феничана научили да зовемо цимет, доносе неке огромне птице, стављају их у гнезда саграђена од блата на стрмим стенама, до којих људи никако не могу да допру. Арабљани су се, у погледу овога, овако сналазили: исеку лешеве уинулих крава, магараца и друге стоке на што веће комаде, па их односе на места која се налазе у близини гнезда, те се онда удаље. Тада птице слећу и односе месо од споменуте стоке у своја гнезда која, пошто не могу да издрже тежину, откидају се и падају доле. Ови онда долазе и скупљају цимет, а кад га покупе, доспева одатле у друге земље.

112) А још је чудноватије како скупљају леданон, који Арабљани називају ладанон. Он се, наиме, ствара на месту које највише смрди, а ипак има најлепши мирис. Налази се под брадом јараца, где цури као смола из дрвета. Употребљава се највише као маст за мазање, и Арабљани највише миришу на њега.

113) То сам имао да кажем о мирисима на које величанствено и пријатно мирише Арабија. Имају две значајне врсте оваца достојних дивљења, какве се не могу видети нигде на другом

месту. Једне од њих имају дуге репове, и то не краће од три лакта. Кад неко дозволи да им се репови вуку по земљи, они им се израђаве од трења по земљи. Али сад сваки пастир, који зна да теше дрво, направи једна мала колица, те свакој овци везује испод репа по једна таква колица. А код других оваца репови су, опет, један лакат широки.

Богатство осталих крајева

114) На крајњем југозападу налази се Етиопија. У њој има много злата, огромних слонova, свакојаког дивљег дрвећа, између осталог и ебонosa, па лепих, врло великих и дуговечних људи.

115) То су, дакле, насељене земље на крајњим границама Азије и Либије; али о земљама у крајњим западним пределима Европе нисам у стању ништа тачно да кажем. Не слажем се, наиме, с тим да постоји река коју барбари зову Еридан, а која се на северу улива у море и са које нам, како се прича, долази јантар, а не знам такође ни за Коситерска острва, са којих нам опет долази коситер. Већ само име Еридан доказује да он није варварска реч, него хеленска, и ту је реч први створио неки песник. Исто тако нисам могао да чујем ни од кога, иако сам се око тога много трудио, ко је лично видео та места, да ли постоји море у том делу Европе. У сваком случају је истина да нам коситер и јантар долазе из оних најудаљенијих предела.

116) Изгледа да у северној Европи има јако много злата. Али не могу ништа поуздано да кажем о томе како се оно добија. Прича се да га једнооки људи, Аримаспи, отимају од јастребова. Не верујем ни у то да се рађају људи са једним оком, а да у свему другом изгледају као и остали људи. Изгледа да ове земље на крају света окружују целу осталу земљу и скривају у себи све оно што је за нас најлепше и најдрагоценије.

117) Постоји у Азији равница, окружена са свих страна планинама, и у којој се налази пет клисура. Лежи на граници Хоразмије, Хирканије, Партије, Сарангије и Таманеје, и некада је припадала Хоразмијцима, а откад је власт у рукама Персијанаца, она припада краљу. Испод брда које је опкољава извире велика река која се зове Акес. Ова река текла је раније кроз пет рукаваца и натапала њиве поменутих народа, јер им је сваки од тих рукаваца долазио кроз једну од оних клисура, а откад су пали под власт Персијанаца, доживели су ово. Краљ је ове клисуре у планинама зазидао и на сваку од њих наместио врата, па кад вода није могла да отиче, претворила се долина међу планинама у море, јер је река притицала у њу, а није никуд отицала. Тако су ови људи дошли у велику неприлику, јер су раније били навикли да ту воду употребљавају за наводњавање, а сад је нису имали. Бог им, наиме, за време зиме шаље много кише, као и другим људима, али им је лети неопходно потребна вода, пошто сеју сезам и пиринач. Кад им понестане воде, долазе са женама у Персију, па дигну кукњаву и вичу пред краљевим вратима. Краљ обично наређује да се прво отворе врта на клисурама код оних који су у највећој оскудици. Кад им се земља довољно напије воде, та се брана затвара, па се онда нареди да се отварају бране редом код оних осталих, према томе кад је коме нужније. Како сам чуо, отварањем ових брана зарађује он силан новац, поред редовног пореза. Тако је с тим.

Смрт Интафренова

118) А Интафрен, један од седморице завереника против мага, морао је да плати главом за злочин, и то ускоро после збацивања мага. Хтео је, наиме, да уђе у двор и да се посаветује с краљем, јер је по закону сваки од завереника имао право да уђе у двор без пријаве, осим у случају кад је краљ био у кревету с краљицом. И тако Интафрен није сматрао за потребно да се пријављује, него је, пошто је и он био један од те седморице, хтео да уђе. Стражар и дежурни слуга нису хтели да га пусте и рекли су му да је краљ у кревету с краљицом. Мислећи да они лажу, Интафрен учини ово: тргне мач и одсече овима уши и носеве, обеси их на узду од коња, привеже им то за врат и отера их. Ови пак изађу пред краља и кажу му због чега су то претрпели.

119) Дарије пак, бојећи се да то ова шесторица раде по договору, позове к себи једног по једног и запита их да ли одобравају тај поступак. Кад се уверио да Интафрен није то урадио с њиховом помоћу, ухапси њега, синове му и све рођаке, баци их у тамницу и осуди на смрт, јер је сумњао на њега и његове рођаке да припремају побуну против њега. Али је Интафренова жена стално долазила на краљевска врата и тамо плакала и јаукала. Пошто је стално то радила, Дарије се на њу сажали, пошаље јој гласника и запита је:

"Жено, краљ Дарије ти дозвољава да ослободиш једног од својих рођака из тамнице. Кажи кога хоћеш?"

После кратког размишљања она одговори:

"Кад ми краљ поклања живот једног од њих, молим да ми од свих њих ослободи брата."

Дознавши за то и зачудивши се, Дарије јој преко гласника рече:

"Жено, пита те краљ зашто ниси тражила да ти ослободи мужа или децу, него тражиш да ти поштеди брата, који ти није ни тако близак као деца, ни тако драг као муж."

Ова му овако одговори:

"Господару, ако бог да, могу имати и другог мужа и могу родити друге синове, ако ове будем изгубила, али другог брата не могу никако стећи, пошто ми ни отац ни мати нису више у животу."

Кад је изрекла своје мишљење, Дарије је помислио да жена има право и пусти јој оног за кога је молила и, пошто му се допала, поклони јој и најстаријег сина, а све остале погуби. Ето тако је убрзо погинуо један од ове седморице.

Сатрап Орет одлучује да освоји Сам

120) Некако баш за време Камбизове болести десило се ово. У Сарду је био Персијанац Орет, кога је још Кир био поставио за сатрапа. Овом је пало на памет да изврши један необичан злочин. Одлучио је да убије Поликрата са Сама, који му није ништа нажао учинио, нити је, како се то обично каже, могао да чује да је Поликрат икад ма и једну рђаву реч о њему рекао, нити га је икада пре тога видео, и то из ових разлога. Кад су седели пред краљевим вратима Орет и један други Персијанац, коме је било име Митробат, сатрап Даскилејске сатрапије, из разговора почну они и да се свађају. Препирали су се око тога ко је од њих двојице бољи, па је Митробат подругљиво добацио Орету:

"И ти си ми неки човек, кад ниси био кадар да освојиш за нашег краља острво Сам, које се налази поред твоје сатрапије, а које је било тако лако освојити да је један од домородаца био у стању да изазове побуну и да га освоји са петнаест наоружаних људи и да још и сад тамо влада."

Једни кажу да Орет, чувши то и увредивши се јако, није решио да се освети овоме који му је то рекао, него се реши да убије Поликрата, због кога је ту увреду добио.

Поликратова смрт. Орета стиже казна

121) Мањи број њих причају да је Орет послао изасланика на Сам да моли Поликрата за нешто (а не каже се за шта). И овај је нашао Поликрата где седи у мушкој одаји са Анакреонтом са Теја. Поликрат је или намерно омаловажио Оретову поруку или се то можда и случајно десило. Кад је, наиме, Оретов гласник дошао, Поликрат је (пошто је био окренут зиду) и даље разговарао и није на њега ни обраћао пажњу, нити му је одговорио.

122) То су, по причању, била та два узрока Поликратове смрти, и сваки ће по свом нахођењу да поверује у један од њих. Овај, дакле, Орет, који је имао двор у Магнезији, на реци Меандру, пошаље писмо на Сам по Гиговом сину Мирсу, Лиђанину, пошто је знао за Поликратове намере. Поликрат је, наиме, колико нам је познато, био први од Хелена коме је пало на памет да завлада морем, поред Миноја из Кноса и оних који су пре њега владали морем. Али у историји Поликрат је

први имао добре изгледе да ће завладати Јонијом и острвима. Сазнавши за ове његове намере, Орет му пошаље писмо и поручи му:

"Орет Поликрату ово поручује: чујем да се спремаш на велике подвиге и да немаш потребног новца за своје планове. Ако ме послушаш и урадиш оно што ти будем саветовао, моћи ћеш да оствариш своју замисао, а и мени ћеш помоћи. Сазнао сам, наиме, из поузданих извора да ми краљ Камбиз ради о глави. Дођи, дакле, и одведи мене, а са мнош узми и новац, па половину задржи за себе, а другу половину остави мени; с тим новцем постаћеш господар целе Хеладе. А ако ми у погледу новца не верујеш, пошаљи неког од својих најповерљивијих људи, па ћу му показати."

123) Чувши то, Поликрат се обрадује и да свој пристанак, па пошто је јако био лаком на новац, прво пошаље једног грађанина, Меандријевог сина Меандрија, који је био код њега писар, да види; а то је онај који је ускоро после тога све скупоченије предмете из Поликратове мушке одаје поклатио Херином храму. Кад је Орет чуо да ће неко доћи да ово разгледа, удеси овако: напунивши осам сандука камењем, а оставивши сасвим мало места на врху око руба сандука, наспе изнад камења злата, па закључа сандуке и припреми их. И заиста, Меандрије дође, прегледа сандуке и о томе поднесе извештај Поликрату.

124) И поред тога што су га свештеници саветовали да не иде, а исто тако и пријатељи, он је одлучио да лично пође; чак му је и кћи сањала један сан. Сањала је, наиме, да јој отац виси у ваздуху и да га Зевс купа, а Сунце га маже помадом. Због тог сна све је предузела само да одврати Поликрата да не иде Орету, па га је чак и кад се укрцао на бојни брод са пет реди весала преклињала да се врати. А Поликрат јој је запретио да се неће дуго времена удати ако се жив и здрав врати. Девојка је молила да се и то испуни, јер је више волела да се и то деси, чак да девојке и целог века, само да не остане без оца.

125) Не базирујући се на сва ова саветовања, Поликрат отплови Орету водећи са собом велику пратњу, у којој се налазио и Калифонтов син Демокед, из Кротона, који је био лекар и на том се послу показао као најбољи од свих. Дошавши у Магнезију, Поликрат је срамно погинуо, што није било достојно ни њега ни његова угледа, јер се ни тирани из Сиракузе, нити икоји хеленски тиранин, не може у погледу раскоши ни упоредити са Поликратом. Орет га је убио на неисказано недостојан начин и затим га набио на колац. А оне од пратилаца који су били са Сама пусти да иду кући, саопштивши им да њему имају да захвале што су постали слободни; а оне из пратње који су били странци или робови задржао је код себе као робове. Тиме што је Поликрат доспео да виси на колцу испунио се цео сан његове ћерке. Зевс га је, кад је падала киша, окупао, а Сунце га је помазало тако што је из самог његовог тела лио зној. Тако се завршила велика срећа Поликратова (управо онако како му је прорекао египатски краљ Амазис).

126) Није прошло много времена после тога, а Орета стиже казна због Поликрата. За време владе мага, а после Камбизове смрти, Орет је, наиме, остао у Сарду и није помагао Персијанцима кад су им Међани преотели власт. Он је у општој забуни и смутњи убио Даскилејског сатрапа Митробата, који га је, у вези са Поликратом, увредио, а затим и Митробатова сина Кранаспа, два најугледнија Персијанца. А извршио је и разне друге злочине. Између осталог убио је и Даријева поштара, кад му је дошао од Дарија и донео непријатне вести, и то на тај начин што је послао за њим, кад се овај враћао, своје људе да га убију, па кад су га убили, нестало је и њега и коња.

127) Чим је Дарије дошао на власт, одлучи да казни Орета за све његове злочине, а нарочито за убиство Митробата и његова сина. Сматрао је да није згодно да отворено пошаље војску на њега, пошто се узбуђење још није било стишало и што је пре кратког времена дошао на престо, а знао је да Орет, као сатрап Фригије, Лидије и Јоније, располаже великом силом и има у пратњи под оружјем хиљаду Персијанаца. У таквој ситуацији Дарије је смислио ово. Сакупи најугледније Персијанце и изјави им ово:

"Персијанци, ко ће се од вас примити да ми изврши један задатак ни силом ни помоћу војске, него мудрошћу? Јер тамо где се тражи мудрост, није потребна сила. Ко би ми од вас могао да доведе Орета жива или мртва? Овај не само да није ништа учинио за Персијанце, него је чак извршио велике злочине. Прво је убио двојицу између вас, Митробата и његова сина, а после тога је убио гласника кога сам послао да га позове да дође к мени. Његови злочини превалили су све границе. Морамо га, дакле, ухватити и убити пре него што изврши још који злочин према Персијанцима."

128) Чим им је Дарије упутио ово питање, одмах се јавило тридесет присутних, и сваки од њих изјави да је спреман да то учини. Кад је међу њима дошло до препирке око тога, Дарије предложи да се одреди коцком. Коцка падне на Багеја, сина Артонтова. После овог успеха Багеј уради ово. Напише много писама свакојаке садржине и запечати их све Даријевим печатом, па затим са тим писмима оде у Сард. Дошавши тамо, изађе пред Орета и преда једно по једно писмо краљевским писарима да их прочитају (сви су сатрапи, наиме, имали краљевске писаре). Багеј им је дао писма да би могао искушати стражу да ли би пристала да се одметне од Орета. Кад је приметио да писмима указују велико поштовање, а још више онеме што им је у писмима прочитано, извади им и да друго писмо, у коме је стајало:

"Персијанци, краљ Дарије вам забрањује да служите у гарди код Орета."

Кад су ови то чули, одмах одложе своја копља. Видевши да се они толико покорављују писменом наређењу, Багеј се онда ослободи и преда писару последње писмо, у коме је било написано:

"Краљ Дарије наређује Персијанцима који се налазе у Сарду да убију Орета."

А стражари, чим су то чули, истргну мачеве и одмах га убију. Тако је Персијанца Орета стигла казна за убиство Поликрата.

Демокед, хеленски лекар код Дарија

129) Кад су се ови вратили и донели у Сузу Оретово благо, десило се убрзо после тога да је краљ Дарије за време лова на дивље звери, силазећи са коња, ишчашио ногу. Повреда је била врло тешка, јер му је зглавак био изашао из зглоба. Лечили су га египатски лекари, које је, по обичају, од раније имао уз себе, а за које се сматрало да су најбољи лекари на свету. Ови су силом истезали и савијали ногу, те су ствар још и погоршали. Од те невоље Дарије није могао да спава пуних седам дана и седам ноћи, а осмог дана, када му је било јако рђаво, јави му неко за Демокеду из Кротона, за чију је вештину чуо још раније у Сарду. Дарије нареди да му га што пре доведу. Кад су га пронашли међу Оретовим робовима, где је био презрен и одбачен, доведу га пред краља са оковима на ногама и у ритама.

130) Кад је изишао пред краља, Дарије га упита да ли се разуме у лечењу. Овај изјави да не зна, јер се бојао да, ако се открије, никад више неће видети Хеладе. Дарију се учини да се овај прави да не зна, па нареди онима што су га довели да донесу бичеве и батине. Тада он призна и изјави да баш није сигуран у своје знање, а да је дружећи се с лекарем нешто мало научио. А затим, кад му се Дарије поверио, он га је најпре лечио јаким, па онда благим хеленским лековима, те је Дарије могао да заспи, и за кратко време га је излечио, иако је Дарије мислио да никад неће моћи ни да стане на ногу. Дарије га зато награди са два златна ланца. Овај пак том приликом запита Дарија да ли га зато што га је излечио жели да окује двоструким ланцима. Дарија ове речи развеселе и он га пошаље својим женама. Евнуси га доведу и кажу женама да је то човек који је спасао краљу живот. Тада свака од њих заграби тањиром из сандука злата и обдари Демокеду тако богато да је слуга, који се звао Скитон, ишао за њима и сакупљао статере који су падали из тањира, и сакупио велику суму новца.

131) Овај Демокед је овако доспео из Кротона на Поликратов двор. Живео је у Кротону с оцем који је био јако џандрљив. Пошто није могао више да издржи код њега, напусти га и оде у Егину.

Настанивши се ту, он је одмах прве године претекао све остале лекаре, иако се раније није за то ни припремао, а није имао при руци ниједан од потребних лекарских инструмената. А друге године поставе га Егињани за свог лекара, са платом од једног талента, док га треће године изаберу Атињани за свог градског лекара, са платом од сто мина; четврте пак године узме га Поликрат за свог личног лекара, са платом од два талента. И тако је доспео на Сам. По овоме човеку прочули су се највише кротонски лекари, јер се, наиме, сматрало да су Кротоњани најбољи лекари, најбољи у Хелади, а после њих долазе одмах Кирењани. А чујем да су у то време Аргејци били најбољи музичари у Хелади.

132) А када је излечио Дарија, стекао је Демокед величанствену кућу у Сузи и био је стално гост за краљевим столом, и, изузев жеље да се врати у Хеладу, имао је све што му је срце желело. И прво му је пошло за руком да спасе египатске лекаре који су раније лечили краља, а који су, зато што су се показали гори од хеленског лекара, требали да буду разапети на крсту. После тога је испословао да буде ослобођен један пророк из Елиде, који се такође налазио у Поликратовој пратњи и био занемарен међу робовима. Демокед је уживао највећи углед код Дарија.

133) Ускоро после тога између осталог десило се и ово. Атоси, Кировој ћерци и Даријевој жени, израстао је чир на грудима, који је био пукао, па почео све више да се шири. Док је био мали, она га је крила и од срамоте није никоме ништа говорила; али кад се погоршао, позове она Демокеду и покаже му. Овај јој обећа да ће је излечити ако му она да реч да ће му учинити оно за шта је буде замолио, а обећа јој да је неће молити ни за шта што би било срамотно.

134) Кад је после тога лечио и излечио, онда Атоса, по наговору Демокеду, каже Дарију, док су били у кревету, ово:

"Краљу, имаш тако велику снагу, па ипак седиш мирно; још ниси покорио ниједан народ и ниси проширио персијску моћ. Сасвим би било на месту да такав млад човек, који има у својим рукама толика средства, покаже шта може, да би Персијанци видели да имају једног снажног човека за краља. Имаш два разлога да то учиниш: прво, да Персијанци осете да им на челу стоји један човек, а затим да их запослиш ратом, да не би имали времена да склапају заверу против тебе, јер управо сад, док си млад, треба да извршиш неко значајно дело. Док ти, наиме, тело јача и расте, јача ти и памет; а кад оно остари, остариће ти и мисли, а ослабиће ти сасвим и воља."

Ова му, по наговору, рече ово, а он јој одговори:

"Жено, рекла си управо све оно што и сам мислим да учиним. Хоћу, наиме, да направим мост између наше земље и оне са друге стране и да поведем војску на Ските, и то ће се за кратко време и десити."

На то му Атоса рече:

"Јао, чувај се, и никако немој прво да идеш против Скита, јер ће ти они пасти шака кад год будеш хтео, већ ти поведи војску на Хеладу. Слушајући приче о њој, желим, наиме, да ми Спартанке, Аргејке, Атињанке и Коринћанке буду робиње. Имаш врло способна човека који ће бити у стању да ти да обавештења о свему и да ти буде водич а то је онај што ти је излечио ногу."

Дарије одговори:

"Жено, кад, дакле, мислиш да је боље да прво заратим против Хеладе, мислим да је најбоље да пошаљем једног од угледних Персијанаца са овим човеком кога си споменула да извиде тамошњу ситуацију, па да нам јаве о свему што су видели и чули. А онда кад будем имао све податке, кренућу с војском против њих."

То рече и сместа се да на посао.

Демокедово бекство

135) Кад је, наиме, убрзо освануо дан, позове петнаест најугледнијих Персијанаца и нареди им да пођу са Демокедом и да пропутују сва места на хеленској обали, али да пазе да им Демокед не побегне, него да га свакако натраг доведу. Кад им је дао ова упутства, позове и самог Демокеду и

замоли га да, кад буде Персијанце провео и показао им целу Хеладу, дође са њима натраг. Предложи му да понесе са собом и поклони све своје покућанство оцу и браћи, и обећа му да ће му за све то дати богату накнаду. Уз то изјави да је вољан да му да и једну теретну лађу, пуну разне робе да с њим отплови. Изгледа ми да му је Дарије то рекао без икакве задње намере, али Демокед, из страха да га Дарије вешто не искушава, не полакоми се да одмах прими све дарове, него изјави да ће своје покућанство радије оставити у Персији да му се нађе кад се врати, а да ће теретну лађу коју му је Дарије понудио примити на дар браћи. Кад је и њему дао ова упутства, нареди им да отплове.

136) Они отпугују доле у Феникију, и кад су стигли у фенички град Сидон, укрцају одмах посаду на две лађе с три реда весала, а истовремено с овима укрцају сваковрсну робу на једну велику теретну лађу. Кад је све било припремљено, отплове у Хеладу, па кад су тамо стигли, пописивали су и разгледали места на обали. Разгледавши најзнаменитија места, стигну најзад и у италски град Тарент. Али овде тарентски краљ Аристофилид, да би учинио услугу Демокеду, нареди да се поскидају крме са медских лађа, а Персијанце пак похапси као тобожње уходе. Док се с овима то дешавало, Демокед побегне у Кротон. Кад је Демокед стигао у своје родно место, пусти Аристофилид Персијанце и врати им оно што им је са бродова био узео.

137) А Персијанци отплове одатле, па крену у потеру за Демокедом и стигну у Кротон, где га нађу на пијаци и покушају да га ухапсе. Један део Кротоњана беше спреман да им то дозволи, пошто су се бојали персијске моћи, а други га узму у заштиту и навале батинама на Персијанце који су им упутили ове речи:

"Кротоњани, пазите шта радите! Отимате нам човека који је побегао од краља. Шта ће о тако неодговорним поступцима рећи краљ Дарије? Какве ћете користи имати од тога ако нам га отмете? Против кога града ћемо повести војску пре него против вашег? Кога ћемо пре покушати да заробимо?"

Пошто их Кротоњани нису послушали, него су им чак отели Демокеду и запленили теретну лађу коју су били довукли са собом, Персијанци отплове натраг у Азију и, пошто су остали без вође, нису ни покушавали да још и даље прикупљају податке о Хелади, ради чега су и дошли. Али им је Демокед при одласку само ово наредио да поруче Дарију да се Демокед верио са ћерком Милоновом. Име рвача Милона спомињало се, наиме, често на краљеву двору. Чини ми се да је Демокед пожурио с том женидбом и изложио се великим трошковима само зато да би показао Дарију да је и он славан човек у својој земљи.

138) Отпловивши из Кротона Персијанци залутају с бродовима у Јапигију и буду тамо заробљени. Ослободи их одатле избеглица из Тарента Гил и одведе их краљу Дарију. Дарије му зато обећа да ће му дати све што зажели. Гил му исприча како се то десило и замоли га да га поврати у Тарент. А да не би изазвали узбуну у Хелади ако се ради њега буде упутила читава флота, рече му да ће бити довољно да га Книђани сами одведу, мислећи да ће му они, као пријатељи Тарентинаца, најпре моћи да обезбеде повратак. Дарије пристане на то и да се на посао. Пошаље, наиме, гласнике на Книд и нареди да Гила врате натраг у Тарент. Книђани послушају Дарија, али нису могли да наговоре Тарентинце, а није им било могуће да употребе силу. Ово се, дакле, тако свршило. То су били први Персијанци који су долазили из Азије у Хеладу, а и ови су долазили ради шпијунирања.

Силозонт, избеглица са Сама

139) После тога Дарије заузме Сам, као први од свих хеленских и варварских градова, и то из овог разлога. За време похода Кирова сина Камбиза на Египат пошли су с њим, поред осталих, и многи Хелени. Једни су пошли, разуме се, ради трговине, (други као ратници), а неки и зато да би видели ту земљу. Међу овима налазио се и Еаков син Силозонт, који је био брат Поликратов и избеглица са Сама. Овом Силозонту десио се овакав срећан случај. Узео је и обукао гримизни

огртач, те се у њему шетао по Мемфису. Кад га је угледао Дарије, који је тада био у Камбизовој гарди и није уживао никакав нарочити углед, обузме га жеља за овим огртачем, те приђе Силозонту и затражи да му га овај прода. Кад је Силозонт видео да Дарије јако жели да има огртач, као по наговору неког доброг божанства, одговори му:

"Не бих га ни за какав новац продао, него, кад си већ решио да буде по сваку цену твој, ја ти га поклањам."

Дарије се томе јако обрадује и прими огртач. Силозонт је свакако знао да би због глупости могао изгубити главу.

140) Кад је после извесног времена Камбиз умро, и пошто су она седморица збацили мага са власти, па кад је од те седморице Дарије дошао на престо, Силозонт је дознао да је на престо дошао онај човек коме је некада, на његову молбу, поклатио огртач. Он отпутује горе у Сузу, седне пред дворску капију и изјави да је краљев добротвор. Кад је стражар то чуо, он јави краљу. Овај се зачуди и рече у себи:

"Та који би то Хелен могао да буде мој добротвор, којем бих ја дуговао захвалност, кад сам тек од недавно постао краљ? Могу слободно рећи да ми скоро нико од њих није долазио; баш ниједном Хелену не дугујем ништа. Ипак га доведите унутра да видим с каквом намером он то говори."

И стражар уведе Силозонта. А кад је он стао пред краља, запитају га тумачи ко је и на основу чега он може да тврди да је краљев добротвор. Силозонт им исприча све у вези с огртачем и изјави да је он баш главом тај дародавац. На то му одговори Дарије:

"О, најплеменитији човече, та ти си тај човек који ми је кад нисам имао никакву власт дао поклон! Па макар тај поклон био и мали, ја ти дугујем исту захвалност као да си ми сад донео неки велики поклон. Ево ти зато небројено злата и сребра да се никад не покајеш што си учинио добротворство Хистаспову сину Дарију."

На то му изјави Силозонт:

"Краљу, немој ми нудити ни сребро ни злато, него ми ослободи и поврати моју отаџбину Сам, који је сад, после смрти мога брата Поликрата, добио наш роб од Орета: дај ми га али немој да убијаш моје суграђане нити да их претвараш у робове!"

Дарије заузима Сам

141) Кад је то чуо, Дарије пошаље војску под командом Отана, једног од оне седморице, и нареди му да све уради онако како је Силозонт захтевао. Отан сиђе с војском на морску обалу, укрца се на лађе и отплови.

142) На Саму је, међутим, владао у то време Меандрије, син Меандрија, кога је Поликрат одредио за свог заменика. Он је хтео да буде један од најправеднијих људи, али му то није било омогућено. Кад му је, наиме, било јављено за Поликратову смрт, он је ово учинио: прво је подигао један жртвеник Зевсу Ослободиоцу и око њега начинио један свети гај, који се тамо још и данас налази у предграђу. Затим је, кад је то извршио, сазвао све грађане на скупштину и изјавио им:

"Као што знате, Поликрат ми је поверио свој скиптар и сву своју власт, и ја бих сада могао да се прогласим за вашег владара; али ја оно што ми се не допада код другог сам небу никако да чиним. Мени се није допадала Поликратова тиранска власт над његовим суграђанима, који су му били равни, нити ми се допада ико други ко би то исто чинио. Али Поликрат је сада мртав, и ја се одричем власти и објављујем вам слободу и равноправност. Сматрам да је право да ми се даду ови почасни дарови: да ми се од Поликратовог новца да шест талената, а уз то узимам за себе и за своје потомке свештеничко достојанство код Зевса Ослободиоца, јер сам му подигао храм, а вама дајем слободу."

Он је пак то рекао Самљанима, а један од њих устане и изјави:

"Ти ниси ни достојан да нам будеш краљ, неваљалче и покварењаче, него пре свега положи рачун о новцу којим си руковао."

143) То је рекао један од угледних грађана који се звао Телесарх. Меандрије тада помисли да ће, ако се одрекне власти, место њега неко други постати краљ, па се предомисли и не одрекне се власти, него се врати натраг у двор и позове их једног по једног к себи, тобоже да им положи рачун, па их ухапси и баци у окове. Ускоро после тога, док су ови били у тамници, разболи се Меандрије. Мислећи да ће овај умрети, његов брат, коме је било име Ликарет, побије све оне који су се налазили у тамници да би се што лакше могао дочепати власти на Саму. Изгледа, наиме, да ни они сами нису хтели да буду слободни.

144) А кад су Персијанци дошли на Сам, водећи са собом Силозонта, нико није ни руком макнуо против њих, а Меандрије и његове присталице изјавише да су спремни да се уз примирје повуку са Сама. Кад им је Отан то одобрио и кад је било закључено примирје, изнесу најугледнији Персијанци столице пред тврђаву и поседају на њих.

145) Али је тиранин Меандрије имао једног малоумног брата, коме је било име Харилеј. Овај је због неког престапа био заточен у једној подземној тамници. Кад је пак овај дочуо шта се догађа и кад је, извиривши из тамнице, спазио Персијанце где мирно седе, поче да виче и изјави да жели да разговара с Меандријем. Кад је Меандрије то чуо, нареди да га пусте и да га доведу пред њега. Пре него што је честито и стигао, обаспе Меандрија псовкама и затражи од њега да нападне на Персијанце, па му рече:

"Имао си куражи, најгори човече, да мене, рођеног брата, који нисам ништа урадио чиме бих то заслужио, бациш у подземну тамницу, а сада се не усуђујеш да изађеш на мегдан Персијанцима, већ гледаш како те избацују и праве бескућником, иако би их лако могао да победиш. Ако их се бојиш, онда дај мени своје најамнике да им се ја осветим за њихов долазак у нашу земљу; а пристајем да те одмах пустим да одеш с острва."

146) То је изјавио Харилеј, а Меандрије пристане на тај предлог и то, по мом мишљењу, не зато што је био толико глуп да је веровао да је његова сила јача од силе персијског краља, него пре зато што је завидео Силозонту да без по муке добије овај лепи град. Хтео је, наиме, да изазове Персијанце и да, што је могуће више, погорша прилике на Саму, па да се такав град преда Силозонту, јер је добро знао да ће Персијанци бити огорчени на Самљане кад буду од њих претрпели губитке. А знао је и то да му је осигурано повлачење са острва кад год буде хтео, јер је потајно био ископао лагум који је водио од тврђаве до морске обале. Сам пак Меандрије отплови с острва, а Харилеј наоружа све најамнике и, отворивши широм капије, изврши напад на изненађене Персијанце, који нису ни помишљали да ће се тако шта догодити. И најамници нападну на најугледније Персијанце, који су се налазили у носилкама, те их побију. Али док су ови то радили, дојури у помоћ остала персијска војска и плаћеници буду присиљени да се повуку у тврђаву.

147) Кад је заповедник Отан видео да су Персијанци претрпели велику несрећу, није више мислио на наређење које му је на поласку издао Дарије, то јест да никога на Саму не убија и не претвара у роба, и да неоштећено острво преда Силозонту, него изда наређење војсци да убија све без разлике на кога год наиђу, и људе и децу. Тада један део војске опколи тврђаву, а други је убијао све на кога год су наишли, без разлике да ли се неко налазио у храму или изван њега.

148) Меандрије побегне са Сама и отплови у Спарту. Кад је тамо стигао и искрцао све што је био понео са собом, урадио је ово. Чим је распаковао сребрне и златне чаше, његове слуге су их брисале, а он је за то време разговарао са Клеоменом, сином Анаксандридовим, спартанским краљем, па га најзад поведе и у свој стан. Чим је угледао чаше, Клеомен се зачудио и запрепастио. Овај му понуди да узме од тога колико год хоће. Кад му је Меандрије двапут и трипут то понудио, Клеомен се показао као најпоштенији човек, јер није хтео да узме ништа од понуђених ствари, него је, знајући да овај, можда, може неког другог од грађана да подмити, отишао ефорима и рекао

им да је боље да протерају странца Самљанина из Спарте и са Пелопонеза да не би ни њега самог нити неког другог Спартанца на зло навео. Ови послушају његов савет и протерају Меандрија.

Предаја власти Силозонту. Побуна Бабилонаца

149) Персијанци освоје Сам и предаду га Силозонту а да у њему није било ниједног човека. Касније је војвода Отан населио острво људима подстакнут сном и због једне болести на полним органима.

150) Кад је персијска флота била отпловила на Сам, побуне се Бабилонци, који су се били ванредно добро припремили. Још су се, наиме, за време магове владе и за време побуне оне седморице, за све то време и у општој забуни, припремали за опсадни рат. И то су све чинили у потпуној тајности. Али кад је дошло до отвореног устанка, они ураде ово: сваки је, поред своје мајке, изабрао једну жену коју је хтео из своје куће, а остале су довели на једно место и ту их подавили. Ону једну изабрао је сваки да му кува јело, а оне су подавили да им не би трошиле храну.

151) Чувши за то, Дарије сакупи сву своју силу и поведе је против ових, па дође под Бабилон и опседне их, иако они нису много марили за опседање. Бабилонци су се, наиме, пењали на зидове тврђаве и тамо играли ругајући се Дарију и његовој војсци, па тако неко од њих добаци и ово:

"Персијанци, што ту седите и не идете кући? Ухватићете нас тек онда кад се буду мазге ждребиле."

А он је то рекао верујући да се мазге неће никад ждребити.

152) Кад је прошла једна година дана и седам месеци, већ је и сам Дарије и цела његова војска почела да се нервира што нису у стању да освоје Бабилон, иако је Дарије против њега испробао све мудролије. Па кад га није могао да освоји другим подвизима, он покуша да га освоји вештином којом га је Кир заузео. Али су Бабилонци будно чували стражу, те им то није пошло за руком, и нису га освојили.

Зопирово лукавство

153) Тада, у двадесетом месецу, Зопиру, сину оног Мегабиза који је био међу оном седморицом што су збацили мага са власти, и то баш сину тога Мегабиза деси се овакво чудо: ождеби му се једна мазга од оних из коморе. Кад му је за то јављено, и кад је, не могавши да у то поверује, угледао ждребе, запрети свима који су то видели да било коме о томе нешто казују, и сам је размишљао о том догађају. На основу изјаве оног Бабилонаца који је још у почетку рекао да ће тврђава бити освојена кад се мазга ождеби, учини му се да је Бабилон освојив. Зопир, наиме, помисли да је онај то рекао по божјој промисли, и да се и његова мазга по тој истој промисли ождебила.

154) Пошто је мислио да је већ Бабилону суђено да буде освојен, оде Дарију и запита га да ли му је много стало до тога да Бабилон буде заузет. Кад је сазнао да му је до тога много стало, наговести му онда Зопир да је он баш тај који ће га заузети и да ће то бити његов задатак. Код Персијанаца се, наиме, овакве заслуге много цене. Мислио је да га не може заузети на други начин него да се унакази и да такав тобоже пребегне к Бабилонцима. Није тада много марио за то што се страшно унаказио; одсекао је, наиме, себи нос и уши, ошишао ружно косу, избатишао се и дошао Дарију.

155) Кад је Дарије видео да је један од најугледнијих људи тако унакажен, страшно се узруја, па викне и скочи са престола, те га запита ко га је тако унаказио и због чега. Али му овај одговори:

"Нико, сем тебе, краљу, не би могао да тако што уради са мном; и то није нико други ни урадио него главом ја, пошто ми је досадило да се Асирци ругају Персијанцима."

А овај му одговори:

"Најсвирепији човече, најсрамнијем делу дајеш тако лепо име, јер говориш да си се нагрдио због оних опседнутих непријатеља! Зар ће се, лудаче, они брже предати зато што си се ти унаказио? Јеси ли сишао с ума кад си се тако нагрдио?"

Овај му, међутим, рече:

"Да сам ти раније рекао шта намеравам да учиним, ти ми то не би дозволио. Зато сам то и урадио на своју руку. Него ако ме сад не будеш оставио без помоћи, заузећемо Бабилон. Ја, наиме, имам намеру да овакав пребегнем у тврђаву и да кажем њима да си ме ти то овако унаказио. А надам се да ће ми они то поверовати и поверити ми део војске. А ти узми од своје војске хиљаду војника, и то оне због којих се, ако изгину, нећеш много жалостити, па их тачно десетог дана од мог преласка у тврђаву пошаљи пред такозвану Семирамидину капију. А затим, још седам дана касније, постави друге две хиљаде војника пред такозвану Нинову капију. А кад после тих седам дана прође још двадесет дана, тада опет постави других четири хиљаде војника, пред такозвану Халдејску капију. Ни они први, ни они после њих, а ни ови не смеју имати никаквог другог оружја сем кратког мача. Само то смеју имати. Чим прође двадесет дана, нареди целој осталој војсци да са свих страна навали на тврђаву. Персијанце ми постави пред такозвану Белову и Кисијску капију. Ја, наиме, мислим да ће ми Бабилонци, кад буду видели моја јунаштва, поверити све, па чак и кључеве од капија, а ја ћу се тада, заједно са Персијанцима, побринути да урадим оно што буде требало."

156) Кад му је изнео ове предлоге, оде пред капију где се окретао и мувао као права пребеглица. Кад су га опазили борци са кула тврђаве, стрче доле, одшкрину мало врата и питају га ко је и ради чега долази. Изјави им да је он главом Зопир и да би желео да пребегне на њихову страну. Чувши то, стражари га одведу пред бабилонско градско веће. Кад је изишао пред веће, Зопир гласно закука и изјави да је те повреде доживео од Дарија, а што је у ствари сам са собом учинио, и да је то претрпео због тога што је саветовао Дарију да повуче војску кад нема никаквог изгледа за заузимање града. Па им онда изјави:

"Сада вам, Бабилонци, долазим на велику срећу, а Дарију и персијској војсци на велику несрећу. Скупо ће га стати то што ме је овако нагрдио; та ја у прсте знам све његове планове."

Ето, то је изјавио Зопир.

157) А кад су Бабилонци видели једног од најугледнијих Персијанаца без носа, без ушију, модрог од батина и окрвављеног, били су потпуно убеђени да говори истину и веровали су да им долази као савезник, па су били спремни да му изађу у сусрет у свему што од њих буде затражио. И он их замоли да му повере један одред војске. Кад је ту војску од њих добио, он уради онако како се са Даријем био договорио. Десетог дана, наиме, изведе бабилонску војску, опколи ону хиљаду војника, за које је прво био рекао Дарију да их пошаље, па их све поубија. Кад су Бабилонци видели да он извршује оно што је обећао, одушеве се и беху спремни да му у свему буду на услузи. Кад је поново прошао уговорени број дана, он сакупи Бабилонце и побије оне две хиљаде Даријевих војника. Кад су Бабилонци видели и тај подвиг, сви су само говорили о Зопиру и хвалили га. А кад је прошао одређен број дана по договору, испадне он опет с војском, опколи и потуче и оне четири хиљаде. А кад је и то урадио, Зопир је за Бабилонце био све и сва, па је чак изабран за врховног команданта и за команданта тврђаве.

Поновно заузеће Бабилона

158) А кад је Дарије са свих страна извршио напад на тврђаву, тада је Зопир открио цело своје лукавство. Док су се, наиме, Бабилонци били попели на зидове и одбијали напад Даријеве војске, Зопир је отворио такозвана Кисијска и Белова врата и пустио Персијанце у тврђаву. Они

Бабилонци који су видели шта се догодило, побегну у храм Зевса-Бела, а они који то нису видели, остали су на својим положајима док нису сазнали да су издати.

159) И тако је Бабилон био тада по други пут заузет. Покоривши Бабилонце, Дарије прво разруши градске зидине и скине градске капије (јер Кир није био урадио ни једно ни друго кад је први пут заузео Бабилон), затим је око три хиљаде најугледнијих Бабилонца набио на колац, а осталима је дозволио да живе у граду. Да би Бабилонци имали жене да им рађају децу, Дарије се побринуо и за то, и предузео је потребне кораке (јер су Бабилонци, како је већ напред објашњено, подавили своје жене ради уштеде у храни), па нареди суседним народима да сваки од њих пошаље одређен број жена у Бабилон, тако да се скупило око педесет хиљада женских глава. И те су жене родиле ове данашње Бабилонце.

160) По Даријеву мишљењу, ниједан Персијанац, ни од оних пре њега ни од оних после њега, није извршио већи подвиг од Зопира, изузев самог Кира, јер се ниједан Персијанац не сматра достојним да се са Киrom упоређује. Прича се да је Дарије често говорио да би више волео да се Зофир није унаказио, него да је заузео двадесет Бабилона. Указао му је велике почести. Давао му је, наиме, сваке године такве дарове какви се код Персијанаца сматрају највећим одликовањем, и дао му је доживотно и без пореза на управу Бабилон, а обасипао га је још и многим другим добротинствима. Овај Зофир имао је сина Мегабиза, који је командовао војском у Египту, у рату против Атињана и њихових савезника. А овај Мегабиз имао је опет сина Зопира, који је од Персијанаца пребегао у Атину.

Књига четврта

МЕЛПОМЕНА

Дарије жели да се свети Скитима. Постанак Скита * Предања о пореклу Скита * Песник Аристеја о Скитима * Опис скитске земље. Становници * Поднебље * Мит о Хиперборејцима * Опис делова и облика света * Откриће Азије * О скитским водама * Реке: Истар, Тирас, Хипанис, Бористен и др. * Скитска божанства. Ратни обичаји * Пророчанства, смртне казне, заклетве * Сахране краљева * Одвратност према туђим обичајима * О краљу Скилеју. * О броју Скита * Даријев поход на Ските. Прелазак у Европу * Пролазак кроз Тракију. Гетски бог Салмоксис * Мост на Истру. Положај скитске земље * Скити траже савезнике међу околним народима * Амазонке * Скитски ратни планови * Дарије упада у скитску земљу * Ток ратовања * Дарије се кришом повлачи * Скити прогоне Персијанце * Даријев повратак у Азију Мегабиз остаје * Оснивање Кирене * Историја Кирене * Бат и борбе Кирењана * Батов син Аркесилај * Народи Либије * О номадским народима * Пешчани спрудови и њихови становници * О другим народима Либије и њиховом животу * Картагињани о другим народима * Персијанци освајају Барку. Феретимина освета

Дарије жели да се свети Скитима. Постанак Скита

1) После заузимања Бабилона Дарије је лично повео поход на Ските. Пошто је Азија имала и сувише становника и располагала огромним новчаним средствима, Дарију падне на ум да се освети Скитима што су они први упали у Медију, победили оне који су им пружили отпор и почели да чине неправду. Скити су, као што сам раније већ рекао, владали у горњој Азији двадесет осам година. Гонећи Кимеријце, они упадну у Азију и учине крај медској владавини, јер су пре доласка Скита у Азији владали Међани. Скити су били у туђини пуних двадесет и осам година, и кад су се после толико година вратили у своју земљу, наишли су на исто тако жесток отпор као и у Медији, јер су наишли на велику војску која се дигла против њих. Пошто су им мужеви били толико времена одсутни, скитске жене су живеле с робовима.

2) Скити ископају очи свим својим робовима ради млека од кога живе, а припремају га овако. Узимају цеви од кости, које су јако сличне фрулама, туре их одостраг у полни уд кобиле и дувају (устима). И док једни дувају, други музу. Кажу да то чине зато што од дувања набрекну жиле у кобиле и отпусти јој се виме. Кад су са мужем готови, улију млеко у велике дрвене посуде, те се слепци поређају око посуда и мућкају млеко, па оно млеко које се скупља на површини посуде купе и сматрају га најбољим, а ону текућину испод површине сматрају лошијом. Ето, зато Скити ослепљују сваког човека кога заробе. Они се не баве земљорадњом него су сточари.

3) Стога, када су синови ових заробљеника и њихових жена одрасли, па кад су чули како су се родили, крену у борбу против Скита кад су се ови враћали из Медије. Прво повуку границу своје земље и ископају широк канал који се протезао од планине Таура до Меотског језера где је оно највеће. После тога су одбијали све покушаје Скита да продру у њихову земљу. И тако су се често водиле борбе, па кад Скити нису могли да постигну никакав успех, рече један од њих:

"Браћо Скити, па шта ми то радимо? Гинемо један по један у борби са својим робовима и смањујемо свој број, а ако их будемо убијали, мање ћемо их имати под својом влашћу. Предлажем да сада оставимо копља и стреле, па да сваки од нас узме канџију са свог коња и да им се приближимо. Докле год нас буду видели са оружјем, мислиће да су и они то исто што смо и ми; а кад буду видели да уместо оружја носимо канџије, сетиће се да су наши робови, па при тој помисли неће смети да нам изађу на мегдан."

4) Кад су то чули, Скити тако и ураде, а ови се поплаше од тога, одустану од борбе и даду се у бекство. Ето, тако су Скити владали у Азији, па кад су их Међани поново оданде протерали, вратили су се тако у своју земљу. И због тога је пало на ум Дарију да се освети Скитима, па је сакупио војску против њих.

5) Скити причају за себе да су најмлађи народ на свету, а постали су овако. У њиховој земљи; која је била пуста, родио се први човек коме је било име Таргитај. Кажу да су родитељи овог Таргитаја били Зевс и кћи реке Бористена. То им ја не верујем, али они то упорно тврде. И тај Таргитај, који је имао такве родитеље, имао је три сина: Липоксаја, Арпоксаја и најмлађег Колаксаја. За време владе ове тројица пале су са неба на скитску земљу ове справе од злата: плуг, јарам, секира и једна посуда. И кад је најстарији од браће опазио те ствари, пришао им је и хтео је да их узме, али је злато почело да гори. Кад је овај одустао од те намере, приђе други, и њему се деси то исто. Ову двојицу је усијано злато одбијало, а кад му се приближио најмлађи, оно се угасило, па га је он узео и однео кући; и зато су оба старија брата решила да сву државу и престо предаду најмлађем брату.

6) Од Липоксаја потичу они Скити који се зову Аухате, од средњег Арпоксаја, Катијари и Траспијци, а од најмлађег воде порекло скитски краљеви, који се зову Паралате. Сви се они заједно зову, према имену једног краља, Сколоти; Хелени их, међутим, зову Скити.

7) Тако причају Скити о свом постанку и тврде да од њиховог постанка, тј. од првог краља Таргитаја до Даријева похода против њих, има свега, ни мање ни више, хиљаду година. А оно свето злато чувају њихови краљеви као очи у глави и приношењем великих жртава указују му сваке године највеће поштовање. Скити причају да сваки онај који за време те свечаности преноћи под ведрим небом са златом, не живи више од године дана; њему се због тога даје онолико земље колико јахач може да обиђе у току једног дана. Пошто му је земља била велика, Колаксај ју је предао синовима поделивши је на три дела, па је једну од ових држава начинио највећом; то је она у којој се чувало оно злато. А за пределе даље иза њихових насеља, према северу, причају да се кроз њих уопште не може ни ићи ни гледати од расутог перја; земља и ваздух пуни су тог перја и оно потпуно затвара видик.

Предања о пореклу Скита

8) То причају Скити о себи и о земљи која се налази даље на северу, а Хелени са обала Црног мора причају опет ово. Херакло је, гонећи Герионова стада, доспео и у ту земљу, која је била ненасељена, а у којој сада станују Скити. А сам Герион није становао на Црном мору, већ у Океану, на једном острву које Хелени називају Еритеја, иза Хераклових стубова, недалеко од Гадире. Имају и причу према којој Океан извире са истока и тече око целе земље, али то не могу и да докажу. И кад је Херакло отуд дошао у земљу која се сад зове Скитија, па пошто га је ухватила зима и мраз, обуче он лављу кожу и заспи, а коњи његових кола, који су се у то време налазили на паши, нестану му на неки тајанствен начин.

9) Пробудивши се, Херакло их је тражио, па пошто је обишао целу земљу, стигао је напослетку у земљу која се звала Хилеја. Ту је у једној пећини наишао на неко двоструко женско створење, пола змију а пола девојку, које је до појаса било змија, а изнад појаса девојка. Кад ју је угледао, он се зачуди и запита је да ли је ту негде видела залутале коње. Ова му каже да су коњи код ње, али му их неће дати док је не обљуби. И Херакло је под тим условом обљуби. Она је, међутим, одгађала да му да коње са намером да што дуже буде са Хераклом, а он је, опет, желео да одведе своје коње. Напослетку му је дала коње и казала му:

"Твоји су коњи дошли к мени и ја сам ти их сачувала, а ти си ми се зато одужио; ја ћу са тобом родити три сина. Реци ми шта да урадим са њима кад одрасту; да ли да их к теби пошаљем или да их овде задржим (јер сам ја ту господар)?"

Кажу да га је она тако питала, а да јој је он на то одговорио:

"Кад будеш видела да су синови већ одрасли, саветујем ти да ово урадиш и нећеш погрешити: онога који буде могао да овако натегне лук и да се овако опаше овим појасом, њега остави у овој земљи, а који не буде могао то да уради, како сам ти ја показао, њега пошаљи у свет. Ако то учиниш, и ти ћеш имати велику радост, а извршићеш и моје наређење."

10) И тако напне он један од своја два лука (јер је дотада Херакло носио два лука), па јој покаже појас и преда јој и лук и појас на чијем је горњем крају била обешена једна златна посуда, па затим оде. Кад су јој се синови родили и одрасли, она им надене имена: првом да име Агатирс, оном иза њега Гелон, а најмлађем Скит, па је, сетивши се наређења, урадила све онако како јој је речено. Прву двојицу, Агатирса и Гелона, мајка је протерала из земље, јер нису били у стању да изврше постављени задатак, тј. да натегну лук, а најмлађег Скита, који је одапео лук, оставила је код куће. И од овог Херакловог сина Скита потичу сви каснији скитски краљеви. А због оне посуде на појасу, Скити их и дандана носе о појасу (и то је било једино добро што је мајка Скиту учинила). Ето, то причају Хелени који станују на обалама Црног мора.

11) Постоји, додуше, још једна прича о томе и она ми изгледа највероватнија. Према њој, Скити су били сточари и живели у Азији, па су, потиснути од Масагета, прешли реку Аракс и дошли у Кимеријску земљу (јер се прича да су у земљи у којој сада станује Скити раније становали Кимеријци). Кад су Скити били напали на Кимеријце, ови су се због напада тако велике и надмоћне војске договарали шта да ураде, па су им мишљења била подељена, а и једна и друга страна упорно је бранила своје гледиште, али је било боље гледиште њихових краљева. И док је народна маса предлагала да се одступи и никако није хтела да се супротстави већој сили, дотле су краљеви желели да се боре до последње капи крви за своју земљу против нападача. И тако нити је народ хтео да послуша краљеве, нити су краљеви били вољни да се покоре вољи народа. Народ је одлучио да напусти земљу и да је без борбе уступи нападачу, а краљеви су одлучили да у њој остану и да пре погину него да беже заједно с народом, јер су добро знали како су у њој добро живели, а знали су и какве их невоље чекају ако побегну из отаџбине. Они се око тога посвађају, а пошто су обе стране биле бројно једнаке, дошло је међу њима и до отворене борбе. И Кимеријци сахране крај реке Тира све оне који су изгинули у међусобним борбама (и тај се гроб види још и

данданас) и после тога напусте своју земљу, а кад су Скити дошли и заузели је, нису у њој нашли ни живе душе.

12) У Скитији постоје још и сада Кимеријске тврђаве, Кимеријске скеле, а постоји и једна читава покрајина која се зове Кимерија, па има и такозвани Кимеријски Боспор. Изгледа да су Кимеријци, побегавши од Скита у Азију, населили полуострво на коме се сад налази хеленски град Синопа. Скити су, гонећи ове, сигурно залутали и упали у медску земљу. И док су Кимеријци стално бежали поред морске обале, дотле су Скити, јурећи за њима, оставили Кавказ са десне стране и упали у Медију, па су се упутили у унутрашњост земље. То је друга прича, која се подједнако раширила и код Хелена и код варвара.

Песник Аристеја о Скитима

13) Аристеја, син Каистробија, са Проконеза, прича нам у својим песмама да је под утицајем Аполона дошао у Иседонију, да иза Иседоњана станују Аримаспи, људи са једним оком, а да су даље иза њих орлови, чувари злата, а још даље од ових све до морске обале станују Хиперборејци. Осим Хиперборејаца, сви су ови у непрестаном рату са суседима, а тај су рат започели Аримаспи. И тако су Аримаспи истиснули Иседонце из њихове земље, а Иседонци Ските, док су Скити напали на Кимеријце у њиховим поморским областима на југу и натерали их да напусте своју земљу. И тако се, ето, ни он не слаже са Скитима у погледу те земље.

14) Напоменуо сам већ одакле је био тај Аристеја који је певао ту песму. О њему ћу испричати још и причу коју сам чуо на Проконезу и у Кизику. Аристеја је, причају ми они, био један од најугледнијих грађана у свом родном месту, па је једног дана ушао на Проконезу у ткаоницу и тамо умро. Ткач је одмах затворио радњу и одјурio да јави рођацима умрлог. По граду се брзо пронео глас да је Аристеја умро, али у то дође из града Артаке један човек родом из Кизика и изјави да то није истина, и каже им да је Аристеју срео на путу из Кизика и разговарао са њим. Док се он жестоко препирао, мртвачеви сродници дођу у ткаоницу са потребним стварима у намери да га сахране. Али кад су отворили радњу, од Аристеје није било ни трага ни гласа. Појавио се после седам година на Проконезу и испевао песме познате код Хелена под именом "Аримаспијске песме", а кад је испевао те песме, њега је поново нестало.

15) У овим градовима се то прича, а ја знам, на основу онога што сам чуо од људи из Метапонта у Италији, да се после две стотине и четрдесет година од Аристејиног нестанка ово десило, што сам и утврдио на основу добивених података из Метапонта и са Проконеза. Метапонћани, наиме, причају да се Аристеја појавио у њиховој земљи и наредио им да саграде један жртвеник Аполону и да поред њега поставе један кип са именом Аристеје са Проконеза. По њима, Аполон се појавио у Италији само у њиховој земљи, и тада је у његовој пратњи био овај садашњи Аристеја, али је том приликом, док је био у пратњи бога, имао облик гаврана. Кад им је то рекао, њега је опет нестало, а становници Метапонта причају да су онда послали изасланике у Делфе и питали бога шта значи чудновато појављивање овога човека. Питија им је саветовала да послушају наређење овог привиђења, па ће им бити добро. И ови послушају тај савет и изврше наређење. Још се и данас налази кип с Аристејиним именом поред Аполоновог кипа, а око њега се дижу ловорова стабла, док је кип бога Аполона постављен на самом тргу. И то је све што сам имао да кажем о Аристеји.

Опис скитске земље. Становници

16) Нико не зна тачно шта се налази иза ове земље о којој је овде било говора, јер нисам у стању да нађем некога ко је био тамо, па да ми исприча шта је својим властитим очима видео. Па и сам Аристеја, кога сам малопре споменуо, каже у својим песмама да није ишао даље од

Иседонаца, него о тим пределима прича шта је чуо и вели да Иседонци тако причају. Али ја ћу да испричам све редом што год сам из прича могао тачније да сазнам.

17) Из Бористенске луке (а ова се налази негде на средини скитске обале) долази се прво до Калипида или хеленских Скита, а иза њих налази се други народ, такозвани Ализони. И ови и Калипиди живе у свему потпуно исто као и Скити, а сеју и једу пшеницу, црни лук, бели лук, сочиво и ситну проју. Даље од Ализона станују Скити који се баве земљорадњом, али који не сеју жито ради своје исхране, него само ради трговине. А иза ових станују Неури, а, колико ми је познато, предео на северу од Неура је ненасељен. То су народи који станују на реци Хипанису, на западу од Бористена.

18) Кад се пак пређе Бористен, долази се с морске стране прво на Хилеју, а одатле, идући дубље у копно, на Ските који се баве земљорадњом, које Хелени називају Бористенцима, а себе Олбијцима. Ови исти Скити земљорадници станују у пределу који се протеже према истоку пуна три дана хода, све до реке која се зове Пантикап, а према северу узводно Бористеном једанаест дана вожње, док је предео иза ових већином ненасељен. Иза ове пустиње станују Андрофаги (људождери), један посебан и нескитски народ. Иза ових, пак, колико ми је познато, долази већ права правцата пустиња и у њој не станује ниједан народ и нема уопште људи.

19) А на истоку од Скита земљорадника, преко реке Пантикапа, станују већ скитски сточари, који нити шта сеју нити ору; а у њиховој земљи, сем у Хилеји, нема уопште нигде дрвећа. Ови сточари живе у пределу који се протеже према истоку четрнаест дана хода, све до реке Гера.

20) Преко Гера налази се такозвана Краљевска земља и у њој живе најхрабрији и најмногобројнији Скити, који сматрају остале Ските својим робовима. Земља им се према југу простире све до Тауријаца, а према истоку до канала који су ископали синови слепих заробљеника, и до пијаце у луци која се зове Кремни на Меотском језеру, а на другој страни допиру и до реке Танаиса. Иза ових Краљевских Скита према северу станују Меланхлени, један други нескитски народ. А иза Меланхлена су, колико знам, баруштине и ненасељен предео.

21) Преко Танаиса не налази се више скитска област, него је ту прва сауроматска покрајина. Ови станују у области која се протеже од залива Меотског језера према северу петнаест дана хода, и у њој нема ни питомог ни дивљег дрвећа. Иза њих у другој покрајини станују Будини; и та је покрајина густо обрасла различитим дрвећем.

22) Даље од Будина према северу је пустиња, која се протеже седам дана хода, а иза пустиње, нешто даље према истоку, станују Тисагети, посебан и многобројан народ који живи од лова. С овима у истој области живи народ који се зове Иирки, а који такође живи од лова, и то овако: ловац се попне на неко дрво, јер у тој земљи има свуда дрвећа, и чека у заседи. Са собом поведе обично пса и коња кога научи да легне на трбух да се теже примети. Кад са дрвета примети да се звер приближује, он одапне стрелу, па скочи на коња и пође да је гони, а иза њега иде и пас. Источно од ових станују опет Скити, који су се отцепили од Краљевских Скита и населили се у овом пределу.

23) Све до земље ових Скита земљиште о коме је досада било говора свуда је равно и плодно, а одатле па даље је неравно и каменито. Кад се пак прође и ова неравна област, долази се у један простран и насељен предео у подножју високих планина, где су сви људи, и мушкарци и женске, још од рођења ћелави, а имају прћасте носеве и носе велике браде, говоре неким нарочитим језиком, а облаче се као и Скити и хране се воћем. А воћка чијим се плодовима хране назива се понтикон и велика је отприлике као смоква, а на њој сазревају плодови слични бобу и имају тврду коштицу. Кад овај плод сазри, он се цеди кроз неку тканину и из њега исцури нека густа и црна течност која се зове асхи. Њу лижу и пију са млеком, а од њеног густижа праве судук и једу га.

Стоке немају много, јер тамо нема довољно добре паше. Сваки човек станује под дрветом; кад дође зима, он обавије дрво густом белом вуненом тканином, а лети се тај покривач скида. Њих не дира и не узнемирује нико, јер се сматра да су они свети људи. Оружје уопште не набављају. Они, пре свега, посредују у споровима код својих суседа, а затим сваки избеглица налази уточиште код њих. Зову се Агрипејци.

24) Знамо прилично о земљи и о народима све до ових ћелавих људи, јер к њима долазе Скити, од којих није тешко добити обавештења, а долазе им и Хелени из Бористенске и других црноморских лука. А они Скити који долазе к њима морају с њима да се споразумевају преко седам тумача и на седам језика.

25) Дакле, области до ових ћелавих Скита су нам донекле познате, али о онима иза њих нико не зна нешто поуздано да каже, јер границу између народа чине овде јако високе и непроходне планине. Ћелави Скити, додуше, причају, а у шта ја не верујем, да у планинама живе људи са козјим ногама, а да иза планина, опет, живе људи који шест месеци спавају; а ја мислим да је то тек права измишљотина. Зна се само толико да источно од ћелаваца станују Иседонци, а о томе шта се налази на северу од ћелаваца и Иседонаца зна се само оно што ови о томе причају.

26) За Иседонце се прича да имају овакве обичаје. Кад некоме од њих умре отац, тада се код њега скупљају сви рођаци и доводе са собом стоку, па затим ту стоку закољу и исеку месо, а с њим и леш домаћиновог оца, па све то месо помешају и од њега приређују ручак. Главу му огуле, очисте је и позлате, те је чувају као идола коме сваке године приносе велике жртве. Син то чини у част свога оца, као што Хелени приређују даћу. Иначе, и ово су праведни људи, а жене им имају иста права као и мушкарци.

27) О овима се, дакле, још прилично зна. А неки Иседонци причају да северно од њих станују једнооки људи и орлови, чувари злата, а то су од њих чули и Скити и препричавају то исто; а ми остали примили смо то од Скита и зовемо их скитским називом "Аримаспи", јер "арима" на скитском језику значи "један", а "спу" значи "око".

Поднебље

28) Зима је у поменутој земљи врло јака, и тамо је читавих осам месеци тако јак мраз да се одмах при изливању вода смрзава, а открављује се тек онда кад се упали ватра. Замрзава се чак и море, и цео Кимеријски Боспор, тако да Скити који станују иза канала прелазе с војском на колима преко леда и нападају на Синде. Пуних осам месеци траје тамо страшна зима, а и за време остала четири месеца тамо је прилично хладно. Ипак је тамо зима друкчија него у свим другим пределима, јер за време зиме киша скоро и не пада, док за време лета скоро и не престаје. Тамо не грми и не дува ветар онда кад и у другим крајевима, него су те појаве честе у лето. Ако зими загрми, то се сматра за неко знамење; а исто тако и кад се деси земљотрес, било лети или зими, и то се код Скита тумачи као неко знамење. Коњи им лако подносе ту сурову зиму, а мазге и магарци је уопште не подносе, док се на другим местима коњи на мразу смрзавају, а мазге и магарци га издржавају.

29) Изгледа ми да због тога тамо јадним шугим говедима и не расту рогови. То потврђује и Хомеров стих у Одисеји који гласи:

"И Либију, јањцима где рано рогови потпуни расту".

И то је тачно да у топлим пределима рогови брзо расту, док у хладним пределима стоци или уопште не расту рогови или су им сасвим кржљави.

30) То тамо и долази баш од хладноће. Али се чудим (ја сам, наиме, још од почетка овог причања дозволио себи извесна удаљавања од главне приче) што у целој Елиди мазге не могу да

зачну, кад у тој земљи нема ни хладноће нити постоји неки други оправдани разлог. А Елиђани сами кажу да се код њих не зачињу мазге због проклетства, него кад дође време кобилама да постану ждребне, воде их у суседну земљу и тамо пуштају магарце на њих док не остану суждребне, па их онда доводе натраг.

31) А о перју, за које Скити кажу да га је ваздух препун и да се од њега не може на копну ни да гледа ни да иде, ја мислим ово. Тамо иза њих, на северу, пада увек снег, у току лета, наравно, мање него у току зиме, и ко је једном изблиза видео како пада мећава, тај ће ме разумети, јер су снежне пахуљице сличне перју; а опет, због претеране хладноће земља је на северу ненасељена. Дакле, ја мислим да се Скити и њихови суседи само сликовито изражавају и, уместо снежне пахуљице, они кажу перје. То је све што се може да каже о овим најудаљенијим пределима.

Мит о Хиперборејцима

32) О Хиперборејцима не знају ништа да кажу ни Скити ни други народи из тих области, осим Иседонаца донекле. А ја мислим да ни они не знају ништа да кажу, јер би нам сигурно Скити причали и о њима, као што нам причају и о једнооким људима. Али нам о Хиперборејцима прича Хезиод, па и Хомер у Епигонима, уколико је Хомер заиста испевао ту песму.

33) А највише знају о њима становници Дела, који тврде да су Хиперборејци увијали своје заветне дарове у пшеничну сламу и слали их Скитима, а од Скита доспели су ти дарови њиховим суседима, и тако од народа до народа, док нису доспели далеко на запад до Јадранског мора, а одатле на југ у Хеладу, и то најпре у Додону, а одатле су сишли на Малијски залив, затим су прешли на Еубеју, па онда од града до града стигну и до Кариста, а после овога прођу поред Андра и не сврате на њега. Становници Кариста их, наиме, однесу на Ген, а Тењани на Дел. Ето, они причају да су они заветни дарови тако стигли на Дел, а Хиперборејци су први пут послали две девојке да носе ове дарове, и оне су се звале Хипероха и Лаодика, а са њима послали су Хиперборејци, ради њихове заштите, и пет својих грађана као пратиоце; њих данас зову "Перферејци" и на Делу им указују велико поштовање. Пошто се Хиперборејцима изасланици нису враћали, они су, бојећи се да им се не деси да шаљу увек изасланике а да им се не враћају, однели на границу дарове умотане у пшеничну сламу и замолили суседе да те дарове пренесу до другог народа. И прича се да су дарови, слати од народа до народа, доспели и на Дел. Ја знам да скоро исто раде Трачанке и Пеонке: умотавају заветне дарове кад приносе жртве краљици Артемиди; и оне никад не приносе те жртве без пшеничне сламе.

34) Знам сигурно да оне то чине. А за успомену на смрт ових хиперборејских девојака на Делу, делске девојке и момци секу своју косу. Уочи свадбе одсеку девојке себи један прамен косе, обавију га око вретена и стављају на гроб (а гроб се налази лево од улаза у Артемидин храм и на њему расте једна маслина), а сви момци са Дела омотавају прамен косе око једне зелене гранчице и стављају га на гроб. Ето, такве почести указују становници Дела овим девојкама.

35) А исти они причају да су на Дел допутовале и прошле кроз оне исте крајеве хиперборејске девојке Арга и Опија, и то још пре Хиперохе и Лаодике. Оне су биле дошле да даду одређен прилог Илитији за лакши порођај, а прича се да су Арга и Опија дошле са боговима, и њима су указане друге почести. Жене су им сакупљале дарове и славиле су их у песми коју им је спевао Ликијац Олен, а од њих су становници острва и Јонци научили да певају те песме и да у њима спомињу Аргу и Опију и да им скупљају дарове. (Овај Олен из Ликије испевао је и друге старе песме које се певају на Делу.) А онај пепео, од жртвованог мяса односили су са жртвеника и њиме су посипали гроб Арге и Опије. А њихов гроб се налази иза Артемидиног храма, источно од њега, уз само свратиште гостију с острва Кеја.

Опис делова и облика света

36) Толико о Хиперборејцима. Нећу да вас мучим причама о Хиперборејцу Абарију, за кога се прича да је, са стрелом у руци и не једући ништа, обишао целу земљу. Ако пак постоје неки људи на крајњем северу, онда морају постојати и други на крајњем југу. Морам да се смејем кад видим како су многи научници нацртали земљу, а нико је није разумно и описао. Ови је приказују како око ње тече океан и да је округла као круг, те да су по величини Европа и Азија једнаке. Зато ћу укратко да објасним како изгледа и колика је свака од тих земаља.

37) Персијанци станују на југу, управо допиру до обала такозваног Еритрејског мора, а на северу од њих су Међани, северно од Међана Саспери, а северно од ових све до обала Северног мора, у које се улива река Фасид, станују Колхи. Ова четири народа станују између ова два мора.

38) Одавде се пружају два разна полуострва све до Западног мора и њих ћу да вам опишем. То је прво северно полуострво, које се пружа од ушћа реке Фасида, поред Црног мора и Хелеспонта, све до Тројанског Сигија, а на југу се исто полуострво пружа у море од Маријандијског залива, поред Феникије, па све до Триопијског рта. А на тој обали станује тридесет разних народа.

39) То је једно полуострво. Друго почиње од Персије и иде у Еритрејско море. На њему је Персија, па иза ње Асирија, па онда Арабија. Стварно пак допире, не прекидајући се, све до Арабијског залива, који је Дарије помоћу једног канала спојио с Нилом. Од Персије до Феникије земља је равна и широка, а од Феникије ово полуострво иде кроз само наше море, па поред Сирске Палестине и завршава се код Египта. На њему се налазе само три народа.

40) Тако је састављена и тако изгледа Азија на западу од Персије, а на истоку од Персијанаца, Међана, Саспира и Колха она се с једне стране граничи Еритрејским морем, а са северне стране Каспијским морем и реком Араксом, која тече према истоку. Азија је насељена све до Индије, а даље према истоку почиње пустиња и нико о њој не зна ништа да каже. Ето, толика је и таква је Азија.

41) А Либија се налази на другом копну. И заиста, одмах иза Египта настаје Либија. Код Египта то копно је јако уско, јер од Средоземног до Еритрејског мора има сто хиљада хвати, дакле свега хиљаду стадија. Иза ове уске превлаке настаје широко копно, које се зове Либија.

42) Чудим се онима који су описивали и објашњавали Либију, Азију и Европу, јер није мала разлика између њих. У дужину Европа се пружа колико оне обе заједно, а у погледу ширине она се, по мом мишљењу, не може ни упоредити са њима. Јасно је да је Либија окружена морем, сем оног дела где се граничи са Азијом. Мислим да је то први доказао египатски краљ Неко, који је, одуставши од копања канала од Нила до Арабијског залива, послао Феничане са бродовима и наредио им да плове око ње кроз Хераклове стубове, све док не дођу у Северно море, и да се тим путем врате у Египат. И они су пошли из Еритрејског мора у Јужно море; а кад год је била касна јесен, они су се искрцавали у Либији где би се задесили, па би засејавали земљу на оном месту где су се задржали и остајали би да сачекају жетву. После жетве укрцавали би се и отпловили даље, па су после пловидбе која је трајала пуне две године, тек треће године прошли кроз Хераклове стубове и вратили се у Египат. И они, поред осталог, причају, што им ја никако не могу да верујем, да им се за време пловидбе око Либије сунце увек налазило са десне стране.

43) Тако је први пут откривена Либија. А Картагињани причају да је касније Сатаспо Ахеменид, Теаспов син, послат да оплови око Либије, али је није опловио, јер се поплашио од дуге пловидбе и непрегледне водене пустиње, па се вратио натраг и није извршио подвиг који му је ставила у задатак његова мајка. Он је, наиме, силовао једну девојку, Зопирову кћерку, па кад га је краљ Ксеркс због овог злочина хтео да набије на колац, молила је Сатаспова мајка, а сестра

Даријева, да га краљ помилује и обећала му је да ће га она још строжије казнити него он; мораће, на име, да плови око Либије док поново не доплови до Арабијског залива. Кад му је Ксерксе под тим условом опростио казну, Сатаспо оде у Египат, тамо узме једну лађу и посаду за њу, те отплови у правцу Хераклових стубова. Прошавши кроз њих, па скренувши од Либијског рта, који се зове Солоент, он узме правац према југу, па је месецима пловио кроз широко море. Кад му је изгледало да оно нема ни краја ни конца, он крене натраг и врати се у Египат. Одавде дође он краљу Ксерксу и исприча му да су пловили чак до патуљака, који носе одело од палминог листа, и како су ти патуљци увек кад год су се ови искрцавали на копно, напуштали своја насеља и бежали у планине. Они су им приликом искрцавања узимали само стоку и нису над њима чинили никаква друга насиља. А нису успели да оплове око целе Либије због тога што им се лађа била насукала и није могла даље да плови. Ксерксе, међутим, помисли да му не говори истину, а пошто није извршио заповест и одређени задатак, набије га на колац и тако изврши првобитну казну. Један Сатаспов евнух, чим је сазнао за смрт свога господара, побегне са великом сумом новца на Сам, и тај је новац пао у руке једном Самљанину, чије име ја знам, али нећу да га споменем.

Откриће Азије

44) Већи део Азије откривен је тек за време Дарија. Он је хтео да сазна у које се море улива река Инд, а која је друга река на свету у којој живе крокодили, па је послао на лађама људе за које је знао да ће му рећи истину, а међу овима је био и Скилак из Каријанда. Они крену из града Каспатира у Пактији и пусте се низ реку на исток, те исплове у море, па продуже морем и после тридесет месеци стигну па оно исто место одакле сам рекао да је египатски краљ послао Феничане да плове око Либије. После њихове пловидбе покори Дарије Индију и постане господар и тог мора. И тако је утврђено да и Азија, сем њеног крајњег истока, има сличне одлике као и Либија.

45) А нико још није објаснио да ли Европу окружује море и са истока и са севера; зна се само то да се она у дужину пружа поред оба ова континента. Исто тако ми није јасно откуд да три дела, који у ствари сачињавају једну земљу, имају три разна имена и да су их добили према именима жена, па зашто да баш међу њима у Египту буде Нил граница, а у Колхиди река Фасид (а према другима река Танаис, која се улива у Меотско море, и кимеријски град Портмеја.) Не знам ни имена оних који су их тако разделили, ни по коме су им дали имена. Већина Хелена пак обично каже да је Либија добила своје име по имену неке тамошње жене Либије, а Азија по Прометејевој жени. Али њено име присвајају Лиђани, и они тврде да је Азија добила име по Азији, сину Котија, а унуку Мана, а не по Прометејевој Азији. По њему је названо и Азијадско племе у Сарду. А за Европу нико не зна да ли је са свих страна окружује море, ни ко јој је дао име и по коме. Једино можемо да претпоставимо да је ова земља добила име по Европи из Тира, док раније није уопште имала никаквог имена, као и остале земље. Очевидно је да је ова жена дошла из Азије, али није дошла на копно које се данас зове Европа, него само из Феникије на Крету, а одатле у Ликију. Ето, толико о томе, а ми ћемо остати при уобичајеном схватању.

46) Црно море, куда је Дарије пошао с војском, област је у којој се (изузев Скита) налазе најнекултурнији народи на свету, јер не могу да наведем ниједан народ из околине Црног мора који је дао неког познатијег радника на пољу науке или уметности, сем Анахарсида код Скита. Али Скити су пронашли једну вештину у којој су, по моме мишљењу, најбољи на свету, док их иначе, у погледу других ствари, баш много не ценим. Та њихова вештина састоји се у томе да им нико ко упадне у њихову земљу не може да побегне, а исто тако да нико није у стању да их нађе кад они то неће. Не граде ни градове ни тврђаве, и на пут носе са собом и своје куће. Сви су коњаници, наоружани стрелама, и не живе од земљорадње него од сточарства, а куће им се налазе на колима, па како онда да не буду непобедиви и недостижни?

О скитским водама

47) Пронашли су згодну земљу за то, а и реке им много помажу. Земља им је равна, обрасла густом травом и има воде у изобиљу, а кроз њу протиче скоро исто толико река колико има у Египту канала. Споменућу само оне најпознатије и оне у које могу да улазе лађе из мора. Ту је на првом месту Истар, са својим ушћем од пет рукаваца, затим Тирас, Хипанис, Бористен, Пантикап, па Хипакирис, па Гер и најзад Танаис. Оне теку овако.

48) Истар је највећа од свих река за које знамо, а величина му је и зими и лети једнака. Он је најзападнија скитска река и зато је толики што се у њега уливају многе друге реке и оне га чине великим. Пет њих уливају се у њега из Скитије. Прву од њих Скити називају Порат, а Хелени је зову Пирет; друга је Тијарант, па Арар, Напарис и Ордес. Прва од ових река је велика и тече према истоку, те се спаја са Истром. Друга река, Тијарант, тече западније и није велика. А Арар, Напарис и Ордес теку између ове две и уливају се у Истар. То су реке које из саме Скитије теку у Истар, а река Марис тече из области Агатирса и улива се у Истар.

49) Испод врхова планине Хема долазе три друге велике реке, теку према северу и уливају се у њега, а то су Атлас, Аурас и Тибисис. А кроз Тракију и област трачких Кробиза теку реке Атрис, Ноес и Артан и уливају се у Истар. Из Пеоније и Родопских планина тече река Скиј, пресеца планину Хем и улива се такође у Истар. Из Илирије тече према северу река Ангро и улива се у Бронг, у Трибалској равници, а Бронг се улива у Истар. И тако Истар прима ове две велике реке. Из предела изнад Омбричких области теку према северу реке Карпис и Алпис и обе се уливају у Истар. Истар протиче кроз целу Европу, а извире у земљи Келта, који са Кинетима представљају најзападнија насеља у Европи. Тако протиче он кроз целу Европу док не стигне у Скитију.

Реке: Истар, Тирас, Хипанис, Бористен и др.

50) Ето, Истар је зато највећа река што се са њим спајају споменуте и још многе друге реке. Али ако се упореди количина воде у једној и у другој реци, онда је Нил богатији водом, иако се у њега не уливају ни реке ни извори који би га чинили већим. А то што је Истар и зими и лети једнако велик, по мом мишљењу дешава се из ових разлога: зими има своју обичну величину, или буде мало већи него обично, јер у његову сливу ретко пада киша за време зиме, већ стално пада снег. А лети се снег који је нападао у току зиме, и кога има много, топи и са свих страна вода тече у Истар. Од отопљеног снега и од многих киша он набуја, јер кише падају у току лета. Што сунце у току лета привуче већу количину воде него у току зиме, утолико више воде тече у Истар за време лета него за време зиме. И тако је створена равнотежа, те изгледа да је његова величина увек једнака.

51) Једна од скитских река је, дакле, Истар, а друга је Тирас; и он извире на северу, из једног великог језера које се налази на граници између Скита и Неура. На његову ушћу населили су се Хелени, такозвани Тирићани.

52) Трећа река Хипанис извире у Скитији из једног великог језера, око кога пасу бели дивљи коњи. Ово језеро с правом се назива Хипанисова мајка. Извирући из тог језера, Хипанисова вода, у краћем свом току, на дужини од пет дана вожње, остаје плитка и слатка, а доле ниже, на дужини од четири дана вожње од мора, постаје страшно горка. У њега се, наине, улива један горак извор који је толико горак да, и поред тога што је толико мален, чини воду једне тако велике реке горком. Овај извор се налази на граници између земље скитских земљорадника и Ализона и зове се, као и цео крај у коме извире, на скитском језику "Ексампеј", што на хеленском језику значи "Свети путеви". У Ализонској области приближују се корита река Тираса и Хипаниса, а одатле и једна и друга река скрећу у другом правцу и шири се простор између њих.

53) Четврта је по реду река Бористен, после Истра највећа река међу овима, а, по мом мишљењу, и најбогатија не само од свих река у Скитији, него и од свих река на свету, сем

египатског Нила, јер се са Нилом не може упоредити ниједна друга река. Бористен је најблагодословенија од свих других река зато што је тамо најбоља и најбујнија паша за стоку и има највеће количине и сигурно најбоље врсте рибе, а вода му је одлична за пиће, бистра и није мутна као код других река. На његовим обалама успева најбоље семе, а у необрађеним пределима налази се врло густа и висока трава, док се на његову ушћу стварају саме од себе дебеле наслаге соли. Из њега се добијају велике рибе без кости, такозване јесетре, које се међу у со, и многе друге дивне ствари. Ток му је према северу познат до покрајине Гера. До тог места се може стићи лађом за четрдесет дана, а даље од те области не зна се ништа о пределима кроз које пролази. Изгледа да тече кроз потпуно ненасељен предео све до области скитских земљорадника, а ови Скити станују на његовим обалама на дужини од десет дана вожње лађом. Једино за извор ове реке и за извор Нила нисам у стању ништа да кажем, а мислим да нема ниједног Хелена који би то знао. У близини мора Бористен је сасвим велика река и ту се са њим спаја река Хипанис и заједно са њим образује широко ушће. А земљиште између ових двеју река зове се Хиполејев рт и на њему се налази један Деметрин храм, а преко пута храма на Хипанису лежи насеље Бористенита. Толико о овим рекама.

54) Пета после ових је река Пантикап. И она извире на северу и из неког језера, а на земљишту између ове реке и Бористена станују Скити земљорадници, па протиче кроз Хилеју и спаја се затим са Бористеном.

55) Шеста је по реду река Хипакирис, који извире из језера и тече средином области Скита сточара, па се улива код града Каркинитија, остављајући десно од себе Хилеју и такозвано "Ахилово тркалиште".

56) Седма река Гер одваја се од Бористена у оним областима у којима нам је Бористен познат. Ту се он одваја од њега и добија име Гер, исто као и крај кроз који протиче, па тече према мору и чини границу између Скита сточара и Краљевских Скита, те се улива у Хипакирис.

57) Осма је пак река Танаис, који долази из јако удаљених крајева, где извире из једног великог језера, а улива се у још веће, такозвано Меотско језеро, које се налази на граници између Скита и Сауромата. У овај Танаис улива се једна друга река која се зове Хиргис.

58) То су најзначајније реке којима је обдарена Скитија. А трава која расте у Скитији и којом они хране стоку, утиче више него игде на рашћење сточне жучи. У то се можемо уверити кад се стока распори.

Скитска божанства. Ратни обичаји

59) Тако је код њих добро све оно што је најважније, а што се тиче обичаја, они су им овакви. Поштују само следеће богове: пре свега Хестију, а затим Зевса и Геју, и мисле да је Геја Зевсова жена. А после ових поштују Аполона, небеску Афродиту, (Херакла) и Ареса. Ове богове поштују сви Скити, а такозвани Краљевски Скити приносе жртве и Посидону. Хестија се на скитском језику зове "Табити", а Зевс има, по мом мишљењу, врло лепо име "Папеј", земља — "Апи", а Аполон — "Етосир", небеска Афродита — "Аргимпаса", а Посидон — "Тагимасадас". Немају обичај да праве кипове, да подижу жртвенике ни да зидају храмове, док је сигурно да то једино чине у част Ареса.

60) Сви у овим крајевима приносе жртве на исти начин свим божанствима, и то овако: животиња одређена за жртву стоји са завезаним предњим ногама. Онај који приноси жртву стоји иза ње и повуче крај ужета, те животиња падне на земљу, па док животиња пада, он призива божанство коме приноси жртву, и онда јој набаци омчу на врат, протури кроз њу палицу и окреће

је док се она не угуши, а да при томе не пали ватру нити врши уобичајене радње и не сипа вино на земљу. А кад је угуши, дере јој кожу и пристави је да се кува.

61) Пошто у Скитији влада велика оскудица у дрвету, они су за кување меса ово пронашли. Кад одеру животињу, изваде из меса кости и, ако имају при руци домаће казане, који су јако слични лезбијским врчевима, само што су много већи од њих, бацају у њих месо и кувају га у њима, а испод казана ложе ватру костима од закраних животиња; а ако немају казана, онда стрпају све месо у бураг закране животиње, налију у њега воде и костима наложе ватру испод њега. Кости дају одличну ватру, а у бурагу има доста места за сву количину меса које је скинуто са костију. И тако говече само себе кува, а то исто раде и остале жртвоване животиње. Кад је месо скувано, приноси слављеник прву жртву, и то тако да баци испред себе делове меса и утробе. На жртву приносе све животиње, а нарочито радо приносе коње.

62) Ове животиње и на овај начин приносе другим боговима а Аресу приносе жртве сасвим друкчије, и то овако. У свим општинама по свим окрузима начине Аресу једно светиште. Ту донесу снопове сувог корова на једну гомилу која је дуга и широка око три стадија, а висина јој је мања, па горе на њој направе једну квадратну површину, чије су три стране стрме, а уз једну се може пењати. Сваке године додају тој гомили још сто педесет кола сувог грања, јер је ветар и невреме стално смањују. Сви на ту гомилу стављају један старински гвоздени мач, који представља Аресов кип. Овом мачу приносе сваке године на жртву коње и друге домаће животиње, и то још више него осталим боговима. Сваког стотог од заробљених непријатеља приносе на жртву, али друкчије него стоку. Попрскају им главе вином, па их закољу изнад једне посуде, а затим ту посуду однесу горе на гомилу грања и поливају мач крвљу. То носе горе на ломачу, а доле се поред светишта ово дешава. Одсецају од лешева закраних људи десну руку до рамена и бацају је у ваздух, па кад обаве и друге уобичајене обреде, разилазе се сваки на своју страну. Рука остаје на оном месту где је пала, а леш на другом месту.

63) Ето, тако им изгледају жртве. Свиње уопште не приносе на жртву и неће уопште да их одгајају у својој земљи.

64) А у рату имају овакве обичаје. Кад неки Скит први пут убије непријатеља, он се напије његове крви, а главе свих оних које је у боју погубио носи своме краљу, јер добија део плена само онда кад донесе главу, иначе не. Са главе скида кожу на овај начин: прво је опсече око ушију па онда узме главу у руке и истресе је из коже, а затим је оструже говеђим ребром, те онда кожу рукама учини, па кад је учини, употребљава је као пешкир који везује за узду свог јахаћег коња и њиме се поноси. Ко од њих има највише пешкира (од људске коже), тај код њих ужива највећи углед. Многи чак праве одело од скинуте људске коже, па од њих шију и кожухе. Многи од њих, опет, скидају кожу заједно са ноктима са десне руке погинулих непријатеља и праве од њих поклопац на торби за стреле. А људска кожа је дебела и сјајнобела и више се бели него све друге коже. Многи им, опет, скидају целу кожу, разаципају је на једну даску и носе је са собом на коњима.

65) Ето, такав обичај постоји код њих. А са самим лобањама, и то не са свима, него само са лобањама својих најљућих непријатеља, поступају овако. Прво отестере све испод обрва, а затим очисте лобању. Ко је сиромашан, тај је само споља превуче неучињеном говеђом кожом, па је онда употребљава; а ко је богат, тај не само да је споља превуче неучињеном говеђом кожом, него је и изнутра позлаћује, па је онда употребљава као пехар. Али они то исто чине и са лобањама својих рођака, ако су се са њима завадили и ако су их пред краљем победили. И кад им дођу угледни гости, победници им показују ове лобање и причају им да су то били њихови рођаци који су их изазвали на мегдан, а које су они победили, и хвале се својим јунаштвом.

66) Једанпут годишње износи сваки председник општине у својој општини ћуп вина и из њега пију они Скити који су убили неког непријатеља. А они који нису убили ниједног непријатеља не смеју са њима да пију, него морају да седе по страни и да трпе срамоту; и то је за њих највећа срамота. А они који су убили јако много непријатеља, добију по два пехара и пију истовремено из обадва.

Пророчанства, смртне казне, заклетве

67) Код Скита има много пророка који проричу помоћу многобројног врбовог прућа, и то овако: наслажу велике снопове прућа, па их рашире по земљи и помоћу сваког пруга проричу, а док говоре, они их поново скупљају и стављају у један сноп. Овај начин прорицања научили су од својих предака, а они, "енари", пола мушки а пола женски људи, тврде да су пророчанску вештину добили од Афродите; они, наиме, проричу помоћу лике од липе. Онај који прориче расцепи лику на три струке, па је обавије око прста, затим је поново одвија и при томе прориче.

68) А кад се скитски краљ разболи, позове он три најчувенија пророка и они му проричу на горе поменути начин, па му том приликом обично кажу да се тај и тај криво заклео боговима краљевског огњишта и наводе име неког од својих суграђана. Скити имају обичај да се приликом најсвечанијег и најзначајнијег полагања заклетве заклињу боговима краљевског огњишта. Сместа ухапсе и доведу оног за кога се рекло да се криво заклео, па га пророци оптужују да је пророчанство открило како се он криво заклео боговима краљевског огњишта и да се због тога краљ разболео. Овај обично пориче и каже да он то није урадио и огорчено изјављује да је то најгнуснија клевета. Ако, дакле, порекне, онда краљ нареди да дође двапут више пророка, па ако и ови погледају у знамења и пронађу да се криво заклео, одмах му одрубљују главу, а његово имање одмах поделе коцком два прва пророка. Ако га пак они други врачајући прогласе за невиног, онда се опет доводе други пророци, па после њих још многи други, па ако га већина њих прогласи невиним, онда је јасно да су она прва два пророка осуђена на смрт.

69) Смртна казна над њима извршује се овако: натоваре на кола сувог грања и у њих упрегну волове, па онда пророцима вежу иза леђа и ноге и руке, зачепе им уста и гурну их међу суво грање, а тада запале кола, па потеряју и поплаше волове. Тако са пророцима изгори и много волова, а понекад опрљени побегну од кола кад им прегори руда. Овако спаљују пророке и због других кривица, те их називају лажним пророцима. Краљ не оставља на миру ни синове оних које је погубио, него им поубија све мушкарце у кући, само женске не дира.

70) А заклетве онима којима се заклињу полагају Скити овако. Улију у велики земљани суд вина и помешају га с крвљу свих оних који полагају заклетву. Крв добијају тако што се боду шилом или се мачем мало посеку. Тада загњуре у суд један мач, једну стрелу, једну секиру и једно копље. Док то раде, изговарају неку дугу молитву, па затим пију из њега редом сви који се заклињу, а после њих и најбољи од њихових пратилаца.

Сахране краљева

71) Своје краљеве сахрањују код Герана, у покрајини до које се може доћи лађом кроз Бористен. Ту, кад им краљ умре, ископају они у земљи једну велику и дубоку четвороугласту јаму, па кад је заврше, узму леш и превуку га воском, а изваде му утробу, очисте је и напуне мирођијом, тамњаном, семеном од першуна и копара, па га онда зашију, ставе на кола и возе га до другог племена. А људи којима однесу леш поступају исто као и Краљевски Скити: одсецају себи парче уха и косу, зарезу кожу око руку, изгребу лице и нос и пробадају стрелом шаку леве руке. Оданде возе краљев леш до другог племена које је под њиховом влашћу, а прате их, опет, ови код којих су раније били. Кад са лешом обиђу сва племена, одлазе, најзад, Геранима који станују у њиховим најудаљенијим покрајинама и на гробље. Ту онда ставе леш у гробницу на сламу, забоду и са једне

и са друге стране у земљу копља, па преко леша наслажу даске, а изнад њих баце асуру. Тада удаве и ставе у преостали део широке гробнице једну од његових незаконитих жена, његовог конобара, куvara, сеиза, собара, гласника, његове коње, и набацају унутра сваковрсне почасне жртве и златне чиније, а сребро и бронзу уопште и не употребљавају. После свега овога саграде од земље једну велику хумку, па се такмиче ко ће више нанети земље, са намером да направе што већу хумку.

72) После годину дана они поново чине ово: изаберу најбоље краљеве слуге, и то домаће Ските (јер они, ако то краљ нареди, морају да буду слуге, а уопште немају плаћених слугу), те од ових удаве педесеторицу и педесет најбољих коња, па им изваде утробу, очисте је и испуне плевом и онда опет зашију. Затим ставе наопако половину наплотака од точка на два дирека, а иза њих опет другу половину на два друга дирека и много других ствари ставе ту. Кроз коње провуку, и то уздуж кроз цело тело, дебеле мотке све до врата и подигну их на наплотке тако да им трбуси код предњих ногу леже на предњим наплотима, а трбуси код задњих ногу на стражњим, а да им оба пара ногу висе на обе стране. Тада ставе на коње оглавине и узде и ове повуку испред коња и привежу их за диреке. А једног по једног од удављених младића попну на по једног коња, и то овако: протерају кроз сваки леш поред кичме прав колац све до врата и преостали део коца са доње стране ставе у рупу коца који се налази у телу коња. Поставивши те чудновате јахаче око гроба, они се разилазе.

73) Ето тако сахрањују Скити своје краљеве. А кад умре неки обичан Скит, тада га најближи рођаци носе на колима од пријатеља до пријатеља, а ови их примају и приређују им даћу, на којој буде почашћен и мртавац као и сви други присутни. Једног обичног човека возе они околу пуних четрдесет дана, па га тек онда сахрањују. Кад Скити некога сахране, они се онда чисте на тај начин што се перу и умивају главе, а тело негују на следећи начин. Наместе три греде које су нагнуте једна према другој, па преко њих пребаце вунене покриваче и онда набацају много усијаног камења у каду која се налази између греда и испод покривача.

74) У земљи им расте конопља, која је јако слична лану, само је већа и дебља од њега. Конопља је много већа од лана. Она расте и сама, а и сеје се, и од ње Трачани праве своје одело, које се скоро и не разликује од оног направљеног од лана, тако да онај ко је не познаје добро, не може ни да је разликује од лана; а ко никад није видео конопљу, помислио би да је тканина од лана.

75) Дакле, семе ове конопље узму и уђу под своје вунене покриваче и бацају га на усијано камење, па оно пушта мирис и толику пару какву не можеш наћи ни у једном хеленском парном купатилу. Ово је за Ските најомиљеније парно купатило и у њему подвikuју од удобности. То им служи уместо купатила, јер се они у води уопште не купају. Њихове жене тару на оштром камену кору чемпресова, кедрова и тамњанова дрвета, па сипају воду преко тога, те се на води ухвати дебела кора којом мажу лице и цело тело. Од тога не само да добијају пријатан мирис, него им, кад идућег дана скину са себе ту маст, кожа буде чиста и сјајна.

Одвратност према туђим обичајима

76) Скити нарочито избегавају да се служе туђим обичајима, а осећају одвратност према обичајима других народа, а нарочито према хеленским, као што нам сведочи случај Анахарсида и, касније, случај Скилеја. Анахарсид је пропутовао многе земље и на том путу показао велику мудрост. На повратку у Скитију, пловећи кроз Хелеспонт, сврати он на Кизик и затекне Кизичане где одржавају величанствене свечаности у част Мајке богова. Ту се он заветује Мајци богова да ће јој, ако жив и здрав стигне кући, принети исту онакву жртву какву је видео да су јој Кизичани принели и да ће јој приредити бденије. Кад је стигао у Скитију, оде он у такозвану Хилеју (ова област налази се поред "Ахиловог тркалишта" и сва је густо обрасла разноврсним дрвећем) и ту приреди целу свечаност у част ове богиње, а за време те свечаности прикачио је на своје одело

разне кипове и удараше у добош. И неки га Скит види кад је то радио, те оде и јави краљу Саулију. Овај дође лично и кад се уверио да Анахарсид заиста то чини, одапне стрелу и убије га. Па још и сада ако неко спомене Анахарсида, Скити кажу да неће да знају за њега, зато што је путовао у Хеладу и тамо примио туђе обичаје. А ја сам чуо од Тимнеја, Аријапитова намесника, да је он био стриц скитског краља Идантирса и син Гнура, унук Лика и праунук Спаргапитов. Ако је Анахарсид, заиста, био из те породице, онда га је убио његов рођени брат, јер је Идантирс био син Саулија, а Саулије је баш убио Анахарсида.

77) Али ја сам од Пелопонежана чуо и једну другу причу, наиме, да је скитски краљ послао Анахарсида у Хеладу и да је он тамо ишао у школу, па кад се вратио кући, рекао је краљу да су сви Хелени јако заузети мудрошћу и да се једино са Спартанцима може паметно разговарати. Ово су, додуше, измислили у шали сами Хелени. И овај човек је, како сам већ раније споменуо, главом платио. То га је снашло због тога што је примио туђе обичаје и што се дружио са Хеленима.

О краљу Скилеју

78) Много година касније доживео је слично и Аријапитов син Скилеј. Аријапиту се, наиме, поред других синова, роди и Скилеј. Његова мајка није била Скићанка, него из Истрије, и она га је научила да говори и пише хеленски. После извесног времена Аријапита убије на превару Спаргапит, краљ Агатирса, и дође на престо Скилеј, те узме очеву жену, која се звала Опеја. Ова Опеја је била Скићанка и са њом је Аријапит имао сина Орика. Скилеју се, иако је био скитски краљ, није никако свиђао скитски начин живота, него је радије живео као Хелени, јер је тако био васпитан још од детињства, па је овако поступао. Он би често доводио скитску војску у град Бористенита (а ови Бористенићани тврде да су милетска колонија) и кад год би Скилеј к њима долазио, оставио би војску напољу изван града, а сам би, чим би ушао у град и затворио капије, скинуо са себе скитско одело и обукао хеленско, па би без оружане и било какве пратње отишао на трг. (На капијама је стајала стража да га неки Скит не би видео у том оделу.) И иначе је он живео и понашао се као Хелен и приносио је боговима жртве онако како је то био обичај код Хелена. Кад би ту провео месец и више дана, он би поново обукао скитско одело и отишао натраг у Скитију. То је он често радио, па је чак саградио и кућу у Бористену и оженио се из тог града.

79) По свој прилици њему се тада десила једна неприлика, и то под следећим околностима. Зажелео је да буде посвећен у Бахове и Дионисове мистерије, али кад је над њим требало да се изврши обред посвећења, на небу се појавило неко врло значајно знамење. Имао је у бористенитском граду кућу, коју сам малопре већ споменуо, и то једну дивну палату око које су стајале сфинге и орлови од белог мермера. У ту кућу удари бог својом муњом и она до темеља изгори. Али, и поред тога, над Скилејем буде извршен обред посвећења. Скити су се исмевали с хеленским свечаностима у част бога Баха, јер они сматрају да је глупост проналазити једно божанство које наводи људе да полуде. Кад је Скилеј био посвећен у Бахове мистерије, отрчи један Бористенићанин Скитима и каже им:

"Скити, ви нам се ругате што у нас улази божанство и што падамо у бахантски занос, а ево сад је наш бог ушао и у вашег краља, и он је пао у бахантски занос и сад је изван себе. Ако ми не верујете, а ви хајдете за мном, па ћу вам показати."

И скитски главари пођу за њим у град где их Бористенићанин потајно одведе на једну кулу. Кад се Скилеј појавио у бахантској поворци и пролазио поред њих, па кад су Скити видели да је у бахантском заносу, они се страшно узрујају и јаве целој војсци шта су видели.

80) Чим се после тога Скилеј вратио у своју земљу, Скити га збаце с престола и попну на престо његова брата Октамасада, сина Терејеве ћерке. Кад је Скилеј сазнао за догађаје и због чега му се то десило, он побегне у Тракију. Чувши то, Октамасад пође с војском на Тракију, па кад је дошао до Истра, дочекају га Трачани с војском и, кад је требало да дође до битке, Ситалк пошаље Октамасаду посланике и поручи му ово:

"Зашто да се тучемо? Ти си син моје сестре и код тебе се налази мој брат. Изручи ти мени брата, па ћу ја теби изручити Скилеја, те нити ћеш ти своју војску излагати опасности, а ни ја моју".

То му је Ситалк јавио преко гласника, јер је Ситалков брат био побегао Октамасаду и налазио се код њега. Октамасад на то пристане и Ситалку изручи свог ујака у замену за свог брата Скилеја. Кад је Ситалк добио свог брата у руке, он се одмах повуче, а Октамасад одмах на лицу места одруби Скилеју главу. Ето, тако љубоморно чувају Скити своје обичаје и тако строго кажњавају све оне који примају туђе обичаје.

О броју Скита

81) Нисам био у стању да покупим тачне податке о броју Скита, већ сам о њихову броју чуо разне приче, по којима час има врло много правих Скита, а час их има врло мало. Својим очима сам оволико видео: између Бористена и Хипаниса налази се, како сам малопре рекао, један предео који се зове Еksamпеј, и један горак извор који утиче у Хипанис и чини његову воду неупотребљивом за пиће. У том пределу стоји један бронзани котао, који је шест пуга већи од врча што се налази на ушћу Понта, а поставио га је онде Паусанија, син Клеомбров. Ко овакав котао није видео, ја ћу му га описати. У њега стане шест стотина врчева, а дебљина зидова му износи шест цоли, и он је, како се тамо прича, направљен од шиљака стрела, јер је један од њихових краљева, а који се звао Аријанта, хтео да сазна колико има Скита, па је заповедио да му сваки Скит донесе шиљак од стреле, и запрети да ће онај ко не буде донео бити погубљен. И донесена му је огромна количина тих шиљака, те он одлучи да од њих начини, за успомену на себе, један споменик, па је од тих шиљака излио овај котао и изложио га тамо у Еksamпеју. Ето, то је све што сам чуо о броју Скита.

82) Ова земља нема никаквих нарочитих знаменитости, сем река које су јако велике и има их јако много. Поред великих река и огромног пространства земље морам да споменем и једну велику знаменитост која је достојна дивљења. У стени на обали реке Тираса види се јасно траг Хераклових ногу, и он изгледа исто као и траг људских ногу, само је велик два лакта. Толико о томе, а сада да се вратим на започету причу.

Даријев поход на Ските. Прелазак у Европу

83) Док се Дарије припремао за поход против Скита и слао гласнике поданицима и заповедао им: једнима да пошаљу војску, другима да опреме бродове, а једнима опет да направе мост преко Трачког Боспора, упорно га је одвраћао Артабан, Хистаспов син и Даријев брат, да не креће против Скита, указујући на њихово сиромаштво. А кад Дарије није послушао његове корисне савете, он се остави тих савета, а Дарије, кад је све било припремљено, крене са војском из Сузе.

84) Ту га замоли један Персијанац, Еобаз, који је имао три сина и сва тројица су била у Даријевој војсци, да му остави једног од њих. Дарије му одговори да ће му, као добром пријатељу, и зато што је у молби тако скроман, оставити сву тројицу. Док се Еобаз радовао и мислио да ће му синови бити пуштени из војске, дотле је Дарије наредио онима који су били за то одређени да побију све Еобазове синове. Тако су они заиста тамо и остали, само не живи, него заклани.

85) Дарије онда крене из Сузе и дође у Калхедонију на Боспору, где је био саграђен мост, а одатле се укрца на лађу и отплови на такозване "Црне стене", за које Хелени тврде да су раније биле пловећа острва, ту је сео у храм и посматрао море, јер је поглед на њега био изванредно леп. Ово је море најлепше на свету и дугачко је једанаест хиљада и сто стадија, а ширина му на најширем месту износи три хиљаде и три стотине стадија. Ушће овог мора широко је четири стадија, а дужина ушћа, у ствари овај теснац, који се зове Боспор, и на коме је саграђен мост, износи око сто двадесет стадија, и он се продужује у Пропонтиду, а ова, опет, има ширину од пет

стотина стадија, а дужина јој износи хиљаду и четири стотине стадија; улива се у Хелеспонт, који је широк седам стадија, а дугачак четири стотине. А Хелеспонт се затим улива у такозвано широко Егејско море.

86) То је овако измерено: за време дугих дана један брод превали просечно дању седамдесет хиљада хвати, а ноћу шездесет хиљада. То је онда једном броду од ушћа до реке Фасида (јер је ту Црно море најдуже) потребно да плови девет дана и осам ноћи, а то износи сто и једанаест миријада хвати, или, претворивши све то у стадије, једанаест хиљада и сто стадија. А од области Синда до Темискире, на реци Термодонту (пошто је ту највећа ширина Црног мора), траје возња три дана и две ноћи; то онда износи триста тридесет хиљада хвати, или три хиљаде и три стотине стадија. Ето ја сам на тај начин измерио и описао и Црно море, и Боспор и Хелеспонт, али Црном мору припада још једно језеро, које се у њега улива и није од њега много мање, а које се назива "Меотис", или "Мајка" Црног мора.

87) Када се Дарије нагледао Црног мора, превезе се натраг до моста, чији је градитељ био Мандрокло са Сама, па кад је разгледао и Боспор, подигне на њему два стуба од бела мермера, и на једном уреже асирским писмом, а на другом хеленским имена свих народа које је водио у рат, а водио је све народе које је имао под својом влашћу. Њихов број, са коњаницима, а без поморске снаге, износио је седам стотина хиљада људи, док се флота састојала од шест стотина бродова. А оне стубове донели су касније Бизанћани у свој град и употребљавали их као жртвеник Ортосијске Артемиде, сем једног камена који је био пун асирских натписа и који је остао код Дионисовог храма у Бизанту. А мислим да се место на коме је Дарије наредио да се подигне мост налази баш на средини између Бизанта и храма, на самом ушћу.

88) Дарије је био јако задовољан мостом и обдари поклоном од свега десет талената његова градитеља Мандрокла са Сама. Са делом те своте изради Мандрокло слику моста на Боспору и краља Дарија како седи на престолу и војску како прелази преко моста, па ту слику поклони Херином храму, а на њој је био овај натпис:

"Мандрокле подиже мост тај за спомен богиње Хере;
Постави њега на Боспор, по рибама добрима славни,
Те тако овенча себе и Самљане великом славом,
Дарија силног краља испунив велику жељу."

И тако градитељ моста подиже и себи споменик.

Пролазак кроз Тракију. Гетски бог Салмоксис *

89) Давши Мандроклу дарове, пређе Дарије у Европу и нареди Јонцима да с лађама отплове преко Црног мора до Истра, па да на реци саграде један мост и да га онде сачекају. Флота се управо састојала од Јонаца, Еолаца и Хелеспонћана. И флота прође између Кијанејских стена и отплови право у Истар, па пође уз Истар пуна два дана возње и тамо где се налази једно корито реке, иза кога се одмах Истар рачва у рукавце, подигну један мост. А Дарије пређе преко боспорског моста и продужи кроз Тракију, те дође до извора реке Теара, па се ту улогори и остане три дана.

90) Становници око Теара причају да ова река, поред осталих лековитих састојака, има нарочиту моћ да и коње и људе лечи од шуге. Има тридесет и осам извора, који извиру из једне стене, и једни од ових су хладни, док су други врући. Међутим, пут до ових извора једнако је удаљен од Хериног града код Перинта и од Аполоније на Црном мору, и он од оба места траје два дана. Овај Теар улива се у реку Контадезд, а Контадезд у Агријан, а Агријан опет у Хебар, а Хебар се улива у море код града Ена.

91) Дошавши, дакле, на ту реку, Дарије је тако логоровао и уживао у њеној води, па је и ту поставио стуб и на њему урезао овај натпис:

"Извори Теара дају најлепшу и најбољу воду од свих река; на те изворе је, на свом походу против Скита, дошао најлепши и најбољи човек на свету, Хистаспов син Дарије, краљ Персијанаца и целог копна."

Тако је гласио овај натпис.

92) Кренувши одатле, Дарије дође до једне друге реке, која се звала Артиск, а која тече кроз област Одриза. Кад је стигао на ту реку, он уради ово: покаже војсци једно место и нареди да сваки војник прође поред њега и да на то место стави по један камен. Кад је војска извршила његово наређење, крене она даље и иза себе остави једну огромну камену хумку.

93) Пре доласка на Истар он покори Гете, који о себи мисле да су бесмртни. А трачка племена из Салмидеса и из области изнад Аполоније и Месамбрије, такозвани Скирмијади и Нипсејци предаду му се без борбе, док су му се Гети, најхрабрије и најпоштеније трачко племе, пркосно и жилаво одупрли, али су били одмах покорени.

94) Овако изгледа њихова бесмртност: верују да не умиру, него да умрли одлазе богу Салмоксису. Други опет називају овог бога Гебелизис. Сваке пете године одређују они коцком једног између себе и шаљу га као гласника Салмоксису, те му поручују оно за шта га моле. А шаљу га овако: једни од њих морају да држе три копља, а оног кога као гласника шаљу Салмоксису, ухвате за руке и ноге, замахну њиме и баце га увис, тако да падне на она копља. Ако се он на копља прободне и умре, онда мисле да им бог указује милост, ако пак овај не умре, верују да је за то крив гласник и да је он рђав човек, па онда шаљу другог гласника. Поруку богу дају му још док је жив. Ови исти Трачани пуштају стреле горе на гром и на муњу и прете богу на небу, јер мисле да не постоји други бог него само њихов.

95) А чуо сам од Хелена који станују на Хелеспонту (и на Црном мору) да је овај Салмоксис био обичан човек и да је био роб на Саму код Мнесархова сина Питагоре. Кад је тамо пуштен на слободу и кад је стекао велико имање, врати се он са тим имањем у свој завичај. Пошто су Трачани били непросвећени и врло бедно живели, Салмоксис је живео у Јонији и тамо се упознао с културнијим обичајима него што су били трачки. Он се, наиме, дружио са Хеленима, чак и са славним филозофом Питагором, па је у својој кући начинио једну трпезарију и позивао на ручак најугледније грађане. Проповедао им је да ни он ни његови гости нити њихови потомци неће умрети, него да ће доћи у један предео где ће вечно живети и уживати у сваком задовољству. У међувремену, док је поступао на споменути начин и док је то проповедао, градио је он себи под земљом један стан. Кад је тај подземни стан био готов, њега у Тракији нестане, — он се сакрије у подземни стан и тамо проведе три године. Трачане је његов нестанак тешко погодио и они су га оплакивали мислећи да је умро. Али он се четврте године изненада појави међу њима и они повероваше у све што им је Салмоксис причао. Ето, то је он, по њихову причању, урадио.

96) Што се мене тиче, ја нити не верујем нити одвише верујем да је он то радио и имао стан под земљом, али ипак мислим да је овај Салмоксис живео много пре Питагоре. Уосталом, мени је свеједно да ли је Салмоксис био човек или неки гетски домаћи бог. Ето, тако су живели ти Гети и, кад су их Персијанци покорили, они су се прикључили осталој војсци.

Мост на Истру. Положај скитске земље

97) Кад је Дарије стигао са својом пешадијом на Истар и кад је цела копнена војска прешла преко Истра, он нареди Јонцима да раскину мост и да морнари пођу са њим на копно. Кад су

Јоњани хтели да изврше Даријево наређење и да раскину мост, митиленски војвода Коет, син Ерксандров, запита краља да ли би му он дозволио да о томе каже своје мишљење и рекне краљу овако:

"Господару, имаш намеру да удариш са војском на земљу где се не виде узорана поља нити икакви насељени градови. Дозволи да овај мост остане, и остави да га чувају они који су га и саградили. Ако пак успемо да нађемо Ските, као што смо и наумили, ми ћемо се преко њега вратити, а ако нам не пође за руком да их нађемо, онда нам је осигурано повлачење. Не бојим се ја да ће нас Скити у борби победити, него се пре бојим да их нећемо моћи пронаћи и да ћемо пасти у неку клопку и имати неприлика. А можда ће неко рећи да ја то због себе говорим да бих ту остао; ја, краљу, међутим, мислим да је овај мој предлог од највеће користи за тебе, а што се мене тиче, ја у сваком случају идем са тобом и нећу да останем овде."

Дарију се овај предлог јако допадне, па му овако одговори:

"Пријатељу са Лезба, ако се жив и здрав вратим кући, дођи к мени да ти се краљевски одужим за твој одличан савет."

98) Рекавши то, завеже шездесет чворова на уздама и позове на договор јонске тиране, па им рече ово:

"Јонци, повлачим наредбу коју сам вам раније издао у погледу моста, него ево вам ове узде и узмите сваког дана по један чвор и одрешите га. Ако се ја за то време не вратим, док не одрешите све чворове, можете онда слободно да се са вашим бродовима вратите кући. А до тог времена, пошто сам се предомислио, чувајте мост и настојте на сваки начин да се не поквари и да остане у добром стању. Ако то извршите, учинићете ми велику услугу."

Рекавши то, изда наређење за покрет.

99) Испред Скитије према мору налази се Тракија. Скитија лежи одмах иза Тракије у истом заливу и кроз њу тече Истар, чије је ушће окренуто према југоистоку. Сад ћу да назначим колика је Скитија почев од Истра па кроз до мора. Тај предео, који се протеже од Истра на исток и југоисток све до такозваног града Керкинитиде, у ствари је стара Скитија. Одатле почиње да се простире, још увек ка истом мору, брдовит предео, у коме станују Тауријци, такозвани Каменити Херзонес, који се спушта у Црно море, а и према истоку допире до мора. И Скитија, исто тако као и Атика, граничи се с две стране морем, и то према југу и према истоку. И заиста, у њој станују Тауријци, исто као кад у Атици, на полуострву Суниону, које се пружа у море од општине Торика до општине Анафлиста, не би становали Атињани, него неко друго племе. А то спомињем да бих упоредио мало са великим. Исто је тако и с тауријском земљом. А ономе ко није пловио око овог дела Атике, њему ћу на други начин то објаснити. То би било исто као кад би Јапигију преселили од Брентезија (Бриндизија) до Тарента, па кад би на насталом полуострву становао неки други народ, а не Јапиги. Навео сам два слична примера с тауријском земљом, а могао бих навести и много других.

100) А иза Тауријаца станују опет Скити, и то даље на источној обали мора, а и на западним обалама Кимеријског Боспора и Меотског језера све до реке Танаиса, која се улива у залив овог језера. А на северу од Истра, према унутрашњости копна, Скитија се граничи прво са Агатирсима, па онда са Неурима, а затим са Андрофагима и најзад са Меланхленима.

101) Скитија има облик четвороугла, чије се две стране ослањају на море, а у копно залази исто онолико колико се простире уз обалу. Од Истра, наиме, до Бористена има десет дана хода, а од Бористена до Меотског језера исто толико, док је од морске обале у правцу унутрашњости копна до Меланхлена, који станују изнад Скита, потребно двадесет дана хода. По мом рачунању, један дан хода износи две стотине стадија. Тако је Скитија од истока према западу дугачка четири хиљаде стадија, а у правцу север југ, тј. према унутрашњости копна исто толико. Толика је величина ове земље.

Скити траже савезнике међу околним народима

102) Пошто је Скитима било јасно да се не смеју сами упуштати у отворену борбу с Даријевом војском, пошаљу изасланике својим суседима; а састали су се такође и њихови краљеви и саветовали су се у вези налета тако велике војске. На састанку су били: краљеви Тауријаца, Агатирса, Неура, па Андрофага, Меланхлена, Гелона, Будина и Сауромата.

103) Од ових Тауријци имају овакве обичаје. Бродоломнике и све Хелене који им падну шака приносе на жртву Ифигенији и то на овај начин: прво их посвећују и онда ударе батином по глави. Неки кажу да им бацају тела са стене у понор (јер се храм налази на високој и стрмој стени), а главу им набијају на колац. Други се слажу са тим да се глава натиче на колац, али кажу да се тело не баца са стене у понор, него се сахрањује у земљу. А за богињу којој приносе такве жртве кажу сами Тауријци да је то Ифигенија, кћи Агамемнонова. Са заробљеним непријатељима овако поступају: одсече сваки од њих једноме главу и носи је својој кући, па је натакне на дугачку мотку и подигне високо изнад крова, најчешће изнад димњака. Тврде да ове главе лебде као чувари над целом кућом. Живе од рата и пљачке.

104) Агатирси су кицоши и нарочито се радо ките златом, а са женама заједнички опште да би сви били један другоме браћа и да, као рођаци, не би један другом завидели нити један другог мрзели. Остали су им обичаји скоро исти као и код Трачана.

105) А Неури имају скитске обичаје. За време једног поколења пре Дарија морали су напустити своју земљу због змија. Многе су се змије појављивале из њихове земље, а још више их је упадало споља, из пустиње, док нису били присиљени да напусте земљу и да се населе међу Будине. Изгледа да су сви ови људи чаробњаци, јер Скити, па и Хелени настањени у Скитији, причају да се сваки Неур једанпут годишње претвара неколико дана у вука, а затим поново добија свој првобитни облик. Мене нису могли у то да увере, али они упорно тврде да је то истина, па се чак и заклињу.

106) Андрофаги имају најсуровије обичаје на свету, а немају ни правде ни закона. Баве се сточарством и облаче се слично као и Скити, а имају свој посебан језик и, једини од свих ових, хране се људским месом.

107) Сви Меланхлени носе црна одела, па су по тим оделима и добили своје име, а имају скитске обичаје.

108) Будини су једно велико племе и има их много на броју, а имају јако плаве очи и риђу косу. У њиховој земљи саграђен је један дрвени град који се зове Гелон. Свака страна његовог зида дуга је тридесет стадија, а прилично је и висок, и сав је од дрвета, а и куће и храмови су од дрвета. Тамо има светишта хеленских богова која су украшена као и у Хелади киповима, жртвеницима и дрвеним храмовима, па сваке треће године приређују свечаност у част бога Диониса и падају у бахантски занос. Ови Гелони су пореклом Хелени, који су се кад су их протерали из трговачких насеља, били населили међу Будине, а и језик им је мешавина скитских и хеленских речи.

109) Будини не говоре истим језиком и не живе исто као Гелони. Будини су староседеоци и сточари и једини од ових народа једу плодове од смреке, док су Гелони земљорадници, хране се хлебом и баве се баштованством, а стасом и бојом коже разликују се од Будина. Хелени погрешно називају Будине Гелонима. Земља им је обрасла разноврсним и густим шумама, у којима се већином налазе велика језера окружена мочварама и обрасла трском. Ту се лове видре и даброви, па и друге звери са четвороугластим лицем; њиховим кожама постављају своје кожухе, а њихова јаја употребљавају за лечење материце.

Амазонке

110) А за Сауромате се ово прича: кад су Хелени ратовали с Амазонкама (Скити називају Амазонке "Оиорпата", што на хеленском језику значи "мужоубица", јер "оиор" значи човек, а "пата" значи убити), тада су, како се прича, после победе код Термодонта Хелени отпловили на три лађе с оним Амазонкама које су успели да заробе, а ове су на пучини нападе на мушкарце и све их поубијале. Оне нису знале за бродове нити су умеле да рукују крмама, једрима ни веслима, него су, кад су поубијале све мушкарце, пустиле да их носи ветар и таласи, па су тако доспеле до града Кремна у Меотском језеру. Овај град налази се у земљи слободних Скита. Ту су се Амазонке искрцале са лађа и крстариле по околним пределима. Од прве ергеле на коју су наишле отеле су коње и, јашући на коњима, пљачкале су скитска насеља.

111) Скити су били у недоумици шта да раде, јер им није био познат ни њихов језик, ни њихово одело, ни сам народ, и нису никако знали откуд су дошле, а мислили су да су оне млади момци; најзад ипак ступе с њима у борбу. У борби Скитима падне у руке неколико њихових лешева и тако дознају да су то жене. Они се посаветују и одлуче да их више никако не убијају, него против њих пошаље онолико својих младих момака колико је и њих било. Овима нареде да подигну логор у близини логора Амазонки и да раде оно исто што и оне раде; а ако их оне нападне, да се не боре, него да се даду у бекство; а кад престану да их гоне, да поново дођу близу њих и да подигну логор. То су Скити одлучили због тога што су хтели да им оне роде децу.

112) И младићи учине онако како им је било наређено. Кад су ове виделе да младићи нису дошли са рђавим намерама, оставиле су их на миру. Али се из дана у дан приближавао логор логору. Ни Амазонке а ни младићи нису имали ништа друго до оружја и коња. И они су се издржавали, као и оне, од лова и пљачке.

113) А око подне Амазонке су имале овај обичај: разишле би се по једна, по две подаље једна од друге да врше нужду. Скити то примете и ураде то исто. А један од њих покуша да ухвати једну, и она се није опирала, него му се чак подала. Није умела да говори (јер се нису разумевали), већ је руком дала знак да дође и идућег дана на то место и да са собом поведе, још једног другара, а и она неће сама доћи, него ће довести са собом једну другарицу. Чим се младић вратио, исприча то осталима. А идућег дана дође на оно место са једним другом и нађе ону Амазонку и још једну са њом где их чекају. Кад су за то чули остали младићи, и они похватају остале Амазонке.

114) Отада су спојили своје логоре, заједно се настанили и сваки је узео за жену ону са којом је прво био ступио у односе. Мужеви нису били у стању да науче језик жена, док су жене научиле језик мужева. Кад су већ могли да се споразумевају, рекоше мужеви Амазонкама:

"Ми имамо родитеље и имања и не треба и даље овако да живимо, него хајдемо да живимо са осталима. Тамо ћете нам једино ви бити наше жене и не требају нам друге."

Ове им на то овако одговоре:

"Ми не можемо живети с вашим женама, јер смо навикнуте на једне, а оне на друге обичаје. Ми гађамо стрелама, бацамо копља, јашемо коње, а не знамо да радимо женске послове; а ваше жене не баве се тим пословима које смо набројале, већ оне обављају женске послове и седе на колима и никуд не иду, па чак ни у лов. Ми се, дакле, с њима нећемо моћи слагати. Већ ако сте решили да се с нама ожените и ако хоћете да докажете да с нама имате часне намере, то идите својим родитељима, узмите свој део наследства и онда дођите да сами живимо."

115) И младићи пристану на то. Кад су примили свој део имања, дођу поново Амазонкама и оне им тада ово изјаве:

"Страх нас је кад помислимо да треба да останемо у овој земљи, прво зато што смо вас одвојиле од очева, а затим што смо нанеле велику штету вашој земљи. Него, кад сте већ решили да

се с нама ожените, онда хајдете да заједно ово урадимо: да се одселимо из ове земље и да се настанимо преко Танаиса."

116) Младићи и на то пристану. А кад су прешли преко Танаиса, путовали су према истоку од Танаиса пуна три дана, а од Меотског језера три дана према северу. Најзад су дошли и населили се у земљи у којој и сада живе. И после тога су оне живеле исто онако како су од вајкада живеле жене код Сауромата: ишле су на коњима у лов, и с мужевима и без њих, ишле су у рат и облачиле се исто као и мушкарци.

117) Сауромате говоре скитским језиком, али одувек говоре неправилно, јер га Амазонке нису биле добро научиле. У погледу удаје код њих постоји овакав обичај: ниједна девојка не може да се уда док не убије бар једног непријатеља. А неке од њих остаре и умру неудате, јер нису могле да испуне одређене прописе.

Скитски ратни планови

118) Скитски гласници затекну краљеве народа, о којима је овде било говора, на састанку и јаве им да је персијски краљ, пошто је покорио све области у Азији, направио мост преко Боспора, прешао у Европу и ту покорио Трачане, па је саградио мост преко Истра и сада хоће да покори и све ове земље, па им изјаве:

"Ви не смете никако остати по страни и мирне душе дозволити да пропаднемо, него се морате заједно с нама супротставити нападачу. А шта би се десило кад то не бисте учинили? Ми бисмо били присиљени или да напустимо земљу или да му се добровољно предамо. Јер шта би нам друго преостало кад ви не бисте хтели да нам притекнете у помоћ? А после тога ни ви се не бисте ништа боље провели, јер Персијанац иде једнако и против нас и против вас, и кад буде нас покорио, неће се задовољити нити ће се уздржати да и вас не нападне. А да је то тако, ми ћемо вам изнети један убедљив доказ. Да Персијанац води војску само против нас да нам се освети за раније освајање њихове земље, ишао би само на нас и не би дирао у друге народе, па би сваком било јасно да он иде само на Ските и ни на кога другог. Међутим, чим је прешао у Европу, почео је уз пут да поковава редом све народе. Између осталих Трачана, већ је покорио наше суседе Гете."

119) Кад су Скити то изјавили, посаветују се о томе краљеви који су заступали све народе, и мишљења им се поделе. Док су се Гелон, Будин и Сауромат били сложили да притекну Скитима у помоћ, дотле су им Агатирс, Неур, Андрофаг и краљеви Меланхлена и Таурија овако одговорили:

"Да нисте ви први напали Персијанце и тако рат започели, ми бисмо веровали да су вам молбе на месту и радо бисмо пристали да вам се прикључимо, а овако, ви сте без нас упали у њихову земљу и тамо сте дотле владали док вам је бог то дозволио, а сад, кад је бог на њиховој страни, хоће Персијанци да вам врате мило за драго. Ми тим људима нисмо ни тада ништа нажао учинили, а и сада нећемо први да замењемо кавгу. А ако нападну и на нашу земљу и први изазову сукоб, ми ћемо већ знати да се одупремо. А дотле ћемо посматрати и бићемо у приправности. Мислимо, наиме, да Персијанци не иду против нас, него против оних који су им нанели неправду."

120) Кад им је стигао одговор и кад су сазнали да им савезници неће да притекну у помоћ, Скити одлуче да се не упуштају у борбу, него да се стално повлаче, па да уз пут затрпавају бунаре и изворе и да уништавају пашу, те да војску поделе на два дела. Једном делу војске, коме је на челу стајао краљ Скопасид, имају да се придруже Сауромате. Ова је војска, у случају да је Персијанци нападну, требало да се повлачи поред Меотског језера према Танаису и, ако би Персијанци почели да се повлаче, био би јој задатак да их у стопу гони. То је био један део њихове краљевине, и њему је, како је већ речено, одређен тај пут. А другу војску сачињавале су друге две краљевине, и то велика краљевина, у којој је владао Идантирс, и трећа краљевина, у којој је владао Таксакид, а са њима Гелони и Будини. И овој другој армији било је, према истом ратном плану, наређено да се на удаљености од једног дана хода полако повлачи испред Персијанаца. Прво је

требало да маме Персијанце у правцу држава које су одбиле да им притекну у помоћ, да би и њих увукли у рат, те да би их, и против њихове воље, присилили да ратују против Персијанаца; а после тога би се повукли у своју земљу и, ако би нашли за сходно, упустили би се у борбу.

Дарије упада у скитску земљу

121) Кад су донели такве одлуке, Скити крену против Даријеве војске, пославши испред себе најбоље своје коњанике као извидницу. А кола на којима су живела њихова деца и жене, и сву стоку, задржавши само онолико колико им је било потребно за храну, пошаљу иза себе и нареде им да се стално повлаче према северу.

122) И ови се упуте напред према северу, а скитске извиднице наиђу на Персијанце, на отприлике три дана хода далеко од Истра, и на удаљености од једног дана хода подигну свој логор и почну да уништавају све што из земље расте. А Персијанци, чим су видели да се појавила скитска коњица, нападну на њу и почну у стопу да је гоне, док су се коњаници повлачили. Персијанци су их гонили (јер се пред њима налазила једна од двеју војски) према истоку све до Танаиса. Кад су се Скити повукли и преко Танаиса, пређу и Персијанци преко реке и наставе да их гоне кроз области Сауромата, па стигну чак и у земљу Будина.

123) За све време док су Персијанци ишли кроз Скитију и Сауроматију није им се дала прилика да нешто уништавају, јер је земља била пуста; али кад су упали у земљу Будина, наиђу на дрвени град и запале га, јер су га Будини били напустили и у њему се није нико налазио. После тога они су и даље ишли у стопу за Скитима, па прођу кроз целу Скитију и дођу у пустињу. Ту, у пустињи, није уопште било људи, и она се налази иза области Будина, а пружа се у дужину седам дана хода. Иза те пустиње станују Тисагети и из њихове земље теку четири велике реке кроз земљу Меоћана и уливају се у Меотско језеро. Ове реке се зову: Лик, Оар, Танаис и Сиргис.

Ток ратовања

124) Дошавши у пустињу, Дарије прекине гоњење, заустави војску и улогори се на реци Оару. После тога сагради осам великих утврђења са једнаким размаком међу њима, који је износио отприлике шездесет стадија, а чије су се рушевине одржале још до мог времена. Док је био забављен овим послом врате се прогоњени Скити заобилазним путем у своју земљу. Кад су они наједанпут сасвим ишчезли испред његових очију, напусти Дарије недовршена утврђења и крене према западу, јер је мислио да се пред њим налазе сви Скити и да су они побегли према западу.

125) Кад је усиљеним маршевима стигао у Скитију, он наиђе на обе скитске војске и одмах почне да их гони, а они су се пред њим повлачили на удаљености од једног дана хода. И пошто Дарије није одустао од гоњења, Скити се, према свом плану, повуку у област народа који су одбили да им укажу помоћ, и то прво у земљу Меланхлена. Кад су, упавши у њихову земљу, Скити и Персијанци изазвали велику пометњу и забуну, намаме Скити Персијанце и у земљу Андрофага. Кад су и овде изазвали велику забуну, они се повуку у област Неура; а после изазивања пометње и у овој земљи, Скити почну да се повлаче у правцу државе Агатирса. Кад су Агатирси видели да им суседи у паничном страху беже испред Скита, пошаљу, пре него што су Скити упали у њихову земљу, гласнике и забране Скитима да прелазе њихове границе, поручујући им да ће, у случају да покушају да пређу на њихову територију, прво морати са њима да се обрачунају. И Агатирси после те поруке заиста и поседну са војском своје границе са намером да се одупру нападачима. А Меланхлени, Андрофаги и Неури нису се усудили да се бране приликом упада Скита и Персијанаца и, заборавивши на своје претње, јако се уплаше, те побегну дубоко у пустињу у правцу севера. Скити пак не пређу на територију Агатирса, пошто су им ови то забранили, него намаме Персијанце из земље Неура у своју рођену земљу.

126) Када се то гоњење отегло без краја и конца, Дарије пошаље једног коњаника скитском краљу Идантирсу и поручи му ово:

"Вражји човече, зашто се стално повлачиш кад ти остаје да се одлучиш за једну од две могућности? Ако мислиш да си у стању да се бориш с мојом војском, стани једанпут и не вуци ме толико за нос, већ прими битку; а ако признајеш да ниси дорастао мојој сили, у том случају престани са повлачењем, донеси свом господару на дар земљу и воду и дођи да се споразумемо."

127) Скитски краљ Идантирс му на то одговори:

"То су моје ствари, Персијанче; нисам ни раније ни од кога из страха бежао, а ни сада не бежим од тебе зато што те се бојим; ни сада ја не чиним ништа друго него што сам навикао да радим за време мира. А зашто нисам одмах ступио у борбу с тобом, и то ћу ти објаснити. Немамо ни градова ни засејаних поља, и не жури нам се, из страха да их ти не заузмеш и не уништиш, да се с вама наврат-нанос упуштамо у борбу. А ако вам се баш тако жури, ми имамо гробове наших очева, и дед пронађите их и пробајте да их оскрнавите, па ћете видети да ли ћемо с вама ступити у борбу због тих гробова или нећемо! А дотле док не будемо имали довољно разлога, нећемо се с тобом упуштати у борбу. Толико у вези с борбом, а што се тиче мојих господара, ја сматрам да су то једино мој предак бог Зевс и скитска краљица Хестија. А уместо да ти пошаљем на дар земљу и воду, ја ћу ти послати такве поклоне какве ти заслужујеш. А то што кажеш да си ми господар, скупо ћеш ми платити!" (То је скитски начин изражавања.)

128) И гласник оде да јави то Дарију, а скитски краљеви; кад су чули да је било говора о ропству, страшно су се наљутили и одмах пошаљу ону војску која је била под командом Скопасида, а у чијем су се саставу налазиле и Сауромате, да дође у додир са Јонцима који су чували мост на Истру. Остали одлуче да више не вуку Персијанце за нос, него да их нападају, и то само за време пљачкања хране. И урадили су тако како су се договорили: нападали су Даријеву војску кад је ишла по жито. Скитска коњица је увек натеривала у бекство персијску, па је тада персијска коњица редовно бежала међу пешадију, која јој је увек притицала у помоћ. Кад год су Скити разбили коњицу, увек су се повлачили из страха пред пешадијом. Скити су вршили такве нападе и ноћу.

129) Споменућу једну врло чудновату појаву, која је Персијанцима ишла на руку а Скитима отежавала нападе на Даријеве положаје; то је њакање магараца и изглед мазги. Као што сам већ раније објаснио, у Скитији се, наиме, не гаје ни мазге ни магарци. Дакле, у целој Скитији због велике хладноће нема уопште ниједног магарца и ниједне мазге. Својим њакањем поплаше магарци скитску коњицу, а често и за време јуриша на Персијанце, чим коњи чују њакање магараца, они од страха окрену натраг и од чуда наћуле уши, јер раније нису никад чули такво њакање нити су видели такву животињу. И то је смањивало ратне успехе Скита.

130) Кад год би Скити приметили да су Персијанци узнемирени, а да би их дуже задржали у својој земљи и да би их, кад не буду имали оно што им је за живот најпотребније, довели у, још већу невољу, они учине ово: оставе, наиме, један део својих пастира са стоком у земљи, а они се повуку у другу земљу. Персијанци би дошли и покупили стоку, па би се, тако снабдевени, мало охрабрили.

131) Кад се то више пута поновило, нашао се Дарије поново у великој оскудици, па кад су скитски краљеви за то сазнали, пошаљу му гласника да му однесе на поклон птицу, миша, жабу и пет стрела. Персијанци су запитали доносиоца шта ти дарови значе, а овај им је рекао да му је само то наређено да преда дарове и да се сместа врати натраг; додао је још и то препоручујући Персијанцима да, ако имају памети, мало размисле, па ће и сами закључити шта ти дарови значе. Чувши то, Персијанци су нагађали шта би то требало да значи.

132) Дарије је мислио да му се Скити покоравају и да му предају земљу и воду, пошто је поклоне овако протумачио: миш живи у земљи и храни се њеним плодовима као и човек; жаба живи у води, а птица је врло слична коњу, док су им стреле одбрана коју му предају у знак покорности. То је било Даријево мишљење, док је Гобрије, један од оне седморице што су збацили мага, био сасвим другог мишљења, и он је овако протумачио ове дарове:

"Персијанци, ако се не претворите у птице и не дигнете се под небо, или, као мишеви, не сакријете се у земљу, или, као жабе, не скочите у воду, нећете се вратити кући, него ћемо вас побити овим стрелама."

Тако су Персијанци протумачили ове дарове.

133) А она скитска војска којој је раније било наређено да држи положаје на Меотском језеру, дође на Истар и ступи у преговоре с Јонцима. Када је стигла до моста, изјаве Јонцима ово:

"Људи Јонци, долазимо да и вама донесемо слободу, ако будете хтели да нас послушате. Чули смо, наиме, да вам је Дарије наредио да само шездесет дана чувате мост, па ако се он за то време не врати, да се разиђете својим кућама. Ако то сад учините, нећете се замерити ни њему, а ни нама. Сачекајте да прођу назначени дани, па се разиђите."

Кад су Јонци обећали да ће тако и учинити, они се одмах што брже врате.

134) Пославши Дарију дарове, построје остали Скити пешадију и коњицу против Дарија са намером да ступе с њим у борбу. Док су се они постројавали, искочи пред њих један зец, а они, чим су га спазили, почну сви да га јуре. Кад је међу Скитима настала јурњава и велика граја, запита Дарије шта та граја код непријатеља треба да значи, а кад је чуо да јуре зеца, рече својим доглавницима с којима је обично разговарао и о другим стварима:

"Ови нас људи потпуно презиру, и сад ми је тек јасно да је Гобрије правилно протумачио скитске дарове. Зато нам у таквим приликама сада, када је и мени постало све јасно, не преостаје ништа друго него да донесемо једну мудру одлуку како да се са што мање губитака повучемо и вратимо кући."

На то изјави Гобрије:

"Краљу, ја сам и раније чуо за тешкоће ратовања с овим народом, а сад сам се на лицу места у то и уверио, пошто видим да се они с нама играју као мачка с мишем. Ја, дакле, предлажем да, чим се смркне, као и обично, наложимо ватре, па да најслабије војнике, који нису у стању да издрже велике напоре, преваримо и овде оставимо, те да привежемо све магарце, па да се одавде изгубимо пре него што Скити стигну на Истар и поруше мост, или пре него што Јонци донесу неку одлуку која би нас могла да упропасти."

Дарије се кришом повлачи

135) Гобрије му то предложи и Дарије пристане на тај предлог, па чим је пала ноћ, он по њему и поступи. Изнемогле војнике и све чији губитак није представљао неку велику штету остави на том месту (у логору) и привеже све магарце. И магарце и изнемогле војнике оставио је ради тога: магарце да би њакањем надали дреку, а изнемогле људе због изнемоглости, изговарајући се сигурно да намерава са оним делом здравих војника да нападне на Ските, док би дужност ових изнемоглих била да за то време бране логор. Када је издао наређење овима које је ту оставио и чим је запалио ватре, почне Дарије наврат-нанос да се повлачи с војском према Истру. Магарци пак, пошто су после одласка војске остали сами, почну још много више да њачу, а кад су Скити чули њихово њакање, мислили су да су Персијанци сигурно још ту.

Скити прогоне Персијанце

136) Кад је свануло и кад су остављени војници у логору приметили да их је Дарије преварио, дигну пред Скитима руке увис и кажу им шта се десило. Чим су ови то чули, сједине брже-боље обе скитске војске, ону у којој су били Сауромате и ону другу, у којој су се налазили Гелони и

Будини, и крену у потеру за Персијанцима право на Истар. Пошто се персијска војска састојала углавном од пешадије и није познавала путеве, јер нису били ни изграђени, а Скити су били на коњима и знали су најпрече путеве, то су се они мимоишли, те су Скити много пре стигли до моста него Персијанци. Кад су видели да Персијанци још нису били стигли, они изјаве Јонцима који су се налазили на бродовима:

"Јонци, сада је прошло ваших шездесет дана и ви не радите право што и даље ту остајете. Ако сте се досада из страха ту задржавали, а оно бар сад порушите мост и идите весело кући слободни, али знајте да имате да захвалите боговима и Скитима за своју слободу. А вашег ранијег господара ћемо ми већ научити памети да неће више никад ни помислити да поведе војску против некога."

137) У вези с тим Јонци су се договарали шта да учине. Атињанин Милтијад, као заповедник и тиранин на Хелеспонтском Херзонесу, био је мишљења да треба послушати Ските и ослободити Јонију, а Хистијеј из Милета био је супротног мишљења и изјавио је да сваки од њих влада у свом месту захваљујући баш Даријевој помоћи и да, кад би се ослободили Даријеве власти, ни он сам у Милету и нико од њих не би био у стању игде да влада, јер сваки ће град више волети демократију него тиранију. Чим је Хистијеј изнео своје мишљење, сместа му се прикључе и остали, чак и они који су раније били за Милтијадов предлог.

138) Ту на том договору били су, између осталих, присутни ови тирани, који су код Дарија уживали велики углед: хелеспонтски тиранин Дафнид из Абида, Хипокло из Лампсака, Херофант с Пара, Метродор с Проконеза, Аристагора из Кизика, Аристонт из Бизанта; то су били тирани с Хелеспонта, а из Јоније су били: Стратид с Хија, Еак са Сама, Лаодамант из Фокеје и Хистијеј из Милета, који је изнео предлог супротан Милтијадову. Од Еолаца је присуствовао само један човек, Аристагора из Киме.

139) Кад су се, дакле, ови сложили са Хистијејевим предлогом, одлуче да и изврше оно што су ту закључили: порушити онај део моста који се налазио на скитској страни, и то само толико колико може стрела да добаца, да би изгледало да нешто раде, иако у ствари не би ништа радили; а и да Скити не би покушали (и хтели) да силом пређу Истар преко моста, па су се били припремили да кажу, кад буду рушили мост са скитске стране, да ће све урадити што год Скити зајеле. То су накнадно одлучили и додали првобитном предлогу, а затим је, у име свих, узео реч Хистијеј и рекао:

"Људи Скити, ваш савет је користан и долази нам у прави час. Ви нам показујете прави пут и наша ће дужност бити да вас свесрдно послушамо. Јер, како видите, ми рушимо мост и имамо жарку жељу да будемо слободни. Док ми рушимо мост, ви имате времена да их потражите и, кад их нађете, да им платите за све неправде које су и вама и нама нанели, и то онако како су и заслужили."

140) Скити и по други пут поверују Јонцима да им ови говоре истину и упуте се да траже Персијанце, те пођу погрешним путем и не нађу их. За то су били криви сами Скити што су уништили сву пашу за коње и што су затрпали све бунаре. Да нису то урадили, могли би лако, кад год би хтели, да нађу Персијанце, а овако су мислећи да су најбоље урадили, јако погрешили. Сада Скити пођу кроз оне области своје земље у којима је било у изобиљу паше за коње и доста бунара, па почну да траже своје непријатеље, мислећи да ће се и они повлачити кроз такве пределе. Али Персијанци су се држали свог ранијег трага и по њему су једва успели да дођу до моста. Међутим, пошто су до моста стигли ноћу и наишли га разрушеног, обузео их је велики страх и мислили су да су их Јонци изневерили.

141) У Даријевој пратњи налазио се један Египћанин, који је био невероватно грлат. Овоме је Дарије наредио да стане на обалу Истра и да викне Хистијеја Милећанина. А овај то и учини, па кад је Хистијеј чуо, доплови одмах на први позив са свима бродовима, поправи мост и омогући целој војсци да пређе преко њега.

142) И тако Персијанци умакну, а Скити, тражећи Персијанце, и по други пут их не нађу. И од тог времена Скити мисле да су Јонци, док су слободни, најгори људи и највеће кукавице на свету, а кад падну у ропство кажу за њих да су најпослушнији и најпитомији робови. Ето, толико Скити презиру Јонце.

Даријев повратак у Азију. Мегабаз остаје

143) Дарије прође кроз Тракију и дође у Херзонески Сест, а оданде пређе сам са флотом у Азију, док је у Европи оставио за војсковођу Персијанца Мегабаза, коме је раније у једној својој изјави пред Персијанцима дао велико одликовање. Кад је, наиме, једном Дарије пошао да једе нареве, па чим је ољуштио први нар, запита га његов брат Артабан чега би желео да има, толико колико има семенки у нару. Дарије му тада одговори да би волео више да има толико Мегабаза, него да покори Хеладу. То је о њему рекао и одликовао га у Персији, а сада га је поставио за команданта своје војске, која је бројала осамдесет хиљада људи.

144) Овај исти Мегабаз оставио је међу становницима Хелеспонта о себи трајну успомену овом својом примедбом. Он је, боравећи у Бизанту, чуо да су се седамнаест година пре Бизантинаца били тамо населили Калхедонци, па је, дознавши то, рекао да су Калхедонци у то време били сигурно слепи, јер иначе како би, уместо лепшег предела, који им је стајао на расположењу, изабрали ружнији предео, да нису били слепи. И тако је овај Мегабаз постављен за команданта у области Хелеспонта и покорио је све народе који нису хтели да признају персијску власт. Тако је он радио.

Оснивање Кирене.

145) У исто време док је он то радио, десио се један други велики поход на Либију, о чијим узроцима ћу касније опширније причати, али ћу пре тога да испричам ово. Пелазги, који су извршили отмицу атинских жена из Браурона, протерају потомке Аргонаута са Лемна, те ови одатле отплове у Лакедемон и, задржавајући се на Тајгету, запале ватру. Видевши то, Спартанци пошаљу гласнике да би дознали ко су и откуда су. Кад их је гласник запитао, они му одговоре да су Минијци, да су унучи Аргонаута који су се задржавали на Лемну и тамо њих изродили. Кад су Спартанци чули причу о пореклу Минијаца, пошаљу им поново гласника и запитају их са каквом су намером дошли у ову земљу и зашто су запалили ватру. Ови им кажу да су их Пелазги протерали и да се они сад враћају у земљу својих прадедова, јер сматрају да на то имају потпуно право, па их замоле да их приме и да им даду једнака права, те да им доделе земљу. Спартанци Минијце радо приме и одобре им да се населе где сами желе. На то су били подстакнути нарочито тиме што су на броду Арго били и Тиндариди. Примивши, дакле, Минијце у своју земљу, даду им земљу и поделе их међу племена. Ови се одмах пожене, а жене које су довеле са собом са Лемна удали су за друге.

146) Није прошло много времена од њихова доласка, а Минијци се осиле и почну захтевати да им се да да могу бити краљеви, а чинили су и друге глупости. Спартанци одлуче да их побију, те их похапсе и баце у тамницу. Смртну казну над осуђеницима извршују ноћу, а никако дању. Кад су хтели да их погубе, жене тих Минијаца, које су биле родом из Спарте и кћери најугледнијих Спартанаца, замоле да их пусте у тамницу да се свака разговара са својим мужем. Ови им то одобре, и не слутећи да ће им оне подвалити. Наиме, чим су ушле у тамницу, учине ово: скину са себе све своје одело и даду га мужевима, а оне обуку њихово одело. Тако Минијци обуку женско одело и, уместо жена, изађу из тамнице, па тако побегну и нађу се поново на Тајгету.

147) У исто ово време из Спарте је хтео да се исели Терат, Аутезионов син, унук Тисаменов, праунук Терсандров и далеки Полиников потомак. Овај Терат водио је порекло од Кадма и био је ујак Аристомових синова, Еуристана и Прокла. Док су ови били деца, био је Терат, као њихов скрбник, краљ у Спарти. А кад су му нећади одрасли и кад су преузели власт, Терат се није мотао, пошто је и сам окусио драж власти, да помири с тим да се покорава другима, па је изјавио да неће више остати у Спарти, него ће бродом отпловити својим рођацима. А на садашњем острву Тери, које се раније звало Калиста, има и сада потомака Мемблиара, сина Пекилеја Феничанина. Агеноров син Кадмо се, наиме, тражећи Европу, искрцао на острву које се сада зове Тера, и тамо је (да ли зато што му се то острво допало, или из других разлога) оставио изван број Феничана, а међу њима и свог рођака Мемблиара. Ови су живели на такозваном острву Калисти, пре него што је Терат тамо дошао из Спарте, пуних осам поколења.

148) Терат је одлучио да се досели међу ове с људима из разних племена, а приликом насељавања није имао намеру да их одатле протера, него да живи с њима у пријатељству. Кад су Минијци побегли из тамнице и налазили се на Тајгету, а пошто су се Спартанци спремали да их побију, молио је Терат да их не убијају и узео је на себе да их изведе из земље. Пошто су се Спартанци сложили с тим предлогом, он отплови на три ратне лађе с три реда весала Мемблијаровим потомцима, али није повео са собом све Минијце, него само један мали број. Већина њих нападну на Парорее и Кауконце, протерају их из земље, а они се поделе на шест племена и после тога оснују тамо ове градове: Лепреј, Макист, Фриксе, Пирг, Епиј и Нудиј. Већину ових градова порушили су у моје време Елејци. А то острво добило је по оснивачу име Тера.

149) Али његов син није хтео да пође с њим, и због тога Терат изјави да га оставља као овцу међу вуцима; по тој речи младић је и добио име Еолик, "овчарски вук", и оно му је и остало. Еолику се роди син Егеј, по коме су добили име Егиде, једно велико племе у Спарти. Људима из тог племена нису остајала деца у животу, па су по наговору пророчишта Еринијама Лаја и Едипа подигли храм. И од тада су на Тери остајала у животу и њихова деца и деца њихових потомака.

Историја Кирене

150) Све дотле се Спартанци и становници Тере слажу у погледу ове приче, а после тога причају о томе само становници Тере, који кажу да се после тога дешавало ово: Есанијев син Грин, један потомак овог Терата и краљ острва Тере, дошао је у Делфе и донео из свог града хекатомбу, тј. велику свечану жртву. С њим су пошли и други становници Тере, а међу њима и Бат, син Полиместов, из минијске породице Еуфемиде. За време прорицања краљу с Тере, Грину, Питија је, између осталог, саветовала да оснује један град у Либији. Овај јој одговори ово:

"Господе, ја сам већ прилично стар и тешко се крећем, па зато заповеди неком млађем да то изврши."

Док је то изговарао он покаже прстом на Бата. Тиме се то тада и завршило, и кад су се вратили кући, нису ни спомињали пророчанство; а пошто нису знали ни где је ни каква је та земља Либија, нису се ни усудили да, за љубав нејасног пророчанства, шаљу колонисте.

151) Седам пуних година после тога није на Тери било кише, и на острву се посуши све дрвеће, сем једног. Кад су се због тога становници Тере обратили пророчишту, оно им опет предложи да оснују колонију у Либији. Пошто су били у невољи и нису знали како да се помогну, послају изасланике на Крету да се распитају да ли је неко од Крећана или странаца путовао у Либију. На Крети пођу они од места до места док не стигну у град Итан и ту наиђу на неког ловца пурпурних шкољки, коме је било име Коробије. Он им изјави да га је једном бура одбацила у Либију, и то на острво Галатеју у Либији. С њим се погоде да за новац ступи у њихову службу и поведу га на Теру, а с Тере отплови прво изван мали број људи да разгледају прилике у Либији. Кад их је

Коробије довео на Платеју, они га снабдеју храном за неколико месеци и оставе на острву, а сами се одмах врате на Теру да тамо поднесу извештај о острву.

152) Пошто су се ови задржали дуже времена него што су се договорили, остане Коробије потпуно без хране. Али ускоро после тога један самски брод, чији је власник био Колеј, кад је пловио за Египат, бура нанесе на ову Платеју, па кад су Самљани чули за Коробијеву невољу, обезбеде га храном за једну годину. Исти ови после тога исплове с острва на море и наставе да плове за Египат, али их захвати источни ветар. Пошто ветар није никако попустио, они прођу кроз хераклове стубове и дођу, по бољој вољи, у Тартес. То је у то време било још слабо посећено тржиште, тако да су, колико се ја сећам, кад су се вратили боље прошли и више зарадили него остали Хелени, сем, разуме се, Сострата, Лаодамантова сина, из Егине, јер њему не може нико да конкурише. Самљани узму десетину од зараде, заправо шест талената, и направе један бронзани суд, сличан аргонидском? крчагу, око чијег руба су биле урезане орловске главе. Поклонили су га Херином храму и испод њега ставили три клечећа колоса од бронзе, чија је висина износила седам лаката. Ти поклони су дали повода Кирењанима и становницима Тере да први пут ступе у пријатељске односе са Самљанима.

153) Кад су Терани оставили Коробија на острву и дошли на Теру, јаве да су заузели једно острво на обали Либије. Терани одлуче да од два брата, где их буде било, коцком одлуче кога ће послати из свих седам места, а да им буде вођа и краљ онај Бат. Послали су и две ратне лађе с педесет весала на Платеју.

154) Тако причају Терани, а скоро исто то причају и Киренци, само се никако не слажу с Теранима о Бату. Они, наиме, овако причају. Има на Крети град Оакс и у њему је био краљ Етеарх, који се после смрти своје жене поново ожени и доведе у кућу маћеху својој кћери, којој је било име Фронима. Ова маћеха је, чим је ушла у кућу решила да са Фронимом поступа као права маћеха, па је измишљала све и сва, само да би Фрониму злостављала, те је напослетку набеди да се одала неваљалству и увери мужа да је то тако. Овај поверује њеним лажима и смисли да тешко казни кћер. У то време у Оаксу се налазио Темисонт, трговац с Тере. Са овим се Етеарх спријатељи и затражи од њега да му обећа да ће му учинити све што га овај замоли. Кад му је овај то обећао, Етеарх доведе своју кћер, преда је Темисонту и замоли га да је поведе са собом и да је уз пут баци у море. Темисонт се наљутио због преваре и измамљеног обећања, раскине с њим пријатељство и уради овако. Узме девојку са собом и отплови, па кад је био на отвореном мору, он се реши да изврши обећање које је дао Етеарху, те веже ужетом девојку, спусти је у море, па је онда поново извуче на брод и с њом отплови у Теру.

Бат и борбе Кирењана

155) Тамо је узме за хетеру један угледан Теранин, по имену Полимнест. После извесног времена она роди једно мутаво мушко дете, коме да, према тврђењу Терана и Кирењана, име Бат. А ја мислим да му је морала дати друго име. Име Бат могао је да добије тек касније, кад је дошао у Либију, а наденуло му га је пророчиште у Делфима, и то по части и краљевском достојанству које је тада имао, јер се код Либљана "краљ" каже "батос". Мислим да му је Питија зато и проговорила на либијском језику кад му је прорицала, јер је знала да ће он бити краљ у Либији. Кад је одрастао, дође он у Делфе да пита у вези са својим муцањем. Питија му је овако одговорила:

"Рад гласа долазиш., Бате, а господ Аполон тебе,
Оснивач државе да будеш, у Либију сточарску шаље."

А то је као да му је на хеленском језику казала:

"Краљу, долазиш ми у вези с муцањем."

Али јој он одговори:

"Господе боже, долазим к теби да те питам о моме муцању, а ти ми дајеш немогући одговор и наређујеш ми да оснивам колонију у Либији! Како да то урадим и где су ми потребни људи?"

И после тих речи Питија није пристала да му на то одговори, него му одговори као и раније, те је Бат напусти и оде натраг у Теру.

156) После тога био је опет и он сам, а и Терани, у великој невољи. Пошто нису знали због чега су доспели у такву невољу, пошаљу Терани поново изасланике у Делфе да питају зашто их је снашла несрећа. Питија им поново изјави да би им било боље кад би пошли са Батом у Кирену у Либији и кад би тамо основали колонију. После тога Терани пошаљу Бата са колонистима на две лађе с педесет весала. Тада ови отплове за Либију, па пошто нису знали шта онде треба да раде, врате се натраг у Теру. Али их Терани не приме и не дозволе им да се искрцају, него им заповеде да се поново врате у Либију. И ови буду приморани да се врате, те оснују колонију на острву близу либијске обале, које се, како смо већ споменули, звало Платеја. Прича се да је то острво било велико као садашњи град Кирена.

157) Ту су живели две године, па пошто им ни ту није ишло набоље, оставе једног између себе на острву, а остали отплове у Делфе, па кад су стигли, опет запитају пророчиште, рекавши му да су се настанили у Либији и да им прилике нцкако не иду набоље. Питија им на то одговори:

"Кад би ти Либију сточарску од мене боље познаво,
Ногом не ставши на њу, док је ја прођох давно,
Никада пристао не бих дивит се мудрости твојој."

Чувши то, Бат и његова пратња отплове натраг на острво, јер их бог неће престати да шаље да оснују колонију пре него што оду у саму Либију. Кад су дошли на острво, укрцају и оног једног што су га тамо оставили, и оснују колонију на обали саме Либије, прекопута острва, у пределу који се звао Азирис, а који је био с две стране окружен дивним шумама и поред којег је текла једна река.

158) У том пределу живели су пуних шест година а седме године наговоре их Либијци да га напусте и да се населе у још лепшим пределима. И Либијци су их водили на запад; а да Хелени не би видели заиста најлепше пределе кад буду кроз њих пролазили, удесе ови време путовања и проведу их ноћу кроз тај крај. Тај предео се зове Ираса. Кад су их довели до једног извора, за који су тврдили да је посвећен Аполону, они им ово саопште:

"Хелени, ви треба овде да се населите, јер ту падају обилне кише."

159) За време оснивача Бата, који је владао око четрдесет година, и за шеснаестогодишње владе његова сина Аркесилаја, број Кирењана је био исти онолики колики и кад су се населили, а за време владе трећег краља Бата, који је имао надимак "Срећни", позове Питија, приликом једног свог прорицања, све Хелене да отплове у Либију и да се населе у Кирени. Позвали су их сами Кирењани и понудили им да им доделе земљу. Пророчанство је овако гласило:

"Ко после поделе земље у предрагу Либију дође,
Кајат се тада, кажем вам, сигурно он ће."

Зато се јако повећао број становника у Кирени, и они отму од суседних Либијаца велику количину земље, а њихов краљ, по имену Адикран, због отете земље и због неправде коју су му нанели Киренци, пошаље изасланике у Египат и призна врховну власт краља Априје. Овај позове под заставу многе Египћане и пошаље велику војску на Кирену. Кирењани пођу са војском у покрајину Ирасу, сукобе се са Египћанима код извора Тестиса и ту их до ноге потуку. Пошто Египћани дотада нису имали прилике да се огледају са Хеленима, они их потцене и буду тако

потучени, да их се само мали број вратио у Египат. Због тога су Египћани били тако огорчени на Априју да су се побунили против њега.

Батов син Аркесилај

160) Овај Бат имао је сина Аркесилаја, који је још у почетку своје владе био у завади са својом браћом, па су га ови оставили и отишли у један други предео Либије и тамо су само за себе основали град, који је тада назван Барка, и то му је име остало. И док су они оснивали овај град, наговоре Либијце да се побуне против Кирењана. Али тада Аркесилај поведе војску против побуњених Либијаца, који су им пришли, и против саме браће, као организатора побуне. Али Либијци из страха од њега побегну даље на исток у Либију. Аркесилај их је, међутим, гонио у стопу све до Леукона у Либији, где су Либијци одлучили да приме битку с њим. У бици потуку Кирењане тако да је ту погинуло седам хиљада киренских оклопника. После тога пораза разболи се Аркесилај и за време лечења удави га брат Леарх, а Леарха убије на превару Аркесилајева жена, којој је било име Ерикса.

161) Аркесилаја наследи његов син Бат, који је био богаљ и није могао да се држи на ногама. После ове тешке несреће пошаљу Кирењани изасланике у Делфе да питају шта да раде па да се од те несреће опораве. Питија им саветује да доведу судију из Мantineје у Аркадији. И Кирењани ове замоле, а Мantineјци им даду једног од најугледнијих својих грађана, коме је било име Демонакт. Дошавши у Кирену и упознавши се с тамошњим приликама, овај човек подели целокупно становништво у три филе, и то овако: направи једну филу од Терана и њихових суседа, у другу одреди Пелопонежане и Крићане, а у трећу смести све острвљане; затим одреди један део поседа краљу Бату и свештенству, а сву осталу земљу, коју су раније поседовали краљеви, прогласи за заједничку државну својину.

162) То је све остало на снази и тога су се придржавали за време краља Бата, а за време његова сина Аркесилаја дошло је до велике борбе око краљевих права и части. Аркесилај, син ћопавог Бата и Феретиме, изјави, наиме, да не признаје реформе које је завео Демонакт из Мantineје, и затражи да му се даду сва права која су и његови преци имали. У сукобима до којих је због тога дошло он буде побеђен и побегне на Сам, а мајка му побегне у Саламину, на острво Кипар. У Саламини је владао тада краљ Еуелтонт, који је поклатио Делфима кадионицу коју вреди видети, а која се налази у Коринтској ризници. Дошавши к њему, Феретима га замоли да јој да војску помоћу које би се вратила у Кирену. Еуелтонт би јој све пре дао само не војску. А она прими све што јој је он дао и изјави да је све то лепо и красно, али би лепше било да јој да војску за коју га је и молила. Пошто је она то говорила приликом примања сваког поклона, Еуелтонт јој на крају пошаље на поклон једно златно вретено и преслицу са вуном. А кад је Феретима опет то исто изјавила, Еуелтонт јој поручи да се женама дају такви поклони, а не војска.

163) Истовремено сакупљаше Аркесилај, који се тада налазио на Саму, све људе и обећа им да ће им поново поделити земљу. А кад се сакупила велика војска, пошаље он изасланике у Делфе и запита пророчиште како опет да се врати у своју земљу. Питија му пак овако одговори:

"Локсије дозвољава да вас четири Аркесилаја и четири Бата владате у Кирени за време осам поколења. Он вам саветује да ни не покушате дуже да владате. Ти буди миран кад се вратиш у своју земљу. Ако тамо нађеш пећ пуну лонаца, немој да их испечеш него их изнеси на ветар; а ако запалиш пећ и испечеш лонце, не иди у земљу око које тече вода, јер ћеш умрети и ти и твој најбољи бик."

164) Тако је Питија одговорила Аркесилају, а он узме Самљане и врати се у Кирену, па кад је постао господар ситуације, није се више сећао пророчанства, већ све своје противнике који су га натерали да побегне изведе због тога пред суд. Једни од њих напусте заувек земљу, а оне који су му пали шака пошаље Аркесилај на Кипар да тамо буду погубљени. Њих спасу Книћани, у чију их

је земљу бура била бацила, и пошаљу их у Теру. А неколико других Кирењана побегне у велику кулу која је била Агломахово приватно власништво, и Аркесилај нанесе око ње дрва и запали је. Прекасно се сетио да је пророчиште на то мислило кад му је Питија забранила да испече лонце које буде нашао у пећи, па је добровољно одустао да иде у Кирену, јер се бојао да ће умрети како је пророчиште предсказало и веровао је да је Кирена земља опкољена водом.

Био је ожењен једном својом рођаком, кћерком краља из Барке, коме је било име Алазир. Он дође к њему и кад су га становници Барке и неки бегунци из Кирене видели на тргу, навале на њега и убију и њега и таста му Алазира. Тако Аркесилај, било нехотице или намерно, није послушао наређење пророчишта и зато је платио својом главом.

165) И док је Аркесилај био у Барки где је настрадао својом кривицом, уживала је права и части свога сина његова мајка Феретима, која је владала, па је чак учествовала и на седницама скупштине. А кад је чула да јој је син погинуо у Барки, побегне и дође у Египат. Ту се, наиме, позивала на услуге које је Аркесилај учинио Кирову сину Камбизу, јер је овај исти Аркесилај предао Кирену Камбизу и плаћао му данак. Стигавши у Египат, Феретима клекне пред Аријанда и мољаше га да јој помогне, а при томе му је тврдила да јој је син погинуо зато што је био у пријатељству са Међанима.

166) А тај Аријанд је био постављен за управника Египта од стране Камбиза, па је касније платио главом што је хтео да буде једнак са Даријем. Пошто је видео и дознао да Дарије жели да остави иза себе једну успомену какву није оставио ниједан краљ, подражавао је овоме, док за то није скупо платио. Дарије је, наиме, дао да се искује новац од најчистијег злата које је могао да нађе, а Аријанд, намесник Египта, ковао је исти такав новац од сребра. И данданас је Аријандов сребрни новац најчистији. Кад је Дарије чуо да он то ради, оптужи га да се, тобоже, спрема да дигне побуну против њега и убије га.

167) Овај исти Аријанд сажали се на Феретиму и да јој сву египатску војску: и копнене снаге и флоту. За команданта копнене војске постави он Амазиса из Марафа, а за команданта флоте Бадра, пореклом из Пасаргаде. Пре него што је послао војску, Аријанд пошаље гласнике да се распита ко је убио Аркесилаја. Баркејци му кажу да су га они сами убили, јер им је нанео много зла. Чувши то, Аријанд пошаље војску са Феретимом. Али то је био само повод и изговор, док је, у ствари, послао војску, како ми изгледа, да покори Либијце. У Либији, наиме, има много народа од којих је само мали број признавао краљевску власт, док други нису хтели ни да чују за Дарија.

Народи Либије

168) Народи Либије овако су распоређени: почев од Египта, први су Адирмахиде, који имају већину обичаја као и Египћани, а одевају се као и остали Либијци. Жене им носе бронзане гривне око обе ноге, а кад за време чешљања нека од њих ухвати ваш, она је прегризе и баци. Они су једини у Либији који то раде, а и једини који нуде краљу девојке пред удају, и краљ први ноћива са оном која му се највише допадне и први је обљуби. Адирмахидска земља протеже се од Египта па све до луке која се зове Плин.

169) Са њима се граниче Гилигаме, који станују западније, све до острва Афродисијаде. У тој се земљи у средини налази и острво Платеја, на којој су се били населили Кирењани, а на обали се налазе луке Менелај и Азирис, где су такође становали Кирењани, а ту, такође, почиње да расте биљка силфијон, која се појављује од острва Платеје до Сиртског ушћа. Обичаји су им скоро исти као и код других Либијаца.

170) Западно од Гилигамеја налазе се Азбисте; они станују иза Кирене, али не избијају на море, јер поред мора станују Кирењани. Они се најрадије од свих Либијаца возе на четири коња и примају већином обичаје Кирењана и на њих се угледају.

171) Западно од Азбиста станују Аусхизе; они станују иза Барке и имају излаз на море код Еуесперида. У средини аусхијске земље станује мали народ Бакали; њихов предео простире се до мора код града Таухире, у области Барке. Ови имају исте обичаје као и Либијци из Кирене.

172) Западно од ових Аусхиза станује велики народ Насамонци. Ови у лето остављају своја стада на морској обали и одлазе у унутрашњост, у земљу Аугилу да беру датале. Тамо, наиме, добро успевају и сваке године рађају палме. А кад нахватају скакаваца, осуше их на сунцу, истуцају, па то скувају у млеку и пију. Обично сваки има по више жена, и код њих влада слободна љубав. Када један од њих хоће да спава са неком женском, он поступа исто као и Масагети, тј. стави свој штап пред врата и извршује љубавни посао. Кад се жени неки Насамонац, онда је обичај да невеста прве ноћи општи са свима сватима редом. А сви они који су с њом општили дају јој поклоне које су донели од своје куће. А кад се заклињу и кад проричу, они раде ово: заклињу се најбољим људима, за које мисле да су били најбољи и најправеднији, и том приликом стављају руку на њихов гроб. А проричу одлазећи на гробове предака, па тамо, помоливши се, легну да спавају и верују у оно шта тамо сањају. А кад хоће да се братиме, онда дају један другом да пију из шака. Ако немају шта друго да пију, узимају са земље прашину и лижу је.

173) Суседи Насамонаца били су Псили. Они су изумиралци на овај начин: југо им је осушио цистерне с водом и у целој њиховој земљи у области Сирта није уопште било воде. Они одлуче да заједно с војском крену према југу (причам само оно што сам чуо од Либијаца), па кад су дошли у пустињу, дуне југ и затрпа их песком. После њихове погибије поседну њихову земљу Насамонци.

174) Даље према југу од ових, у пределу где живе дивље звери, станују Гараманти, који беже од страних људи и живе сасвим сами, те немају никаквог оружја и не знају да се бране.

175) Ови станују на југу од Насамонаца, а на западу поред мора налазе се Маке, који пуштају перчин, и то тако да им у средини коса расте, а с обе стране шишају се до главе. У рат иду са штитовима од нојеве коже. Кроз њихову земљу тече река Кинипс, која извире испод такозваног Харитског брда и улива се у море. Ово Харитско брдо покривено је густом шумом, док у целој осталој Либији, коју смо досад описивали, нема ни трага од шуме. То место удаљено је од мора две стотине стадија.

176) С Макима се граниче Гиндани, чије жене носе многе кожне гривне око зглавака, и то, како се прича, из тог разлога што, кад год имају сношај с мушкарцима, вежу себи по једну гривну око зглавака. А она која их има највише, важи као најбоља, јер је имала највише љубавника.

177) А од земље ових Гиндана пружа се у море полуострво где станују Лотофаги, који се хране само лотосовим плодом. Тај лотосов плод велик је као плод тришље (масиковог стабла), а сладак је скоро као и датала. Лотофази праве од тог плода и вино.

178) Са Лотофазима граниче се на морској обали Махлије, који се такође хране лотосом, али мање од оних које смо малопре споменули. Област им се пружа све до велике реке којој је име Тритон, а која се улива у велико Тритонидско језеро. У овом мору налази се острво које се зове Фла. Прича се да су се на то острво, по наредби пророчишта, доселили Спартанци.

179) Али постоји још и ова прича. Кад је Јазон под Пелионом саградио лађу "Арго" и натоварио на њу поред хекатомбе и бронзани треножац, отпловио је око Пелопонеза са намером да оде у Делфе. Кад је био у Малијском заливу, ухвати га бура и однесе у Либију и, пре него што је видео копно, он доспе у плићак и насуче се у Тритонском мору. Кад није знао како да се извуче из те неприлике, прича се да му је дошао сам бог Тритон и замолио га да му даде онај треножац, па му обећа да ће му показати пут и да ће их пустити здраве и читаве. Кад му је Јазон испунио жељу,

Тритон им покаже пут из плићака, а трјоножац постави у свој храм, седне на њега и почне да прориче, па је Јазону и његовим друговима прорекао шта ће се тамо десити. Ако, наине, неки од потомака ових јунака који су са њим путовали на "Аргу" узме и однесе трionoжац, мораће да дође до оснивања сто хеленских градова на обалама Тритонског мора. Кад су суседни Либијци то чули, они сакрију трionoжац.

180) Поред ових Махлија налазе се Аузи. Ови и Махлијци станују око Тритонског мора, а границу између њих чини река Тритон. Махлијци пуштају косу да им расте остраг, а Аусејци напред. На годишњим светковинама у част богиње Атене поделе им се девојке у два тора и боре се између себе штаповима и камењем, а то је, кажу, обичај примљен од предака у част једног домаћег божанства које ми називамо Атина. А девојке које подлегну ранама називају лажним девицама. Пре него што их пuste у борбу, обично све заједно ураде ово: ону која је те године најлепша, украсе коринтским шлемом и пуном хеленском ратном спремом, те је у колима возе око мора. Чиме су раније украшавали девојку, пре него што су се тамо населили Хелени, нисам у стању да дознам; вероватно египатским оружјем, јер верујем да су и шлем и штит у Хеладу дошли из Египта. Они пак кажу да је Атина кћи Посидона и Тритониде, и да се она увредила на свог оца и предала се Зевсу, а овај је онда узео под своје. Ето, они тако причају.

И код њих влада заједница жена, а бракове уопште не склапају, него се паре као стока. А кад жена роди мушко дете, онда се после три месеца састају мушкарци и проглашују за оца оног на кога дете личе.

О номадским народима

181) Овде је било говора о либијским сточарима на морској обали, а даље иза њих, дубље у унутрашњости, налази се либијска област дивљих звери, а иза ове се, од египатске Тебе до Хераклових стубова, пружа пешчана узвишица. У овој пустињи наилази се, отприлике на сваких десет дана хода, на брежуљцима на велике блокове соли, а на врху сваког брежуљка избија из те соли хладна и слатка вода, и у том пределу, дубоко у пустињи и даље од предела дивљих звери, станују људи, а први становници после десет дана хода из Тебе су Амоњани код којих се налази храм Тебанског Зевса. А кип Зевса у Теби има, наине, како сам већ раније рекао, овнујску главу. А код њих има још један извор, који је ујутру врућ, око десет сати се мало охлади, а у подне се баш јако охлади. У то време заливају они своје усеве. После подне хладноћа воде се смањује све до заласка сунца, кад вода постане сасвим врућа. До поноћи вода се и даље загрева, а тада кључа и ври; а од поноћи до зоре она се полако хлади. Ово се зове сунчев извор.

182) Иза Амоњана, опет, после десет дана хода преко пешчаних спрудова, налази се други брежуљак, сличан оном код Амоњана, па и вода и становници око њега. Та се земља зове Аугила, и у њу долазе Насамонци да беру датале.

183) Иза Аугила, опет после десет дана хода, долази се на други брежуљак од соли, и на воду, и на многе родне палме, као и у оним другим пределима. И ту станују људи, који се зову Гараманти, а то је јако велики народ; ови носе земљу на со и онде сеју усеве. Одатле је најкраћи пут до Лотофага, који су удаљени од њих тридесет дана хода. Код њих се налазе и говеда која унатрашке пасу. Унатрашке пасу због тога што им рогови расту спреда надоле, и за време паше крећу се унатраг, јер не могу да се крећу напред, пошто им се тада рогови забоду у земљу. Иначе се не разликују од осталих говеда, само им је кожа јака и дебела. Ови Гараманти иду у лов на Етиопљане, који живе по пећинама, и то на колима са четири коња. Ови пећински Етиопљани су, колико сам уопште могао из прича да дознам, најбржи тркачи на свету. Ови пећински људи хране се змијама и гуштерима и другим гмизавцима. Не служе се говором као остали људи, него циче и креште као слепи мишеви.

184) Иза Гараманта, после даљих десет дана хода, налази се опет један брежуљак од соли и вода; и око њега станују људи, који се зову Атаранти, и то су, по мом мишљењу, једини људи на свету који немају своје име. Они се сви заједно зову Атаранти, а једини су, колико нам је познато, од људи који немају својих имена. Они псују сунце кад се попне високо изнад њих и говоре му свакојаке ружне речи, што оно све испржи, и људе и поља. Опет после десет дана хода налази се поново један брежуљак од соли и вода, и око њега исто тако станују људи. Овај брежуљак од соли налази се поред планине која се зове Атлас. Ова планина је уска и са свих страна округла, и причају да је толико висока да јој се врхови не могу ни да виде, јер су увек, и зими и лети, обавијени маглом и облацима. Тамошњи становници причају да су то небески стубови, и да су они добили своје име по тој планини, јер се зову Атланти. За њих се каже да не једу ниједну животињу и да ништа не сањају.

Пешчани спрудови и њихови становници

185) Још сам до планине Атласа могао да наведем имена становника пешчаних узвишица, али даље иза Атласа не знам како се зову. Пешчани спруд се протеже све до Хераклових стубова, и даље. И у њој се после сваких десет дана хода долази до једног рудника соли, где живе људи, и сви редом праве куће од блокова соли. У овом делу Либије, наиме, већ не пада киша, јер зидови од соли не би могли издржати и остати кад би падала киша. Со која се тамо вади час је бела, час црвенкаста. Даље у унутрашњости копна, иза пустиње на југу, земља је потпуно ненастањена и нема тамо ни воде, ни животиња, ни дрвећа, ни кише, па чак ни росе.

О другим народима Либије и њиховом животу

186) И тако од Египта до Тритонског мора живе либијски сточари, који се хране месом и пију млеко, а не једу кравље месо из истих разлога из којих га ни Египћани не једу, па чак не одгајају ни свиње. И у Кирени жене сматрају за грех да једу кравље месо због египатске богиње Изиде, и у њену част посте и приређују светковине. А жене из Барке не једу ни кравље месо ни свињетину.

187) Тамо је тако, а на западу од Тритонског мора не баве се Либијци више сточарством и имају сасвим друкчије обичаје, па ни са децом не раде оно што имају обичај да раде сточари. Либијски сточари — не могу да кажем да ли сви, али у сваком случају многи од њих — раде ово: кад им деца наврше четири године, спаљују им на темену, а неки и на слепоочницама, жиле масном, неопраном овчијом вуном, а то чине ради тога да им никад не нашкоди гној, који непрекидно цури из главе, па због тога и тврде за себе да су најздравији. И заиста, колико ја знам, Либијци су најздравији људи на свету. А да ли су баш због тога тако здрави, нисам у стању да тврдим. Кад деца за време тога печења добију грчеве, и против тога имају они један лек: попрскају их јарчијом мокраћом и грч их одмах прође. Износим само оно што причају сами Либијци.

188) Приношење жртава изгледа код сточара овако. Прво одсеку животињи одређеној за жртву парче уха и бацају га преко куће, а онда јој заврну шију. Жртве приносе само сунцу и месецу. Њима приносе жртве сви Либијци, а они с обала Тритонског мора их приносе углавном Атени, а затим Тритону и Посидону.

189) А одело и штит на киповима Атениним примили су Хелени од либијских жена, само што је одећа либијских жена од коже и што им каишеви на штитовима нису змије, него су од коже, а све остало им је једнако. Па и само име већ доказује да је одело Паладиних кипова пореклом из Либије, јер либијске жене носе преко својих хаљина огртаче од глатке козје коже, који су црвено обојадисани, те су им Хелени по тим козјим кожама дали име "егиде" тј. "штитови од козије коже". Изгледа ми да је и поцикиваље жена за време приношења жртава најпре овде настало, јер је то код Либијки јако раширен обичај, и оне то јако лепо изводе. Хелени су, најзад, научили од Либијаца и да упрежу у кола четири коња.

190) Сточари у Либији сахрањују мртваце као и Хелени, сем Насамонаца. Ови их сахрањују у седећем положају, и, док болесник умире, пазе да умре у седећем положају, а не лежећи на леђима. Куће су им оплетене од асфодела и сите и могу се преносити. Ето, то су њихови обичаји.

191) Западно од реке Тритона већ се са Аусејцима граниче Либијци, који се баве земљорадњом и граде чврсте куће, а који се зову Максијци. Они пуштају косу на десној страни главе, а леву страну шишају, док се по телу мажу руменилом. Они тврде за себе да су потомци тројанских јунака. И овде, и даље на западу, има више шума и дивљих звери, него у пределу сточара, јер је на истоку Либије, где ови терају на пашу своја стада, земљиште равно и песковито све до реке Тритона, док је на западу земља земљорадника јако брдовита, обрасла шумом и има много звери. У њој има огромних змија, лавова, слонова, медведа, змија отровница, магараца с роговима, људи с псећим главама и, бар по тврђењу Либијаца, људи без главе, који имају очи на грудима, дивљих људи и дивљих жена, и многих других необичних и чудноватих животиња.

192) Тога свега нема код сточарских народа, али зато има других животиња, као: газела, срна, бизона, магараца, који немају рогова и који не сисају (и заиста, они то никад не раде), па антилопа, које су велике као говеда и од чијих рогова Феничани праве рачве на својим лирама, па либијских лисица, хијена, јежева, дивљих оваца, вукова, шакала, пантера, дивокоза, па копнених крокодила, дугачких до три лакта, а који су јако слични гуштерима, па нојева и малих змија с једним рогом. Поред тога, тамо има и таквих животиња које се налазе и у другим крајевима, али нема јелена ни дивљих свиња; јелена ни дивљих свиња нема уопште у Либији. Тамо има три врсте мишева: једни се зову двоношци, други зегеријес (то је либијска реч и значи на хеленском језику "брежуљци"), а трећи се зову јежеви. Има тамо и ласица, које живе у грмовима силфијона и јако су сличне онима из Тартеса. То су, дакле, подаци које сам био у стању да нађем и да вам саопштим о животињама у пределима либијских сточара.

193) Са Максијцима се граниче Зауеки, чије жене за време рата терају борна кола.

194) Поред ових Зауека станују Гизанти, код којих пчеле дају много меда, а прича се да они сами праве још много више вештачког меда. И они се сви мажу руменилом и једу мајмуне, којих има јако много у тамошњим брдима.

Картагињани о другим народима

195) Картагињани причају да се прекопута њих налази једно острво, коме је име Кирауис, дугачко две стотине стадија, али врло уско и лако приступачно с копна, и на њему се налазе многи маслињаци и виногради. На том острву налази се једна бара, из чијег муља тамошње девојке ваде златни песак помоћу птичијег перја које је премазано смолом. Бележим и то онако како сам чуо, иако нисам сигуран да је то баш истина. А могло би и да буде истина. И сам сам у Закинту видео како се у једној бари вади смола из воде. Тамо има више таквих бара, од којих је највећа дугачка и широка седамдесет стопа, а дубока два хватата. У њу забоду једну мотку за коју при крају привежу миртину гранчицу, а затим извлаче на мирти смолу која мирише као асфалт, а много је боља од пијериске смоле. Смолу сипају у једну ископану јаму близу баре. А кад јаму напуне, ваде је из јаме и сипају у ћупове. А што год падне у бару, то оде испод земље у море које је удаљено од баре око четири стадија, и тамо изађе на површину воде. Тако и оно о острву крај либијске обале може да буде истина.

196) Картагињани причају и то да иза Хераклових стубова, у пределу који припада Либији, постоји земља на којој такође живе људи. Кад су Картагињани долазили к њима, износили су своју робу на копно и ређали је комад по комад; затим би се повукли на своје лађе и давали би знак димом. Кад би домороци видели дим, дошли би на обалу, остављали би злато за робу и опет би се

удаљили. Тада би Картагињани дошли на обалу и видели, па кад би нашли да им је дата довољна количина злата за робу, узели би га и отишли; а кад би им било мало, поново би се вратили на лађе и чекали, а они би поново дошли и додали још злата, све док Картагињани не би били задовољни. Не дешава се да једни друге преваре. Тако нити Картагињани узимају злато пре него што за њега даду одговарајућу количину робе, а ни домороци не дирају у робу док Картагињани не узму злато.

197) То су народи Либије које сам могао да поменем по имену. Већина од њих ни онда, а ни данас, неће ни да чују за персијског краља. Хоћу још само да у вези са тим крајем света напоменем да у њему живе четири народа и, колико знам, ниједан више. Два од ових су од давнине становници те земље, док друга два нису. Староседеоци су Либијци, на северу, и Етиопљани, на југу, док су Феничани и Хелени дошљаци.

198) Што се тиче плодности, изгледа ми да се Либија не може ни упоредити ни са Европом ни с Азијом, изузев јединог Кинипа. Ова земља и река имају, наиме, једно те исто име. И ова земља је тако плодна и у њој успева пшеница као у најплоднијим земљама, и сасвим је друкчија од свих земаља Либије. Земља је црница, а обилује водом и не трпи од суше ни од претеране влаге. У том делу Либије падају кише. Тамо је принос жита исти као и у Вавилонији. Добро је и земљиште Еуесперида. Кад је најроднија година, у њој пшеница даје стоструки плод, док у Кинипу даје троструки.

199) Чудновато је да и у Киренској земљи, која је најбрдовитија од свих земаља сточарске Либије, има три жетве. Прво се жање и врше пшеница на обали. Кад се овде заврши са жетвом, тада почиње жетва у средини земље, у вишим пределима, такозваним брежуљцима, и тек онда кад се овде заврши, дозрева пшеница у највишим пределима, тако да последња жетва долази тек онда кад су прву већ појели и попили. И тако код Кирењана жетва траје осам месеци. Али о томе доста.

Персијанци освајају Барку. Феретимина освета

200) Кад су Феретимини савезници Персијанци, које је послао Аријанд из Египта, стигли у Барку, они опседну град и преко гласника затраже да им се издаду кривци за убиство Аркесилаја. Али пошто су сви учествовали у убиству, они одбију тај захтев. Онда су Египћани опседали Барку пуних девет месеци, па су копали подземне лагуме до тврђаве и жестоко су јуришали. Те лагуме проналазио је један ковач помоћу бронзаног штита, и то овако: ишао је са штитом између зидова града унаоколо и њиме додиривао земљу. Кад би штитом додирнуо тло испод кога се копало, штит би давао од себе звук; међутим, он кад би додирнуо тло испод кога се није копало, не би пуштао никаквог звука. Тада су Баркејци ископали лагуме који су били копани против њих, и поубијали Персијанце који су копали лагум. Ето, то је било откривено на тај начин, па су Баркејци одбијали све јурише.

201) Пошто су ту остали дуго времена и пошто је погинуо велики број и на једној и на другој страни, а нарочито велик број Персијанаца, командант пешадије Амазис смисли једно лукавство. Пошто је видео да силом не може заузети Барку (а да је може заузети једино на превару), он уради ово. Нареди да се ноћу ископа један широк јарак, па да се преко њега пруже танке даске, а по даскама поспе земља и да се то изједначи с осталим земљиштем. И чим је свануло, позове он Баркејце на дотвор и ови се радо одазову позиву, јер су желели да направе споразум с Персијанцима. И они закључе споразум изнад затрпаног јарка и закуну се на њега. Споразум је гласио:

"Док буде ове земље, дотле ће бити на снази и овај уговор."

Баркејци су се обавезали да краљу плаћају незнатан данак, а Персијанци да више неће нападати на Баркејце. После склапања уговора и после заклетве поверују им Баркејци и почну да излазе из града, а и Персијанце да пуштају у град, који год је од њих то хтео; чак отворе и све градске капије. Међутим, Персијанци поломе покривене даске и утрче у тврђаву. Поломили су

скривени мост због тога да не би погазили заклетву, пошто су се Баркејцима заклели да ће заклетва важити све дотле док буде постојала та земља. Пошто су порушили потајни мост на коме је била положена заклетва, нестало је и оне земље на коју су се заклели, и престала је да важи заклетва.

202) Кад су Персијанци предали Феретими окривљене Баркејце, она највеће кривце набије на колац око целог зида, а њиховим женама је одсекла дојке и обесила их је око градског зида. Остале Баркејце преда Персијанцима као ратне заробљенике, сем Батових потомака, и оних који нису били криви за убиство; овима Феретима преда град на управу.

203) Тако Персијанци заробе остале Баркејце и врате се натраг. А кад су дошли до Кирене, дозволе им Кирењани да могу проћи кроз њихов град, јер им је пророчиште било тако наредило. Док је војска пролазила кроз град, командант флоте Бадреј нареди да се заузме град, али му не дозволи командант пешадије Амазис, пошто су они били послати само против Барке, а не и против других хеленских градова. Али кад су већ били прошли кроз град, и кад су се били улогорили на брду Ликејског Зевса, покају се што се нису дочепали Кирене, па покушају да поново прођу кроз град, али им Кирењани то не дозволе. А тада, иако није дошло до борбе, настане међу Персијанцима некаква паника, те побегну шездесет стадија и тек онда се зауставе. Док су ту логоровали, дође од Аријанда гласник са наређењем да се одмах врате. Тада замоле Кирењане да их опскрбе храном за пут, и ови их и опскрбе, па кад су примили храну, врате се у Египат. Али су их уз пут нападали Либијци и убијали су им војнике који су заостајали и били уморни од пута, да би им опљачкали одела и ради ратне спреме, и то су чинили све до самог Египта. Ова персијска војска није залазила дубље у Либију од Еуесперида.

204) А Баркејце које је одвео у ропство поведе са собом из Египта и одведе их пред краља. Дарије им даде једно село у Бактрији да се онде населе и они даду томе селу име Барка. И они станују у Бактрији све до мог времена.

205) А ни Феретима није добро завршила. Умрла је страшном смрћу чим се после освете над Баркејцима вратила у Египат: живу су је црви појели, јер богови омрзну људе који се претерано сурово свете. Толико о суровој и грозној освети Феретиме, кћерке Бата, над Баркејцима.

2. ДЕО

Књига пета

ТЕРПСИХОРА

Мегабазова освајања у Европи. Обичаји у Тракији * Пресељавање Пеонаца у Азију * Персијски изасланици у Македонији * Хистијеј на персијском двору. Отан * Аристагора и припрема похода на Накс * Опсада Накса * Аристагора тражи помоћ Спарте * Спартански краљ Анаксандрид и његови синови * Аристагора у Спарти. Карта Азије. Пут од Ефеса до Сузе * Аристагора у Атини. Атина после Хипархове смрти * Протеривање Пизистратида * Реформе двојице Клистена * Изагора. Клеоменов поход на Атику * Успеси Атињана. Савез Тебанаца и Егињана * Рат Егињана с Атињанима * Уплитање Спарте * Коринћанин Сокле устаје против тираније. Говор Сокла, посланика из Коринта * Хипија на персијском двору * Јонци и Атињани полазе у поход на Сард. Повлачење * Побуна на Кипру * Борбе с Персијанцима * Кипрани поново у ропству. Освајања Персијанаца * Бекство Аристагоре и његова смрт

Мегабазова освајања у Европи. Обичаји у Тракији

1) А они Персијанци које је Дарије оставио у Европи под командом Мегабаза прво су на Хелеспонту покорили Перинт, зато што Перинћани нису хтели да се покоре Дарију, а с Перинтом су раније Пеонци врло сурово поступили. Пеонци са Стримона, наиме, добију позив од пророчишта да поведу војску против Перинта и, у случају да их Перинћани буду поименце изазивали и викали, да заузму Перинт, а ако их не буду изазивали и викали, да их не дирају. И Пеонци тако и ураде. Перинћани су се улогорили испред града и изазивали Пеонце, па је ту између њих дошло до троструког двобоја; изашли су на двобој јунак против јунака, коњ против коња и пас против пса. Победивши у два двобоја, Перинћани од радости запевају пеан, а Пеонци то схвате као испуњење пророчанства и почну између себе овако да говоре:

"Сада је време да се испуни пророчанство, сада треба да се дамо на посао."

И тако Пеонци нападну на раздрагане и веселе Перинћане и већину их савладају и побију, а оставе их само мали број.

2) Ето тако се десило оно с Пеонцима, а сада су Персијанци и Мегабаз победили Перинћане, ове храбре борце за слободу, захваљујући својој бројној надмоћности. А кад је покорио Перинт, пође Мегабаз с војском кроз Тракију и натера све градове и све народе да се покоре Дарију, јер му је Дарије нарочито наредио да покори Тракију.

3) Трачани су, после Инда, највећи народ на свету. Да су имали једног поглавара и да су били сложни, они би, по мом мишљењу, били непобедиви и најјачи народ на свету. Али они су зато неспособни, и то се код њих не може да догоди, па су зато слаби. Имају многа имена, према различитим покрајинама, а обичаји су им свима скоро исти, сем Гета и Трауза и племена која станују изнад Крестонаца.

4) Причао сам већ о томе шта раде Гети, који верују у бесмртност. Траузи пак у свему осталом поступају исто као и сви други Трачани, само приликом рођења и смрти имају овакве обичаје. Рођаци поседају око новорођенчета и кукају због невоља које ће оно у будућности морати да преживи, па набрајају све људске невоље, док самртника сахрањују уз игру и велико весеље и спомињу муке којих се опростио док није доспео у вечно блаженство.

5) А они што станују изнад Крестона имају овакве обичаје. Сваки човек има много жена, а кад неки од њих умре, настане међу женама велика свађа и пријатељи се стану старати око тога да одреде коју је од жена покојник највише волео. Коју пак западне част да буде изабрана, њу славе и хвале и мушкарци и жене, па је на гробу закоље њен најближи рођак и сахране је у једну гробницу с мужем. Тиме се остале жене јако ожалосте, јер је то за њих највећа срамота.

6) Остали Трачани имају обичај да продају своју децу у иностранство. Девојке уопште не чувају, него им дозвољавају да се подају мушкарцима који им се допадну. А своје жене јако строго чувају и купују их за велике паре од њихових родитеља. Тетовирање је код њих знак племства, а онај који није тетовиран потиче из простог сталежа. Беспослица је код њих нешто најлепше, а земљорадња нешто најгоре. Живети од рата и плачке код њих је највећа дика. Ово су им најзначајнији обичаји.

7) Поштују само ове богове: Ареса, Диониса и Артевмиду, док им краљеви, за разлику од осталих грађана, највише поштују Хермеса и једино се у њега заклињу, те тврде да су Хермесови потомци.

8) Сахрањивање њихових богаташа је овако: изложе мртваца три дана и принесу различите животиње на жртву, па онда, пошто су га претходно оплакали, држе даћу; после тога га сахрањују било тако што га спаљују или га затрпају у земљу, па онда саграде од земље хумку и приређују

разне утакмице на којима се одређују највеће награде, већ према врсти борбе. Ето, тако изгледа сахрањивање мртваца код Трачана.

9) А нико није у стању тачно да каже шта се налази северно од ове земље и ко тамо станује. Ипак изгледа да се преко Истра налази једна бескрајна пустиња. Једини за које сам био у стању да дознам да станују преко Истра јесу људи: којима је име Сигини, а који се одевају као Међани. Коњи су им рундави по целом телу, а длака им је дугачка до пет цоли, мали су, са затубастом њушком и не могу на себи да носе човека, док су у колима врло брзи; због тога се тамошњи људи и возе на колима. Земља им се протеже до Енета на Јадрану. За себе кажу да су досељеници из Медије, али како су се оданде доселили, нисам у стању да објасним. То се све могло десити у великом временском раздобљу. Лигијци који станују изнад Масалије називају трговце на мало "сигини", а код Кипријаца тако се називају копља.

10) Трачани причају да у пределу преко Истра земљом господаре пчеле, од којих се не може даље проћи. Мени се пак чини да они немају право кад тако говоре, јер изгледа да те животиње не могу да подносе хладноћу; мени се, напротив, чини да су ти северни предели ненасељени због хладноће. То се прича о тој земљи чију је обалу Мегабаз присилио да се покори Персијанцима.

11) Чим је Дарије прешао преко Хелеспонта и стигао у Сард, сети се услуге Хистијеја Милећанина и савета Коета из Митилене, па их обојицу позове у Сард и каже им да ће им дати шта буду зажелели. Али Хистијеј, пошто је већ био тиранин у Милету, не зажели да буде још и на другом месту тиранин, него затражи да му се да Миркин у земљи Едонаца, где је хтео да оснује град. Док је овај то захтевао, дотле је Коет, који није био тиранин и који је био обичан грађанин, затражио да буде тиранин у Митилени. Кад је обојици дато оно што су захтевали, они оду сваки у свој изабрани посед.

Пресељавање Пеонаца у Азију

12) А Дарију се десило нешто тако необично да је, видевши то, осетио потребу да нареди Мегабазу да похвата Пеонце и да их пресели из Европе у Азију.

Била су два Пеонца: Пигрет и Мантија, који, кад се Дарије вратио у Азију, зазеле да постану господари Пеонаца, те дођу у Сард и са собом поведу сестру која је била велика и јако лепа. Ту искористе прилику када је Дарије председавао на суду у предграђу лидског главног града, те ураде ово. Обуку сестру што су лепше и боље могли и пошаљу је по воду са крчагом на глави, а водила је руком коња и прела лан. Кад је девојка пролазила, примети је Дарије. Девојка је радила нешто што се није могло видети ни у Персији, ни у Лидији, нити игде у Азији. Кад је приметио девојку, Дарије пошаље неколико својих пратилаца да пазе шта ће девојка да уради с коњем. И ови су је пратили, па кад је дошла на реку, она напоји коња, напуни крчаг водом и врати се истим путем натраг, носећи на глави крчаг, водећи руком коња и обрћући вретено.

13) Дарије се чудило и ономе што је чуо од оних који су је пратили и оном што је сам видео, те нареди да је доведу пред њега. Кад су је довели, приђу и њена браћа, која су се налазила недалеко одатле и све то посматрала. На питање Даријево одакле је, младићи одговоре да су они Пеонци и да им је она сестра. Дарије их затим упита ко су ти Пеонци, у којој земљи живе и зашто су дошли у Сард. Ови му одговоре да су дошли да му се предаду, да се Пеонија налази на реци Стримону, да се Стримон налази недалеко од Хелеспонта и да су они потомци Теукра из Троје. Све му они тако по реду кажу, а он их запита да ли су тамо све жене тако вредне. Они му радосно одговоре да јесу и да су заправо због тога то тако и удесили.

14) Тада Дарије напише писмо Мегабазу, кога је оставио за команданта у Тракији, и нареди му да пресели Пеонце из њихове земље и да их заједно са женама и децом к њему доведе. И сместа

одјури коњаник с писмом на Хелеспонт, пређе га и преда писмо Мегабазу. Прочитавши га, Мегабаз узме водиче из Тракије и крене с војском на Пеонију.

15) Кад су Пеонци чули да Персијанци иду против њих, они сви крену на морску обалу, мислећи да ће Персијанци одатле да их нападну. И Пеонци су били спремни да одбију напад Мегабазове војске, али Персијанци сазнају да су се Пеонци сакупили на обали и да је чувају, те помоћу водича окрену путем кроз унутрашњост и, сакривши се од Пеонаца, упадну у њихова насеља, у којима није било људи, и лако их заузму, пошто су била без одбране. Чим су Пеонци сазнали да су им насеља заузета, пеонска војска се сместа распрши и сваки оде својој кући и преда се Персијанцима. Тако од пеонских племена буду пресељени у Азију: Сириопеонци, Пеопли и сви становници из свих општина до Прасијадског језера.

16) Они око Пангејске планине и са Прасијадског језера нису уопште пали Мегабазу у руке. Он је, додуше, покушао да покори и оне који су становали на језеру, и то овако: усред језера налазе се дрвене скеле на високом кољу, а приступ са копна омогућен је помоћу једног уског моста. Коље испод скеле некад у старо време доносили су заједно сви становници насеља, а касније су створили овакав обичај. Кад год је неки од њих узимао једну жену, доносио би из планине, којој је било име Орбел, по три коца и ставио би их испод скеле; код њих се сваки човек много пута жени. Сваки има на скели по једну колибу у којој станује и из које кроз скелу води један отвор доле у језеро. Малу децу везују ужетом за ногу бојећи се да се не скотрљају у језеро. Коње и говеда хране рибом, а рибе има толико много да, кад се кроз отвор спусти на ужету вршка у језеро и после краћег времена извуче, буде пуна пунцата рибе. Има две врсте риба, од којих се једна зове "папракс", а друга "тилон".

Персијски изасланици у Македонији

17) Заробљени Пеонци буду одведени у Азију, а кад је Мегабаз покорио Пеонце, пошаље у Македонију изасланство од седам најугледнијих Персијанаца, који су после њега уживали највећи углед у војничком логору. Ови буду послани Аминти да у име краља Дарија затраже земљу и воду. Македонија се налази недалеко од Прасијадског језера. Са језера се прво долази у рудник из кога је Александар добијао дневно по један таленат сребра, а затим кад се после рудника пређе планина Дисор, долази се у Македонију.

18) Кад су персијски изасланици тамо стигли и изашли пред Аминту, затраже они од њега за краља Дарија земљу и воду. Он им да што су тражили и позове их да му буду гости, па им приреди сјајан ручак и угостио је Персијанце што је боље могао. Кад су после ручка седели и пили вино, Персијанци изјаве:

"Пријатељу Македонче, ми Персијанци имамо обичај да на свечан ручак доводимо са собом и своје жене и љубазнице да седе са нама. Пошто си нас тако лепо дочекао и тако сјајно угостио, и дао краљу Дарију земљу и воду, можеш поступити и по овом нашем обичају."

На то одговори Аминта:

"Персијанци, ми немамо таквог обичаја, него су код нас одвојени мушкарци од женских; а пошто сте ви господари и захтевате их, биће вам и та жеља испуњена."

После тих речи пошаље Аминта по жене. Кад су оне на његов позив дошле, седну све редом прекопута Персијанаца. Видевши лепе жене, Персијанци рекоше да то што је Аминта урадио тек није паметно, јер боље би било да жене уопште нису ни долазиле; а овако су дошле, а нису сале поред њих, него прекопута њих, те морају само да паре очи. Аминта није имао куд, те нареди женама да седну поред њих. Кад су га послушале и сале, Персијанци их одмах почну хватати за груди, јер су били већ пијани, а понеки су покушали и да их љубе.

19) Гледајући то, Аминта је био миран, иако му је било криво, јер се јако бојао Персијанаца. Али Аминтин син Александар, који је био ту и све то гледао, пошто је био млад и није био доживео никакву невољу, није више могао да се уздржи, те зловољно рече Аминти:

"Ти се, оче, с обзиром на твоју старост, можеш повући, и окани се пића, а ја ћу остати и дворићу госте."

Аминта примети да се Александар спрема да уради нешто непромишљено, па рече:

"Сине, видим добро шта хоћеш да урадиш у твојој љутини; зато и хоћеш да ме пошаљеш да би могао да урадиш нешто непромишљено. Преклињем те да не предузимаш ништа против тих људи и да нас не упропашћујеш. Дакле, уздржи се и зажмури, а послушаћу те да одем."

20) Кад га је Аминта то замолио и отишао, рече Александар Персијанцима:

"Поштовани гости, ове вам жене стоје потпуно на расположењу и можете их, ако вам је по вољи, све или поједине од њих да обљубите. Ви само дајте знак коју желите. А сада је скоро време да се иде на спавање, а, како видим, прилично сте се и напили. Ове жене, ако вам је по вољи, пустите да се оперу, па ће вам се после умивања опет вратити."

После тих речи, пошто су Персијанци на то пристали, пошаље он жене напоље у женске одаје, а Александар обуче исти толики број голобрадих младића у женска одела, па им сваком да нож и уведе их унутра, па кад је с њима ушао, рече Персијанцима:

"Персијанци, мислим да сте краљевски угошћени. Изнели смо пред вас што смо најбоље имали и могли да набавимо, а и оно што је најскупоценије од тога свега, нудимо вам још и своје мајке и сестре да се уверите да вам указујемо онакво поштовање какво вам и припада и да би могли да јавите вашем краљу како вас је и за столом и у кревету лепо угостио Хелен, његов намесник у Македонији."

После тих речи посади он поред сваког Персијанца по једног Македонца преобученог у женско одело. Ови пак, чим су Персијанци покушали да их милују, поубијају их све до једног.

21) И тако су ови платили главом, и они и њихова послуга; са њима су, наиме, дошла и кола, и послуга и сва многобројна опрема; све је то заједно с њима ишчезло без трага и гласа. Кратко време после тога Персијанци поведу велику истрагу поводом тих људи, али их је Александар умео вешто да умири, јер је дао много новаца и сестру, која се звала Гигеја, шефу те истражне комисије, Персијанцу Бубару, и тако га подмитио. Тако је ствар била заташкана и престало је да се говори о погибији Персијанаца.

22) А да су ови Пердикини потомци заиста Хелени, као што то они и сами тврде, у то сам и ја убеђен и доказаћу то мало касније, а, уосталом, признали су их као такве и судије на олимпијским утакмицама. Кад је, наиме, Александар дошао у Олимпију и хтео да се такмичи у трчању, нису хтели то да му дозволе други Хелени који су се такмичили у трчању, јер су тврдили да у такмичењу могу да узму учешћа само Хелени, а не и варвари. Тада је Александар доказао да је Аргејац и признат је за Хелена, а на утакмици је међу првима стигао на циљ. Ето, то се тако десило.

23) Мегабаз са Пеонцима стигне на Хелеспонт, а одатле пређе на другу страну и дође у Сард. У то време је Хистијеј Милећанин већ почео да гради град у оном пределу на Стримону који му је, на његову молбу, поклонио Дарије као награду што му је сачувао мост а коме је име Миркин. Кад је Мегабаз сазнао шта Хистијеј ради, он брже-боље дође са Пеонцима у Сард и рече Дарију ово:

"Краљу, шта си ти то урадио? Дозволио си овом мудром и опасном Хелену да гради себи град у Тракији, где у шумама има много дрвета за грађење лађа и прављење весала, и много сребрних рудника, а унаоколо станују многи Хелени и варвари, који би, кад би само добили воду, радили и ноћу и дању све што би им он наредио. Одмах, дакле, спречи тог човека да то уради, да не би био приморан да водиш рат у својој земљи. Љубазно га к себи позиви и спречи га у послу; а кад га будеш имао у рукама, побрини се да никад више не дође међу Хелене!"

Хистијеј на персијском двору. Отан

24) Тим речима Мегабаз је лако уверио Дарија да добро предвиђа шта ће се десити. После тога Дарије пошаље гласника у Миркин са оваквом поруком:

"Хистијеју, краљ Дарије ти ово поручује. Размишљајући о томе, не могу да нађем никога ко би мени и мојој држави био оданији од тебе, а у то се нисам уверио само на основу твојих речи, него и на основу дела. Пошто сада намеравам да извршим значајна дела, молим те да свакако дођеш к мени да ти поверим тај план."

Хистијеј поверује тим речима, а уједно је сматрао за велику част да постане краљев саветник, те дође у Сард. Кад је тамо стигао, рече му Дарије:

"Хистијеју, позвао сам те због тога што си се већ онда када сам се тако журно вратио из Скитије, изгубио испред мојих очију, па сам се много трудио да те пронађем и да се са тобом поразговарам, јер сам уверен да је најдрагоценије благо на свету мудар и одан пријатељ, а и у једно и друго сам се код тебе већ на делу уверио. Добро си урадио што си дошао, и ја ти предлажем ово: остави и Милет и новоосновани град у Тракији и хајде са мном у Сузу, па ћеш тамо бити за мојим столом, мој саветник, и све што имам делићеш са мном."

25) Рекавши то, Дарије постави за намесника у Сарду свога брата од стрица Артафрена, па са Хистијејем отпугује у Сузу, а за команданта војске у приморју постави Отана, чијег је оца, Сисамна, који је био краљевски судија, због тога што је за новац изрекао неправедну пресуду, краљ Камбиз погубио и дао да се одере, а од његове коже исекао каишеве и њима обложио столицу са које је изрицао правду. А сина овог погубљеног и одераног Сисамна именован је Камбиз за судију и саветовао му да увек има на уму на каквој столици седи и суди.

26) И овај Отан, који је седео на тој столици, наследи тада Мегабаза на положају врховног команданта трупа и покори Бизант и Калхедонију, а после тога Антандар у Тројади и Лампонеју, и, кад је добио бродове са Лезба, заузме Лемно и Имбро, оба острва насељена још и у то време Пелазгима.

27) Лемнијци су се, додуше, храбро борили и давали су неко време жилав отпор, али су ипак били побеђени; а онима који су преживели, Персијанци поставе за намесника Ликарета, сина Меандријева, брата краља са Сама. Овај Ликарет је владајући на Лемну и умро. То се десило због овога. Отан је све покорио и претворио у робове; једне је оптужио што нису пошли са војском против Скита, а друге да су разбојнички нападали Даријеву војску при повратку из Скитије.

28) Овај је, дакле, као војсковођа, извршио таква дела. Али ускоро после тога невоље су за кратко време престале док поново није почела да долази несрећа са Накса и из Милета и да се шири по целој Јонији. Накс се, наиме, истицао богатством међу острвима, а Милет је у то време био на врхунцу свога развоја, био је заправо дика целе Јоније, док је пре тога, за време два поколења, био стално у опадању, нарочито због огорчених политичких борби, све док становници Пара нису онде успоставили ред; њих су, наиме, Милећани изабрали за успостављаче реда.

29) А Парани су их измирили на овај начин. Кад су неки од њихових најугледнијих људи дошли у Милет и видели како су им куће страшно пропале, они изјаве да желе да прођу кроз њихова поља. То Парани и учине: прокрстаре кроз цео милетски атар и, где год су међу запуштеним њивама наишли на добро обрађено земљиште, они су забележили име власника. Кад су прошли цео атар, и пошто су нашли мали број добро обрађених њива, врате се брже-боље у град, сазову народну скупштину, те повере власт у граду онима чије су њиве пронашли да су биле добро обрађене. Изјавили су, наиме, да ће ови сигурно и о држави водити бригу као и својим њивама. Осталим Милећанима препоруче да се радије овима покоравају него да се буне. Тако је Паранима пошло за руком да заведу ред у Милету.

Аристагора и припрема похода на Накс

30) Из ова два града ширила се тада несрећа по целој Јонији. И то се овако десило. Са Накса протера народ неколико својих богаташа и они побегну у Милет. Господар Милета био је тада Аристагора, син Молпагоре, зет и нећак Хистијеја, сина Лисагорина, кога је Дарије задржао у Сузи. Хистијеј је, наиме, био тиранин у Милету, и баш је у то време био у Сузи кад су к њему дошли његови ранији пријатељи са Накса. Кад су избеглице са Накса дошле у Милет, замоле они Аристагору да им да извесну војну силу да се помоћу ње врате кући. Аристагора пак помисли да би, ако им укаже помоћ, и сам могао постати господар Накса, али се понашао као да жели само да учини услугу Хистијејевим пријатељима, те рече:

"Не јамчим вам да ћу бити у стању да вам дам толико војске да бисте се са њом, и против воље становника Накса, могли да вратите кући, јер, како чујем, на Наксу располажу са осам хиљада штитова и многим ратним лађама. Ја ћу се ипак потрудити да то што пре уредим, и то мислим да урадим овако. Артафрен је мој пријатељ, а он је Хистаспов син и један од Даријеве браће, и управник свих поморских области у Азији, а има много војске и јаку флоту. Тај ће нам човек, уверен сам, у свему изаћи у сусрет."

Чувши то, замоле они Аристагору да учини све што је у његовој моћи, чак да Артафрену понуди и дарове, а да ће они сами сносити трошкове око издржавања војске, јер су били уверени да ће они с Накса пристати да ураде све што од њих избеглице буду захтевале, чим се појаве пред острвом; а то ће исто учинити и становници осталих острва. До тог времена ниједно од Кикладских острва није било под Даријевим господством.

31) И Аристагора дође у Сард и саопшти Артафрену да Накс, додуше, није велико, али је лепо и драгоцено острво, које се налази близу Јоније, и на њему има много новца и робова, па му рече:

"И ти на ту земљу поведи војску и поврати у њу избеглице са Накса. Ако то будеш учинио, код мене су већ обезбеђена велика новчана средства, поред оних која су потребна за издржавање војске (јер је право да подносимо трошкове ми, за чији рачун се то ради), а ти ћеш на тај начин краљеву власт проширити и на острва, на сам Накс, Пар и Андро, па и на остала Кикладска острва, која признају врховну власт Накса. А одатле биће потребно да учиниш само један корак, па да дођеш на Еубеју, оно велико и богато острво које није мање од Кипра, а кога ћеш се ти лако моћи да дочепаш. За освајање свих тих острва биће довољно сто бродова."

Али му овај одговори:

"Дајеш добре савете, и за добро краљевске куће, и слажем се са свим твојим предлозима, сем броја лађа; уместо сто лађа, у пролеће ћеш их имати на расположењу две стотине. Али биће потребно да на то да пристанак и сам краљ."

32) Чувши то, Аристагора се јако обрадује и отпутује у Милет, а Артафрен, кад је послао гласника у Сузу и добио Даријев пристанак на Аристагорине предлоге, опреми две стотине бродова са три реда весала и велику војску, састављену од Персијанаца и савезника. За врховног команданта те војске именује Персијанца Мегабата, из породице Ахеменида, свога и Даријевог нећака, чијом се ћерком касније, ако је истина оно што се прича, верио Спартанац Паусанија, Клеомбров син, јер је жудео да постане господар целе Хеладе. Кад је именовао Мегабата за команданта, пошаље војску Аристагори.

33) Мегабату се у Милету придружи Аристагора, са својим Јонцима, и избеглице с Накса, и он одједри, тобоже, према Хелеспонту, па кад је дошао до Хија, укотви се код Кавказа са намером да се одатле помоћу северног ветра упутује на Накс. И (пошто становницима Накса није било суђено да у овом рату пропадну) десило се ово: док је Мегабат обилазио страже на бродовима, на једној миндској лађи случајно није било ниједног стражара. Мегабат се јако разљути и нареди својим пратиоцима да пронађу заповедника брода, коме је било име Скилак, да га вежу и протуре кроз рупу на најдоњем реду весала, и то тако да му глава буде напољу, а тело унутра. Али кад је Скилак био везан, неко јави Аристагори да му Мегабат мучи и злоставља пријатеља из Минда.

Овај дође и замоли Персијанца да му ослободи пријатеља, а кад овај не пристане, оде Аристагора сам и одреши га. Чувши то, Мегабат се страшно наљути и нападне на Аристагору. А овај му рече:

"Шта те се тичу те ствари? Зар те Артафрен није послао да примаш наређења од мене и да пловиш тамо куда ти ја наредим? Шта се ту правиш важан?"

То му рече Аристагора, а овај се на то јако увреди и, кад се смркло, пошаље брод са неколико људи на Накс да становницима Накса јаве шта им се спрема.

Опсада Накса

34) Становници Накса нису никако очекивали да се овај поход против њих спрема. А чим су сазнали, припреме се за дуготрајну опсаду, те донесу са поља све што су имали и обезбеде се храном и пићем. И тако су се они добро припремили за очекивани рат. А кад су ови дошли на лађама са Хија на Накс, наиђу на добро утврђен град, те су га опседали пуна четири месеца. Кад су Персијанци потрошили сав новац који су са собом били понели, и кад су потрошили много Аристагориног блага, а опсада је и даље захтевала још и више трошкова, они саграде тврђаву избеглицама са Накса и повуку се натраг на копно, пошто су претрпели неуспех.

35) Али Аристагора није могао да испуни обећање дато Артафрену; поред тога пали су му на леђа трошкови за издржавање војске, а бацали су га у бригу и велики губици које је војска била претрпела, а и то што се посвађао са Мегабатом; све му је изгледало да ће му бити одузета власт у Милету. Бојећи се свега тога, он одлучи да дигне устанак. Баш му се у то време деси да му дође роб са исписаном главом из Сузе од Хистијеја, по коме овај поручује Аристагори да се побуни против краља. Пошто Хистијеј није могао на други начин да поручи Аристагори да се побуни, јер су на свим путевима биле постављене страже, он ошиша до главе свог највернијег роба, истетовира му на глави писмо и пусти да му нарасте коса, па чим му је нарасла, одмах га пошаље у Милет и нареди му да поручи Аристагори да га ошиша и да му погледа у главу. На глави је, како сам већ рекао, била написана порука и позив на устанак. А Хистијеј је то урадио зато што га је болело то што је задржан у Сузи. Мислио је, ако дође у Милету до устанка, да ће га опет пустити да иде на море; а ако се и даље у Милету не буде ништа десило, знао је да нема никаквих изгледа да ће икад тамо доспети.

36) Ето, то је имао на уму Хистијеј кад је послао гласника, и то баш у оно време кад је Аристагора морао да донесе одлуку. Договарао се са својим завереницима, па им је износио своје мишљење и обавестио их је о позиву који је добио од Хистијеја. А и сви други су изнели исто мишљење и били су за то да се дигне устанак, само је историчар Хекатеј из почетка био потпуно против тога да се поведе борба против персијског краља, па је набројао сва средства и све народе који су се налазили у Даријевим рукама. Али после тога, кад га нису послушали, он им да други савет: да се потруде да постану господари мора.

"Иначе", изјави он, "не видим никако куда ће то довести"

(јер је знао да су снаге Милета прилично слабе). Ако се пак узму скупочени поклони лидског краља Креза из храма у Бранхидима, и ти поклони буду стајали њима на расположењу, и ако не дозволе непријатељу да их опљачка, у том случају могу се поуздати да ће бити господари мора. Ту је било много блага, како сам већ објаснио у првој књизи. Али ни овај предлог не буде примљен, и они ипак одлуче да се одмах дигне устанак. Исто тако одлуче да један од њих отплови лађом у Мијунт, где се налазила флота после њеног повлачења са Накса, па да покуша да похвата тиране који су тамо били дошли са флотом.

37) Тамо је био послан Иетрагора, и он је на превару похватао Олијата, Ибанолијева сина из Миласе, па Хистијеја, Тимнејева сина из Термере, па Коета, Ерксандрова сина, коме је Дарије дао на поклон Митилену, па Аристагору, Хераклидова сина из Киме, и многе друге, те је тако дошло до отвореног устанка и Аристагора је све своје снаге окренуо против Дарија. Пре свега, он се

привидно одрекне тираније и заведе у Милету слободу, да би Милећани радије пристали да се са њим побуне, а после тога уради то исто и у осталој Јонији, па је једне тиране протерао, а оне које је похватао на бродовима, на којима су пловили на Накс, преда градовима, са намером да градове придобије за себе, и то једног једном, а другог другом граду, одакле су заправо и били.

Аристагора тражи помоћ Спарте

38) Чим су Митилењани добили у руке Коета, они га изведу испред градских капија и каменују, а Кимејци, и већина осталих, протерају своје тиране из земље. И то је био крај тираније у градовима. Кад је Аристагора из Милета учинио крај тиранији и оставио сваком граду одрешене руке да бира свог команданта, упути се сам у Спарту на једној лађи са три реда весала, јер је морао да стекне неког моћног и јаког савезника.

Спартански краљ Анаксандрид и његови синови

39) У Спарти није више био краљ Анаксандрид, Леонов син, који је тада већ био умро, и на престо је дошао његов син Клеомен, али не зато што је био за то способан, него због свог порекла. Анаксандрид је, наиме, био ожењен ћерком своје сестре, али са њом, и поред тога што је много волео, није имао деце. Због тога га позову ефори и саопште му:

"Ако теби није стало до тога, ми не смемо дозволити да Еуристенев род изумре. Растави се, дакле, са својом садашњом женом, пошто ти не рађа децу, и ожени се другом; тако ћеш учинити Спартанцима по вољи."

Али им он одговори да неће урадити ни једно ни друго, и каже им да није лепо од њих што захтевају да се растави са својом женом, која му није ништа скривила, и што му саветују да се ожени другом. То их он неће никад послушати.

40) Због тога се састану ефори и сенатори на седницу и предложе ово:

"Пошто видимо да хоћеш по сваку цену да задржиш своју жену, ти бар учини ово, и немој да одбијеш овај предлог, да не би Спартанци били приморани да против тебе предузму друге мере. Не захтевамо од тебе да се раставиш од своје садашње жене; задржи је и надаље и дај јој све као и досада, само узми поред ње још једну жену, роткињу."

Анаксандрид пристане на тај предлог, па је после тога имао две жене и два стана, што дотле у Спарти никако није био обичај.

41) Не прође много времена после тога, а друга жена му роди овог Клеомена. Она роди Спартанцима престолонаследника, али и прва жена, која је до тог времена била нероткиња, остане изненада у другом стању, на своју велику срећу. Иако је стварно била у другом стању, кад су рођаци друге жене за то сазнали, нису хтели да поверују у то, већ су тврдили да се она само хвалише и да хоће да подметне туђе дете. Кад је то превазишло већ сваку меру, и кад је дошло време да се породи, ефари, не верујући да ће родити, дођу и поседају око породиље, и тако су је чували. И она роди Доријеја, а ускоро после њега и Леониду, па одмах иза њега и Клеомброта. Многи тврде да су Леонида и Клеомброт били близанци. А друга жена, која је родила Клеомена, и која је била кћи Принетада, сина Демарменова, није више имала деце.

42) Клеомен је био, како се то обично каже, ограничен и мало ударен мокром крпом, док је Доријеј у свему био први међу својим вршњацима, а знао је добро и то да ће му због његових способности припасти престо. После смрти Анаксандридове Лакедемонци поступе по својим обичајима и изаберу Клеомена за краља зато што је био старији. Доријеј се због тога наљути и није хтео да га призна за свог краља. Он је од Спартанаца затражио људе и са њима је пошао да оснује колонију, а да у љутини није питао ни Делфијско пророчиште за савет у којој земљи да се насели, а и без извршавања уобичајених обреда у таквим приликама. И, тако огорчен, упути се са њима у Либију, а водичи су му били Терани (неки грађани из Тере). Кад је стигао у Либију, насели се у

најлепшем крају Либије, на реци Кинипу. Али после три године протерају га оданде либијски Маки и Кархедонци, и он поново дође на Пелопонез.

43) Овде му предложи Антихар из Елеона да, према Лајеву пророчанству, оснује Хераклеју на Сицилији, и каже му да цео предео на Ериксу припада Хераклидима, пошто га је заузео још сам Херакло. Чувши то, пође он у Делфе да пита пророчиште да ли ће заузети земљу у коју намерава да путује, а Питија му одговори да хоће. После тога преузме Доријеј исту ону флоту са којом је пловио у Либију и отплови у Италију.

44) У исто то време, причају Сибарићани, спремали су се ови исти Сибарићани да са краљем Телијем нападну на Кротон, а Кротонци, бојећи се тог напада, позову Доријеја у помоћ и он им се одазове и дође. Доријеј пође са њима на Сибариду и заузме је. Тако причају Сибарићани. Међутим, Кротоњани тврде да у њиховом походу против Сибариде није учествовао ниједан Спартанац, изузев пророка Калије, из породице Јамида из Елиде. Овај је, наиме, пошто је била неповољна жртва коју је принео пре почетка рата против Кротона, и бојећи се краља Телија, побегао из Сибариде и дошао к њима. Тако тврде Кротоњани.

45) И једни и други наводе доказе за своја тврђења. Сибарићани наводе свети гај и храм у исушеном кориту реке Кратиса који је, како причају, саградио Доријеј у част Кратијске Атене кад је заузео град. Они се, даље, нарочито позивају на то да је Доријеј умро пошто се супротставио изјави пророчишта, јер да није још уз то ништа урадио, него само оно за шта је био послан, освојио би покрајину око Ерикса, учврстио своју власт у њој и не би био уништен заједно са својом војском. А Кротоњани показују многа дивна имања која је Елејац Калија у кротонској земљи добио на поклон, а која су се још у моје време налазила у рукама његових потомака, док Доријеј и његови потомци нису добили ништа. Да је Доријеј заиста учествовао у рату против Сибариде, сигурно би му дали још богатије поклоне него Калији. То су докази које наводе и једни и други, и свакоме остаје по вољи да прихвати оне који му изгледају убедљивији.

46) Са Доријејем су пошли и други Спартанци да се населе на Сицилији, и то: Тесал, Паребат, Келет и Еурилеонт. И кад су ови тамо допловили са целом својом флотом, победе их у једној бици Феничани и Егестејци и све их поубијају. Једини од оних који су хтели да оснују колонију, а који је из те несрећне битке изишао жив, беше Еурилеонт. Он је скупио све војнике који су преживели ту битку и са њима заузео Миноју, Селинунтову колонију, и помогао становницима Селинунта да се ослободе тиранина Питагоре. Али и он сам ускоро покуша да постане тиранин у Селинунту, што му је и пошло за руком, али само за кратко време. Становници Селинунта, наиме, побуне се против њега и убију га код Зевсова жртвеника, на тргу куда је био побегао.

47) Са Доријејем је био и са њим погинуо Филип, Бутакидов син из Кротона који је био верен са ћерком Телија из Сибариде, па пошто му женидба није успела, отплови на лађи из Кротона у Кирену и одатле се придружи флоти са својом властитом лађом и посадом коју је сам издржавао. Био је победник на олимпијским утакмицама и у то време најлепши човек у Хелади. И Егестејци су му због његове лепоте указивали тако велико поштовање какво нису указивали ником другом. Поштују га, наиме, као хероја, па су на његову гробу подигли храм и приносе му жртве.

48) Ето, тако је умро Доријеј. А да је признао краља Клеомена и остао у Спарти, сигурно би постао спартански краљ, јер Клеомен није дуго владао у Спарти, већ је ускоро умро и иза себе није оставио ниједног сина, него само ћерку, којој је било име Горга.

Аристагора у Спарти. Пут од Ефеса до Сузе

49) Дакле, Аристагора, тиранин из Милета, дође у Спарту баш кад је тамо владао Клеомен. Кад га је краљ примио, како причају Лакедемонци, он је имао бронзану плочу на којој је била нацртана

цела земља, цело море и све реке. Кад су почели да се разговарају, Аристагора изјави Клеомену ово:

"Клеомене, немој да се чудиш што сам тако пожурио да дођем к теби, јер су прилике такве. А то што су сад Јонци постали робови, не представља несрећу и срамоту само за нас него и за све Хелене, а нарочито за вас који стојите на челу Хеладе. А сада, заклињем вас хеленским боговима, ослободите Јонце од ропства. Та, они су ваша рођена браћа. То можете лако учинити, јер варвари нису храбри, док сте ви најпознатији јунаци у рату. Они иду у рат с луком и кратким копљем, а у бој иду с чалмама на глави и у дугачким чакширама, дакле лако можете изаћи на крај с њима. Исто тако, народи на том копну богатији су него сви остали заједно, а, пре свега, имају много злата, па сребра и бронзе, шареног одела, стоке и робова. Све то можете имати, само ако budete хтели. А сад хоћу да ти покажем где станују разни народи. Овде поред Јонаца станују Лиђани, у дивној земљи, у којој има много сребра."

И тако рече, па му показа изглед земље урезан на бронзаној плочи коју је био понео.

"Са Лиђанима", настави он, "граниче се према истоку Фрижани, а Фригија је најплоднија и стоком најбогатија земља од свих за које ја знам. Са Фрижанима се граниче Кападочани, које ми називамо Сиријцима. Њихови суседи су Киличани и њихова земља се протеже до мора у коме се налази острво Кипар. Они плаћају краљу данак од пет стотина талената годишње. Са Киличанима се овде граниче Арменци, који исто тако имају много стоке, а до Арменаца су Матијенци, који живе овде у овој земљи. Са њима се, ево, граничи Кисијска земља, у којој се налази охоли град Суза, овде на реци Хоаспу, где велики краљ има свој двор; ту се исто тако налази и ризница новца. Кад бисте заузели тај град, могли бисте се онда, у погледу богатства, такмичити и са самим Зевсом. Него, да ли има смисла да се борите са Месенцима, Аркађанима или Аргејцима, који су исто тако храбри као и ви, за једно мало и незнатно парче земље на вашим границама. Они немају ни злата ни сребра, што даје подстрека човеку да добровољно и живот свој положи у борби. Зашто се не решите да без много труда постанете господари Азије кад вам се за то пружа згодна прилика?"

То рече Аристагора, а Клеомен му овако одговори:

"Пријатељу из Милета, добићеш одговор после три дана."

50) И тада су на томе остали. А када је дошао дан да му се да одговор, и кад су се састали, запита Клеомен Аристагору колико дана хода има од јонске обале до краља. И Аристагора, иначе досетљив човек и способан да му замаже очи, тада се превари; није, наиме, требало да каже истину да је хтео да доведе Спартанце у Азију, али је ипак рекао како јесте, тј. да је донде потребно три месеца хода. Кад је Аристагора почео да говори о путу, упадне му Клеомен у реч и изјави:

"Пријатељу из Милета, чисти ми се из Спарте још пре заласка сунца, јер говориш глупости Спартанцима кад хоћеш да их одвучеш три месеца хода далеко од морске обале."

51) После тих речи врати се Клеомен у свој двор, а Аристагора узме маслинову гранчицу и дође са њом у Клеоменов двор, те га замоли да га саслуша, али да претходно Клеомен удаљи своју ћерчицу из собе; баш се у том тренутку поред Клеомена налазила његова кћи, којој је било име Горга; била му је јединица и имала је осам до девет година. Клеомен му дозволи да каже све што хоће и рече му да се не устручава пред девојчицом. Тада му Аристагора прво обећа да ће му дати десет талената ако буде изашао усусрет његовој молби. Кад је Клеомен климнуо главом да не пристаје, Аристагора је све више обећавао, док му најзад није понудио педесет талената. Тада повиче девојчица:

"Оче, овај странац ће те подмитити ако сместа не изађеш одавде."

Клеомену је било мило што му је дете саветовало, и он изађе у другу собу а Аристагора коначно напусти Спарту и није му се дала прилика да још нешто каже о путу до краља.

52) Са тим путем, наиме, ствар стоји овако: цео пут води кроз насељене и сигурне пределе и свуда се налазе краљевски конаци и врло лепе гостионице. На путу кроз Лидију и Фригију, који износи четрдесет четири и по парасанга, налази се двадесет конака. Из Фригије се стиже на реку

Халис, на којој се налази једна капија, кроз коју мора проћи свако ко хоће да пређе реку, а ту се такође налази и велика стражара. Одмах преко реке стиже се у Кападокију, кроз коју дужина пута, све до границе Киликије, износи сто и четири парасанга, и на њему има двадесет и осам конака. На овој граници пролази се кроз две капије и поред две стражаре. Кад се туда прође и кад се путује кроз Киликију, наилази се на размаку од петнаест и по парасанга на три конака. Границу између Киликије и Арменије чини пловна река, која се зове Еуфрат. У Арменији се на размаку од педесет шест и по парасанга налази петнаест конака и свратишта и једна стражара. Кроз ту земљу теку четири пловне реке преко којих се мора прећи. Прва је Тигрис, а друга и трећа имају исто име Забат, па ипак то нису исте реке и теку из разних предела. Прва тече из Арменије, а последња из Матијенске земље. Четврта је река Гинд, коју је Кир својевремено поделио на триста шездесет јама. Из ове земље (Арменије) долази се у Матијенску земљу, и на путу од сто тридесет и седам парасанга наилази се на тридесет и четири свратишта. Одатле се долази у Кисијску земљу, кроз коју пут до исто тако пловне реке, Хоаспа, износи четрдесет два и по парасанга и на њему има једанаест свратишта. На Хоаспу је саграђен и град Суза. Све у свему, на путу од Сарда до Сузе има сто једанаест конака и исто толико гостионица.

53) Ако је краљевски пут тачно измерен парасангима, и ако један парасанг садржи у себи тридесет стадија, а он у ствари и садржи толико, то онда од Сарда до краљевог дворца, до такозваног Мемноновог Града, има тринаест хиљада пет стотина стадија, или четири стотине и педесет парасанга. Ако се, дакле, дневно прелази сто педесет стадија, онда је за тај пут потребно равно деведесет дана.

54) На тај начин право је рекао Милећанин Аристагора Спартанцу Клеомену да је пут до краља дуг три месеца хода. А ако неко хоће да има сасвим тачне податке о том, ја ћу му и то рећи; мора се, наиме, још додати пут од Ефеза до Сарда. У том случају изјављујем да од Хеленског мора до Сузе (јер се Мемнонов Град тако зове) има свега четрнаест хиљада и четрдесет стадија. Од Ефеза пак до Сарда има пет стотина и четрдесет стадија. И за тај цео пут потребно је још три дана хода више.

Аристагора у Атини. Атина после Хипархове смрти

55) Кад је био протеран из Спарте, Аристагора се упуги у Атину, која је баш у то време била ослобођена од тирана. То се десило овако: кад су Аристокитон и Хармодије, који су били пореклом Гефирејци, убили Хипарха, сина Пизистратова и брата тиранина Хипије, а који је (на своју несрећу) сазнао из сна шта га чека, потпали су Атињани још за четири године не под мању, него под већу тиранију од оне пређашње.

56) Хипарх је био сањао овакав сан. Уочи Панатенејских свечаности сањао је, наиме, Хипарх да је поред њега стао један велик и леп човек и поставио му овакву загонетку:

"Издржи, лаве, неподношљиви бол стрпљивим срцем! Нико, ко неправду чини, некажњен остати неће."

Чим је суградан свануло, он то, разуме се, исприча тумачима снова, а затим, упркос томе сну, приреди свечаност, на којој је и изгубио главу.

57) А Гефирани, којима су припадале и Хипархове убице, сами причају да су пореклом из Еретрије, а према подацима до којих сам ја дошао, они су у ствари били Феничани, и то од оних Феничана што су са Кадмом дошли у земљу која се сада зове Беотија и населили се у области Танагре, јер им је та област била коцком одређена. Одатле су раније Аргејци протерали Кадмејце, а ове исте Гефиране, опет, протерају Беотјани и они дођу у Атину. Атињани их приме и даду им грађанска права под извесним условима, па их натерају да се одрекну многих незгодних обичаја и навика.

58) Хелени су научили много корисних ствари од ових Феничана који су са Кадмом били дошли и ту се населили, а међу којима су се налазили и Гефирани. Пре свега научили су од њих писмо, које Хелени раније, по мом мишљењу, нису познавали. Из почетка су писали исто као и Феничани, а касније се, упоредо са променама у језику, мењао и облик слова. Око њих су у то време скоро у свим крајевима становали Јонци, који су научили од Феничана како се пишу слова, па су се, изменивши их мало, њима служили и назвали су их с правом феничка слова, пошто су их Феничани и донели у Хеладу. Код Јонаца се књиге још и данас зову коже, јер се раније, кад је папирос био редак, писало на овчијим и козијим кожама, а варвари још и данас пишу на таквим кожама.

59) И ја сам лично видео та кадмејска слова, и то у Беотији, у храму Изменијског Аполона у Теби, урезана на три трonoшца, и та су слова била јако слична јонским. Један натпис на трonoшцу гласио је овако:

"Поклонио ме је Амфитрион после победе над Телебојцима."

Тај натпис потиче из времена Лаја, сина Лабдакова и унука Полидорова, а овај последњи беше Кадмов син.

60) А на другом трonoшцу натпис је био у хексаметарском стиху и гласио је:

"Даде ме стрелцу одличном Аполону ко пресветли дар Победник рвачки Скеј, што у борби остаде први."

Скеј је вероватно био син Хипоконта, и, ако га је баш он поклонио, а не неко други, ко се исто тако звао као и Хипоконтов син, онда је тај трonoжац из времена Едипа, сина Лајева.

61) А и на трећем трonoшцу налазио се натпис у хексаметру и гласио је:

"И сам Лаодамант, краљ, поклони трonoжац овај Стрелцу Аполону споменик прекрасан нек је овде."

За време владе овог краља Лаодаманта, сина Етеоклова, Аргејци су протерали Кадмејце и ови побегну Енхелејцима, а Гефирани остану у земљи, али их касније Беоћани ипак протераше, те се тако повуку у Атину. Ту у Атини оснују они светиње које немају ничег заједничког са осталим храмовима у Атини, него се сасвим разликују од њих, а међу њима и светињу Ахејске Деметре и њене мистерије.

62) Пошто сам испричао о томе шта је сањао Хипарх и о пореклу Гефирана који су убили Хипарха, потребно је да сад наставим започету причу како су се Атињани ослободили тирана. Док је Хипија био тиранин и јако огорчен на Атињане због Хипархове смрти, покушају Алкмеониди, који су били родом из Атине, а које су Пизистратиди били протерали из овог града, да се заједно с протераним Атињанима на силу врате, али им то није пошло за руком, него су тешко настрадали. Били су се, наине, утврдили у Липсидрију, више Пеонске општине, те су настојали да се врате и ослободе Атину. Алкмеониди су тада, радећи свим силама да обору Пизистратиде, почели да граде храм у Делфима за новац који су примили од Амфиктионаца, а који још и данас постоји, а онда још није постојао. Пошто су били богати и још од старина уживали велик углед, саграде они много лепши храм него што је било у нацрту предвиђено. Између осталог, саграде они чело храма од парског мрамора, иако је било уговорено да се цео храм сагради од обичног кречњака.

Протеривање Пизистратиде

63) Они, исто тако, по причању самих Атињана, за време сваг боравка у Делфима подмите новцем Питију да нареди Спартанцима да ослободе Атину кад ови буду или приватно или у име државе питали пророчиште за савет. Пошто су Спартанци добијали од пророчишта увек исти одговор, они пошаљу једног угледног Спартанца, Анхимолу, сина Астерову, са војском у Атину да протера Пизистратиде, иако су били са њима у присном пријатељству; сматрали су да је важније оно што бог заповеда него оно што људи раде. И они упуте војску на лађама. Анхимол пристане

код Фалерона и онде искрца војску. Али су Пизистратици били већ раније обавештени, те се обрате Тесалцима за помоћ, јер су били у савезу са њима. Тесалци једногласно одлуче да се одазову њихову позиву и пошаљу им у помоћ хиљаду коњаника под командом свог краља Кинеје из Гона. Кад су им ови стигли у помоћ, Пизистратици смисле ово: посеку сва дрвета у равници око Фалера и направе терен згодан за коњицу, те пусте коњицу да нападне на логор. У налету побију многе Спартанце, а између осталих и самог Анхимолу; остале пак присиле да се повуку на бродове. Тако је прва спартанска војска морала да се повуче, а Анхимолов гроб налази се у Алопеки, у Атици, недалеко од Хераклова храма у Киносаргу.

64) После тога опреме и пошаљу Спартанци већу војску у Атику под командом свог краља Клеомена, Анаксандридова сина, али је овог пута не пошаљу морем него копном. Упавши у Атику, сукобе се Лакедемонци најпре са тесалском коњицом, која убрзо окрене у бекство и изгуби преко четрдесет војника, а они што су остали у животу побегну право у Тесалију. Клеомен дође у град и заједно са Атињанима, који су желели да буду слободни, опседне тирани који су се били затворили у Пелашкој тврђави.

65) Али Лакедемонци никако нису могли да похватају Пизистратиде, јер се нису били припремили за опседање, док су се Пизистратици били добро снабдели храном и пићем. Стога, после неколико дана опседања, повуку се они у Спарту. И тад се деси нешто што је једнима било на несрећу, а другима на срећу. Непријатељима падну у руке деца Пизистратиде која су била потајно послана из града и требало је да буду смештена на сигурно место. И то је сасвим изменило ситуацију. На захтев Атињана поруче Пизистратиде да, ако им се предаду деца, пристају да напусте Атину у року од пет дана. И после тога оду у Сигеј, на реци Скамандру, пошто су владали у Атини пуних тридесет и шест година. Они су били пореклом из Пила и потомци Нелеја, исто као и породице Кодра и Меланта, који су се раније доселили у Атину и тамо постали краљеви. Зато је Хипократ, за успомену на Несторова сина Пизистрата, и дао своје сину то име. И на тај начин су се Атињани опростили тирани. Одмах ћу вам испричати шта су они радили после свог ослобођења и шта су све доживели пре него што су Јонци подигли устанак и пре Аристагориног доласка у Атину да их моли за помоћ.

Реформе двојице Клистена

66) Атина је још и раније била један велики град, а после протеривања тирани она се још проширила. У њој су у то време на челу државе била два човека, Клистен, из породице Ахеменида, и то баш онај за кога се прича да је подмитио Питију, и Изагора, Тизандров син, исто тако из једне угледне породице, али нисам у стању да наведем његове претке; његови рођаци приносе жртве Карском Зевсу. Ова два човека отимала су се за власт, па кад је Клистен био побеђен, он покуша да придобије за себе прости народ. Касније је поделио Атињане, који су дотле сачињавали четири филе, на десет фила и укинуо им стара имена: Гелеонт, Егикор, Аргад и Оплет, дата по Јоновим синовима, па им да нова имена, према именима домаћих хероја, изузев Ајанта. Његово је име додао, јер је он, иако је био странац, био сусед и савезник.

67) У томе се, изгледа ми, Клистен угледао на свог деду по мајци, тиранина Клистена из Сикиона. Овај је, наиме, кад је ратовао са Аргејцима, најпре забранио утакмице певача у Сикиону, због Хомерових песама, јер се у њима стално пева о Аргу и Аргејцима, а после тога је Клистену пало на ум да протера из земље Адреста, сина Талајева, чији се гроб налазио, и сад се налази, на тргу у Сикиону, зато што је био из Арга. Он дође у Делфе и запита да ли да протера Адреста. А Питија му одговори да је Адрест краљ у Сикиону, а он, Клистен, да је обичан крвник. Кад му бог није то дозволио, он се врати кући и смишљао је како да натера Адреста да сам напусти Сикион. Кад је био уверен да је пронашао једно такво средство, пошаље изасланике у Тебу у Беотији и поручи им да жели да к себи доведе Меланипа, сина Астакова. И Тебанци му то дозволе. Кад је довео Меланипа, Клистен му одреди земљиште баш поред општинске зграде и подигне му тамо на

најтврђем месту један храм. Клистен је довео Меланипу (и то треба да се исприча) зато што је био Адрестов крвни непријатељ и убио му брата Мекиста и зета Тидеја. Чим је Меланипу подигао светиште, он одмах укине жртве и светковине Адресту и пренесе их на Меланипу. Али су становници Сикиона имали обичај да нарочито много поштују Адреста. Тамошња земља, наиме, припадала је Полибу, а Адрест је био син Полибове кћери, па кад је Полиб умро без деце, оставио је државу и власт Адресту. Међу осталим почастима које су становници Сикиона указивали Адресту, славили су његове патње и муке у трагичним хорским песмама, у којима нису указивали поштовање Дионису, него само Адресту. Клистен, међутим, одреди да се хорске песме певају у част Диониса, а остале жртве да се приносе Меланипу.

68) Тако је он био поступио с Адрестом, а дорским племенима дао је друга имена, да не би имали иста имена у Сикиону и у Аргу. Том приликом је највише исмевао становнике Сикиона: Узео је речи свиња и магарац (хис и онос), па је на њих додао наставак и тако је направио имена свих племена, изузев онога коме је он сам припадао. Овом племену дао је име по својој власти. Ови су се звали Архелаји, а остали се зову Хијате (Свињари), Онеате (Магарчари) и Хереате (Прасетари). И Сикиоњани су се служили тим именима фила не само за време Клистенове владе, него још пуних шездесет година после његове смрти. После тога договоре се да измењају имена фила и назову се Хилеји, Памфили и Диманати, па овима додаду још и четврту филу и даду јој име по Адрестову сину Егијалеју и назову је Егијалеји.

69) То је, дакле, радио Клистен из Сикиона. А други Клистен, из Атине, који је био син ћерке Клистена из Сикиона, и по коме је и добио име, изгледа ми да је мрзео Јонце. И, да се Атињани не би звали исто као и Јонци, он је урадио исто што и његов имењак дед. Чим је у Атини придобио на своју страну прости народ, који је раније био презрен, повећа он број фила и да им друга имена. Поставио је десет племенских поглавица (филарха) место четири, а сваку филу поделио је на десет општина (дема). И тада, кад је имао уз себе прости народ, био је много јачи од својих противника,

Изагора. Клеоменов поход на Атику

70) Али Изагора, који је био на изборима побеђен, смисли ово. Позове у помоћ Спартанца Клеомена, са којим се био спријатељио још за време опседања Пизистратида. А Клеомен је имао разлога да дође и ради Изагорине жене. Клеомен, пре свега, пошаље изасланика у Атину и затражи да се прогна Клистен и још многи други Атињани, које је назвао проклетим. Изагора га је био научио да под тим изговором то уради, јер су Алкмеониди и њихове присталице били криви за оно убиство, а он сам и његови пријатељи нису били у то умешани.

71) Ево како је дошло до тога да су ови Атињани сматрани за људе на којима лежи проклетство. Некада је у Атини живео човек коме је било име Килон, који је био победник на олимпијади. Он је желео да постане тиранин, па је зато створио заверу од својих вршњака и покушао да се дочепа тврђаве. Пошто му то није пошло за руком, он седне крај богињина кипа да би се заштитио. Градске власти, које су се у то време налазиле у Атини, наговоре их да се оданде склоне, и зајамче им да неће бити убијени. А што су ипак били убијени, за то носе одговорност Алкмеониди. То се, међутим, десило пре Пизистратова времена.

72) Кад је Клеомен послао гласника и наредио да Клистен и они на којима је лежало проклетство имају да напусте град, Клистен је потајно побегао, затим је Клеомен, и поред тога, дошао у Атину, додуше не са великом војском, па је одмах чим је стигао протерао из Атине седам стотина породица, које му је Изагора био пописао. После тога покушао је да распусти скупштину и да пренесе власт на три стотине Изагориних присталица. Кад се скупштина томе супротставила и није хтела на то да пристане, тада Клеомен, Изагора и његове присталице заузму тврђаву. А остали Атињани се сложе, опколе их и опседаху их два дана. Трећег дана склопе споразум, и Спартанци, сви до једног, напусте земљу. И тако се испунило пророчанство које је било објављено

Клеомену. Кад је, наиме, дошао у тврђаву и хтео да је заузме, ушао је у богињино светиште да јој се помоли. Али свештеница устане са свог седишта и рече му док је био још на вратима:

"Врати се натраг, странче из Спарте, и не улази у светињу! Овде је забрањен улаз свима Дорцима."

Он јој на то одговори:

"Жено, ја нисам Дорац, него сам Ахејац."

И он се не покори наређењу, него уђе силом унутра. Зато је и морао да излети из града заједно са својим Спартанцима. Све остале Атињани похватају и побију, а међу њима и Тимеситеја из Делфа, о чијој храбрости и јунаштвима бих имао много да вам причам. Сви су ови, дакле, били похватани и погубљени.

73) После тога доведу Атињани Клистена и оних седам стотина породица натраг и пошаљу посланике у Сард да склопе савез са Персијанцима, јер су предвиђали да ће доћи до рата са Клеоменом и Спартанцима. Кад су посланици стигли у Сард и изјавили што им је било наређено, запита их Хистаспов син Артафрен, господар Сарда, ко су и одакле су ти људи који желе да склопе савез са Персијанцима, па кад је од изасланика чуо, одговори им укратко да ће моћи да склопе савез са Персијанцима ако даду краљу Дарију земљу и воду, а ако не даду, нареди им да се одмах удаље. И посланици, желећи да склопе савез, изјаве на своју руку да ће дати земљу и воду. А кад су се вратили кући, буду оптужени за велеиздају.

74) Кад је Клеомен чуо како га у Атини исмевају и вређају, скупил војску са целог Пелопонеза, па, не рекавши зашто скупља војску, реши да се освети атинском народу и да постави Изагору за тиранина. Овај се, наиме, са њиме био повукао из тврђаве. И тако Клеомен са великом војском упадне у Елеузину, док су Беоњани, у споразуму са њима, заузели Еноју и Хизију, области које су се налазиле на граници Атике. Истовремено са друге стране нападну на Атику Халкиђани и почну је пустошити. А Атињани, иако су били опкољени са свих страна, одлуче да се касније обрачунају са Беоњанима и Халкиђанима, те се прво ухвате у коштац са Спартанцима у Елеузину.

75) И баш кад је требало да се обе војске сударе, предомисле се Коринђани, пошто су увидели да не раде право, и повуку се, а затим и Демарат, Аристон син, који је такође био спартански краљ, те дошао с војском са Пелопонеза и дотада био у добрим односима с Клеоменом. Управо због тог сукоба је и донет у Спарти закон да убудуће с војском не иду оба краља; до тог времена су, наиме, увек ишла оба краља. Пошто би се један од њих лишавао командовања војском, остајао би други од Тиндарида код куће. Раније су, наиме, била оба краља с војском, да јој се нађу у невољи.

76) Чим су остали савезници код Елеузине видели да постоји неслога између спартанских краљева и да су се Коринђани повукли, окрену се и они и оду кући.

То је био четврти по реду напад који су Дорци извршили на Атику; двапут су долазили као непријатељи, а двапут као пријатељи Атињана. Први пут кад су основали Мегару (јер се и овај поход за време краља Кодра у Атини може с правом овамо да уброји), други и трећи пут онда када су дошли из Спарте да протерају Пизистратиде, и четврти пут кад је Клеомен са Пелопонезанима упао у Елеузину. Тако је ово био четврти напад Дораца на Атину.

Успеси Атињана. Савез Тебанаца и Егињана

77) Кад се војска тако неславно распала, реше Атињани да се освете, и прво поведу војску против Халкиђана. А Беоњани дођу Халкиђанима у помоћ код Еурипа. Чим су Атињани видели да су дошли и Беоњани, они одлуче да се прво обрачунају са Беоњанима, а онда са Халкиђанима. И Атињани нападну на Беоњане и до ноге их потуку, те многе побију и око седам стотина њих заробе. Још истог тог дана пређу Атињани на Еубеју и нападну на Халкиђане, те и њих победе и населе на земљишту витезова четири хиљаде колониста. Витезовима су се звали халкидски

великопоседници. А заробљенике које су овде ухватили баце, заједно са заробљеницима из Беотије, у тамницу, али их касније пуне на слободу, пошто су платили по две мине откупнине. Оне окове у којима су били везани обесе у тврђави, и они су се тамо сачували још и у моје време; висе у тврђави о зиду, који је опаљен ватром од стране Персијанаца, преко пута од храма на западној страни. А од десетог дела који су примили у име откупа заробљеника, начине бронзани четворопрег и поклоне га храму. И он се налази у тврђави, одмах код улаза у Пропилеје, са леве стране. На њему се налази овај натпис:

"Кад су синови атински јунаштвом у борби својим
Победили беотски народ и Халкиђане с њима,
Железним ланцима обест им угасише у тамници мрачној
И од десетка коњи Палади на поклон то су."

78) И Атина се тада јако оснажи. Јасно је, према томе, и то не само у овом једном случају, него уопште, каква преимућства има слобода. Док су Атињани били под влашћу тирана, нису били јачи у рату ни од једног од својих суседа; а кад су се опростили тирана, постали су први међу њима. Сасвим је разумљиво да се, док су били робови, нису трудили да буду добри војници, јер би то ишло само у корист насилнику; напротив, кад су постали слободни, и кад се радило о њихову добру, сваки је дао све од себе.

79) Док су Атињани тако радили, пошаљу Тебанци изасланике у Делфе да питају бога како да се освете Атињанима. Али им Питија одговори да они сами неће бити у стању да се освете, него им саветује да то јавно објаве и да се обрате својим најближим за помоћ. Кад су се изасланици вратили из Делфа, они сазову скупштину и саопште народу шта им је пророчиште одговорило. Чим су Тебанци чули да треба да се обрате својим најближим за помоћ, они рекоше:

"Зар становници Танагре, Коронеје и Теспије нису наши најближи суседи? Зар они нису увек били уз нас и верно нас помагали у рату? Па зашто онда још да их молимо за помоћ? Него ће пре бити да пророчиште није на то мислило."

80) И док су они о том разговарали, рече један између њих који је исто тако био чуо одговор:

"Мислим да сам разумео шта пророчанство хоће да нам каже. Прича се да је Азоп имао две кћери, Тебу и Егину; пошто су оне биле сестре, мислим да нас бог саветује да замолимо Егињане за помоћ."

И пошто је изгледало да бољег тумачења није било од овог, они одмах пошаљу изасланике Егињанима да их, према савету пророчишта, као своје најближе замоле да им пошаљу помоћ. И, на њихову молбу, ови одговоре да ће им послати у помоћ Еакиде.

Рат Егињана с Атињанима

81) Али кад су Тебанци, у савезу са Еакидима, ступили у борбу с Атињанима, па кад су претрпели тежак пораз, пошаљу они Еакиде натраг и замоле Егињане да им они сами дођу у помоћ. И Егињани, охрабрени великим богатством и сећајући се старог непријатељства према Атињанима, а на молбу Тебанаца, нападну на Атињане без објаве рата. И, док су Атињани били у борби са Беоћанима, они се пребаце са својим бродовима у Атику и опустоше Фалерон и друга места на обали и тиме нанесу велике штете Атињанима.

82) Први повод за непријатељства Егињана према Атињанима био је овај. Становницима Епидаура нису били родили усеви, и ови се због те несреће обрате пророчишту у Делфима. Питија им, међутим, нареди да подигну кипове Дамији и Ауксезији, па ће им онда бити боље. А кад су Епидаврани запитали да ли да начине кипове од бронзе или од мермера, Питија им одговори да их не праве ни од бронзе ни од мермера, већ од дрвета питоме маслине. Тада Епидаврани замоле Атињане да им дозволе да у њиховој земљи одсеку маслине, јер су баш те маслине Епидаврани

сматрали за најсветије. Прича се, такође, да је у то време било маслина једино у Атици и нигде више. Атињани им одговоре да ће им дозволита под условом да сваке године приносе жртве градској Атени у Ерехтеју. Епидаврани на то пристану и добију тражена маслинова стабла, те од њих начине кипове. Отада им је земља рађала и извршавали су обећање дато Атињанима.

83) У то време, а и раније, Егињани су још били под влашћу Епидаврана и морали су увек да се превозе на суд у Епидаур, било да су се обраћали суду као тужиоци или као оптужени. Али касније изграде они себи флоту и одмах без оклевања побуне се против Епидаврана. Пошто су имали власт на мору, наносили су им велике штете у биткама до којих је између њих било долазило, па им чак узму Дамијин и Ауксезијин кип, пренесу их и ставе усред своје земље, у пределу који се зове Еа, око двадесет стадија далеко од престонице. Ту су им приносили жртве и у њихову част приређивали игре у колу, у којима су се исмевале жене, а свакој су богињи одређивали по десет људи за коловође. Али играчи у колу нису се никад ругали мушкарцима, него само тамошњим женама. И код Епидаврана је било таквих обреда, али и обреда о којима се не сме говорити.

84) Кад су украдени ови кипови, Епидаврани нису више извршавали оно на шта су се обавезали Атињанима. Због тога су им Атињани слали изасланике и улагали протест. Али су им Епидаврани одговорили да нису криви: док су кипови били у њиховој земљи, они су испуњавали своје обавезе, а сада, кад су им кипови однесени, није право да се од њих то захтева, него им саветују да то захтевају од Егињана, у чијим се рукама налазе кипови. Тада Атињани пошаљу изасланике у Егину и затраже да им се врате кипови. Егињани им, међутим, одговоре да с Атињанима немају никаква посла.

85) А Атињани данас причају да је после тога држава послала неколико грађана на једној лађи од три реда весала у Егину, и они су, стигавши тамо, покушали да скину кипове са њихових постоља и да их однесу, јер су били начињени од њихова дрвета. Кад тако нису могли да их скину, они вежу уже око кипова и почну их вући, и док су они вукли, пукне гром и истовремено се земља затресе. Због тога су људи са лађе, који су вукли уже, полудели и у лудилу насрну један на другога с оружјем и у међусобним борбама изгину сви, те остане само један и тај се врати у Фалерон.

86) Атињани тврде да се то тако десило, а Егињани опет кажу да Атињани нису дошли само на једној лађи, јер би се они лако могли бранити против једне лађе, па и против неколико њих, чак ако сами не би ни имали својих лађа; него су они морали доћи у њихову земљу са великом флотом, па су се због тога Егињани и повукли и нису се са њима упуштали у борбу на мору. Али не могу тачно да кажу да ли су се повукли зато што су признали да су слабији за борбу на мору, или зато што су имали намеру да учине нешто што су стварно и учинили. Не верујем ни у то да су се Атињани, пошто им нико није пружио отпор, искрцали са бродова и отишли право киповима, па кад нису могли да скину кипове са постоља, да су их везали ужетима и вукли све док оба кипа нису исто урадила, тј. да су пала на колена пред њих и отада стално тако и остала. Нека им верује ко хоће, ја им то не верујем. Атињани су, тобоже тако поступили. А Егињани причају да су они унапред обезбедили себи помоћ Аргејаца чим су сазнали да Атињани намеравају да пођу с војском против њих. И баш кад су се Атињани искрцали у Егини, дођу Аргејци у помоћ Егињанима. Аргејци су, наиме, потајно прешли из Епидавра на острво и изненада напали на Атињане, па су им одсекли приступ бродовима; а у том истом моменту ударио је и гром и дошло је до земљотреса.

87) Тако причају Аргејци и Егињани, а Атињани се слажу с њима да је тада само један остао жив и да се вратио у Атину. Не слажу се у томе што Аргејци кажу да су они поубијали све Атињане, сем оног једног, док Атињани тврде да их је бог побио. Па ни тај један није дуго живео, него је и он погинуо, и то овако. Кад је стигао у Атину, он јави каква се несрећа десила. Кад су за то сазнале жене оних који су учествовали у походу на Егину, страшно су се наљутиле што је од њих толиких он сам остао у животу, те га опколе и почну га бости шиљковима од копчи са својих

хаљина и свака га је питала где јој је муж. И он тако погине, а Атињани су сматрали тај поступак жена за већу несрећу од оне прве. Пошто нису знали како друкчије да казне ове жене, они их присиле да отада носе јонске хаљине. Пре тога су Атињанке носиле дорске хаљине, које су врло сличне коринтским. После тога су носиле ланене хаљине да им копче не би биле више потребне.

88) Ако хоћемо да говоримо истину, тај начин одевања и није био пореклом јонски, него је био карски; стари начин одевања хеленских жена био је тај за који ми сада кажемо да је дорски. Аргејци и Егињани су, напротив, створили обичај, и у једној и у другој земљи, да се игле на копчама праве још за половину дуже него дотада, да им жене заветују и дарују храмовима својих богиња углавном баш те копче, и да не носе у храм атичко нити уопште земљано посуђе, него да убудуће пију само из домаћих крчага. Још су и у моје време жене из Арга и Егине носиле копче са већим иглама, као и раније, и то све због свађе са Атињанима.

89) Рекао сам, дакле, какав је био почетак непријатељстава између Егињана и Атињана. И кад су им се Тебанци обратили за помоћ, сете се Егињани оног рата због кипова и радо притекну Беоћанима у помоћ. Егињани су пустошили атичку обалу, па кад су Атињани хтели да пођу против њих, добију из Делфа поруку, према којој треба да дозволе да их Егињани нападају тридесет година, а тридесет и прве године да посвете парче земље Еаку и да ступе у рат с Егињанима, те ће им онда све испасти по њиховој жељи. А ако одмах пођу с војском против њих, доживеће у току времена многе поразе, а понекад ће и победити, док ће на крају крајева остати победници. Чим су Атињани чули за поруку пророчанства, одмах посвете гај Еаку, и то онај који се сад налази близу трга. И тако нису хтели да чекају тридесет година кад су чули колико би морали да трпе неправде од Егињана.

Уплигање Спарте

90) Али баш кад су се спремали да се с њима обрачунају, спрече их у томе изненада Спартанци. Кад су, наиме, Спартанци сазнали како су Алкмеониди поступили с Питијом, а и како је Питија поступила с њима и с Пизистратидима, двоструко су се озлоједили: што су своје пријатеље протерали из њихове властите земље, и што им, кад су то урадили, Атињани нису показали никакву захвалност. Још су их више подстрекавала пророчанства да ће претрпети многе невоље од Атињана, а за које раније нису знали и за које су тек тада дознали кад их је Клеомен донео у Спарту. Та су пророчанства пала Клеомену у руке у атинској тврђави, а раније су била у рукама Пизистратида, који су их оставили онде у храму кад су побегли из Атине. И одатле их је Клеомен узео.

91) И тада, дакле, кад су Спартанцима пала у руке та пророчанства, и кад су видели да се Атињани снаже и јачају, те да никако нису спремни да се њима покоравају, буде им сасвим јасно да би Атињани, кад би били слободни, постали јаки као и они, а да би под владом тирана остали слаби и били им и даље послушни. И, размотривши ове појединости, они позову Пизистратова сина Хипију из Сигеја на Хелеспонту (камо су Пизистратиди били побегли). Кад им је Хипија на њихов позив дошао, доведу и изасланике других народа, те им Спартанци ово изјаве:

"Пријатељи, признајемо да смо према вама погрешили. Подстакнути лажним пророчанствима, ми смо наше најбоље пријатеље, помоћу којих смо држали на узди Атињане, протерали из њихове отаџбине и предали град незахвалном народу, који се, кад смо га ослободили и уздигли, окренуо и против нас, па нас је увредио и срамно протерао нашег краља из града, и сад је уображен и горд. А то су у првом реду већ осетили њихови суседи Беоћани и Халкиђани, а ускоро би и други могли да осете, ако не будемо на опрезу. Па пошто смо онда погрешили, ми смо спремни да то, с вашом помоћи, и поправимо. Ето због тога смо и довели Хипију и звали вас из ваших градова да се заједнички посаветујемо и да га заједничким снагама вратимо у Атину, те да му вратимо оно што смо му својевремено одузели.

Коринћанин Сокле устаје против тираније, Говор Сокла, посланика из Коринта

92) То су изјавили Спартанци, али се с тим није сложила већина савезника. Остали су ћутали, а Коринћанин Сокле изјави:

"Сигурно ће небо пре доћи испод земље и земља стајати изнад неба, и пре ће људи живети у мору, а рибе тамо где су дотле људи живели, него што ћете ви Спартанци успети да срушите слободу у градовима и да заведете тиранију, од које нема ничег неправеднијег и грознијег на свету. Ако заиста сматрате да је добро да у градовима владају тирани, онда прво поставите тиранина код себе у својој земљи, па се тек онда потрудите да их поставите у другим местима. А сада, пошто нисте на својим леђима осетили шта је то тиранија, и пошто јако страхујете и пазите да до ње не дође и у Спарти, хоћете силом да је натурите својим савезницима. Да сте имали прилике да је упознате као што смо је ми упознали, имали бисте о њој сасвим друкчије мишљење него што га сад имате. А ево какве су биле прилике у Коринту: прво је била олигархија, тј. власт је у граду била у рукама неколико угледних породица, такозваних Бахијада, и они су се само између себе женили и удавали. Једном од њих, Амфиону, роди се хрома кћи, кајој је било име Лабда. Са њом се, наиме, није хтео да ожени ниједан од Бахијада, па је узме за жену Еетијон, син Ехекратов, из села Петре, који је у ствари био пореклом Лапит, и Кенејев син. И он ни од те жене ни од неке друге није имао деце. А желећи да добије сина, обрати се пророчишту у Делфима. Чим је дошао у храм, Питија га освоји овим речима:

"Нико ти, Еетијоне, част не одаје по заслуги твојој.
Лабда у себи носи и родиће округлу стену,
Што на владаре пашће и казнити Коринт ће тада."

Бахијади некако дознају за ово пророчанство које је дато Еетијону, а сами су већ раније добили једно пророчанство у Коринту, које нису били разумели, а које се потпуно подударало са овим Еетијоновим и гласило је:

"На стени у гнезду орао лежи и крвожедног лава
Излећи он ће, а овај ће многим колена сломит'.
О томе размис'те добро, људи из Коринта ви,
Што крај Пирене лепе и брдовитог Коринта јесте!"

Ово пророчанство које је раније било објављено Бахијадима, није тада било разумљиво; сада, међутим, кад су сазнали шта је објављено Еетијону, било им је потпуно јасно и оно раније пророчанство, пошто им је смисао био исти. Кад су разумели пророчанство, они су ћутали, али су одлучили да убију дете кад се Еетијону буде родило. И кад је убрзо Еетијонова жена родила, пошаљу они својих десет људи у рејон где је становао Еетијон да убију дете. Кад су дошли у Петру и ушли у Еетијонову кућу, затраже они дете. Не знајући ради чега су дошли, и мислећи да су дошли из пажње према оцу детета, Лабда им изнесе дете и да га једном од њих у руке. Они су се уз пут били договорили да први који дете буде добио у руке тресне дете о земљу. Али кад је Лабда изнела и дала дете, оно се, на срећу, и по некој божијој промисли, насмеје на оног што га је узео у руке, па кад је овај то видео, било му је жао да га убије. Сажаливши се на дете, он га преда другом, а овај трећом. И тако је дете ишло кроз руке све десеторице и ниједан није хтео да га убије. Кад су га, дакле, поново предали мајци и изашли напоље, застали су пред вратима и препирали се између себе окривљујући највише оног који је први узео дете што није поступио онако како су се договорили, све док после кратког времена нису опет решили да сви поново уђу и да заједно убију дете. Било је предсказано да ће то Еетијоново дете донети велику несрећу Коринту. Лабда је, међутим, стајала иза врата и слушала целу ову препирку. Пошто се бојала да ће се они предомислити и поново доћи да убију дете, она га сакрије на такво место где је мислила да га неће наћи: у један ормар, јер је добро знала да ће, ако се врате и почну да га траже, свугде завирити. Они се, заиста, и врате, па кад нису могли да га пронађу, реше се да се врате и да јаве

онима који су их послали да су извршили све што им је било наређено. И они оду кући и поднесу такав извештај. А после тога Еетијону је син растао и, због тога што се спасао од те опасности, добије по оном ормару име Кипсел. Али кад је одрастао, добио је од пророчишта у Делфима двосмислен и повољан одговор, поверује му и зажели да постане господар Коринта, што му је и пошло за руком. То пророчанство је гласило:

"Пресрећни човече, што сад у храм мој ступио јеси,
Кипселе, Еетијонов сине, Владару Коринта славног,
И ти и синова твојих синци, али не и синови њини."

Ето, то је био тај одговор пророчишта, а ево какав је био крвник тај исти Кипсел кад је постао тиранин. Многе Коринћане протерао је из земље, многима је отео новац, а још више их је убио. Он је владао око тридесет година и умро је лепом смрћу, те га је наследио син Перијандар и преузео тиранску власт. Перијандар је, додуше, испочетка био блажи од оца, а кад је преко изасланика дошао у додир са милетским тиранином Трасибулом, постао је још много крволочнији и од самог Кипсела. Послао је, наиме, Трасибулу једног гласника и запитао га које је најсигурније средство помоћу кога ће најпозданије држати град у покорности. Али Трасибул одведе гласника изван града, дође са њиме на њиве засејане пшеницом и, док је са њим пролазио кроз њиве и запиткивао га стално изнова за циљ доласка у Коринт, па се поново враћао на разлоге због којих је овај дошао, — одсецао је стално класје које је видео да стрши изнад осталог класја и бацао га све док на тај начин није исекао све најлепше и највеће класје. Кад је с њим тако прошао кроз цело поље, отпусти гласника без иједне речи. Кад се гласник вратио у Коринт, Перијандар је једва чекао да чује шта му Трасибул саветује. И гласник му изјави да му Трасибул није ништа рекао, па се чудио што га је могао да шаље једном таквом лудаку који самом себи прави штету, па му онда потанко исприча све што је код Трасибула видео. А Перијандар одмах разумеде шта значи то што је Трасибул радио, тј. да му је саветовао да побије све најугледније људе у граду. И он отада покаже сву своју суровост према грађанима. Што Кипсел није прогнао или побио, то је он учинио, па је чак, на захтев своје покојне жене Мелисе, скинуо голе све жене у Коринту. Кад је, наиме, слао изасланике у Теспотију на реку Ахеронт да упитају мртвачко пророчиште где се налази новац неког његовог пријатеља, јави им се Мелиса и каже им да им неће ни рећи ни показати где се налази благо, јер је гола и јако јој је хладно; не помажу јој ни хаљине у којима је била сахрањена, јер оне нису биле спаљене; а за доказ да она истину говори, нека послужи то што је Перијандар метнуо хлеб на хладну пећ. Кад му је то било јављено (јер је одмах разумео знамење, пошто је обљубио мртву Мелису), он сместа да да се преко гласника објави да се све коринтске жене сакупе у Херин храм. И ове се као за свечаност обуку што су лепше могле, а он потајно доведе своју оружану пратњу и скине их до голе коже, све без разлике, и робиње и слободне, па све хаљине баци у једну јаму и запали их молећи се Мелиси. Кад је то урадио и кад јој је поново послао изасланике, одговори му Мелисина сена где се налази место на коме је сакривено благо његова пријатеља. Видите, Спартанци, то је и таква вам је тиранија, и она доноси са собом такве страхоте. Већ тада смо се ми у Коринту јако чудили кад смо чули да сте позвали Хипију, а сада смо се још више зачудили кад чујемо да тако говорите, те вас преклињемо, тако вам хеленских богова, не заводите тиранију у градове! А ако с тим не престанете, него на силу покушате да вратите Хипију, знајте добро да се ми Коринћани не слажемо с вама."

93) Кад је посланик из Коринта Сокле то изјавио, одговори му Хипија и закуне се истим боговима да ће баш Коринћани бити први који ће зажелети Пизистратиде кад доживе црне дане од Атињана. То је одговорио Хипија, пошто никоме нису била тако позната пророчанства као њему. Остали су савезници дотле ћутали, али кад су чули како Сокле слободно говори, прекину један за другим ћутање и прикључе се мишљењу Коринћанина, те су и они преклињали Спартанце да не мењају устав ни у једном хеленском граду. И тако се од тога одустане.

94) Кад се Хипија одатле вратио, понуди му македонски краљ Аминта Антемунт, а Тесалци му понуде Јолк, али он одбије обадве понуде и врати се у Сигеј, који је Пизистрат био отео од Митилењана, па кад се Пизистрат дочепео тог града, постави он тамо за тиранина свог незаконитог сина Хегезистрата, кога му је родила једна Аргејка. Али Хегезистрат не остане дуго миран у граду који му је поклатио Пизистрат. Дуго су, наиме, ратовали међу собом Митилењани и Атињани из Ахиловог града и Сигеја. Митилењани су хтели поново да освоје то земљиште, а Атињани им нису хтели то да одобре, тврдећи да Еолци немају више права на тројанску земљу, него они или остали Хелени који су помагали Менелају кад је Хелена била уграбљена.

95) За време трајања тог рата дешавали су се разни догађаји, па је између осталог и песник Алкеј побегао из једне битке, у којој су победили Атињани, а његово оружје пало је у руке Атињанима и они су га обесили у Атенином храму у Сигеју. О томе је Алкеј испевао једну песму и послао је у Митилену кад је о својој неприлици јављао свом пријатељу Меланипу. Митилењане и Атињане измирио је Перијандар, Кипселов син, кога су они били изабрали за судију. Он им је одредио да сваки задржи оно што је имао. И тако је Сигеј пао у руке Атињанима.

Хипија на персијском двору

96) Када се Хипија вратио из Спарте у Азију, употребио је сва средства само да оцрни Атињане код Артафрена, и радио је све само да Атина дође под његову власт и под власт Дарија. То је радио Хипија, а кад су Атињани дознали шта он ради, они пошаљу изасланике у Сард и поруче Персијанцима да не указују поверење атинским избеглицима. А Артафрен им предложи да, ако желе да буду мирни, дозволе Хипији да се врати у Атину. Атињани никако не пристану на те предлоге, него реше да радије ступе у отворено непријатељство с Персијанцима.

97) Баш кад су тамо били у таквом расположењу и у затегнутим односима са Персијанцима, бане у Атину Аристагора из Милета, кога је Клеомен био најурио из Спарте. Атина је у то време била најугледнији град у Хелади. Чим је дошао, Аристагора изађе пред народ и исприча исто оно што је и у Спарти говорио о богатству Азије и о рату са Персијанцима, који не знају ни за штит ни за копље и које ће бити лако савладати. Споменуо им је још и то да су Милећани пореклом из Атине и да је дужност Атињана, као једне велике силе, да им притекну у помоћ. Он им пак обећа све и сва, и тако их је много молио док их није наговорио. Изгледа, наиме, да је лакше преварити много људи него једног, јер јединог Спартанца Клеомена није био у стању да превари, док је то лако учинио с тридесет хиљада Атињана. И услед тога Атињани одлуче да пошаљу Јонцима у помоћ двадесет ратних бродова, а за свог команданта именују Мелантија, човека који је међу грађанима уживао највећи углед. И ти су бродови били почетак невоља и за варваре и за Хелене.

98) Кад је Аристагора отпловио из Атине и стигао у Милет, он се одлучи на један корак који Јонцима неће донети никакве користи, а до тога му, додуше, није било много ни стало, него је хтео да напаости Дарију, те пошаље једног свог човека у Фригију Пеонцима, које је Мегабаз заробио на Струми и који су сад становали у једном посебном крају у неком селу у Фригији. Кад је овај стигао Пеонцима, он им ово изјави:

Пеонци, шаље ме Аристагора, тиранин из Милета, да вам јавим да вам се приближује дан ослобођења, ако будете хтели да послушате. Сада се, наиме, цела Јонија побунила против краља и тиме се и вама пружа згодна прилика да се спасете и поново дођете у свој завичај. Морате се сами побринути како да дођете до мора, а све даље је наша брига."

Чим су Пеонци то чули, јако се обрадују, те узму жене и децу и побегну на море, док су неки од њих из страха тамо остали. Стигавши на море, Пеонци се одмах пребаце на острво Хиј. Кад су већ били на Хију, дојуре за њима многи персијски коњаници који су били пошли у потеру за Пеонцима. Кад нису успели да их похватају, они поруче Пеонцима на Хиј да се врате натраг. Али их ови не послушају, него их становници Хија пребаце на Лезбо, а Лезбијци их превезу у Дориск, одакле се упуте пешке и дођу у Пеонију.

Јонци и Атињани полазе у поход на Сард. Повлачење

99) Аристагора пође с војском на Сард кад му стигоше Атињани са двадесет лађа и с њима лет еретријских тријера. Еретријци нису узели учешћа у рату за љубав Атињана, него за љубав Милећана, да им се одуже за старе услуге. (Милећани су, наиме, раније помагали Еретријцима у рату против Халкићана у коме су Халкићанима помагали Самљани против Еретријаца и Милећана.) Кад су, дакле, ови приспели и кад су се сакупили и остали савезници, предузме Аристагора поход на Сард. Он сам, заправо, не пође с војском, него остане у Милету и стави Милећане под команду свог брата Харопина и још једног Милећанина, Хермифанта.

100) Кад су Јонци са својом флотом допловили у Ефез, они оставе бродове у ефешкој луци Коресу и искрцају се са великом војском, узму водиче из Ефеза и крену копном. Надирали су поред реке Каустрија, а онда пређу преко Тмола и дођу у Сард, те га заузму не наишавши ни на какав отпор. Заузели су цео град, сем тврђаве, у којој се Артафрен утврдио са прилично јаким снагама.

101) А ово су разлози због којих није дошло до пљачке кад су заузели град. Већина кућа у Сарду била је направљена од трске, а оне које су биле од опека, биле су покривене трском. Кад је једну од тих кућа један војник запалио, почне ватра да се шири од куће де куће и захвати цео град. Кад је цео град био у пламену, Лиђани и преостали Персијанци, пошто их је ватра опколила са свих страна да нису могли да побегну напоље, нагрну сви на трг и на реку Пактол, која доноси са Тмола златни песак и тече средином трга, па се затим улива у реку Херм, а ова опег у море. Скупивши се на том тргу и на Пактолу, буду и Лиђани и Персијанци приморани да се бране. Кад су Јонци видели да се непријатељи бране, па чак и да с великим снагама нападају на њих, поплаше се и повуку на такозвано брдо Тмол, а одатле се у току ноћи врате на лађе.

102) И тако изгори цео Сард, а у њему и храм тамошње богиње Кибеве, што је касније дало повода Персијанцима да спале храмове у Хелади. Кад су за то сазнали Персијанци, који су се налазили са ове стране реке Халиса, сакупе се и дођу Лиђанима у помоћ. А онда, пошто више нису затекли Јонце у Сарду, пођу у потеру за њима и стигну их код Ефеза, па кад су се Јонци упустили са њима у борбу, буду до ногу потучени. Персијанци многе од њих поубијају, а међу осталим познатијим Јонцима и Еуалкида, еретријског команданта, који је био вишеструки победник на олимпијским утакмицама и кога прославља у својим песмама Симонид са Кеја. А они који су изнели главе из ове битке побегну у своје градове.

103) Тај се сукоб тако завршио. После тога Атињани оставе Јонце на цедилу, и кад их је Аристагора молио да му хитно упуте помоћ, они су то одбили. Јонци су се, и без помоћи Атињана, пошто су већ толико били учинили против Дарија, са још већом одлучношћу припремали за борбу против краља. Они отплове на Хелеспонт и тамо освоје Бизант и све остале градове. После тога исплове поново из Хелеспонта и придобију већи део Карије да ступи с њима у савез. Чак и сам Каун, који испрва није хтео да склопи савез са њима, прикључи им се после пожара у Сарду.

Побуна на Кипру

104) А и сви становници Кипра, сем становника Амагунта, добровољно им се прикључе и одметну се од Персијанаца на овај начин: био је неки Онезил, млађи брат саламинског краља Горга, а син Херзија, унук Сирома и праунук Еуелтонта. Овај је човек раније често наговарао Горга да се побуни против краља, а нарочито га је тиме салетао кад је дознао да су се Јонци побунили. Видевши да не може да наговори Горга, он са својим присталицама ухвати прилику кад је Горго изашао из града и затвори му пред носом градске капије. А кад је био истеран из града, Горго побегне Персијанцима. Онезил постане краљ у Саламини и наговори све становнике Кипра

да се с њим побуне. И пође му за руком да наговори и све остале, само не успе да наговори становнике Амагунта, те због тога дође с војском под њихов град и опседне га.

105) И тако је Онезил сада опседао Амагунт. Али кад је краљ Дарије био обавештен да су Јонци и Атињани заузели и спалили Сард, и да је тај устанак припремио и стао му на чело Аристагора из Милета, прича се да је најпре, чим је за то сазнао, не обраћајући пажњу на Јонце, јер је знао да они неће побећи од казне за устанак, запитао ко су ти Атињани, а кад је чуо, затражио је лук, па га је узео, ставио у њега стрелу и пустио је горе према небу, па кад је стрела звиждала кроз ваздух, он рече:

"Зевсе, помози ми да се осветим Атињанима."

После тога је наредио једном свом пратиоцу да му увек, кад год буде за ручком, трипут каже:

"Господару, сети се Атињана!"

106) Тада Дарије нареди да му доведу Хистијеја из Милета, кога је већ дуже времена држао код себе, и рече му:

"Чујем, Хистијеју, да се против мене побунио твој заменик, коме си поверио Милет. Довео је против мене људе са другог копна и наговорио Јонце, који ће ми за то скупо платити, да крену с њим и да ми отму Сард. А сада шта ти кажеш на све то? Како је до тога могло да дође, а да и ти ниси ту умешао своје прсте? Пази да ми на крају и ти не одговараш за то!"

На то му Хистијеј одговори:

"Краљу, како можеш тако нешто да кажеш да сам ја дао миг за тако нешто што би теби могло да донесе мале или велике непријатности? Каквих бих разлога имао за тако нешто? Шта ми је код тебе недостајало? Па ја сам делио с тобом све што си имао и указана ми је част да ме у свим својим пословима питаш за савет! А ако је мој заменик и урадио тако нешто, што си малочас споменуо, буди уверен да је то извео на своју руку. Још никако не могу да верујем да су се мој заменик и Милећани побунили против тебе. Ако су заиста то урадили, и ако је, краљу, истина то што си чуо, видиш какву си глупост учинио што си ме преместио с мора. Изгледа да су Јонци, кад су мене изгубили испред очију, почели да раде по својим старим навикама; а да сам им ја био у Јонији, не би ни један град ни прстом макнуо. А сада пусти ме да што пре одем у Јонију да онде направим реда и да оног мог заменика из Милета, који је све то припремио, ухватим и теби предам. А када све то урадим по твојој вољи, кунем ти се краљевским боговима да нећу пре скинути ову хаљину, у којој сад идем у Јонију, док не натерам највеће острво, Сардинију, да ти плаћа данак."

107) Хистијеј успе да му тим речима замаже очи, а Дарије му поверује и дозволи му да отпутује, те му нареди да му се, кад изврши оно што му је обећао, врати натраг у Сузу.

108) А у међувремену док су краљу стизале вести о догађајима у Сарду, и док је Дарије после бацања стреле у небо разговарао са Хистијејем, и кад је овај по одобрењу Даријеву отишао на море, за све то време дешавало се ово: кад је Онезил из Саламине опседао Амагунт, јаве му да против њега иде са флотом и великом персијском војском чувени Персијанац Артибије.

Обавештен о томе, Онезил пошаље гласнике Јонцима и позове их у помоћ. И Јонци без великог размишљања дођу са великом војском на Кипар. А Персијанци, пребацивши се лађама из Киликије, пођу са сувоземном војском на Саламину, док су Феничани крстарили флотом око рта који се зове "Кључ Кипра".

Борбе с Персијанцима

109) Док се то дешавало, позову тирани с Кипра јонске команданте и изјаве им:

"Јонци, ми са Кипра остављамо вам да изаберете с ким хоћете да се бијете, с Персијанцима или са Феничанима. Ако хоћете да се борите на копну с Персијанцима, онда је време да се сместа

искрцате са бродова и да се постројите на копну, а ми ћемо се укрцати у ваше бродове и ступићемо у борбу са Феничанима. А ако више волите да се борите с Феничанима, добро је, и то тако и урадите. Уосталом, на што год се одлучите, потребно је да се колико год будете могли заложите за слободу Јоније и за слободу Кипра."

На то им Јонци одговоре:

"Нас је послала јонска скупштина да чувамо море, а не да уступамо своје бродове Кипранима, па да се на копну боримо са Персијанцима. Ми ћемо, дакле, сада покушати да храбро извршимо оне задатке који су нам постављени. Остаје, дакле, вама да се сетите шта сте све претрпели од Персијанаца као њихови робови и да се покажете као јунаци."

110) То су изјавили Јонци. А кад су Персијанци стигли у Саламинско поље, поставе господари Кипра остале Кипране против других народа, а од Саламињана и Солијаца изабери најбоље и поставе их против Персијанаца. А против персијског војсковође Артибија добровољно се постави Онезил.

111) Артибије је јахао коња који је био научен да се пропне и да поклопи наоружаног војника. Кад је Онезил за то дознао, а пошто је имао уз себе једног штитоношу пореклом Карца, који је био одличан борац, а и иначе врло одлучан, он му рече:

"Чујем да се Артибијев коњ пропиње и напада предњим ногама и устима на сваког на кога наиђе. Изабери и одмах ми реци кога ћеш да тучеш, или коња или Артибија?"

На то му његов пратилац рече:

"Краљу, спреман сам да ударим и на обојицу и на једног, на све што год ми ти наредиш. А рећи ћу ти и оно што мислим да ће ти у овим приликама бити најкорисније. Мислим да је право да краљ и војвода ударе на краља и војводу. Ако, наиме, погубиш војводу, то ће бити једно јуначко дело, а опет ако, не дао бог, он тебе погуби, у том случају је несрећа за половину мања, јер те је победио теби раван; а нама слугама је дужност да се са слугама бијемо, па и с коњем. А не треба да страхујеш од његових мудролија; уверавам те да се ни на једног човека неће више никад пропети."

112) И овај то рече, а одмах затим дође до борбе и на копну и на мору. Тог дана јонска флота однесе победу над Феничанима, и у борби се најбоље од свих покажу Самљани. А кад су ступиле у борбу копнене снаге, дошло је до огорчене битке. Ово се, међутим, десило са командантима. Кад је Артибије, седећи на свом коњу, напао на Онезила, изађе му овај на мегдан и, према договору са штитоношом, нападне на Артибија. Кад је пак Артибијев коњ хтео предњим ногама да удари у Онезилов штит, одсече му Каранин мачем обе ноге. И персијски командант Артибије падне одмах с коњем на земљу.

Кипрани поново у ропству. Освајања Персијанаца

113) Али док су се остали борили, изда их Стазенор, тиранин из Курија, који је располагао прилично великим снагама. Становници овог Курија причају да су потомци Аргејаца. После издаје Куријаца повуку се, по угледу на њих, и саламинска борна кола. И због тога Персијанци победе Кипране. Кад је војска окренула у бекство, буду многи поубијани, а међу њима и Онезил, син Херзијев, који је становнике Кипра и дигао на устанак, и краљ Солијаца, Аристокипар, син Филокипров, оног истог Филокипра кога је на Кипру посетио Атињанин Солон и у својим песмама хвалио га више од свих владара.

114) А због тога што их је опседао, Аматунћани одсеку Онезилу главу и однесу је у Аматунт и онде је обесе изнад градске капије. Док је глава онде висила и већ постала шуљпа, смести се у њу један рој пчела и напуни је воском. Кад су се поводом тога Аматунћани обратили пророчишту, одговорено им је да скину главу и да је сахране, те да сваке године приносе Онезилу жртве као свом хероју, и ако то учине, сићи ће на њих благослов.

115) Амагунћани то и учине, и чинили су то све до мог времена. Кад су Јонци, који су се борили на мору код Кипра, чули за Онезилову пропаст и да су опседнути сви градови на Кипру, сем Саламине, те да су се Саламињани предали свом ранијем краљу Горгу, чим су, дакле, за то дознали, они сместа отплове натраг у Јонију. Од свих градова на Кипру најдуже се одупирао град Соли, који су Персијанци заузели тек у петом месецу, кад су поткопали са свих страна градске зидине.

116) И пошто су годину дана уживали у слободи, Кипрани падну поново у ропство. А Дауриз, за којим је била једна Даријева кћи, па Химеј и Отан, друга два персијска команданта, који су такође били ожењени Даријевим кћерима, а који су ишли у потеру за Јонцима после њихова напада на Сард и натерали их у лађе, — после победе поделе између себе градове и почну их рушити.

117) Дауриз крене на Хелеспонт и заузме Дардан, Абид, Перкоту, Лампсак и Пез; заузимао је сваког дана по један од ових градова. А кад се кретао из Пеза за Париј, стигне му вест да су се Карци придружили Јонцима и дигли се на устанак против Персијанаца. Он се повуче с Хелеспонта и крене с војском у Карију.

118) Али Карци некако дознају за то пре него што је стигао Дауриз. Кад су то чули, Карци се скупе код такозваних "Леукостела" ("Бели стубови") на реци Марсији, која тече из Идријадске земље и улива се у Меандар. На том састанку Карана пало је много разних предлога, али ми се највише допао предлог Пиксодара, сина Маузолова, из Киндије, који је био ожењен ћерком киличког краља Сијенезија. Овај човек предложи да Карци пређу преко Меандра и да им за време борбе река остане иза леђа како би, кад не буду могли да се повуку, били присиљени да остану у борби и да даду све од себе. Али овај његов предлог не буде примљен, него се сматрало да је боље да Скамандар остане Персијанцима иза леђа; на тај начин ће Персијанцима, ако у борби буду побеђени и покушају да беже, бити одсечена одступница и подавиће се у реци.

119) Кад су Персијанци стигли и прешли Меандар, дође између Караца и Персијанаца до битке на Марсији, у којој су после дуге и жестоке борбе Карци били савладани од надмоћних персијских снага. Персијанци су имали око две хиљаде погинулих, а Карци око десет хиљада. А они који су се спасли бекством затворе се у Лабраунди у светињу Зевса Стратија (Борца), а то је, у ствари, била једна велика шума од платана. Колико ја знам, овом Зевсу Стратији (Борцу) једино Карци приносе жртве. И док су они тамо били сакривени, почну да се договарају да ли би боље урадили да се предају Персијанцима или да се заувек иселе из Азије.

120) Док су се они још тако договарали, појаве се изненада Милећани са својим савезницима и дођу им у помоћ. Тада Карци прекину саветовање, те се реше да наставе борбу. А кад су наишли Персијанци, они им се одупру и опет претрпе пораз, иако су се много храбрије борили него раније. Многи од њих су изгинули, а нарочито велике губитке су имали Милећани.

121) После овог залече Карци ову рану, па су се и даље борили. А кад су чули да Персијанци иду са војском против њихових градова, они поставе заседу на путу код Педаса, у коју Персијанци ноћу западну и ту изгину и они и њихови команданти Дауриз, Аморг и Сизимак. Са њима погине и Гигов син Мирз. Заседом је командовао Хераклид, син Ибанолијев из Миласе.

122) Тако су изгинули ови Персијанци. А Химеј, исто тако један од команданата који су се дали у потеру за Јонцима, после њихова напада на Сард, крене у Пропонтиду и заузме Киј у Мизији. Кад је, међутим, после заузимања тог града чуо да се Дауриз повукао са Хелеспонта и да се упутио са војском у Карију, он се повуче из Пропонтиде и оде са војском на Хелеспонт, те покори све Еолце који станују у Илијској покрајини, а са њима и Гергите, остатке старих Теукра.

А сам Химеј, кад је покоравао те народе, разболи се и умре у Тројади. И тако је завршио Химеј.

123) А Артафрен, управник Сарда, и трећи командант, Отан, добију наређење да крену са својим војскама у Јонију и у суседну Еолију. У Јонији тада заузму Клазомену, а у Еолији Киму.

Бекство Аристагоре и његова смрт

124) Међутим, кад су градови били заузети, показало се да Аристагора из Милета није био богзнакако велики јунак. Кад је, наиме, видео да је узбунио целу Јонију и изазвао цео тај неред, он се реши да побегне. Поред свега тога, увидео је да неће моћи да победи Дарија. Зато сазове своје присталице да се са њима договори и рече им да би било добро да се, у случају да буду истерани из Милета, постарају за неко склониште: или да се одселе на Сардинију или у Едонију, у град Миркин, који је Хистијеј добио од Дарија на поклон и утврдио.

125) Кад је поставио то питање, предложи му Хекатеј, Хегесандров син и историчар, да не иду ни на Сардинију ни у Миркин, него да, ако буду морали да напусте Милет, подигну тврђаву на острву Леру и да тамо остану неко време у миру; а касније ће се одатле опет вратити у Милет.

126) То му је предложио Хекатеј, а Аристагори се највише допадне предлог да се иде у Миркин. Управу над Милетом преда он једном тамошњем угледном грађанину, Питагори, а он узме све који су хтели да иду са њим, одведе их у Тракију и освоји земљу у коју је .и пошао. Аристагору су убили Трачани и уништили му војску кад ју је оданде једном повео против њих и кад им је дозволио да изађу из једног града који је војском опседао.

Књига шеста

ЕРАТО

Повратак Хистијеја * Борбе код Милета. Дионизије, вођ Јонаца * Пораз Јонаца * Заузеће Милета. Самљани и Милећани на Сицилији * Напредовање Персијанаца. Хистијејева смрт * Персијанци освајају Трачки Херзоне * Владавина Милтијада и његових наследника * Персијске реформе у Јонији. Поход на Хелладу * Дарије припрема нов поход на Хелладу. Егина * О спартанским краљевима * Демарат * Демарат постаје краљ * Свргнуће краља Демарата * Леотихида и Клеомен * Клеоменова смрт * Односи Егињана и Леотихиде. Спартанац Глаук * Борбе између Егине и Атине * Персијанци освајају острва * Освајање Еретрије. Упад у Атику * Атињани шаљу Филипида у Спарту по помоћ * Маратонска битка * Победа Атињана. Персијанци се повлаче * Закасна помоћ Спартанаца. Алкмеониди * Клистен Бира мужа својој кћери * Несрећни поход Милтијадов на Пар * Како је Милтијад освојио острво Лемно * Пелазги напуштају острво

Повратак Хистијеја

1) И тако је завршио Аристагора, који је подигао устанак у Јонији, а милетски тиранин Хистијеј, кад му је Дарије дозволио да оде, дође у Сард. А кад је из Сузе онамо стигао, запита га управник Сарда, Артафрен, шта мисли о томе како је дошло до устанка у Јонији. Овај му рече да о томе нема ни појма и јако се чудило свему томе што се догађало, као да, тобоже, није био упућен у те ствари. Артафрен, међутим, примети да он не говори искрено, па пошто је тачно знао због чега је дошло до устанка, одговори му:

"Ево овако, Хистијеју, ствар стоји са устанком: ти си направио ципелу коју је Аристагора обуо."

- 2) Артафрен у вези са устанком ово изјави, а Хистијеј, бојећи се да је Артафрен о свему тачно обавештен, још истог дана увече побегне на море, те тако превари краља Дарија. Иако му је обећао да ће му освојити највеће острво, Сардинију, он се ипак реши да се стави на чело Јонаца у рату против Дарија. Кад се пребацио на Хиј, становници Хија га ухапсе, пошто су на њега сумњали да по наређењу Дарија нешто припрема против њих. А кад су чули у чему је ствар, тј. да је он у непријатељству са краљем, они га пусте на слободу.
- 3) Кад су га тада Јонци запитали зашто је тако ревносно поручивао Аристагори да се побуне против краља, и зашто је нанео невоље Јонцима, он им не открије праве разлоге, него им одговори да је то учинио због тога што је краљ Дарије намеравао да пресели Феничане у Јонију, а Јонце у Феникију. Краљу, међутим, није тако нешто било ни на крај памети, него је Хистијеј хтео да тиме поплаши Јонце.
- 4) После тога Хистијеј пошаље по гласнику Хермипу, који је био из Атарнеја, једно писмо Персијанцима у Сард да се с њим претходно договоре у вези с устанком. А Хермип не уручи писма онима којима су била упућена, него их однесе и преда Артафрену. Сазнавши за целу ову ствар, Артафрен нареди да Хермип однесе и уручи писма онима којима их је Хистијеј био послао, али да му одговор који Персијанци буду послали Хистијеју донесе и преда. Кад се тако ствар открила, Артафрен онда побије многе Персијанце.
- 5) У Сарду је настала забуна. А кад се Хистијеју нада није испунила, на његову молбу одвезу га становници Хија опет у Милет. Милећани су, међутим, били срећни што су се и Аристагоре ратосиљали, и, окусивши слободу, нису никако били расположени да приме у своју земљу другог тиранина. И кад је пала ноћ, Хистијеј покуша силом да уђе у град, али га рани један Милећанин у бутину. И тако, кад је био протеран из своје отаџбине, врати се он поново на Хиј. А оданде, пошто није могао да наговори становнике Хија да му даду бродове, пређе у Митилену и наговори Лезбијци да му даду бродове. А ови укрцају посаду на осам ратних бродова са три реда весала и отплове са Хистијејем у Бизант, где остану у заседи, па су заплењивали сваки брод који је пловио из Понта, сем оних бродова који су пристали да ступе под Хистијејеву команду.
- 6) Хистијеј и Митилећани су то радили. А очекивао се напад великих копнених и поморских снага на сам Милет. Кад су се, наиме, персијске војсковође састале и ујединиле своје снаге, не обрате одмах пажњу на остале градове, него крену против Милета. Најбољи морнари били су Феничани, а у походу су узели учешћа и становници Кипра, који су недавно били покорени, па Киличани и Египћани.

Борбе код Милета. Дионизије, вођ Јонаца

- 7) И ови пођу са војском на Милет и против остале Јоније. Кад су пак Јонци за то сазнали, пошаљу своје представнике у Свејонску скупштину. Кад су ови тамо стигли и ступили у преговоре о томе, реше да не скупљају копнене снаге против Персијанаца, него да оставе самим Милећанима да бране свој град, а да се посада укрца на све бродове до последњег и да се што пре упуте на Ладу да притекну у помоћ Милету с мора. А Лада је једно мало острво прекопута од града Милета.
- 8) После тога појаве се Јонци са бродовима, и на сваком од њих била је посада у пуном саставу, а са њима и Еолци са Лезба. Овако су били постројени за борбу: на источном крилу били су сами Милећани са осамдесет бродова, до њих Пријењани с дванаест и Мијунћани с три брода, до Мијунћана Тејци са седамнаест, до Тејаца Хијци са сто лађа, а до њих Еритрејци са осам и Фокејци са три, до Фокејаца пак Лезбијци са седамдесет лађа. Крајње западно крило држали су Самљани са шездесет лађа. Јонска флота имала је свега триста педесет и три брода у свом саставу. То је била јонска флота, а варварска је имала шест стотина бродова са три реда весала.

9) А кад је њихова флота стигла пред Милет и кад су им и копнене снаге заузеле своје положаје, поплаше се персијски команданти, кад су чули колико има јонских бродова, да неће моћи изаћи на крај са њима и да, ако не буду јачи на мору, неће моћи да заузму Милет; а поред тога излажу се и опасности да падну у немилост код Дарија. С обзиром на све то, позову они к себи Јонске тиране, којима је Аристагора из Милета био одузео власт, па су били побегли Персијанцима, а који су били присутни и узели учешћа у походу на Милет, те кад су сакупили те људе, изјаве им ово:

"Јонци, сад вам се пружа згодна прилика да учините услуге краљевској кући. Нека сваки од вас покуша да одвоји своје земљаке од остале савезничке војске. Ако вас послушају, саопштите им да неће имати никаквих непријатности због устанка и да им неће ни храмови ни њихова приватна добра бити спаљени, нити ће се са њима самима строжије поступати него раније. А ако не буду тако поступали, и ако на сваки начин буду настојали да дође до битке, онда им овако запретите и реците им шта их чека. Ако, наиме, победа буде наша, ми ћемо их претворити у робове, синове ћемо им ушкопити, а кћери преселити у Бактрију и њихову земљу дати другима."

10) То су им казали. И јонски тирани пошаљу ноћу сваки у своје место гласнике и то им јаве. А Јоњани, којима су те вести стварно и стигле, остадоше упорни и не хтедоше да изврше издајство. Сви су они сваки за себе мислили да Персијанци само њима то поручују.

11) То се дешавало одмах после доласка Персијанаца под Милет. А чим су се Јонци код Ладе сакупили, одрже они седнице скупштине на којима је, поред многих других, пре свих говорио и вођа Фокејаца, Дионизије, па је ово рекао:

"Јонци, наша судбина стоји на оштрици бријача и питање је да ли ћемо остати слободни или ћемо постати робови, поготово одбегли робови. Ако сада не будете жалили труда, ви ћете додуше морати одмах да се подухватите тешког посла, па ћете тек онда бити у стању да победите своје непријатеље и да будете слободни. А ако будете млитави и недисциплиновани, не могу вам ставити у изглед наду да нећете морати крвљу да платите и да не испаштате због устанка. Него слушајте ме и имајте само поверења у мене! Обећавам вам да нас, ако само богови буду непристрасни, непријатељи неће ни напасти, или, ако нас и нападну, да ће претрпети тежак пораз."

12) Чувши то, ступе сви Јонци под команду Дионизија. Он је стално пловео са бродовима у дугачком борбеном поретку, вежбао посаду у веслању и пробијању непријатељских борбених линија и држао посаду у пуној ратној спреми, а остатак дана држао је бродове под сидром, па је по цео дан задавао посла Јонцима. Седам дана слушали су Јонци и извршавали наређења, а осмог дана почну Јонци, који нису били навикли на такве напоре, пошто су били изнурени од напора и жеге, да гунђају и да између себе говоре:

"Коме богу смо згрешили, те морамо да испаштамо овакве муке? Сви смо сишли с ума и полудели што смо се ставили на расположење овом ветропиру Фокејцу који је дошао само са три лађе. Откако је преузео команду над нама, мрцвари нас и излаже немилосрдно руглу, па су се многи од нас већ и поразболевали, а многи очекују да падну у болест. Све ћемо радије поднети него ово мучење! Боље да дочекамо и најгоре, и предстојеће ропство, него да ово и даље трпимо! Немојмо му се и даље покоравати!"

Тако су гунђали, па га одмах после тога није нико хтео да слуша, него, као на маневрима, разапну шаторе на острву и направе хладовину, те нису хтели да се укрцају на бродове нити да вежбају.

Пораз Јонаца

13) Кад су војсковође са Сама дознале шта се дешава код Јонаца, одлуче да поступе по савету Еака, сина Силозонтова, баш онако како им је он, по савету Персијанаца, раније саветовао: да прекину савез са Јонцима, прво зато што су видели да је настао неред код Јонаца, а затим што су

јасно увиђали да ипак неће моћи да победе краља. Знали су, наиме, да, ако и однесу победу над овом флотом, убрзо ће се на њеном месту појавити друга, пет пута већа флота. Кад су видели да Јонци неће да се покоравају, узму то одмах као изговор, сматрајући да је боље да сачувају своје куће и своје храмове. А Еак, који их је на то наговорио, био је син Силозонтов, а унук Еаков, и тиранин на Саму, кога је Аристагора из Милета лишио власти као и остале тиране из Јоније.

14) Кад су тада наишли Феничани са својим бродовима, крену Јонци против њих, и то са бродовима у борбеном поретку. Нисам у стању тачно да кажем који су се од Јонаца, кад су се једни другима приближили и ступили у борбу са Феничанима, у овој бици храбро борили, а који нису, јер они бацају кривицу једни на друге. Прича се да су Самљани, по договору са Еаком, напустили положаје, раширили једра и отпловили на Сам, сем једанаест бродова. Њихови су заповедници, и поред наређења својих команданата, остали и учествовали у борби. Због тога подвига им је скупштина на Саму, у знак признања за њихову храброст, дала изрезати имена, и имена њихових очева, на једном стубу који се налази на тамошњем тргу. А кад су Лезбијци видели како поред њих беже Самљани, ураде и они то исто, а то уради и већина Јонаца.

15) Од оних пак који су остали у борби имали су највеће губитке они са Хија, јер су показали велико јунаштво и нису се извлачили из борбе. Имали су, како је већ раније споменуто, сто бродова и на сваком од њих по четрдесет морнара, изабраних од њихових грађана. Иако су видели да су многи од савезника пали у издају, нису ипак сматрали за часно да се угледају на кукавице, него су се сами са малим бројем савезника упустили у поморску битку и пробијали су непријатељске линије све док нису заробили многе непријатељске лађе, али су исто тако изгубили и већину својих бродова.

16) Борци са Хија побегну са преосталим лађама, а они од њих чији су бродови били онеспособљени и оштећени, спасу се, кад су почели да их гоне, бекством у Микалу. Ту насучу бродове и оставе их, а сами наставе пут пешке копном. Кад су војници са Хија стигли у предео Ефеза и ноћу ушли у град, и то баш кад су жене светковале тезмофорије, Ефежани одмах — пошто нису били чули шта се десило са војницима са Хија, угледавши војску како улази у њихову земљу, а будући да су били уверени да су то гусари који иду по њихове жене — дигну велику узбуну и поубијају оне са Хија.

17) И тако су ови изгинули у овој несрећи. А Дионизије из Фокеје, чим је видео да је јонски устанак пропао, а пошто је био заробио три непријатељске лађе, не отплови више у Фокеју, јер је добро знао да ће и он пасти у ропство са целом осталом Јонијом, него оде право у Феникију. Пошто је тамо потопио три трговачке лађе и дочепео се богатог плена, отплови на Сицилију, одакле је предузимао гусарске походе, али ни у ком случају против Хелена, него само против Тирсена и Картагињана.

Заузеће Милета. Самљани и Милећани на Сицилији

18) Победивши Јонце на мору, Персијанци опседну Милет и са копна и са мора, па су били довели свакојаке опсадне справе под град, поткопају зидине тврђаве и заузму га на јуриш шесте године после избијања Аристагорине побуне. И тако покоре град, те се Милету десила несрећа тачно онако како је пророчиште било прорекло.

19) Кад су, наиме, једном Аргејци питали пророчиште за спас свога града, добију један такав одговор који се није односио само на њих него и на Милећане. То што се односило на Аргејце саопштићу кад у свом приповедању дођем до тога, а оно што се односило на Милећане, иако нису били присутни гласило је:

"И тада, Милете, што смишљаш несреће и невоље страшне,

Постаћеш сјајан плен и богата гозба за многе,
И жене твоје ће да перу дуговласим људима ноге.
А храм мој у Дидими пашће људима другим у руке."

И тада се то са Милећанима заиста и десило. Пошто су дуговласи Персијанци поубијали већину људи, претворили су им жене и децу у робље, а храмове, светилишта и пророчиште у Дидими опљачкали су и попалили. А о благу пророчишта у Дидими говорио сам у више махова у току приповедања на другом месту.

20) А оне Милећане које су живе заробили одведу у Сузу. Краљ Дарије им, међутим, не учини ништа друго него их упути да станују у области Еритрејског мора у граду Ампи, поред кога тече река Тигрис и улива се у море. У милетској земљи узму Персијанци у посед цео градски атар и саму равницу, док су земљу у брдовитим пределима изнад те равнице препустили Карцима из Педаса.

21) Кад су се Милећани рђаво провели са Персијанцима, Сибарићани нису поступили исто као Милећани кад су се Сибарићани после губитка свога града настанили у Лају и Скидру. Када су, наиме, Кротоњани заузели Сибариду, завладала је у Милету велика јавна жалост и сви одрасли Милећани су се ошишали, јер су та два града била у најприснијем међусобном пријатељству од свих познатих нам спријатељених градова. Сасвим друкчије су се, међутим, држали Атињани. Они су, наиме, много пута јасно били показали колико им је тешко пало заузимање Милета, нарочито приликом давања трагедије "Заузимање Милета", коју је испевао Фриних. Тада је цело позориште бризнуло у плач, па су Фриниха осудили да плати казну од хиљаду драхми што их је подсетио на једну тако тешку несрећу и решили су да се тај комад више никад не сме давати.

22) Сада је Милет остао без Милећана. А Самљани који су нешто поседовали нису никако одобравали став својих команданата према Персијанцима, нити њихове поступке, па на једној седници, коју су одржали одмах после поморске битке, реше да се одселе на бродовима пре него што им поново дође у земљу тиранин Еак, да не би дочекали да падну у Еаково и персијско ропство. Баш су, наиме, у то време Занклејци са Сицилије послали посланике у Јонију да позову Јоњане на "Лепу обалу", пошто су тамо хтели да оснују једну јонску колонију. А ова "Лепа обала" налази се у сикулској земљи, у оном пределу Сицилије који лежи прекопута Тирсеније. И на њихов позив од свих Јоњана одазову се једино Самљани и упуте се тамо, а с њима су кренуле и избеглице из Милета.

23) А ево шта им се том приликом догодило. На путу за Сицилију дођу Самљани до Епизефирских Локрана, а Занклејци су са својим краљем, коме је било име Скита, опседали један сикулски град са намером да га заузму. Кад је за то чуо Анаксилеј, тиранин из Регија, који је тада био у завади са Занклејцима, дође међу Самљане и почне их наговарати да оставе "Лепу обалу", куда су пошли, па да заузму Занклу, која је у то време била без људи. Самљани су на то пристали, те заузму Занклу. Кад су Занклејци дознали да им је град заузет, дођу му у помоћ и позову Хипократа, тиранина из Геле, јер им је он био савезник. И Хипократ им дође са војском у помоћ, али баци занклејског краља Скиту у окове што је дозволио да дође до заузимања града, и његова брата Питогена, па их пошаље у град Иник, а остале Занклејце изда, пошто се споразумео са Самљанима и склопио под заклетвом савез са њима. Самљани су му зато ово обећали као награду: Хипократ ће добити половину свих прихода од зараде на пловидби и половину робова у граду, а сам ће уживати све приходе са поља. Већину Занклејаца задржи он код себе као робове, а три стотине њихових првака преда Самљанима да их ови побију. Али Самљани то нису учинили.

24) А краљ Занклејаца, Скита, побегне из Иника у Химеру, а одатле се упути у Азију и дође краљу Дарију. Дарије га је сматрао за најпоштенијег човека од свих који су му из Хеладе долазили, јер је једном са дозволом краљевом путовао на Сицилију и опет се вратио краљу, те

остао у Персији у сваком изобиљу све до своје старости и смрти. И тако Самљани, побегавши од Персијанаца, постану без по муке господари дивног града Занкле.

25) После поморске битке код Милета одведу Феничани, по заповести Персијанаца, Еака, сина Силозонтова, на Сам у знак захвалности за велике и многобројне услуге које им је учинио. И Самљани су били једини од свих побуњеника против Дарија, којима, због неучествовања њихових бродова у поморској бици, нису били спаљени ни храмови а ни сам град. После заузимања Милета дође одмах и Карија под власт Персијанаца, пошто су се једни градови добровољно предали, а други су силом заузети. И све се то, ето, тако десило.

Напредовање Персијанаца. Хистијејева смрт

26) Хистијеју из Милета, међутим, који се налазио код Бизанта и пленио јонске бродове што су пловили из Понта, буде јављено шта се десило са Милетом. Он тада повери управу над Хелеспонтом Бизалту, сину Аполофанову из Абида, и упути се са Лезбијцима на Хиј. Кад га хијска стража није хтела да пропусти, он их нападне код такозване Келе на Хију и многе од њих побије. И Хистијеј, уз помоћ Лезбијаца, савлада и остале Хијце, који су били претрпели пораз и у поморској бици. Кренуо је против њих из Полихне на Хију.

27) Обично се неком граду или неком народу предскажу путем знамења велике несреће које ће их задесити, па су се и на Хију појавила важна знамења пре ових догађаја. Кад су они једном послали у Делфе хор од сто младића, од свих њих вратила су се само двојица, док је осталих деведесет и осам умрло од куге. Другом опет једном приликом, у исто то време, непосредно пре поморске битке, пао је у граду кров школе на децу, па се од сто двадесеторо деце спасло само једно дете. То су била знамења којима им је божанство наговештавало несрећу. Одмах после тога дошла је и поморска битка која је бацила град на колена, а после битке искрсноу је и Хистијеј са Лезбијцима, који их је после њихових тешких губитака без по муке покорио.

28) Оданде крене Хистијеј са великим бројем Јоњана и Еолаца на поход против Таса. I док је он опседао Тас, стигне му вест да се феничка флота креће из Милета на осталу Јонију. Чувши то, одустане од опсаде Таса, па са целом војском крене на Лезбо. Пошто му је војска трпела несташницу, он се са Лезба пребаци на копно да у Атарнеју и у долини Каика у Мизији пожње жито. Онде се баш налазио Персијанац Харпаг са прилично великом војском, који нападне Хистијеја кад се онде искрцао, и жива га зароби, а уништи му већи део војске.

29) А Хистијеј је био заробљен на следећи начин. Борећи се са Персијанцима код Малене у области Атарнеја, Хелени су се дуго времена добро држали, али после тога наиђе на њих коњица и нападне их. Коњица учини своје, те Хелени буду натерани у бекство. А Хистијеј, надајући се да га краљ неће погубити, већ да ће му опростити и ову кривицу, покуша да спасе живот. Кад га је, гонећи га, један Персијанац стигао и већ хтео да прободу, он му се обрати на персијском језику и открије му да је он главом Хистијеј из Милета.

30) Да је, дакле, кад је био заробљен, одведен краљу Дарију, верујем да би му он опростио кривицу и да му се ништа не би десило. И баш због тога да се не би спасао и опет стекао велики углед код краља, управник Сарда, Артафрен, и Харпаг, који га је заробио кад га је довео у Сард., убију га и тело му набију на колац, а главу балзамују и однесу краљу Дарију у Сузу. А кад је Дарије за то дознао, рекао им је да су погрешили. што су то урадили и што га нису жива к њему довели, па им нареди да се Хистијејева глава опере и опреми, те да се сахрани као човек који је учинио велике услуге и краљу и Персијанцима. Ето, то се десило са Хистијејем.

31) А кад је персијска флота, која је провела зиму код Милета, идуће године поново испловила на море, освојила је без по муке сва острва у близини обале, и то: Хиј, Лезбо и Тенед. Чим би

варвари заузели неко од ових острва, приређивали би мрежом хајку на људе. Ту хајку приређивали су овако: ухватили би се за руке, па би тако прошли дело острво од северног до јужног мора, те би тако, ловeћи људе, прошли цело острво. Заузели су, исто тако, и све јонске градове на копну, само у њима нису приређивали мрежом лов на људе, јер им то онде није било могуће.

Персијанци освајају Трачки Херзоне

32) И том приликом се показало да нису биле узалудне претње које су персијски команданти упутили Јонцима кад су се ови нашли у борби против њих. Кад су, наине, освојили градове, они-изаберу најлепше дечаке и ушкопе их, те их од мушкараца направе евнусима, а најлепше девојке насилно одведу краљу, па им затим попале градове заједно са светињама. И тако су по трећи пут Јонци пали у ропство: први пут у лидско, а други и трећи пут у персијско.

33) Кад је отпловила из Јоније, флота заузме све области на левој обали Хелеспонта, јер су све области на десној обали копна биле већ у рукама Персијанаца. Али сви ови градови леже у Европи. на Херзонеу, на коме има много градова; и Перинт, и утврђења у Тракији, Селимбрија и Бизант. Међутим, Бизантинци и, прекопута од њих, Калхедонци нису ни дочекали Феничане да дођу са флотом, него оставе своја места и оду даље у област Црног мора, те ту оснују град Месамбрију. Спаливши поменута места, Феничани крену на Проконез и Артаку, па кад су и њих спалили, они поново дођу на Херзонеу да заузму остале градове, које нису били уништили приликом свог ранијег похода. На Кизик нису уопште ни пловили, јер су Кизичани још пре феничког поморског похода признали краљеву власт, пошто су се споразумели са Мегабазовим сином Ебарем, управником у Даскилеју. Феничани су се дочепали свих градова на Херзонеу, сем града Кардије.

Владавина Милтијада и његових наследника

34) У тим градовима владао је дотада Кимонов син Милтијад, Стезагорин унук, а ту власт први је установио Милтијад, Кипселов син, и то на овај начин. У оно време су на Херзонеу владали Долонки, једно трачко племе. И ови Долонки, ратујући против Апсинћана и дошавши у шкрипац, пошаљу своје краљеве у Делфе да питају пророчиште за савет у вези са ратом. Питија им одговори да оног који их на повратку из храма први позове у госте, замоле да код њих оснује колонију. И Долонки су прошли светим друмом кроз Фокиду и Беотију, па пошто их нико није позвао у госте, они се упуте у Атину.

35) У то доба је у Атини владао Пизистрат, али је ипак Кипселов син Милтијад уживао највећи углед и био из куће која се возила на четири коња. Био је потомак Еака и Егине, а у то време атински грађанин, пошто је Ајантов син Филеј први из те породице добио атинско грађанско право. Овај Милтијад сеђаше пред својом кућом и, кад је видео како пролазе Долонки, обучени у страно одело и са копљима у рукама, он их викне, па кад су му се приближили, позове их на конак и да му буду гости. Ови приме позив и, док их је он гостио, открију му шта им је пророчиште саветовало, па га замоле да се и он божијој вољи покори. Чувши то, Милтијад сад послуша савет, јер се није слагао са Пизистратовом владом и желео је да се склони и да нема никаква посла са њима. Одмах оде у Делфе да пита пророчиште да ли да учини оно за шта га Долонки моле, па му Питија саветује да то учини.

36) И тако Кипселов син Милтијад отплови с Долонкима и са свим оним Атињанима који су хтели да узму учешћа у том походу, пошто је претходно однео победу на олимпијским утакмицама у четворопрегу, и заузме ону земљу. А Долонки, који су га били довели, поставе га за тиранина. Он прво сагради један зид на херзонеском земљоузу, од града Кардије до града Пактије, да Апсинћани више не би могли да тамо упадају и да пустоше земљу. Земљоуз је широк педесет и шест стадија, а цео Херзонеу од земљоуза унутра дуг је четири стотине и двадесет стадија.

37) Саградивши на Херзонеској превлаци зид и спречивши на тај начин Апсинтијце да врше упаде, Милтијад прво ступи у рат са становницима Лампсака. Али становници Лампсака поставе му заседе и жива га заробе. Али Милтијада беше заволео Лиђанин Крез. Кад је пак Крез био за то сазнао, поручи им да пусте Милтијада; а ако га не пусте, запрети им да ће их истребити као оморике. И док су становници Лампсака лупали главу око тога шта је Крез речима

"Истребићу вас као оморике"

хтео да каже кад им је тако запретио, рече им један од њихових најстаријих људи, који је одмах разумео шта је Крез тиме мислио, да је оморика једино дрво које кад се одсече не пушта изданке него потпуно угине. И становници Лампсака, из страха од Креза, пусте Милтијада на слободу.

38) И овај се тако помоћу Креза извуче из те неприлике, а ускоро после тога умре не оставивши иза себе ниједно дете, те остави и власт и имање Кимонову сину Стезагори, сину свога рођеног брата. После његове смрти приносе му становници Херзонеза, по свом обичају, жртве, као свом оснивачу, и приређују коњске трке и рвачке утакмице у његову част, али на њима не може да учествује ниједан грађанин из Лампсака. Кад је поново дошло до рата са становницима Лампсака, деси се да и Стезагора умре а да иза себе не остави ниједно дете, пошто му је један човек, који му се представљао као пребеглица, а који му је у ствари био заклето непријатељ, секиром расцепио главу у самој већници.

39) Кад је тако и Стезагора завршио свој живот, пошаљу Пизистратиди Милтијада, сина Кимонова, а брата умрлог Стезагоре, на једној ратној лађи са три реда весала на Херзонез да тамо преузме власт. Они су се и у Атини лепо понашали према њему, као да тобоже нису знали како му је умро отац, о чему ћу другом једном приликом да причам како се догодило. Кад је Милтијад стигао на Херзонез, задржи се код куће, очевидно у намери да брату Стезагори укаже што већу почасти. Кад су Херзонезани за то сазнали, сакупе се најугледнији људи из свих градова, па кад су сви заједно дошли да му изјаве саучешће, он их окује и баца у тамницу. Тако Милтијад постаде господар Херзонеза и издржаваше телесну гарду од пет стотина плаћеника, те се ожени ћерком трачког краља Олора, Хегесипилом.

40) Тек што је овај Милтијад, Кимонов син, дошао на Херзонез, већ су га снашле друге невоље, много теже од оних које су га пре задесиле. Он је, наиме, пре три године побегао од Скита, јер су се номади Скити сакупили, изазвани од краља Дарија, и продрли чак до овог истог Херзонеза. Ове Милтијад не дочека, него побегне и склони се са Херзонеза све док се Скити нису повукли и док га Долонки нису натраг довели. То му се десило пре три године.

41) А кад је тада чуо да су Феничани били на Тенеду, натовари он све што је имао на пет ратних лађа са три реда весала и отплови за Атину. И тек што је из Кардије заплочио у море, па пролазио кроз Мелански залив и обилазио Херзонез, нападне га са свих страна феничка флота. Милтијад умакне са четири лађе на Имбро, а за петом лађом даду се Феничани у потеру и заробе је. Заповедник те лађе био је случајно најстарији Милтијадов син, Метиох, којег му није родила кћи трачког краља Олора, него нека друга жена. Феничани са лађом заробе и њега, па кад су дознали да је Милтијадов син, одведу га краљу, надајући се да ће тиме стећи велике заслуге, пошто је Милтијад саветовао Јонцима да послушају Ските кад су их они замолили да разруше мост и да се врате кући. Али Дарије не учини ништа нажао Милтијадову сину Метиоху кад су му га Феничани довели, него је са њим јако лепо поступао. Поклонио му је кућу и имање и оженио га је Персијанком, која му је рађала децу, а која су сматрана за Персијанце. А Милтијад стигне са Имбра у Атину.

Персијске реформе у Јонији. Поход на Хелладу

42) Те исте године нису Персијанци нанели Јонцима више ниједну штету, него се те године десило, напротив, нешто што им је донело велике користи. Управник Сарда Артафрен нареди да му дођу гласници из градова, па их присили да Јонци склопе између себе један споразум: да се покоравају законима и да се не свађају нити један другог да пљачкају. И, присиливши их на то, парасангама им измери земљу (тако зову Персијанци меру од тридесет стадија), па им на основу тих тапија свима одреди порез, који они још отада увек скупљају све до мог времена, и то онако како им је Артафрен био наредио. Данак је износио отприлике колико су и раније имали да плаћају.

43) И тако су живели у мирним односима. Кад је краљ у току пролећа отпустио остале војсковође, спусти се Гобријев син Мардоније почетком пролећа са великом копненом војском и флотом на обалу. Он је у то време био још сасвим млад човек и недавно се оженио ћерком краља Дарија, Артозостром. Кад је са том војском стигао у Киликију, укрца се на лађу и крене са флотом, док су друге војсковође одвеле копнену војску на Хелеспонт. Мардоније је, пловећи око обала мале Азије, стигао у Јонију. Сада ћу да споменем један невероватан догађај, који ће изгледати невероватан свим оним Хеленима који нису хтели да верују да је Отан (упореди Књ. III 80) саветовао седморици Персијанаца да се у Персији заведе демократско уређење. Мардоније је, наиме, збацио са власти све тиране у Јонији и завео демократски устав у све градове. Учинивши то, он пожури у Хелеспонт. Кад се ту искупило велико мноштво лађа и огромне копнене снаге, пребаце се лађама преко Хелеспонта, па крену кроз Европу и пођу на Еретрију и Атину.

44) Пошли су, наиме, под изговором да иду само против ова два града, а у ствари хтели су да покоре што је могуће више градова у Хелади. И прво покоре флотом становнике острва Таса, који уопште нису ни прстом макли за своју одбрану, а затим подвргну под своју власт, поред оних који су већ били под њиховом влашћу, и Македонце, јер су дотле били подјармили све народе до Македоније. Са Таса пребаце се они флотом преко на копно, а онда одатле уз обалу до Аканта, а из Аканта крену даље око Атоса. За време пловидбе ухвати их са севера јака и иеодољива бура, која им нанесе велике губитке и баци им велики број бродова на обалу Атоса. Прича се, наиме, да је ту пропало три стотине лађа и око двадесет хиљада људи. Једне су прогутале морске звери, којих у мору крај Атоса има јако много, други су се разбили о стене, а неки су се, опет, удавили пошто нису знали да пливају, док су други, опет, умрли од хладноће. И тако се провела флота.

45) А на Мардонија, док је са копненом војском био у логору у Македонији, нападне једне ноћи једно трачко племе, Бриги, и поубијају му много војника, а ране и самог Мардонија. Али ни они нису били у стању да се сачувају од персијског ропства, јер Мардоније није отишао из тог предела док није и њих покорио. И тек тада кад је и ове савладао, крене он натраг са својом војском, пошто му је копнена војска у борбама са Бригима претрпела велике губитке, а исто тако и флота код Атоса. И тако се ова војска, пошто се слабо борила, повуче у Азију.

Дарије припрема нов поход на Хеладу. Егина

46) Друге године после тога пошаље Дарије једног гласника на Тас и нареди становницима да поруше зид и да дотерају своје бродове у Абдери, пошто су их њихови суседи пријавили да се спремају на устанак. Становници Таса су, наиме, када их је опседао Хистијеј из Милета, употребили своје огромне приходе да изграде велике ратне бродове и да саграде врло јаке зидине око града. Овај огроман приход долазио им је са копна и из рудника. Приход из златног рудника Скапте-Хиле износио је годишње осамдесет талената, а приход из рудника на самом Тасу износио је прилично, али је био нешто мало мањи, тако да су становници Таса, који су били ослобођени од давања плодова са земље, имали и са земље и из рудника у свему сваке године приход од две стотине, а у нарочито добрим годинама и три стотине талената.

47) Ја сам лично видео ове руднике. Најзначајнији од свих ових рудника били су они које су пронашли Феничани, који су под вођством Таса и основали колонију на овом острву које је и добило име по имену Фениксова сина Таса. Ови фенички рудници налазе се на Тасу између такозваних предела Енире и Кенире, прекопута од Самотраке, где се, приликом истраживања руде, срушио читав један брег. Толико о том руднику. А становници Таса, по заповести краља, поруше своје зидине и дотерају све своје бродове у Абдери.

48) После тога Дарије је хтео да искуша Хелене да ли намеравају да ратују са њим или да му се предаду. Он пошаље гласнике у Хеладу и нареди им да иду од града до града и да захтевају за краља земљу и воду. Ове пошаље у Хеладу, а друге у приморске градове који су му плаћали данак, и нареди им да саграде велике ратне бродове и скеле за превоз коња.

49) И ови почну то спремати. А већина градова на копну да гласницима који су дошли у Хеладу оно што је краљ од њих захтевао, а то учине и сви становници острва којима су ови дошли и затражили земљу и воду. И не само да су Дарију дали земљу и воду становници других острва, него су то учинили и становници Егине. И чим су Егињани то учинили, Атињани их одмах нападну, јер су мислили да су они то учинили из непријатељских побуда према њима, да би их напали заједно са Персијанцима. Атињани искористе то радо као непосредни повод и оду у Спарту, те оптуже становнике Егине да су својим поступком издали Хеладу.

О спартанским краљевима

50) У вези са том оптужбом пређе спартански краљ Клеомен, Анаксандридов син, на Егину са намером да похвата главне кривце. Али кад је хтео да их похапси, супротставе му се други становници Егине, а на првом месту Поликритов син Криј, који изјави да ће се Клеомен кајати ако само једног становника Егине поведе са собом. Овај, наиме, изјави да Клеомена није овластила спартанска скупштина да то чини, него да су га Атињани подмитили, јер би иначе са њим дошао и други краљ да изврши хапшење. А он је то изјавио на основу онога што му је Демарат преко писма поручио. Приликом одласка са Егине, запита Клеомен Крија како се зове, па кад му је овај рекао своје име, Клеомен му рече:

"А сада, овне, окуј бронзом своје рогове јер ћеш се јако рђаво провести."

51) Али Аристонов син Демарат, који је за то време био остао у Спарти, оклевета Клеомена. И он је исто тако био краљ у Спарти, али из незнатније породице, која је била само уголико незнатнија (обе су, наиме, водиле порекло од истог претка) што је Еуристенова породица сматрана бољом због старештва по рођењу.

52) Не слажући се у томе ни са једним песником, Спартанци причају да их је сам краљ Аристодем, син Аристомаров, унук Клеодејев и праунук Илов, довео у њихову земљу, у којој сада станују, а не тек његови синови. Убрзо после тога породи се Аристодемова жена, којој је било име Аргеја, а за коју кажу да је била кћи Аутезиона, сина Тизаменова, унука Терзандрова и праунука Полиникова. Она роди близанце, па кад је Аристодем видео своју децу, разболи се и умре. И тад су Спартанци хтели да по обичају поставе старијег дечака за краља, а никако нису знали кога од њих двојице да изаберу, јер су они изгледали у длаку један као други. Пошто нису могли да их разликују, запитају они онда мајку. А она им саопшти да их ни она не разликује, иако је добро знала које је који од њих; а рекла им је то зато што је желела да оба постану краљеви. И Спартанци су се нашли у неприлици, те пошаљу изасланике у Делфе да питају шта да раде. Питија им нареди да оба дечака изаберу за краљеве, само да старијем указују веће поштовање. А кад им је Питија то препоручила, Спартанци су и даље били у великој неприлици како да одреде који је од њих двојице старији, све док им Месењанин, по имену Панита, није саветовао да пазе кога дечака мајка увек прво купа и храни, па ако виде да она то чини увек на исти начин, онда ће имати све што траже и што хоће да дознају; а ако не буде то на исти начин радила, него једанпут овако. а

једанпут онако, онда ће бити јасно да ни она ништа не зна, па се и они морају латити других средстава. И тада Спартанци почну, по савету Месењанина, да посматрају мајку Аристодемових синова, а да она није ни знала ради чега је посматрају, те приметите да она увек прво купа и храни старијег. Онда одузму дечака коме је мајка, као старијем, на тај начин одавала првенство и предаду га држави да га негује, па му даду име Еуристен, а другом Прокло. Кад су одрасли, иако су били рођена браћа, прича се да се целог живота нису слагали, а исто тако ни њихови потомци.

53) И Спартанци су једини од свих Хелени који тако причају, а ја бележим и оно што причају и остали Хелени. А ови, наиме, причају да су ови дорски краљеви све до Перзеја, сина Данајиног, не спомињући самог бога (Зевса), били Хелени, и при томе се с правом позивају на то да су они већ у то време били означавани као Хелени. Рекао сам само до Перзеја, и нисам ишао даље, јер се код имена Перзеја не може говорити о његову оцу као о обичном смртнику, као о Хераклову оцу Амфитриону. Ја сам, дакле, сасвим правилно рекао кад сам тврдио само до Перзеја. А кад би се редом набрајали сви преци Данаје, ћерке Акрисијеве, установило би се да су предводници Дораца били пореклом прави Египћани.

54) Тако причају Хелени кад говоре о свом пореклу. А по причању Персијанаца, Перзеј је био Асирац и он је први постао Хелен, док му преци то нису били. Али Акрисијеви преци, који се нису сматрали Перзејевим рођацима, нису никако били Хелени, него су, као што и сами Хелени мисле, били Египћани. Толико о томе.

55) Нећу да говорим о томе како су и због каквих заслуга ови, иако су били Египћани, сели на дорски краљевски престо, јер су о томе други: писали; споменућу ту само оно о чему се не може ништа наћи код других писаца.

56) Спартанци су дали својим краљевима ова права и ове почести: оба свештеничка положаја: код Зевса Лакедемонског и код Зевса Небеског; да воде рат против сваке земље по својој вољи, а да им при томе не сме ниједан Спартанац правити сметње, ако неће да навуче на себе тешку кривицу; у рату иду краљеви први у борбу, а задњи се враћају из ње: за време ратног похода чува их гарда од сто изабраних војника. Приликом поласка у рат могу узети стоке колико год хоће, а коже и плећке од свих животиња које се приносе на жртву њима такође припадају. То су им права и почести у рату.

57) А у миру им се дају следећа права: за време приношења жртава у име народа краљеви седе у прочељу приликом свечаног ручка; њих прве служе јелима, и од свега добијају двоструко више него остали учесници. Њима припада првенство и код приношења жртава које се приносе изливањем вина, а и коже животиња принесених на жртву припадају њима. Сваког првог и седмог у месецу шаље им се обојици на државни трошак у Аполонов храм прописана жртвена животиња, а уз то једна мерица јечменог брашна и спартанско фрталче вина, а приликом свих утакмица дају им се почасна места. Њима је припадало право да по вољи одређују конзуле између грађана, а, поред тога, и право да одреде по два Питијца. Питијци су били изасланици који су слати у Делфе да питају пророчиште, а хранили су се са краљевима на државни трошак. Кад краљеви не би дошли на заједнички ручак, послало би се сваком од њих по две хенихе јечмена брашна и једна котила вина у двор; а ако присуствују ручку, добијају свега тога двоструко. Те им се почести указују и онда кад их неко приватно позове к себи на ручак. Они се старају да сва примљена пророчанства остану у тајности, а позната су била једино још Питијцима. Краљеви су били једини надлежни да пресуде ко се може оженити девојком једином наследницом оца, ако је сам отац није за кога верио, и да воде бригу о државним путевима. Ако ко жели да посини некога, мора то урадити у присуству краљева. Они учествују на седницама најстаријих, тј. герузије, која има двадесет и осам чланова. Ако не дођу на седницу, заступају их њихови најближи рођаци између тих стараца, и они имају, поред свог гласа, још два, дакле свега три гласа.

58) То су почасте које спартански народ указује својим краљевима за њихова живота, а кад умру, указују им ове почасте: коњаници трче по целој Лаконији и јављају о томе догађају, а у Спарти иду жене улицама и лупају у котао. И док се то дешавало, из сваке су куће две слободне особе морале да се обуку у црнину, и то по једна жена и по један човек. Ако то не би учинио, подвргавао би се великој казни. Приликом краљеве смрти имају Спартанци исти обичај као и варвари у Азији, јер већина варвара приликом краљеве смрти поступа по истим обичајима. Кад, наиме, спартански краљ умре, присиљен је да присуствује сахрани, осим самих Спартанаца, и изванредан број перијека из целе Лаконије. Кад се сакупи много хиљада хелота, перијека и Спартанаца, онда се сви, заједно са женама, ударају по глави, па се даду у страшну кукњаву, те говоре да је последњи покојник био најбољи краљ. А ако један од краљева у рату погине, онда начине његову слику и изложи је на раскошно украшеном одру. Кад га сахране, онда се у току шест дана не састају на тргу, нити заседа изборна скупштина, већ за то време траје народна жалост.

59) Са Персијанцима се слажу још у овом. Кад после краљеве смрти дође на престо други краљ, он Спартанцима опрашта све што су дували краљу или држави. Исто тако и у Персији нови краљ приликом ступања на престо опрашта свима градовима сав заостали порез.

60) А са Египћанима се Лакедемоњани слажу у овоме. Гласници, свирачи у фрулу и кувари уче занат од својих очева, те је свирач у фрулу син свирача у фрулу, кувар син куvara, а гласник син гласника. Не узимају се други свирачи ради бољег гласа и не истискују ове, него их одређују према очеву занату. Ето, то се тако дешава.

Демарат

61) А кад се Клеомен налазио у Егини и радио за добро целе Хеладе, оклеветао га је Демарат, и то не због тога што му је било стало до становника Егине него из мржње и зависти. И, вративши се из Егине, Клеомен је радио на томе да се Демарат збаци са престола, а за овај напад на њега послужио се згодно овим догађајем. Спартански краљ Аристон се двапут женио, и опет није имао деце. Пошто није признавао да је он за то крив, ожени се и по трећи пут. А оженио се на овај начин: Аристон је имао у Спарти једног пријатеља који му је био најближи од свих грађана. Жена тог човека била је случајно најлепша у целој Спарти, а тако лепа је била тек касније, док је раније била врло ружна. Она је била јако ружна и наказна, а била је кћи богатих родитеља. Кад је њена дојиља видела да су јој родитељи јако несрећни због њеног изгледа, она смисли и уради ово: носила је девојчицу сваког дана у Хеленин храм, који се налазио у такозваној Терапни, изнад Фебова храма. И кад год је дојиља однела девојчицу у храм, стала је пред кип и молила богињу да скине са детета ружноћу. Прича се да је једном приликом кад се враћала из храма изашла пред њу нека жена и запитала је шта носи на рукама. Ова јој је одговорила да носи дете. Жена је замоли да јој покаже дете, а дојиља јој одговори да не може, јер су јој родитељи детета забранили да га било коме показује. Али је ова упорно захтевала да јој га покаже. Видећи да ова јако жели да види дете, дојиља јој га најзад покаже. Ова помилује девојчицу по глави и изјави да ће то бити најлепша жена у Спарти. И заиста, лице у тог детета се од тога дана сасвим променило. Кад је одрасла, ожени се њоме баш овај Аристов пријатељ, Алкидов син Агет.

62) Аристон се, међутим, јако заљуби у ту жену и смисли ово: изјави пријатељу чија је била жена да ће му дати на дар оно што он од свих његових добара буде изабрао, али под условом да му обећа да ће и он њему дати од онога што он има. И његов пријатељ, и не мислећи на жену, пошто је знао да је Аристон био ожењен, пристаје на тај предлог, па склопе између себе уговор и обојица се закуну. Тада му Аристон да један свој накит, који је Агет изабрао од драгоцености; Аристон пак тражећи од Агета накнаду за то, покуша да му одведе жену. Агет пак изјави да ће му све дати, само то не. Међутим, пошто се уговором обавезао и тако пао у клопку, дозволи му да је одведе.

63) И тако је Аристон довео своју трећу жену, пошто се са другом био развео. После кратког времена, и пре него што се напунило десет месеци, роди му ова жена баш овог Демарата. И док је он седео на престолу на састанку са ефорима, јави му један његов слуга да му се родио син. Знајући кад је довео жену, изброји на прсте месеце, закуне се и изјави:

"То неће бити да је мој син."

То су чули и ефори, али од тога у том тренутку нису правили никакво питање. И син је растао, а Аристон се покајао што је онда дао такву изјаву, јер је сад веровао да је Демарат заиста његов син. Име Демарат (народна жеља) дато му је због овога. Још раније је, наиме, народ у Спарти желео да Аристон, који је у Спарти уживао већи углед него иједан спартански краљ, добије и сина. Зато су му и дали име Демарат.

Демарат постаје краљ

64) После извесног времена умре Аристон и на престо дође Демарат. Било је суђено, изгледа, да Демарат изгуби престо кад је она изјава постала позната. Он је први пут навукао на себе Клеоменову мржњу што је наговорио војску да се повуче из Елеузине, а сада, кад је Клеомен напао на становнике Егине, што су се ови прикључили Персијанцима.

65) Да би му се осветио, Клеомен се договорио са Леотихидом, сином Менаровим и унуком Агитовим, који је био из исте куће из које и Демарат, да ће, ако га постави на престо уместо Демарата, поћи са њим против Егине. Леотихида је био у крвном непријатељству са Демаратом, и то из ових разлога. Леотихида је био верен са Перкалом, ћерком Хилоновом и унуком Демарменовом. Демарат је, међутим, лукаво осујетио Леотихидину женидбу, пошто га је предухитрио и одвео му Перкалу, па се њоме оженио. Отуд потиче непријатељство Леотихидино према Демарату. Тада је Леотихида, по жељи Клеоменовој, под заклетвом изјавио да Демарат није достојан да буде спартански краљ, пошто он није Аристонов син. После оптужбе и заклетве, подсети он на оно што је изјавио Аристон кад му је слуга јавио да му се родио син: како је на прсте бројао месеце и како се заклео да то није његов син. Леотихида је нарочито наглашавао онај део изјаве где се каже да Демарат није Аристонов син и да не заслужује да буде спартански краљ, па позове за сведоке оне ефоре који су тада били присутни на седници и чули ту Аристонову изјаву.

Свргнуће краља Демарата

66) Кад је најзад дошло до спора око тога, Спартанци одлуче да запитају пророчиште у Делфима да ли је Демарат Аристонов син. Кад је, по жељи Клеоменовој, ствар била пред Питијом, пође Клеомену за руком да придобије Кобона, сина Аристофантова, човека који је имао великог утицаја у Делфима, те овај наговори свештеницу Перијалу, која је објављивала одговоре пророчишта, да изјави оно што Клеомен жели. И тако, кад су је гласници запитали, Питија изјави да Демарат није Аристонов син. Ствар се касније, наравно, открила и Кобон побегне из Делфа, а Перијала изгуби свештеничко достојанство.

67) И тако је Демарат лишен престола, па је због те увреде побегао из Спарте и отишао Персијанцима. После губитка престола буде, наиме, Демарат изабран на другу дужност. За време јавног гимнастичког часа на коме су иступали дечаци, а коме је присуствовао као гледалац и Демарат, пошаље му Леотихида, који је уместо њега постао краљ, једног слугу и, да би га исмејао, запита га како му се допада нова служба после краљевског престола. Он прими то питање као велику увреду и одговори да је он испробао обе части, а да их овај још није опробао, и да ће то питање донети Спартанцима или много невоља или много среће. После тих речи он се завије у огртач и оде из позоришта својој кући. Ту се он одмах припреми и принесе Зевсу на жртву једног бика, па кад је свршио са жртвом, позове он своју мајку.

68) Кад је мајка дошла, он јој да мало утробе у руке и помоли јој се следећим речима:

"Драга мајко, заклињем те Зевсом и свим другим боговима заштитницима наше куће, реци ми истину ко је мој прави отац. Леотихида је, наиме, тврдио, кад је због тога дошло до спора, да си ти у другом стању дошла од првог мужа за Аристона; а други причају још веће глупости и кажу да си се дала вашем чувару магараца, па да сам ја његов син. Преклињем те, дакле, боговима да ми кажеш истину. Па ако си тако нешто и учинила, ниси ти ни прва ни једина, јер су и друге то чиниле; а у Спарти се често тврдило да Аристон није био способан да има деце, јер би му иначе и раније жене сигурно родиле које дете."

69) И он јој то рече, а она одговори:

"Сине, кад ме тако свесрдно молиш да ти право кажем, баш ћу ти рећи целу истину. Кад ме је Аристон довео својој кући, треће ноћи после мог доласка дође к мени нека утвара, која је личила на Аристона, па пошто је лежала са мном у кревету, стави на мене венце које је имала са собом. И утваре нестане, а одмах затим дође и сам Аристон. Кад је видео венце, запита ме ко ми их је дао. Ја му кажем да сам их од њега добила, а он одговори да то није истина. Ја се закунем и кажем му да није лепо од њега што то пориче; казала сам му да је малопре био долазио к мени, легао са мном у кревет и дао ми те венце. Видевши да се кунем, Аристон поверује да је то било неко божанско привиђење. И тада се утврдило не само да су венци из гаја код храма, такозваног хероја Астрабака, који се налази пред улазом у наш двор, него су свештеници објаснили да је то био баш сам херој. И тако, сине, сад знаш све што си хтео да дознаш: или си син тога хероја, и херој Астрабак ти је отац, или ти је отац сам Аристон, јер сам те зачала те исте ноћи. А што ти непријатељи највише пребацују и говоре да је Аристон, кад му је јављено да си се родио, пред многима рекао да му ниси син (пошто се још није било напунило време од десет месеци), рекао је то зато што се није разумевао у те ствари. Жене, наиме, рађају и после девет, па и после седам месеци, а не деси се никад да се наврши десет месеци. А ја сам тебе, сине, родила после седам месеци. Ускоро после тога увидео је и сам Аристон да је то изјавио из незнања. Не треба да се осврћеш ни на какве друге приче о твом рођењу, јер си сад о свему чуо праву истину. А можда Леотихидина жена и жене оних који то брбљају рађају синове са чуварима магараца."

70) Ова му је то рекла; а кад је сазнао све што је хтео, спакује се за пут и оде у Елиду, под изговором да иде у Делфе. А Лакедемонци посумњају да ће им Демарат да побегне, те се даду у потеру за њим. Али им он срећно умакне из Елиде и пребаци се преко у Закинт. А Спартанци пређу и тамо за њим, ухапсе га и одузму му слуге. После тога, пошто га Закинћани нису изручили, пребаци се оданде у Азију и оде краљу Дарију. Овај га врло срдачно прими и поклони му земљу и људе. И тако је Демарат стигао најзад у Азију; таква му је била судбина. А Спартанци, код којих је он и речима и делима стекао велике заслуге, диче се њиме и због тога што им је он на тркама у четворопрегу на олимпијади однео прву награду, и он је био једини од свих спартанских краљева који је постигао овакав успех.

Леотихида и Клеомен

71) Кад је Демарат збачен са престола, проглашен је за краља Леотихида, Менаров син, коме се роди син Зеуксидем, а кога су неки Спартанци звали Киниск. Овај Зеуксидем није постао спартански краљ, јер је умро пре Леотихиде, оставивши иза себе сина Архидема. Изгубивши Зеуксидема, Леотихида се ожени другом женом, Еуридамом, сестром Менија и ћерком Дијакторидовом, која му није родила сина, него једну ћер, Лампиту, са којом се, по одобрењу Леотихидином, ожени Зеуксидемов син Архидем.

72) Али Леотихида не дочека старост у Спарти, него је морао да испашта због свог поступка према Демарату. Водио је спартанску војску у Тесалију и могао је лако да покори целу ту земљу, али он дозволи да га подмите великом количином злата. Пошто је ухваћен на самом делу у свом

логору, где је седео на пуној врећи злата, и пошто је требало да буде изведен пред суд, побегне он из Спарте, и његова кућа буде до темеља срушена. Побеглао је у Тегеју, где је и умро.

73) То се заправо касније десило. А тада кад је Клеомену пошло за руком да обори Демарата, пође он одмах са Леотихидом против становника Егине, коју је страшно мрзео због увреде коју су му онде нанели. И тако становници Егине, кад су се против њих појавила два краља, нису нашли за сходно да им се супротставе, већ изаберу десет најугледнијих, најбогатијих и најбољих становника Егине, између осталих и најугледнијег међу њима Крија, сина Поликритова, и Касамба, сина Аристократова, који су имали највећу моћ, и одведу их у Атику и предаду их као таоце Атињанима, најљућим непријатељима Егињана.

74) А после, кад се дознало какве је сплетке сплео против Демарата, Клеомен из страха од Спартанаца побегне у Тесалију. Оданде оде у Аркадију, где је радио на дизању устанка против Спартанаца и подбадао Аркађане против Спарте, па је, између осталог, натерао Аркађане да му се закуну да ће ићи са њим куд год их буде повео; а нарочито му је било стало до тога да одведе и аркадске прваке да му се на то закуну Стигијском водом у граду Нонакрију. Аркађани причају да у том граду постоји вода Стикс, која изгледа овако. Вода излази у малим количинама из једне стене и капље у једно ждрело које је свуд унаоколо окружено некаквом оградом. А Нонакриј, у коме се тај извор налази, аркадски је град који се налази близу Фенеја.

Клеоменова смрт

75) Кад су у Спарти дознали да он то ради, поплаше се и доведу га натраг у Спарту, те га онде поставе за краља, као и раније. Чим се вратио, он се разболи и полуди, а ни раније није био потпуно паметан. Он би, наиме, кад би срео неког Спартанца, ударио овог штапом у лице. Пошто је то радио и кад је полудео, вежу га његови рођаци за штап. И док је тако био везан, опази једном да се у његовој близини не налази нико други него само један стражар, па затражи од овога да му донесе нож. Кад му овај није хтео да донесе, он му запрети да ће се рђаво провести кад он буде пуштен на слободу, док се овај (који је био хелот) није уплашио претње и најзад му дао нож. Чим се дочепео ножа, Клеомен распори себи месо уздуж од листова до бутина, па од бутина до кукова и слабина, дође и до трбуха, те пресече себи црева и умре. А многи Хелени причају да је он тако завршио зато што је наговорио Питију да објави оно за Демарата. Атињани пак тврде да је тако прошао због тога што је, проваливши у Елеузину, посекао гај богиња, а Аргејци што је оне Аргејце који су из борбе побегли у свети гај у Аргу оданде извукао и поубијао, а сам гај безобзирно запалио.

76) Клеомену је, наиме, кад се обратио пророчишту у Делфима, пророчиште објавило да ће освојити Арг. И он дође са спартанском војском до реке Еразина, која тобоже извире из Стимфалског језера (ово језеро понире у једно гротло и вода му се поново појављује код Арга, и од тога места Аргејци зову ту воду Еразин). Стигавши на ту реку, Клеомен јој принесе жртву. Пошто жртва никако није била повољна, он се не усуди да пређе преко реке, па изјави да се диви Еразину што неће да изневери своје земљаке, али да ипак Аргејци неће тако олако проћи. После тога крене одатле са војском у Тиреју и, пошто је Мору принео на жртву једног бика, пребаци се са њом преко у покрајину Тиринтију у Науплију.

77) Кад су Аргејци за то дознали, крену хитно са војском на море, па кад су дошли близу Тиринта, улогоре се на месту које се зове Сепија, у непосредној близини Спартанаца. Аргејци се тада нису бојали отворене борбе, него су се бојали да не буду на превару побеђени. То им је, наиме, наговестило пророчиште у свом одговору који је Питија објавила њима и Милећанима, а који је гласио:

"Однесе л' жена некад победу над мужем неким
И, протерав њега, ако се прослави у Аргу самом,

Многе ће од бола жене изгрести лице тамо,
И једном ће, можда, неко од будућих рећи људи:
Несвита у клупче од копља погибе страшна змија."

Аргејце обузме страх кад се све то испунило. И они у вези са тим одлуче да раде оно исто што раде и спартански гласници, те донесу овакву одлуку: чим спартански гласник објави неко наређење Спартанцима, чинили су то исто и Аргејци.

78) Кад је Клеомен приметио да Аргејци раде све оно што спартански гласник објави, он обавести своје да, кад гласник да знак за доручак, узму оружје и ударе на Аргејце. И Лакедемонци тако и учине: навале на Аргејце кад су, на дати знак, сели за доручак, те многе од њих поубијају, а много већи број њих, који су побегли у Аргов свети гај, буду тамо опкољени и стављени под стражу.

79) Ту Клеомен уради ово. Од пребеглица који су били са њим био је о свему обавештен, те пошаље гласника и по имену позове Аргејце који су били опкољени у светом гају, и каже им да је већ добио откупнину за њих. Код Пелопонежана је пак откупнина износила две мине за једног заробљеника. И Клеомен, дакле, измами око педесет Аргејаца и побије их. А остали у гају нису о томе ништа знали, јер је дрвеће у њему било густо, па се изнутра није могло видети шта се напољу ради, све док се један од њих није попео на дрво и видео шта се дешава. И они нису више излазили кад су били позвани.

80) Тада Клеомен нареди свима хелотима да нанесу дрва око гаја, па кад су га ови послушали, он запали гај. Кад је гај већ горео, запита он једног пребеглицу коме је богу посвећен тај гај. Овај му одговори да је то Аргов гај. Чувши то, Клеомен дубоко уздахне и рече:

"Пророче Аполоне, баш си ме јако преварио кад си ми рекао да ћу заузети Арг; верујем да се пророчанство већ испунило."

81) После тога Клеомен пошаље већи део војске натраг у Спарту, а изабере хиљаду најбољих војника и са њима оде у Херин храм да принесе жртву. А кад је хтео да принесе жртву на олтару, свештеник му то забрани и саопшти му да је странцима забрањено да тамо приносе жртве. Клеомен нареди хелотима да свештеника силом одвуку од жртвеника и да га избатинају, а сам принесе жртву. Учинивши то, врати се у Спарту.

82) Кад је дошао у Спарту, оптуже га његови непријатељи ефорима и изјаве да је примио мито, те да због тога није заузео Арг, иако га је могао лако да заузме. Али им он изјави (а да ли је лагао или истину говорио, то не знам) да је, кад је заузео Аргов гај, веровао да се испунило божанско пророчанство, па се није усудио да нападне град пре него што принесе жртву и не увери се да ли му бог дозвољава или забрањује. Али кад је у Херином храму покушао да принесе жртву са повољним знамењима, искочила је једна варница из груди кипа и он је по томе са сигурношћу закључио да неће заузети Арг. Да је варница била искочила из главе кипа, то би он могао да заузме град на јуриш, а пошто је искочила из груди, схватио је да је постигао оно што је бог хтео. Спартанцима се учини да говори праву истину, те га огромном већином гласова ослободе од оптужбе.

83) Арг је, међутим, остао без људи у толикој мери да су се и сами робови могли да дочепају власти и да владају све док нису одрасли синови погинулих. Ови су онда протерали робове и узели власт у Аргу у своје руке. Али протерани робови освоје Тиринг. Неко су време живели једни са другима у миру, док робовима није дошао Клеандар, пророк из Фигалије у Аркадији, и наговорио их да нападну своје господаре. Отада су дуго ратовали међу собом, док најзад Аргејци нису са тешком муком однели победу.

84) Аргејци кажу да је Клеомен због тога полудео и тако бедно завршио свој живот, док Спартанци тврде да он није полудео под утицајем неког божанства, него да се, дружећи се са Скитима, страшно пропио и да је од тога полудео. Скитски су сточари, наиме, после Даријева упада у њихову земљу, стално желели да се освете Дарију, па су послали изасланике у Спарту да се договоре о склапању савеза. Према том уговору, требало је да Скити упадну у Медију од реке Фасида, а Спартанци да продру у унутрашњост Персије од Ефеза и да се споје са Скитима. Причају да је Клеомен, кад су Скити ради тога дошли у Спарту, био јако много у њиховом друштву и да је, дружећи се с њима, научио од њих да исувише много пије, и то чисто вино, без воде. Спартанци мисле да је од тога и полудео. Због тога се код њих, као што сами причају, кад за време ручка хоће да пију чисто вино, и каже:

"Дед да гуцнемо мало скитски!"

То причају Спартанци о Клеомену, а ја мислим да је он морао да испашта због поступка према Демарату.

Односи Егињана и Леотихиде. Спартанац Глаук

85) Кад су Егињани чули да је Клеомен умро, пошаљу изасланике у Спарту и пожале се на Леотихиду због талаца који су се налазили у Атини. Спартанци га изведу пред суд и установе да је Леотихида учинио Егињанима неправду и одлуче да га за оне таоце који су се налазили у Атини изруче Егињанима. И кад су Егињани хтели да поведу Леотихиду, изјави им Теасид, син Теопрепов, један од угледних грађана у Спарти:

"Шта сте то наумили да урадите, Егињани? Зар да водите спартанског краља кога су изручили грађани? Ако су они сад у љутини и донели такву одлуку, пазите да вам касније, ако то учините, не натоваре невоље и беду на земљу."

Чувши то, Егињани не одустану од намере да га одведу, те реше да поведу Леотихиду са собом у Атину да им врати таоце.

86) Али кад је Леотихида дошао у Атину и затражио да се врате таоци, Атињани их нису хтели дати изговарајући се да су им два краља дала таоце, те да није право да их враћају једном без присуства и другог краља. Кад су Атињани рекли да неће да врате таоце, Леотихида им ово изјави:

"Атињани, учините што год хоћете; добро ћете учинити ако их вратите, а не радите добро ако их не вратите. Хоћу да вам испричам шта се једном догодило у Спарти у вези са новцем који је био остављен на чување. Три поколења пре мене, прича се код нас у Спарти, живео је у Спарти један човек по имену Глаук, Епикидов син. За тога човека се, поред осталог, прича да је био најбољи у свему, а нарочито је био чувен као најправеднији од свих тадашњих Спартанаца. Десило му се у то време о коме говорим да је дошао у Спарту један Милећанин који зажели да разговара са њим. Дошавши к њему, он му изјави:

"Глауче, ја сам из Милета и долазим к теби да се користим твојом праведношћу о којој се свуда тако много прича и у Јонији и у Хелади. Уверио сам се да у Јонији влада несигурност, а да је, напротив, на Пелопонезу сасвим сигурно, па да због тога људи нису нигде сигурни за свој новац. Ето, због тога сам одлучио да уновчим половину свог имања, те да га код тебе оставим, пошто добро знам да ће ми то што код тебе оставим бити на сигурном месту. Прими ми, дакле, уз признаницу, и сачувај ми то! А издај тај новац само оном ко ти дође и затражи ти га са овом признаницом."

Овај, дакле, странац из Милета му је то саопштио, а Глаук прими, према договору, тај новац на чување. После дужег времена дођу синови оног странца који је оставио новац на чување у Спарту, јаве се Глауку и покажу му признаницу, те затраже да им врати новац. Он их, међутим, одбије и изјави им ово:

"Ја се тога не сећам и не пада ми ни на крај памети то о чему ви говорите. Ако се пак тога сетим, ја ћу учинити како је право. Ако сам новац примио, ја ћу га поштено и вратити, а ако га уопште нисам примио, поступићу с вама онако како то хеленски закони налажу. У вези с тим дајем вам на расположење четири месеца од данас, па ћемо се опет састати."

Онда се Милећани, ражалашћени што нису добили новац, врате кући, а Глаук оде у Делфе и обрати се пророчишту запитавши га да ли да присвоји новац и да се закуне да је његов, а Питија га прекори следећим речима:

"Епикидејевићу Глауче, корисно за тебе сад је
Заклетвом да отмеш новац и да га добијеш сада;
Закуни ти се, јер смрт и на поштена човека чека!
Ал' син заклетве безимен он је, нит руку има
Нит ногу; ал' ипак пребрзо стиже немилосрдно грабећ.
Док целу кућу не сатре и потомство уништи цело,
А часна човека потомство касније пролази боље."

Чувши то, Глаук замоли бога да му опрости што га је за тако нешто питао. Питија му одговори да је исти грех питати бога у вези са кривом заклетвом као и криво се заклетти. Тада Глаук поручи да дођу Милећани и врати им новац. А сада ћу вам, Атињани, да кажем зашто сам вам испричао ову причу. Сада у Спарти нема ниједног Глауковог потомка, па не постоји ни кућа за коју би се сматрало да је била Глаукова, већ му је у Спарти све истребљено до корена. И тако, дакле, пробитачније је да одмах вратите поверено вам добро чим вам га власник затражи, него да се нећкате."

Борбе између Егине и Атине

87) Рекавши то, а пошто га Атињани ни тада нису послушали, врати се Леотихида натраг. А Егињани, иако нису били кажњени за неправде које су раније били нанели Атињанима кад су чинили услуге Тебанцима, поступе овако: страшно су мрзели Атињане, сматрајући да су их неправедно напали, па су се спремали да им се освете. Атињани су код Суниона славили петогодишњицу, а Егињани им поставе заседу и заробе свечано окићени брод, који је био пун најугледнијих атинских грађана, па кад су их заробили, окују их и баце у тамницу.

88) Кад су то доживели од Егињана, Атињани нису одлагали да предузму све могуће мере против Егињана. У Егини је, наиме, био један угледан човек, по имену Никодром, Кнетов син, који је био увређен на Егињане што су га раније били протерали са острва. Чим је овај чуо да се Атињани спремају да врате Егињанима мило за драго, договори се с Атињанима да им преда Егину у руке па уговори с њима да оног дана кад он нападне на Егињане, Атињани треба да му прискоче у помоћ.

89) И заиста, Никодром после тога, према договору с Атињанима, заузме такозвани Стари Град, а Атињани му не дођу на време у помоћ јер нису имали одговарајућих бродова да би се могли упустити у борбу са егинском флотом. И док су они молили Коринћане да им позајме своје бродове, за то време им пропадне ова згодна прилика. А Коринћани, који су у то време били у тесном пријатељству с Атињанима, изнајме им, на њихову молбу, двадесет ратних лађа, и то сваку лађу за свега пет драхми, јер им их, према њиховим законима, нису смели дати бесплатно. Примивши ове бродове, укрцају посаду и додаду их својој флоти, те накупе седамдесет бродова и отплове на Егину, али стигну један дан касније него што су се договорили.

90) Пошто Атињани нису стигли на време, Никодром се укрца на једну лађу и побегне из Егине. С њим пођу и остали Егињани којима су Атињани дозволили да се населе на Сунију. Ови су оданде приређивали гусарске походе и пљачкали Егињане на острву. Али то се касније дешавало.

91) Међутим, у Егини однесу победу богаташи над сиромасима који су се дигли против њих заједно са Никодромом, па изведу све који су им пали у руке испред градских капија да их погубе. Тада наговаре они себи на душу један тежак злочин, од кога, и поред великог труда, нису могли

никако да се оперу, него су пре били протерани са острва него што су могли да умилостиве богињу. Кад су, наиме, извели седам стотина те заробљене сиротиње и хтели да их погубе, успело је само једном од њих да се ослободи окова и да побегне у предворје храма Законодавке Деметре, те се тамо ухватио за беочуге на вратима и чврсто се држао. А кад га ови, ма колико да су га вукли, нису могли да отргну од врата, одсеку му руке и тако га одведу, а руке му и даље остану чврсто се држећи за беочуге.

92) Тако су Егињани поступали са својим грађанима. Кад су пак стигли Атињани са својих седамдесет бродова, они се упусте са њима у борбу и Егињани буду побеђени на мору, те се, као и раније, обрате Аргејцима за помоћ. Али им ови не дођу у помоћ, јер су били увређени што је егинска флота, присиљена од Клеомена, била дошла у АргOLIDУ и ту се искрцала заједно са Спартанцима. С њима су се на том походу били искрцали и људи са бродова из Сикиона. И Аргејци су им наредили да им, за казну, плате хиљаду талената, сваки по пет стотина. Сикионци су признали своју кривицу, те обећају да ће платити сто талената ако им се остало опрости, док Егињани нису хтели да признају своју кривицу и тврдоглаво су одбијали да се споразумеју. Зато им овога пута, на њихову молбу, Аргејци не пошаљу, у име државе, у помоћ ниједног човека, него им дође у помоћ око хиљаду добровољаца, које је предводио Еурибат, одличан гимнастичар. Већина ових не врати се натраг, него изгину у борбама са Атињанима на Егини. Еурибат, њихов вођа и вештак у двобојима, убије на двобоју три противника, али и сам погине у борби са четвртим, Софаном из Декелеје.

93) Али Егињани нападну са својом флотом на Атињане, који се нису били сврстали за борбу, победе их и заробе им четири брода с посадом.

94) Док су Атињани били заузети у рату с Егињанима, дотле је персијски краљ чинио своје. Слуга га је, наиме, увек подсећао на Атињане, а и Пизистратици су га стално хушкали против Атињана, док је истовремено и сам Дарије стално имао намеру да покори и оне Хелене који му нису послали земљу и воду, што му је послужило као непосредан повод. Он смени Мардонија, чији се поход био свршио без икаквог успеха, и на његово место постави друге војсковође, Датиса, пореклом Међанина, и свога синовца Артафрена, Артафренова сина, па им нареди да поведу војску на Еретрију и Атину. Послао их је и наредио им да Еретријце и Атињане претворе у робове и да их пред њега доведу.

Персијанци освајају острва

95) Кад су новоименоване војсковође са многобројном и добро опремљеном копненом војском кренуле на марш и стигле у Алејску равницу у Киликији, прикључе им се, док су ту логоровали, и сви ратни бродови које су поједини поданици морали да опреме, па ту дођу и бродови за превоз коња, које су, према прошлогодишњем Даријевом наређењу, морали да опреме градови који су били обавезни да му плаћају данак. Кад су у те бродове укрцали коње и копнене трупе, отплове они на шест стотина тријера у Јонију. Оданде не пођу поред обале у правцу Хелеспонта и у Тракију, него од Сама крену преко Икарског мора између острва, јер су се, како ми се чини, јако бојали да плове око Атоса, пошто су прошле године, пловећи онуда, претрпели тешке губитке. Морали су туда да плове и зато што острво Наксо није раније било заузето.

96) Кад су испловили из Икарског мора и стигли пред Накс (јер су Персијанци били решили да пођу са војском прво на то острво), становници Накса их уопште не дочекају, него, сећајући се како су се раније провели, побегну у планине. А Персијанци претворе у робове све који су им пали у руке, те запале град и храмове у њему. Кад су то учинили, пођу даље на друга острва.

97) Док су ови то радили, становници Дела напусте своје острво и побегну на Тен. Кад је војска пловила поред овог острва, Датис не дозволи да се флота ту укотви, него нареди да се укотви

прекопута Дела, код Ренеје. Сазнавши где се налазе становници Дела, пошаље им гласнике и ово им поручи:

"Свети људи, зашто бежите од мене кад вам нисам ништа нажао учинио? Јер и сам сам толико разуман, а и краљ Дарије ми је изричито наредио да не правим штету у земљи где су се родила два божанства, ни њој ни њеним становницима. Вратите се, дакле, кућама и уживајте у вашем острву."

Поручивши то становницима Дела, наслагао је на жртвеник тридесет талената тамњана и све то наједанпут спалио.

Освајање Еретрије. Упад у Атику

98) Свршивши тај посао, отплови Датис са војском прво у Еретрију, а водио је са собом Јонце и Еолце. Кад је оданде отишао, на Делу се деси земљотрес који је, по причању самих становника Дела, био и први и последњи на Делу, све до мог времена. И тако је, дакле, бог наговестио људима да ће доћи до великих несрећа и невоља. Хелени су, наиме, претрпели више зла за време Хистаспова сина Дарија, Даријева сина Ксеркса и Ксеркова сина Артаксеркса, дакле за време та три поколења, него за време свих других двадесет поколења пре Дарија, делом од самих Персијанаца, а делом и од међусобних борби за власт између њихових првака. Онда није ни чудо да је на Делу дошло до земљотреса, што се раније није никад десило. А и у једном пророчанству које се односи на то каже се:

"И Дел ћу да дрмнем, дотле што никад уздрман није."

На хеленском језику име Дарије значи "борбени", Ксерксе "радник", а Артаксерксе "велики радник". Требало би да Хелени те краљеве баш тако називају.

99) Кад су варвари отпловили са Дела, нападну они на острва, па су оданде регрутовали војску, а децу острвљана узимали су за таоце. Пловећи тако око острва, дођу они и у Карист (становници Кариста одбију да им даду таоце и да ратују са њима против својих суседа, мислећи при томе на Еретрију и Атину). Тада им Персијанци опколе град и пустошили су им поља све док им се становници Кариста нису предали.

100) Кад су Еретријци чули да против њих иде персијска војска, замоле Атињане да им дођу у помоћ. Атињани их не одбију и не ускрате им помоћ, већ им пошаљу у помоћ четири хиљаде колониста, које су били населили на поседима халкидских велепоседника. Али Еретријци нису имали никаквог разумног плана; позвали су, додуше, у помоћ Атињане, али су им мишљења била подељена. Једни су, наиме, саветовали да напусте град и да се повуку у планине на Еубеји, а други опет од њих, који су очекивали да ће имати личне користи од Персијанаца, били су спремни да им издаду град. Кад су Атињани дошли, саопшти им један од најугледнијих Еретријаца, Нотонов син Есхин, који је био обавештен о намерама и једних и других, како стоје ствари код њих и замоли их да се врате кући, ако не желе да сви изгину. И Атињани послушају Есхинов савет.

101) Ови пређу у Ороп и спасу се. А Персијанци зауставе бродове и искрцају се у области Еретрије код Тамине, Хереје и Егилије, па чим су се искрцали на то земљиште, искрцају и коње и припреме се за борбу са непријатељима. Еретријци ипак не одлуче да изађу и да приме борбу, него одлуче да само бране градске зидине, пошто је, најзад, победило мишљење да се град не напушта. Шест дана су се водиле жестоке борбе око зидина града и пало их је много и на једној и на другој страни, а седмог дана град буде издат Персијанцима. Издају су извршила два угледна грађана, Алкимахов син Еуфорбо и Кинејев син Филагар. Тада Персијанци продру у град и да би се осветили за спаљивање храмова у Сарду, опљачкају и попале храмове, а људе, по наређењу Даријеву, узму у ропство.

102) Зауевши Еретрију и задржавши се онде неколико дана, отплове они хитно у Атику, надајући се да ће и са Атињанима проћи као што су прошли и са Еретријцима. Маратон им је био

у Атици најзгодније земљиште за коњицу и налазио се у непосредној близини Еретрије, па их је тамо одвео Пизистратов син Хипија.

103) Чим су Атињани за то сазнали, пођу и они на Маратон. Команду над атинском војском имало је десет војсковођа, од којих је десети био Милтијад, чијег је оца Кимона, Стезагорина сина, протерао из Атине Хипократов син Пизистрат. За време овог прогонства деси се да је он однео победу на олимпијади, на тркама у четворопрегу, и ту победу поклонио свом рођеном брату Милтијаду. Кад је и на следећој олимпијади однео победу, и то са истим коњима, он дозволи да се Пизистрат прогласи за победника, па је тада, кад му је уступио своју победу, под тим условом могао да се врати својој кући. А кад је са истим коњима однео још једну победу на олимпијади, убили су га, кад је Пизистрат већ био умро, Пизистратови синови. Ови су ноћу поставили заседу и убили га код градске већнице. Кимон је сахрањен испред града, са оне стране пуга који води кроз такозвану Келу, а преко пута њега сахрањени су и његови коњи који су трипут узастопце однели победу на олимпијади. Такав успех постигли су још и коњи Спартанца Еуагоре, али већег успеха од овог нису нигде коњи постигли. Старији Кимонов син, Стезагора, живео је тада на Херзонезу код стрица Милтијада, а млађи, који је добио име по оном Милтијаду који се био населио на Херзонезу и звао се такође Милтијад, живео је код Кимона у Атини.

104) Овај, дакле, исти Милтијад, кад се вратио са Херзонеца и двапут умакао од сигурне смрти, примио је команду над Атињанима. Први пут су га, наиме, Феничани гонили до Имбра и уложили су све могуће напоре само да га ухвате и одведу краљу, а други пут, кад се вратио кући и кад је био уверен да је изван опасности, окомили су се на њега његови непријатељи, извели га пред суд и оптужили због тога што је био тиранин на Херзонецу. Кад је успео и њима да умакне, народ га изабере за главног команданта атинске војске.

Атињани шаљу Филипида у Спарту по помоћ

105) И најпре, док су још били у граду, команданти пошаљу у Спарту гласнику Филипида, једног Атињанина који је и иначе био тркач по занату и вежбао се у томе. Пред њега је, како је Атињанима јавио сам Филипид, на Партенијском брду, близу Тегеје, изашао бог Пан, који је позвао Филипида по имену и наредио му да пребаци Атињанима што не воде о њему никакву бригу, иако је он учинио много добра Атињанима и био им често од велике користи, а и убудуће мисли да им буде од користи. И Атињани поверују да је то истина, па кад су им се прилике побољшале, саграде у подножју тврђаве Пану један храм, те му се после те поруке моле приносећи му сваке године жртве и приређујући му бакљаду.

106) Овај Филипид, кога су команданти послали у Спарту, и пред којим се, наводно, појавио Пан, стигне идућег дана у Спарту и, кад је стигао, изјави главарима:

"Лакедемонци, Атињани вас моле да им дођете у помоћ и да не дозволите да најстарији хеленски град падне у ропство варвара. Еретрија је већ поробљена од њих, и Хелада има сада један славни град мање."

И чим је овај био саопштио што му је било наређено, Спартанци: се реше да притекну Атињанима у помоћ, али им није било могуће да то одмах учине јер нису хтели да прекрше свој закон. Био је, наиме, тек девети дан у првој половини месеца, а десетог, кажу они, кад још месец није пун, не смеју да иду. Они су, дакле, чекали уштап.

107) А Пизистратов син Хипија, кад је водио варваре на Маратон, имао је уочи тог дана овакав сан: сањао је да је спавао у истој постељи са својом мајком. Он протумачи сан као да ће се вратити у Атину, преузети власт и, као стар човек, живети у свом завичају до смрти. Он је тако протумачио сан, а тада кад је водио варваре, час је превозио заробљенике из Еретрије на стиријско острво Егилију, а час је доводио бродове до Маратона и усидрио их, па је искрцавао варваре на копно и распоређивао их. И док је он тако радио, спопадне га кијање и кашљање више него обично;

а пошто је био старији човек, већина зуба му се задрмала. И од силног кашља испадне му један зуб, па кад му је испао на песак, он је уложио велики труд да га нађе. Пошто никако није могао да га нађе, он дубоко уздахне и изјави својим пратиоцима:

"Ово није наша земља и ми нећемо моћи да је покоримо, а онад део што је требало ја да добијем, добио је мој зуб пре мене."

108) Хипија је, дакле, протумачио да се његов сан испунио, а Атињанима, који су се налазили у приправности у Хераклову гају, дођу у помоћ Платејци са целом својом војском. Платејци су се, наиме, ставили под заштиту Атињана, и Атињани су имали с њима много муке. Ставили су се под заштиту овако: кад им је запретила опасност од Тебанаца, Платејци се прво обрате Клеомену, Анаксандридову сину и Спартанцима, који су се налазили у непосредној близини. Ови их међутим одбију и саопште им ово:

"Ми станујемо далеко од вас и наша вам помоћ неће много користити; може вам се десити да више пута паднете у ропство, а да ми за то и не дознамо. Али вам саветујемо да се ставите под заштиту Атињана, који су ваши суседи и у стању су да вас заштите."

Лакедемонци пак нису то саветовали Платејцима зато што су им добро желели, него што су хтели да заваде Атињане са Тебанцима. Спартанци су дали тај савет Платејцима, и ови га приме, и, док су Атињани приносили жртве дванаесторици богова, они седну крај жртвеника, па замоле да их приме под заштиту и предаду се под њихову заштиту. Кад су Тебанци за то сазнали, пођу с војском на Платеју, а Атињани прискоче Платеји у помоћ. Кад је требало да дође до битке, спрече је, на позив обе стране, Коринћани, који су се случајно ту нашли и посредовали да дође до измирења, те им одреде границу, тако да су Тебанци морали дозволити слободан пролаз свима Беоћанима који нису хтели да признају тебанску власт. Решивши тај спор, Коринћани оду. А кад су се Атињани враћали, нападну их Беоћани, али Атињани остану победници. Атињани пређу тада границу коју су Платејцима одредили Коринћани, те одреде Азоп и Хизију као границу између Тебанаца и Платејаца. Ето, на тај начин су се Платејци ставили под заштиту Атињана и тада су дошли на Маратон у помоћ Атињанима.

109) Мишљења атинских команданата била су подељена. Једни нису били за то да се ступа у борбу (јер су имали исувише мало војске да би се могла упустити у борбу са толиком персијском силом), а други, са Милтијадом, били су за то да се прими борба. Кад су мишљења била тако подељена, и кад су малодушници добили већину, Милтијад се обрати полемарху, кога су Атињани коцком одређивали, и који је као једанаести имао право гласа (у Атини је, наиме, још од давнина полемарх имао једнако право гласа као и војсковођа). А тада је био полемарх Калимах из Афидне. Њему се Милтијад обрати следећим речима:

"Од тебе, Калимаше, зависи хоћеш ли дозволити да Атина падне у ропство или ћеш јој помоћи да буде слободна, и хоћеш ли хтети да на тај начин оставиш себи споменик за вечна времена, какав нису оставили ни Хармодије ни Аристокитон. Откада постоје, Атињани се нису налазили у већој опасности него сада што су. Ако подлегну Персијанцима, биће поново предати у руке Хипији и са њима ће бити свршено; али ако овај град победи, сигурно је да ће заузети прво место међу свим хеленским градовима. Сад хоћу да ти кажем да се то може постићи и да се одлука о томе налази у овом тренутку у твојим рукама. Мишљења нас војсковођа, којих има десет, подељена су; једни су за то да се бијемо са Персијанцима, а други нису за то. Ако се не будемо борили, бојим се да у Атини не дође до нереди и преокрета у корист Персијанаца; а ако се будемо борили, ми ћемо божијом помоћу бити у стању да добијемо битку пре него што Атињане обузме страх и завлада паника. Ето, све је то сада у твојим рукама. Ако се, наиме, сложиш са мном, отаџбина ће остати слободна, а наш град биће први у Хелади; а ако се сложиш са онима који су против борбе, преостаје ти оно што сам ти малопре рекао."

110) Тим речима придобије Милтијад Калимаха да пређе на његову страну, те полемархов глас одлучи да се прими борба. А онда војсковође које су гласале за борбу, кад им је дошао дан да буду

на положају врховног команданта, одрекну се те части и повере је Милтијаду. Милтијад преузме команду, али се не упусти у борбу док није дошао по реду његов дан да преузме врховну команду.

Маратонска битка

111) Оног дана кад је био његов ред постројили су се Атињани за борбу, и то овако: десним крилом командовао је полемарх Калимах. У Атини је, наиме, у то време био обичај да десним крилом командује полемарх. До јединица којима је он командовао ређале су се једне иза других све постојеће филе, а на крајњем левом крилу постројили су се Платејци. Од те битке моли се атински изасланик, приликом доношења жртве на атинским свечаностима које се одржавају сваке пете године, истовремено за Атињане и за Платејце. А тада, кад су се Атињани на Маратону постројили, ствар је овако стајала: борбена линија им је била исто толико дуга као и персијска, а у средини је био мали број врста, па им је то била најслабија тачка на борбеном положају, док су им положаји на оба крила, због великог броја војника, били много јачи.

112) Пошто су заузели своје положаје и пошто им је жртва била повољна, крену они у трку, кад им је издато наређење за напад, против Персијанаца. Простор између положаја обе војске износио је не мање од осам стадија. А кад су их Персијанци видели како им се у трку приближују, припреме се да их дочекају, те помисле да су Атињани сишли с ума кад тако срљају у пропаст, јер их је било мало на броју, а уз то још и без коњице и стрелаца јуришају у трку. То су мислили варвари. А Атињани су силно јуришали на варваре и славно се борили. Они су, колико знам, први од Хелена који су у трку јуришали на непријатеља и први који се нису препали кад су видели медско одело и људе који су били у њега обучени, док је пре тога Хелене обузимао смртни страх и при помену имена Међана.

Победа Атињана. Персијанци се повлаче

113) А борба на Маратону је дуго трајала. На средњем одсеку фронта, где су се налазили Персијанци и Саке, победили су варвари; и ту где су били победници, продрли су у хеленске положаје и напредовали у позадину, док су на оба крила победили Атињани и Платејци. После победе ови допусте побеђеним варварима да побегну, па се окрену са оба крила против оних који су били продрли на средини фронта, те и ту Атињани однесу победу. Они се упусте у гоњење Персијанаца, који су нагрнули у бекство, те су их убијали и гонили све до мора, где су се дочепали бродова и покушали да их запале.

114) У тој пак бици погинули су: полемарх Калимах, који се врло храбро борио, а од војсковођа Стезилеј, син Тразилејев, и Кинегир, син Еуфорионов, коме је била одсечена рука кад се био хватио за шиљак крме једне лађе, и још многи други угледни Атињани.

115) На тај начин Атињанима падне у руке седам бродова, а на осталим бродовима варвари се повуку и, пошто су поново уквцали заробљенике из Еретрије које су били оставили на острву, отплове око Сунија са намером да предухитре Атињане и да пре њих стигну у град. Атињани су имали разлога да посумњају на Алкмеониде да су их они на то подсетили, јер су им, кад су Персијанци већ били на бродовима, дали један уговорени знак штитом.

116) И док су варвари пловили око Сунија, Атињани што су брже могли пожури пешке у град, стигну тамо пре варвара и, пошто су дошли из Хераклова гаја са Маратона, построје се опет за борбу у Хераклову гају у Киносаргу. Допловивши са својим бродовима наспрам фалерона (ово је, наиме, било тада атинско пристаниште), Персијанци их задрже тамо под сидром, па онда отплове натраг у Азију.

117) У бици на Маратону имали су варвари шест хиљада и четири стотине мртвих, а Атињани само сто деведесет и два. Толико је, дакле, губи-така било на обе стране. А онде се десило и овакво чудо. Неки Епизел, син Куфагорин из Атине, за време битке изгубио је вид а да није био ни рањен ни стрелом погођен, па је отада кроз цео свој век остао слеп. Чуо сам да је он сам причао како је то доживео. Учинило му се као да се пред њим појавио један велики човек у потпуној ратној спреми, чија је брада својом сенком покрила цео штит; и то привиђење је прошло поред њега и убило борца који је био крај њега. Ето, то је оно што сам чуо да прича сам Епизел.

118) Кад је Датис на повратку у Азију био с флотом код Микона, он је нешто сањао; а шта је сањао, о томе се не прича. Али чим је свануло, изврши он одмах претрес на бродовима, па нађе на једној феничкој лађи један позлаћен Аполонов кип. Распитивао се одакле је кип украден, па кад је чуо из ког храма је био, отплови он на својој лађи на Дел, а у то време су се становници Дела били већ вратили на своје острво, остави кип у храму и нареди становницима Дела да га однесу Тебанцима у Делиј, који се налази на морској обали прекопута Халкиде. И кад им је то заповедио, Датис се на својој лађи врати, а становници Дела не однесу кип, него га после двадесет година, по наговору пророчишта, пренесу сами Тебанци у Делион.

119) Датис и Артафрен, чим су се искрцали у Азији, одведу заробљенике из Еретрије у Сузу. А краљ Дарије се страшно љутио на Еретријце пре него што су пали у ропство, јер су они први почели са непријатељством. Али кад је видео да су му доведени и да су му се предали, не учини им ништа, него их насели у кисијској земљи, на једном свом имању које се звало Ардерика, а које је било удаљено од Сузе две стотине и десет стадија, а четрдесет стадија далеко од бунара, из кога су се добијале три разне ствари. Из њега, наиме, ваде асфалт, со и уље, и то на овај начин: за црпљење употребљавају ђерам, на коме је, уместо ведра, причвршћена половина једне мешине. Ту мешину спуштају у бунар и она се напуни, па је извуку и излију у једно буре. Из њега се преточи у једно друго буре, а из овог опет у неко треће; и тако прође кроз три суда. И тада се одмах смола згусне, а такође и со, а оно уље Персијанци зову „радинаке“. Црно је и има ружан мирис. Ту је Дарије населио Еретријце, који живе у тој земљи све до мог времена, а сачували су и свој стари језик.

Закасна помоћ Спартанаца. Алкмеониди

120) Ето, то се десило са Еретријцима. А после уштапа дође две хиљаде Спартанаца у Атину; они су се, да не би закаснили, тако журили да су за три дана стигли од Спарте до Атике. Иако су стигли после битке, желели су ипак бар да виде Персијанце. Ишли су чак и на Маратон да их разгледају. Онда су одали признање Атињанима и њихову јунаштву, па су се вратили у Спарту.

121) Чуди ме и не могу да се сложим са тим да су Алкмеониди били тада у споразуму са Персијанцима и да су им штитом дали знак зато што су хтели да Атињани потпадну под власт Персијанаца и Хипије. Изгледа, наиме, да су они били, ако не већи, а оно бар исто толико велики противници тираније као и Калија, син Фенипов, а отац Хипоников. Калија се, наиме, једини у Атини усудио да купи Пизистратова имања кад је Пизистрат био прогнан и кад му је све било распродавано на јавној дражби, а и иначе је иступао против њега као његов највећи непријатељ.

122)* Овај Калија заслужује сваку похвалу. Он не само да је био, како се то каже, човек који је храбро иступао кад је била у питању слобода његове отаџбине, него је са четворопрегом освојио друго место у Олимпији. А још раније је на питијским утакмицама био освојио значајно место и својом великом галантношћу постао познат у целој Хеллади. А тек какав је био отац својим кћерима! Кад су, наиме, дорасле за удају, не само да их је сјајно опремио, него им је дозволио да изабере између Атињана оног који им се највише допада и да се удаду за њега.

* Поглавље 122 не потиче од Херодота, него је касније додато.

123) И Алкмеониди су у истој мери, и ништа мање него он, мрзели тиране. То ме чуди, и одбијам као клевету да су они штитом дали знак, и то они који су стално бежали од тирана и чијом су заслугом Пизистратида и били збачени са власти. Они су, по мом мишљењу, у много већој мери били ослободитељи Атине него сам Хармодије и Аристокитон. Ови су, наиме, убиством Хипарха само још више разбеснели остале Пизистратиде, али нису коначно укинули њихову тиранију. А Алкмеониди су стварно ослободили Атину, ако је истина да су наговорили Питију да нареди Спартанцима да ослободе Атину, као што сам већ раније објаснио.

124) А може бити да су издали отаџбину због тога што им је атински народ нанео неке увреде. У Атини, дакле, није било људи који би уживали већи углед и поштовање него они. И због тога не разумем како се може тврдити да су из тих разлога дали знак штитом. А ипак је неко дао знак; а ко је то био, о томе не могу даље да говорим.

125) Алкмеониди су још од давнина у Атини уживали велики углед, а нарочито им је слава јако порасла прво због Алкмеона и поново због Мегакла. Мегаклов син Алкмеон дочекао је лепо Лиђане које је Крез послао из Сарда у Делфијско пророчиште и учинио им услуге. А кад је Крез од Лиђана који су посетили Делфијско пророчиште чуо да им је он чинио велике услуге, позове га у Сард, па кад је тамо дошао, поклони му толико злата колико је одједанпут могао да понесе на својим леђима. И Алкмеон се потрудио да тај велики поклон буде још већи. Обуче један велики огртач, на коме је направио дубоке џепове, и обује највеће чизме какве је могао да пронађе, па уђе у ризницу у коју су га увели. Кад се нашао пред гомилом златног песка, прво је трпао злато поред листова у чизме колико је у њих могло да стане, па је затим напунио џепове, онда је насуо златног прашка и у косу, а узео је нешто и у уста, па је изашао напоље из ризнице. Тако, једва вукући чизме, лично је на све пре, само не на човека, јер је био сав набрекао и уста су му била као накљукана. Видевши га, Крез се од срца насмејао и поклонио му све то и још једанпут толико злата. Тако се ова кућа јако обогатила, а овај Алкмеон је одгајио четири коња за трке и однео једну победу у Олимпији.

Клистен Бира мужа својој кћери

126) А касније, после два поколења, подигао је славу те куће Клистен, тиранин из Сикиона, те је она у Хелади била већа него икад раније. Клистену, сину Аристонимову, унуку Миронову и праунуку Андрејеву, роди се ћерка, по имену Агариста. За њу је хтео да изабере најбољег младожењу од свих Хелена и да је овоме да за жену. За време одржавања олимпијских светковина, на којима је са својим четворопрегом однео победу, Клистен објави да сваки Хелен који се сматра достојним да постане његов зет, може доћи у Сикион после шездесет дана, па и раније, јер ће се у току једне године, која почиње после шездесет дана, одлучити ко ће се оженити њоме. И тада се из целе Хеладе скупе сви они просци који су се осећали достојним, а који су имали славне претке. Клистен их лепо дочека и код себе им сагради и рвалиште и тркалиште.

127) Из Италије је био дошао Сминдирид, син Хипократов из Сибарида, један раскалашан гиздавац (јер је у то време Сибарида била у најлепшем цвету), а из Сирија Дамас, син такозваног Мудрог Америја. Ови су били из Италије. Из Јонског залива дошао је Амфимнест, син Епистрофов из Епидамна. Овај је, дакле, дошао са Јонског залива. Из Етолије је био Титорма, који је био најјачи у целој Хелади и који се, побегавши од људи, сакрио у најзабитијем крају Етолије; тога Титорма дошао је брат Малет. Са Пелопонеза је био дошао Леокед, син тиранина Фидона из Арга, и то оног Фидона који је на Пелопонезу завео строге мере и стеге, а који се јако замерио свима Хеленима тиме што је протерао елејске судије из Олимпије и што је сам организовао олимпијске утакмице. Дакле, његов син и Амијант, син Ликурга, Аркађанин из Трапезунта, па Лафанет из града Пеја у Азени, син оног Еуфориона који је, како се у Аркадији прича, примио у своју кућу и угостио Диоскуре, а који је отада примао све путнике у госте, па Ономаст, син Агејев

из Елиде. Ови су, дакле, били дошли са самог Пелопонеза, а из Атине су ту били Мегакле, син Алкмеона, оног истог што је био код Креза, и други Тизандров син, Хипоклид, најбогатији и најлепши човек у Атини. Из Еретрије, која је у то време била на врхунцу свог развитка, био је ту Лизанија; он је био једини са Еубеје. А из Тесалије је дошао Дијакторид, један из породице Скопада, из Кранона, а из државе Молоса Алкон. Ето, сви ови су се искупили као просци.

128) Кад су одређеног дана дошли, запита Клистен сваког од њих одакле је и из које породице. Тада их задржи код себе годину дана, па је проучавао њихову храброст, њихове склоности, њихово образовање и карактер, пошто се састајао и појединачно са сваким, а и са свима њима заједно, па је за младе приређивао и нарочите гимнастичке вежбе. Највише их је посматрао за време заједничких ручкова на које их је сваког дана позивао за све време док су тамо боравили и сјајно их частио. Највише су му се допадали просци из Атине, а између њих највише му се допао Хипоклид, Тизандров син, због његове храбрости и јунаштва, а и што је од старина био у сродству са Кипселидима из Коринта.

129) Кад је свануо дан свадбе и кад је Клистен имао да објави кога је од њих изабрао, закоље он сто говеда и приреди ручак свим просцима и свим становницима Сикиона. Кад су с ручком били готови, дође међу просцима до надметања у музици и у држању говора пред свима. Кад су наставили да пију, Хипоклид, који је све највише забављао, нареди свирачу да му одсвира једну игру, па кад га је свирач послушао, он почне да игра. И док је он сам можда уживао у игри, Клистен је све то са сумњом посматрао. Али, одморивши се мало, Хипоклид нареди да му се донесе један сто, па кад му је донесен, заигра на њему прво спартанске игре, па онда и атичке, а најзад се постави главом на сто и почне ногама да изводи разне покрете по такту. Клистену се још за време прве и друге игре, због раскалашног играња, то није допадало, и одлучио је да Хипоклида никако не изабере за свог зета, али се уздржао и није хтео да га изгрди. А кад је видео како млатара ногама, није више могао да се уздржи, већ му рече:

"Тизандров сине, проиграо си своју женидбу."

А Хипоклид му на то одговори:

"Није Хипоклида ни брига."

И отуд и потиче та узречица.

130) Клистен их онда замоли да се умире, па им свима овако проговори:

"Просци моје ћерке, сви ми се ви допадате и радо бих вам свима, кад бих могао, учинио по вољи и не бих бирао само једног од вас, а друге одбијао. Али, на жалост, и поред моје жарке жеље да вам свима угодим, није ми то било могуће, пошто имам само једну кћер. Свима вама које сам морао да одбијем поклањам по један таленат сребра, што сте ми указали част и дошли да ми просите кћер и што сте толико дуго времена били далеко од својих кућа. Заручујем своју кћер Агаристу са Алкмеоновим сином Мегаклом, и то по атинским обичајима."

А кад је, затим, и Мегакло изјавио да је вољан да је узме за жену, обавио је Клистен свадбу.

131) Ето, то се десило у вези с избором младожење, па су и по томе Алкмеониди постали чувени у целој Хелади. И из тог брака потиче онај Клистен који је у Атини преуредио филе и успоставио народну власт, тј. демократију, а који је добио име по свом деди по мајци из Сикиона. Он и Хипократ били су Мегаклови синови. И Хипократ је имао сина Мегакла и кћер Агаристу, која је, опет, добила име по Клистеновој ћерци Агаристи. Ова се била удала за Ксантипа, сина Арифронова, и, док је била у другом стању, сањала је да ће родити лава. И после неколико дана роди она Ксантипу Перикла.

132) После пораза на Маратону Милтијадова се слава, која ни раније није била мала код Атињана, јако повећала. Он тада замоли Атињане да му ставе на расположење седамдесет бродова, војску и новац, али им не саопшти против које земље има намеру да ратује, него им само изјави да ће се обогатити ако пођу с њим; водиће их у једну такву земљу из које се без по муке

добија огромна количина злата. Ето, тим речима је захтевао од њих бродове. А Атињанима се то јако допало и даду му бродове.

Несрећни поход Милтијадов на Пар

133) Преузевши команду, Милтијад крене с војском на Пар, под изговором да су Парани први отпочели непријатељства прикључивши се с једном тријером Персијанцима кад су ови водили војску на Маратон. Али то је био само изговор, а у ствари он је мрзео Паране што га је Тисијин син Лизагора, који је био пореклом с Пара, оклеветао код Персијанца Хидарнеја. Кад је Милтијад стигао са флотом до острва куда је пловио, он опколи град и почне да га опседа, а Паранима је послао гласнике и захтевао од њих сто талената, запретивши им да се, ако му не буду дали, неће враћати кући док не заузме град. Паранима није било ни на крај памети да даду Милтијаду новац, него су мислили како да сачувају град, па, поред тога што су предузели друге мере, у првом реду разгледају зидове и тамо где су били најслабији, они их у току ноћи удвоструче.

134) То су подаци које износе сви Хелени, а о ономе што се после тога десило сами Парани причају ово: Кад је Милтијад био у неприлици, дође му једна заробљена жена, која је била родом са Пара, по имену Тима, слушкиња у храму подземних богова. Изишавши пред Милтијада, она му саветује да, ако баш тако јако жели да заузме Пар, послуша њен савет. И по њену савету оде Милтијад на брежуљак испред града, прескочи преко зида храма Законодавке Деметре, пошто није могао да отвори врата, и пође према храму, било са намером да нешто уради, или да се дотакне нечега што се није смело дотицати, или да било шта уради. Деси се да га баш пред тим вратима ухвати нека језа, те се врати истим путем натраг, па кад је скакао преко зида, ишчаша ногу у куку. Други опет тврде да је тада повредио колено.

135) Онеспособивши се тако, Милтијад отплови натраг а да Атињанима није донео ни новца, нити је освојио Пар, него је пуних двадесет и шест дана опседао град и пустошио острво. Кад су Парани сазнали да је слушкиња Тима показала пут Милтијаду, па пошто су хтели да је због тога казне, пошаљу, кад су се ослободили опсаде, изасланике у Делфе и запитају пророчиште да ли да убију слушкињу што је упугила непријатеље да заузму отаџбину и што је Милтијаду одала светиње за које мушкарци нису смели знати. Питија им то не дозволи и изјави им да Тима није учинила тиме никакво кривично дело, него да је навела Милтијада на зло, јер му је било суђено да зло прође. Ето, то је Питија одговорила Паранима.

136) Атињани су на сва уста грдили Милтијада кад се вратио са Пара, а нарочито Ксантип, Арифронов син, који га је чак оптужио народном суду и захтевао да га осуде на смрт због велеиздаје. Милтијад није могао лично да се брани (јер је боловао од ноге), већ је морао да остане у постељи, па су га бранили његови пријатељи. Они су подсетили на Маратонску битку и на освајање Лемна, јер је он казнио Пелазге, освојио Лемно и предао га Атињанима. И народ донесе одлуку да се ослобађа смртне казне, али га прогласи кривим и осуди да плати казну од педесет талената. Милтијад одмах после тога умре, пошто је дошло до тровања и упале кости. А казну од педесет талената платио је његов син Кимон.

Како је Милтијад освојио острво Лемно

137) А Лемно је Милтијад, син Кимонов, заузео на овај начин. Атињани су били протерали Пелазге из Атике. Да ли су том приликом праведно поступили или неправедно, то не могу да кажем; наводим само оно што су други рекли. Хекатеј, син Хегесандров у својој историји, на пример, каже да су неправедно поступили. Кад су, наиме, Атињани видели да је земља која се налази под Химетом — а која је Пелазгима била дата као награда што су саградили бедеме око тврђаве — лепо обрађена, а раније је била рђава и није ништа вредела, обузме их завист и зажеле да се дочепāju те земље, те због тога протерају Пелазге без икаква другог разлога. А Атињани

сами, на пример, кажу да су праведно поступили кад су их протерали. Пелазги, наиме, који су становали под Химетом, одлазили су у околину и вршили оваква насиља. Пошто у то време ни они ни други Хелени нису имали робова, одлазиле су њихове кћери по воду на Енеакрун. И кад год су оне долазиле, Пелазги су их увек нападали и вршили насиље над њима. И није им било доста што су то чинили, него су чак припремали побуну против Атињана, па су том приликом ухваћени на делу. Атињани су показали да су бољи од њих тиме што, иако су имали права да побију Пелазге, пошто су их ухватили да припремају заверу, нису хтели то учинити, него су им само наредили да се иселе из земље. Тако су се Пелазги одселили и настанили се у другим пределима и на Лемну. То је рекао Хекатеј, а Атињани причају ово.

Пелазги напуштају острво

138) Пелазги, који су у то време становали на Лемну, реше да се освете Атињанима. Пошто су им биле добро познате свечаности у Атини, они набаве лађе са педесет весала, па, кад су атинске жене прослављале светковину у част Артемиде у Браурону, они им поставе заседе, па их многе заробе, отплове са њима на Лемно и узму их за своје иноче. Кад су ове жене родиле много деце, васпитавале су своје дечаке по атинским обичајима и на атинском, тј. хеленском језику. И ови нису хтели да се мешају са синовима пелашких жена, па су, кад би неки од њих добио батина од оних, сви скочили да му помогну и да га бране. Ови су дечаки чак сматрали да имају права да заповедају оним дечацима, и били су много јачи од њих. Кад су Пелазги то приметили, поразговоре се о томе, па са ужасом помисле на то до чега ће то довести: кад ови дечаки већ сад знају да се организују против њихових законитих синова, и кад већ сад покушавају да им заповедају, шта ће тек радити кад одрасту! И они тада одлуче да поубијају синове Атињанки. То су и учинили, а затим поубијају и мајке. По овом и ранијем злочину, који су извршиле жене што су за време Тоанта побиле своје мужеве, зову се сви грозни злочини у целој Хелади лемнијски злочини.

139) Кад су Пелазги поубијали своје синове, није им земља више хтела да рађа, нити су рађале жене, нити се стока множила као раније. Присиљени глађу, и због тога што им се деца нису рађала, пошаљу они изасланике у Делфе да питају како да се ослободе тих невоља. Питија им нареди да плате Атињанима казну какву им они одреде. И Пелазги, заиста, дођу у Атину, те изјаве да су вољни да плате одштету за све учињене неправде. А Атињани простру у већници најлепше јастуке и изнесу на сто најбоља јела, те затраже од Пелазга да им предаду своју земљу у исто таквом стању. Пелазги им овако одговоре:

"Кад за време буре стигнете на броду из ваше земље у нашу, онда ћемо вам је предати."

Знали су, наиме, да је то немогуће, јер се Атина налази далеко на југу од Лемна. И тада је на томе и остало.

140) Али касније, после много година, кад је Херзонез на Хелеспонту потпао под атинску власт, дође Милтајад, Кимонов син, за време дувања северних ветрова, из Елеунта на Херзонезу бродом на Лемно и нареди Пелазгима да напусте острво, подсетивши их на пророчанство за које су Пелазги мислили да се неће испунити. И Хефестијци га послушају, а Мирињани нису хтели да се сложе с тим и да признају да је Херзонез Атика, па су били опседнути, док се и они нису предали. Ето, тако је Лемно пао у руке Милтијаду и Атињанима.

Књига седма

ПОЛИМНИЈА

Дарије припрема нов поход на Хеладу. Његова смрт * Ксерксе ступа на престо. Скупштина првака * Ксерксе. Мардоније и Артабан говоре у скупштини * Артабанов говор * Ксерксов сан и колебање * Нови снови. Доношење одлуке о рату * Велике ратне припреме. Прокопавање Атоса * Полазак војске у Сард. Богатство Лиђанина Питије * Ксерксе подиже мостове преко Хелеспонта * Молба и кажњавање Питије * Пут од Сарда до Абида. Смotra војске * Разговор Ксеркса са Артабаном * Ксерксе говори Персијанцима. Прелазак у Европу * Пут до Дориска. Ксерксе пребројава војску * Ко су били пешаци и како су били опремљени * Пешадија и њени заповедници * Коњица * Флота и њени заповедници * Ксерксе врши војну смотру * Договор са Демаратом * Награђивање Маскама и Бога. Полазак из Дориска * Пут до Аканта * Како се војска хранила. Од Аканта до Терме * Логоровање у Терми * Гласници се враћају из Хеладе. Талтибијев гнев * Сперхије и Булије * Заслуге Атињана за слободу Хеладе * Темистокле и флота, Измирење Хелена * Уходе у Азији. Преговори с Аргом * Повест о Гелону, тиранину сиракушком * Хеленски изасланици у Сиракузи * Гелонове преговори са хеленским изасланицима * Гелон одбија пружање помоћи Хелади * Држање Керкирана. Крићани одбијају помоћ * Тесалци. Термопилски кланац * Хеленска флота код Артемизија * Прва поморска битка. Персијске војне снаге * Тродневна бура. Персијски губици * Успеси хеленске флоте * Пределу око Термопила. Хеленске снаге * Леонида. Персијска извиђања * Дводневна битка у кланцу. Епијалтово издајство * Персијанци заобилазе кланац * Савезници одлазе. Последња борба * Еурит и Аристодем. Издајство Тебанаца * Демаратови и Ахеменови савети * Ксерксе се свети мртвом Леониди

Дарије припрема нов поход на Хеладу. Његова смрт

1) Кад је Хистаспову сину Дарију стигла вест о бици која се одиграла на Маратону, а пошто је већ раније био јако озлојеђен на Атињане због упада у Сард, он се тада скоро избежуми од беса и још ревносније почне да се спрема за рат против Хеладе. Смesta пошаље гласнике у градове и овима нареди да се спреме за рат; свима заповеди да опреме много више ратних бродова, коња, хране и теретних бродова него раније. После објављивања тога наређења у целој Азији су се пуне три године вршиле грозничаве припреме, бирали се највећи јунаци и опремали се да пођу у рат против Хеладе. Али се Египћани, које је Камбиз био претворио у робове, после четири године побуне против Персијанаца. Тада се Дарије још ревносније припремао да удари с војском и на једне и на друге.

2) И док се Дарије спремао за рат против Египта и Атине, дође међу његовим синовима до велике свађе око тога ко ће да буде намесник, јер је по персијским обичајима краљ, приликом свог одласка у рат, морао да именује намесника. Дарије је, још пре него што је био дошао на престо, имао три сина од прве жене, Гобријеве ћерке, а кад је постао краљ, роди му Кирова кћи, Атоса, још четири сина. Најстарији од оних првих био је Артобазан, а од ових који су се касније родили био је Ксерксе. Пошто, дакле, нису били: од исте мајке, они се посвађају. Артобазан је, као најстарији од свих, и по обичајима који владају свуда у свету, тражио да њему припадне власт, док је Ксерксе тврдио да она припада њему, јер је био син Кирове кћери, Атосе, и што је Кир донео слободу Персијанцима.

3) И баш у то време, док још Дарије није био изнео своје мишљење о томе, дође у Сузу Аристонов син Демарат, који је у Спарти био збачен са престола и побегао из Спарте. Чувши за свађу Даријевих синова, дође он, како се прича, Ксерксу и саветује му да се позове и на оно што ће му он рећи, то јест да се родио кад је Дарије већ био краљ и владао у Персији, док се Артобазан родио онда кад је Дарије био обичан приватан човек.

"Није ни право ни поштено", рече Демарат, "да неко други добије ту част пре тебе. У Спарти је, на пример, обичај да престо припадне млађем ако се деси да се неко родио пре него што му је отац постао краљ, па му се роди млађи брат док му је отац на престолу."

Пошто се Ксерксе послужио Демаратовим саветом, увиди и сам Дарије да он има право и постави га за свога наследника. А ја мислим да би Ксерксе постао краљ и без тог савета, јер је Атоса била свемоћна.

4) Поставивши Ксеркса на персијски престо, Дарије је желео да пође са војском у рат. Али после тога, и годину дана после устанка у Египту, деси се да за време тих припрема Дарије умре, пошто је владао свега тридесет шест година, и не пружи му се прилика да се освети ни побуњеним Египћанима ни Атињанима.

Ксерксе ступа на престо. Скупштина првака

5) Кад је Дарије умро, дође на престо његов син Ксерксе. Он најпре никако није био вољан да пође с војском на Хеладу, него је сву војску повео на Египат. Поред њега стално је био Гобријев син Мардоније, који је иначе био Ксерксов нећак и најугицајнији човек од свих Персијанаца, и он му је стално овако говорио:

"Господару, није право да Атињани не буду кажњени за небројена недела која су извршили над Персијанцима. Ти пак можеш да учиниш то што си предузео, а кад угушиш побуну у Египту, поведи војску на Атину да људи стекну о теби добро мишљење и да касније свако зазире да поведе војску против твоје земље."

И тако га је овим речима подстицао на освету, а у говору је додао још и ово: да је Европа прекрасна земља, да тамо успева разноврсно воће, да је благословена земља и да је на свету једино персијски краљ достојан да је узме у свој посед.

6) Рекао му је то пошто је био авантуриста, а сањао је исто тако и о томе да постане сатрап у Хелади. Временом му је ипак пошло за руком да наговори Ксеркса на тај подвиг, јер су му и друге околности помагале да га наговори на то. Прво су, наиме, дошли изасланици Алеуада из Тесалије, који су га наговарали да то учини, па су му свесрдно понудили помоћ против Хеладе (исти ови Алеуади били су краљеви у Тесалији), а затим су дошли у Сузу Пизистратиди који не само да су му предлагали оно исто што и Алеуади, него су га још и више салетали молбама и обећањима. Они су са собом довели Атињанина Ономакрита, оног пророка који је био сакупио сва Музејева пророчанства, а са којим су се претходно били помирили. Ономакрита је, наиме, из Атине био протерао Пизистратов син Хипарх, јер га је Лас из Хермионе био ухватио на делу да је подметнуо Музеју једно пророчанство о томе да ће острва у околини Лезба потонути у море. Зато га је Хипарх и протерао, иако је раније био у највећем пријатељству с њим. А тада кад је с Пизистратидима стигао у Сузу и изишао пред краља, Пизистратиди су га пред њим ковали у звезде, па је прорицао и самом краљу. Ако би у пророчанствима било нечег неповољног за самог краља, то му он није саопштавао, него му је сам бирао најповољнија пророчанства и саопштавао му их. Тако му је саопштио како је суђено да један Персијанац направи мост преко Хелеспонта, да би га навео да поведе поход на Хеладу. Овај, дакле, својим пророчанствима прискочи Мардонију у помоћ, а исто тако и Алеуади и Пизистратиди својим предлозима.

7) Кад је, дакле, Ксерксе био наговорен да зарати против Хеладе, тада је најпре, годину дана после Даријеве смрти, пошао са војском против побуњеника. А кад је њих победио и кад је бацио Египат у још црње ропство него оно за време Дарија, преда га на управу свом брату Ахемену, сину Даријеву. Овога Ахемена је пак за време његова управљања Египтом убио Либијац Инар, син Псаметихов.

Ксерксе. Мардоније и Артабан говоре у скупштини

8) Ксерксе пак после подјармљивања Египта, пошто је хтео да преузме команду над војском против Атине, сазове и одржи скупштину персијских првака да би чуо њихово мишљење и да би им свима открио своје намере. Кад су се, дакле, сакупили, Ксерксе им овако проговори:

"Персијанци, ја нећу да уводим нов закон, него мислим да поступим по већ постојећем закону. Као што чујем од наших старијих, ми нисмо никад седели скрштених руку откако смо преузели вођство од Међана и откад је Кир збацио Астијага са престола, већ нас је бог тако водио и сви наши подвизи свршавали су се све боље и боље. Добро знате шта је све урадио Кир, па Камбиз и мој отац Дарије, и како су они редом покоравали народ за народом, те није потребно да вам се о томе говори. И ја сам, за све време откад сам преузео овај престо, мислио о томе како да у том погледу не заостанем иза својих предака и да, као и они, повећам и проширим персијску моћ. И мислећи о томе, долазим до закључка да ћемо се и ми исто тако прославити и моћи сада заузети земљу која није ни мања ни сиромашнија, него је чак и плоднија; а истовремено ћемо казнити свога непријатеља и осветити му се. Због тога сам вас сада и сакупио да вам изнесем шта сам наумио да урадим. Имам, наиме, намеру да саградим један мост преко Хелеспонта па да са војском кренем кроз Европу против Хеладе, да се осветим Атињанима за све оне увреде које су нанели Персијанцима и моме оцу. Видели сте колико је и Дарије за тим тежио да пође против тог народа. Он је, међутим, умро и није му се дало да се освети. И, у име њега и у име свих Персијанаца, ја се нећу смирити док не освојим и не спалим Атину, јер су се Атињани усудили да наносе увреде и мени и моме оцу. Најпре су с Аристагором Милећанином, који је био наш роб, упали у Сард и спалили гајеве и храмове. А какве су нам после тога јаде задали кад смо под вођством Датиса и Артафрена дошли у њихову земљу, то вам је свима добро познато. Ето, због тога се и спремам да ратујем против њих, а надам се да ћу од тога имати и многе друге користи. Ако покоримо њих и њихове суседе који станују у земљи Фрижанина Пелопа, онда ћемо постићи да се Персија граничи са Зевсовим небом, јер тада сунце неће обасјавати ниједну земљу која се граничи са нашом, него ћу ја вашом помоћу од свих тих земаља широм целе Европе направити једну државу. Обавештен сам, наиме, да ствар стоји овако: неће остати ниједан град на свету нити иједан народ који ће бити у стању да се упусти у борбу са нама, ако будемо уклонили ове које сам споменуо. И тако ће доспети под ропски јарам и они који су нам скривили, а и они који немају никакве кривице. И ви бисте ми, ако то све извршите, учинили велику услугу. Чим вам будем одредио час када да дођете, биће потребно да се сваки од вас радо одазове позиву и да дође; а ко од вас буде дошао са најбоље опремљеном војском, даћу му дарове, што се код нас сматра за највеће одликовање. Ето, тако треба то сада да се уради. А да вам не би изгледало да радим на своју руку, износим ову ствар пред вас све и молим вас да кажете своје мишљење."

И тим речима заврши говор.

9) После њега узео је реч Мардоније:

"Господару, не само да си најбољи од свих Персијанаца који су ипак постојали, него си кудикамо бољи и од оних који ће се касније родити. Ти си нам све најбоље и најтачније образложио и нећеш дозволити да нам се подсмевају и да нас презиру којекакви Јонци из Европе. Заиста би била срамота да ми који смо покорили Саке, Инде, Етиопљане, Асирце и многе друге моћне народе, а који нам нису били ништа скривили, него само зато што смо хтели да проширимо своју државу, — не казнимо и не осветимо се Хеленима који су нас први напали. Чегга имамо да се бојимо? Да ли њихове огромне војне силе? Да ли снаге њихова богатства? Добро познајемо начин њихове борбе и знамо да им је снага незнатна. Па ми смо покорили њихове синове који станују у нашој земљи, а који се називају Јонци, Еолци и Дорци. Та лично ја сам их добро упознао кад сам, по заповести твога оца, ратовао против тих људи, па сам стигао чак до Македоније, а мало је требало па да продрем и у саму Атину, а да се нико није усудио да ступи у борбу са мном. Па ипак, како чујем, Хелени имају обичај да врло немарно и лудо замећу бој, јер немају ни искуства ни разумевања. Кад једни другима објаве рат, они изаберу најлепше и најплодније земљиште, те се на њему туку дотле док се и победници не врате са великим губицима. О побеђенима нећу уопште

да говорим, јер сви они бивају уништени. Пошто сви говоре истим језиком, требало би да изгледе међусобне несугласице путем гласника и изасланика и свим средствима пре него ратовима. А ако баш између њих неминовно мора да долази до ратова, онда треба да нађу земљиште где ће и једнима и другима бити тешко да победе, па да се на њему огледају. И баш због тога што се Хелени мало разумеју у ратну вештину, нису се за време мог похода до Македоније усудили да се упусте у борбу са мном. А ко се, краљу, и сме против тебе борити кад водиш из Азије толику силу и толике бродове? Уверен сам да Хелени неће имати толико храбрости. А ако се и преварим у свом мишљењу, и ако они безумно реше да се са нама упусте у борбу, онда ће запамтити да смо најбољи ратници на свету. Треба се сместа дати на посао, јер ништа не долази људима само од себе, него све добијају одлучношћу и борбом."

Артабанов говор

10) Кад је Мардоније тако подупро Ксерксово мишљење, он заћути. И док су сви остали Персијанци ћутали, не усуђујући се да се изјасне против изнесеног мишљења, Хистаспов син Артабан, уздајући се у то што је био Ксерксов стриц, узме реч и изјави:

"Краљу, ако не дођу до изражаја и супротна мишљења, онда не можемо изабрати оно мишљење које је боље, него мора да се прими једино оно које је изнесено. А ако се изнесу и друга мишљења, онда се ствара могућност да се бира. Исто тако не можемо да познамо чисто злато само по себи, него тек онда познамо које је боље кад га трљамо о друго злато. Ја сам говорио и твоме оцу, а моме брату Дарију, да не ратује против Скита, једног народа који у својој земљи нема уопште ниједног града. А он ме није послушао, јер је мислио да ће покорити скитске номаде, те се са тог похода вратио изгубивши велики део својих најбољих војника. А ти, краљу, хоћеш да ратујеш против људи који су много храбрији од Скита и за које се мисли да су најбољи и на мору и на копну. Сматрам за своју дужност да ти кажем шта је то код њих чега се ја највише бојим. Кажеш да ћеш направити мост на Хелеспонту и да ћеш кроз Европу кренути с војском у Хеладу. Па ипак се може десити да будеш побеђен или на мору или на копну, а богами, и на оба фронта, јер се сматра да су то храбри људи, а то се може закључити и по томе што су сами: Атињани уништили толику војску која је са Датисом и Артафреном била упала у Атику. Ако им не пође за руком да нас победе на оба фронта, већ ако нас нападну само на мору и победе, па ако отплове на Хелеспонт и тамо разруше мост, то ће тек, краљу, да буде страшно. Ја то не измишљам и не правим се мудар, него се већ једном десило да умало што нас није задесила велика несрећа кад је твој отац саградио мост преко Трачког Боспора и преко Истра, те прешао и напао Ските. И тад су Скити све могуће учинили само да наговоре Јонце, којима је било поверено да чувају мост на Истру, да поруше мост. И да се тада Хистијеј, тиранин из Милета, сложио са мишљењем осталих тирана, и да се том мишљењу није супротставио, Персијанци би потпуно били уништени. Ми ипак са ужасом чујемо да је цела судбина једног краља зависила само од једног човека. Зато немој и ти без нужде да срљаш у такву опасност, него послушај мој савет! Распусти сада ову скупштину и поново размисли о тој ствари, па кад донесеш одлуку, кажи нам шта сматраш за најбоље да се уради. Мислим да је увек било од највеће користи да се о једној ствари зрело размисли: а ако нам можда искрсне нешто што нисмо очекивали, то онда неће бити криво размишљање, него ће се то десити зато што је судбина јача од размишљања. Али ако се неком ко ружне планове кује осмехне срећа, то је он изненада и случајно постигао успех. И то не значи да је његова непромишљеност у раду испала као нешто добро. Видиш како бог удара громом у сва жива бића која стрче изнад осталих и не дозвољава им да се са њиме изједначе, а, с друге стране, не дира у оно што је малено. Видиш, наиме, да увек баца муње на највеће куће и највеће дрвеће, јер бог креше све што је претерано велико. Исто тако и једна велика војска може бити уништена од једне мале, само ако је завидљиво божанство поплаши и баци гром на њу, те због тога и буде срамно уништена. Јер бог не трпи да се још неко, осим њега, високо уздиже. Претерана журба у сваком послу доноси штету, а то обично повлачи за собом и велике одговорности. И баш у размишљању лежи успех, иако на први поглед и не изгледа тако, али се временом може лако доћи до уверења да је то ипак тако. Ето,

краљу, то је све што сам хтео да ти саветујем. А ти, Гобријев сине, Мардоније, престани с тим глупостима о Хеленима, јер они баш не заслужују да се о њима чују тако ружне ствари.

Омаловажавајући, наиме, Хелене, ти подстичеш краља да ратује; и изгледа ми да ти је једино до тога и стало. Немој то да радиш, јер је клевета нешто најгоре. Клеветом двојица чине неправду, а само један је трпи. Наиме, онај који клевете, поступа неправедно што говори против неког иза његових леђа, а онај који слуша, чини неправду што верује овом, а не труди се да се сам о томе увери. Оном пак трећем, који није ту, наноси се неправда тиме што један од оне двојице говори за њега да је рђав, а други — што верује да је то тако. Али ако већ мора да дође до рата против овог народа, онда хајде да се опкладимо у своју децу. Нека краљ остане код своје куће, а ти регрутуј војнике које год хоћеш и колико год хоћеш. Ако се пак деси, као што ти кажеш, да краљу испадне за руком тај поход, онда нека буду погубљени и моји синови и ја с њима; али ако се деси онако као што ја проричем, онда да буду погубљени твоји синови и, уколико се вратиш кући, и ти с њима. Ако пак нећеш да пристанеш на ту опкладу и свакако поведеш војску на Хеладу, онда ће се, кажем ти, чути како прича неко од оних који су остали у Персији да су Мардонија, који је увалио Персијанце у велико зло, растргли пси и разнеле птице или негде у Атици или чак и у Лаконији, а можда још и раније, на самом путу, па ћеш онда осетити против каквог си народа наговарао краља да пође У рат."

11) То рече Артабан, а Ксерксе се разљути и овако му одговори:

"Артабане, спасава те то што си брат мога оца, иначе би ми скупо платио за те глупости. Кажњавам те због тог твог кукавичлука и плашљивости тиме што нећеш моћи са мном да идеш у рат против Хеладе, него ћеш овде остати заједно са женама. Извршићу ја оно што сам овде рекао и без твоје помоћи. Не био ја син Даријев, чији је отац био Хистасп, а отац овога Арсам, а његов отац Аријарамне, а отац овога Теиспо, а његов отац Кир, а Киров отац Камбиз, а Камбизов отац Теиспо, а Теиспов Ахеменид, — ако се не будем осветио Атињанима, јер добро знам да они неће мировати ако ми будемо мировали, него ће радо напасти на нашу земљу, а то можемо закључити по ономе што су нам већ учинили кад су упали у Азију и запалили Сард. Ни нама ни њима није могуће да се повучемо, него нам обојима остаје или да нападнемо или да будемо нападнути, или да ово све потпадне под власт Хелена или оно под власт Персијанаца. Код толиког непријатељства, наиме, нема другог излаза. Право је да се већ једном осветимо за нанесене увреде, а свестан сам онога шта ризикујем кад полазим у рат против ових људи које је још Фрижанин Пелоп, који је био роб мојих предака, био тако покорио да се тај народ и та земља још и данас називају по имену освајача."

Ксерксов сан и колебање

12) Толико се о томе говорило. А кад је пала ноћ, Ксерксу ипак није дало мира оно што му је Артабан био рекао. Размишљајући ноћу о свему, дође до закључка да ипак није згодно да ратује против Хеладе. И после доношења такве одлуке он заспи и, како Персијанци причају, сањао је овакав сан. Сањао је како му је дошао један велик и леп човек и рекао му:

"Предомислио си се опет, Персијанче, и нећеш да водиш војску против Хеладе, иако си већ наредио Персијанцима да сакупљају војску. Ниси добро урадио што си се предомислио, нити сам ту зато да ти опростим, него оно што си за дана одлучио да урадиш, мораш и извршити."

И Ксерксу се учинило да је тај човек после тих речи одлетео.

13) А кад је свануло, он се није обазирао на тај сан, него је позвао Персијанце с којима је и раније био држао скупштину, па им овако проговори:

"Персијанци, опростите ми што сам се тако брзо предомислио. Нисам још отишао тако далеко да мислим да сам најпаветнији, и никад не одбијам оне који ми са стране саветују шта да радим. Док сам слушао Артабаново мишљење, узаврела ми је одмах младалачка крв, те сам напао на човека непристојним речима више него што је требало. Али сада, дакле, кад сам добро

размислио, решио сам да послушам његов савет. Можете живети у миру, јер сам се предомислио и нећу да ратујем против Хеладе."

14) Чувши то, Персијанци му од радости падну пред ноге и пољубе му скут. А кад је пала ноћ и чим је Ксерксе заспао, дође му на сан опет оно исто привиђење и рече му:

"Даријев сине, изгледа да си одустао од вођења Персијанаца у рат. Зар се толико осврћеш на моје речи и правиш се као да их ниси ни од кога ни чуо? Зато добро запамти да ће ти се због тога ово десити ако сместа не поведеш војску на Хеладу: као што си за кратко време постао велик и моћан, исто тако ћеш брзо да постанеш нико и ништа."

15) Ксерксе се страшно уплаши од сна, па скочи из постеље и пошаље одмах једног гласника по Артабана. Кад је овај дошао, Ксерксе му рече:

"Артабане, нисам био при чистој свести кад сам те одмах изгрдио и увредио због твог корисног савета. Ипак сам се убрзо после тога покајао и увидео да треба да учиним оно што си ти предложио. Али, и поред моје добре воље, не могу да ти то учиним. Кад сам се, наиме, предомислио и покајао, долази ми на сан нека прилика и не дозвољава ми да тако поступим; а сада ми је чак и запретила, и отишла. Ако ми бог шаље такав сан, и ако је то његова воља да се поведе рат против Хеладе, појавиће се и теби у сну та иста прилика и наредиће ти то исто што и мени. Верујем да ћеш и ти то исто сањати, ако обучеш целу моју опрему и седнеш на мој престо, па онда легнеш у мој кревет да спаваш."

16) И Ксерксе му то рече, а Артабан није најпре хтео да послуша његово наређење, јер се сматрао недостојним да седне на краљевски престо, али, најзад, кад није имао куд, пристане да изврши то наређење и изјави:

"Једнако ценим, краљу, и то што си разборит и што си спреман да послушаш добре савете. Ти имаш баш ове две особине, само те рђави људи из твоје околине наводе на рђав пут, као што се на мору, које је људима од тако велике користи, дижу буре и не дозвољавају људима да се користе његовим природним преимућствима. Није ми било толико ни жао кад сам чуо да ме псујеш, колико ме је жалостило то што је мишљење Персијанаца било подељено. Једни су те подстицали да будеш још тврдоглавији, а други су те умиривали и говорили ти да није добро што се навикаваш да увек желиш више него што имаш. Жао ми је било и што си од та два мишљења изабрао баш оно које је штетније и за тебе и за све Персијанце. А сада пак кад си донео бољу одлуку, и кад си одустао од рата против Хеладе, кажеш да ти, по божијем налогу, долази неко привиђење и у сну ти јавља да не смеш одустати од тог похода. Него, мој синко, ти снови не долазе од богова! Пошто сам много година старији од тебе, ја ћу ти, наиме, објаснити откуд људима долазе такви снови. Људима обично најчешће долази на сан оно исто о чему су преко дана највише мислили. И ми смо уочи тог дана највише мислили о том походу. Ако то пак није тако као што сам ја изнео, него то долази од неког божанства, онда си ти све укратко рекао; у том случају ће се сигурно и мени јавити и наредиће ми то исто што је и теби наредило. Неће ми се пре појавити ако будем у твој оделу него што би ми се лојавило ако будем у свом оделу, а такође ни у твој кревету пре него у мом, ако уопште буде хтело да ми дође на сан. То привиђење које ти се јавља није, наиме, толико глупо да, кад ме буде видело у твој оделу, помисли да си то ти. Да ли пак неће хтети да обрати пажњу на мене и да ми укаже ту част да ми се у сну појави кад сам у свом или у твој оделу, или ће се само теби јављати, то сада треба да видимо. Али ако се и мени одмах јави, онда ћу и ја веровати да је то божански миг. Ако си, дакле, одлучио да тако буде, и ако не можеш да преиначиш одлуку, па ако већ морам спавати у твој кревету, хајде онда да те послушам, па нека се јави и мени. Све дотле остајем при свом садашњем мишљењу."

17) Рекавши то и мислећи да је убедио Ксеркса који није ништа говорио, Артабан изврши наређење. Обуче Ксерксово одело, седне на краљевски престо, па кад је легао у кревет и заспао, појави му се у сну иста она прилика која је и Ксерксу долазила, а стане више његове главе и ово му саопшти:

"А ти ли си тај што наговараш Ксеркса да не ратује против Хеладе и што се толико бринеш за њега! Нећеш ни касније, а ни сада, олако проћи што спречаваш да се деси оно што је судбина одредила; а и самом Ксерксу је већ речено шта га чека ако не буде хтео да слуша."

18) Артабану се учинило да му је привиђење тако запретило и да му је усијаним гвожђем хтело да извади очи. Он гласно јавкне и скочи са кревета, па седне поред Ксеркса и потанко му исприча све што је у сну видео. После тога му и ово изјави:

"Ја сам, краљу, као зрео човек већ више пута видео да су велике силе биле побеђиване од мањих и незнатнијих, па никако нисам хтео да дозволим да у свему пушташ на вољу својим младалачким прохтевима, јер сам добро знао како је опасно имати претеране жеље, пошто се добро сећам како се свршио Киров поход против Масагета, па се сећам и Камбизовог похода против Етиопљана, а учествовао сам и у Даријеву походу против Скита. Пошто сам све то имао на уму, мислио сам да би те сматрали за најсрећнијег човека на свету кад би остао у миру. Али пошто те неко божанство на то подстиче и пошто су богови, како изгледа, одредили да Хелени морају пропасти, и ја сам променио мишљење, и сад сам и ја за тај поход. Дакле, објави Персијанцима шта ти је бог наредио, па им, као и раније, заповеди да се спреме за рат. Учини то тако да, кад богови тако желе, ништа с твоје стране не пропустиш."

После ових речи, и кад је убрзо свануло, а пошто су били подстакнути сном, саопшти Ксерксе све то Персијанцима, а Артабан, који се раније једини отворено противио томе походу, сада их је отворено наговарао да узму учешће у њему.

Нови снови. Доношење одлуке о рату

19) Кад је Ксерксе донео одлуку да ратује одмах је после тога уснио и трећи сан, који су му маги, кад су чули за њега, протумачили као да ће завладати целом земљом и да ће му се покорити сви људи на свету. А тај сан је био овакав. Сањао је да је био крунисан једном гранчицом од смокве и да су се гранчице ове смокве рашириле по целој земљи, а одмах после тога нестало је венца са главе. Кад су му маги тако протумачили овај сан, онда се сакупљени Персијанци, сви до једног, јако одушеве тим речима и сваки отпутује у своју покрајину, јер је сваки желео да добије обећану награду. И тако је Ксерксе мобилисао војску и, тражећи војнике, обишао свако место на копну.

Велике ратне припреме. Прокопавање Атоса

20) После угушивања побуне у Египту, он је пуне четири године радио на припремању војске и набављао је све што је за тај поход било потребно. А почетком пете године крене он у рат с необично великом и моћном силом. То је, наиме, био кудикамо највећи од свих нама познатих ратних похода, тако да је Даријев поход против Скита изгледао као једна ситница према њему, а исто тако и скитски поход, кад су Скити, гонећи Кимеријце, упали у Медију и заузели скоро сву горњу Азију, због чега им се касније осветио Дарије. Са њим се не може упоредити ни баснословни поход Атреида на Илиј, па ни поход Мизијаца и Теукра пре Тројанског рата, који су они били повели преко Боспора, прешли у Европу, покорили све Трачане и допрли чак до Јонског залива, а на југ чак до реке Пенеја.

21) И све ове војске, па ни оне које су поред ових постојале, узете заједно, нису биле ништа у поређењу с овом. Зар има народа који Ксерксе није повео из Азије против Хеладе? Коју воду нису били сасвим попили, сем ону из великих река? Једни су, наиме, давали бродове, другима је било наређено да доведу копнену војску, неким опет коњицу, па теретне лађе за превоз коња, док су неки опет морали да дају дугачке лађе за прављење мостова, други опет храну и ратне бродове.

22) А пошто су претрпели велике губитке кад су први пут пловили око Атоса, сада су се на Атосу већ три године раније вршили припремни радови. Наиме, у Елеунту, на Херзонезу биле су

укотвљене ратне лађе, те су са тих лађа доведени радници разних народности на Атос, па су под ударцима бичева копали и једни друге смењивали. На прокопавању су радили и становници из околине Атоса. Радовима су управљали Персијанци, Мегабазов син Бубар и Артејев син Артахеј. Атос је, наиме, једна велика и славна планина која се уздиже изнад мора и настањена је људима. Атос има облик полуострва, а у оном делу где се планина додирује са копном налази се превлака широка дванаест стадија. Превлака је равна и на њој се налазе мали брежуљци од Акантијског до Торонског мора на другој страни. На самој тој превлаци, где се завршава Атос, налази се хеленски град Сана, а иза града Сане, у унутрашњости Атоса, налазе се копнени градови које је тада Персијанац хтео да претвори у острвске градове. Ти градови били су: Диј, Олофикс, Акротој, Тисо и Клеона. То су, дакле, градови који се налазе на Атосу.

23) Превлаку су овако прокопавали. Варвари су код града Сане обележили конопцима правац копања и поделили земљиште одређено за копање на разне народе. Кад је прокоп био већ дубљи, копали су они који су стајали на самом дну, а други су додавали ископану земљу онима који су стајали на лествама изнад њих, а ови су је опет додавали горе, па су је ови онда износили и разбацивали. Свима су се рушили обронци јаме и задавали им дупли посао, само се то Феничанима није дешавало. Онима се то дешавало због тога што су им горњи отвор јаме и дно били једнако широки. А Феничани су, као и иначе, и на овом послу показали своју проицљивост. Кад им је, наиме, била измерена њихова деоница, они су отпочели да копају двоструко ширу јаму него што је требало, па су је копајући постепено сужавали, те је, кад су стигли до дна, била исто широка као и код других. Тамо се, исто тако, налазила једна утрина где су се они скупљали и трговали, а из Азије су им долазиле велике количине брашна.

24) Ксерксе је, по мом мишљењу, из сујете наредио да се прокопа Атос, јер је хтео да покаже своју силу и да остави после себе неки споменик. Могли су, наиме, без по муке да превуку лађе преко превлаке, али је он ипак наредио да прокопају канал толико широк да кроз њега могу упоредо да плове две лађе са три реда весала. Истим тим радницима који су морали да прокопавају тај канал наредио је и да направе мост преко Стримона.

25) Уради, дакле, то и уз то још набави за мостове ужа од конопље и од белог лана, па изда наређење Феничанима и Египћанима како ће да снабдевају војску храном, да не би ни војска ни стока трпела глад за време похода на Хеладу.

Пре свега покупи обавештења о земљишту и да им упутства да искрцају храну тамо где ће им бити најзгодније кад буду долазили с чамцима и теретним лађама са разних страна из свих крајева Азије. Већина их је довозила намирнице код, Леуке Акте у Тракији, други су морали да је довозе у Тиродизу код Перинта, неки опет у Дориск, неки у Ејон на Стримону, а неки у Македонију,

Полазак војске у Сард. Богатство Лиђанина Питије

26) И док су ови свршавали одређене им послове, скупила се за то време цела копнена војска, па је са Ксерксом кренула из Критале у Кападокији и марширала у Сард. Било је, наиме, наређено да се у Критали сакупи сва копнена војска која је требало да учествује у Ксерковом походу. А који је од сатрапа довео најбоље опремљену војску и добио од краља обећану награду, нисам у стању да кажем; не знам, наиме, ни то да ли је уопште и дошло до одлучивања о томе. Ови су после тога прешли преко реке Халиса, задржали се мало у Фригији, па су прошли кроз Фригију и дошли до Келене, где извире врело реке Меандра и једна река не мања од Меандра, која се зове Катаракта. Она извире на самом тргу у Келени и улива се у Меандар. На том тргу виси још увек кожа Силена Марсије, коју је, према фригијској причи, одерао са њега Аполон и: ту је обесио.

27) У том истом граду приредио је Лиђанин Питије, Атијев син, који се онде био населио, величанствену гозбу Ксерксу и његовој војсци, те је изјавио да је спреман да му да новца за рат.

Кад му је пак Питије понудио помоћ у новцу, запита Ксерксе присутне Персијанце ко је тај Питије и колико има новаца кад може да му их нуди. А ови му одговорише:

"Краљу, то је тај исти човек који је поклонио твом оцу Дарију златни платан и златну винову лозу, и он је, колико нам је познато, и сада после тебе најбогатији човек на свету."

28) Зачудивши се овоме што му је на крају било речено, Ксерксе и лично запита Питија колико има новаца. Овај му пак рече:

"Краљу, нећу од тебе да кријем нити ћу се правити да не знам колико ми је богатство, него ћу ти све тачно рећи што знам. Одмах чим сам чуо да долазиш на Хеленско море, и кад сам решио да ти дам новаца за рат, израчунао сам и нашао да имам две хиљаде талената у сребру и три милиона деветсто деведесет и три хиљаде Даријевих статера у злату. И све ово хоћу да ти поклоним. А за живот ми још увек остаје доста имања у робовима и у земљишном поседу".

29) Овај то изјави, а Ксерксе се јако обрадује тим речима и рекне:

"Пријатељу Лиђанине, откад сам напустио персијску земљу, нисам наишао ни на једног човека који је тако гостољубиво дочекао моју војску као ти, а исто тако ни на једнога, сем тебе, ко би ми добровољно понудио новац за рат. Не само да си тако величанствено угостио моју војску, него си ми чак понудио и велику суму новца. Е, за све то ћу овако да те наградим: проглашујем те за свог пријатеља и госта, а даћу ти оних седам хиљада статера да с тим попуниш ону своту и да буде округло четири милиона, да јој не би недостајало тих седам хиљада статера. Теци и уживај и даље као и досада и буди и даље такав, па се нећеш кајати за такво твоје понашање, ни сада ни убудуће."

30) Рекавши му то и извршивши обећање, крене с војском даље. Кад је прошао поред такозваног фригијског града Анаве и поред језера из кога се вади со, дошао је у велики фригијски град Колосе, где понире река Лик, па на удаљености од око пет стадија поново избија на површину земље и улива се у Меандар. Кренувши из Колоса, војска стигне на фригијско-лидску границу, у град Кидрару, где се налази један стуб који је подигао Крез и на коме се налази натпис који обележава границе.

31) Кад је из Фригије прешао у Лидију, ту се пут дели, и један води лево, за Карију, а други десно, у Сард. Ко хоће да путује овим путем, мора да пређе преко реке Меандра и да прође поред града Калатеба, где сластичари праве вештачки мед од брашна и метљикова сока. И баш тим путем пође Ксерксе и наиђе на један платан који због његове лепоте украси златом и повери на чување једном од чувара бесмртника, па сутрадан стигне у главни град Лидије.

32) Чим је стигао у Сард, он прво пошаље гласнике у Хеладу да затраже земљу и воду и да нареду да се припреми храна за краља; а послао их је и у сва хеленска места да траже земљу и воду, само их није слао у Атину и у Спарту. А слао их је поново због тога што је мислио да ће и они који су раније одбили да пошаљу Дарију земљу и воду, сада из страха свакако послати. Слао им је, дакле, гласнике да их искуша.

Ксерксе подиже мостове преко Хелеспонта

33) Затим се припреми да пође у Абид. На том су месту, међутим, преко Хелеспонта подизали мост између Азије и Европе. Постоји на Херзонезу, крај Хелеспонта, између града Сеста и Мадита, а прекопута Абида, једно место где се стрма обала спушта до мора. Ту су баш, не много времена после тога, Атињани под вођством Ксантипа, сина Арифронова, ухватили сатрапа у Сесту, Персијанца Артаикта, и жива га разапели на крст што је одвукао жене у Протезилејев храм у Елеунту, тамо их силовао и извршио злочин над њима.

34) За то одређени Феничани и Египћани саграде два моста од Абида до овог места на обали. Феничани саграде онај од белог лана, а Египћани онај од конопље. Простор између Абида и супротне обале износи седам стадија. И кад су мостови били готови, подигне се страшна олуја која их раскине и потпуно уништи.

35) Сазнавши за то, Ксерксе се страшно разљути и нареди да се Хелеспонту удари три стотине батина и да се море окује у ланце. А чуо сам да је одмах са овима послао и своје печатаре да ударе сраман жиг на Хелеспонт. Исто тако им је наредио да му се, док га буду батинали, обрате овим увредљивим и непристојним речима:

"О подмукла водо, господар те ево кажњава што си га увредила иако ти он није ништа скривио. Краљ Ксерксе ће ипак прећи преко тебе, хтела ти или не хтела. Теби, прљава и горка водо, неће, за казну, нико више приносити жртве."

Тако им је наредио да казне море и нареди да се одсеку главе руководиоцима изградње моста преко Хелеспонта.

36) Ови пак, којима је пала у део та незахвална дужност, то и изврше, а друге мостове саграде други градитељи. Саградили су их овако. Поређани су бродови од педесет весала и бродови од три реда весала. Под мост који се налазио на црноморској страни стављено је триста шездесет бродова, а под други мост три стотине и четрнаест, и то тако да су им крме биле окренуте према Црном мору, а кљунови у правцу струје Хелеспонта, да би струја држала конопце на затегу. Кад су саставили бродове, бацили су у море огромне котве, једне поред моста са црноморске стране, због ветрова који дувају са те стране, а друге са западне стране моста, према Егејском мору, опет због западног и јужног ветра. Оставили су пролазе за лађе између лађа са три реда весала и лађа са педесет весала да би по вољи могло да се плови на малим лађама у Црно море и обратно. Кад су то урадили, затегну онда ужа са копна помоћу дрвених чекрка. Ниједан мост нису везали само једном врстом ужади, него су сваки везали са по два ужета од бела лана и са четири од конопље. Дебљина и лепота израде била им је иста, али је, наравно, оно од лана било много теже, јер је лакат тог ужета био тежак један таленат. Кад је мост био готов, претестере они стабла и направе од њих стубове дугачке колика је била ширина моста и поређају их једног до другог изнад лађа и натегнутих ужади и све их редом привежу за њих. Урадивши то, донесу грања, па кад су га раширили, донесу и земље и ставе је на грање. Кад су нанели и наслапали довољно земље, подигну са обе стране ограду да се стока не би поплашила кад би гледала доле у море.

37) Кад су радови на мостовима и на Атосу били готови, подигнути су насипи око ушћа канала који су били начињени ради тога да не би плима изазвала поплаву на улазу у канале, па кад је јављено да је канал сасвим завршен, спреми се војска која је код Сарда зимовала да почетком пролећа крену у Абид. И баш кад је она полазила, нестане сунца са неба и оно престане да сија, иако је било сасвим ведро време и на небу није било ниједног облачка, те усред дана настане ноћ. Чим је Ксерксе то приметио и видео, јако се забрине и запита маге шта значи та појава. Ови му пак кажу да бог предсказује Хеленима пропаст њихових градова, јер сунце предсказује будућност Хеленима, а месец Персијанцима. Чувши то, Ксерксе се јако обрадује и крене на поход.

Молба и кажњавање Питије

38) А кад је Ксерксе кренуо с војском, дође му Лиђанин Питије, који се поплашио од помрачења сунца, и, уздајући се у своје дарове, изјави му:

"Господару, хтео бих да те замолим да ми учиниш нешто што за тебе представља једну малу услугу, а за мене то представља нешто велико."

А Ксерксе, мислећи да ће га за све пре молити него за оно за што га је замолио, обећа да ће му то учинити и одговори му да само каже шта жели. Чувши то, овај се охрабри и рече ово:

"Господару, имам пет синова, које си све до једног повео за собом у рат против Хеладе. Смилуј се, краљу, на моју старост и пусти ми из војске једног, и то најстаријег, да се брине о мени

и о имању. Осталу четворицу поведи са собом, и желим ти да урадиш што си наумио и да се срећно вратиш натраг."

39) Ксерксе се јако разљути и овако му одговори:

"Неваљали човече, како се усуђујеш да ми спомињеш свога сина у тренутку кад и ја сам са својим синовима, браћом, рођацима и пријатељима идем да ратујем против Хеладе? Ти си мој слуга и дужан си да пођеш за мном и да поведеш целу кућу, па чак и саму жену. Треба, наиме, да имаш увек на уму да се срце код људи налази у ушима! Кад човек чује нешто пријатно, радост му обузме цело тело, али, напротив, чује ли нешто непријатно, он се јако наљути. Иако си ми тада учинио велике услуге и понудио и друге услуге, ипак се не можеш похвалити да си краљу учинио већа добротина него он теби. А сада, пошто си се тако обезобразио, искусићеш своју казну, али ипак не толику колику си заслужио. Тебе и твоја четири сина спасава то што си нас угостио, а онај један, за кога ти је толико стало, мораће главом да плати."

И чим му је то одговорио, нареди целатима да нађу најстаријег Питијевог сина и да га расеку на две половине, па да му једну половину поставе са леве, а другу са десне стране пута и да између њих прође цела војска.

40) Кад су целати то извршили, почне затим и војска да пролази. Прво је прошла комора са теглећом стоком, а иза ње мешовита војска, састављена од разних народа, који нису били одвојени једни од других. Кад је прошло више од половине војске тада се колона прекинула и није се помешала с краљем. Испред њега је ишло хиљаду коњаника, изабраних у целој Персији, а иза њих хиљаду копљаника, такође изабраних између свих, са шиљковима копаља окренутим према земљи, а иза ових десет светих, такозваних несејских коња, у величанственој опреми. Ови коњи су се тако звали по једној долини у Медији која се зове Несејска долина. И ови велики коњи одгајају се у овој долини. Иза ових десет коња ишла су света Зевсова кола, у која је било упрегнуто осам белих коња, а иза коња је ишао кочијаш пешке и држао у рукама уздице, јер нико од људи није смео да се попне и да седи на тим колима. Иза ових је пролазио сам Ксерксе на бојним колима у која су били упрегнути несејски коњи, а поред њега је ишао кочијаш, по имену Патирамфо, син Персијанца Отана.

Пут од Сарда до Абида. Смотра војске

41) И тако је Ксерксе изишао из Сарда. А онда се, кад је сматрао за потребно, премести из званичних кола у луксузна кола за путовање. Иза њега је ишло хиљаду копљаника из најбољих и најугледнијих персијских породица, који су, по обичају, имали шиљкове копаља окренуте на горе, а за њима још хиљаду изабраних персијских коњаника и иза коњаника десет хиљада људи, изабраних између осталих Персијанаца. То је била пешадија. Једна хиљада од ових имала је, уместо доњег шиљка, на копљима златне нарее и налазила се око осталих, док су оних девет хиљада који су се налазили у средини између ових, имали сребрне нарее на доњем врху копља. Златне нарее на доњем крају копља имали су и они који су држали копља окренута земљи, а они уза самог Ксеркса имали су златне јабуке. Иза ових десет хиљада ређале су се десетине хиљада персијске коњице, а иза коњице колона се прекидала на дужини од два стадија, па је онда ишла, помешана, остала маса.

42) Из Лидије војска је ишла до реке Каика и у земљу Мизију, а од Каика, оставивши планину Кану са леве стране, прође кроз предео Атарнеја и дође у град Карену. Одатле прође кроз Тебанску равницу и заобиђе град Атрамитеј и пелашки град Антандар. Пошто му је Ида остала на левој страни, дође он у илијску земљу. И те прве ноћи, док је боравио у подножју Иде, било је страшно невреме и пуцали су громови, те су му побили велики број људи.

43) А кад је војска дошла на реку Скамандар, он је био прва река на коју су наишли после одласка из Сарда и у којој је нестало воде и није је било довољно да се из њега напију сви људи и

сва стока. Кад су дошли на ту реку, Ксеркса обузме жеља да оде горе у Пергам и разгледа Пријамов град. Прегледавши све и распитавши се о свему, принесе он хиљаду комада говеда Илијској Атени на жртву, а маги су принели жртве леванице у славу хероја. Кад су то урадили, обузме у току ноћи велики страх војску. А у свануће настави војска свој пут даље и остави лево од себе градове: Ретиј, Офриниј и Дардан, који се налази у близини Абида, а десно остави Теукарске Горгите.

44) Кад је стигао у Абид, зажели Ксерксе, да изврши смотру целе своје војске. А већ је пре тога на једном згодном брежуљку за њега био направљен престо од белог мермера (направили су га, по ранијем краљевом наређењу, становници Абида). И док је ту седео гледајући доле према обали, видео је пред собом на обали и флоту и копнену војску, па приликом посматрања зажели да види такмичење бродова. Кад се такмичење одржало и кад су однели победу Феничани из Сидона, уживао је у такмичењу, а и војска му је причинила велико задовољство.

45) Али кад је видео да је цео Хелеспонт прекривен бродовима и да је цела обала код Абида и сва абидска равница пуна људи, прво је изјавио да је јако срећан, а затим удари у плач.

Разговор Ксеркса са Артабаном

46) А кад га је погледао његов стриц Артабан, који је у почетку онако слободно изнео своје мишљење и није се сложио са Ксерксом да поведу рат против Хеладе, и кад је овај човек приметио да Ксерксе плаче, рече му ово:

"Краљу, зашто сад чиниш сасвим нешто друго од онога што си малопре радио? Прво си, наиме, показивао да си срећан, а сада плачеш."

А овај му одговори:

"Сажалило ми се кад сам помислио како је човечји живот кратак и да ниједан од толиких људи ту неће бити више у животу после сто година."

А Артабан му на то одговори:

"За време живота подносили смо и друге, много веће невоље. У току овог кратког живота, наиме, нема ниједног човека, ни међу овима овде ни међу другима, који би био тако срећан да му се не би десило да бар једанпут не зажели да радије умре него да и даље живи. Невоље, наиме, које нас стижу, и болести, збуњују нас и доприносе да нам овај, иначе кратки живот, изгледа и сувише дуг. И тако смрт долази као најбоље уточиште и спас човеку од свих невоља овог живота, а и сам бог, који нам даје да окусимо сласти живота, показује се завидљив у току његова трајања."

47) "Артабане", рече му на то Ксерксе, "престанемо да говоримо о човечјем животу који је заиста такав како га ти приказујеш, и не спомињимо непријатне ствари у тренутку кад смо у тако добрим приликама, него ти мени реци ово: да ли би ти, да ниси онако јасно сањао онај сан, остао и даље код оног свог првог мишљења да не треба да ратујем против Хеладе, или би се предомислио? Дедер, молим те, кажи ми то искрено!"

"Краљу", одговори му Артабан, "нека се и испуни по нашој жељи оно што смо сањали, али ја се још увек бојим и јако се бринем и мислим о многим стварима, а нарочито још кад видим да имаш два тако моћна непријатеља".

48) "Безумни човече", рече му Ксерксе, "зашто ми говориш о два силна непријатеља? Зар ти моја копнена војска није довољно велика, и мислиш ли да ће хеленска војска бити већа од наше, или да наша флота неће бити толика колика је њихова, или мислиш да ће бити слабије обе војске? Ако пак мислиш да су нам недовољне снаге, могла би што брже да се сакупи још једна оваква војска".

49) "Краљу", рече Артабан "онај ко има памети не би могао да нађе замерку ни копненој сили ни бројности флоте. Али ако будеш скупио још више бродова, онда ће она два непријатеља о

којима ти говорим бити још опаснија. А та два непријатеља су у ствари земља и море. Нигде, наиме, нема толике луке, колико је бар мени познато, која ће, ако се дигне бура, бити у стању да прими толику твоју флоту и да је заштити од ње. И не да је потребна само једна лука, него су ти потребне луке на свим обалама куд год дођеш. А пошто немаш одговарајућих пристаништа, имај на уму да су људи остављени на милост и немилост судбини, а да људи не могу заповедати и управљати судбином. То што сам ти рекао односи се на једног од поменутих два непријатеља. А сад ћу да ти прикажем и другог непријатеља. Ево како ти је и земља постала непријатељ. Ако непријатељ не буде хтео да прими борбу, биће за тебе све опасније уколико будеш напредовао, и не примећујући то увек. Човеку, наиме, није никад доста успеха који је постигао. Кажем ти, дакле, да ћеш нас довести до глади ако будеш, и без ичијег отпора, све дубље и даље освајао. Најбољи би био онај човек који би бојажљиво и обазриво размислио о сваком послу који мисли да предузме, а онда неустрашиво извршавао тај посао."

50) "Артабане", рече краљ "све је тачно што си рекао, али се ипак не сме свему приступати са страхом нити се о свему сме много размишљати. Кад би, наиме, код сваког новог посла хтео увек много да размишљаш, десило би се да никад ништа не урадиш. Боље је да се човек неустрашиво баци на сваки посао и да радије узме на себе половину ризика, него да се увек прибојава и да се никад не излаже никаквој опасности. Ако се противиш сваком предлогу, а ниси у стању да даш убедљивији од њих, онда можеш исто тако да будеш у заблуди као и онај који нешто супротно тврди. То је онда једно те исто. Да ли уопште човек може да зна како да дође на сигуран пут? По мом мишљењу, никако! Дакле, увек постижу успехе они који се без размишљања прихватају посла, а никако они који оклевају и много размишљају. Видиш колико се повећала персијска сила. А да су пак краљеви пре мене мислили као ти, или да нису доносили такве одлуке, него да су имали такве саветнике, сигурно је да не би никад видео такве успехе. Они су, дакле, баш због тога толико и напредовали што се нису бојали опасности. Велики подухвати, наиме, захтевају да се људи излажу и великим опасностима. Угледајмо се, дакле, на њих и пођимо у најлепше доба године да покоримо целу Европу и да се вратимо натраг а да нас нигде не снађе ни глад ни нека друга невоља. Прво, ми, наиме, носимо са собом на пут велике количине хране, а затим, снабдећемо се храном и у оној земљи, и код оног народа где се будемо искрцали. Та не идемо, ваљда, против сточара, него против земљорадника."

51) "Краљу", рече му поново Артабан, "када нећеш да чујеш о предострожности, а ти бар саслушај мој савет! Потребно је да се више говори о многим стварима. Камбизов син Кир покорио је целу Јонију и натерао је да плаћа данак, само је Атину оставио на миру. Саветујем ти да никако не водиш ове Јоњане против њихових предака, јер ћемо и без њих бити у стању да савладамо своје непријатеље. Ако, наиме, буду пошли са нама, онда или морају извршити велики злочин тиме што ће помоћи да им родни град падне у ропство, или ће се прославити тиме што ће се заједно са својима борити за њихову слободу. Ако буду извршили овај тешки злочин, неће нам бити од нарочито велике користи, а ако поступе онако како је најправедније, они ће бити у стању да нам упропасте војску. Имај увек на уму ону стару пословицу у којој се лепо каже: да се у почетку неког посла не види и његов свршетак."

52) На то му Ксерксе одговори:

"Артабане, од свега што си досад рекао највише се вараш у томе што се бојиш да ће нас Јонци изневерити. У њих се можемо потпуно поуздати. И ти и еви остали који су учествовали у Даријеву походу на Ските, сведоци сте да је од њих зависило да ли ће пропасти или ће се спасти цела персијска војска. Они су се тада показали верни, понашали су се поштено према нама и нису нам учинили никакву непријатност. А, поред тога, они су код нас оставили своју децу и своје жене, и неће им пасти на памет да се побуне против нас. Немој, дакле, да се бринеш о томе, него буди храбар и сачувај ми моју кућу и моју државу; теби, наиме, јединоме од свих поверавам мој краљевски скиптар."

Ксерксе говори Персијанцима. Прелазак у Европу

53) Рекавши то и отпремивши Артабана у Сузу, нареди да му још једном дођу сви најугледнији Персијанци. А кад су ови дошли, он им проговори овако:

"Персијанци, сакупио сам вас овде зато да вас замолим да будете храбри и да не осрамотите раније славне и велике подвиге Персијанаца, него да сви покажемо одлучност, јер то свима брзо доноси заједничку корист, Зато и захтевам од вас да у овом рату уложите све своје снаге, јер ћемо, како сам чуо, имати посла са храбрим противницима; али ако њих победимо, онда на свету неће више бити војске која би се усудила да нам се супротстави. А сада помолимо се боговима који се брину о нашој Персији а онда пређимо у Европу."

54) Тог дана припремали су се за прелаз, а сутрадан причекају да виде излазак сунца, па окаде мост разним мирисима и поспу цео пут преко моста миртиним гранчицама. И баш кад је сунце почело да се рађа, излије Ксерксе из једне златне чиније жртву у море и помоли се сунцу да му се не деси никаква несрећа која би га спречила да заузме целу Европу и да дође до њених крајњих граница. Кад је завршио молитву, Ксерксе баци чинију у Хелеспонт, а са њом златни врч и персијски мач који се код њих зове "акинаке". Нисам у стању тачно да кажем да ли је ове ствари бацио у море зато што их је заветовао сунцу, или се покајао што је батинао Хелеспонт, па му је, као накнаду за то, дао ове поклоне.

55) Извршивши то, пређе цела копнена војска и коњица преко оног моста који се налазио са стране Црног мора, а преко моста који је био са стране Егејског мора пређе сва стока и послуга. Прво је прешло оних десет хиљада Персијанаца са венцима на глави, а за њима мешовита војска, састављена од разних народа, која је такође прешла истог дана. Идућег дана прво су прелазили коњаници и они са копљима окренутим према земљи. И они су имали венце око главе. После тога су прешли свети коњи и света кола, иза њих сам Ксерксе са копљаницима и са хиљаду коњаника, а иза ових и сва остала војска. Истовремено је и флота пловила на другу страну. А чуо сам и то да је краљ последњи прешао.

56) Кад је Ксерксе прешао у Европу, посматрао је војску како је бичем натерују да пређе преко моста. Војска му је прелазила непрекидно седам дана и седам ноћи. Кад је Ксерксе већ био прешао преко Хелеспонта, прича се да је један човек са Хелеспонта рекао:

"Зевсе, зашто се појављујеш у облику и под именом Персијанца Ксеркса и зашто водиш ове људе да би уништио Хеладу? То би ти могао урадити и без њих."

57) Кад су сви били прешли преко моста и кад су већ хтели да крену на марш, покаже им се једно важно знамење на које се Ксерксе није ни освртао, иако се оно могло лако протумачити. Десило се, наиме, да је кобила ождебила зеца. То се протумачило тако да ће Ксерксе сјајно и величанствено одвести војску у Хеладу, а да ће се натраг вратити бежећи главом без обзира да спасе свој живот. Друго му се знамење показало још док је био у Сарду. Једна мазга, наиме, ождебила је ждребе са два полна органа, једним мушким и једним женским, али је мушки полни орган био изнад женског.

Пут до Дориска. Ксерксе пребројава војску

58) Не обраћајући пажњу на сва ова знамења, Ксерксе се са својом копненом војском кретао напред. И флота је испловила из Хелеспонта, пловила је поред обале и кретала се у супротном правцу од пешадије. Пловила је, наиме, према западу са намером да дође до Сарпедонског рта, где јој је било наређено да чека. Копнена пак војска кретала се преко Херзонеца према истоку и у правцу изласка сунца, оставивши десно од себе гроб Атамантове ћерке Хеле, а лево град Кардију, па је прошла кроз средину града који се зове Агора. Одатле је заобишла такозвани Мелански залив и реку Мелан, у којој је нестало воде и није је било довољно војсци за пиће, па пређе преко те

реке, по којој је и залив добио име, те окрене према западу, па прође поред еолског града Ена и Стенторидског језера и дође у Дориск.

59) Дориск је велика равница на трачкој обали кроз коју тече велика река Ебро. На тој равници била је саграђена краљевска тврђава која се звала Дориск и у којој се налазила посада коју је онде Дарије поставио још за време свог похода против Скита. Ксерксе је сматрао да је то земљиште угодно да ту уреди и изброји своју војску, па је то и учинио. А кад је цела флота стигла у Дориск, заповедници бродова, по наређењу Ксеркса, извуку бродове на обалу у близини Дориска, где се налазе самотрачки градови Сала и Зона, а на крају те обале налази се славни Сарејски рт. То је земљиште у давнини припадало Киконцима. Пристали су уз ту обалу, извукли бродове на копно и оставили их да се осуше. А за то време Ксерксе је у Дориску бројао војску.

60) Колики је број људи повео сваки народ, то нисам у стању тачно да кажем (јер то нико нигде не помиње), али је установљено да је број копнене војске износио у свему милион и седам стотина хиљада. Бројање је било извршено на овај начин. Довели су на одређен простор десет хиљада људи, па су их сабили што су више могли, а онда су око њих повукли један круг. Описавши круг и пустивши тих десет хиљада, подигли су једну ограду по линији круга толико високу да је била човеку до пупка. Кад су је подигли, утерали су у ту ограду друге људе, и тако редом док их нису, све избројали. После извршеног бројања распореде их у строј по народностима.

Ко су били пешаци и како су били опремљени

61) У рату су учествовали ови народи. На првом су се месту налазили сами Персијанци, који су били овако опремљени. На глави су имали меке шешире, такозване "тијаре", а ако тела шарену хаљину са рукавима и са железним плочицама испод ње, које су изгледале као љуске од рибе, а на ногама широке чакшире, док су, уместо штитова од коже, носили штитове од плетера, испод којих су висиле торбе за стреле. Имали су кратка копља, велике лукове, стреле од трске, а поред тога мачеве који су били обешени о један појас поред десне бутине. Командант им је био Отан, отац Ксерксове жене Амстрије. Хелени су их у давнини називали Кефенци, а они сами себе зову Артејци, а тако их зову и њихови суседи. Кад је Данајин и Зевсов син Перзеј дошао Кефеју, сину Белову, и узео његову кћер Андромеду за жену, родио му се син коме је дао име Перзе, а кога је он тамо оставио. Десило се случајно да Кефеј није имао мушке деце. И они су по овоме и добили своје име.

62) А Међани су ишли у рат у истој таквој опреми, јер је у ствари та опрема и била медска, а не персијска. Међанима је командовао Ахеменид Тигран. Некада су их сви звали Аријцима, а кад је к њима дошла Медеја из Атине, они су тада узели друго име, ово садашње. Тако, дакле, причају о себи сами Међани. Кисијци су за време рата у свему другом били исто опремљени као и Персијанци, само су уместо шешира носили везане чалме око главе. Кисијце је предводио Отанов син Анаф. Хирканци су били наоружани исто као и Персијанци, а предводио их је Меганпан, који је после тога био сатрап у Вавилону.

63) А Асирци су у рату носили на главама шлемове, који су били направљени од бронзе и оплетени на неки варварски начин, а који се не може лако описати. Имали су штитове, копља и ножеве скоро исте као и Египћани, а осим тога и буздоване, оковане клинцима, и ланене оклопе. Хелени их називају Сирцима, а варвари су им дали име Асирци (са њима су се налазили и Халдејци). А њихов командант је био Отаспо, син Артахејев.

64) Бактријанци су у рату носили на главама скоро исте шешире као и Међани, а стреле су им биле од домаће трске и имали су кратка копља. А скитско племе Саке имали су на глави шиљасте круте капе, били су обучени у широке чакшире, носили су домаће лукове и мачеве, а осим тога били су наоружани секирама са две сеченице. Ови су се, иако су у ствари били Скити, називали

Амиргијске Саке, јер се код Персијанаца сви Скити називају Саке. Бактријанцима и Сакама командовао је Хистаспо, син Дарија и Кирове ћерке Атосе.

65) Инди су били обучени у одела направљена од памука, имали су лукове од трске и стреле од трске, а на стрелама је био гвоздени шиљак. Ето, тако су Инди били наоружани, а у рату су били под заповедништвом Фарназатра, сина Артабанова.

66) Аријци су пак били наоружани медским луковима, а осталу спрему су имали исту као и Бактријанци. Аријце је предводио Хидарнов син Сизамно. А Парти, Хоразмијци, Согди, Гандаријци и Дадике били су у рату наоружани и опремљени исто као и Бактријанци. Ове су пак предводили ови заповедници: Парте и Хоразмијце Фарнаков син Артабаз, Согде Артејев син Азан, а Гондаријце и Дадике Артабанов син Артифије.

67) Каспијци су пак ишли у рат у кожусима од овчије коже, са домаћим луковима од трске и са кривим персијским мачевима. Они су, дакле, били тако опремљени и наоружани, а командовао им је Артифијев брат Ариомардо. Саранги су пак имали на себи сјајно одело и чизме до колена, а лукове и копља су имали медске. Саранге је предводио Мегабазов син Ферендат. И Пактијци су били обучени у кожухе од овчије коже, а имали су своје домаће лукове и мачеве. Њих је предводио Итамитров син Артаинто.

68) А Утијци, Мики и Париканијци беху опремљени и наоружани исто као и Пактијци. Њих су предводили ови заповедници: Утијце и Мике Даријев син Арсамен, а Париканијце Еобазов син Сиromитра.

69) Арабљани пак беху обучени у дугачке кабанице, са појасом око средине, а на десном рамену су носили лукове који су на крајевима били натраг искривљени. Етиопљани су имали на себи пантерове и лавље коже, а лукови су им били велики и направљени од петељака датула; били су дуги читава четири лакта, а на њима мале стреле од трске на којима се, уместо железца, на врху налазио зашиљен камен, којим су изрезивали и печате на прстену. Осим тога имали су и копља на чијим се врховима као шиљак налазио зашиљен рог од газеле. Имали су и буздоване са клинцима. Кад би полазили у рат, намазали би пола тела кредом, а пола руменилом. Арабљане и Етиопљане, који су становали изнад Египта, предводио је Арсам, син Дарија и Аристоне, ћерке Кирове, коју је Дарије највише волео од свих својих жена и дао да му се изреже њен кип у чистом злату.

70) Дакле, Етиопљане изнад Египта и Арабљане предводио је Арсам, а Етиопљани који су становали источније (јер је у војсци било две врсте Етиопљана) били су заједно постројени са Индима и нису се изгледом својим разликовали од других Етиопљана ни по чему другом него само језиком и обликом косе. Ови, наиме, источни Етиопљани имали су сасвим праву косу, а они из Либије најкуштравију на свету. Ови Етиопљани из Азије били су већином наоружани као и Инди, али су на лицу и на глави имали кожу са коњских глава, одерану заједно са ушима и гривом. Грива им је служила као перјаница, а коњске уши су биле увек наћуљене. А уместо штитова, као заштита служиле су им коже од ждралова.

71) Либијци су имали кожне оклопе и копља која су била опаљена на врховима. Предводио их је Оаризов син Масаг.

72) Пафлагонци су ишли у рат са оплетеним шлемовима на глави, са малим штитовима, кратким копљима, а поред тога и са мачевима и копљима за бацање, а око ногу су имали своје домаће чизме до половине листова. Лигијци пак, па Матијенци, Маријандини и Сирци ишли су у рат у истој опреми као и Пафлагонци. Персијанци називају Сирце Кападоцима. Пафлагонце и

Матијенце предводио је Дот, син Мегасидров, а Маријандине и Сирце Гобрије, син Дарија и Аристоне.

73) Фрижани су имали опрему врло сличну пафлагонској, и они су се врло мало разликовали. Фрижанима је, по причању Македонаца, у време док су становали у Европи и били суседи Македонаца, било име Бриги, а кад су се преселили у Азију, променили су истовремено и завичај и име и назвали су се Фрижани. Арменци су били наоружани исто као и Фрижани, јер су они потомци Фрижана. Оба ова народа предводио је Артохмо, који је био ожењен Даријевом ћерком.

74) Лиђани су били наоружани скоро исто као и Хелени. Они су се некада звали Меонци, па су променили своје име и добили име по Атисову сину Лиду. Мизијци су, опет, носили на главама своје домаће шлемове, а наоружани су били малим штитовима и копљима опаленим на врху. И они су потомци Лиђана, а по брду Олиму називали су се и Олимпљани. Лиђанима и Мизијцима је командовао Артафренов син Артафрен, чији је отац са Датисом био упао на Маратон.

75) Трачани су ишли у рат са лисичјим кожама на глави и са кошуљом око тела, изнад које су имали пребачене шарене огртаче, а на ногама и око листова чизме од јеленске коже. Поред тога имали су копља за бацање, лаке штитове од плетера и кратке мачеве. Ови су, кад су прешли у Азију, добили име Битињани, а раније су се, како сами причају, звали Стримоњани, јер су становали на Стримону. Кажу да су их из њиховог старог завичаја протерали Теукри и Мизијци. Трачанима из Азије командовао је Артабанов син Басак.

76) ... имали су мале штитове од неучињене говеђе коже, и сваки је имао по два копља ликијске израде, а на главама бронзане шлемове. На предњој страни шлемова налазиле су се уши и волујски рогови од бронзе, и перјанице изнад њих. Око листова су увијали црвене увијаче од сукна. Код овог народа налазило се и једно Аресово пророчиште.

77) Меонски Кабелејци, звани Ласоњани, били су опремљени исто као и Киличани, чију ћу опрему описати кад буде дошао ред на Киличане. Милијци су имали кратка копља, а хаљине су закопчавали копчама; неки од њих су имали ликијске лукове. На глави су носили капе израђене од учињене коже. Све ове предводио је Хистанов син Бадреј.

78) Мосхи су имали на главама дрвене капе, а носили су мале штитове и кратка копља. Шиљци пак на врху копаља били су им дуги. А Тибарени, Макрони и Мосиничани су ишли у рат у истој опреми као и Мосхи. Њима су заповедали ови команданти: Мосхима и Тибаренима Даријев син Ариомардо и син Пармије, ћерке Кирова сина Смердиса, а Макронима и Мосиничанима Хоразмов син Артаикто, сатрап у Сесту на Хелеспонту.

79) Мари су имали на глави своје домаће оплетене шлемове, а носили су мале кожне штитове и копља за бацање. Колхиђани су имали на глави дрвене шлемове, а носили су мале штитове од неучињене говеђе коже и кратка копља, а осим тога и јатагане. Маре и Колхиђане је предводио Теаспов син Фарандат. Аларођани и Саспири ишли су у рат са истим оружјем као и Колхиђани. Њима је командовао Сиромитров син Мазистије.

80) Народи са острва у Еритрејском мору, такозвани "Пресељеници", где их је краљ био населио, а који су ишли са њим, били су скоро исто обучени и наоружани као и Међани. Ове острвљане предводио је Багејев син Мардонт, који је две године касније командовао војском код Микале и у бици погинуо.

Пешадија и њени заповедници

81) То су били копнени народи који су учествовали у рату и који су сачињавали пешадију. Војском су руководили они које сам споменуо, а они су били извршили и бројање војске, па су одредили команданте јединицама од хиљаду војника и јединицама од десет хиљада војника, а команданти јединица од десет хиљада војника одређивали су командире чета од сто људи и воднике десетина. Поједине покрајине и поједини народи имали су опет своје посебне заповеднике.

82) Врх овну команду над свима поменутиим командантима и над целом копненом војском имали су Гобријев син Мардоније и Артабанов син Тритантехмо, чији је отац био против тога да се ратује против Хеладе, па Отанов син Смердомен (оба ова била су Даријеви синовци и Ксерксова браћа од стрица), па Мазист, син Дарија и Атосе, па Ариазов син Гергит и Зопиров син Мегабиз.

83) Под њиховом командом налазила се цела копнена војска, сем десет хиљада. Ових пак изабраних десет хиљада Персијанаца предводио је Хидарнов син Хидарно. Ови Персијанци називали су се "Бесмртни" зато што се, кад неки од њих било због болести или смрти испадне из строја, на његово место бира други, тако да их увек има на броју ни мање ни више него десет хиљада. Ово је била најбоља јединица, и били су најлепше обучени од свих Персијанаца. Имали су малопре поменуту опрему, а поред тога на тој опреми је било неизмерно много злата које се на њима блистало. Са собом су водили кола за путовање, са многим раскошно обученом услугом и са својим незаконитим женама. Храна је за њих, поред оне за сву осталу војску, посебно ношена на камилама и на теглећој марви.

Коњица

84) У коњици су служили сви народи, али сви они нису били довели коњицу, него само ови: прво су били Персијанци, који су били опремљени исто онако као и њихова пешадија, само су неки имали на глави шлемове од бронзе или од кованог железа.

85) Постоје и неки сточари, по језику једно персијско племе који се зову Сагарђани, а који су на себи имали пола персијску и пола пактијску опрему. Они су били довели осам хиљада коњаника, а, осим једног мача, немају обичај да носе ни бронзано ни железно оружје, него се служе ужадима оплетеним од коже. У њих се они уздају и са њима иду у бој. Њихов начин борбе је овакав. Кад дођу у додир са непријатељима, они бацају ужад на чијем се крају налазе омче. Кад погоде човека или коња, они га онда повуку к себи. А ко се заплете у ту омчу, тај је сигурно свршио своје. Ето, тако изгледа њихова борба.

86) И они су били додељени Персијанцима. Међани су били опремљени исто као и њихова пешадија, а такође и Кисијци. Инди су, наоружани исто као и њихова пешадија, јахали тркачке коње или су ишли на колима у која су били упрегнути коњи и дивљи магарци. Бактријанци су били опремљени исто као и њихова пешадија, а слично и Каспијци. Исто је тако било и код Либљана, и њихова је коњица била опремљена исто као и пешадија, али су они сви ишли на колима. Као пешадија била је опремљена и коњица Каспијаца и Парикањана. И Арабљани су имали коњицу опремљену исто као и пешадију, али су сви јахали на камилама које брзином нису заостајале за коњима.

87) Ето, то су само били народи који су служили у коњици, а било их је, осим кола и камила, свега осамдесет хиљада на броју. Сва остала коњица била је постројена по јединицама, а иза свих налазили су се Арабљани. Пошто, наиме, коњи нису могли да подносе камиле, зато су они били постројени сасвим позади, да се коњица не би поплашила.

88) Команданти коњице били су Датисови синови Армамитра и Титеј. А Фарнух, који је са њима био трећи командант коњице, разболео се и остао у Сарду. Десила му се, наиме, изненада несрећа баш кад су полазили из Сарда. Док је јахао на коњу, дотрчало је неко псето под ноге коњу, па се коњ, који то није видео, јако поплаши, пропне се и збаци Фарнуха, а овај падне и удари му крв на уста и болест се претвори у сушицу. А са коњем су сместа урадили како је он у почетку наредио. Слуге су га, наиме, одвеле на место где је збацио господара и одсекле му ноге до колена. И тако је Фарнух био ослобођен свог врховног заповедништва.

Флота и њени заповедници

89) Број тријера, међутим, износио је хиљаду две стотине и седам, а дали су их ови народи: Феничани са Палестинским Сирцима три стотине; а били су овако опремљени: на главама су имали кациге које су биле скоро исто израђене као и оне код Хелена, а на себи су имали ланене оклопе, па штитове без обода и копља за бацање. Ови Феничани су у давнини становали, како сами причају, на Еритрејском мору, а оданде су преко Сирије дошли и населили се на морској обали. Тај предео Сирије и цео простор до Египта називао се Палестина. Египћани су били дошли са двеста бродова. Они су на глави имали плетене шлемове, трбушасте штитове са великим ободом, па копља за поморску борбу и велике топузине. Већина их је носила оклоп, а имали су и дугачке сабље.

90) Ови су били овако опремљени, а Кипрани су дали сто педесет бродова и били су овако опремљени. Њихови краљеви обавијали су чалме око главе, а остали су имали на себи хаљине, док им је остала опрема била као хеленска. Они су се делили на ова племена: на оне са Саламине и из Атине, на оне из Аркадије, на друге са Китна, на неке опет из Феникије и на неке из Етиопије, како то причају сами становници Кипра.

91) Киличани су дали сто бродова. Ови су пак носили на глави своје домаће шлемове и имали су лаке штитове направљене од длакаве волујске коже, а обучени су били у дуге вунене хаљине. Сваки је имао по два копља за бацање и један мач који је био сличне израде као и египатски мачеви. У давнини они су се називали Хипахејци, а ово су име добили по Агенорову сину Килику из Феникије. Памфиљани су довели тридесет бродова, а били су наоружани хеленским оружјем. Памфиљани су потомци оних Хелена који су се на повратку из Троје расули заједно са Амфилохом и Калхантом.

92) Ликијци су довели педесет бродова и носили су оклопе и доколенице, а имали су лукове од дреновине, стреле од трске без пера и копља за бацање. Преко рамена су носили козје коже, а на глави шешире са перјаницама око њих, а уз то су имали ножеве и криве мачеве. Ликијци су пореклом са Крете и некада су се звали Термили, а добили су име по Пандионову сину Лику из Атине.

93) Азијски Дорци су довели тридесет бродова, а наоружани су били хеленским оружјем и били су пореклом са Пелопонеза. Карци су дошли са седамдесет бродова и били су у свему исто опремљени као Хелени, само су имали криве мачеве и ножеве. У првој сам књизи већ рекао како су се они раније звали.

94) Јонци су дошли са сто бродова, а били су опремљени исто као и Хелени. Док су Јонци становали на Пелопонезу, у покрајини која се сад зове Ахеја, и то пре доласка Данаја и Ксуга на Пелопонез, звали су се, по причању самих Хелена, Егијалијски Пелазги, а име Јонци добили су по Ксутову сину Јону.

95) Становници острва довели су седамнаест бродова и били су наоружани као и Хелени. И то је пелашки народ, а касније су добили име Јонци из истих разлога из којих и Јонци, становници

дванаест градова који су били пореклом из Атине. Еолци су послали шездесет бродова и били су наоружани исто као и Хелени, а, по причању Хелена, и они су се некада звали Пелазги. Сви остали Хелеспонћани, изузев становника Абида (јер је становницима Абида краљ био наредио да остану у својој земљи и чувају мост), сви, дакле, који су учествовали у рату дали су сто бродова и били су опремљени исто као и Хелени. Они су пак јонски и дорски колонисти.

96) На свим бродовима, међутим, посаду су сачињавали Персијанци, Међани и Саке. Најбрже бродове од свих дали су Феничани, и то они из Сидона. Сви ти народи, па и они који су служили у копненој војсци, имали су своје домаће команданте, које не спомињем (јер само причање то не захтева). И колико год је сваки поједини имао градова, толико је било и команданата, али командантима појединих народа није признавано њихово достојанство. Они у војсци нису имали положај команданата, него су служили као и други робови. Ја сам већ споменуо врховне команданте војске и команданте појединих народа, уколико је реч о Персијанцима.

97) Флотом су командовали ови: Ариабигно, син Даријев, Прексасп, син Аспантинов, Мегабаз, син Мегабатов и Ахемен, син Даријев; а јонском и карском флотом командовао је Ариабигно, син Дарија и Гобријеве кћери. Египћанима је руководио Ахемен, Ксерксов рођени брат, и ова двојица, Ариабигно и Ахемен, заповедала су целом осталом војском. Број бродова са три весла и оних са педесет весала, малих теретних лађа и лаких бродова за коње износио је у свему три хиљаде.

98) Од оних који су били на бродовима, одмах после врховних команданата ови су били најпознатији: Тетрамнест, Анизов син, из Сидона, Матен, син Сириомов, из Тира, па Мербал, Агбалов син, из Арада, па Киличанин Сијенезије, син Ороедонтов, па Киберније, Косикин син, из Лиқије, па Горго, Херзијев син, па Тимонакт, син Тимагорин, оба са Кипра, па Карани: Хистијеј, син Тимнов, па Пигрет, син Хиселдомов, и Дамазитим, син Кандаулов.

99) Није нужно да помињем друге, ниже команданте, али ћу нарочито да споменем Артемизију, јер ме је учешће те жене у рату против Хеладе нарочито задивило. Она је после смрти свога мужа сама владала, те, иако је имала младог сина, добровољно и храбро је пошла у рат, од беса и јунаштва, иако није морала. Име јој је било Артемизија и била је кћи Лигдамова. По оцу је била из Халикарнаса, а по мајци са Крете. Предводила је Халикарнашане, па становнике Коса, па Нисиријце и Калиднијце, и довела је пет лађа. Њени су бродови, после сидонских, били најбољи и најлепши, а она је од свих савезника давала краљу најбоље савете. Поменуо сам већ да је она управљала тим градовима, а хоћу још да напоменем и то да су становници тих градова били Дорци, Халикарнашани из Трезене, а остали воде порекло из Епидаура. Толико о војним снагама на мору.

Ксерксе врши војну смотру

100) Кад је војска била избројана и постројена, Ксерксе зажели да прође кроз њу и да изврши смотру. Он затим то и учини, па на колима пође од народа до народа и о свему се почне распитивати, а писари су све бележили, док није прошао с краја на крај целу војску, коњицу и пешадију. Кад је с тим био готов, и кад су бродови поново спуштени у море, тада Ксерксе сиђе са кола и укрца се на једну сидонску лађу, где седне под један златни шатор, те се провезе поред кљунова свих бродова, распитујући се о свему и бележећи све као код копнене војске.

Заповедници лађа су се усидрили на око четири плетра од обале, па су кљунове лађа окренули према копну и поравнали их, а посаду су наоружали као за борбу. Он је пак пловио између кљунова лађа и обале и тако вршио смотру.

Договор са Демаратом

101) А кад је на лађи прошао поред њих и кад је изишао из лађе, пошаље он по Демарата, Аристонова сина, који је са њим пошао у рат против Хеладе; позвавши га, дакле, рече му ово:

"Демарате, радо бих хтео сада да те нешто запитам. Колико сам чуо од тебе и од других Хелена са којима сам разговарао, ти си Хелен из највеће и најјаче државе. Реци ми, дакле, сада да ли ће Хелени имати смелости да дигну руку против мене. Нису, наиме, по мом мишљењу, они дорасли да се боре са мном, па ни онда кад би се ујединили сви Хелени и сви народи који станују на западу, а камоли овако разједињени. Хтео бих, дакле, радо да чујем шта ти о томе мислиш."

Овај постави такво питање, а Демарат му одговори:

"Краљу, да ли да ти кажем истину или да кажем оно што ће ти се допасти?"

Овај му рече да само говори истину, па му обећа да ће са њим исто тако добро поступати као и раније.

102) Чим је Демарат то чуо, он рече ово:

"Краљу, кад тражиш од мене да ти кажем праву истину, ја ћу ти је и рећи, да ме не би касније ухватио у лажи. У Хелади је увек владало сиромаштво, али су они, захваљујући својој мудрости и строгим законима, стекли врлину помоћу које се Хелада брани од сиромаштва и ропства. Свака част свим Хеленима који станују око оних из дорских покрајина, али нећу о њима свима да ти говорим, него ћу ти рећи за Спартанце да они никада неће пристати на то да, на твој захтев, гурну Хеладу у ропство; напротив, они ће ти изаћи на мегдан, макар да цела остала Хелада пређе на твоју страну. А што се тиче броја, не питај колико треба да их буде па да би били у стању то да учине. Ако се деси да их свега једна хиљада крене у рат, па чак и мање њих, или можда и нешто више, они ће ти изаћи на мегдан."

103) Чувши то, Ксерксе се насмеја и рече:

"Како, Демарате, можеш само тако нешто да кажеш да ће једна хиљада људи примити борбу са оволиком војском. Реци ми, молим те, кад кажеш да си био краљ тога народа, да ли би пристао да се овог тренутка бориш против десет људи? Ако је код вас, дакле, такав закон као што ти тврдиш, онда би било сасвим природно да ти, као њихов краљ, према вашим законима, изађеш двоструко већем броју људи на мегдан. Ако је, наиме, сваки од њих кадар да се бори са десеторицом мојих војника, мислим да би ти требао да се бориш са двадесеторицом. И тек у том случају би било истина оно што си рекао. Ако су пак и дни тако велики као што си ти и сви они Хелени који су долазили да са мном разговарају, па се ипак толико хвалите, пази да ово причање не испадне као празно наклапање. Хајде, погледај право истини у очи! Како може једна хиљада, или чак и десет, па и педесет хиљада, а који сви раде на своју руку и немају једног заповедника, да се супротставе толикој војсци? Та има нас више него једна хиљада на једног, па кад би их било и пет хиљада војника! Кад би, наиме, имали једног заповедника, као што га ми имамо, то би некако и ишло, јер би га се бојали и уложили би натчовечанске напоре, па би и у малом броју, присиљени бичевима, ударали на бројно надмоћну војску. А докле год су сами своји господари, неће бити у стању да тако нешто ураде. А ја сам чак чврсто убеђен да би Хелени тешко могли да се боре са Персијанцима и у случају да су бројно једнаки. Али и код нас има тога о чему ти говориш, додуше не тако много, али се нађе ипак понеки. Има, наиме, у мојој гарди Персијанаца од којих је сваки спреман да се истовремено бори и против три Хелена. Зато ти тако и брбљаш што ниси имао прилике да се у то увериш."

104) Демарат му на то одговори:

"Краљу, одмах сам знао да ти се неће допасти ако будем рекао истину. Пошто си ме натерао да ти кажем голу истину, ја сам ти, у вези са Спартанцима, баш тако и рекао. И сам најбоље знаш да имам мало разлога да сада навиијам за њих, јер су ми одузели и част и достојанство које ми припада по праву наслеђа, прогнали ме из домовине и направили од мене бескућника, док ме је, напротив, твој отац великодушно примио, дао ми кућу и могућност да живим. Свакако да не би приличило паметном човеку да презре указана добротинства, него, напротив, да их у највећој мери поштује.

Не тврдим да сам у стању да се борим не само са десет или са два, него не бих добровољно пристао да изађем на двобој ни једном једином човеку. А кад би дошло до нужде и кад би ме подстакла нека велика утакмица да се борим, најрадије бих се од свих борио са једним од оних који кажу да би се сваки од њих сам могао да бори против три Хелена. Такви су и Спартанци. У појединачним борбама они нису ништа гори него остали људи, али кад се боре у групама, онда су најјачи на свету. Они су, додуше, слободни, али ипак не у сваком погледу. Њихов врховни заповедник, наиме, јесте закон и њега се они више боје него твоји поданици тебе. Све што закон заповеда, они то безусловно извршују. И он им увек заповеда једно те исто: да не смеју бежати из борбе ни од надмоћног непријатеља, него да морају остати у борби и победити или умрети. Ако то сматраш за празно брбљање, ја ћу онда убудуће да ћутим; а сада сам ово рекао зато што сам био присиљен да говорим. Желим ти, краљу, да буде све по твојој вољи'.

Награђивање Маскама и Бога. Полазак из Дориска

105) Овај му тако одговори, а Ксерксе почне да се смеје и нимало се не наљути на њега, него га љубазно отпусти. После разговора са њим Ксерксе постави у овом Дориску за сатрапа Маскама, сина Мегадостејева, а разреши дужности оног намесника кога је био поставио Дарије, па онда поведе војску кроз Тракију на Хелладу.

106) Оставио је Маскама који је био такав човек да му је једином стално слао поклоне, јер је био бољи од свих које су и он и Дарије постављали за сатрапе, а слао му их је сваке године: исто тако и Ксерксов син, Артаксерксе, шаље још и данас поклоне Маскамовим потомцима. Већ је, наиме, и пре овога похода и у Тракији и на Хелеспонту било оваквих намесника. Сви су они пак, и они у Тракији и они на Хелеспонту, осим овог у Дориску, после овог похода пали Хеленима у руке. А овог у Дориску, Маскама, нису никако могли да уклоне, иако су то често покушавали. Због тога му персијски краљ и шаље увек поклоне.

107) Краљ Ксерксе је сматрао да ниједан од оних које су Хелени протерали није био честит човек, осим једног јединог Бога из Ејона. Њега је краљ хвалио без престанка, па је и после његове смрти његовим синовима, који су остали у Персији, указивао највеће поштовање. А Бог је и заслужио тако велику похвалу. Кад су, наиме, овога опседали Атињани и Милтијадов син Кимон, па кад му је овај понудио да изађе из града и да склопе примирје, те да се овај врати у Азију, он на то није хтео да пристане да не би краљ помислио да је то учинио из кукавичлука да би само спасао свој живот, него је издржао у борби до краја. Кад му је у тврђави већ било нестало хране, он садене велику ломачу, па закоље децу, жене, иноче и робове и баци их све у ватру. После тога баци све злато и сребро које се налазило у граду у Стримон, па кад је све то урадио, скочи и сам у ватру. Због тога је он и заслужио да га и до данас Персијанци славе и њиме се поносе.

108) Из Дориска, дакле, пошао је Ксерксе на Хелладу, па је присилио све народе на које је наилазио да му се прикључе. Све, наиме, земље до Тесалије, као што сам већ раније објаснио, признавале су његову врховну власт и плаћале му данак, јер их је био већ Мегабаз покорио, а касније и Мардоније. Идући из Дориска, прво је прошао поред самотрачких тврђава, а најзападнија од њих био је град који се звао Месамбрија. Поред њега налазио се таски град Стрима, а средином земљишта између њих тече река Лис, која тада није имала довољно воде за Ксерксову војску, него је била пресушила. Та се земља некада звала Галајска, а сада се зове Бријантска. Она је, дакле, према најверодостојнијим подацима, припадала Киконцима.

Пут до Аканга

109) Прешавши преко пресахлог корита реке Лиса, прошао је поред ових хеленских градова: Мароније, Дикеје и Абдере. Прошао је поред њих и дошао на ова чувена језера: Измаридско, које се налази између Мароније и Стрима, и Бистонидско, код Дикеје, у које се уливају две реке,

Трауос и Компсат. А код Абдере није Ксерксе наишао ни на једно познато језеро, него само на ушће реке Неста у море. После ових покрајина прође он поред таских градова у унутрашњости копна. Поред једног од њих налази се једно језеро које је било богато рибом и јако слано, а обим му је износио отприлике тридесет стадија. Из њега је попила сву воду сама стока коју су тамо појили. Тај се град звао Пистир.

110) Пролазећи, остави он ове приморске хеленске градове са леве стране. А ово су била трачка племена кроз чију је земљу пролазио: Пети, Киконци, Бистонци, Сапејци, Дерсејци, Едонци и Сатре. И од њих су сви који су становали на морској обали пошли са њим у рат у саставу морнарице, а народи из унутрашњости, које сам споменуо, морали су да се прикључе копненој војсци, и то сви сем Сатра.

111) Сатре пак, колико је мени познато, нису никад признавале ничију власт, него су једини од Трачана који и до данас живе слободно. Живе, наиме, на високим планинама које су обрасле густим шумама и покривене су снегом, и одлични су ратници. То су они исти који су основали Дионисово пророчиште. То пророчиште се налази на највишим планинама и у њему свештеничку дужност врши сатрејски род Беси, а врховна свештеница објављује двосмислена пророчанства, као и она у Делфима, и ни у чему се не разликује од овога.

112) Прошавши кроз поменути предео, прође Ксерксе после тога поред две пијеријске тврђаве од којих се једна звала Фагрет, а друга Пергам.

И ту га је пут водио баш поред самих зидова тврђава, оставивши на десној страни велику и стрму планину Пангеј, у којој се налазе златни и сребрни рудници, а где станују Пијеријци, Одоманти и првенствено Сатре.

113) А прошао је и поред Пеонаца, Добера и Пеопла, који станују на северу од Пангеја, па се упутио на запад све док није дошао до реке Стримона и у град Ејон, где је владао и био још у животу Бог, кога сам малопре споменуо. А овај предео око планине Пангеја назива се Филида и пружа се према западу све до реке Ангита, која се улива у Стримон, а према југу се пружа тај предео до самог Стримона коме су маги, да би га умилостивили, заклали и принели на жртву беле коње.

114) Умиравши реку овим и још многим другим враџбинама, прелазила је војска код "Девет путева" у Едонији преко мостова које су тамо били затекли на Стримону. Кад су сазнали да се овај предео звао "Девет путева", Персијанци ухвате девет тамошњих дечака и девет девојака и живе их ту закопају. Закопавање пак живих људи је персијски обичај, а чуо сам да је Ксерксова жена Амистрија, кад је остарела, наредила да се закопа двапут по седам персијских дечака из угледних персијских породица, а закопала их је зато да би се захвалила богу за кога се каже да влада у подземном свету.

115) Кад је војска кренула са Стримона, прошла је у правцу запада морском обалом поред хеленског града Аргила. Овај предео и сав предео на северу од њега назива се Бизалтија. Одатле крене и, оставивши са леве стране Посидејски залив, прође кроз такозвану Силејску долину, па прође поред хеленског града Стагира и дође у Акант. А повео је са собом у рат и ове и оне око Пангеја, те је сваки народ, исто онако као и они које сам раније споменуо, морао да се прикључи војсци: они са обале флоти, а они даље од морске обале копненој војсци. А овај исти пут којим је Ксерксе провео војску Трачани не прекопавају нити засејавају, него га поштују као неку светињу, све до мог времена.

116) А чим је Ксерксе стигао у Акант, објави становницима тога града да је са њима склопио савез и пријатељство, па им да на поклон медско одело и похвали их кад је видео да се добровољно јављају за рат и кад је чуо за канал.

117) Док се Ксерксе задржавао у Аканту, деси: се случајно да се разболи и умре главни руководиоца радова на копању канала, Артахеј, који је уживао велик углед код Ксеркса и био из породице Ахеменида. Он је био највиши човек у Персији (био је, наиме, висок, без четири цола, пет краљевских лактова) и имао је најјачи глас на свету. Ксерксе га је зато јако жалио, па је наредио да се најлепше опреми и сахрани. Надгробну хумку подигла му је цела војска. Овом Артахеју приносе становници Аканта, по наређењу пророчишта, жртве и поштују га као свог хероја и у молитвама спомињу његово име.

Како се војска хранила. Од Аканта до Терме

118) Краљ Ксерксе се, дакле, јако ражалостио кад је Артахеј умро. А они Хелени који су примили и частили Ксеркса и његову војску дошли су у велику невољу тако да су побегли од својих кућа. Становнике Таса, на пример, кад су због својих градова у унутрашњости примили и хранили Ксерксову војску, коштало је то, бар по тврђењу Антипатра, сина Оргејева, једног од најугледнијих људи код њих, који је био изабран за тај посао, четири стотине талената сребра.

119) Скоро исте толике рачуне направиле су и власти у другим градовима. Ручак за војску, до кога се много држало и који је много раније наручен, био је отприлике овакав. Чим су сазнали да су гласници донели наређења, одмах су разделили храну међу грађане и сви грађани су самлели пшеничног и јечменог брашна за више месеци. Исто тако су набављали и товили најбољу стоку, па су за дочек војске хранили копнене и водене птице у кавезима и по барама. Затим правили су златне и сребрне чаше, шоље и свакојако посуђе за сто. Ово су израђивали за краља и за оне који су јели за његовим столом, док им је за осталу војску било наређено само да спреме храну. Кад би војска наишла, већ раније је био спремљен један шатор у коме би се настанио сам Ксерксе, док је остала војска боравила под ведрим небом. А кад би дошло време да се руча, домаћини би имали пуне руке посла. Ови под шатором, кад би се добро најели, преноће ту једну ноћ, па идућег дана раставе шатор, покупе све посуђе и продужују са маршем даље, а не остављају иза себе ништа, него све носе са собом.

120) Изгледа, дакле, да је Мегаклеонт из Абдере добро рекао кад је Абдерићанима саветовао да сви са својим женама оду у своје храмове и да тамо траже заштиту од богова и да их замоле да их сачувају од половине будућих невоља, а да им у вези са прошлим невољама захвале што краљ Ксерксе није имао обичај да једе двапут дневно. Да им је Ксерксе наредио да му на сличан начин спреме и доручак, Абдерићанима не би ништа друго преостало него или да Ксеркса уопште не дочекају кад буде долазио, или, ако би га дочекали, да буду најнемилосрдније уништени.

121) Ови пак, иако им је било тешко, ипак изврше оно што им је било наређено, а Ксерксе пошаље флоту из Аканта и нареди командантима да га флота сачека у Терми. Град Терма се пак налази у Термејском заливу, по ком је и залив добио своје име. Чуо је, наиме, да је туда најкраћи пут. Од Дориска до Аканта војска се кретала у оваквом поретку: Ксерксе је поделио целу копнену војску на три дела и једном делу је наредио да се крепе по самој морској обали, поред флоте. Команду над тим делом војске имали су Мардоније и Мазист. Друга трећина војске морала је да се креће кроз унутрашњост копна и њу су предводили Тритантехмо и Гергит. А трећи део, са којим се кретао и сам Ксерксе, ишао је на средини између прва два дела, а предводили су га Смердомен и Мегабиз.

122) И флота, кад јој је Ксерксе дозволио да крене, прво прође кроз канал који је на Атосу био ископан, а који се пружао у залив у коме се налазе градови: Аса, Пилор, Синг и Сарга, а одатле, пошто је у војску узео и грађане тих градова, отплови у правцу Термејског залива, а обиђе око Рта Ампела код Тороне и прође поред ових хеленских градова: Тороне, Галепса, Сермиле, Мекиберне и Олинга, одакле је узео и бродове и људе за војску. Ова земља зове се Ситонија.

123) Ксерксова флота дође од Рта Ампела право до Рта Канастреја у пределу Палене, који најдубље задире у море, и ту узме лађе и људство за војску из Потидеје, Афитија, Неје, Еге, Терамба, Скионе, Менде и Сане. То су, наиме, градови који се сада налазе у Палени, која се некада звала Флегра. Прошавши и поред ове земље, отплови у земљу у коју је било раније одређено, али претходно покупи људе из градова за војску, и то људство из градова који су се граничили са Паленом, а који се налазе близу самог Термејског залива. Ти градови су се звали: Липакса, Комбрија, Лисе, Гигон, Кампса, Смила и Енија. Покрајина у којој се они налазе зове се све до мог времена Кросеја. Из Еније, коју сам набрајајући градове последњу споменуо, већ на самом изласку из ње, флота је заплвила у сам Термејски залив и у земљу Мигдонију, па је доплвила у раније поменути Терму, у град Синд и у Халестру, на реци Аксију, који се налази на граници између Мигдоније и Ботијеиде, на чијем се уском земљишту крај мора налазе градови Ихна и Пела.

124) Ту на реци Аксију и код града Терме и градова који се налазе између њих флота се усидрила и очекиваше краља. Ксерксе пак с копненом војском крене из Аканта преким путем преко копна, с намером да дође у Терму. Прошао је кроз Пеонију и Крестонију и дошао на реку Хидор, која извире у Крестонији и тече кроз средину Мигдоније и улива се у море поред мочвара у близини Аксија.

125) Док је туда путовао, нападну му лавови на камиле које су носиле храну. Изашавши, наиме, ноћу и напустивши своја скровишта, лавови нису дирали ништа друго, ни стоку ни људе, него су поклали само камиле. То ме јако чуди, и не могу да објасним шта је натерало лавове да ништа друго не дирају него да нападну само на камиле, пошто ту животињу нису раније јели и никад је нису ни видели.

126) У тим пределима има много лавова и дивљих бикова чији огромни рогови доспевају чак у Хеладу. Границе предела у којима живе лавови јесу река Нест, која тече кроз Абдери, и река Ахелој, која тече кроз Акарнанију. Источно од реке Неста нигде се у Европи не може видети лав, а исто тако ни на осталом делу копна западно од Ахелоја; појављују се само у пределу између ових двеју река..

Логоровање у Терми

127) Кад је Ксерксе дошао у Терму, смести онде војску у логор. Војнички логор је обухватио сав онај простор поред мора почев од града Терме и Мигдоније, па све до река Лидија и Халиакмона, који се спајају у једну реку и чине границу између Ботијеиде и македонске земље. У том су, дакле, пределу варвари логоровали, а од поменутих река једино у Хидору, који тече из Крестоније, није било довољно воде за пиће војсци, јер је био пресушио.

128) Кад је Ксерксе из Терме видео тесалске планине, Олимп и Осу, како се дижу чак у облаке, и кад је чуо да се у средини између њих налази једна стрма клисура, кроз коју тече Пенеј, и да туда води пут за Тесалију, обузме га жеља да се одвезе лађом и да разгледа ушће Пенеја; хтео је, наиме, да поведе копнену војску путем који се налази дубље у унутрашњости, а који води кроз Горњу Македонију у земљу Перхеба, поред града Гона. Сазнао је, наиме, да је туда најсигурније. И што је зажелео, то је и учинио. Укрца се на једну сидонску лађу, на којој се он увек возио кад год је хтео да обави такав посао, па да знак и осталим бродовима да исплове на пучину, а копнену војску остави на том месту. Кад је дошао на ушће Пенеја и разгледао га, био је необично изненађен. Позове к себи пуговође и запита их да ли се Пенејево корито може променити и река другим путем спровести у море.

129) Постоји једна прича по којој је Тесалија некада била једно језеро које је било са свих страна опкољено високим планинама. Са истока, наиме, затварале су је планине Пелион и Оса, чија су подножја спојена, са севера Олимп, са запада Пинд, а с југа и у правцу јужног ветра Отрис; а у

средини између поменутих планина Тесалија је једна котлина. Стога се у њу, дакле, и сливају многе реке, а пет међу њима су најчувеније: Пенеј, Апидан, Онохон, Енипеј и Памис. Све се поменуте реке, које теку из планина нанизаних око Тесалије и имају своја имена, спајају доле у равници у једну реку, којом отичу у море кроз једну уску и стрму клисуру. Одмах на том месту где су се сјединиле река има име Пенеј, а друге губе своја имена. Прича се да некада у давним временима није било те клисуре ни ушћа, него су постојале само ове реке и Бебеидско језеро, али се нису звале као данас, а текле су исто као и данас, па су од целе Тесалије биле направиле језеро. Сами Тесалци тврде да је Посидон направио клисуру кроз коју протиче Пенеј, и они имају потпуно право. Ко год, на име, верује да Посидон тресе земљом и да су клисуре које су настале услед земљотреса дело овога бога, тај ће сигурно, кад види ову клисуру, рећи да је то Посидоново дело. И ја мислим да је ова пукотина између планина настала услед земљотреса.

130) На Ксерксово питање да ли Пенеј може на другом месту да се улива у море, путовође му, пошто су били тачно обавештени о томе, одговоре:

"Краљу, ова река нема другог ушћа у море до овог, јер је цела Тесалија опкољена планинама."

А прича се да је Ксерксе на то рекао:

"Тесалци су мудри људи, па су се због тога још раније обезбедили, јер су добро знали, између осталог, и то да им се земља може брзо и лако освојити. Потребно је само учинити да се река разлије по њиховој земљи тиме што би се подигао насип у клисури кроз коју тече корито реке и променио ток реке, те би цела Тесалија до самих планина била потопљена."

Тиме је мислио на Алеуаде, који су били Тесалци и који су први од Хелена признали власт персијског краља и понудили му, како је Ксерксе мислио, пријатељство у име целог народа. Рекавши то и разгледавши клисуру, врати се у Терму.

Гласници се враћају из Хеладе. Талтибијев гнев

131) После тога остане он изван број дана у околини Пијерије, јер је једна трећина војске морала да крчи пут кроз македонске планине да би туда цела војска могла да прође у Перхебију. А неки гласници, који су били послати у Хеладу да траже земљу и воду, вратили су се празних руку, док су други донели земљу и воду.

132) Они који су дали земљу и воду били су: Тесалци, Долопљани, Енијанци, Перхеби, Локрани, Магнежани, Малијци, Ахејци из Фтије, па Тебанци и остали Беоћани, осим Платејаца и Теспљана. Насупрот овима, Хелени који су решили да се боре против варвара положе заклетву. Ова заклетва гласила је овако: да ће сви Хелени који су били довољно снажни, а ипак су се без нужде предали Ксерксу, морати да буду предати као десети део ратног плена богу у Делфима. Ето, таква је била хеленска заклетва.

133) У Атину и Спарту Ксерксе није слао гласнике да траже земљу и воду, зато што су раније Атињани, кад им је Дарије послао гласнике са истим захтевом, бацили гласнике у један бездан, а Спартанци су их били бацили у бунар и препоручили им да из бунара однесу краљу земљу и воду. Ето, због тога им Ксерксе није слао гласнике да траже земљу и воду. Какве су све непријатности имали Атињани што су тако поступили са гласницима, нисам у стању да кажем ништа друго, сем да су им и земља и град били опустошени. Мислим, међутим, да се ни то није десило баш због тога.

134) На Спартанце се излио гњев Талтибија, Агамемнонова гласника. У Спарти, на име, постоји Талтибијев храм, а постоје и потомци Талтибијеви, звани Талтибијади, који су имали част да у Спарти врше све гласничке дужности. И од оног догађаја (тј. од бацања гласника у бунар) нису никад могла да се покажу повољна знамења за време приношења жртава. То им се пак дуго

времена дешавало. А то је Спартанце јако забрињавало и задавало им је много мука, па су често, кад би се састала скупштина, објављивали овакав позив:

"Који би од Спартанаца био спреман да добровољно умре за Спарту?"

И добровољно се јаве Сперхије, син Анеристов, и Булије, син Николајев, најотменији и најбогатији Спартанци, да даду одштету Ксерксу за убиство Даријевих гласника у Спарти. И Спартанци их пошаљу у Медију да тамо оставе свој живот.

Сперхије и Булије

135) Подвиг ових људи свакако је достојан дивљења, а поред тога и ове речи. Кад су, наиме, путовали у Сузу, дођу они Хидарну. А Хидарно је био пореклом Персијанац и командант свих трупа на малоазијској обали. Овај их љубазно прими, па их за време ручка запита:

"Људи из Спарте, што избегавате да ступите у пријатељство са краљем? Ако погледате мене и оно што ја имам, онда, наиме, видите колико краљ уме да цени честите људе. Исто тако и ви, кад бисте се предали краљу (јер и вас краљ сматра честитим људима), сваки би од вас, по милости краља, владао у неком крају Хеладе."

На то му ови одговоре:

"Хидарно, савет који си нам дао није и за нас толико важан. Ти нам, наиме, саветујеш само оно што си сам искусио, а друго ти је непознато. Ти знаш, наиме, само за ропство, а слободу ниси никада ни окусио и не знаш да ли је она слатка или не. Да си је, наиме, окусио не би нам саветовао да се за њу боримо само копљима, него и секирама."

136) Тако су они одговорили Хидарну. А кад су одатле отишли у Сузу и изашли пред краља, прво су одбили да му се поклоне до земље кад су им и краљеви пратиоци наредили и хтели да их присиле да то учине, па су рекли да то неће никад учинити, макар их они силом поставили на главу. Рекли су, наиме, да код њих не постоји такав обичај да се човеку до земље клањају и да они нису због тога дошли. А онда, кад су то одбили, обрате им се поново овим речима:

"Медски краљу, Спартанци су нас послали као накнаду за оне убијене гласнике у Спарти."

Кад су му то рекли, Ксерксе им великодушно саопшти да се Спартанцима неће десити оно што се десило гласницима у Спарти. Они су, наиме, тиме што су убили гласнике, прекршили међународне законе и он им то јако замера, али, он сам неће то исто да учини нити ће их убити да би се Спартанци тиме ослободили кривице.

137) И чим су Спартанци тако поступили, одмах је престао Талтибијев гнев, иако су се и Сперхије и Булије вратили у Спарту. Али после дужег времена гнев се опет пробудио, како кажу Спартанци, за време рата између Атињана и Спартанаца. То ми у овом случају изгледа јако чудновато. То, наиме, што се Талтибијев гнев излио на гласнике и није престао пре него што је умирен, сасвим је разумљиво и правилно; али то да се сручио на синове оних који су због тог гнева ишли код персијског краља, на Николаја, сина Булијева и на Анериста, сина Сперхијева, који је запловио с теретном лађом пуном људи и заузео село Халију у Тиринту, јасно ми је да је то било по вољи неког божанства. Њих су Спартанци послали као гласнике у Азију, па их је издао Ситалк, син трачког краља Тереја, и Нимфодор, син Питеја из Абдере, па су ухваћени код Бизанта на Хелеспонту, и одведени у Атику, где су их Атињани погубили, а са њима је био и Аристеја, Адимантов син, из Коринта. То се десило много година после Ксерксова похода, а сада да се вратим на ранију причу.

138) Овај је краљев поход предузет под изговором да се тобоже води против Атине, а био је, у ствари, уперен против целе Хеладе. То су Хелени одавно знали, али нису сви једнако поступили. Наиме, једни од њих, који су персијском краљу дали земљу и воду, били су сигурни у то да им варвари неће учинити никакве непријатности, а друге, који му нису хтели да даду земљу и воду, обузме велики страх, пошто у Хелади није било довољно бродова за борбу против нападача и што многи нису били расположени за борбу, него су добровољно прешли на страну Персијанаца.

Заслуге Атињана за слободу Хеладе

139) Морам да изразим једно мишљење које многим неће бити по вољи, али се ја ипак нећу устезати да кажем истину, или како се то барем мени тако чини. Да су се, наиме, Атињани из страха пред опасношћу повукли из своје земље, или да су се, не повукавши се, предали Ксерксу, не би нико ни покушао да се на мору супротстави краљу. А да се Ксерксу нико није супротставио на мору, ево шта би се сигурно десило и на копну. Чак да су становници Пелопонеза подигли још толико заштитних зидова на Истму, били би Спартанци издати, не зато што би њихови савезници то хтели, него зато што би морали, јер би им варварска флота заузела градове, и Спартанци би остали усамљени, па би се сами херојски борили и славно изгинули. Или би им се то десило, или би, видевши претходно да су се сви остали Хелени предали Персијанцима, склопили са Ксерксом неки споразум. И тако би и у једном и у другом случају Хелада потпала под Персијанце. Не могу, наиме, да разумем од какве би користи били зидови на Истму да је краљ загосподарио морем. А овако је сигурно да није нимало погрешно онај који је рекао да су Атињани спасли Хеладу.

Овако, наиме, кога су се они од ова два задатка латили, тај је био судбоносан и одлучан за победу. Својом одлуком да Хелада остане и даље слободна, они су охрабрили и све остале Хелене који нису признали персијску власт, па су божијом помоћу натерали краља и у бекство. Нису их натерали ни застрашујућа пророчанства, која су долазила из Делфа, да их послушају и да се повуку из Хеладе, него су остали и издржали борбу са непријатељем који је напао на њихову земљу.

140) Атињани су, наиме, били послали изасланике у Делфе да питају бога за савет. Кад су изасланици пред светиштем извршили уобичајене обреде, и кад су ушли у храм и сели, објавила им је Питија, која се звала Аристоника, ово пророчанство:

"Бедници, а што седите? Бежите на крај света!
Остав'те домове ваше и брежуљке округлог града!
Јвр му ни глава читава, ни тело остати неће,
Нит'ће му ноге младе, ни руке нит' ишта поштедет,
Него ће скршит јадно; јер ће се сручити све:
И ватра и строги Арес на сиријским колима седећ,
И многе градове красне, а и ваш уништит он ће;
О божје храмове многе неситом огњу даће.
А зној их облива сада, богове што стоје овде,
Дрхтећ од страха силног, а с високих кровова доле
Слива се црна крв, на будуће невоље слугећ.
Чист'те се сад из храма и на невоље спремни буд'те!"

141) Кад су атински изасланици то чули, јако су се забринули. А кад су већ били пали у очајање због несреће која им је предсказана, саветује им Андробулов син Тимон, најугледнији човек у Делфима, да узму маслинове гранчице и да се поново обрате пророчишту за савет и да траже заштиту. Кад су га Атињани послушали и изјавили:

"Господе, смилуј се на ове гранчице с којима смо ти дошли и прореци нам нешто боље о нашој отаџбини; у противном случају нећемо отићи из храма, него ћемо ту остати док не умремо."
Кад су то изјавили, свештеница им објави друго пророчанство које гласи:

"Олимпијског ни Палада не може умилостивит Зевса,
Молећи њега многим и речима и мудрошћу силом;
А теби опет ћу рећи неумољиве и челичне речи:
Враг ће освојит земљу, што од Кекропских стена оних
До Китерона божанског клисуре, онде између лежи.
Ал' премудри Зевс је саздо Тритогенејски дрвени зид,

Једини што освојит се не мож', за заштиту деци и теби.
Никако немој да чекаш коњице ни пешака налет,
Ни с копна велику војску, већ му окрени леђа,
А прилика биће једном да и с лица сусретнеш њега.
О Саламино света! Ждераћеш женама децу
Било кад жито се сеје или кад жање се оно!"

142) Изгледало им је, наиме, а тако је у ствари и било, да је овај одговор повољнији од пређашњег, те га запишу и отпугују у Атину. Кад су се гласници вратили и саопштили народу, поцепала су се мишљења о томе како треба протумачити пророчанство, па су, између осталих, постојала ова два супротна тумачења: неки од старијих су мислили да им бог прориче да тврђава у Атини неће бити освојена, јер је она некад била ограђена живицом. Ови су мислили да су дрвени зидови у ствари та живица. Други опет су били мишљења да је бог тиме мислио на бродове, и предлагали су да оставе све друго и да се свим силама даду на опремање бродова. А ове пак који су сматрали да су бродови тај дрвени зид доводила су у забуну последња два Питијина стиха:

"О Саламино света! Ждераћеш женама децу;
Било кад жито се сеје или кад жање се оно."

И ти стихови су утицали да је одбачено мишљење оних који су сматрали да су бродови онај дрвени зид, пошто су тумачи пророчанства те стихове протумачили тако као да ће Атињани бити побеђени код Саламине ако се упусте у поморску битку.

Темистокле и флота. Измирење Хелена

143) У Атини је пак недавно стекао велики углед један човек који се звао Темистокле, а који се звао и Неоклов син. Овај је човек тврдио да тумачи пророчанства нису дали правилно тумачење и сматрао је да, кад би се оне речи стварно односиле на Атињане, не би био, по његовом мишљењу, употребљен онај благи израз, него би се, уместо "Саламино света", рекло "Саламино округна", кад би се мислило да ће изгинути становници из њене околине. Ако се то божанско пророчанство правилно протумачи, онда се те речи односе једино на непријатеље, а никако на Атињане. И он им препоручи да се припреме за поморски рат, јер су бродови сигурно тај дрвени зид. Кад им је Темистокле то објаснио, Атињани одмах схватише да је то тумачење правилније него објашњење тумача пророчанства, који нису хтели ни да чују за припреме за поморски рат и сматрали су да се уопште не треба упуштати у борбу, него да треба напустити Атику и населити се у некој другој земљи.

144) Још пре овога Темистокле је био дао Атињанима један користан савет кад се у атинској државној благајни било накупило много новца од прихода из рудника у Лаурију, и кад су хтели да новац поделе између себе, па да сваком даду по десет драхми. Тада је Темистокле наговорио Атињане да одустану од поделе новца и предложио им је да за тај новац саграде две стотине лађа за рат против Егињана. Избијање овог рата спасло је тада Хеладу, јер је то присилило Атињане да постану поморска сила. И ти бродови, додуше, нису тада употребљени у ону сврху за што су били саграђени, али су сада итекако добро дошли Хелади. Ти бродови које су саградили Атињани стајали су им на расположењу, а било је потребно да се сагради још више бродова. И пошто су се сложили у погледу тумачења пророчанства, они послушају божји савет и одлуче да са свом поморском силом и са свим Хеленима који су вољни да се боре, дочекају варваре кад буду напали на Хеладу.

145) Толико о пророчанствима која су Атињани били примили. А кад су се сакупили сви Хелени који су желели добро Хелади, и кад су склопили савез и положили заклетву, одмах су, пре свега, одлучили да се измире сви они који су били у завади и да се обуставе сви међусобни ратови.

Понеки од њих су се тада још налазили у рату, а највећи је био онај између Атињана и Егињана. Чим су, међутим, били чули да је Ксерксе са војском стигао у Сард, одмах су се договорили да пошаљу уходе у Азију да сакупе податке о краљевој војној сили. Такође пошаљу посланике и у Арг, предлажући Аргејцима да склопе са њима савез против Персијанаца. Друге опет пошаљу на Сицилију Гелону, сину Диноменову, па на Керкиру, молећи их да притекну Хелади у помоћ, а једне и на Крету, јер им је било стало до тога да некако уједине све Хелене и да се сви сложено, раме уз раме, прихвате посла, пошто је свим Хеленима претила иста опасност. Причало се да је Гелон имао моћну државу, и то такву да јој ниједна хеленска држава није била равна.

Уходе у Азији. Преговори с Аргом

146) Кад су, дакле, донели такву одлуку и прекинули сва међусобна непријатељства, најпре пошаљу три уходе у Азију. Кад су пак ови дошли у Сард, буду ухваћени баш кад су сакупљали податке о краљевој војсци, па их команданти пешадије ставе на муке и одлуче да их погубе. Али кад су били осуђени на смрт и кад је Ксерксе за то сазнао, није се сложио са мишљењем команданата, него пошаље неколико својих пратилаца с наређењем да му доведу уходе, ако их затекну још у животу. И они их заиста и затекну у животу и одведу пред краља. Кад је краљ дознао ради чега су дошли, он нареди да их његови пратиоци проведу околу и да им покажу сву пешадију и коњицу, а кад се до миле воље нагледају, да их пусте да иду куд год хоће.

147) Наредио им је то уз објашњење да је тако поступио зато што убијањем ухода Хелени не би претходно сазнали да му је сила много већа него што се обично мислило, и што убијањем ова три човека не би непријатељу нанели велику штету; а овако, кад се ови врате у Хеладу, Ксерксе је мислио да ће Хелени, кад чују с каквом силом он располаже, одложити оружје и, пре него што дође до рата, одрећи се своје слободе, те тако неће бити приморан да ратује против њих и да осваја њихове земље. Слично је он био поступио и једном другом приликом. Док је Ксерксе, наиме, боравио у Абиду, приметио је бродове натоварене житом где плове из Црног мора кроз Хелеспонт и носе храну у Егину и на Пелопонез. Његова пратња, чим је спазила да су то непријатељски бродови, била је спремна да их заплени и очекивала је да јој краљ само изда заповест. Ксерксе их је запитао куда те лађе плове, а они му одговоре:

"Носе храну твојим непријатељима, господару."

А он им на то одговори:

"Зар ми нећемо такође тамо ићи куда и ови иду, и зар и нама неће бити потребно да се, поред осталог, обезбедимо и житом? Да ли нам, дакле, они чине нешто рђаво што преносе жито за нас?"

148) А уходе, кад су тако сакупиле податке и кад су биле отпуштене, врате се у Европу. Међутим, Хелени, који су били у савезу против Персијанаца, после одашиљања ухода пошаљу гласнике у Арг. Сами пак Аргејци причају да су код њих ствари овако стајале. Пошто су, наиме, одмах испочетка знали да се варварска војска сакупља против Хеладе, а сазнавши и то да ће Хелени покушати да их придобију за рат против Персијанаца, послали су гласнике у Делфе да питају бога шта ће за њих бити најбоље да ураде. Мало пре тога побили су им Спартанци под Клеоменом, сином Анаксандридовим, шест хиљада њихових људи, па су због тога и послали изасланике. На њихово питање Питија им је овако одговорила:

"Ти што те суседи мрзе, а богови бесмртни љубе,
Седи у кући мирно и копљем заштити себе,
И главу заштити само, а глава ће тело да штити."

Прво је Питија објавила то пророчанство, а тек после тога су гласници савезника стигли у Арг, изашли пред државно веће и саопштили оно што им је било наређено. Аргејци су на ту поруку одговорили да су вољни да то учине само под условом да са Спартанцима склопе мир на

тридесет година, и да им се да половина команде над целом савезничком војском; иако би им по закону требало да припадне цела команда, они ће се ипак задовољити и половином.

149) Кажу да је веће дало гласницима такав одговор и поред тога што им је пророчиште било саветовало да не склапају савез са Хеленима. Аргејци су настојали на томе да склопе мир на тридесет година, иако су се бојали пророчишта, да би им синови могли за то време да одрасту. Бојали су се, наиме, да убудуће, ако не буду склопили мир и ако поред несреће која их је снашла претрпе још и пораз у борби са Персијанцима, не падну под спартанску власт. Спартански гласници пак, поводом одговора већа, изјаве да ће предлог о склапању мира изнети пред своју скупштину и да су у погледу команде над војском овлашћени да им одговоре. Скрену пажњу Аргејцима на то да Спартанци имају два краља, а Аргејци само једног, те да нема никакве могућности да се један од спартанских краљева искључи из врховне команде над војском, док, с друге стране, не постоји никаква сметња да у доношењу одлука њих двојица имају иста права као и аргејски краљ. Аргејци, даље, кажу да већ више нису могли да подносе спартанску надувеност, те су више волели да потпадну под варварску власт него да се покоре Спартанцима, па нареду гласницима да још пре заласка сунца напусте аргејску земљу, јер ће, у противном случају, са њима поступати као са непријатељима.

150) Ето шта о томе причају сами Аргејци. Али у Хелади постоји и једна друга прича о томе. Према тој причи, послао је Ксерксе гласника у Арг, и то пре него што је пошао са војском против Хеладе. Прича се да је тај гласник, стигавши у Арг, изјавио:

"Аргејци, краљ Ксерксе вам ово поручује: ми сматрамо да је Перзеј, чији смо ми потомци, син Данајиног Перзеја, кога је родила Кефејева ћерка Андромеда. Према томе, дакле, ми бисмо водили порекло из вашег града, и не би имало смисла ни да ми ратујемо против својих предака, а ни да ви помажете другима у рату против нас, него би требало да седите мирно код своје куће. Ако ми се, наиме, испуни оно што желим, нећу никоме указати већу пажњу него вама."

Прича се да су Аргејци, кад су то чули, то добро запамтили и испрва су остали неутрални, а кад су Хелени затражили од њих да им се прикључе, захтевали су да учествују у врховној команди да би имали разлога да остану по страни, јер су добро знали да Спартанци неће на то пристати.

151) Неки опет причају да је са тим у вези нека друга прича, која је настала много година после тих догађаја. Десило се да су, ради неких других послова, у Мемнонову Сузу дошли као изасланици из Атине Калија и Хипоник са својом пратњом, а истовремено су и Аргејци послали изасланике у Сузу да питају Артаксеркса, сина Ксерксова, да ли је још на снази уговор о пријатељству који су са Ксерксом били склопили или их он сматра за своје непријатеље. А краљ Артаксерксе им је одговорио да је тај уговор итекако на снази и да он сматра да ниједан град није у већем пријатељству са њим него што је Арг.

152) Да ли је баш заиста Ксерксе слао оног гласника у Арг и да ли су аргејски гласници ишли у Сузу и питали Артаксеркса у вези са савезом о пријатељству, то не могу са сигурношћу да тврдим, нити износим неко друго мишљење о томе, а које би било супротно ономе што о томе тврде сами Аргејци. Знам само толико да, кад би сви људи изнели своје невоље на пијаци са намером да их замене са невољама својих суседа, па кад би завирили мало и изблиза у невоље ових, да би сваки радо однео кући своје невоље које је изнео на пијаци. Према томе, нису ни Аргејци најсрамније поступили. А ја сам дужан да наведем све што се прича, али нисам дужан да примим све за готово, а то сам начело поставио себи у целом приповедању. И заиста, прича се да су Аргејци позвали Персијанце да зарате против Хеладе зато што су у рату са Спартанцима извукли дебљи крај, и били су на све пре спремни него на ту срамоту.

153) То је све што се прича о Аргејцима. На Сицилију су дошли други савезнички гласници, а са њима и Сијагар, да преговарају са Гелоном у име Спартанаца. Предак овог Гелона, који се био населио у Гели, био је родом са острва Тела, које се налази прекопута Триопија. Он је пошао заједно с Линдијцима са Рода и Антифемом кад су они оснивали Гелу. Његови су потомци временом постали врховни свештеници подземних богиња и ту су службу стално вршили, пошто им је њихов предак Телин постао врховни свештеник на овај начин. Савладани у побуни, неки људи из Геле побегну у град Макториј, који се налазио северно од Геле. Њих је Телин довео натраг у Гелу, и то без икакве војне силе, него је са собом био понео свете утвари богиња. Одакле је те утвари узео, или их је можда сам стекао, то нисам у стању тачно да објасним. Он је само, уздајући се у те свете утвари, њих довео под условом да сви његови потомци буду свештеници тих богиња. Чуди ме свакако то кад чујем да је тај подвиг извршио сам Телин, јер мислим да такве подвиге није у стању да изврши сваки човек, него само храбар и снажан човек; а међу становницима Сицилије за њега се прича сасвим супротно: да је био као некаква баба и врло млитав човек.

154) И тако је он стекао ту част. А после смрти Пантарова сина Клеандра, који је владао у Гели као тиранин пуних седам година, а убио га је Геланин Сабил, дошао је на престо Хипократ, који је био брат Клеандров. За време Хипократове владе Гелон, један од потомака првосвештеника Телина, беше у гарди Хипократовој и са њим, поред осталих, Патеков син Енесидем. И убрзо после тога постане он због своје изванредне храбрости командант целе коњице. Кад је, наиме, Хипократ опседао Калипољ, Наксо, Занклу, Леонтину, Сиракузу и још многе варварске градове, у тим ратовима се истакао највише баш Гелон. Од свих поменутих градова сви су, сем Сиракузе, пали у Хипократово ропство. Сиракужане пак, који су претрпели пораз на реци Елору, спасли су Коринћани и Керкирани. Спасли су их тако што су посредовали да дође до споразума под условом да Сиракужани уступе Хипократу Камарину, а Камарина је још од давнина припадала Сиракужанима.

155) А кад је Хипократ, навршивши на престолу исто онолико година колико и његов брат Клеандар, погинуо у рату против Сикула, код града Хибле, притекне Гелон тобоже у помоћ Хипократовим синовима Еуклиду и Клеандру, против којих су се били подигли грађани, а, у ствари, кад је угушио побуну грађана из Геле, преотео је власт Хипократовим синовима и сам се попео на престо. А после тог успеха Гелон поврати натраг из града Казмене у Сиракузу такозване сиракушке племиће велепоседнике које су из земље били протерали сиротиња и робови, такозвани Килиријци, и заузме и саму Сиракузу. Сиракушка се сиротиња, наиме, кад се пред градом појавио Гелон, предала и пустила га у град.

156) Дочепавши се Сиракузе, није му било стало до тога да влада у Гели, него је преда свом брату Хијерону, а сам утврди Сиракузу и она му је била све и сва. Сиракуза одмах почне нагло да се развија и убрзо достигне врхунац свог развоја. Прво је, наиме, преселио све Камаринце у Сиракузу и дао им грађанска права, а град Камарину је разорио, а затим је исто тако поступио и са половином својих суграђана, становника Геле. А становнике Мегаре на Сицилији, када су му се после опсаде предали, и то богатије међу њима, иако су они и отпочели рат против њега и очекивали да ће их он због тога поубијати, пресели у Сиракузу и да им грађанска права. А сиротињу из Мегаре, иако није била крива због избијања тог рата и надала се да јој се неће ништа десити, доведе додуше у Сиракузу, али је распрода у ропство изван Сицилије. Тако је исто поступио, и са истом разликом, и са становницима Еубеје на Сицилији. То је учинио у оба ова града зато што је сматрао да је незахвално и опасно насељавати сиротињу у град.

Хеленски изасланици у Сиракузи

157) И тако је Гелон постао моћан тиранин. А када су хеленски изасланици дошли у Сиракузу, изађу пред њега и изјаве му:

"Послани су нас Спартанци и њихови савезници да те молимо да ступиш у савез против варвара, од којих сада прети опасност Хелади. Сигурно знаш да је персијски краљ направио мост преко Хелеспонта и подигао сву војну силу са истока из Азије и иде са њом на Хеладу под изговором да хоће да нападне на Атињане, а, у ствари, хоће да покори целу Хеладу. Ти, наиме, имаш велику моћ и као господар Сицилије важиш за једног од најсилнијих владара у Хелади, па нам зато помози у борби за слободу Хеладе и узми учешћа у тој борби. Ако се, наиме, уједини цела Хелада, моћи ће да се сакупи силна војска и моћи ћемо да се супротставимо нападачу. Али ако неки од нас буду издајнице, а други не буду хтели да притекну у помоћ, па буде мали број оних који ће имати храбрости да бране Хеладу, онда ће цела Хелада доћи у опасност да пропадне. Немој, дакле, да мислиш да Персијанци, савладавши нас, неће напасти и на тебе, већ се побрини да то предухитриш, јер помажући нама, помоћи ћеш у првом реду себи. Сваки, наиме, добро припремљени и испланирани посао обично увек добро и успева."

158) То је била њихова изјава, а Гелон се јако издере на њих и изјави:

"Како сте се, ви Хелени, који тако дрско говорите, усудили да ме зовете у помоћ против варвара. А онда кад сам вас у рату са Кархедонцима молио да ми пошаљете помоћ против варварске војске, и кад сам вас преклињао да се осветите Егестејцима за смрт Доријеја, сина Анаксандридова, па кад сам вам чак обећао да ћу вам помоћи да ослободите ваше трговачке градове од којих сте имали тако велике приходе и толике користи, нисте хтели да дођете ни мени у помоћ нити да осветите смрт Доријеја, и по вама би све дошло варварима у руке. Али, и поред тога, ми смо напредовали, и све нам је боље и боље. А сада, кад је опет дошло до рата, и кад је у питању ваша кожа, сетили сте се опет Гелона. Иако сте ме увредили, ипак нећу поступити као ви, него ћу вам доћи у помоћ и довешћу са собом две стотине тријера, двадесет хиљада оклопника, две хиљаде коњаника, две хиљаде стрелаца, две хиљаде праћкаша и две хиљаде лако наоружаних коњаника; а узимам на себе и да снабдевам целу хеленску војску храном за цело време трајања рата. Све ово обећавам да ћу дати под условом да се мени да команда над целом војском у рату против варвара; а у противном нити ћу сам доћи у помоћ нити ћу друге послати."

159) Кад је Сијагар то чуо, није могао да се уздржи, већ је рекао:

"Сигурно је да би се Пелопид Агамемнон преврнуо у гробу кад би чуо да су Спартанци морали уступити врховну команду над војском Гелону и Сиракужанима. О томе да ти уступимо врховну команду не може бити ни говора. Већ ако заиста хоћеш да дођеш Хелади у помоћ, знај да ћеш бити под командом Спартанаца; ако не пристанеш на то, немој нам онда ни долазити у помоћ."

Гелонове преговори са хеленским изасланицима

160) А кад је Гелон видео да је Сијагар са презрењем одбацио његове предлоге, он им на крају изјави ово:

"Пријатељу Спартанче, увреде изазивају обично гнев у човеку. Иако си говорио увредљивим тоном, ипак ме нећеш изазвати да ти исто тако непристојно одговорим. Кад ви придајете толику важност врховној команди, ја онда имам више права на њу, јер располажем са много већом војском и са много више бродова него ви. Али кад вам тај предлог толико бode очи, ми ћемо делимично одустати од првобитног предлога. Ако тако жарко желите да командујете копненом војском, онда ћу ја да командујем флотом, или, ако вам чини задовољство да командујете флотом, онда ја желим да командујем копненом војском. И вама остаје или да на то пристанете или да се вратите и одрекнете се савеза под овим условима."

161) Гелон је поставио те услове, а атински гласник предухитри спартанског гласника и овако му одговори:

"Краљу Сиракужана, нису нас Хелени послали да те молимо да пошаљеш команданта у Хеладу, него војску. Ти велиш да нећеш послати војску у Хеладу ако не будеш врховни командант

хеленских снага, и свим силама настојиш да командујеш војском. Кад си најпре захтевао врховно заповедништво над свим војним снагама, ми Атињани сматрали смо за потребно да ћутимо, јер смо мислили да ће Спартанац бити довољан да ти одговори у име једних и других. А сада, кад си одустао да тражиш врховну команду над свим војним снагама, већ захтеваш да ти се да команда над флотом, ево ти одговора на то: кад би Спартанац и пристао да ти се да команда над флотом, ми ни у том случају никако не бисмо на то пристали. Она, наиме, припада нама, у случају да Спартанци не би хтели да је приме. А томе што су Спартанци вољни да преузму команду и на мору, ми се никако не противимо, али другом неком ни у ком случају не бисмо препустили ту команду. Ми бисмо, наиме, онда узалуд били највећа поморска сила у Хелади кад бисмо врховну команду над флотом морали да препустимо Сиракужанима, и то баш ми Атињани, најстарији народ у Хелади, и једини од свих хеленских народа који се није селио из свог завичаја, а за које је и песник Хомер рекао да је један од најугледнијих Атињана дошао под Троју да построји и уреди војску. И ми се поносимо кад то кажемо."

Гелон одбија пружање помоћи Хелади

162) А Гелон му овако одговори:

"Пријатељу из Атине, ви сте научили да имате заповеднике, а нећете имати оне који ће слушати. Кад, дакле, нисте нимало вољни да попустите и хоћете да све буде у вашим рукама, онда се пожурите да што пре одете и јавите Хеленима да им је из године одузето пролеће."

Ове речи су имале овај смисао: да је, наиме, као што је пролеће најомиљеније и најлепше годишње доба, сигурно тако и његова војска најлепша од свих осталих хеленских војних формација. А то што је Хелада остала без његове помоћи, упоредио је са изузимањем пролећа у години.

163) Пошто су хеленски изасланици тако завршили преговоре са Гелоном, отплове они натраг. А бојећи се да Хелени неће бити у стању да се одупру варварима, а исто тако не могавши да се помири са тим да дође на Пелопонез и да се као сиракушки тиранин подвргне спартанској команди, Гелон се у вези са тим одлучи на један други корак. Чим је, наиме, сазнао да је персијски краљ прешао преко Хелеспонта, он брже-боље пошаље Скитова сина Кадма из Коса у Делфе, на три ратне лађе са педесет весала, са великом сумом новца и са пријатељским порукама да тамо сачека исход битке, па ако победи Ксерксе, да му даду тај новац и да му предаду земљу и воду у име свих Гелонових поданика; а ако победе Хелени, онда да се врати са новцем натраг.

164) Овај Кадмо је примио раније од оца у наследство добро учвршћену власт на Косу, па је добровољно и без ичијег притиска, једино зато што је сматрао да је тај поступак праведан, предао власт становницима Коса, а он се преселио на Сицилију. Ту се он заједно са Самљанима дочепео града Занкле, који је касније променио своје име и био назван Месана, и ту се населио. Ето, баш тог истог Кадма, који је тако доспео на Сицилију и у чију се праведност и иначе био уверио, пошаље Гелон у Делфе. И он је, као и у свим другим приликама, и тада исто тако поштено и праведно поступио. Иако је, наиме, имао у својим рукама толики новац који му је Гелон био поверио, није хтео да га проневери, иако је то лако могао да учини, него је, кад су Хелени однели победу у поморској бици и кад се Ксерксе морао да повуче, дошао натраг на Сицилију и донео сав новац.

165) А на Сицилији се међу становницима прича и то да би Гелон пристао да пошаље помоћ Хеленима и под спартанском командом, да га у то време није напао Терил, син Кринипов, тиранин из Химере, кога је из Химере протерао акрагантски краљ Терон, син Енесидемов, и који је довео против њега триста хиљада Феничана, Либијаца, Ибера, Лигијаца, Елисичана, Сардињана и Кирњана, под командом кархедонског краља Хамилке, сина Ханонова. Наговорио га је на то Терил, који је био у пријатељству са њим, а нарочито је ревносно радио на томе тиранин из Регија, Анаксил, син Кретинов, који је Хамилки био дао своју децу као таоце и наговорио овог да

притекне у помоћ његовом тасту на Сицилији, јер је Терил био ожењен Анаксиловом ћерком, која се звала Кидипа. Ето, због тога Гелон није био у могућности да пошаље помоћ Хеленима, него је послао новац у Делфе.

166) А прича се још и то да су случајно баш истог дана Гелон и Терон однели победу над Кархедонцем Хамилком кад су и Хелени победили Персијанце код Саламине. А чујем да је тај Хамилка, који је био по оцу Кархедонјанин, а по мајци Сиракужанин, и који је због својих заслуга постао кархедонски краљ, кад је било дошло до битке, у којој је био побеђен, нестао без трага и гласа. Никад га, наиме, и нигде нису нашли ни жива ни мртва, иако га је Гелон свуда тражио.

167) Али сами Кархедонци причају ово, што се може узети као највероватније: пошто је битка између варвара и Хелена трајала од ране зоре до касно увече (тврди се, наиме, да је битка толико дуго трајала), Хамилка је за све то време био у логору и приносио жртве за срећан исход битке, те је том приликом на великој ломачи спаљивао целе животиње; али кад је видео да су његови почели да беже, и то баш у тренутку кад је преливао жртву, баца се сам у ватру. И тако је изгорео и нестао му је сваки траг. Било да је Хамилка ишчезао тако како причају Феничани или на неки други начин, они њему приносе жртве и подигли су му споменике у свим својим насеобинама, а највећи су му подигли у самом Кархедону.

Држање Керкирана. Крићани одбијају помоћ

168) Толико о томе што се дешавало на Сицилији. А Керкирани су гласницима дали овакав одговор, али нису тако и поступили. И њих су, наиме, исти гласници који су долазили и на Сицилију покушали да придобију за савезнике и рекли су им исто оно што и Гелону. Они им обећаше да ће им одмах послати помоћ и заштиту, те изјаве да неће дозволити да Хелада пропадне, јер кад би Хелада пропала, ни њима не би преостало ништа друго него да одмах још следећег дана падну у ропство. Они ће им притећи у помоћ са што је могућно већим снагама, и наоко су им лепо одговорили. А кад је требало да се пошаље помоћ, они са сасвим другим намерама опреме шездесет бродова и, чим су стигли близу Пелопонеза, укотве се са бродовима на пучини код Пила и Тенара у земљи спартанској, те и они остану да сачекају исход рата. Нису, наиме, ни помишљали на то да би Хелени могли однети победу, него су мислили да ће сигурно победити персијски краљ својом огромном силом и да ће загосподарити целом Хеладом. Они су тако поступили са одређеним планом да би после могли да кажу персијском краљу:

"Господару, иако су нас Хелени звали да у овом рату ступимо у савез са њима, и макар да располажемо са приличном војском и флотом, која је после атинске највећа, ипак нисмо хтели да се боримо против тебе ни да ти наносимо непријатности."

Надали су се да би, кад би то рекли, боље прошли него остали, а и ја верујем да би тако и било да се све тако десило. А и за Хелене су били смислили како да им се извине, што су и учинили кад су их Хелени запитали зашто им нису дошли у помоћ. Рекли су да су били опремили шездесет тријера, али да услед буре нису могли да прођу око Малеје, и да је то био једини разлог, а никако нека зла намера што нису дошли код Саламине и што нису учествовали у поморској бици.

169) Ови су тако празним обећањима преварили Хелене. А кад су хеленски изасланици позвали Крићане да ступе са њима у савез, они поступи овако: сви заједно пошаљу изасланике у Делфе да питају бога да ли је за њих боље да притекну у помоћ Хеленима. Питија им одговори:

"Ви, безумници, помислите само на сузе које сте пролили због Минојеве срџбе зато што сте Менелају указали помоћ; вама, наиме, Хелени нису указали помоћ да се осветите кад је он погинуо у Камику, а ви сте њима притекли у помоћ кад им је варварин уграбио и одвео жену из Спарте."

Кад су Крићани чули тај одговор, они одбију да пошаљу Хеленима помоћ.

170) Прича се, наиме, да је Миној, тражећи Дедала, дошао и у Сиканију, која се сад зове Сицилија, и да је ту погинуо. После извесног времена крену сви Крићани, по наређењу неког божанства, осим становника малог града Полихне и града Преза, са великом флотом на Сиканију и тамо опседаху град Камик пуних пет година, а тај град је у моје време био под влашћу Акраганта. И најзад, пошто нису били у стању ни да заузму град а ни да се даље задржавају на том месту, јер су трпели глад, они одустану од опсаде и отплове натраг. А уз пут, кад су пловили спрам Јапигије, ухвати их страшна бура и избаци их на копно. Пошто су им бродови били уништени (а пошто није било никаквих изгледа да ће се икад вратити на Крету), они ту оснују град Хирију и ту се населе, те уместо Крићана постану јапигијски Месапијци, и од становника острва постану становници копна.

Из Хирије пак ишли су и оснивали друге градове, одакле су их касније Тарентинци хтели да протерају, али су том приликом грдно страдали, тако да је у тој бици изгубило животе највише Хелена, више него у свим биткама које су нама познате. Изгубило је своје животе много Тарентинаца, а и Регијаца, које је Микит, син Херов, присилио да дођу у помоћ Тарентинцима, ту је погинуло три хиљаде. А погинулим Тарентинцима ни броја се не зна. Овај пак Микит је био Анаксилос слуга и био је постављен за намесника у Регију. То је онај исти који је, кад је био протеран из Регија, дошао и населио се у Тегеју у Аркадији, те подигао многе кипове у Олимпији.

171) Али ја сам уметнуо у своју причу и ово о Регијцима и Тарентинцима. На опустелу Крету, према причању становника града Преза, досељавали су се разни други народи, а нарочито Хелени. А три поколења после Минојеве смрти дошло је и до Тројанског рата, у коме су Крићани указали помоћ Менелају и показали се као велики јунаци. Али се зато, кад су се вратили из Троје, код њих појавила глад и куга, и међу њима и међу њиховом стоком, тако да је тада Крета поново остала без становника, и по трећи пут била насељена преосталим Крићанима. Питија их је, подсећајући их на све то, подстицала да не указују помоћ Хеленима.

Тесалци. Термопилски кланац

172) А Тесалци су испрва из нужде били уз Персијанце, а затим су показали да им вршљање Алеада није било по вољи. Чим су, наиме, чули да је персијски краљ прешао у Европу, пошаљу они изасланике на Истам. А на Истму су се налазили на окупу представници Хелена које су изабрали градови расположени за одбрану Хеладе. Дошавши овима, тесалски гласници изјаве:

"Хелени, потребно је да се са војском поседне и брани Олимпијски кланац да би Тесалија, и цела Хелада, била заштићена од ратног пустошења. Ето, ми смо спремни да са вама бранимо кланац, а и ви треба да пошаљете јаке војне снаге. Ако не будете послали војску, можете рачунати с тим да ћемо склопити споразум са персијским краљем. Није, наиме, право да далеко испред остале Хеладе чувамо тај кланац и да сами гинемо за вас. Ако нам пак не будете хтели да помогнете, не можете нас на то ни присилити, јер нужда закон мења. А тада сами морамо покушати да нађемо начина како да се спасемо."

То су изјавили Тесалци.

173) На то Хелени сместа одлуче да на бродовима пошаљу копнекну војску да поседне кланац. И чим се војска скупила, отплови она кроз Еурип. А кад је била стигла до Ала у Ахеји, ту се искрца и крене кроз Тесалију, оставивши ту бродове, те дође у Темпе, у клисуру која се пружа поред реке Пенеја, између Олимпа и Осе, и води из Доње Македоније у Тесалију. И ту се утврди око десет хиљада хеленских оклопника, а са њима и тесалска коњица. Спартанце је предводио Еуенет, син Каренов, који је био изабран између војсковођа и није био из краљевске породице, а Атињане Неоклов син Темистокле. Ту су они остали неколико дана, јер им је Македонац Александар, Аминтин син, послао гласнике и саветовао им да се повуку и да не дозволе да их у кланцу прегази непријатељска војска, описујући им при томе величину војске и флоте. Ови послушају његов савет (јер су сматрали да је савет добар и да им Македонац очевидно добро жели). А мени се чини да су они то учинили из страха, јер су чули да постоји још један кланац,

који води из Горње Македоније кроз Перхебију у Тесалију, у град Гон, кроз који је и дошла Ксерксова војска. И Хелени се поново укрцају на бродове и врате се на Истам.

174) Овај одлазак војске у Тесалију десио се баш у тренутку кад је краљ био већ у Абиду и хтео да пређе из Азије у Европу. Оставши без савезника, Тесалци добровољно пређу на страну Персијанаца, и нема сумње да су у том рату учинили велике услуге краљу.

175) А кад су се Хелени вратили на Истам, договарали су се, у вези са оним што им је Александар био поручио, како и на ком месту да ратују са непријатељем. Победило је мишљење да се поседне и брани Термопилски кланац, јер је он био још ужи него онај у Тесалији, и био је једини кланац у њиховој близини. А за стазу због које је хеленска војска била опкољена и изгинула у Термопилима, нису раније знали ни да постоји, него тек кад су дошли у Термопиле и ту чули од Трехињана. Одлучили су, дакле, да чувају тај кланац да би спречили варваре да дођу у Хеладу, а флота је имала да плови до Артемизија, који се налази у земљи Хистејотиди. Оба ова положаја (и Термопиле и Артемизија) налазе се близу један другог, тако да се лако може сазнати шта се и на једном и на другом дешава.

Хеленска флота код Артемизија

176) А земљиште положаја изгледало је овако. До Артемизија се долази из широког Трачког мора у теснац између острва Скијата и магнезијског копна, па се из Еубејског теснаца одмах наилази на обалу Артемизија, где се налази Артемидин храм. А опет кланац који кроз Трехину води у Хеладу, на најужем месту је широк пола плетра. Он, дакле, није најужи код самих Термопила, него испред и иза Термопила. Иза Термопила, код Алпена, ширина му износи само толико колико могу проћи једна кола, а испред Термопила, код реке Феника, близу града Антеле, ширина му је таман довољна за пролаз једних кола. На западној страни Термопила диже се висока, неприступачна и стрма планина, која се протеже све до Ете. А према истоку, међутим, пут води право у море и у плићак. А у самом кланцу налазе се врући извори које тамошњи становници називају Хитри, тј. "Лонци", и поред њих се налази Хераклов жртвеник. У том истом кланцу је раније био подигнут зид и на њему је некада била једна капија. Зид су били саградили Фокејци из страха од Тесалаца кад су ови били дошли из Теспотије и хтели да се населе у еолској земљи, где и данас живе. А пошто су Тесалци покушавали да их покоре, предухитрили су их Фокејци овим зидом и потопили су тада Кланац врућом водом да би земља била непроходна и смишљали су све и сва само да спрече упад Тесалаца у своју земљу. Стари зид је био саграђен пре много и много година, и већи његов део уништио је зуб времена. Хелени пак реше да га поново подигну и да препрече варварима пут у Хеладу. У близини самог Кланца налази се место Алпени, из кога су Хелени мислили да се снабдевају храном.

177) Хелени су сматрали да су им то најзгоднији положаји, јер су све предвидели и срачунали да варваре онемогуће да се користе бројно надмоћном војском и коњицом, па су одлучили да дочекају на том месту напад непријатеља на Хеладу. Чим су чули да се персијски краљ налази у Пијерији, они крену са Истма: једни оду пешке у Термопиле, а други на лађама у Артемизију.

178) И тако Хелени брзо заузму своје борбене положаје. А становници Делфа, који су страховали за себе и за целу Хеладу, стално су питали бога за савет. Овај им је одговорио да се моле ветровима, јер ће они указати велику помоћ Хелади. А кад су Делфијци добили одговор од пророчишта, прво су обавестили о том Хелене, који су били спремни да бране слободу своје земље, и тиме су их обавезали на вечиту захвалност, јер су се и они страшно бојали варвара. Делфијци онда подигну један жртвеник ветровима у Тији, на месту где се налази свети гај Тије, Кефисове ћерке, по којој је и само место добило име, и приносили су им жртве.

Прва поморска битка. Персијске војне снаге

179) Откако им је онда пророчиште наредило, Делфијци још и данас приносе жртве ветровима. Кад је Ксерксова флота хтела да крене из града Терме, пошаље она напред десет најбржих лађа право у Скијат, где су чувала стражу три хеленска брода: један трезенски, један егински и један атички. Кад су они спазили варварске бродове, ухвате маглу и побегну.

180) И варвари се одмах даду у потеру за њима, те заробе трезенску лађу, којом је заповедао Прексин. Одмах затим доведу они најлепшег војника посаде на кљун лађе и ту га закољу, јер су сматрали за срећан знак што је први Хелен који им је пао у руке био тако леп човек. Овом закланом било је име Леон (Лав), а можда му се то десило и због његова имена.

181) А на егинском броду, којим је заповедао Азонид, задао им је муке Питеја, син Исхенојев, један морнар са лађе који се показао као највећи јунак тога дана. Он се, кад је лађа била заробљена, дотле борио док није сав огрезао у ране. И док је смртно рањен лежао и није још био умро, него је још дисао, морнари са персијских бродова уложе све силе да га због његове врлине сачувају у животу. Лечили су му ране миртом и умотали га у ланене завоје, па су га, кад су се вратили у своју војску, показивали целој својој војсци и добро га неговали. А са другима које су заробили на том броду поступали су као са заробљеницима.

182) И тако су два од ових бродова била заробљена, а трећи, којим је заповедао Атињанин Формо, умакне им, али се код ушћа Пенеја насуче и падне варварима у руке, док је посада успела да се спасе. Чим су, наиме, Атињани насукали свој брод, они брже-боље искоче из њега, те прођу кроз Тесалију и дођу пешке у Атину.

183) За то су Хелени који су били на положајима код Артемизија сазнали помоћу ватрених сигнала са Скијата. Чим су о томе били обавештени, они се поплаше и повуку се од Артемизија у Халкиду, да заузму положаје код Еурипа, али оставе дневне осматраче по висовима Еубеје. А три од оних десет непријатељских лађа насучу се на гребен између Скијата и Магнезије, звани Мирмек (Мрав). Тада варвари донесу један камени стуб и подигну га на спруду, па кад су уклонили ту сметњу, крену из Терме и заплове са целом својом флотом, једанаестог дана после краљевог одласка из Терме. А на спрудове који су им сметали највише их је упозоравао Памон из Скира. Пловећи цео дан, дошли су варвари у Сепијаду, у Магнезији, и на обалу између града Кастанеје и Сепијадског гребена.

184) Све до тог места и до Термопила није војска претрпела никакве губитке, и тада је, по мом рачунању, број бродова који су дошли из Азије износио хиљаду двеста и седам, а посада на свим бродовима износила је првобитно двеста четрдесет и једну хиљаду и четири стотине људи и била је састављена од разних народа. Дакле, рачуна се да је на једном броду било просечно по две стотине чланова посаде. На сваком од тих бродова налазило се као посада, сем посаде састављене од домаћих људи, и по тридесет Персијанаца, Међана и Сака, што укупно износи још тридесет шест хиљада две стотине и десет људи. Додају овом и раније поменутом броју и посаду на бродовима од педесет весала, рачунајући да је на неком било више а на неком мање посаде, просечно по осамдесет војника. Број ових бродова, као што сам већ раније рекао, износио је око три хиљаде. И на њима би се, према томе, налазило око двеста четрдесет хиљада људи. То је, дакле, била посада азијске флоте. Свега је имала пет стотина седамнаест хиљада шест стотина и десет људи. А пешадија је имала милион и седам стотина хиљада, док је коњица имала осамдесет хиљада бораца. Овима ћу још да додам Арабљане на камилама и Либљане на колима, којих је било свега двадесет хиљада људи. Дакле, број посаде на бродовима заједно са копненом војском износио је два милиона триста седамнаест хиљада шест стотина и десет људи. Прича се да је сва та војска доведена из Азије, али да ту није урачуната послуга која је пратила војску, ни теретне лађе које су пловиле за њима.

185) Наведеном броју војске треба још да се додаду снаге из Европе, а ти се бројеви не могу тачно утврдити, него се морају отприлике навести. Хелени из Тракије и са острва прекопута Тракије дали су сто двадесет бродова. Укупно је било двадесет четири хиљаде људи на тим бродовима. А пешадије коју су дали Трачани, Пеонци, Еорди, Ботијејци, народ са Халкидике, Бриги, Пијери, Македонци, Перхеби, Енијанци, Долопи, Магнежани, Ахејци и Трачани из приморја — састављене од свих тих народа, мислим да је било триста хиљада људи. А ако се овај број сабере са бројем бораца из Азије, онда је свега било два милиона шест стотина четрдесет једна хиљада шест стотина и десет војника.

186) Ако је број војника био заиста толики, онда ни број послуге која је пратила војску, и оних на теретним бродовима за пренос хране, а нарочито на другим пловним објектима који су пловили заједно са војском, није, по мом мишљењу, могао бити мањи од бораца, него је морао бити још и већи. Дакле, узимам да је и њих, ни мање ни више, било исто толико колико и оних. А ако је и њих било на броју колико и бораца, онда је и њих било исто толико милиона и хиљада колико и ових. То је онда Ксерксе, син Даријев, довео до Термопила и до Сепијаде пет милиона двеста осамдесет и три хиљаде и двеста двадесет људи.

187) Толики је, дакле, број бораца имала Ксерксова војска, а колико је било куварица, незаконитих жена и евнуха, то нико није у стању тачно да каже. Исто тако нико није у стању да наведе тачан број запрежне стоке, оне осамарене, па индијских паса који су ишли за војском, јер је тога било јако много. Зато се и не чудим да у многим рекама није било довољно воде за њих, него се више чудим томе како се могла да набави храна за толике десетине хиљада људи. По мом рачунању, сваког дана је било потребно да се потроши сто десет хиљада триста четрдесет медимна жита, ако је сваки човек дневно добијао не више него само једну хенику жита. Ту, међутим, нисам урачунао жене, евнухе, стоку ни псе. Међу толиким десетинама хиљада људи није се ипак налазио ниједан човек који би лепотом и величином био достојнији од Ксеркса да заузима његов положај и да располаже толиком силом.

Тродневна бура. Персијски губици

188) Кад је флота кренула и стигла до Магнезијске обале, између града Кастанеје и Сепијадског гребена, пристану први бродови уз обалу, док су се остали иза њих усидрили, јер је уз обалу било мало места, те се построје једни иза других све по осам у једну врсту, са кљуновима окренутим према мору. Тако је прошла прва ноћ и море је, све до пред зору, било мирно и небо ведро, али у свануће се узнемири и дигне се велика бура са истока, те дуне јак ветар са истока који тамошњи становници зову хелеспонтијац. Они који су осетили да се подиже бура и који су били близу обале, извуку бродове на обалу, и то пре него што их је бура ухватила, те се спасу и они и њихови бродови. А оне бродове које је бура затекла на пучини, једне је одбацила у такозване Ипне (пећи) испод Пелиона, а друге на равну обалу. И једни су се разбили о Сепијадски гребен, а други су избачени на обалу код града Мелибеје и код Кастанеје. Бура је била страшна.

189) Прича се и то да су Атињани, по наговору пророчишта, позвали у помоћ Бореја, а неко друго пророчиште им је такође саветовало да позову у помоћ свог зета. Бореј је, наиме, по причању Хелена, био ожењен Оритијом из Атике, ћерком Ерехтејевом. И због те удаје, како се прича, Атињани су сматрали Бореја за свога зета. Кад су се налазили укотвљени у Халкиди на Еубеји, па кад су приметили да ће се подићи бура, а можда још и раније, принесу Бореју и Оритији жртву и позову их да им помогну и да униште варварске бродове, као оно раније код Атоса. Не могу, додуше, да тврдим да ли је баш због тога бура напала на варваре који су се били укотвили поред обале. Атињани, међутим, тврде да им је и раније Бореј указао помоћ, па и тада поново, па су му, кад су се вратили, подигли храм на реци Илису.

190) Причају да је у тој непогоди уништено најмање четири стотине бродова, а такође и небројено много људи и огромне количине ствари од вредности, тако да је овај бродолом донео велике користи Аминоклу, сину Кретинову из Магнезије, који је имао велико имање у близини Сепијадског гробена. Нашао је, наиме, тамо много златних пехара које је вода била касније избацила на обалу, а исто тако много и сребрних; нашао је целу персијску ризницу и присвојио неизмерно много ствари од вредности. И он се на тај начин силно обогатио, али га иначе то што је нашао није могло да усређи, јер је, поред осталог, имао несрећу да оплакује смрт своје деце.

191) А уништеним теретним бродовима и другим лађама није се знало ни броја, тако да су команданти флоте, из страха да их у тој невољи не нападну још и Тесалци, направили високе барикаде од олупина бродова. Бура је, наиме, трајала пуна три дана. Ипак су је напоследку маги, приношењем жртава и певањем молитава ветру, а осим тога и приношењем жртава Тетиди и Нерейдама, четвртог дана зауставили, а можда се и сама од себе стишала. Тетиди су приносили жртве зато што су им Јонци причали да је њу Пелеј уграбио баш у том пределу и да цела обала око Сепијаде припада њој и осталим Нерейдама.

192) Бура је, дакле, престала четвртог дана. А другога дана после настанка буре Хеленима су са еубејских висова дотрчали дневни осматрачи и испричали им све шта се десило у вези са бродоломом. Чим су пак ови то чули, помоле се Посидону Спасиоцу, принесу му жртве и врате се брже-боље натраг код Артемизија, надајући се да ће наићи на мали број непријатељских бродова.

193) И тако поново дођу код Артемизија и онде се укотве. Отада па све до данашњег дана називају они Посидона "Спасиоцем". А кад се бура стишала и кад је море поново било мирно, спусте варвари бродове у море, отплове поред обале, па пошто обиђу око Магнезијског рта, уплове право у Пагазејски залив. У пределу тог Магнезијског залива постоји једно место где је, како се прича, Јазон са друговима на "Аргу" послао Херакла да донесе воде и ту га оставио, а то је било онда кад су због руна пловили у Ају у Колхиди. Хтели су, наиме, да се ту снабдеју водом, па да наставе путовање по мору. По томе је то место и добило име Афета (Одлазак). И у том месту се усидри Ксерксова флота.

Успеси хеленске флоте

194) Петнаест од ових бродова, који су били јако заостали иза осталих, опазе случајно хеленске бродове код Артемизија. Варвари су мислили да је то њихова флота, па отплове к њима и упадну међу непријатеље. Заповедао им је Сандок, син Тамазијев, управник Еолске Киме. Њега је пре тога због неке кривице ухватио краљ Дарије и разапео на крст, јер је као краљев судија подмићен новцем, изрекао неправедну пресуду. И док је он висио на крсту, израчунао је Дарије да су му услуге које је учинио краљевској кући веће него његове погрешке, па га је, дошавши до таквог закључка, а увидевши и то да је пренагљено и непромишљено поступио, скинуо са крста и ослободио. Успео је да умакне од смрти и да сачува главу код краља Дарија, али му сада, кад је допловио међу Хелене, неће поћи за руком да поново умакне. Кад су, наиме, Хелени видели да ови плове према њима, било им је јасно да су се преварили, те их нападну и без по муке их заробе.

195) На једној од ових лађа био је заробљен и Аридолије, тиранин из Алабанде у Карији, а на другој опет Пентил, син Демонојев из Пафа, који је био довео дванаест лађа из Пафа, а пошто је једанаест од њих изгубио у бури код Сепијаде, допловио је на оној јединој преосталој лађи и био је заробљен код Артемизија. Кад су их Хелени саслушали и дознали о Ксерксовој војсци све што су желели, пошаљу их у оковима на Коринтску превлаку.

196) А варварска флота, осим оних петнаест лађа којима је како сам већ рекао, командовао Сандок, дође у Афету. Ксерксе пак са копненом војском, на путу кроз Тесалију и Ахеју, стигне трећег дана у Малиду. У Тесалији је пак био приредио коњске трке, да би видео која је коњица

боља, његова или тесалска, јер је био чуо да је тесалска коњица најбоља у Хелади. Ту су хеленски коњаници били много изостали иза персијских. Од тесалских река пак само Онохон није имао доста воде за пиће целој војсци. А од река у Ахеји и највећа, Епидан, једва је имала у себи довољно воде.

197) Кад је пак Ксерксе стигао у Ал у Ахеји, испричају му његови водичи, пошто су хтели о свему да га обавесте, оно што се у том крају прича о храму Зевса Лафистијског: како је Еолов син Атамант у договору са Ином вешто извршио убиство над Фриksom, па како су после тога, по налогу пророчанства, натерали његове потомке да подносе овакве муке: онеме, наиме, који би био најстарији у том роду забрањено је да ступи у градску кућу коју им чува стража (код Ахејаца се градска кућа каже "леитон"). А ако се пак деси да ступи у њу, онда не може да изађе напоље пре него што пристане да буде принесен на жртву. И тако су већ многи, бојећи се да ће бити принесени на жртву, побегли у туђину, па су их, кад су се опет вратили, и ако су били ухваћени да су ступили у градску кућу, потпуно увијали у венце и са великом парадом водили да их принесу на жртву. То су морали да подносе потомци Фриксора због тога што је, кад су Ахејци, по налогу пророчишта, морали да чисте земљу и хтели да принесу на жртву Еолова сина Атаманта, дошао из Аје, из Колхиде, овај Китисор и отео га, те тим својим поступком навукао божји гњев на своје потомке. Чувши то, Ксерксе, пролазећи поред светог гаја, није хтео да улази у њега, а исто тако забрани и целој војсци, јер је осећао страхопоштовање према кући Атамантових потомака и према самом светом гају.

Предела око Термопила. Хеленске снаге

198) Толико о ономе што се дешавало у Тесалији и Ахеји. Одатле крене Ксерксе уз сам морски залив Малиду, у коме су се преко целог дана дешавале плима и осека. Око овог залива налази се једна равница која је час широка, а час јако уска; а око те равнице цео предео Малиде затварају са свих страна високе и неприступачне планине које се зову Трехинијске стене. Први је град у заливу, кад се иде из Ахеје, Антикира, поред које се, долазећи из Енијаније, река Сперхеј улива у море. А на отприлике двадесет стадија од те реке долази се до једне друге, која се зове Дирас, и за коју се прича да је дошла у помоћ Хераклу кад је овај горео на ватри. А опет на удаљености од још двадесет стадија налази се још једна река, која се зове Мелант.

199) А град Трехин лежи пет стадија далеко од ове реке Меланта. И на том месту, где је подигнут град Трехин, у овој области је највећа удаљеност између планина и морске обале. Ширина те равнице, наиме, износи двадесет две хиљаде плетара. Али у планини која затвара Трехинску област, на југу од Трехине, налази се једна клисура кроз коју тече река Азоп, испод самог подножја планине.

200) На југу од Азопа налази се опет омања река Феник, која извире из истих планина и улива се у Азоп. На реци Фенику је опет најуже место, јер ту ширина пролаза износи само толико колико могу да прођу једна кола. А од реке Феника до Термопила има свега петнаест стадија. На простору пак између реке Феника и Термопила налази се место, које се зове Антела, поред које тече Азоп и улива се у море. Земљиште око Антеле је широко и на њему се налази храм Амфикионске Деметре, у коме се налазе седишта Амфикионаца, а такође и један храм самог Амфикиона.

201) Краљ Ксерксе је пак логоровао код Трехине, а Хелени у Кланцу. Код већине Хелена ово се место зове Термопиле, а тамошњи становници и становници околних места зову га Пиле. И тако су се и једни и други улогорили у том пределу. Краљ је заузео цео простор на северу, све до Трехине, а Хелени опет цео простор на југу тог предела.

202) А ови су се Хелени налазили у том пределу и ту су чекали Персијанце: три стотине спартанских оклопника, хиљада Тегеаћана и Мантинејаца, и то пола једних, а пола других, па сто

двадесет из Орхомена у Аркадији, а хиљада из остале Аркадије. Толико их је било из Аркадије, а из Коринта их је било четири стотине, из Флијунта две стотине и из Микене осамдесет. Ови су, дакле, били с Пелопонеза, а Беоћана из Тесалије било је седам стотина и из Тебе четири стотине.

203) Поред ових позвани су и Опунтијски Локри да дођу с целом војском, као и хиљада Фокејаца. Хелени су их, наиме, одмах тамо позвали и јавили им преко гласника да они треба да иду само као претходница осталих, а да се долазак осталих савезника може очекивати сваког дана. Даље су им поручили да се с мора немају чега бојати, јер море чувају Атињани, Егињани и остале поморске државе, те да ни нападач на Хеладу није бог него човек, и да нема, нити ће бити, смртног човека коме се уопште у целом животу не може десити никаква несрећа, и да се највећим људима дешавају и највеће несреће. Према томе, мора се и нападач, пошто је и он један од смртних људи, преварити у рачуну. Кад су ови то чули, пошаљу и они помоћ у Трехину.

Леонида. Персијска извиђања

204) Сви су они имали и друге команданте, и то сваки град посебно, али је највећи углед међу њима уживао и био врховни командант целе војске Спартанац Леонида, син Анаксандрида, који је био син Леонтов, а овај син Еурикратидов, а овај син Анаксандров, а овај син Бурикратов, а овај син Полидоров, а овај син Алкаменов, а овај син Телеклов, а овај син Архелајев, а овај син Еурикратов, а овај син Полидоров, а овај син Леоботов, а овај син Ехестратов, а овај син Агисов, а овај син Еуристенев, а овај син Аристомев, а овај син Аристомахов, а овај син Клеодејев, а овај син Хилов и овај син Хераклов. Он је изненада и неочекивано постао спартански краљ.

205) Он је, наиме, имао два старија брата, Клеомена и Доријеја, па није ни помишљао на краљевски престо. Али кад је Клеомен умро не оставивши иза себе мушког потомства, па кад ни Доријеја није више било у животу, јер је и он био погинуо на Сицилији, на краљевски престо је дошао Леонида, пошто је био старији од Клеомброта (јер је овај био најмлађи Анаксандридов син), а нарочито још и због тога што је био ожењен Клеоменовом ћерком. И овај је онда, кад је пошао у Термопиле, изабрао три стотине средовечних људи, који су већ имали своје синове. Он исто тако доведе са собом и Тебанце, које сам, набрајајући их, споменуо, а којима је заповедао Еуримахов син Леонтијад. То су били једини Хелени које је он тако журно повео са собом, а то је учинио зато што се на њих највише сумњало да су наклоњени Персијанцима. Позвао их је, дакле, да узму учешћа у рату, јер је хтео да се увери да ли ће учествовати или ће се отворено одрећи савеза с Хеленима. И они су послали војску, иако су имали сасвим друге намере.

206) Ове с Леонидом послали су Спартанци напред да би и остали савезници, кад их буду видели, ступили у борбу и да не би, ако би видели да и они одуговлаче, прешли на страну Персијанаца. Они су после тога, пошто су их спречавале Карнејске светковине, имали намеру да, кад обаве те свечаности, оставе у Спарти само страже и да сви до једнога брзо крену осталима у помоћ. Тако исто су хтели да поступе и остали савезници, и да слично ураде, јер су им у то време, упоредо с овим пословима, пале и олимпијске свечаности. Нису ни помишљали на то да ће тако брзо доћи до борбе у Термопилима, па су и они послали своје претходнице.

207) Ето, то су ови имали на уму да учине. А оне Хелене у Термопилима обузме страх кад су се Персијанци приближили кланцу и почну да се договарају о томе да се повуку. Други Пелопонезјани одлуче да се врате на Пелопонез и да поседну Истам, док је Леонида, иако су се Фокејци и Локрани жестоко били супротставили том предлогу, одлучио да ту остане, те да се пошаљу гласници у градове с молбом да им се пошаље помоћ, пошто их је било мало за успешну борбу с персијском војском.

208) И док су се они о томе договарали, пошаље Ксеркс једног коњаника да извиди колико их има и шта раде. А још је у Тесалији чуо да се ту скупила мала војска и да су на њеном челу

Спартанци и Леонида, из породице Хераклида. Кад се коњаник приближио логору, није могао да осмотри цео логор, јер није могао да види оне који су се налазили иза зида што су га били поново подигли и посели; али је сасвим лепо могао да види оне који су били на положајима испред зида. У то време су баш Спартанци били на стражи. И он опази како једни војници голи изводе телесне вежбе, а други се чешљају. Видевши то, он се јако зачуди и изброји их. Кад је све тачно видео, он се мирно врати натраг, јер га нико није ни гонио нити је уопште ико обраћао пажњу на њега. Вративши се, он поднесе извештај Ксерксу о свему што је видео.

209) Чувши то, Ксерксе није могао да схвати да су се они стварно припремали да погину и да униште толико непријатеља колико год им снага буде дозвољавала; учинило му се, наиме, смешно оно што су они радили, те пошаље да позову Демарата, сина Аристонова, који се налазио у логору. Кад је овај дошао, питао га је Ксерксе потанко о свему, јер је хтео да зна шта значе ти спартански поступци. Али му Демарат изјави:

"Чуо си, дакле, већ раније, кад смо кренули на Хеладу, шта сам ти рекао о том народу, па си ми се подсмевао кад сам ти рекао шта ће се, по мом мишљењу, десити на овом походу. Морам, господару, имати јако много одважности па да ти кажем истину. Чуј је, дакле, и сада! Ови су људи одлучили да се са нама боре у Кланцу и за то се припремају. Код њих је, наиме, обичај да се чешљају кад хоће да ставе свој живот на коцку. Али знај да, ако победиш ове и оне који су остали у Спарти, на свету нема више ниједног народа који ће те, краљу, смети да дочека и да се упусти у борбу са тобом; сада, наиме, ратујеш против најпоносније државе и против најхрабријег народа у Хелади. Ксерксу се учини да је сасвим невероватно оно што он говори и поново га запита како ће се тако мали број њих моћи да бори против његове војске. Овај му одговори: "Краљу, сматрај ме за лажова ако ти се не деси тако као што ја кажем."

Дводневна битка у кланцу. Епијалтово издајство

210) Рекавши то, није ипак могао да убеди Ксеркса. И чекао је Ксерксе пуна четири дана, јер се стално надао да ће они да побегну. А пошто се нису повукли, него су, по његовом мишљењу, заиста безобразно и лудачки остали на својим положајима, разбесни се он петог дана и пошаље на њих Међане и Кисијце, те им нареди да их живе ухвате и доведу пред њега. А кад су Међани јурнули и упали међу Хелене, многи погину, а на њихово место дођу други, али их ни они нису могли да натерају на повлачење, иако су жестоко наваљивали. И тада је сваком било јасно, а највише баш самом краљу, да је имао врло много људи, али мало јунака. И борба је трајала преко целог дана.

211) Претрпевши тешке губитке, Међани се неприметну повуку, а на њихово место ступе у борбу Персијанци, и то они које краљ зове "бесмртним", а којима је на челу био Хидарно, мислећи да ће ови лако изаћи на крај са Хеленима. А кад су и ови ступили у борбу са Хеленима, ни они нису имали више успеха од медске војске, него су се исто тако провели, јер су се борили на уском земљишту и имали су краћа копља него Хелени, те нису могли да искористе своју бројну надмоћност. А Спартанци не само да су се херојски борили да би доказали да се боље разумеју у ратну вештину, него су својим противницима час окретали леђа и, тобоже, сви почели да беже, па су се онда, кад су варвари, видевши их да беже, надали дреку и појурили за њима, заустављали и окретали против варвара и побили небројено много Персијанаца. А тада је пало и неколико Спартанаца. А кад Персијанци нису могли да заузму кланац ниједним налетом, ни нападима у отвореној борби, они се тада повуку.

212) Прича се да је за време тих борби на уласку у кланац краљ, који је посматрао ту борбу, бојећи се за војску, трипут скакао са свог престола. Тад су се, дакле, тако борили, а ни идућег дана варвари се нису борили са бољим резултатима. Упорно су наваљивали, јер су се надали да ће Хелени, пошто их је било мало на броју, сви допасти рана и да неће ни руком моћи да макну. А Хелени су били постројени по народностима, и сви су се борили на смену и по реду, сем Фокејаца.

Ови су пак добили задатак да поседну стазу у планини. А кад Персијанци нису постигли ништа друго него претходног дана, они се опет повуку.

213) И док је Ксерксе био у неприлици и није знао шта да започне, пријави му се у аудијенцију један Малијац, Епијалт, син Еуридемов. Овај се надао да ће га краљ богато наградити, те му открије стазу која води кроз планину до Термопила и тако уништи све Хелене који су се тамо налазили. После тога, из страха од Спартанаца, побегне он у Тесалију, а онда Пилагори, сакупљени изасланици Амфиктионаца код Пила, објаве да је његова глава уцењена. После извесног времена врати се он ипак у Антикиру и ту га убије Атенад из Трехине. Овај Атенад је убио Епијалта из сасвим једног другог разлога, о коме ћу касније говорити, али је ипак примио награду од Спартанаца. И тако је Епијалт после извесног времена платио главом.

214) Постоји, међутим, и једна друга прича о том како су Онет, Фанагорин син из Кариста, и Каридал из Антикире били ти који су то рекли краљу и провели Персијанце кроз планину, али ја у то уопште не верујем. То се, наиме, може установити и по томе што хеленски Пилагори нису ставили уцену на Онетову и Каридалову главу, него су је одредили за Епијалта из Трехине, јер су о томе имали сигурно најтачније податке; а знамо да је Епијалт због тога и побегао. А Онет би, иако није био из Малиде, могао да зна за ову стазу, ако је већ чешће морао долазити у ту земљу. Него, сигурно је да је Епијалт провео Персијанце стазом кроз планину, и њега ја наводим као кривца.

Персијанци заобилазе кланац

215) Одлучивши да уради оно што му је Епијалт предложио, Ксерксе се јако обрадује и пошаље Хидарна са његовом војском. И они крену из логора увече, кад се пале свеће. Ту стазу су пронашли околни становници Малиде и њоме су одвели Тесалце у Фокеју. А то је било тада када су Фокејци били подигли зид и затворили Кланац да би били сигурни од изненадног напада. Отада се јасно установило да Малијцима није била ни од какве користи.

216) А та стаза изгледа овако. Почиње у клисури кроз коју тече река Азоп. И стаза и та планина имају име "Анопска". Ова Анопска стаза иде до гребена планине и завршава се код града Алпена, првог локранског града поред малијске границе, и код такозване Меланпигове стене, те код седишта Кекропа, где је она и најужа.

217) Прешавши преко реке Азоба, ишли су Персијанци том и таквом стазом целу ноћ; са десне стране су им били обронци планине Ете, а с леве пак Трехинска брда. Кад је свануло, били су већ на гребену планине. Ту на планини, као што сам већ раније рекао, налазила се посада од хиљаду фокејских оклопника, који су чували и прилаз у своју земљу и стражу на стази. Речено је, наиме, ко је доле био чувао улаз у кланац, а за стражу на овој стази добровољно су се јавили Фокејци, и Леонида их је ту и поставио.

218) А Фокејци су на овај начин дознали да се Персијанци пењу по стази. Они су се, наиме, неприметно пењали, јер је цела планина била обрасла храстовом шумом. Време је било потпуно тихо и, кад се чуло јако шуштање, јер је сасвим разумљиво да је суво лишће пуцкetalо под њиховим ногама, Фокејци скоче и зграбе оружје, а у том тренутку су и варвари већ били стигли. Зачудили су се јако кад су видели наоружане људе, јер су се надали да неће наићи ни на какав отпор, а, ето, наједанпут пред њих испале војска. И тада Хидарно, бојећи се да су и то Спартанци, запита Епијалта каква је то војска, па када му је тачно објашњено, построји Персијанце за борбу. А Фокејци, кад су били обасуги густом кишом стрела, побегну и повуку се на врх планине, јер су мислили да су Персијанци пошли баш против њих, те су се припремали да изгину. Ови су, дакле, тако мислили, а Персијанци око Епијалта и Хидарна нису се ни освртали на Фокејце, него брзо крену низ брдо.

Савезници одлазе. Последња борба

219) Међутим, пророк Мегистије је, прегледајући жртве, први прорекао Хеленима који су се налазили у Термопилима да ће у зору изгинути. А поред тога су им и пребеглице биле јавиле да су Персијанци отишли преко брда. Ови су то јавили још за време ноћи, а трећи су дотрчали осматрачи са врхова планина и јавили о томе кад је већ било свануло. Тада Хелени почну да се договарају шта да учине, те им се мишљења поделе. Неки су били за то да се не повлаче с тог положаја, а други су били против тога. Пошто су се тако поделили, једни се повуку, и сваки оде својој кући, а други су се, заједно са Леонидом, спремали да ту остану.

220) А прича се да им је сам Леонида наредио да се повуку бојећи се за њих да не би изгинули, а да је њега и остале Спартанце била срамота да напусте положај ради чије одбране су заправо били и дошли. И ја се у потпуности слажем са тим мишљењем да је Леонида, кад је видео да савезници нису склони ни вољни да се са њиме излажу опасности, наредио да се они повуку, а да је сматрао за велику срамоту да се и сам повуче. А то што је тамо остао, донело му је бесмртну славу, а Спарти велику срећу. Спартанци су, наиме, одмах чим је избио овај рат, питали пророчиште за савет, и Питија им је одговорила да ће им варвари уништити Спарту или ће им краљ погинути. Она им је дала тај одговор у хексаметарским стиховима, који гласе:

"Вама ће мештани Спарте, што поља широка има,
Ил' моћни престони и дивни Персијанци да сруше град,
Ил' ако не буде тако, од Херакла потомак славни
Краљ ће погинути и Спарта проливаг сузе ће тада.
Ништавна против онога јесте и бикова и лавова сила,
Јер он је снажан ко Зевс и предат се никако неће
Док један од њих сасвим не падне и погине тако."

На то је мислио Леонида, и вероватније је да је зато и наредио да се савезници повуку што је хтео да стекне само Спартанцима славу, него да су се повукли због неслагања и одступили у неред.

221) А као нарочито важан доказ за то служи ми опште позната чињеница да је Леонида хтео да пошаље пророка Мегистија из Акарнаније, за кога се каже да је потомак Мелампов и који се налазио с војском, оног истог који им је, посматрајући жртву, прорекао шта ће се десити, да не би погинуо са њима. И овај је, и против тога наређења, остао, а послао је кући свог јединца сина који се налазио с њим у војсци.

222) И сви савезници, којима је било наређено да се повуку, послушају Леонидино наређење и оду, а са Спартанцима су остали само Теспијци и Тебанци. Од ових су Тебанци на силу задржани, и против њихове воље (јер их је Леонида задржао као таоце), док су Теспијци нарочито радо остали одбивши да оставе Леониду и да се одвоје од његових војника, они су остали и с њима изгинули. А њих је предводио Демофил, син Дијадромов.

223) А кад је Ксерксе на изласку сунца излио жртву, он причека неко време и, отприлике у време кад је трг пун људи, нападне. Тако га је, наиме, упутио Епијалт, јер је силаз са брда много стрмији и стаза је туда много краћа него успон и стаза уз брдо. И тада Ксерксови варвари навале, а Леонидини Хелени, пошто су били свесни да иду у сигурну смрт, истрче овог пута много више напред него први пут, и то чак до места где је Кланца био много шири. Ту их је, наиме, штитио зид, док су се претходних дана били повукли у ужи део Кланца и тамо се борили. А кад је изван узаног дела Кланца дошло до борбе, погине велики број варвара, јер су командири јединица ишли

с бичевима иза војника, тукли их и терали стално напред. Многи од њих су се сурвали у море и удавили се, а много више их је било оборено на земљу и живи изгажени, а о изгинулим нико није ни водио рачуна. Пошто су, наине, Хелени знали да их чека смрт кад дођу они који су прошли кроз планину да их опколе, уложили су последње снаге у борби против варвара, те су, презирући смрт, слепо јуришали.

224) Многима од њих су се тада већ копља била изломила, али су они мачевима убијали Персијанце. У тој борби херојски се борио и погинуо Леонида, а с њим и многи славни Спартанци. Ја знам имена свих ових див-јунака, а знам и имена свих три стотине Спартанаца. Ту су погинули и многи угледни Персијанци, поред осталих и два Даријева сина, Амброком и Хиперант, које је Дарију родила Артанова ћерка Фратагуна. А Артан је био Даријев брат и син Хистаспа, сина Арсамова. Овај је, удавши ћерку за Дарија, дао уз њу цело своје имање, јер му је она била јединица.

225) У тој борби пала су и два Ксерксова брата. Око Леонидина леша пак водила се огорчена борба све док Хелени својим јунашвом нису успели да отму леш и да четири пута натерају непријатеља у бекство. И то је тако трајало све док се није појавила војска с Епијалтом. А кад су Хелени чули да они долазе, онда је борба добила сасвим други облик. Хелени се, наине, тада повуку од зидова у уски део Кланаца и сви, осим Тебанаца, скупе се и заузму положај на брежуљку. Тај брежуљак налази се одмах при улазу у Кланац, и то тамо где сад стоји кип лава на Леонидином гробу. Ту су се они бранили својим мачевима, уколико су им још били читави, рукама и зубима, а варвари су их опколили и обасипали стрелама; једни су порушили зид и нападали их спреда, а други, који су били обишли око њих, нападали су их и опколили са свих страна.

226) Иако су Спартанци и Теспијци били такви јунаци, ипак се прича да је највећи јунак био Спартанац Дијенек. За овога кажу да је изрекао ону изреку кад је, пре него што је дошло до борбе између њих и Међана, од једног Трехињанина чуо да се од многих стрела неће видети ни сунце кад варвари буду пустили стреле, јер их је било тако много. Он се тиме није нимало збунио, већ, је, презирући велики број Персијанаца, рекао да им пријатељ Трехињанин јавља сасвим пријатну вест да ће се, кад Персијанци буду стрелама заклонили сунце, борити против њих у хладовини, а не по сунцу. Прича се да од Спартанца Дијенека потичу и друге такве духовите и незаборавне изреке.

227) Прича се да су одмах после њега били највећи јунаци браћа Спартанци Алфеј и Марон, синови Орсифантови. А од Теспијаца највише се прославио онај коме је било име Дитирамб, син Арматидов.

228) Они су сахрањени на оном истом месту где су и пали, па је и њима и онима који су пали пре него што је Леонида наредио онима да се повуку, урезан на надгробном споменику један натпис који гласи:

"Хиљаде јунака четир са пуна милиона три
Вођах у борбу овде на овом истом месту."

Тај се натпис односио на све њих, а само у спомен Спартанаца био је урезан овај натпис:

"Јави у Спарту, о странче, да овде лежимо мирно
Њихових закона сви слушајућ покорно глас."

Тај се натпис односио на Спартанце, а на пророка Мегистија односио се овај натпис:

"Мегистија славног споменик то је, кога су некад

Међани убили ту и дошли до Сперхеја чак,
Пророка што знајућ. добро да смрт му тада се ближи;
Војводе не остави он спартанске, већ оста ту."

Надгробне споменике и натписе, сем оног који се односи на пророка Мегистија, подигли су Амфиктионци, а натпис пророку Мегистију урезао је његов пријатељ Симонид, син Леопретов.

Еурит и Аристодем. Издајство Тебанаца

229) Прича се да су двојица од оне три стотине, Еурит и Аристодем, могли, да су били сложни, да се спасу и да заједно дођу натраг у Спарту, јер их је Леонида пустио на одсуство из логора и они су у Алпенима лежали од неке очне болести све до последњег тренутка битке, или су, кад нису хтели да се врате, могли да погину заједно с осталима. Али док су се договарали о тим двома могућностима, они се не сложе, и сваки је био другог мишљења. Еурит је, кад је сазнао да су Персијанци зашли иза леђа Хеленима, захтевао да му се донесе оружје, опремио се и наредио хелоту да га одведе на бојиште. А кад га је одвео, хелот који га је водио побегне, а он јурне у највећи бојни метеж и погине. Али Аристодем, који за то није имао одважности, остане у животу. Да се, наиме, или сам Аристодем или да су се обојица заједно вратила услед болести у Спарту, чини ми се да им Спартанци не би то узели за зло, а овако, пошто је један од њих погинуо, а други, о коме се био пронео исти такав глас, да није хтео да погине, морали су Спартанци јако да се озлоједе на Аристодема.

230) И док једни причају да се Аристодем тако спасао и под тим изговором вратио у Спарту, дотле други опет тврде да је био послан из логора као гласник, па да није хтео да се врати док је трајала битка и да је остао у животу зато што се намерно дуже задржао. на путу, док се његов друг вратио у борбу и погинуо.

231) А кад се Аристодем вратио у Спарту, дочекали су га с поругом и презирањем. Презир су према њему изражавали тиме што му ниједан Спартанац није дао да потпали ватру, нити је ико с њим говорио, а ругали су му се на тај начин што су га звали Аристодем Бегунац. Он је, међутим, у бици код Платеје поправио све и скинуо са себе ову кривицу.

232) А прича се да је од оне три стотине остао у животу још један, који је био послан у Тесалију као гласник, а коме је било име Пантит. Овај се, опет, обесио кад се вратио у Спарту и кад су га дочекали с презрењем.

233) Тебанци пак, које је предводио Леонтијад, док су били са Хеленима измешани, борили су се против краљевске војске јер су били на то присиљени, а кад су видели да су Персијанци надмоћнији, и да су Хелени са Леонидом били потиснути и опкољени на брежуљку, они се одвоје од њих, дигну руке увис и пређу варварима говорећи праву истину да су они међу првима пришли Персијанцима и да су дали краљу земљу и воду, а да су на силу довучени у Термопиле и да нису криви за губитке које је краљ претрпео. Услед те изјаве они су остали у животу, а и Тесалци су им, наиме, били сведоци и потврдили тачност њихове изјаве. Али се ни они нису сасвим добро провели. Кад су, наиме, прешли и кад су их варвари заробили, не само да су неке од њих тада убили, него су, по наређењу самог Ксеркса, већину њих жигосали краљевским жигом, а прво су жигосали њиховог команданта Леонтијада, чијег су сина Еуримаха касније убили Платејци кад је на челу четири стотине Тебанаца заузео град Платеју. Тако су се Хелени борили код Термопила.

Демаратови и Ахеменови савети

234) А Ксерксе позове Демарата и упита га почевши овако:

"Демарате, ти си добар човек и ја сам се уверио у твоју искреност. Све што си рекао испунило се. А сада ми реци колико још има Спартанаца и колико их је тако храбрих, или су сви такви јунаци?"

Овај му одговори:

"Краљу, свих Спартанаца има много, а исто тако има много и њихових градова, али ћу ти рећи то што желиш да сазнаш. У Лакедемону има један град, Спарта, са око осам хиљада људи. И сви они су јунаци као и ови који су се овде борили. Остали Спартанци нису баш такви јунаци као ови, али су и они храбри."

Затим га Ксерксе запита:

"Демарате, како ћемо најлакше савладати ове људе? Дедер, молим те, реци ми то, јер си, као њихов краљ, упознат са њиховом тактиком."

235) Овај му пак одговори:

"Господару, пошто ме тако свесрдно питаш за савет, право је да ти кажем оно што је најбоље. Било би најбоље да упутиш три стотине бродова од твоје флоте на обалу Лаконије. Поред ње се налази једно острво које се зове Китера, а за које је Хилон, један од најмудријих људи код нас, рекао да би за Спартанце било корисније кад би оно потонуло у море него што се ту налази, јер се од тог острва увек очекивало нешто слично ономе што ти ја сад саветујем. Наиме, није био предвидео твој поход, него је уопште страховао од сличног непријатељског напада. Са тог острва морају се Спартанци држати у шкрипцу. А кад буду заузети ратом код своје куће, онда се нећеш морати бојати да ће прискочити у помоћ другим Хеленима кад твоја копнена војска буде заузимала осталу Хеладу. А кад буде заузета сва остала Хелада, онда ће ти преостати још једна мала и слаба Спарта. А ако тако не учиниш, очекуј да ти се ово деси. На Пелопонезу се налази једна уска превлака, и мораш рачунати да те на том земљишту очекују још огорченије борбе него досада, и то са свим пелопонеским савезницима који су се удружили против тебе. Ако пак урадиш тако, онда ће ти се без борбе предати и та превлака и тамошњи градови."

236) А после тога Ахемен, брат Ксерксов и командант флоте, који је био присутан том разговору, бојећи се да ће Ксерксе на то пристати и тако поступити, изјави:

"Краљу, видим да примаш савете човека који завиди твојој срећи или чак врши издају према теби. А Хелени се, наиме, најрадије тако понашају: завиде онима који су срећни и мрзе оне који су силни. Ако после ове несреће, у којој нам је страдало четири стотине бродова, одвојиш од флоте и пошаљеш око Пелопонеза других три стотине бродова, онда ће непријатељи бити у стању да се боре са тобом. Ако пак буде на окупу цела флота, тешко ће јој се моћи одупрети, и уопште неће смети ни да се упусте са њом у борбу, а исто тако ће цела флота помагати копненој војсци, а опет копнена војска флоти кад се буду заједно кретале. Али ако их раздвојиш, онда нити ћеш ти бити од користи флоти, нити она теби. Постарај се да добро уредиш своју војску, а не треба да лупаш главу распитујући се о непријатељима где ће примити битку, шта ће они урадити и колико их има на броју. Доста је, наиме, да они сами мисле о себи, а ми такође да мислимо о својим стварима. А ако Спартанци изађу на мегдан Персијанцима, тај пораз неће моћи да преживе."

237) Ксерксе му овако одговори:

"Ахемене, сматрам да добро говориш, и ја ћу тако и да урадим. То што Демарат говори, он чини зато што се нада да је од највеће користи за мене, али је ипак његов предлог слабији од твога. Али се не слажем са тим да ми он не мисли добро, јер сам се и раније уверио у искреност његових речи, а и сада не сумњам у њу. А истина је да грађанин завиди срећи другог грађанина и да га потајно мрзи, па да му, ако га овај замоли, неће да да најбољи савет; али ако је човек пун врлине, он тако неће поступити. А таквих људи има врло мало. Али гост се највише од свега радује срећи свога домаћина, и, кад га питају за савет, он увек даје најкорисније и најбоље савете. А пошто је Демарат мој гост, зато наређујем да се убудуће не усудиш да о њему рђаво говориш!"

Ксерксе се свети мртвом Леониди

238) Рекавши то, Ксерксе прође између лешева, и, кад је чуо да је Леонида био краљ и командант Спартанаца, нареди да му се одсече глава и да се набије на колац. На основу многих других података, ово је за мене нарочити важан доказ да се краљ Ксерксе ни на кога на свету није тако разљутио као на Леониду, још док је био жив, јер иначе не би никад тако скрнавио његов леш, пошто од свих мени познатих народа Персијанци имају обичај да указују највеће поштовање храбро погинулим непријатељима. И његови целати изврше ово његово наређење.

239)* Сад ћу да наставим ранију причу тамо где сам је прекинуо. Спартанци су први били обавештени да је Ксерксе наумио да крене с војском на Хеладу, па су послали изасланике пророчишту у Делфе, те им је оно тада одговорило како смо већ мало пре споменули. Вест су добили на чудноват начин. Аристонов син Демарат, који је био побегао у Медију, како ми изгледа, а изгледа да сви тако мисле као и ја, није био одан Спартанцима, али има разлога да се нагађа да ли је тако поступио зато што је Спартанцима желео добро или што се радовао њиховој несрећи.

Кад је, наиме, Ксерксе одлучио да поведе војску на Хеладу, Демарат је, налазећи се баш у Сузи и сазнавши за то, нашао за потребно да о томе обавести Спартанце. Пошто друкчије није могао да им јави а да не дође у опасност да буде ухваћен, он је то овако удесио: узео је таблицу за писање састављену од две плочице, па је скинуо са ње восак и на дрвету плочице написао о краљевој намери, па кад је то урадио, поново је истопљеним воском прелио таблицу преко писма, да стражари ка друмовима не би правили никакву неприлику ономе ко буде носио те таблице. А кад је писмо стигло у Спарту, Спартанци нису знали шта да ураде са њим све дотле док им, како се прича, Клеоменова кћи, а Леонидина жена, Горга, није помогла и саветовала им да скину восак, па да па дрвету нађу писмо. Пошто су је послушали, нађу и прочитају писмо, па га затим пошаљу осталим Хеленима. Ето, прича се да се то тако десило.

* Ово поглавље не потиче од Херодота, него је касније додато. Упореди VI 122, VIII 17.

Књига осма

УРАНИЈА

Темистоклови савети * Прва битка код Артемизија * Друга битка код Артемизија * Повлачење Хелена * Ксерксе прикрива своје губитке. Тесалци и Фокејци * Персијанци у Фокеји. Беоћани им прилазе * Пут у Делфе. Хеленска флота код Саламине * Јачина хеленске флоте * Ратно већање. Персијанци спаљују Атину * Темистоклови савети Хеленима * Хелени одлучују да прихвате битку код Саламине * Ксерксово ратно веће. Персијска флота код Саламине * Војска продире на Пелопонез. Темистоклово лукавство * Аристид * Битка код Саламине * Пораз Персијанаца * Ксерксе доноси одлуку о повлачењу * Ксерксово већање са Мардонијем и Артемизијом * Хермотим из Педазе * Повлачење персијанске флоте. Ратно већање Хелена * Ксерксово повлачење * Мардоније остаје у Тесалији * Ратни плен. Одликовање Темистокла и Еурибијада * Артабаз. Ксерксе прелази у Азију * Мардоније испитује пророчишта * Мардонијев изасланик Александар у Атини * Савет Спартанаца Атињанима * Атињани одбијају понуду за закључење мира

Темистоклови савети

1) У саставу морнарице били су ови Хелени: Атињани су дали сто двадесет и седам бродова, а храбри и јуначки Платејци, иако нису били вешти морнари, попунили су ипак посаде на атинским бродовима. Коринћани су дали четрдесет, а Мегарани двадесет бродова. И Халкићани су дали посаду за двадесет бродова које су им дали Атињани. Егињани су дали осамнаест, Сикиоњани

дванаест, Спартанци десет, Епидаврани осам, Еретријци седам, Трезењани пет, Стирани два и Кејци два ратна брода и две лађе са педесет весала. А у помоћ су им дошли и Опунтијски Локрани са седам лађа од педесет весала.

2) То су, дакле, били они чији су се бродови налазили код Артемизија, а већ сам рекао колико је сваки од њих дао бродова. Број сакупљених бродова код Артемизија износио је укупно двеста седамдесет и један, не рачунајући ту и лађе са педесет весала. А врховног заповедника дали су Спартанци, и то Еурибијада, сина Еуриклидова. Савезници су, наиме, били изјавили да, ако Спартанац не буде имао врховну команду, неће ратовати под командом Атињана, него ће се војска радије разићи.

3) У почетку се, наиме, говорило, пре него што су се обратили Сицилији за помоћ, да команда над флотом треба да се повери Атињанима. Али кад су се савезници били изјаснили против тога, одрекну се Атињани врховне команде, јер су мислили само на спас Хеладе, и знали су да би Хелада пропала кад би се посвађали због врховне команде. И они су сасвим правилно мислили, јер један грађански рат много је гори од општег рата против заједничког спољног непријатеља, исто толико колико је рат гори од мира. Пошто су то све имали на уму, нису се противили и одрекли су се врховне команде, али, како се касније показало, тако су поступали само дотле док су им савезници били неопходно потребни. Кад су, наиме, победили персијског краља и кад су пренели рат у његову земљу, узели су као изговор самовољно понашање Паусаније и отели су Спартанцима врховну команду. Али то се, у ствари, десило касније.

4) Али тада кад су ови Хелени били дошли код Артемизија и видели многе укотвљене бродове код Афете, и да су сви бродови пуни војске, те да је ситуација код варвара друкчија него што су се они надали, поплаше се и одлуче да се повуку од Артемизија даље у унутрашњост Хеладе. Сазнавши за њихову одлуку, Еубејци замоле Еурибијада да остане још мало времена док се не склоне са децом и својим укућанима на сигурно место. Кад нису успели да га наговоре, они се обрате Темистоклу, команданту Атињана, поткупе га са тридесет талената и наговоре да остану под Еубејом и да тамо приме поморску битку.

5) А Темистокле је задржао Хелене на овај начин. Од тих новаца дао је Еурибијаду пет талената, и то тобоже као да му их је он сам дао из свог џепа. А кад је овај био на то пристао (правио се, наиме, једино још важан Коринћанин Адимант, син Окитов, и само је он од свих команданата изјавио да ће се са бродовима повући од Артемизија и да неће остати), Темистокле се обра-ти Адиманту и под заклетвом му изјави:

"Ти нас ипак нећеш оставити, јер ћу ти ја дати веће поклоне него што би ти их персијски краљ послао кад би оставио на цедилу своје савезнике."

И док му је то говорио, пошаље три талента сребра на Адимантов брод. И ови, подмићени поклонима, пристану да остану и да учине Еубејцима по вољи. Сам Темистокле је такође зарадио. Није се знало да је остали новац задржао за себе, него су они који су од тог новца били нешто примили веровали да је новац у ту сврху био послан из Атине.

Прва битка код Артемизија

6) И тако су остали код Еубеје и ту примили битку. А то се десило овако. Чим су варвари, одмах после подне, стигли код Афете, па кад су се својим очима уверили у оно што су раније чули да се код Артемизија налази под сидром мали број хеленских бродова хтели су да их нападну и некако заробе. Нису сматрали за сходно да их спреда нападну због тога да се не би Хелени, кад их буду видели да иду са бродовима на њих, дали у бекство и по ноћи им умакли. И тако би им сигурно умакли, иако су Персијанци говорили да ни носилац ватре не би смео изнети живу главу.

7) Зато су они ово смислили. Одвоје од целе флоте две стотине лађа и пошаљу их, да непријатељи не би видели, да плове око Еубеје, са спољне стране острва Скијата, око Кеферејског и Герестијског рта у Еурип, да их, кад дођу тамо, опколе и пресеку им одступницу пошто их буду спреда напали. Поема тој одлуци пошаљу одређене бродове, а сами нису имали намеру да тог истог дана нападну на Хелене нити да их уопште нападају пре него што им они који су пловили око острва даду знак да су стигли на одређено место. Они су ове бродове послали око острва, а остале су постројили у Афети и избројали.

8) А у то исто време, док су они пребројавали бродове (у том логору се, на име, налазио онај Скилије из Скионе, тадашњи најбољи гњурач на свету, који је после бродолома код Пелиона спасао Персијанцима много блага, а много га и за себе задржао), пребегне им Скилије. Он је још одраније намеравао да пребегне Хеленима, али му се дотле није указала zgodна прилика. А на који је начин ипак оданде дошао Хеленима, нисам у стању тачно да кажем. Али не верујем да је истина оно што се о томе прича. А прича се, на име, да је код Афете заронио у море и није пре излазио на површину док није стигао у Артемизију, прешавши тако кроз воду отприлике осамдесет стадија. О том човеку се причају и друге невероватне ствари, али се прича и понешто што се и могло десити. Ја, у вези с тим, мислим да је он допловио на неком броду до Артемизија. А чим је дошао, испричао је командантима о томе како се десио бродолом код Пелиона и саопшти им да су бродови послани око Еубеје.

9) Кад су Хелени за то чули, одрже седницу ратног савета, те су после много говора решили да још тог дана остану ту и да преноће, а да после поноћи подигну једра и отплове у сусрет оним бродовима који су пловили око Еубеје. А одмах после тога, кад их нико није нападао, крену они са бродовима против варвара са намером да виде како се непријатељи боре и како се пробијају кроз противничке линије.

Друга битка код Артемизија

10) Кад их је видела и остала Ксерксова војска и сами команданти где иду против њих са малим бројем лађа, помислили су да су ови полудели, па су и сами испловили са својим бродовима, јер су се надали да ће их сасвим лако заробити. А имали су и разлога да се томе надају кад су видели мали број хеленских бродова и, опет, своју бројно толико надмоћнију флоту, а уз то су им још бродови били и бржи. Потценивши их, они опколе Хелене са свих страна. А Јонци, који су били срцем уз Хелене и силом натерани у војску, са ужасом су приметили да су ови опкољени и били су уверени да се ниједан од ових неће вратити кући. Изгледало им је да су Хелени тако слаби. Међугим, сви они којима је било мило што је до тога дошло, такмичили су се међу собом ко ће први да зароби атински брод и да добије од краља награду, јер се у персијској војсци највише говорило о Атињанима.

11) На дати знак Хелени прво окрену кљунове лађа према варварима, а крме лађа према средини, а на други знак пређу у напад, па пошто су били опкољени на малом простору, навале они спреда на непријатеља. Ту они заробе тридесет непријатељских бродова и Филаона, сина Херзијева, а брата саламинског краља Горга, човека који је у војсци уживао врло велик углед. Први Хелен који је заробио непријатељски брод био је Атињанин Ликомед, син Есхрејев, који је добио награду за храброст. А оне који су се борили у овој поморској бици нерешено раставила је ноћ. Хелени отплове поново код Артемизија, а варвари у Афету, после борбе која се одиграла сасвим друкчије него што су се они надали. За време те поморске битке прешао је на страну Хелена, једини од свих Хелена који су били са краљем, Антидор са Лемна, коме су Атињани због тог његовог поступка поклонили имање на Саламини.

12) А кад је настала ноћ, а било је то око средине лета, почела је да пада јака киша са потмулом грмљавином са Пелиона и трајала је целу ноћ. Погинули и олупине бродова били су избачени код

Афете и начичкали су се око кљунова бродова, па су се измешали са веслима. А војнике који су ту све то чули ухвати ужасан страх, јер су људи у толикој својој невољи мислили да им је дошао крај. Наиме, пре него што су и одахнули од бродолома и од буре код Пелиона, било је дошло до жестоке поморске битке, а одмах после битке почела је да пада јака киша, те се велика бујица сливала у море и пуцали су громови.

13) И док су ови имали једну такву ноћ, дотле је за оне којима је било наређено да плове око Еубеје та ноћ била још много страшнија, утолико више што их је бура ухватила на отвореном мору и они су јадно завршили свој живот. Страшна бура са кишом ухватила их је, наиме, за време пловидбе поред еубејских Стрмих стена, па пошто су пустили да их ветар носи, а да нису знали ни куда ни камо, ударили су и разбили се о стене. Све је то тако бог удесио да би се изједначиле персијска и хеленска сила и да персијска не би била много надмоћнија.

14) И док су они код Еубејских стена били уништени, дотле су варвари код Афете, кад је на њихову велику радост свануо дан, мирно стајали са бродовима и били срећни да су у то време, код толиких невоља, могли бити на миру. Хеленима, међутим, дођу у помоћ педесет и три атичка брода. Долазак ових бродова и истовремено пристигла вест да је бура уништила све варваре који су били пловили око Еубеје, јако охрабри Хелене. Они изаберу оно исто време као и претходног дана, и са лађама нападну киличке бродове. А кад су их све уништили, и кад се смркло, врате се у Артемизију.

15) А трећег дана варварски команданти, очајни што их тако мали број бродова узнемирава, а и из страха од Ксеркса, нису чекали да Хелени поново започну битку, него око подне изађу силом на пучину са својим бродовима. Десило се случајно да су се тих дана поморске битке одигравале истовремено кад и битка код Термопила. Хеленима на мору је било стало до тога да одбране Еурип, као што је Леонидина војска тежила да им спречи пролаз кроз Кланац. Хелени су, дакле, били уложили све снаге да не пусте варваре да продру у Хеладу, а Персијанци су радили на томе да униште хеленску војску и да освоје пролаз.

16) И док је Ксерксова флота пловила у борбеном поретку, дотле су Хелени мирно стајали код Артемизија. Варвари поставе бродове у полукруг, у облику полумесеца, са намером да их опколе. А Хелени им тада крену у сусрет и одмах дође до борбе. Снаге су им у тој бици биле скоро једнаке. Ксерксова је флота, наиме, због гломазности и великог броја бродова била сама себи на сметњи, јер су се бродови били испречили једни испред других и сударали се, али је ипак остала на положају и није се повукла, јер их је било срамота да побегну испред шачице хеленских бродова. Хелени су имали много губитака у бродовима и у људству, а варвари још и више. Пошто су се тако борили, повуку се, најзад, сваки на своје старе положаје.

17) У тој поморској бици од Ксерксових војника нарочито су се одликовали Египћани, који су, поред осталих јуначких подвига, заробили и пет хеленских бродова са њиховим посадама. А од Хелена су се тога дана одликовали Атињани, а међу њима Алкибијадов син Клинија, који је пошао у рат о свом трошку, са две стотине људи и на свом властитом броду.

Повлачење Хелена

18) Кад су прекинули борбу, и једни и други су једва дочекали да се повуку у своје базе. Хелени су се после прекида борбе одвојили од непријатеља и покупили своје погинуле војнике и олупине бродова, а били су претрпели прилично тешке губитке, и то нарочито Атињани, чија је половина бродова била оштећена, па су решили да се повуку у унутрашњост Хеладе.

19) А Темистокле помисли да ће Хелени, ако му пође за руком да одвоји Јонце и Карце од варвара, бити у стању да победе остале непријатеље. И док су Еубејци терали своја стада на

морску обалу, сазове он онде све команданте и саопшти им да мисли да има једно средство помоћу кога се нада да ће одвојити од краља његове најбоље савезнике. Толико им је само открио о тој својој намери, па им саопшти да том приликом ово ураде: да сваки закоље колико год хоће еубејске стоке (јер је боље да је покоље војска него непријатељ), па им је саветовао да сваки нареди својим војницима да запале ватру, а што се тиче одласка и времена повлачења, његова ће бити брига да живи и здрави дођу у Хеладу. Ови са радошћу пристану да тако ураде, те запале ватре и одмах почну да кољу стоку.

20) Еубејци, наиме, нису придавали никакав значај Бакидову пророчанству и просто се нису освртали на њега. Стога нису своју стоку склонили на сигурно место нити су се наоружали за предстојећи рат, те су сами себи навукли невољу на врат. Бакидово пророчанство гласило је, наиме, овако:

"Варварин кад јарам од лике над сињим пребаци морем,
Гледај да с Еубеје одмах уклониш козе што мече."

А што нису тада поступили по савету пророчанства, у тадашњој невољи и у оној која их је очекивала, имало је за последицу да су морали трпети велике недаће.

21) И док су ови то радили, дође им курир са осматрачнице из Трехина. Код Артемизија је, наиме, био осматрач Полија, родом из Антикире, који је код себе имао увек спреман чамац, а било му је наређено да јави Хеленима у Термопилима у случају да флота буде побеђена. Исто тако се код Леониде налазио Аброних, син Лисиклов из Атине, и био спреман да на једној лађи са тридесет весала јави онима код Артемизија ако се копненој војсци деси каква несрећа. И овај исти Аброних дође и јави им шта се десило са Леонидом и његовом војском. Чим су ови за то сазнали, нису више одлагали своје повлачење, него пођу онако како су били постројени: прво Коринћани, а иза свих Атињани.

22) Темистокле пак изабере најбрже атинске лађе и отплови тамо где је било воде за пиће, те у стенама изреже натпис који су прочитали Јонци кад су идућег дана дошли код Артемизија. Тај натпис је овако гласио:

"Јонци, не радите право што ратујете против својих очева и помажете да се Хелада пороби. Пређите што пре на нашу страну! Ако не будете у могућности да то учините, онда се од сада бар немојте борити против нас, а замолите и Карце да тако исто поступе према нама. А ако вам ни једно ни друго не буде било могуће, и ако вам је јарам исувише тежак да бисте га могли стрести, то онда, кад будемо ступили у борбу, намерно се немојте храбро борити и сетите се да водите порекло од нас и да смо ми, пре свега, због вас и доспели у рат са варварима."

Мислим да је Темистокле то написао имајући на уму две ствари: или да, ако краљ не дозна за тај натпис, наговори Јонце да се одметну од краља и пређу на њихову страну, или да Ксерксе, кад дозна за натпис и кад буду оклеветани, изгуби поверење у Јонце и не дозволи им да учествују у поморској бици.

23) Тек што је Темистокле изрезао тај натпис, а варварима дође један човек на чамцу из Хистијеје и јави им да су се Хелени повукли од Артемизија. Не верујући у истинитост те вести, ставе они онога под стражу, па пошаљу брже бродове да то извиде. А кад су ови јавили шта је у ствари, крену они при заласку сунца са целом флотом до Артемизија. Задржавши се на том месту до подне, отплове они одатле у Хистијеју. Дошавши тамо, заузму град Хистијеју и део Елопије, те прокрстаре кроз сва приморска села у земљи Хистејотиди.

Ксерксе прикрива своје губитке. Тесалци и Фокејци

24) Док су се ови ту налазили, Ксерксе припреми лешеве погинулих војника и пошаље гласника флоти. Са лешевима је ово урадио (а било их је двадесет хиљада). Оставивши само хиљаду од њих, ископа јаму и баци у њу лешеве својих војника који су погинули код Термопила, па на њих набаца грање и поспе земљом да их морнари не би могли препознати. Кад је гласник прешао у Хистијеју, он сакупи сву војску и изјави јој ово:

"Савезници, краљ Ксерксе вам дозвољава да, који год од вас хоће, може изаћи из строја и видета како се он бори против безумних људи који су уобразили да ће победити краљеву силу".

25) Кад је овај то објавио, није било довољно чамаца, јер их је био толики број који су то хтели да виде. Кад су се превезли на другу страну, пролазили су поред лешева и посматрали их. Сви су веровали да су лешеве који су ту лежали били спартански и теспијски, јер су видели и хелоте. Али Ксерксе тим поступком са лешевима својих војника није успео да превари морнаре који су се били превезли. Било је то, наиме, и смешно. Видели су само хиљаду спартанских лешева како леже, а сви други лежали су на гомили све по четири хиљаде на једном месту. Тај дан провели су у разгледању, а идућег дана једни су отпловили у Хистијеју на бродове, а Ксерксова копнена војска кренула је на марш.

26) На њихову страну, међутим, прешло је неколико људи из Аркадије који нису имали од чега да живе и који су хтели да дођу до неке зараде. Кад су их довели пред краља, Персијанци су их питали шта Хелени у то време раде, а испитивао их је о томе један у име свих. Ови су им изјавили да Хелени славе олимпијске свечаности са рвачким утакмицама и коњским тркама. Овај их онда запита шта је одређено као награда на такмичењима, а Аркађани му одговоре да се као награда даје венац од маслинових гранчица. Тада Тритантехмо, син Артабанов, стави врло племениту примедбу, због које га краљ назове кукавицом. Чим је он, наиме, чуо да је венац одређен као награда, а не новац, није могао да прећути, него је пред свима ово изјавио:

"Тешко нама, Мардоније, кад нас водиш у борбу против таквих људи који се не боре за новац него за славу."

Али доста о томе.

27) У међувремену, међутим, после несреће код Термопила пошаљу Тесалци сместа једног гласника Фокејцима, које су они још увек мрзели, а нарочито после последњег пораза. На неколико година пре овог краљевог похода, упали су Тесалци и њихови савезници у фокејску земљу, али су били побеђени од Фокејаца и врло се рђаво провели. Кад су се, наиме, Фокејци били повукли на Парнас, са њима је био и пророк Телија из Елеје. Тада је тај исти Телија измислио ово лукавство. Намазао је кредом шест стотина најхрабријих Фокејаца, и њих и њихово оружје, па их је послао да ноћу нападну на Тесалце, наредивши им да убију сваког кога виде да се не бели. А кад су тесалске предстраже прве виделе Фокејце где долазе, поплаше се, јер су мислили да су то неке утваре, а после предстража поплашила се и цела војска, тако да су Фокејци побили четири хиљаде Тесалаца и запленили њихове штитове, од којих су пола поклонили пророчишту у Абима, а другу половину пророчишту у Делфима. А од десетог дела плена из те битке направљени су велики кипови који стоје пред храмом у Делфима поред трonoшца, а исти такви се налазе и у Абима.

28) Тако су Фокејци докусурили тесалску пешадију кад су их ови држали под опсадом; а још више су им искасапили коњицу кад је била упала у њихову земљу. Ископали су у кланцу код Хијампоља велику јаму, напунили је празним врчевима, па су је покрили земљом и изједначили са околним земљиштем. те су очекивали напад Тесалаца. И ови крену на јуриш против Фокејаца с намером да их униште, те упадну међу врчеве и коњи им полуме ноге.

29) Пошто је због оба ова случаја међу њима владала велика мржња, Тесалци им пошаљу гласника и ово им поруче:

"Фокејци, сад ћете се потпуно уверити да нам нисте дорасли. Ми смо, наиме, и пре, док смо сарађивали са Хеленима, увек били јачи од вас, а сада уживамо код персијског краља толики углед

да од нас зависи да ли ће вам се одузети ваша земља и да ли ћете бити претворени у робове. А, и поред свега тога, нећемо да вам се светимо, него тражимо од вас да нам за све то платите педесет талената сребра, па вам обећавамо да ћемо вам сачувати земљу од напада."

Персијанци у Фокеји. Беоћани им прилазе

30) То су им били поручили Тесалци. Фокејци, наиме, једини у том пределу нису прешли на страну Персијанаца, по мом мишљењу, само због тога што су били у завади са Тесалцима. Међутим, да су Тесалци били на страни Хелена, мислим да би Фокејци били уз Персијанце. Кад су им Тесалци упутили ту поруку, они одбију да им даду новац и поруче им да би и они, само кад би хтели, могли лако да пређу на страну Персијанаца, исто као и Тесалци, али да они никад неће добровољно постати издајнице Хеладе.

31) Кад су примили тај одговор, Тесалци се наљуте на Фокејце и покажу Персијанцима пут у Фокеју. Ови пак крену из Трехина и упадну у Дориду. Један уски део Дориде, наиме, широк отприлике тридесет стадија, пружа се туда и налази се између Малиде и Фокиде, а тај је предео одраније био Дриопида. И тај исти предео је постојбина Дорана са Пелопонеза. Упавши у ту дорску покрајину, варвари је нису пустошили, јер су њени становници били прешли на страну Персијанаца, а ни Тесалци нису хтели да је пустоше.

32) А кад су из Дриопиде упали у Фокиду, сами Фокејци им нису пали у руке, јер се један део њих повукао на гребене Парнаса (високи врх Парнаса, који се усамљено диже код града Неона, згодно је склониште и у стању је да прими велики број људи, и зове се Титореја, те су на њега склонили своју стоку и сами се повукли). А већина их је побегла у Озолску Локриду, у град Амфису, која се налази изнад Кризејске равнице. Варвари пак прокрстаре цељу земљу Фокиду, јер су Тесалци тако водили војску, па су палили и рушили све на што су наишли: палили су и градове и храмове.

33) Идући, наиме, поред реке Кефиса, све су опустошили. Спалили су градове: Дрим, Харадру, Ерох, Тетрониј, Амфикеју, Неон, Педијеју, Тритеју, Елатеју, Хијампољ, Парапотамију и Абе, где је био богат Аполонов храм, украшен ризницама и многим заветним даровима. Тамо се и онда налазило, а и данас се још налази пророчиште. И то пророчиште су опљачкали и спалили. А успели су да за време гоњења заробе неколико Фокејаца у подножју планина, па су том приликом убијене и неке жене, пошто су их многи силовали.

34) Прошавши поред Парапотамија, дођу варвари у Панопеју. Ту им се војска поцепа и подели на два дела. Највећи и најважнији део војске крене, под командом самог Ксеркса, за Атину и уз пут упадне у Беотију, у област Орхомена. Сви су Беоћани били прешли на страну Персијанаца, а њихове градове посели су Македонци, које је тамо био послао Александар ради заштите. А штитили су их зато да би показали Ксерксу да су Беоћани били уз Персијанце.

35) Овај део варвара пошао је тим путем, а остали, под вођством водича, кренули су према делфијском храму, оставивши с десне стране планину Парнас. И ови су у Фокиди опустошили све на шта су наишли. Спалили су, наиме, и градове: Панопеју, Даулиј и Еолиду. Пошли су тамо одвојивши се од остале војске због тога што су хтели да опљачкају храм у Делфима и да Ксерксу донесу благо из њега. А Ксерксе је, како чујем, добро знао какве се све вредности налазе у храму, и то му је било боље познато него оно што је оставио код своје куће, јер су му о томе увек много причали, а нарочито о заветним даровима Креза, сина Алијатова.

Пут у Делфе. Хеленска флота код Саламине

- 36) А кад су Делфијци за то сазнали, поплаше се јако и, избеумљени од страха, упитају пророчиште за савет да ли свете драгоцености да закопају у земљу или да их склоне у другу земљу. Бог им, међутим, није дозволио да благо дирају, него им је изјавио да он има довољно снаге да га сам заштити. Чувши то, Делфијци су се бринули за своју властиту сигурност. Своје жене и децу пошаљу преко у Ахеју, већина њих склони се на врхове Парнаса, а стоку сакрију у Корикијску пећину, док су остали побегли у Амфису, у Локриди. И тако сви Делфијци напусте град, а остане само пророк са шездесет људи.
- 37) А кад су се варвари приближили и већ угледали храм, тад опази пророк, коме је било име Акерат, да је из храма изнесено и налазило се пред храмом оружје које није смео да узме у руке ниједан човек. И он оде и јави присутним Делфијцима о том чуду. А кад су варвари стигли чак до храма Пронејске Атене, они доживе још веће чудо од малопређашњег. Било је, наиме, велико чудо то што се убојно оружје само појавило изван храма и лежало испред њега, а тек како је с правом изазивало још веће чуђење оно што се после тога десило. Кад су се, наиме, варвари приближавали храму Пронејске Атене, груну на њих с неба громови, а са Парнаса се одвале две стене и са великом ломљавом сруче се на њих и многе од њих смрве, док се из Пронејског храма чула вика и бојни поклици.
- 38) Кад се све то десило, варваре ухвати ужас. Кад су пак Делфијци приметили да су се они дали у бекство, сиђу са брда и многе поубијају. Али они који су остали у животу побегну право у Беотију. Чуо сам да су ови варвари, кад су се вратили, причали да су видели и друга чуда. Видели су, наиме, два тешко наоружана војника, који су били већи него обични људи, како их гоне и убијају.
- 39) Делфијци кажу да су та двојица били тамошњи хероји Филак и Аутоној, чији се гајеви налазе око храма, Филаков поред самог пута више пронејске светиње, а Аутонојев близу Касталијског извора, у подножју Хијампејског врха. А стене које су пале са Парнаса сачувале су се још и до мог времена и налазе се у гају Пронејске Атене где су се сручиле и смрвиле варваре. Тако су се ови Персијанци повукли из светиње.
- 40) А хеленска флота, на молбу Атињана, доплови од Артемизија и задржи се код Саламине. Атињани су их молили да се ту задрже зато да би могли склонити жене и децу из Атике, а и да се тамо посаветују шта да се уради. Пошто је све испало друкчије него што су предвидели, требало је да у новонасталој ситуацији створе нови ратни план. Мислили су, наиме, да ће Пелопонежани са свим својим снагама дочекати непријатеља у Беотији, а чули су, међутим, да се то није тако десило, него да су они утврдили Истам и, пошто су се бринули само да сачувају Пелопонез, да су једино бранили Пелопонез, а осталу Хеладу су оставили на цедилу. Зато су, кад су то чули, и молили ове да се задрже код Саламине.
- 41) Остали доплове на Саламину, а Атињани својој кући. Одмах по доласку објаве они да сви Атињани склоне своје породице на сигурно место, где год ко може. И већина их упуте своје у Трезену, други на Егину, а неки, опет на Саламину. Журили су се јако са тим, јер су хтели да поступе по савету пророчишта, а нарочито још и из овог разлога: Атињани причају да је у светињи на Акропољу живела велика змија, заштитница саме тврђаве. Причају још и то да су јој уистину сваког месеца доносили и остављали храну, која се пак састојала од медених колача. Змија је раније увек била појела те медањаке, а тада их није ни окусила. Кад им је свештеница то јавила, пожурили су се Атињани врло радо да што пре напусте свој град, пошто су веровали да је и богиња напустила тврђаву. А кад су се сместили на сигурно место, прикључе се поново флоти.

Јачина хеленске флоте

- 42) А кад је флота допловила од Артемизија до Саламине, сакупе се онде и остале хеленске поморске јединице из Трезене, чим су о томе биле обавештене. Било им је, наиме, наређено да се скупе у трезенској луци Погону. А сакупило се много више бродова, и из више градова, него што их је било узело учешћа у бици код Артемизија. А командант флоте је био исти онај који је био и код Артемизија, Еурибијад, син Еуриклидов, Спартанац, иако није потицао из краљевске породице. Атињани су дали највећи број и најбрже бродове.
- 43) У рату су учествовали ови бродови: Спартанци са Пелопонеза дали су шездесет бродова, а Коринћани исто онолико колико су били дали и код Артемизија; Сикиоњани су дали петнаест бродова, Епидаврани десет. Трезењани пет и Хермиоњани три. Сви су ови, сем Хермиоњана, били пореклом Дорани и Македонци и доселили се из Еринеја, са Пинда, и најзад из Дриопиде. Хермиоњани су Дриопијци које су Херакле и Малајци протерали из земље која се сада зове Дорида.
- 44) Ови су, дакле, били дошли са Пелопонеза, а са копна изнад Истма ови: сами Атињани дали су сто осамдесет лађа, управо колико сви остали заједно. Код Саламине, наиме, Платејци се нису борили на атинским бродовима, и то због тога што су се Платејци, кад су се Хелени повлачили, од Артемизија и стигли код Халкиде, искрцали и прешли на другу обалу Беотије да склопе своје укућане на сигурно место. И спасавајући ове, деси им се да су изостали. У време кад су Пелазги становали у земљи која се сад зове Хелада и Атињани су били Пелазги и звали су се тада Кранејци, а за време владе краља Кекропа звали су се Кекропиде. Кад је затим преузео власт Ерехтеј, Атињани су променили своје име и, по војсковођи Јону, сину Ксутову, који је предводио Атињане, добили су име Јонци.
- 45) Мегарани су дали исто толико бродова колико и код Артемизија а Амбрачани су били дошли са седам бродова и Леукађани са три; сви су ови били Дорани и водили су порекло из Коринта.
- 46) А од острвљана Егињани су дали тридесет бродова. Они су, међутим, имали и друге бродове са посадом, али су их употребљавали за одбрану свога острва, док су са тридесет најбржих бродова учествовали у бици код Саламине. И Егињани су Дорани из Епидавра, а њихово острво звало се раније Енона. После Егињана дошли су Халкиђани са својих двадесет бродова код Артемизија, па Еретријци са седам; сви су ови пак Јонци. Онда су дошли Кејци са истим бројем бродова; и они су били Јонци пореклом из Атине. Становници Накса дошли су са четири брода. Њих је пак њихово место послало да се прикључе Персијанцима, као и остали острвљани, али се они нису освртали на то наређење, него су се, на захтев Демокрита, угледног грађанина, који је тада био командант једне ратне лађе од три реда весала, прикључили Хеленима. Становници Накса су, заправо, Јонци и воде порекло из Атине. Стирани су дали исто толико бродова колико и код Артемизија, а Китњани један ратни брод и једну лађу са педесет весала; а и једни и други су пореклом Дриопљани. У рату су узели учешћа и Серифљани, Сифњани и Мелијци, јер су сви ови били једини од острвљана који нису дали варварину земљу и воду.
- 47) Сви ови, који су становали између Теспотије и Ахеронта, узели су учешћа у овој борби, јер су Теспроњани суседи Амбрачана и Леукађана који су дошли из најудаљенијих крајева и узели учешћа у бици. А из удаљенијих предела били су једино Кротоњани, који су дошли у помоћ Хелади кад јој је запретила опасност, и то на једној лађи којом је командовао Фаул, троструки победник на Питијским утакмицама. А Кротоњани су пореклом Ахејци.
- 48) Док су сви остали узели учешћа у бици на великим ратним лађама од три реда весала, дотле су Малијци, Сифњани и Серифљани дошли на мањим бродовима, од педесет весала. Малијци, који су били пореклом из Спарте, дали су две лађе, а Сифљани и Серифљани, који су били пореклом из

Атине, дали су сваки по једну лађу. Укупан број бродова, без оних мањих са педесет весала, износио је триста седамдесет и осам.

Ратно већање. Персијанци спаљују Атину

49) Кад су се код Саламине састале војсковође из поменутих градова, одрже они седницу ратног савета, па им Еурибијад предложи да по вољи изнесу своје мишљење о томе где би било најзгодније да се прими битка у областима у којима они још држе власт. Атика је, наиме, већ била напуштена и у обзир су могле да дођу само друге земље. Већина се сложила са тим да се са бродовима оде до Истма и да се битка прими пред улазом на Пелопонез, износећи све разлоге за тај план: кад би код Саламине били побеђени, непријатељ би их на острву опколио и уништио, док им код Истма ништа не би могао да учини, јер би се могли спасти у своју земљу.

50) И док су војсковође са Пелопонеза о томе расправљале, дође из Атине гласник и јави да је варварин упао у Атику и да је сву пали и пустоши. Војска је, наиме, прошавши под командом Ксерксовом кроз Беотију и попаливши градове Теспију и Платеју, чији су становници били побегли на Пелопонез, стигла и у Атину и тамо све опустошила. А спалила је Платеју и Теспију зато што су од Тебанаца чули да ти градови нису прешли на страну Персијанаца.

51) После прелаза преко Хелеспонта, где су, док су се пребацивали у Европу, потрошили читав месец дана, варвари су оданде кренули и после три месеца стигли у Атину, у тренутку кад је у Атини био архонт Калијад. Освојили су празан град и у светињи су затекли само мали број благајника ризнице и сиромашних људи, који су оградиле тврђаву, те капијама и батинама одбијали нападаче. Ови нису били отишли на Саламину зато што су били сиромашни, а и зато што су мислили да су разумели оно што им је Питија наговестила рекавши да ће дрвени зидови бити неосвојиви. Мислили су да је, према пророчанству, тврђава то уточиште, а не бродови.

52) Персијанци су, међутим, посели брежуљак прекопуга тврђаве, који Атињани називају Аресов брежуљак, и опседали су је на овај начин. Намотавали су кучину на стреле, па су је запалили и бацали на дрвену ограду. А опседнути Атињани су се ипак бранили, иако их је издала дрвена ограда и иако су били дошли у крајњу невољу. Нису пристали ии на предлог Пизистратиде да се условно предају, него су се бранили и храбро борили отискивајући огромне стене на непријатеља кад се приближавао капијама, тако да је Ксерксе био дуго времена у неприлици што није могао да их зароби.

53) Али док је та неприлика трајала, нађу варвари излаз из те непријатне ситуације. Према изјави пророчишта, требало је да Атика на копну падне у руке Персијанцима. Испред саме тврђаве, иза капија, на једном месту на путу уз брдо, где није било страже, јер нико није ни помишљао на то да би се онуда неко могао попети, попну се код храма Аглауре, ћерке Кекропове, неки Персијанци, иако је место било јако стрмо. Кад су Атињани видели да су се они попели на тврђаву, баце се неки од њих доле са зида и убију се, а други побегну код олтара у храм. А Персијанци који су се били попели у тврђаву прво потрче капијама и отворе их, па онда побију бегунце у храму. А кад су их све побили, опљачкају храм и запале целу тврђаву.

54) Чим је заузео целу Атину, Ксерксе одмах пошаље једног гласника на коњу у Сузу да јави Артабану о овом његовом успеху. Другог дана после одашиљања гласника сазове он све прогнане Атињане који су били у његовој пратњи и нареди им да оду горе на тврђаву и да по свом обичају принесу жртву. А то наређење је издао или зато што га је сан на то навео, или му савест није дала мира што је запалио храм. И протерани Атињани ураде онако како им је било заповеђено.

55) Одмах ћу рећи због чега то спомињем. У тврђави се налази храм Ерехтеја, за кога се прича да га је тамо родила земља, а у храму се налази једна маслина и морска вода, и Атињани причају

да су море и маслину тамо ставили бог Посидон и богиња Атена као знак да су се свађали око земље. Ова маслина је, кад су варвари запалили храм, изгорела заједно са осталим деловима храма. А кад су другог дана после спаљивања дошли у тврђаву Атињани којима је краљ био наредио да принесу жртву, и ушли у храм, видели су да је из пања маслине израсла младаца дуга један лакат. Ови су, дакле, то причали.

56) А кад је Хеленима код Саламине јављено шта се десило са атинском тврђавом, настала је таква паника да неки команданти нису ни сачекали да се у вези са тадашњом ситуацијом донесе нека одлука, него упадну у своје бродове и подигну једра са намером да одмах отплове. А они који су ту остали одлуче да се битка прими пред Истмом. Најзад је настала ноћ, и они распусте скупштину и попну се на бродове.

Темистоклови савети Хеленима

57) Тада је Атињанин Мнесифил запитао Темистокла, кад је овај дошао на брод, шта је на састанку решено, па кад је чуо да је одлучено да се плови са бродовима до Истма и да се води борба пред Пелопонезом, он рече:

"Ако се деси да бродови напусте Саламину, сигурно је да се нећеш више борити ни за једну отаџбину, јер ће сваки окренути у свој град, те ни сам Еурибијад нити ико на свету неће бити у стању да заустави распад војске и Хелада ће због те глупости да пропадне. Него, ако икако можеш, иди и покушај да осујетиш извршење те одлуке, или бар, ако некако можеш, да наговориш Еурибијада да се предомисли и да ту остане."

58) Темистоклу се тај предлог јако допао и без речи оде на Еурибијадов брод. Дошавши тамо, изјави да хоће са њим нешто службено да разговара. Овај га замоли да дође на брод и да каже шта жели. Тада му Темистокле изложи све што је чуо од Мнесифила, правећи се као да је он сам дошао до тога, па је још томе много додао и салетао га је док га није наговорио да сиђе са брода и сазове команданте на седницу.

59) А кад су се састали, Темистокле је, пре него што је Еурибијад и рекао зашто је сазвао команданте, одржао један дуг говор, у коме их је много молио и преклињао. И док је он говорио, рече му коринтски командант Адимант, син Окитов:

"Темистокле, на утакмицама добијају батина они који раније устану."

Овај му доскочи и одговори:

"Али исто тако не добијају венац они који закасне."

60) Тада је ипак учтиво одговорио Коринћанину, а такође не изјави поново оно исто што је раније рекао Еурибијаду: да ће се, ако оду са Саламине, сви разбећи; сматрао је, наиме, за незгодно да оптужује присутне савезнике. Због тога, наводећи друге разлоге, изјави:

"Од тебе сад зависи спас Хеладе, а спашћеш је ако ме послушаш и овде примиш битку, а не послушаш њихове предлоге да отпловиш са бродовима пред Истам. Упореди, наиме, оба предлога и размисли о њима. Ако одеш пред Истам, мораћеш да се бориш у отвореном мору, а то за нас није ни најмање згодно, јер имамо спорије бродове, и мањи број од непријатеља. У том случају, ако иначе и будемо имали успеха, сигурно губиш Саламину, Мегару и Егину. Са њиховом флотом иде, наиме, и копнена војска, па ћеш их у том случају довести на Пелопонез и доведићеш у опасност целу Хеладу. А ако поступиш по мом савету, имаћеш од тога онда ове користи: прво, борићемо се у теснацу са мањим бројем против великог броја бродова, па ћемо, по свим правилима ратне вештине, сигурно победити. Битка у теснацу за нас је много повољнија, док је битка на широком мору повољнија за њих. А поред свега тога сачуваћемо Саламину, где смо склонили жене и децу. А поготово ћеш у том случају постићи и оно чему ви највише тежите: ако, наиме, ту останеш, борићеш се на том месту и за Пелопонез и за Истам, и нећеш, ако си паметан, довести непријатеље на Пелопонез. А ако се, како се ја надам, деси да победимо на мору, нити

ће вам варвари доћи на Истам, нити бити у стању ни да коракну изван Атике. него ће побећи главом без обзира, а ми ћемо имати чисти добитак што смо сачували Саламину, Мегару и Егину. А нама је и једно пророчанство наговестило да ћемо победити непријатеља код Саламине. Само са правилним одлукама људи обично постижу успехе, а ако се донесу погрешне одлуке, неће ни бог да дође људима у помоћ."

61) Док је Темистокле то говорио, упадне му у реч поново онај Коринћанин и нареди му да ћути пошто нема отаџбине, и затражи да Еурибијад не дозволи човеку без отаџбине да гласа са њима. Затим затражи да се Темистокле изјасни који град он онде заступа, па тек онда може учествовати у разговору. То му је рекао зато што је Атина била освојена и налазила се у рукама непријатеља. Тада Темистокле плане и изгрди и њега и Коринћане рекавши им све што му је на уста дошло па им је доказао да су и његова земља и град већи од њиховог све дотле док буду имали двеста бродова са посадом, и да нико од Хелена не би био у стању да одоли њиховом нападу.

Хелени одлучују да прихвате битку код Саламине

62) Рекавши то, он се сасвим другим тоном обрати Еурибијаду и рече му:

"Ако овде останеш, показаћеш да си јунак; а ако не останеш, ти ћеш упропастити Хеладу. Ми смо у рату једино упућени на флоту. Послушај, дакле, мој савет! Ако то не урадиш, ми ћемо одмах укрцати наше породице на бродове и отпловићемо у Сирус, у Италију, која је још одвајкада наша колонија и где треба, према једном пророчанству, да се населимо. А кад будете остали без оваквих савезника, сетите се мојих речи."

63) Кад му је Темистокле то рекао, Еурибијад промени одлуку. Ја мислим да се он највише бојао да не изгуби Атињане ако повуче флоту пред Истам, јер кад би изгубио Атињане, остали не би више били у стању да приме борбу са непријатељем. И он, дакле, донесе одлуку да се онде остане и прими битка.

64) И тако су се Хелени код Саламине речима пецкали, па је онда Еурибијад одлучио да се онде остане и да се припреме за борбу. Кад је свануло и кад се рађало сунце, деси се земљотрес и на копну и на мору. Хелени одлуче да се помоле боговима и да позову у помоћ Еакиде. И што су одлучили, то су одмах и учинили. Чим су се, наиме, помолили свима боговима, они се онда на Саламини обрате за помоћ Ајанту и Теламону, а за Еака и Еакиде пошаљу један брод на Егину.

65) А Дикеј, син Теокидов, емигрант из Атине и човек који је у то време уживао велик углед код Персијанаца, прича да је, док је Ксерксова копнена војска пустошила Атику, напуштену од Атињана, био баш у том тренутку са Спартанцем Демаратом на Тријасијској равници, па су видели облак прашине како се диже од Елеузине, као да се кретало тридесет хиљада људи, те су се зачудили од чега би могла да буде та прашина. Исто тако су чули како издалека долази галама, и њему је изгледало да је то било мистично верско поцикивање. Пошто Демарат није био посвећен у елеузинске мистерије, он га је запитао шта би то поцикивање имало да значи. А овај му је овако одговорио:

"Демарате, то не може ништа друго да значи него да краљеву војску чека једна велика несрећа. Пошто, наиме, у Атици сада нема ни живе душе, јасно је да су то гласови божанства које из Елеузине долази у помоћ Атињанима и њиховим савезницима. Ако се та граја окрене на Пелопонез, то значи да ће се наћи у опасности краљ и његова копнена војска; а ако се окрене у правцу бродова на Саламини, то ће онда краљ доћи у опасност да изгуби своју флоту. Ту свечаност пак приређују Атињани сваке године у част Деметре и Коре (Мајке и Ћерке), и тада се даје прилика сваком од њих, или било ком Хелену, који хоће да се посвети у те мистерије. Та галама коју чујеш, то је њихово клицање за време саме светковине."

На то му Демарат рече:

"Ћути, и никоме другом да ниси то казао, јер ако те речи дођу до ушију краља, ти ћеш изгубити главу и нећу те моћи спасти ни ја нити ико други на свету! Али буди спокојан, јер ће се и за његову војску богови већ побринути."

То је било оно што му је Демарат саветовао. А од оне прашине и галаме створио се један облак, дигао се високо у ваздух и одлетео на Саламину према хеленској флоти. И тако им је тај облак дао до знања да ће Ксерксова флота бити уништена. То је испричао Дикеј, син Теокидов, позивајући се на Демарата и на друге сведоке.

Ксерксово ратно веће. Персијска флота код Саламине

66) А кад су они што су служили у Ксерксовој морнарици разгледали "спартанске" губитке, пређу из Трехина у Хистијеју, па онда, задржавши се ту три дана, отплове кроз Еурип и после три дана стигну у Фалерон. Ја мислим да Персијанци, кад су упали у Атину, нису имали мање снага ни на копну ни на мору него онда кад су дошли у Сепијаду и у Термопиле. Уместо погинулих од буре, код Термопила и у поморској бици код Артемизија, ја, наиме, узимам оне који у то време још нису били уз краља, и то: Малијце, Дорце, Локране, Беоћане, који су, сем Теспијаца и Платејаца, са целом војском пришли и прикључили се Ксерксу, а нарочито Каристијце, Андране, Тењане, и све остале острвљане, осим пет градова чија смо имена малопре поменули. Што је персијски краљ дубље продирао у Хеладу, то му се прикључивао већи број народа.

67) Кад су, дакле, сви ови стигли у Атину, сем Парана (Парани су пак остали на Китну и чекали какав ће бити исход битке), кад су, дакле, остали стигли у Фалерон, ту дође и сам Ксеркс на бродове са намером да се састане са својим савезницима и да чује њихово мишљење. Кад је тамо дошао и заузео председничко место, дођу му тирани и команданти појединих народа, које је он к себи позвао, и поседају онако како је коме краљ одредио почаст: у прочељу тиранин из Сидона, до њега онај из Тира, а затим редом сви остали. А кад су тако, према свом рангу, заузели своја места, пошаље Ксеркс Мардонија да сваког упита да ли му саветује да заметне борбу на мору.

68) Мардоније приђе свима редом, почевши од тиранина из Сидона, и све их редом запита, те му сви даду исти одговор изјавивши да су за то да се води борба на мору. Али Артемизија ово изјави:

"Мардоније, реци краљу да сам му ја, која сам се тако храбро борила код Еубеје и стекла највећу славу, ово поручила: Господару, мислим да је право да ти искрено кажем оно што мислим да је сада за тебе најкорисније. Ја ти, дакле, саветујем да штедиш своју флоту и да се не упушташ у битку на мору, јер су ови људи јачи на мору од твојих људи толико колико су људи јачи од жена. Шта ти је потребно да се излажеш опасностима једне поморске битке? Зар ниси заузео Атину због које си и пошао у рат и зар немаш у рукама целу Хеладу? Нико ти не може одолети, а они који су ти се супротставили добили су оно што су и заслужили. Рећи ћу ти и то шта ће се, по мом мишљењу, десити са твојим непријатељима. Ако се пак не будеш дао натоциљати да се упустиш у поморску битку, него останеш са флотом ту поред обале, или са њом отпловиш на Пелопонез, лако ћеш, господару, постићи оно због чега си и дошао овамо. Хелени, наиме, нису у стању да ти се дуже времена одупру, него ће, кад их будеш распарчао, побећи сваки својој кући. Ту, наиме, на острву, колико сам обавештена, немају они шта да једу, и, ако пођеш са копненом војском на Пелопонез, наравно да они који су родом оданде неће овде мирно седети нити ће им бити много до тога да се за љубав Атињана упуштају у поморску битку. А ако се сад одмах упустиш у једну поморску битку, бојим се да ти флота не буде побеђена, и да ти због тога не пропадне и копнена војска. А још и ово, краљу, добро запамти да су најхрабрији људи обично рђави робови, и да су кукавице обично добри. И ти, као најхрабрији човек на свету, имаш тако рђаве слуге као што су: Египћани, Кипријци, Киличани и Памфилци, који су тобоже неки твоји савезници, а од којих немаш никакве користи."

69) Кад је она то рекла Мардонију, поплаше се сви који су били у пријатељству са Артемизијом, јер су мислили да ће је краљ казнити што му је саветовала да се не упушта у поморску битку. А њени непријатељи и они који су јој завидели што је уживала веће почести од свих савезника, радовали су се како ће је краљ осудити на смрт. Кад је Ксерксу јављено шта она мисли, њему се јако допао Артемизијин предлог, па је, пошто јој је и раније указивао велико поштовање, још више почео да је хвали. Он ипак одлучи да се покори мишљењу већине, јер је веровао да се код Еубеје његова флота намерно слабо борила зато што он није био с њом; а сад се спремао да лично посматра борбу.

70) Кад је дат знак да флота исплови, пође она према Саламини и тамо се, на дати знак, у миру и полако построји за борбу. Тога дана нису имали довољно времена за битку, јер је била настала ноћ, већ су се припремали за идући дан. А Хелене тада обузе ужасан страх, и то највише оне са Пелопонеза. Бојали су се да ће, ако се на Саламини буду морали борити за атинску земљу, и ту буду побеђени, бити опкољени на острву и опседнути, те да ће тако оставити своју земљу на милост и немилост непријатељу.

Војска продире на Пелопонез. Темистоклово лукавство

71) А варварска копнена војска крене већ следеће ноћи на Пелопонез. И ови су учинили све само да варвари не продру на Пелопонез. Чим су, наиме, становници Пелопонеза чули да су Леонидини војници изгинули код Термопила, брзо су дошли из свих градова и посели су Истам, а командовао им је Клеомброт, син Анаксандридов и брат Леонидин. Налазећи се на Истму, развале они Скиронидски пут, а затим се посаветују и одлуче да преко Истма саграде један зид. Пошто их је било много десетина хиљада и пошто су се сви до једног дали на посао, све је било брзо готово, јер је са свих страна било донето много камења, цигала, дрвета и много кошара песка, и на томе се радило непрекидно дању и ноћу.

72) На Истам су били дошли са целом војском ови Хелени: Спартанци, Аркађани, Елејци, Коринђани, Сикиоњани, Епидаврани, Флијунђани, Трезењани и Хермиоњани. Ето, то су били ти који су притекли Хелади у помоћ кад се нашла у великој опасности и који су се одвише бојали за њу, док се остали Пелопонезани нису нимало бринули за њу. Олимпијске и Карнејске свечаности биле су тада већ прошле.

73) На Пелопонезу станује седам народа. Од ових су два староседеоци и живе у оним пределима где су и одвајкада живели, а то су Аркађани и Кинуријци. Један народ који се додуше није иселио са Пелопонеза, али је ипак напустио свој завичај и преселио се у другу област, били су Ахејци. А од осталих народа четири од њих седам су досељеници, и то су: Дорци, Етолци, Дриопљани и Лемнијци. Дорци имају многе славне градове, Етолци само један: Елиду, а Дриопљани Хермиону и Азину која се налази преко пута Кардамиле у Лаконији, а сви Пароређани (Брђани) воде порекло са Лемна. Кинуријци су, међутим, староседеоци и изгледа да они једини припадају Јонцима, али су, налазећи се дуго времена под влашћу Аргејаца, претопљени у Дорце; а то су Орнеађани и њихови суседи. А остали од тих седам народа, које нисам ту споменуо, били су неутрални, а ако ми је дозвољено да кажем, та њихова неутралност значила је у ствари прилажење Персијанцима.

74) Хелени су на Истму толико улагали напора као да је све само од њих зависило, а нису се ни надали да ће им флота помоћи. Они опет код Саламине страховали су, кад су за то чули, не толико за себе колико за Пелопонез. Испрва се говорило шапатам у четири ока и чудили су се Еурибијадовој непромишљености, све док то није избило на јавност. А тада се састала скупштина на којој је било много говора о томе. Једни су били за то да се отплови на Пелопонез и да се ризикује битка за њега, а не да се остане овде и да се води борба за једну већ заузету земљу, док су Атињани, Мегарани и Егињани захтевали да онде остану и да се бране.

75) Тад Темистокле, кад су Пелопонежани надгласали, изиђе крадом са скупштине и пошаље на чамцу једног човека до персијске флоте наредивши му шта треба да каже. Овоме је било име Сикин, и био је роб и учитељ Темистоклове деце, а кога је после ових догађаја, кад су Теспијци давали странцима грађанско право, начинио Теспијцем и богато наградио. И када је овај на свом чамцу тамо стигао, рекао је ово варварским командантима:

"Послао ме је атински командант, кријући од осталих Хелена (јер је он краљев присталица и више жели да победите ви него Хелени), да вам јавим да су се Хелени поплашили и да се спремају да побегну, те вам се сада пружа згодна прилика да однесете једну сјајну победу, ако не дозволите да вам умакну. Они се, наиме, међусобно не слажу и неће вам више пружити отпор, па ћете видети и то како се ваше присталице боре против ваших противника."

76) Чим им је то рекао, он се одмах врати. Варвари поверују овој вести, па прво искрцају велики број Персијанаца на острвце између Саламине и копна, а затим тачно у поноћ крену са својим западним крилом око Саламине; а и они бродови који су били постројени код Кеја и Киносуре крену се и затворе теснац све до Мунихија. А допловили су донде са бродовима због тога да не дозволе Хеленима да побегну, него да их опколе на Саламини и да их казне због борбе код Артемизија. А на острвце које се звало Пситалија искрцали су се зато да за време поморске битке, пошто ће онде море најпре да избацује људе и оштећене бродове (јер је острвце лежало у теснацу у коме је требало да се одигра сама битка), једнима притекну у помоћ, а друге да дотуку. Све су то урадили у највећој тајности да непријатељи не би за то сазнали. Тако су се они спремали и нису те ноћи ни спавали.

77) И не помишљај на то да спорим истинитост пророчанстава, а поготово нећу да им изразим неповерење тамо где су очевидно погодила, на пример у овом случају:

"Али кад обалу свету Артемиде са луком златним.
Бродовима поседну својим и Киносуром што је на мору,
И кад поносну Атину у заносу поруше лудом,
Тада ће дивна Дике Охолости удавит сина,
Младића снажног и пустиг што мисли да може све;
Јер туч на туч ће наићи, а крвљу црвеном ће Арес
Обојит море. И дан слободе Хелади тада
Далековиди донет ће Кронид и узвишена Нике."

И кад је Бакид то тако јасно прорекао, сасвим је разумљиво да се не усуђујем да говорим о неистинитости пророчанстава и да не могу да слушам ни да други о томе говоре.

78) Међу командантима на Саламини трајала је још препирка и нису ни знали да их је опколила варварска флота, него су мислили да су варвари на истом месту на коме су их видели за време дана.

Аристид

79) Док су се команданти налазили онде на окупу, пређе им са Егине Аристид, син Лисимахов, Атињанин, кога је атински народ остракизмом протерао из Атине, а кога ја, пошто ми је његова честитост јако добро позната, сматрам за најбољег и најправеднијег човека који се икада родио у Атини. И овај човек дође пред салу у којој се одржавала седница и замоли Темистокла, са којим није био у пријатељству, него му је, напротив, био огорчени непријатељ, да изађе.

У тренутку велике опасности он је заборавио на непријатељство и замолио га је да изађе, јер је хтео да разговара са њим. Претходно је био чуо да Пелопонежани хоће пошто-пошто да повуку флоту пред Истам. Кад је Темистокле изишао, Аристид му рече ово:

"Ми треба и у другим приликама да се такмичимо ко ће од нас двојице више добра учинити за државу, а то је нарочито потребно у овим приликама. Кажем ти да је свеједно да ли Пелопонежани мало или много говоре о одласку флоте одавде. Кажем ти, наиме, да сам се својим очима уверио да сада ни Коринћани ни сам Еурибијад, и кад би хтели, неће моћи да плове одавде, јер су нас непријатељи потпуно опколили. Него ти лепо уђи и обавести их о томе."

80) Темистокле му на то одговори:

"Твој је савет одличан и доносиш добру вест, јер ми долазиш и јављаш да си сам видео својим очима оно што сам ја и желео да се деси. Знај да су Персијанци то урадили по мом савету. Пошто Хелени нису добровољно хтели да пристану да се боре, требало их је, наиме, натерати на то. А пошто си дошао и донео ту добру вест, мораш сам ући и обавестити их о томе. Ако им ја то саопштим, сматраће да сам то измислио и неће ми поверова-ти да су варвари тако поступили. Зато иди к њима и јави им у каквом смо положају. Кад им будеш јавио, свеједно ће нам бити да ли ће поверовати (а то би сигурно било најбоље) или неће, јер и тако не могу побећи, пошто смо, као што кажеш, са свих страна опкољени."

81) Онда Аристид дође к њима и изјави им да долази са Егине и да се са својим бродом једва крадом провукао кроз обруч, јер су Ксерксови бродови опколили целу хеленску флоту, па им предложи да се припреме за одбрану. Саопштивши им то, Аристид изађе, а међу командантима дође поново до препирке, јер већина није веровала у истинитост те вести.

82) И док још нису хтели да верују у то, пређе на њихову страну један тенски брод са три реда весала, којим је командовао Тењанин Панетије, син Сосименов, и он им каже целу истину. Због тога подвига се и Тењани налазе на списку у Делфима, на трonoшцу, међу осталим Хеленима који су победили Персијанце. Са том лађом, дакле, која је код Саламине прешла на страну Хелена, и оном лемнијском, која је раније прешла код Артемизија, нарастао је број бродова хеленске флоте на триста осамдесет, док је дотле том броју недостајало само два брода.

83) А кад су се Хелени уверили у истинитост онога што су Тењани изјавили, почну се припремати за поморску битку. Кад је свануло, даду знак за збор морнара, па им Темистокле у име свих одржи један леп говор. У говору им је подвукао да се код човека, по природи и иначе, у свему ради о храбрости и о кукавичлуку, и да увек постоји борба између њих. Он им препоручи да изаберу оно што је боље, па кад је завршио говор, нареди им да се попну на бродове. Док су се они укрцавали, дође са Егине брод који је био послан по Еакиде. Тада исплови цела хеленска флота.

Битка код Саламине

84) У тренутку кад су они излазили на пучину, нападну сместа на њих варвари. И док су остали Хелени веслали натраг према обали, Атињанин Аминија, из Палене, који је са својим бродом био испловио на пучину, нападне на један непријатељски брод. А кад је почела борба са бродом и кад нису могли да се одвоје, дођу им и други у помоћ и отпочне битка. Атињани причају да је битка тако започела, а Егињани тврде да је борбу започео брод који је био послан у Егину по Еакиде. А прича се и то да им се јавила једна чудна женска прилика, па их је, појавивши се, бодрила тако да је могла да чује цела хеленска флота, те да им се најпре ругала и рекла:

"Несрећници, докле ћете натраг веслати?"

85) Према Атињанима су се налазили Феничани (они су, наиме, сачињавали западно крило, према Елеузину), а према Спартанцима су били Јонци. Ови су држали источно крило, према Пиреју. Мало их је било који на позив Темистоклов нису хтели да се боре, и већина их се храбро борила. Могао бих да наведем имена многих команданата бродова који су заробили хеленске бродове, али их нећу све да наводим, него ћу навести два Самљана: Теоместора, сина Андродамантова, и Филака, сина Хистијејева. Њих спомињем само из тога разлога што су

Теоместора због те услуге Персијанци поставили за тиранина на Саму, а Филак је уведен у списак краљевих добротвора и добио је на поклон један посад. Добротвори пак краљеви зову се на персијском језику "оросангај". Толико о овој двојници.

86) Код Саламине је уништен велики број бродова, од којих су једне уништили Атињани, а друге Егињани. Пошто су се, наиме, Хелени борили у реду и у строју, а пошто варвари нису били ни постројени нити су ишта радили по неком плану, морало им се десити оно што им се и десило. Међутим, овог пута су се много боље борили него код Еубеје, јер се свако бојао Ксеркса и хтео је да се што боље покаже, и сваки је мислио да га посматра сам краљ.

87) Не могу тачно да кажем како се борио сваки поједини Хелен или варварин, али се са Артемизијом десило то да јој је још више порастао углед код краља. Кад је, наиме, у краљевој флоти дошло до велике гужве, гонио је Артемизијину лађу један атински брод, па или зато што није могла да побегне, пошто су испред ње били бродови њених савезника, или зато што је њен брод био најближе непријатељима, она се реши да поступи онако како је у ствари и поступила. Бежећи, наиме, од атинског брода, она налети на брод својих савезника Калиндијаца, на коме се баш налазио калиндијски краљ Дамаситим. Не могу да кажем да ли је она била са њим у свађи још док су били на Хелеспонту, нити да ли је то намерно учинила или је случајно налетела на калиндијски брод. Али то да је налетела на њега и да га је потопила била је њена срећа и донело јој је двоструке користи. Јер кад је заповедник атичке лађе видео да је она напала на варварску лађу, помислио је за Артемизијин брод да је или хеленски или је од варвара прешао на страну Хелена и бори се на њиховој страни, па га зато остави и пође против других бродова.

88) Прво, она је тиме што јој се десило умакла од погибије, а затим јој је злочин који је извршила помогао да стекне још већи углед код Ксеркса. Прича се, наиме, да је краљ посматрао и видео кад је она налетела на брод, па да је неко од присутних рекао:

"Господару, видиш ли како се Артемизија храбро бори и како је баш потопила један непријатељски брод."

А кад их је запитао да ли је то баш Артемизија урадила, ови му одговоре да су тачно видели заставу брода, а за потопљени брод мислили су да је непријатељски. Прича се, наиме, поред осталог, да је имала срећу и у томе што се са калиндијског брода нико није спасао ко би могао да је оптужи. А прича се да је на те речи Ксерксе изјавио:

"Моји су људи постали жене, а жене су постале људи."

Ето, то је, по причању, изјавио Ксерксе.

Пораз Персијанаца

89) У том боју је на страни Персијанаца погинуо војсковођа Аријабигно, син Даријев, а брат Ксерксов, а и многи други угледни Персијанци, Међани и други њихови савезници, док су Хелени имали мало губитака у људству. Они су се, наиме, пошто су знали да пливају, кад им је брод уништен, спасли да не падну у руке непријатељу и отпливали на Саламину, док су се многи варвари удавили у мору, пошто нису знали пливати. Кад су пак предњи бродови почели да беже, тада их је највише било уништено. Они, наиме, који су се налазили иза њих покушавали су да се пробију у предње линије с намером да покажу краљу шта могу, па су се сударали са онима што су бежали.

90) У тој гужви десило се и ово: неки Феничани, чији су бродови били уништени, дођу краљу и оклеветају Јонце да су их издали и да су њиховом кривицом изгубили бродове. Али се ипак тако десило да јонски команданти нису били погубљени, него су Феничани који су их оклеветали добили заслужену казну. Док су они то још говорили, налети самотрачки брод на једну атичку лађу и потопи је, а један егински брод навали на ту самотрачку лађу и потопи њу. Пошто су Самотрачани били добри копљаници, баце они копља на посаду брода који их је потопио, побију

је, скоче на њихов брод и заробе га. То што се десило спасло је Јонце. Кад је, наиме, Ксерксе видео њихов јуначки подвиг, окрене се Феничанима и, пошто је био јако огорчен и сматрао да су сви они криви за то, нареди да им се одсек у главе да не би, пошто су сами били велике кукавице, клеветали оне који су били храбрији. Чим би, наиме, Ксерксе видео да се неки од његових мало истакао у борби, он би, седећи прекопута Саламине, у подножју брда Егалеја, питао ко је тај који је то извршио, а његови писари би забележили име тог заповедника, име његова оца и име града. А, осим тога, несрећи Феничана допринело је и то што је ту био присутан Персијанац Аријарамно, који је био у пријатељству са Јонцима.

91) И Атињани јурну на Феничане. А кад су варвари нагли у бекство и окренули да плове према Фалерону, Егињани направе заседу у теснацу и овенчају се ту вечитом славом. Атињани су, наиме, уништавали у тој гужви бродове који су им се одупирали и који су бежали, а Егињани оне који су излазили на пучину. И којима је пошло за руком да побегну од Атињана, они су бежећи наишли на Егињане.

92) А тад се Темистоклов брод, који је гонио једну непријатељску лађу, састане са бродом Егињанина Поликрита, сина Кријева, који је баш нападао на једну сидонску лађу која је код Скијата била заробила егински стражарски брод, а на којој се налазио и Питеј, син Исхенов, кога су због његове храбрости Персијанци полумртва узели на свој брод и дивили му се. И ова сидонска лађа, на којој се он још увек налазио са персијском посадом, буде заробљена, те се тако Питеј спасе и дође у Егину. А кад је Поликрит спазио атински брод, па кад је по застави препознао да је то командантски брод, он подругљиво добаци Темистоклу у вези са тобожњим симпатијама Егињана према Персијанцима. И то је Поликрит добацио Темистоклу баш у тренутку кад је нападао на сидонски брод. А варвари су са преосталим бродовима побегли и отпловили натраг у Фалерон, под заштиту њихове копнене војске.

93) У овој поморској бици од Хелена су се највише прославили Егињани, па онда Атињани, а од људи Егињанин Поликрит и Атињанин Еумен, из Анагире, и Амимије, из Палене, који је, заправо, и прогонио Артемизију. А да је знао да се на том броду налазила Артемизија, не би престао да је гони док је не би заробио или док сам не би био заробљен. То је, наиме, било стављено у дужност заповедницима хеленских бродова и, поред тога, одређено је да ће онај ко је ухвати живу добити награду од десет хиљада драхми. Атињани су, наиме, били страшно увређени што у походу против њих учествује и једна жена. И она је, како је већ речено, успела да умакне, а и остали чији су бродови остали у животу налазили су се у Фалерону.

94) А Атињани причају да се коринтски командант Адимант, још одмах у почетку, чим су бродови ступили у борбу, страшно поплашио, дигао једра и побегао, и да су исто тако побегли и остали Коринћани кад су видели команданта где бежи. И кад су ови, бежећи, били баш спрам храма Скирадске Атене на Саламини, изашла је пред њих, по бојем наређењу, једна брза лађица и, пошто нико није видео ко ју је послао, она право дође Коринћанима, који у међувремену нису ништа знали о флоти. По томе се закључује да је то био неки божански миг. Кад се, наиме, приближила бродовима, они са лађице су изјавили:

"Адиманте, побегао си са својим бродовима и извршио си велеиздају Хеладе, али они, и поред тога, већ побеђују непријатеља, и то онако како су само могли пожелети да га победе."

Адимант, наиме, није поверовао њиховим речима, те му они изјаве да су спремни да пођу са њим као таоци, те да их поубија ако Хелени не буду изашли као победници. Због тога се он вратио са својим и осталим бродовима и прикључио се флоти кад је она већ била однела победу. Тако за њих причају Атињани. Сами Коринћани, међутим, кажу да то није истина, него тврде да су се међу првима борили у овој поморској бици, а у њихову корист сведоче и остали Хелени.

95) А Аристид, син Лисимахов, из Атине, кога сам малопре назвао најбољим човеком, док је трајала ова гужва код Саламине, урадио је ово: узео је већи број тешко наоружаних војника који су

били на положајима на обали Саламине, а који су били родом из Атине, па је са њима прешао на острво Пситалију и онде поубијао све Персијанце који су се налазили на том острвцу.

96) Кад се битка завршила, Хелени одвуку на Саламину све оштећене бродове, који су се тамо задесили и спремају се за другу поморску битку, јер су мислили да ће краљ употребити против њих преостале бродове. Мноштво олупина од лађа избаци западни ветар на атичку обалу код такозваног Колијадског рта, тако да се испунило пророчанство и све друго што су у вези са том битком прорицали Бакид и Мусеј, па чак и оно што је атински пророк Лизистрат пре много година прорекао о олупинама бродова у пророчанству које нико у Хеледи није могао да разуме:

"Жене ће из Колијаде веслима пржити месо."

То се имало десити тек онда кад се краљ буде повукао.

Ксерксе доноси одлуку о повлачењу

97) Чим је Ксерксе видео да је изгубио битку, поплаши се да неко од Јонаца не предложи Хеленима или да им самим не падне на памет да отплове на Хелеспонт и да разруше мостове, па да не дође у опасност да буде одсечен у Европи и да пропадне. Он, дакле, одлучи да се повуче. Пошто је хтео да за то не сазнају ни Хелени ни његова војска, он почне да гради један насип према Саламини, па нареди да се повежу феничке трговачке лађе једна за другу да служе као мост и као заштитни зид, па се, тобоже, припремао за рат и за другу поморску битку. Сви који су видели да оц, то ради били су убеђени да је он чврсто био одлучио да остане и да се спрема да настави рат. Једино није успео да превари Мардонија, који је најбоље познавао његову ћуд.

98) Док је Ксерксе то радио, пошаље гласника у Персију и јави о свом тадашњем поразу. А не постоји ниједан живи створ на свету бржи од ових гласника, чију су службу Персијанци овако организовали. Прича се, наиме, да је на путу постављено толико људи и коња колико дана хода износи сам пут, и то тако да је на сваки дан хода долазио по један човек и један коњ. Њих не сме да спречи ни снег, ни киша, ни дневна жега, ни ноћ у најбржем прелажењу стазе која им је била одређена. Онај који први појуре преда хитно писмо другом, други трећем, и тако писмо иде редом од једног до другог, исто онако као што Хелени носе бакље у част бога Хефеста. Ову коњичку пошту зову Персијанци "ангарејон".

99) Прва вест која је стигла у Сузу и према којој је Ксерксе био заузео Атину, развеселила је толико Персијанце који су остали код куће да су посули све путеве миртовим гранчицама, те палили тамњан, сами приносили жртве и гостили се. А кад су примили другу вест, толико су се ражалостили да су цепали своје хаљине и страшно кукали и викали, те су за све то бацали кривицу на Мардонија. Нису Персијанци то чинили зато што су жалили за флотом, већ су страховали за самог Ксеркса.

Ксерксово већање са Мардонијем и Артемизијом

100) Код Персијанаца је владало такво расположење за све време откад се то десило, све док им се Ксерксе није вратио и учинио крај томе. А кад је Мардоније видео колико се Ксерксе узрујао због пораза у поморској бици, падне му на памет да би Ксерксе могао наредити да се повуку из Атине, па пошто је у себи мислио да ће бити кажњен што је наговорио краља да поведе рат против Хеладе, сматрао је да је за њега боље да се поново изложи опасности да покори Хеладу или да славно погине у једном таквом смелом подухвату. Више је ипак мислио на то да покори Хеладу, па је с тим у вези одржао овај говор:

"Господару, немој се много узрујавати ни жалостити због тога што се десило. Ми, наиме, нисмо пошли у рат само са бродовима нити они о свему одлучују, него и са људима и коњима. Нико од ових који су се већ порадовали да су однели потпуну победу неће сићи са лађа нити ће покушати да ти се супротстави, а исто тако ни са овог копна; а и они који су ти се одупрли добили

су заслужену казну. Ако ти је пак по вољи, хајде да одмах нападнемо на Пелопонез. А ако сматраш за потребно да се још мало причека, добро је да се и тако учини. Немој само да изгубиш присебност духа, јер Хелени неће никако моћи избећи да ти плате рачун за оно што су ти и сада и раније учинили, а и да не буду твоји робови. То би пре свега требало да урадиш. Али ако си одлучио да се са војском повучеш, онда у том случају имам други предлог. Ти, господару, не смеш дозволити да се Хелени подсмевају Персијанцима. Нису, наиме, Персијанци криви за тај пораз, нити можеш рећи да смо ми били кукавице. Не може се кривица бацити на Персијанце ако су се кукавички држали Феничани, Египћани, Кипрани и Киличани. Онда, дакле, кад Персијанци нису криви, послушај оно што ћу ти рећи! Ако си донео одлуку да не останеш, а ти се повуци у отаџбину са већим делом војске, а дозволи ми да из војске изаберем триста хиљада војника и да ти са њима покорим Хеладу."

101) Чувши то, Ксерксу падне терет са срца и он се обрадује и одобровољи, па рече Мардонију да ће о томе размислити и да ће му одговорити шта да од те две ствари учини. И док се он договарао са персијским првацима, одлучи да на састанак позове и Артемизију, јер је сматрао да је она раније једина тачно знала шта треба да се ради. А кад је Артемизија дошла, он нареди свима осталим персијским саветницима и пратиоцима да изађу, па јој рече:

"Мардоније ми предлаже да останем овде и да нападнем на Пелопонез, уверавајући ме да до овог пораза никако није дошло кривицом Персијанаца и копнене војске, и да они жарко желе да им се да прилика да покажу своје јунаштво. Он ми предлаже да ја сам тако поступим или да му дозволим да изабере триста хиљада војника из војске и да ми са њом покори Хеладу, а мени саветује да се са осталом војском повучем на нашу територију. Пошто си ми у вези са поморском битком дала паметан савет да се не упуштам у ту битку, молим те да ми сада саветујеш шта би сада било најбоље да урадим."

102) Он је тако питао за савет, а она му овако одговори:

"Краљу, није ми лако да ти дам савет који би био најкориснији за тебе, али ми се ипак чини да је у садашњим приликама најбоље да се ти повучеш, а да ту оставиш Мардонија, ако он већ хоће и обећава да ће се примити тога задатка да остане са војском коју он сам себи изабере. Ако, наиме, Мардоније покори земљу коју је наумио, и ако му тај план пође за руком, то ће, господару, бити твој успех, јер су тај подвиг извршили твоји робови. А, с друге стране, ако то испадне друкчије него што се нада сам Мардоније, то неће бити толика несрећа, јер ћеш ти остати у животу и твоја кућа неће претрпети никакву штету. Ако, наиме, останеш ти и твој дом, имаће Хелени да воде многе ратове за своју слободу и независност. А ако Мардоније буде побеђен, то још неће ништа значити, јер ће Хелени, иако су га победили, још увек бити далеко од победе, пошто су победили само твог роба. Ти се, дакле, повуци, пошто си спалио Атину, због чега си и преузео овај поход."

103) Ксерксе се пак том савету обрадовао, јер је она баш погодила оно што је и он сам мислио. А мислим да он не би тамо остао ни да су му сви саветовали да остане, толико га је био обузео страх. Он се онда захвали Артемизији и одмах јој нареди да одведе његове синове у Ефез, јер су са њим били пошли неки од његових ванбрачних синова.

Хермотим из Педазе

104) А са синовима је послао Хермотима, као њиховог пратиоца, који је био родом из Педазе и најугледнији међу краљевим евнусима. (Педазе се налази северно од Халикарнаса. Тамо се пак нешто интересантно дешава. Ако становнике овог града или њихове суседе треба ускоро да снађе нека несрећа, онда тамошњој Атениној свештеници израсте дуга брада, што се већ двалут дешавало. Дакле, овај Хермотим био је родом из те Педазе.)

105) Овај је, кад му је једном била нанесена увреда, извршио најгрознију освету од свих за које сам икад чуо. Кад су га непријатељи заробили и продали, купио га је Панјоније са Хија, који је живео бавећи се најгнуснијим пословима. Он је, наиме, куповао лепе дечаке, шкопио их, водио у Сард и у Ефез и тамо их по велику цену продавао. Код варвара су, наиме, ушкопљени робови били много скупљи, јер су много вернији и послушнији него они који нису били ушкопљени. Бавећи се тиме и живећи од тога, Панјоније је, поред многих других, ушкопио и овог Хермотима. За Хермотима није то била тако велика несрећа, јер је са другима био из Сарда послан краљу на дар, па је временом код Ксеркса стекао највећи углед од свих евнуха.

106) А кад је краљ, идући са персијском војском против Атине био у Сарду, онда Хермотим оде неким послом у Мизију, у место које се зове Атарнеј, и тамо тада нађе Панјонија. Препознавши га одмах, он му се обрати врло пријатељски, па му прво исприча каква је блага све стекао његовом помоћу, а затим му, да би му се одужио, обећа шта ће му све учинити ако му доведе све своје укућане. То је Панјоније једва дочекао и довео му је жену и децу. А кад му је Панјоније са целом породицом пао у руке, онда му Хермотим рече:

"Ниткове који живиш од најгнуснијег заната на свету, шта сам ти ја скривио или било ко из моје породице, било теби или ма коме од твојих, да си ме лишио моје мушкости и тако ме убогаљио? Веровао си да ће богови заборавити шта си тада учинио. Али су праведни и предали су те због твојих злочина мени у руке да се не би тужио на мене да ти се нисам достојно одужио за твоју кривицу."

Изгрдивши га тако, нареди да му се доведу његови синови и присили Панјонија да ушкопи сва четири своја сина, што овај, пошто је био присиљен, и уради. А кад је то урадио, буду и синови присиљени да њега самог ушкопе. Ето, тако се Хермотим осветио Панјонију.

Повлачење персијанске флоте. Ратно већање Хелена

107) Поверивши синове Артемизији да их одведе у Ефез, позове Ксерксе Мардонија и нареди му да по вољи изабере војску и да делом потврди оно што је говорио. Тог дана се само то десило, а за време ноћи заповедници бродова, по краљевом наређењу, отплове из Фалерона натраг на Хелеспонт, и то што је који од њих брже могао, да сачувају мостове за краљев прелаз преко њих. А кад су варвари пловећи пролазили поред рта Зостера, помисле од белих хридица које онде вире из мора да су то непријатељске лађе и побегну куд који. Касније су приметили да то нису бродови него хридице, те су се сакупили и продужили пут.

108) А кад је свануло, видевши копнену војску да је остала на свом месту, Хелени помисле да је и флота још на свом месту код Фалерона и да ће их поново напасти на мору, те су се припремали да се бране. Али кад су чули да је флота отпловила, они одмах одлуче да пођу у потеру за њом. За време гоњења нису видели Ксерксову флоту све до Андра, а кад су дошли до Андра, они одрже седницу ратног савета. Темистокле пак предложи да се настави гоњење флоте, да прођу између острва, отплове право до Хелеспонта и тамо поруше мостове.

Али Еурибијад изнесе супротан предлог и изјави да ће, ако буду порушили мостове, тиме нанети највећу штету Хелади. Ако, наиме, персијски краљ буде присиљен да остане у Европи, не би могао да мирује, јер мирујући не би никако могао да постигне оно што је наумио, нити би имао икаквих изгледа да ће се вратити у своју земљу, а и војска би му умирала од глади. Ако пак он настави рат, могао би лако постићи да му сви народи и сви градови у Европи падну у руке, јер их је он претходно покорио или су му се добровољно прикључили. А његова војска ће имати стално да се храни годишњим плодовима који доспевају у Хелади. Уосталом, он је мишљења да Персијанац после пораза у поморској бици неће остати у Европи. Треба му, дакле, дозволити да бежи све дотле док не побегне у своју земљу, и Еурибијад предложи да га онда нападне у његовој земљи. За тај су предлог били и остали команданти са Пелопонеза.

109) А кад је Темистокле увидео да многе неће моћи да наговори да плове на Хелеспонт, он се обрати Атињанима (јер су они највише жалили што су им Персијанци побегли и захтевали су да сами плове на Хелеспонт и да их нападну ако други то и не буду хтели), па им овако проговори:

"И сам сам више пута доживео, а још чешће слушао, да се тако нешто десило да су побеђени људи у очајању поново ступали у борбу и поправљали свој ранији пораз. А ми (будући да је и нас и целу Хеладу изненада послужила срећа да протерамо из земље тако небројене хорде) немојмо ићи за њима у потеру, јер нисмо ми постигли тај успех, него богови и хероји који нису дозволили да један човек постане господар и Европе и Азије, нарочито један безбожник и пустахија који је, не правећи разлику између светиња и приватног власништва, палио храмове богова и рушио њихове кипове, који је чак наредио да се батина море и да се веже у ланце. Ово је за нас, наиме, баш добро да останемо у Хелади и да се побринемо за себе и за своје код куће. А кад сасвим протерамо варваре из наше земље, нека онда сваки поново сагради своју кућу и уредно обрађује своју земљу, па ћемо на пролеће да отпловимо на Хелеспонт и у Јонију."

То им је рекао, јер је хтео да задужи персијског краља и да обезбеди себи код њега уточиште у случају да га у Атини снађе каква невоља. И тако се, дакле, то и десило.

110) Темистокле је, дакле, тим речима обмануо Атињане и они су га послушали. Пошто је, наиме, и раније сматран за мудра и досетљива човека, и пошто се као такав заиста и показао, били су спремни да послушају сваку његову реч. А кад су ови на то пристали, Темистокле одмах после тога пошаље бродом неколико људи којима повери да, макар дошли и на највеће муке, никоме не кажу шта им је рекао да поруче краљу. Међу овима налазио се опет његов роб Сикин. Кад су пак ови дошли у Атику, остали остану на броду, а Сикин се искрца на обалу и оде Ксерксу, те му изјави:

"Шаље ме Темистокле, син Неоклов, војсковођа атински, најхрабрији и најмудрији човек међу свим савезницима, и поручује ти да је Атињанин Темистокле, са жељом да ти учини услугу, задржао Хелене који су хтели да иду у потеру за флотом и да поруше мост на Хелеспонту. Ти, дакле, сада можеш сасвим мирно да се повлачиш."

Рекавши му то, они се бродом врате натраг.

111) А кад су Хелени одлучили да не иду више у потеру за варварском флотом и да не плове до Хелеспонта да руше мостове, опколе онда Андар са намером да га заузму. Андрани су, наиме, били први који Темистоклу нису дали новаца кад је од њих затражио. Кад им је пак Темистокле поручио да би Атињани могли доћи са два моћна божанства, Наговором и Принудом, па ће онда сигурно морати да даду новац, они му на ту поруку овако одговоре:

"Сигурно да је Атина могла да буде велика и богата уз помоћ та два божанства среће, али Андар је јако сиромашна земља и два божанства несреће, Оскудица и Нужда, никако неће да оду са нашег острва, него се увек ту задржавају. Та два божанства, управо, и не дозвољавају да вам пошаљемо новац, јер можда ни атинска снага није нимало јача од наше немоћи."

112) Због тог одговора и зато што нису дали новац доспели су Андрани под опсаду. А Темистокле, пошто је био незајажљив у својој лакомости, слао је и на друга острва претеће поруке, преко истих гласника које је слао и персијском краљу, и захтевао је новац поручујући им да ће, ако му не буду дали оно што тражи, довести хеленску војску, ставити их под опсаду и збрисати са лица земље. Поступајући тако, сакупио је много новца од Каристијаца и Парана. Кад су ови, наиме, били обавештени да је Темистокле ставио Андар под опсаду зато што је био пришао Персијанцима, и да ужива највећи углед међу хеленским командантима, они се поплаше да ће се и њима то исто десити и пошаљу му новац. Не могу тачно да кажем да ли су му послали новац и становници других острва, а изгледа ми да су му још неки дали, а не само ови. Па ипак становнике Кариста није због тога мимоишла њихова судбина, док су Парани успели да новцем подмите Темистокла и да буду поштеђени од рата. Тако је Темистокле, крадом од осталих команданата, отимао новац на Андру и на другим острвима.

Ксерксово повлачење

113) Ксерксова војска остане тамо неколико дана после битке, па онда истим путем крене у Беотију. Мардоније, наиме, одлучи да прати са војском краља, а осим тога, пошто је то доба године било неповољно за ратовање, сматрао је за најбоље да проведе зиму у Тесалији, а да одмах с пролећа нападне на Пелопонез. Кад су пак стигли у Тесалију, изабере Мардоније међу Персијанцима прво све такозване "бесмртне", осим војводе Хидарна (јер је овај изјавио да неће да остави краља), а затим међу осталим Персијанцима узме све оклопнике, па хиљаду коњаника, па Међане, Саке, Бактријанце и Инде, од којих узме и коњицу и пешадију. Изабере све те народе, а од осталих савезника узме само мали број, и то оне за које се приликом прегледа показало да имају леп стас или за које је знао да су извршили неко јуначко дело. А највише је изабрао од једног народа, од Персијанаца, и то људе који су носили наруквице и ланце око врата, а онда одмах иза њих од Међана. И њих није било мање него Персијанаца, само су били телесно слабији. И тако их је било укупно триста хиљада са коњаницима.

114) У то исто време кад је Мардоније бирао војску и кад је Ксерксе био негде у Тесалији, дође Спартанцима пророчанство из Делфа да затраже од Ксеркса одштету за Леонидино убиство и да приме оно што им он буде дао. И Спартанци пошаљу одмах гласника, па пошто је овај затекао још целу војску у Тесалији, изађе пред самог Ксеркса и ово му изјави:

"Персијски краљу, Спартанци и Хераклиди из Спарте траже од тебе одштету за убиство, јер си им убио краља који је бранио Хеладу."

Ксерксе се, међутим, насмејао и дуже времена ћутао, па, пошто је Мардоније случајно стајао у непосредној близини, покаже прстом на њега и рече:

"Овај овде Мардоније ће већ платити одштету какву они и заслужују."

А кад је гласник примио одговор, он се врати кући.

Мардоније остаје у Тесалији

115) Ксерксе остави Мардонија у Тесалији, а он наврат-нанос крене на Хелеспонт и после четрдесет и пет дана дође до места где је требало да пређе, али не доведе са собом, тако рећи, ниједну јединицу своје војске. Где год су Персијанци уз пут долазили, отимали су свуда људима њихово жито и тако се хранили. Али кад не би нашли жита, они би јели траву која расте из земље и кору коју су гулили са дрвећа, и лишће које су скидали са питомог и са дивљег дрвећа, те нису оставили ништа иза себе. То су радили да би утолили глад. Поред тога, у војсци се појавила куга и срдобоља, те је војска била уз пут десеткована. Болеснике није водио са собом, већ би наредио градовима кроз које је пролазио да их негују и хране. Неке је оставио већ у Тесалији, па у пеонском граду Сирију и у Македонији. А ту је Ксерксе, на путу у Хеладу, био оставио и света Зевсова кола, али их није затекао кад се враћао, јер су их Пеонци били дали Трачанима. Кад је Ксерксе тражио да му се врате кола, рекли су му да су коње на паши отели Трачани који станују изнад извора реке Стримона.

116) У то време је и Трачанин из Крестоније, краљ Бизалта, извршио необичан злочин. Он је, наиме, дао реч да неће пристати да робује Ксерксу, па се повукао у Родопске планине, а синовима је забранио да иду у рат против Хеладе. Пошто га синови нису послушали, можда зато што су желели да посматрају рат, прикључе се Ксерксовој војсци. А кад су се сва шесторица живи и здрави вратили кући, отац им је због тога, за казну, ископао очи. То је била казна коју су добили.

117) Кад су пак Персијанци прошли кроз Тракију и стигли до места прелаза, они се, што су брже могли, бродовима пребаце преко Хелеспонта у Абид, пошто више нису нашли мостове који су били саграђени преко Хелеспонта, јер их је олуја била порушила. Ту су се неко време задржавали, па, пошто су добили више хране него на путу, прекомерно су се најели, а пошто су и воду променили, од преостале војске је много помрло. Остали су са Ксерксом стигли у Сард.

118) А постоји и друга прича, према којој је Ксерксе, повлачећи се из Атине, дошао само до Ејона на Стримону, а одатле иије више ишао копном, него је војску поверио Хидарну да је он доведе до Хелеспонта, а сам се укрцао на једну феничку лађу да би се пребацио у Азију. За време пловидбе ухватио га је јак ветар са Стримона и подигла се страшна бура. Лађа је, наиме, све више шкрипала, пошто је на палуби било много Персијанаца из Ксерксове пратње. Тада се Ксерксе наједном јако уплашио, викнуо кормилара и запитао га на који начин би се могли спасти. Овај му одговори:

"Господару, нема ни говора о спасењу, осим ако би нам било могуће да смањимо велик број људи на броду."

И прича се да је Ксерксе, кад је то чуо, рекао:

"Персијанци, сада вам се даје прилика да докажете да се бринете за вашег краља, јер од вас сада зависи да ли ћу остати у животу."

Чим је Ксерксе то рекао, Персијанци су пали ничице пред њега и бацили се у море, па пошто је брод био растерећен, стигао је на тај начин срећно у Азију. Чим се Ксерксе искрцао на обалу, урадио је ово: кормилара је прво одликовао златним венцем зато што је спасао живот краљу, а затим му је одрубио главу зато што је подавио много Персијанаца.

119) Ово је друга прича о Ксерксову повратку, али ја у то никако не верујем, а нарочито не верујем да је погинуо толики број Персијанаца. Ако је кормилар то и рекао краљу, смео бих се кладити са хиљаду према један да би краљ овако урадио: одвео би све оне са палубе у унутрашње просторије брода, пошто су то били све најугледнији Персијанци, па би веслаче, који су били Феничани и којих је вероватно било исто толико колико и Персијанаца, бацио у море. Он је, дакле, као што сам и раније рекао, са својом војском сигурно копненим путем дошао натраг у Азију.

120) А као важан доказ да је то тако било јесте и чињеница да је Ксерксе на свом повратку стигао у Абдери, склопио са Абдерићанима савез о пријатељству и дао им на поклон златан мач и једну златом извезену чалму. А према причању самих Абдерићана, што им ја не верујем, Ксерксе је, бежећи из Атине, тек код њих отпасао свој појас, јер се тек онде осећао сигурним. А Абдера се налази ближе Хелеспонту него Ејону и Струми, одакле се он, према причању, и укрцао на брод.

Ратни плен. Одликовање Темистокла и Еурибијада

121) Не могавши, дакле, да заузму Андар, Хелени се упуте у Карист, опустоше његову околину и врате се на Саламину. Ту најпре издвоје првенце од плена за богове, између осталог и три феничка ратна брода с три реда весала, од којих су један изложили на Истму као заветни дар, где се сачувао до мог времена, други на Сунију, а трећи посвете Ајанту на самој Саламини. После тога поделили су плен, и прве жртве од тога плена пошаљу у Делфе. Од њих је направљен један кип који је био дуг дванаест лаката и који у руци држи кљун неког брода. Стајао је на истом месту где и златни кип Александра Македонца.

122) Пославши првенце у Делфе, Хелени заједнички упитају бога да ли је задовољан тим жртвама и да ли му се допадају прве жртве. Бог им одговори да је задовољан оним што су му послали остали Хелени, али да није задовољан оним што су му послали Егињани, него затражи од њих да му пошаљу одликовање које су добили у бици код Саламине. А кад су Егињани за то сазнали, поклоне му три златне звезде које се налазе на једној бронзаној катарци, у углу поред самог Крезовог врча.

123) А после поделе плена Хелени отплове на Истам да даду одликовање Хелену који се најбоље показао у том рату. Дошавши тамо, војсковође разделе гласачке таблице код Посидоновог жртвеника да изаберу оног који ће од њих добити прву и другу награду. Ту је, прво, сваки од њих за себе гласао, јер је сваки мислио да је он најбољи, а за другу награду већина је гласала за

Темистокла. И док је сваки од њих имао само по један глас, Темистокле је за другу награду добио огромну већину гласова.

124) Премда му Хелени из зависти нису доделили прву награду, него су, и не одлучивши о првој награди, сви отпловили својим кућама, ипак су Темистокла хвалили и славили као најхрабријег и најмудријег човека у целој Хелади. Али пошто му Хелени који су учествовали у бици код Саламине нису одали заслужено признање као победнику, он одмах после тога оде у Спарту да би му се тамо одала почаст. И Спартанци га, заиста, лепо приме и укажу му велике почести. Еурибијада за храброст одликују венцем од маслинових гранчица, а Темистокла за мудрост и спретност такође венцем од маслинових гранчица. Поклонили су му и најлепша кола која су се налазила у Спарти. Пошто су га много славили, даду му, кад је одлазио, пратњу од три стотине изабраних Спартанаца, такозваних витезова, све до тегеатске границе. Колико ја знам, он је једини човек коме су Спартанци икада давали почасну стражу.

125) А кад се из Спарте вратио у Атину, замерао му је Тимодем из Афидне, један од Темистоклових противника, иначе не баш тако угледан човек, а који је страшно мрзео Темистокла, ругајући му се у вези са пријемом у Спарти и тврдећи да су му Спартанци указали почести због Атине, а не због њега самог. Кад му је Тимодем стално с тим досађивао, Темистокле му рече:

"Потпуно си у праву. Да сам био родом из Белбине, Спартанци ми не би указали толике почести; а теби, човече, не би сигурно указали такве почести кад би био и из саме Атине."

Али толико о томе.

Артабаз. Ксерксе прелази у Азију

126) Артабаз, Фарнаков син, који је и раније уживао велики углед међу Персијанцима, а чији је углед после битке код Платеје још више порастао, с војском од шездесет хиљада, коју је Мардоније био изабрао, испрати краља све до прелаза преко Хелеспонта. После преласка краљева у Азију, он је, на повратку, поново дошао у Палену и, пошто Мардоније, који је зимовао у Тесалији, није захтевао од њега да се што пре прикључи осталој војсци, није хтео да пропусти zgodну прилику а да не савлада Потидејце, који су се били одметнули од краља. Потидејци су се, наиме, јавно одметнули од Персијанаца кад је краљ, повлачећи се, пролазио поред њиховог места и кад је персијска флота бегала са Саламине. То су учинили и остали градови, под чијом се управом налазила и Палена.

127) Тада је Артабаз почео да опседа Потидеју. А пошто је сумњао и на Олинћане да намеравају да се одметну од краља, он почне да опседа и тај град. Олинтом су управљали Ботијејци, које су Македонци били протерали са Термејског залива. Кад је, опседајући га, успео да заузме град, нареди да се његови становници изведу на језеро и да се покољу, а град преда Критобулу из Тороне и Халкидичанима. И тако је Олинт пао у руке Халкидичана.

128) Кад је заузео овај град, Артабаз се баци свом снагом на Потидеју, којом приликом му се Тимоксин, војсковођа из Скионе, сам понуди да изврши издају. Како је из почетка хтео да изврши издају, нисам у стању да кажем (јер се о томе нигде не говори), али се ипак напоследку ово десило: кад би Тимоксин написао писмо и хтео да га пошаље Артабазу или, обратно, Артабаз њему, савили би писмо и ставили га у удубљења на крају стреле, па би писмо покрили перјем и стрелу бацили на одређено место. И тада се открило да је Тимоксин хтео да изда Потидеју, јер је Артабаз, промашивши да баци стрелу на одређено место, погодио једног Потидејца у раме. Кад је овај био рањен, скупила се око њега, као што то обично бива у рату, гомила људи. Ови одмах узму стрелу, приметите у њој писмо и однесу га командантима. Онде су, наиме, били сакупљени сви савезници из Палене. Кад су војсковође прочитале писмо и сазнале ко је крив за издају, одлуче да не позову Тимоксина на одговорност због издаје из обзира према граду Скиони, и да се убудуће не би увек о Скиоњанима говорило да су издајници. Ето, тако је откривена Тимоксинова издаја.

129) А кад су се навршила три месеца Артабазове опсаде, десило се да је у мору наступила осека за дуже време. Кад су пак варвари видели да је вода постала тако плитка, они пођу пешке у Палену. Кад су већ били прешли две петине пута, па им је било преостало још три петине пута који је требало да пређу до Палене, наиђе изненада јака морска плима каква се, према причању тамошњих људи, никада није појавила, иако она тамо често долази. Тада се подаве они који нису знали да пливају, а оне који су знали да пливају нападну Потидејци својим чамцима и побију их. А Потидејци причају да је до плиме и до несреће Персијанаца дошло због тога што су Персијанци оскрnavили Посидонов храм и кип у предграђу самог града, и то баш ти исти Персијанци који су се и подавили у мору. И ја се слажем с њима да је баш због тога дошло до те несреће. А оне који су преживели ту несрећу одвео је Артабаз Мардонију у Тесалију.

130) Ето, тако су се провели они који су отпратили краља. А кад је преостали део Ксерксове флоте, бежећи са Саламине, стигао у Азију и превезао краља и војску са Херзонеза у Абид, остао је преко зиме у Кими. Чим је грануло пролеће, флота се сакупила код Сама, где је један део флоте провео зиму. Посаде бродова биле су састављене од Персијанаца и Међана. За команданте флоте били су постављени Мардонт, син Багејев, и Артаинт, син Артахов, а поред њих и Итамитра, синовац Артаинта, који га је и повео са собом. Пошто су били претрпели тешке губитке, нису пловили даље на запад, а нико их није на то ни присиљавао него су сви остали код Сама и пазила на Јонце да се не би одметнули. Имали су са јонским бродовима свега триста бродова. А нису ни помишљали да би Хелени могли доћи у Јонију јер су веровали да ће се Хелени задовољити само одбраном своје земље. Те закључке су донели на основу тога што их Хелени нису гонили кад су бежали са Саламине, јер су, мислили су ови, били срећни што су их се решили. Признавали су, наиме, да Хеленима нису били дорасли на мору, али су веровали да је Мардоније на копну много јачи од њих. И док су се они налазили код Сама и договарали се о томе како би нанели непријатељу неку штету, истовремено су са нестрпљењем очекивали исход Мардонијевог подвига.

131) Међутим, долазак пролећа и присуство Мардонија у Тесалији пробуди Хелене. Копнена војска им се још није била сакупила, а флота им је дошла у Егину и имала је у свом саставу сто десет бродова. Команду над копненом војском и флотом имао је Леутихида, син Менара, који је био син Агесилаја, а овај син Хипократида, а овај син Леутихиде, а овај син Анаксилеја, а овај син Архидема, а овај син Анаксандрида, а овај син Теопомпа, а овај син Никандра, а овај син Харилеја, а овај син Еунома, а овај син Полидекта, а овај син Притана, а овај син Еурифонта, а овај син Прокла, а овај син Аристодема, а овај син Аристомаха, а овај син Клеодеја, а овај син Хила, а овај син Херакла, који је био из друге краљевске куће. Сви су ови пак, сем двојице који су поменути после Леутихиде, били краљеви у Спарти. Атињане је, међутим, предводио Ксантип, син Арифронов.

132) Кад су се сакупили сви бродови код Егине, дођу хеленској флоти јонски изасланици, који су нешто пре тога били и у Спарти и молили Спартанце да ослободе Јонију. Међу овима се налазио и Херодот, син Базилидов. Ови изасланици су се били заверили и спремали да убију Стратија, тиранина са Хија. Из почетка их је било седморица. А кад су завереници били откривени, јер их је издао један од учесника у завери, онда су преостала шесторица побегли са Хија и отишли прво у Спарту, а затим на Егину, и замолили су Хелене да пођу на Јонију. Њима је једва пошло за руком да их одведу до Дела. Хелени се, наиме, нису усуђивали да иду даље, јер нису добро познавали тај терен, а и што су мислили да је све пуно војске, а за Сам су били уверени и мислили да је од њих удаљен колико и Херкулови стубови. И десило се да ни варвари нису смели да плове западније од Сама, а ни Хелени источније од Дела, иако су их Хијци молили. И тако је страх чувао стражу између њих.

Мардоније испитује пророчишта

133) Хелени, дакле, отплове на Дел, а Мардоније се налазио у зимовнику у Тесалији. Оданде је он слао једног човека из Еуропа, по имену Мија, у пророчишта и наредио му да иде свуда да их искушава и пита о свему о чему би могао да дозна. А шта му је наредио да дозна од пророчишта, нисам у стању да кажем, јер се о томе не говори. Ја мислим да га је слао да сакупи обавештења о тадашњој ситуацији, а не ради нечега другог.

134) Изгледа да је овај Миј био дошао и у Лебадију и да је, подмитивши тамо неког човека, сишао у Трофонијску пећину, а исто тако и у пророчиште у Абима у Фокиди. Али кад је затим дошао у Тебу, обрати се он прво питањем Аполону Изменијском (тамо се, као и у Олимпији, приношењем жртава пита божанство за савет) и преноћи у Амфијарејевом храму, пошто је подмитио неког човека који није био Тебанац него неки странац. Никоме, наиме, од Тебанаца није било дозвољено да онде пита пророчиште, и то због овога: Амфијареј им је, наиме, путем пророчанства био предложио шта желе да изаберу од ове две ствари: да ли желе да им он буде пророк или савезник, јер се једнога од тога двога морају одрећи. Тебанци изаберу да им буде савезник. И због тога је свима Тебанцима забрањено да преноће у храму.

135) А од свега онога што се у Теби прича, за мене је најчудноватије то да је онај Миј из Еуропа, обишавши сва пророчишта, дошао баш у храм Аполона Птојског. Тај храм носи име Птојски, а припада Тебанцима и налази се изнад Језера Копaide, у подножју брда близу града Акрефије. И кад је овај Миј ступио у храм са три грађанина које је град био одредио да забележе оно што пророчиште буде изјавило, одмах је свештеник почео да прориче на неком страном језику. Тебанци који су га пратили нашли су се у чуду кад су, уместо хеленског језика, чули непознати језик и нису просто знали да се снађу у тој ситуацији. А Миј из Еуропа истргне им из руку таблицу, те на њој запише оно што је пророк рекао, изјавивши да он то говори карским језиком. Записавши то, он одмах отпутује у Тесалију.

136) Прочитавши изјаве пророчишта, Мардоније онда пошаље Аминтина сина Александра из Македоније као гласника у Атину, јер је он истовремено био у сродничким везама с Персијанцима (Александрова сестра и Аминтина кћи Гигеја била је удата за Персијанца Бубара; она му је родила сина Аминту из Азије, који је добио име по деди са мајчине стране, а коме је краљ дао на уживање велики град Алабастру у Фригији.) Мардоније га је послао зато што је чуо да је он исто тако био конзул и добротвор Атињана. Мислио је, наиме, да ће тако најпре придобити Атињане, јер је чуо да су они велик и храбар народ, а знао је да су Персијанцима губитке на мору највише нанели баш Атињани. Помислио је да ће, ако њих придобије, лако загосподарити морем што би се и десило. А био је уверен да је на копну надмоћнији. И мислио је да ће на тај начин његова сила надвладати хеленску. А можда су му и пророчишта претходно саветовала да се спријатељи са Атињанима, па је, да би их послушао, послао гласника.

137) Седми по реду предак овог Александра био је Пердика, који је основао македонско краљевство, и то овако: три потомка Теменова, браћа: Гауан, Аероп и Пердика побегну из Арга у Илирију, а из Илирије пређу у Горњу Македонију и дођу у град Лебеју. Ту се најме да служе код краља. Један је чувао коње, други говеда, а најмлађи од њих, Пердика, чувао је козе и овце. Било је то време кад су и краљеви, а не само народ, били сиромашни и нису имали новаца. Хлеб им је месица и пекла сама краљица. Али кад год је пекла хлеб за најмлађег чобанина, Пердику, он је увек двоструко био нарастао. И кад се то исто увек понављало, саопшти она то свом мужу. Чим је краљ то чуо, он се сети да би то могло бити неко чудно знамење и да предсказује нешто важно. Он позове слуге и нареди им да напусте његову земљу. Ови му пак саопште да ће одмах отићи чим приме плату коју су заслужили. А кад је краљ чуо да они ишту плату, страшно се наљути и, пошто је сунце бацало своје зраке у кућу кроз отвор на крову куда је пролазио дим, рече им, пошто га је божанство навело на ту лудост, показујући руком на сунце:

"Ето, то је плата коју сте заслужили и коју вам ја дајем."

Гауан и Аероп били су запрепашћени кад су то чули, а најмлађи дечак, пошто је случајно имао мач рече:

"Пристајемо, краљу, да примимо то што нам дајеш,"

па ножем нацрта сунчеву зраку на кућном поду и, нацртавши то, заграби трипут сунчане зраке у своје крило, па онда оде и он и они са њим.

138) Кад су они већ били отишли, један од краљевих службеника објасни краљу зашто је овај дечак оно урадио и с каквом је намером најмлађи брат одмах примио оно што му је краљ дао. А кад је краљ то чуо, он се страшно наљути и пошаље за њима коњанике да их побију. У тој земљи се налази једна река којој приносе жртве потомци бегунаца из Арга као свом спасиоцу. И та река, кад су Темениди били прешли преко ње, тако јако набуја да коњаници нису могли да је пређу. А младићи дођу у други крај Македоније и настане се близу такозваних вртова Миде, сина Гордијева, у којима расту дивље руже, од којих свака има на себи по шездесет листића и имају лепши мирис него све друге руже. У тим вртовима, по причању Македонаца, био је и Силен заробљен. Изнад тих вртова уздиже се због хладноће неприступачна планина, звана Бермион. Кад су се дочепали те земље, браћа одатле крену и покоре целу осталу Македонију.

139) Од тог, дакле, Пердике потиче и овај Александар, чија лоза изгледа овако: Александар је био Аминтин син, Аминта опет син Алкетов, а Алкетов отац био је Аероп, Аеропов опет Филип, а Филипов отац био је Аргеј, а Аргејев отац био је овај Пердика који је и основао државу. Ето, то су били преци Александра, сина Аминтиног.

140) А кад је, по наређењу Мардонија, стигао у Атину, он ово изјави:

"Атињани, Мардоније вам ово поручује: Дошла ми је порука од краља која гласи: хоћу да опростим Атињанима све увреде које су ми нанели. А сада, Мардоније, треба овако да поступиш: прво им врати њихову земљу, а затим им дај да уз то још изабери коју год хоће земљу и да самостално владају у њој. Ако буду хтели да се помире са мном, оправим им и храмове које сам им спалио. Пошто ми је стигло то наређење, ја га морам извршити, па и у случају да ми се ви супротставите. А ја вам и ово кажем: Зашто сте полудели и ратујете против краља? Нећете, наиме, бити у стању да га победите нити ћете издржати да дуже времена ратујете с њим. Видели сте, наиме, с коликом и каквом војском Ксеркс располаже, а чули сте с коликом силом ја располажем. А да се случајно деси да ме надјачате и победите, са чиме, ако иоле здраво мислите, не можете ни у ком случају да рачунате, створиће се друга, неколико пута већа и јача војска. Немојте, дакле, желети да се изједначите с краљем и да се излажете опасности да изгубите своју земљу, те да се вечито морате борити за свој живот, него се помирите с њим. Сад вам се пружа најлепша прилика да склопите савез с њим, јер вам он пружа руку за измирење. Будите слободни и склопите искрен савез с нама, без икакве преваре и задње намере. Ето, Атињани, то ми је Мардоније наредио да вам поручим. Нећу да вам говорим о свом пријатељству према вама (јер вам ово није прва прилика да се у то уверите), него вам кажем да послушате Мардонија. Ја сам, наиме, уверен да нећете бити у стању да стално ратујете са Ксерксом. Да сам, наиме, уверен да ћете бити у стању то да издржите, не бих вам никад ни долазио са таквом поруком.

Краљ, наиме, има снагу која превазилази људске могућности и има руке које могу далеко да досегну. Ако, дакле, одмах не пристанете да се с њим измирите, пошто вам се сад пружају тако повољни услови под којима је вољан да то учини, бојим се за вас који се највише од свих савезника налазите на удару, јер вам се земља налази на простору између две војске те морате једини увек да гинете. Него ме послушајте, јер ће вам то много вредети, кад велики краљ једино вама прашта увреде и хоће да буде ваш пријатељ."

То им је Александар рекао.

Савет Спартанаца Атињанима

141) Кад су, међутим, Спартанци чули да је Александар дошао у Атину са намером да измири Атињане са Ксерксом, пало им је на памет пророчанство по коме би требало да Персијанци и Атињани једном протерају њих и остале Дорце са Пелопонеза, и јако се уплаше да Атињани не склопе савез с Персијанцима, па сместа одлуче да пошаљу гласнике у Атину. И десило се да су стигли у време кад су могли да буду примљени од скупштине. Атињани су, наиме, отезали и чекали, јер су добро знали да ће Спартанци чути да је њима дошао гласник од персијског краља ради посредовања за мир, те да ће, кад буду то чули, хитно послати гласнике. И то су они намерно тако учинили да би Спартанцима показали на шта су се одлучили.

142) А кад је Александар завршио своје излагање, узму реч спартански изасланици и изјаве:
"Спартанци су нас послали с молбом да не мењате свој став према Хелади и да не пристанете на краљеве предлоге. То би, наиме, била велика неправда и не би никоме служило на част, ни осталим Хеленима, а поготову не вама, и то из многих разлога. Ви сте, наиме, тај рат започели и против наше воље, и борба се из почетка водила око ваше земље, а сада се проширила и на целу Хеладу. Уосталом, било би ужасно да сви Хелени постану робови кривицом вас Атињана, који се с правом поносите да сте одувек помагали многим народима да постану слободни. Ми вас ипак сажаљевамо што сте већ двапут лишени ваше летине и што сте већ дуго времена остали без својих кућа. Зато вам поручују Спартанци и остали савезници да ће вам хранити ваше жене и ваше укућане који нису способни за рат, и то за све време трајања рата. Не дајте да вас наговори Македонац Александар који вам слади Мардонијеву поруку. Он, наиме, то мора тако да ради, јер тиранин сарађује са тиранином. А ви не би требало то да чините ако имате бар мало памети, јер добро знате да се ни на верност ни на искреност варвара не можете ослонити."

То су изјавили спартански изасланици.

Атињани одбијају понуду за закључење мира

143) Атињани пак даду Александру овакав одговор:

"Знамо то и сами да Ксеркс има неколико пута већу војску него ми, те на то не треба узалуд трошити речи. Али наша љубав према слободи је толика да ћемо се бранити докле год будемо могли. Немој ни покушавати да нас наговориш да склопимо мир с варварином, јер те нећемо послушати. А сада јави Мардонију да док буде сунце ишло истим путем којим и сада иде, нећемо се никада помирити са Ксерксом, него ћемо му изаћи на мегдан уздајући се у божју помоћ и у помоћ наших хероја, чије је он храмове и кипове злочиначки и безбожно спалио. А ти се убудуће немој појављивати у Атини с таквим порукама и престани да нас увераваш да нам желиш добра кад нам доносиш тако понижавајуће поруке. Не желимо да доживиш неку непријатност од Атињана, пошто си наш гост и пријатељ."

144) Ето, тако су одговорили Александру, а спартанским изасланицима су одговорили овако:

"Сасвим је разумљиво што се Спартанци боје да не склопимо пријатељство са персијским краљем. Али је ипак то срамота што сте се поплашили, иако знате становиште Атињана, јер нема на свету тог злата нити тако лепе и богате земље чиме би нам се могло платити да добровољно пређемо на страну Персијанаца и да помогнемо да Хелада падне у ропство. Има много ствари које нас спречавају да то учинимо и кад бисмо хтели. Прво и најважније што нас спречава јесу спаљени и порушени кипови и храмове богова, због којих сматрамо за своју свету дужност пре да се осветимо ономе ко је то учинио, него да се с њим спријатељимо. А, поред тога, и ми смо Хелени, и говоримо истим језиком као и ви, и у нашим жилама тече иста крв; имамо исте богове и исте храмове, исте жртве и исте обичаје, па би било срамота да Атињани буду издајници свега тога.

Знајте бар сада, ако случајно раније нисте знали, да докле год буде иједног Атињанина у животу, нећемо се помирити с Ксерксом. Захваљујемо вам на бризи коју водите о нама, што се бринете и што хоћете да опскрбите храном наше породице док се ми будемо налазили далеко од

наших кућа. Тиме нам чините велику љубав, а ми ћемо се ипак потрудити да све то издржимо и нећемо дозволити да вам паднемо на терет. А сада, пошто је таква ситуација, пошаљите војску што брже. Ми, наиме, мислимо да није далеко час када ће непријатељ упасти у нашу земљу, а нарочито кад буде примио поруку и сазна да не пристајемо на његове предлоге. Ви имате доста времена да га дочекате у Беотији још пре него што стигне у Атику."

Кад су им Атињани тако одговорили, они се врате у Спарту.

Књига девета

КАЛИОПА

Мардоније продире у Атику. Одлука Атињана * Полазак спартанске војске * Мардоније се повлачи у Беотију * Држање Фокејаца. Хелени код Еритре * Напад персијске коњице. Мазистијева погибија * Хелени у околини Платеје. Препирка око положаја * Ратни поредак Хелена * Ратни поредак варвара * Неповољна знамења на обема странама * Ратно већање Персијанаца * Александрова опомена. Промена распореда * Персијска коњица напада * Хелени заузимају нове положаје * Битка код Платеје * Погибија Мардонија. Победа Хелена * Артабазово бекство. уништење персијске војске * Паузанија и Лампон * Подела ратног плена * Сахрана погинулих. Хелени опседају Тебу * Артабаз се враћа у Азију. Савез Самљана са Хеленима * Персијска флота се повлачи ка Микали * Битка код Микале * Пораз Персијанаца * Ксерксе заводи кћер свога брата * Атињани опседају Сест * Заузеће Сеста. Повратак Атињана у Хеладу

Мардоније продире у Атику. Одлука Атињана

1) А Мардоније, кад се вратио Александар и донео му поруку Атињана, крене из Тесалије и убрзаним маршем пође на Атину. И у коју год би земљу дошао, свуда би присиљавао становништво да му се прикључи. А тесалски главари не само да се нису покајали за оно што су раније урадили, него су још више помагали Ксерксу. Тако је Торек из Ларисе пратио Ксеркса кад је бежао, а сада је јавно пустио Мардонија у Хеладу.

2) Кад је на овом маршу војска била у Беотији, Тебанци су задржавали Мардонија и саветовали му да не иде даље, тврдећи да од њихове земље нема згодније за логоровање, те му нису дали да иде даље, него да остане онде и настоји да и без борбе покори целу Хеладу. Да су, наиме, Хелени сложни, они би, као што из искуства знају, били толико јаки да им нико на свету не би могао ништа учинити. Онда му изјаве ово:

"Ако нас послушаш и то учиниш, похватаћеш им без по муке све њихове конце. Пошаљи само новаца господарима градова, па ћеш тако завадити Хеладу; онда ћеш уз помоћ својих присталица лакше савладати своје непријатеље."

3) Али он не послуша тај њихов савет, него је просто горео од жеље да поново заузме Атину, зато што је био тврдоглав, а поред тога и зато што се надао да ће, док се још краљ буде налазио у Сарду, моћи помоћу ватрених сигнала преко острва да му јави да је заузео Атину. А кад је дошао у Атику, не затекне ни тада Атињане, него добије извештај да их је већина на бродовима на Саламини, те он заузме потпуно пуст град. Од краљевог заузимања Атине до овог другог, Мардонијевог упада са војском било је прошло пуних десет месеци.

4) А када је Мардоније био у Атини, пошаље он на Саламину Хелеспонтијца Мурихида да однесе Атињанима исте предлоге које им је носио и Александар Македонац. С тим предлозима није га он поново послао зато што се надао да ће Атињани пристати на пријатељство, него зато што је мислио да су се опаметили, пошто им је Атина била окупирана и налазила се већ у његовим рукама. И због тога је послао Мурихида на Саламину.

5) А кад је овај дошао, објави пред ратним већем Мардонијеве предлоге. Члан већа Ликид изнесе своје мишљење да њему изгледа да би било боље да приме предлоге које им је Мурихид донео и да се ти предлози изнесу пред народну скупштину. Овај је изнео то своје мишљење или зато што је био подмићен од Мардонија или што је то било заиста његово уверење. А Атињани, они из ратног већа и они напољу, када су то чули, били су изван себе од беса, те опколе Ликида и каменују га, а Мурихиду са Хелеспонта дозволе да се жив и здрав врати натраг. Када се око Ликида дигла граја на Саламини, дознају за тај догађај и атинске жене, те, бодрећи једна другу, пођу на своју руку све до једне пред Ликидову кућу и каменују му прву жену, па онда и децу.

6) Атињани су овако прешли на Саламину: у Атици су остали све дотле док су се надали да ће им доћи у помоћ војска са Пелопонеза. А пошто су Пелопонежани одуговлачили и отезали да то учине, а већ се причало да Мардоније надире и да је већ у Беотији, склоне они све своје на Саламину, па се и сами тамо пребаце. Уједно пошаљу гласнике у Спарту да уложе протест код Спартанаца што су пустили да Мардоније продре у Атику, уместо да су му се заједно с њима супротставили у Беотији. Нареди им да подсети Спартанце на оно што је обећао Ксеркс да ће им дати ако буду прешли на његову страну, и да им даду до знања да ће Атињани, ако им Пелопонежани не притекну у помоћ, наћи начина да се и сами одбране.

7) Спартанци су у то време прослављали Хијацинтијске светковине, јер се код њих пре свега пази на то да се обављају верски обичаји. А истовремено им је био готов грудобран на зиду који су градили на Истму. А кад су атински изасланици стигли у Спарту са изасланицима из Мегаре и Платеје, изађу пред ефоре и ово им изјаве:

"Послали су нас Атињани са поруком да нам је персијски краљ прво понудио да нам врати нашу земљу, а затим жели да склопи с нама један частан савез, без икакве преваре и задње намере, а спреман је да нам, поред наше земље, да и једну земљу коју год ми сами будемо изабрали. Будући да поштујемо хеленског бога Зевса, нисмо пристали, пошто сматрамо за злочин да издамо Хеладу, него смо одбили његове предлоге, иако су нас Хелени издали и нанели нам неправду, и иако добро знамо да би било много корисније да се спријатељимо са Ксерксом него да ратујемо против њега. И ми ни сада нити икада нећемо пристати да се с њим помиримо. Колико то од нас буде зависило, остаћемо искрено уз Хелене. А онда сте се јако поплашили да не склопимо савез са Ксерксом, а кад сте после били начисто с нашим ставом да никада нећемо издати Хеладу, па пошто вам је зид који се гради преко Истма скоро готов, заборавили сте на нас Атињане и издали сте нас, иако сте нам се обавезали да ћете с нама дочекати непријатеља у Беотији, па сте дозволили да непријатељи упадну у Атику. Због свега овога Атињани се љуте на вас, јер сте нечасно лоступили. Сада пак захтевамо од вас да одмах с нама пошаљете војску у Атику да тамо изађемо на мегдан непријатељу. Пошто смо, наиме, пропустили прилику у Беотији, то је онда најзгодније да се у нашој земљи боримо с њим на Тријасијској равници."

8) Кад су пак ефори то чули, изјаве им да ће им сутрадан дати одговор, а сутрадан им опет изјаве да ће им одговорити идућег дана. И тако су радили и одгађали да им даду одговор од дана до дана пуних десет дана. А за то време сви Пелопонежани ужурбано су градили зид преко Истма, па су га и завршили. Не могу да наведем разлог зашто су се Спартанци онда тако журили да спрече Атињане да склопе савез са Ксерксом, кад је с тим задатком долазио у Атину Александар Македонац, а сад се нису ни обазирали на време. Ту је могло да буде по среди једино то што је тада зид преко Истма био већ саграђен и што су мислили да им Атињани више уопште нису потребни. А кад је Александар долазио у Атину, тада зид, на коме су из страха од Персијанаца тако ужурбано радили, још није био готов.

Полазак спартанске војске

9) Најзад су Спартанци ипак одговорили и послали војску, и то се овако десило. Уочи последњег пријема који је требало да се одржи дознао је Хилеј из Тегеје, који је од свих странаца уживао највећи углед у Спарти, од ефора шта су све Атињани били поручили, па је ефорима ово рекао:

"Господо ефори, ствар стоји овако: ако Атињани не буду с нама, него у савезу са непријатељем, Ксерксу ће бити отворени многи путеви на Пелопонез, и поред тога што смо на Истму саградили јак зид. Већ гледајте да их послушате пре него што Атињани донесу неку другу одлуку, која ће донети несрећу Хелади."

10) Он им је дао тај савет. А они одмах прихвате тај његов савет и пошаљу, и не говорећи ништа посланицима поменутих градова, ноћу пет хиљада Спартанаца и даду сваком од њих по седам хелота, а за команданта поставе им Паузанију, сина Клеомбровата. Заповедништво је, заправо, било припало Плистарху, сину Леонидину, али је он био дете, а Паузанија му је био синовац и намесник. Клеомброт, наиме, Паузанијин отац и Анаксандридов син, није био жив, него је, кад је довео са Истма војску која је градила зид, живео после тога кратко време и умро. Војску је повукао са Истма због тога што је за време приношења жртве против Персијанаца било дошло до помрачења сунца на небу. Паузанија је за свога помоћника одредио Еурианакта, сина Доријејева, који је био из исте куће из које и он.

11) Паузанијина војска је прво изашла из Спарте, а затим су изасланици, чим је свануло, и не знајући да је војска отишла, изашли пред ефоре одлучивши да се и они сами врате својим кућама. Изашавши пред ефоре, они изјаве:

"Ви, Спартанци, останите и даље ту прослављајући весело Хијацинтијске светковине и остављајући на цедилу своје савезнике. Пошто сте их оставили на цедилу, и пошто су остали без савезника, Атињани ће морати да склопе мир са Ксерксом, и то онако како год буду могли. Кад се с њим нагодимо, сасвим је, наиме, разумљиво да ћемо бити његови савезници и да ћемо ићи у рат тамо куда нас он поведе. А ви ћете тада већ видети шта ће се из тога за вас излећи."

Док су изасланици то говорили, одговоре им ефори:

"Кунемо вам се да је наша војска на маршу против туђинаца, (јер су тако називали варваре); сада је морала већ да стигне у Орестију."

Не знајући о чему је реч, гласници их замоле да им објасне то што су рекли, а кад су сазнали о чему се ради, они се у чуду хитно упуте за војском да би је стигли. А то исто учини и пет хиљада тешко наоружаних спартанских перијека.

12) И док су се ови журили на Истам, Аргејци, чим су били обавештени да је Паузанија са војском кренуо из Спарте, пошаљу у Атику као гласника најбржег тркача кога су могли да пронађу, јер су још раније били обећали Мардонију да ће задржати Спартанце да не крену у борбу против њега. Кад је гласник стигао у Атину, он ово изјави:

"Мардоније, послали су ме Ахејци да ти јавим да је из Спарте кренула омладина и да Аргејци нису били у стању да је задрже. Буди обазрив у погледу тога и гледај да паметно поступиш!"

13) Рекавши то, он се врати натраг. А Мардоније, кад је то чуо, није никако хтео да и даље остане у Атици. Није се, наиме, мицао одатле и чекао је да види како ће Атињани да поступи, те није ни пљачкао ни пустошио Атику, јер се стално надао да ће пристати да се измире с њим. А кад није успео да их наговори, и кад је био обавештен о свему, још пре него што је Паузанијина војска стигла на Истам, запали Атину и сравни са земљом све зидове храмова и куће које су још постојале, па се онда повуче из Атике. А повукао се због тога што Атика није била zgodна за коњицу и што би му војска, у случају да претрпи пораз, морала да се повлачи само кроз уске кланце, тако да би јој и мали број људи могао пресећи одступницу. Он, дакле, одлучи да се врати у Тебу и прими битку у близини једног пријатељског града, а и на земљишту погодном за коњицу.

Мардоније се повлачи у Беотију

14) Тако се Мардоније повлачио, а кад је већ био на маршу, стигне му вест да је једна непријатељска претходница већ ушла у Мегару. Реч је, наиме, о хиљаду Спартанаца. Кад је то чуо, размишљао је како би пре свега њих заробио. И он врати своју војску и крене са њом у Мегару. Коњица је била отишла напред и пустошила сву мегарску област. Мегара је, заправо, била најзападније место у Европи до кога је била допрла ова персијска војска.

15) А после тога дође Мардонију поново вест да су се на Истму већ сви Хелени скупили. Он се зато врати натраг преко Декелеје. Беотски главари, наиме, позову људе који су становали у близини Азопљана, те му они покажу пут до Сфендалеје, а оданде га одведу у Танагру. Пошто у Танагри преноћи, крене идућег дана у Скол, те је тада већ био на тебанском земљишту. Тада је посекао сва стабла у земљи тебанској, иако су Тебанци били уз Персијанце, и то не из непријатељских побуда, него зато што га је натерала велика нужда, јер је хтео да осигура свој логор, и да би, ако му битка не би испала онако како је он желео, имао где да се склони. Логор му се пружао поред реке Азопа, од Еритреје, па поред Хизије све до области Платеје. Ипак није на целој дужини подигао зид, него само на дужини од десет стадија са обе стране фронта.

16) И док су варвари били заузети тим тешким послом, Тебанац Атагин, син Фринонов, припреми величанствену гозбу и позове Мардонија и педесет најугледнијих Персијанаца, који се одазову његову позиву и дођу. Та је гозба била приређена у Теби. Остало ми је о томе испричао Терзандар, један од најугледнијих људи из Орхомена. Терзандар прича да је и њега Атагин позвао на тај ручак, и да је било позвано још педесет Тебанаца, те да су они лежали заједно са Персијанцима, на сваком дивану по један Персијанац и један Тебанац заједно. А кад је ручак био готов и кад се прешло на вино, запитао га је Персијанац који је до њега лежао, на хеленском језику, одакле је, па му је Терзандар одговорио да је из Орхомена. На то му је Персијанац рекао:

"Пошто си сад мој сусед код трпезе и друг при чаши вина, хоћу да ти поверим шта ће се десити да би се сећао увек мојих речи и да би и сам могао да благовремено предвидиш какву одлуку треба да донесеш. Видиш ли ове Персијанце на овој гозби и ону војску коју смо оставили у логору код реке? Видећеш да ће од свих ових за врло кратко време остати у животу само врло мали број."

И док је тај Персијанац то говорио, горко се расплакао. А ја сам се, тако прича Терзандар, зачудио и запитао га:

"Да ли би можда било добро да то кажеш Мардонију и Персијанцима који код њега уживају велик углед?"

А он на то одговори:

"Пријатељу, што је бог одредио да се деси, то човек није у стању да спречи. Нико, наиме, неће да верује онима који говоре истину. Иако многи од Персијанаца то знају, ипак смо сви присиљени да учествујемо у овом рату. А најжалосније у свему томе је за људе то што и поред најбоље воље не могу да нађу неки излаз."

То сам чуо од Терзандра из Орхомена, па је још додао да је он одмах то испричао другим људима, пре него што је дошло до битке код Платеје.

Држање Фокејаца. Хелени код Еритре

17) Док се Мардоније налазио у логору у Беотији, довели су сви Хелени који су били из тог предела и прешли на страну Персијанаца, своје трупе и упали са њим заједно у Атину, само Фокејци нису. И они су, наиме, били прешли на страну Персијанаца, али не зато што су то жарко желели, него из нужде. Неколико дана после доласка војске у Тебу стигне и једна хиљада фокејских оклопника. Предводио их је Хармокид, један од најугледнијих људи код њих. А кад су и они стигли у Тебу, позове их Мардоније и нареди им да се они једини сместе у отвореном пољу. Чим су то урадили, сместа се појави цела коњица. Затим се кроз логор, који се налазио иза

персијског, пронесе вест да ће их Мардоније све поубијати. Та иста вест проширила се и међу Фокејцима. Војсковођа Хармокид их је, међутим, храбрио и рекао им:

"Фокејци, јасно је, на име, да ови људи хоће да нас јавно поубијају, и то, како ми изгледа, зато што су нас Тесалци оклеветали. Сада је, дакле, потребно да се сваки од вас држи јуначки, јер је боље храбро погинути у борби него се срамно предати својој судбини. Нека сви они знају да су варвари хтели да мучки поубијају Хелене."

Овај их је тако соколио.

18) А кад их је коњица опколила, навали на њих са свих страна као да има намеру да их побије, те напну лукове као да хоће стрелама да их гађају, а ту и тамо понеки и пусти стрелу. Ови се, међутим, припреме за одбрану, направе фронт са свих страна и збију се што су више могли на једно место. Али се тада коњица окрене и повуче се натраг. Не могу тачно да кажем да ли су заиста по наговору Тесалаца пошли да поубијају Фокејце, па кад су видели да су се ови спремили да се бране и, бојећи се да се и они рђаво не проведу, повукли су се (јер им је Мардоније издао такво наређење), или је Мардоније хтео да искуша њихову храброст, Кад се коњица повукла, Мардоније им пошаље гласника и ово им поручи:

"Не бојте се, Фокејци, јер сте показали да сте бољи јунаци него што су ми вас приказали. А сада се покажите храбри у овом рату; добротинствима, на име, нећете моћи да победите ни мене ни краља."

Ето, то се десило с Фокејцима.

19) Чим су Спартанци стигли на Истам, они тамо подигну логор. А кад су то дознали и остали Пелопонежани који су били изабрали часнији пут, и кад су видели како Спартанци одлазе с трупама, сматрали су за недостојно да изостану, па и они дођу с војском. Пошто су им на Истму жртве биле повољне, крену даље и дођу у Елеузину. А кад су и тамо принели жртве, и кад су им и оне биле повољне, крену и оданде, а с њима и Атињани који су прешли са Саламине и прикључили им се у Елеузину. А кад су стигли у Еритру у Беотију, и кад су чули да су се варвари улогорили код Азопа, они заузму према њима положаје у подножју Китерона.

20) Пошто Хелени нису силазили у равницу, Мардоније пошаље против њих целу коњицу, којој је на челу стајао Мазистије, један од угледних Персијанаца, кога Хелени називају Макистије, на несеском коњу, са златним уздама и другим сјајним украсима. Кад су се тада коњаници приближили Хеленима, навале на њих у групама, нанесу им тешке губитке и добацаваху им да су праве бабе.

21) Случајно се десило да су Мегарани заузимали положај баш на оном месту где је земљиште било најзгодније за борбу и где је коњица највише наваљивала. Пошто је коњица стално наваљивала, Мегарани дођу у тежак положај и пошаљу хеленским командантима гласника који им, кад је дошао, ово изјави: "Мегарани вам поручују:

"Господо савезници, ми сами на овом положају на коме се од почетка налазимо нисмо више у стању да одолевамо персијској коњици. Досада смо, иако нам је било тешко, храбро и истрајно издржали, али сада, ако не пошаљете друге јединице да нас смене на овом положају, знајте да ћемо напустити наш положај."

Овај им то саопшти, а Паузанија се обрати Хеленима и запита их који би се од њих добровољно јавили да оду на тај положај и да смене Мегаране. Пошто се нико други није јавио, јаве се Атињани, и то три стотине њихових најбољих бораца, под командом Олимпиодора, сина Лампонова.

Напад персијске коњице. Мазистијева погибија

22) Ти који су се за то пријавили били су баш они исти који су, пре свих присутних Хелена, сви заједно, узели са собом стреле и стали у строј пред Еритром и заузели своје положаје. И пошто су

се ови неко време ту борили, та се битка овако завршила. Док је коњица јуришала у ешалонима, Мазистијев коњ, који је био испредњачио испред свих осталих, буде рањен стрелом у бок тако да се од бола пропео и збацио Мазистија. Чим је овај пао, сместа допадне Атињани и заробе му коња, а њега нису могли одмах да убију, него тек после дуже борбе. Био је, наиме, овако обучен: испод црвене хаљине имао је на себи оклоп од златних љусака. И кад су га ударили по оклопу, нису могли ништа да му нашкоде све док један војник није приметио шта је по среди, па му задао ударац у око. И тако је, дакле, пао и умро. Остали коњаници нису то ни приметили, јер нису видели ни кад је пао са коња ни кад је погинуо, па ни касније, кад су се повукли, нису приметили шта се десило. Али кад су се прикупили, одмах примете да им нема команданта. Чим су пак сазнали шта се десило, почну бодрити један другог и сви заједно јурну на коњима да би му бар леш спасли.

23) А кад су Атињани видели да коњица не иде више на њих у ешалонима, него цела наједанпут, они позову у помоћ осталу војску. Док је цела пешадија пристизала у помоћ, развила се око леша жестока битка. Док су се оних три стотине сами борили, били су много слабији и морали су да оставе лешину на земљи, али када им је прискочила у помоћ многобројна пешадија, није коњица више била у стању да издржи нити да спасе леш, већ су поред Мазистија погинули и други коњаници. Повукавши се око два стадија, почну се договарати шта би требало да се уради. И одлуче, пошто су остали без команде, да се врате Мардонију.

24) Кад су се коњаници вратили у логор, падне цела војска, а нарочито Мардоније, у дубоку жалост за Мазистијем. Не само да су се сами шишали, него су шишали и коље и теглећу стоку, и страшно су кукали и нарицали, да је одјекивала цела Беотија. Није ни чудо, јер је био погинуо човек који је код краља и код Персијанаца уживао највећи углед после Мардонија.

Хелени у околини Платеје. Препирка око положаја

25) Варвари су, дакле, по својим обичајима указали почаст погинулом Мазистију, док су Хелени, пошто су одолели навалама коњице и успели да је потисну, били много смелији. Пре свега, натоваре леш на кола и провезу га поред строја. Вредно је било видети тај леш због његове величине и лепоте. Зато су они то и учинили. Војници су напуштали своја места и долазили да виде Мазистија. После тога одлуче да се повуку у Платеју, јер им је изгледало да је околина Платеје много згоднија за логор него околина Еритре, а, поред тога, имала је и бољу воду. И они нађу за потребно да дођу на то земљиште и да се ту крај Гаргафијског извора построје и подигну логор. Узму своје оружје и упуте се обронцима Китерона, поред Хизије, у околину Платеје. Стигавши тамо, они се построје по народностима и улогоре се на равници и по благим брежуљцима близу Гаргафијског извора и гаја хероја Андрократа.

26) Ту је код престројавања дошло до жестоке препирке између Атињана и Тегеаћана. И једни и други су, наиме, сматрали да су заслужили да буду на једном од двају крила, те су износили и своје нове и раније заслуге. Прво су Тегеаћани ово изјавили:

"Ми смо једини од свих савезника одувек имали част да држимо те положаје за време свих заједничких пелопонеских похода, и раније а и у новије време, и то још онда кад су Хераклиди после Еуристеве смрти покушали да се врате на Пелопонез. Тада смо стекли право на то на овај начин. Кад смо са Јонцима и Ахејцима, који су тада становали на Пелопонезу, изашли са војском на Истам и са њима били на положајима против оних који су се враћали, тада је Хил изјавио и предложио да нема смисла да се дозволи да дође до борбе између две војске, него да из пелопонеске војске изабере највећег јунака да он изађе на двобој и да се бори са њим под одређеним условима. Пелопонезани пристану на тај предлог и под заклетвом склопе уговор који је гласио:

"Ако Хил победи пелопонеског заточника, онда се Хераклиди могу вратити у свој завичај; а ако Хил буде побеђен, да се Хераклиди са својом војском повуку и да у току сто година не траже

да се врате на Пелопонез. И сви савезници изаберу добровољца Ехема, сина Ееропова и унука Фагејева, који је био наш краљ и командант, и он изађе на мегдан и убије Хила. Због тог подвига ми смо од тадашњих Пелопонежана, поред осталих великих одликовања, које и данас носимо, добили и то да командујемо једним крилом увек кад год сви Пелопонежани заједно учествују у рату. А вама, Спартанци, ми се не супротстављамо, него вам дајемо да бирате којим од два крила војске желите да командујете, а ми примамо да командујемо другим крилом, као што смо и раније чинили. Па и поред овог поменутог подвига, ми смо више заслужили да командујемо тим крилом него Атињани, јер смо се прославили у многим ратовима, не само против вас, Спартанци, него и против других народа. И на основу тога, дакле, право је да команда над једиим крилом војске припадне пре нама него Атињанима. Они се, наиме, ни раније ни касније не могу похвалити делима каквим се ми дичимо."

27) Ови то изјаве, а Атињани им на то одговоре:

"Знамо да се овај савет није састао ради препирке, него ради битке са непријатељем. Али, пошто је господин из Тегеје сматрао за потребно да набраја све нове и старе заслуге које смо и једни и други током времена стекли, то смо и ми приморани да вам објаснимо како смо својим још од наших прадедова доказаним јунаштвом стекли право да стојимо испред ових Аркађана. Раније смо ми једини примили ове Хераклиде, чијег вођу ови тврде да су убили на Истму, када су им сви Хелени затворили врата пред носом за време бекства да не падну у микенско ропство, па смо са њима победили тадашње господаре Пелопонеза и учинили крај Еуристејевој самовољи. Затим смо, кад су Аргејци са Полиником нападали на Тебу, и кад су изгинули лежали несахрањени, ми пошли са војском на Кадмејце, отели им лешеве погинулих и сахранили их код нас у Елеузину. Извршили смо славни подвиг и онда кад су Амазонке са реке Термодонта упале у Атику, а и у Тројанском рату нисмо изостали ни иза кога. Али чему помињати све то? Јер они који су некада били велики јунаци могли би сада да буду утолико гори, а они који тада нису ваљали, могли би сада да буду бољи.

Него доста са тим вајкадашњим подвизима! Ако немамо шта друго да изнесемо, а има тога много чиме се можемо подичити више него многи други Хелени, то бисмо због успеха на Маратону имали права на ту и на још многе друге части, пошто смо се ми једини од свих Хелена борили са Персијанцима и, издржавши тако тешку борбу, успели да победимо четрдесет и шест разних народа. Зар нам само та битка не даје право на тај положај? Није, наиме, у садашњем тренутку zgodно да се свађамо око тога ко ће који положај да заузме, и ми смо спремни да послушамо вас, Спартанци, и да заузмемо положај где год и поред кога год нађете за сходно да нас сместите. Свуда, наиме, где год нас поставите, покушаћемо да будемо храбри и корисни. Ми смо спремни да послушамо ваша наређења."

То је био одговор Атињана. А цела спартанска војска повиче да су Атињани достојнији да држе једно крило него Аркађани. И тако су Атињани добили команду над једним крилом војске и стекли већи ранг од Тегеађана.

Ратни поредак Хелена

28) После тога постројили су се Хелени који су одмах из почетка били дошли, а и они који су им се касније прикључили. На десном крилу налазило се десет хиљада Лакедемоњана. Од ових је било пет хиљада Спартанаца који су располагали заштитом од тридесет и пет хиљада лако наоружаних хелота, јер је уз сваког Спартанца било седам хелота. Одмах до њих поставили су Спартанци Тегеађане, и због њихова јунаштва, а и да им укажу почаст. Они су имали хиљаду и пет стотина тешко наоружаних оклопника. До ових се налазило пет хиљада Коринђана, а поред њих триста Потидејаца, који су дошли из Палене и које је Паузанија ту сместио. Поред ових налазило се шест стотина Аркађана из Орхомена, а до њих три хиљаде Сикиоњана. До ових опет налазило се осам стотина Епидаврана. Иза ових држало је положај хиљаду Трезењана, а до Трезењана двеста Лепрејана, а до њих четири стотине Микенаца и Тиринђана, до ових, опет, хиљада Флиунђана. Иза ових налазило се триста Хермиоњана. Уз Хермиоњане је било шест стотина

Еретријаца и Стиријаца, а до њих четири стотине Халкиђана, а до ових, опет, пет стотина Ампрачана. Иза ових било је смештено осам стотина Леукађана и Анакторана, а до њих две стотине Палејаца и Кефалењана. Иза ових било је пет стотина Егињана, поред њих три хиљаде Мегарана, а иза ових шест стотина Платејаца. На крају, али испред свих, стајали су Атињани и држали лево крило, њих осам хиљада, а командовао им је Аристид, син Лизимахов.

29) Сви ови, осим оних седам пратилаца појединог Спартанца, били су тешко наоружани оклопници и број им је износио укупно тридесет осам хиљада и седам стотина. Толико је свега било тешко наоружаних оклопника против варвара, а лако наоружаних било је укупно оволико: у спартанској војсци их је било тридесет пет хиљада, пошто је на сваког Спартанца дошло седам робова, који су сви до једног били опремљени за рат. А осталих спартанских и хеленских лако наоружаних војника било је тридесет четири хиљаде и пет стотина, пошто је на сваког тешко наоружаног долазио по један лако наоружани војник.

30) Свега је, дакле, спремних за борбу било шездесет и девет хиљада и пет стотина лако наоружаних војника. А свих хеленских војника, сакупљених код Платеје, и тешко наоружаних оклопника и лако наоружаних бораца било је сто осам хиљада и две стотине. Са Теспијцима, који су се прикључили, било их је равно сто десет хиљада бораца И Теспијци су, наиме, и то они који су остали у животу, дошли и прикључили се осталој војсци; а било их је хиљаду и осам стотина, али они нису имали тешко оружје.

Ратни поредак варвара

31) И ови су, дакле, стајали у логору код Азоба и били спремни за борбу. Кад су Мардонијеви војници ожалили Мазистија, па кад су чули да се Хелени налазе код Платеје, дођу и они на реку Азоп која онуда тече. Кад су тамо стигли, Мардоније их овако распореди против Хелена. Против Спартанаца постави Персијанце. Пошто је њих било више него Спартанаца, распореди их он у већи број редова, тако да су обухватили чак и Тегећане. Распоредио их је тако да је изабрао све што је у његовој војсци било најснажније и поставио их против Спартанаца, а према Тегећанима је поставио слабије трупе. То је Мардоније учинио по савету и наговору Тебанаца.

Поред Персијанаца поставио је Међане. Они су били постављени против Потидејаца, Орхомењана и Сикиоњана. До Међана је сврстао Бактријанце. Ови су пак били против Епидаврана, Трезењана, Лепрећана, Тиринћана, Микенаца и Флиунћана. Иза Бактријанаца ставио је Инде. Ови су били постављени против Хермиоњана, Еретријаца, Стиријаца и Халкиђана. Поред Инда стави он Саке, који су били постављени против Ампрачана, Анакријаца, Леукађана, Пелејаца и Егињана. А поред Сака постави према Атињанима, Платејцима и Мегаранима: Беоћане, Локране, Малијце, Тесалце и хиљаду Фокејаца, јер сви Фокејци нису били пришли Персијанцима, него их је један део био уз Хелене, а то су били они који су се били повукли на Парнас и оданде пљачкали и заробљавали и Мардонијеву војску и хеленску која је била са њим. Против Атињана је поставио Македонце и народе који се граниче са Тесалијом.

32) То су истовремено били највећи, најугледнији и најславнији народи које је Мардоније постројио ту на борбеним положајима. Са њима су били измешани и војници других народа, као на пример: Фрижани, Мизи, Трачани, Пеонци и други, а било је и Етиопљана, Египћана, Хермотибијаца и такозваних Каласираца, који носе мачеве и који су једини ратнички народ у Египту. Ове је он, док је био код Фалерона, скинуо са бродова где су служили као посада, јер Египћани нису били у саставу копнене војске која је са Ксерксом била дошла у Атину. Варвара је, што је већ раније било објашњено, било свега триста хиљада, а број Хелена који су били у савезу са Мардонијем нико не зна тачно да каже (јер нису били избројани), него се само нагађа. Ја сам мишљења да их је све у свему морало бити око педесет хиљада. Ови су били у саставу копнене војске, док је коњица била посебно постројена.

Неповољна знамења на обема странама

33) Кад су се пак сви постројили, и по јединицама и по народностима, и једни и други су следећег дана приносили жртве. У име Хелена приносио је жртву Тизамен, син Антиохов, јер је он ишао са војском као пророк. Био је родом из Елиде, из породице Јамида, али су га Спартанци начинили својим грађанином. Кад је он, наиме, у Делфима поставио питање у вези са својим пореклом, Питија му је одговорила да ће однети победу у пет великих битака. Пошто није разумео пророчанство, почне се бавити телесним вежбама, са намером да однесе победу на атлетским такмичењима, па је, припремивши се, победио на Олимпијади у петобоју, осим у рвању, јер му је био противник Хијероним са Андра.

Пошто су Спартанци разумели да се Тизаменово пророчанство не односи на атлетске утакмице, него на битке у рату, покушали су да помоћу новца наговоре Тизамена да се са њиховим краљевима, Хераклидима, прими врховног заповедништва у ратовима. А кад је видео да је Спартанцима много било стало до тога да га придобију за свог пријатеља, незадовољан тиме затражи више, изјавивши им да ће пристати на то ако га приме за грађанина и ако му даду сва грађанска права; иначе неће пристати ни по коју цену. Спартанци се, кад су то чули, прво страшно наљуते и престадоше сасвим да мисле на пророчанство; али кад их је, најзад, обузео страх, и кад им је запретила опасност од овог персијског рата, они га се поново сете и пристану на те захтеве. А кад је он приметио да су се предомислили, изјави им да му ни то није довољно, него треба да даду спартанско грађанско право и његовом брату Хегији, исто онако као и њему.

34) Рекавши то, он се угледао на Мелампода, ако се може упоредити онај који тражи краљевство са оним који тражи грађанско право. И Мелампод је, кад су га Аргејци из Пила позвали да за новац излечи њихове жене, које су биле побеснеле, захтевао да му се као награда да половина краљевства. А кад су Аргејци, не приставши на то, отишли, и кад се број побеснелих жена још повећао, пристану они и пођу да даду Меламподу оно што је тражио. А кад је овај видео да су они попустили, он повиси цену и изјави да неће пристати да им изађе у сусрет ако не буду хтели да даду и трећину краљевства његову брату Бијанту. Аргејци нису имали куд него пристану и на то.

35) Тако су и Спартанци пристали на све, јер им је Тизамен био неопходно потребан. А кад су Спартанци и на то пристали, и кад је он постао Спартанац, однео је Тизамен из Елиде, као њихов пророк, с њима победу у пет великих битака. И ови су једини на целом свету постали спартански грађани. А ово су биле те битке: једна, и прва, била је ова код Платеје, а друга код Тегеје против Тегеаћана и Аргејаца, трећа код Дипеје против свих Аркаћана, сем Мантинејаца, четврта са Месењанима на Истму, а последња код Танагре против Атићана и Аргејаца. Ово је била последња од пет битака које је он био добио.

36) Овај Тизамен, дакле, био је пророк Спартанаца у хеленском логору код Платеје. А жртва је за Хелене испала повољна ако се буду бранили, а неповољна ако буду прешли преко реке Азопа и тамо отпочну борбу.

37) А и Мардонију, који је жарко желео да пређе у напад, испала је жртва у том смислу неповољна, а била је повољна у случају ако би се бранио. И он је, наиме, приносио жртву по хеленским обичајима, а пророк му је био Хегезистрат из Елиде, најславнији члан из породице Телиада, кога су пре тога Спартанци били заробили, бацили у тамницу и хтели да га убију, јер им је много зла био починио. У својој невољи он је пак, да би само спасао голи живот, а пошто му је било одређено да пре смрти претрпи још многе и тешке муке, извршио један невероватан подвиг.

Док је, наиме, лежао у тамници, везан за једну ногу уз један стуб који је био окован у гвожђе, пошло му је за руком да се дочепа једне гвоздене справе која је случајно била ту донета, па се одлучи да кврши такво јуначко дело за какво ја нисам никада ни чуо. Измерио је наиме, како ће остали део ноге моћи да изађе из окова, па је одрезао своје стопало. Кад је то учинио, а

пошто га је чувала стража, он прокопа зид и побегне у Тегеју; путовао је ноћу, а дању се сакривао у шумама и ноћивао под ведрим небом, тако да је, иако су га сви Спартанци свуда тражили, треће ноћи стигао у Тегеју. Спартанци су се запрепастили због његове смелости кад су видели где лежи одсечена половина његовог стопала и што га нису никако могли да пронађу. Он тако побегне од Спартанаца и пребегне у Тегеју, која тада није била у пријатељству са Спартанцима. А кад је оздравио, да да му се направи дрвена нога и одмах отворено иступи као непријатељ Спартанаца. Непријатељство према Спартанцима није се на крају крајева за њега добро свршило. Наиме, баш кад је прорицао у Закинту, ухвате га Спартанци и убију.

38) Таква је смрт снашла Хегезистрата после битке код Платеје. А тада га је на Азопу узео Мардоније и платио му да за њега приноси жртве. И он је то свесрдно радио, делом из мржње према Спартанцима, а делом и због лепе награде. Пошто жртве пре битке нису биле повољне ни за Персијанце ни за Хелене који су били у персијској војсци (они су, наиме, имали још једног из Леукаде, — свог пророка Хипомаха), а Хелени су, с друге стране, стално добијали појачања и број им се повећавао, Тимегенид, син Херпијев из Тебе, саветовао је Мардонију да поседне кланце испод Китерона, па да похвата Хелене који, по његовим речима, онуда стално пролазе у великом броју преко целог дана.

Ратно већање Персијанаца

39) То је он саветовао Мардонију кад је већ било прошло пуних осам дана откако су заузели положаје једни према другима. Увидевши да је предлог добар, чим је настала ноћ, пошаље Мардоније коњицу у кланце код Китерона који су водили у Платеју, а које Беоћани зову "Три главе", а Атињани "Храстове главе". И послана коњица није узалуд дошла, јер је заробила око пет стотина комада теглеће стоке која је вукла жито за војску са Пелопонеза баш кад је ова силазила у равницу, и људе који су терали стоку. Задобивши овај плен, Персијанци све немилосрдно поубијају, не штедећи ни стоку ни људе. А кад су се наубијали до миле воље, отерају све што је још било преостало Мардонију у логор.

40) После тог успеха проведу они још два дана, а да ни једни ни други нису хтели да отпочну битку. Варвари су, наиме, долазили до самог Азоба и изазивали Хелене, али нико ни са једне ни са друге стране није прелазио преко реке. А Мардонијева коњица је прилазила и узнемирала Хелене, јер су Тебанци, пошто су били и душом и срцем уз Персијанце, стално желели да дође до битке, па су стално предњачили све док не би дошло до неког окршаја, а онда би битку преузимали Персијанци и Мећани и показали би своје јунаштво.

41) И за свих ових десет дана није се ништа више десило. А кад је прошао и једанаести дан откад су били на положајима једни према другима, број Хелена се много повећао, и Мардонију је већ било досадило да седи. Тада се састану на договор: Мардоније, син Гобријев, и Артабаз, син Фарнаков, који је с неколицином Персијанаца уживао велик углед код Ксеркса. На саветовању су се појавила ова два мишљења: Артабаз је био за то да се што пре покрене цела војска и да се повуче у Тебанску тврђаву, где је спремно много хране за њих и за стоку, па да ту мирно седе и да тако постигну свој циљ. Имају наиме, много злата са печатом, а много и без печата, па много сребра и чаша. То све не треба штедети, него слати Хеленима, и то првенствено најутицајнијим људима у градовима, па ће они брзо продати своју слободу. И не треба се излагати опасности једног рата. Његово су мишљење истовремено заступали и Тебанци, јер је он био увек исувише обазрив, па и овом приликом. Мардоније је, напротив, остао чврсто и тврдоглаво при свом мишљењу, и није хтео да попусти. Он је, наиме, сматрао да је њихова војска много јача од хеленске, те је био за то да треба што пре отпочети борбу и не дозволити да се скупи још више Хелена од оних који су се већ окупили. А на Хегезистратове жртве се не треба освртати нити их силом тражити, него по персијским обичајима јуришати на непријатеља.

42) Пошто је он сматрао да тако треба да се поступи, нико му се није супротставио, те је тако победило његово мишљење. Њему је, наиме, краљ поверио команду над војском, а не Артабазу. Позвавши, дакле, команданте јединица, а са њима и хеленске војсковође, запита их да ли можда знају за неко пророчанство према коме би Персијанци требало да буду уништени у Хелади. Пошто су позвани ћутали, јер једни од њих нису познавали пророчанства, а опет они који су их познавали нису имали храбрости да говоре о њима, те сам Мардоније рече:

"Пошто, дакле, ви или не знате или се не усуђујете да кажете, то ћу вам ја рећи, јер ми је све то добро познато. Постоји пророчанство према коме ће Персијанци доћи у Хеладу, опљачкати храм у Делфима и после те плачке сви изгинути. А пошто ми, дакле, то знамо, нити ћемо ићи у храм нити ћемо покушати да га опљачкамо, те стога нећемо ни изгинути. Зато ви сви који сте пријатељски расположени према Персијанцима, не треба зато да страхујете да ли ћемо бити у стању да победимо Хелене."

Кад им је то рекао, он им онда заповеди да се изврше све припреме и да се све доведе у ред, јер ће сутрадан у свануће да отпочне битка.

43) А ја знам да је ово пророчанство за које је Мардоније рекао да се односи на Персијанце било у вези са Илирима и Енхелејевом војском, а не са Персијанцима. Али се на ову битку односи свакако следеће Бакидово пророчанство:

"Али на Термодонту и оном Азопу травном Чујем окршај Хелена и варвара покличе бојне. И ту ће изгичут многи још у цвету младости своје Међани што лукове носе кад суђени сване им дан."

Знам поуздано да се ово, и још једно слично, Музејево, пророчанство односи на Персијанце. А река Термодонт тече између Танагре и Глизанта.

Александрова опомена. Промена распореда

44) После овог распитивања за пророчанства и Мардонијева наређења настала је ноћ и постављене су страже. Кад је пала дубока ноћ и кад је изгледало да су се обе војске смириле и људи спавали најтврђим сном, у то време дојаше до атинских предстража Александар, Аминтин син, командант и краљ Македонаца, и затражи да говори са њиховим командантима. Већина стражара остане поред њега, а неколицина их отрчи командантима и исприча им како је из персијске војске дошао на коњу неки човек и, не рекавши им ништа друго, спомене по имену команданте и изјави им да жели да говори са њима.

45) Чим су ови то чули, пођу одмах са стражарима. Кад су дошли, Александар им изјави ово:

"Људи Атињани, ове вам речи стављам на срце као залог, те вас молим да то саопштите само Паузанији и ником више, јер би ме то стало главе. Да ми цела Хелада не лежи на срцу, не бих вам то ни јављао. И сам сам, наиме, још од давнине пореклом Хелен, и не бих желео да видим да слободна Хелада падне у ропство. Јављам вам да Мардонију и његовој војсци никако не могу да испадну повољне жртве, јер би вас он већ давно напао. Сада је, међутим, одлучио да се не осврће на жртве, него да вас у свануће нападне. Изгледа ми, наиме, да се боји да вас се не сакупи још већи број. Будите на то спремни! Али ако Мардоније одгоди напад и не изврши га, останите и даље мирно на томе месту. После неколико дана остаће без хране. Ако пак овај рат испадне по вашој жељи и ви останете слободни, право је да се сетите мога ослобођења и мене који сам добровољно, за љубав Хелена, извршио овај опасан подвиг, са намером да вас обавестим о Мардонијевој намери и да вас варвари не би неочекивано и изненада напали. Ја сам Александар из Македоније."

Рекавши то, одјаше натраг у логор и оде на свој положај.

46) Атински команданти оду на десно крило и јаве Паузанији шта су чули од Александра. На ту вест он се поплаши Персијанаца и рече ово:

"Пошто ће, дакле, у свануће доћи до битке, морате ви Атињани заузети положаје према Персијанцима, а ми ћемо заузети положаје према Беоћанима и другим Хеленима који су у саставу непријатељске војске, и то из ових разлога: ви добро познајете Персијанце и њихов начин ратовања, јер сте се са њима борили на Маратону, а ми их не познајемо и нисмо никада имали посла са њима, јер се ниједан Спартанац није огледао са Међанима у боју. Ми познајемо Беоћане и Тесалце. Треба да узмете оружје и да дођете на ово, а ми ћемо отићи на лево крило."

На то му Атињани овако одговоре:

"И ми сами смо већ с почетка имали намеру да вам то предложимо, чим смо видели да су се Персијанци поставили према вама, а ви сте нас сада предухитрили. Ми смо се, наиме, бојали да вам се тај предлог неће допасти. Кад сте се, дакле, сами сетили, и пошто вам ее тај предлог свиђа, ми смо спремни да одмах тако поступимо..."

47) Пошто су се и једни и други с тим сложили, они замене своје положаје још пре него што је свануло. Беоћани пак то примете и обавесте о томе Мардонија. А овај, кад је то чуо, сместа и сам покуша да доведе Персијанце према Спартанцима. А кад је Паузанија приметио да се то десило, и пошто је видео да је непријатељ за то сазнао, он поново доведе Спартанце на десно крило, а и Мардоније доведе поново Персијанце на лево крило.

48) Кад су пак заузеле првобитне положаје, Мардоније пошаље Спартанцима гласника и ово им поручи:

"Спартанци, ви важите као највећи јунаци у овој земљи, и за вас се тврди да се никад не повлачите из борбе и да не напуштате своје положаје, него да остајете у борби док не изгинете или ви или непријатељи! А, међутим, од свега тога нема ни трунке истине. Ми смо, наиме, видели како сте, пре него што је и дошло до битке између нас и пре него што смо се с вама ухватили у коштац, побегли и напустили своје положаје, па сте подметнули Атињане, а ви сте се поставили и заузели положаје против наших робова. Тако никада не поступају прави јунаци, и ми смо о вама добили већином лажна обавештења. Очекивали смо, наиме, пошто сте толико славни, да ћете нам послати гласника и од нас захтевати да се борите само са нама Персијанцима. И ми смо били спремни на то, али видимо да о томе не може бити ни говора, пошто сте се од страха шћућурили и сакрили. А сада, дакле, кад нисте ви први донели тај предлог, то вам га онда ми доносимо. Зашто се уиме Хелена не бисте борили ви, пошто се мисли да сте најбољи јунаци, а ми у име варвара, и то једнак број нас са истим бројем ваших бораца? А ако буде потребно да се и остали боре, нека они после тога ступе у борбу. Али ако сматрате да то није потребно, већ да је довољно да се сами међусобно боримо, онда хајде да ми решимо битку! Ко од нас победи, нека се сматра да је тај победио целу војску."

Персијска коњица напада

49) Кад је овај то рекао, причекао је неко време, па кад му нико ништа није одговорио, он се врати натраг и исприча Мардонију све шта се десило. Мардоније се пак јако обрадује и, поносећи се овом свежом победом, нареди коњици да нападне на Хелене. И кад је коњица извршила јуриш, бацајући копља и стреле, нанесе она много мука целој хеленској војсци, јер је било тешко приближити се стрелцима на коњима. Поред тога, они затрпају и загаде Гаргафијски извор из кога се цела хеленска војска снабдевала водом. У близини овог извора држали су положаје сами Спартанци, док су остали Хелени били случајно на положајима далеко од извора, али близу реке Азопа. Пошто им је био онемогућен прилаз Азопу, долазили су и они на тај извор, јер од непријатељске коњице и стрела нису могли да носе воду са Азопа.

50) Кад се то десило, а будући да је војска остала без воде, и пошто јој коњица стално није дала мира, сакупише се хеленски команданти, у вези с тим и неким другим стварима, и оду Паузанији на десно крило. Али поред свих ових невоља још их више погоде и друге неприлике. Нису више

имали хране, а њиховим момцима које су били послали на Пелопонез по храну коњица је пресекла пут, те нису могли да дођу до војске у логор.

51) На састанку хеленски команданти донесу одлуку да се, у случају да Персијанци тога дана одложе борбу и не понове напад, повуку на острвце, које је удаљено од Азопа и Гаргафијског извора, где су им се тада налазили положаји, десет стадија и налази се испред града Платеје. То се острвце вероватно налазило на копну, јер се река на месту где из Китерона силази у равницу дели на два рукавца који су текли у међусобном размаку од три стадија, па се онда опет спајају у једну реку. То се острвце зове Ероја. А становници из околине Азопа кажу да је Ероја била Азопова кћи. Решили су да се преместе на то острвце због тога да би имали у изобиљу воде и да их коњица не би узнемиравала, као сада кад јој се налазе на удару. Одлучили су да се преместе у току ноћи, кад се буде смењивала друга стража, да Персијанци не би приметили да се они повлаче и да коњица не би пошла за њима и сметала им. А кад буду стигли на острвце око кога, рачвајући се испод Китерона, тече Азопова кћи Ероја, одлуче да још те исте ноћи упуте половину војске на Китерон да прихвате момке који су долазили са храном и којима је био пресечен пут на Китерону.

Хелени заузимају нове положаје

52) Кад су се о томе договорили, тог целог дана им нису дали мира стални напади коњице. Завршио се и тај дан и престали су напади коњице, па је настала ноћ. А кад је дошло време које је било одређено за повлачење, онда се већина дигне и почне да се повлачи, али не тамо куда је било одређено. Чим се, наиме, војска ставила у покрет, почну сви да беже у правцу Платеје, весели што су се склонили испред коњице, док нису стигли у Херин храм. Храм се налазио на удаљености од око двадесет стадија од Гаргафијског извора и испред самог града Платеје. А кад су тамо стигли, они се зауставе и улогоре испред самог Хериног храма. Тако су се они улогорили близу Херина храма.

53) А кад је Паузанија видео да су се они повукли са положаја, он онда и Спартанцима нареди да пођу и да им се прикључе, јер је мислио да су они отишли на оно место које је било одређено. И док су сви остали команданти били спремни да послушају Паузанијино наређење, дотле је Амомфарет, син Полијадов, командир Питанске чете, изјавио да неће да бежи од непријатеља и да неће пристати да осрамоти Спарту, па се јако зачудио кад је видео шта се дешава, јер није присуствовао ранијем договарању. А Паузанија и Еурианакт се страшно разљуते што овај неће да изврши њихово наређење, а још више због тога што због његове непослушности морају Питанску чету препустити њеној судбини. Ако, наиме, поступи онако како су се договорили са осталим Хеленима, и ако ту оставе Амомфарета, пропашће сигурно и он и цела његова чета. Због тога задрже они неко време целу спартанску војску настојећи да убеди Амомфарета да није добро то што ради.

54) И док су они наговарали Амомфарета, који је једини од Спартанаца и Тегеаћана хтео ту да остане, дотле су Атињани ово урадили: остали су мирно на својим дотадашњим положајима, јер су знали да Спартанци често једно мисле а друго раде. Кад је војска стављена у покрет, пошаљу они једног свог коњаника да види да ли су се и Спартанци решили да крену или .уопште не мисле да се повлаче, па да запита Паузанију шта треба да се уради.

55) Кад је дошао међу Спартанце, гласник примети да се они још налазе на старим положајима и да им се команданти свађају. Баш кад су Еурианакт и Паузанија преклињали Амомфарета да не остане и не излаже опасности једино Спартанце, и кад их он није хтео да послуша све док није дошло до жестоке свађе, појави се пред њима атински гласник. У јарости зграби Амомфарет оберучке један камен и стави га пред ноге Паузанији говорећи:

"Ево, са овом таблицом гласам да се не бежи од странаца"

(под странцима је мислио на варваре). Паузанија га нападне да је полудео и да није при чистој свести, а атинском гласнику, кад га је он запитао онако како му је било наређено, нареди да им исприча то што се ту догађало, и замоли Атињане да се примакну ближе њиховим положајима, а да у вези са повлачењем поступе као и Спартанци.

56) И гласник се врати Атињанима, а Спартанци су се и даље свађали, све док није почело да свањива. Тада Паузанија, који је толико времена чекао, а мислећи да Амомфарет неће изостати од осталих Спартанаца (како се у ствари и десило), даде знак за повлачење и одведе сав остатак војске преко брежуљкастог земљишта, а за њим се упуте и Тегеањани. Али Атињани не крену истим путем којим и Спартанци. Док су се, наиме, Спартанци из страха од коњице држали брежуљака и подножја Китерона, докле су Атињани окренули доле, кроз равницу.

57) Амомфарет је из почетка мислио да се Паузанија никако не сме усудити да их онде саме остави, па зато и није хтео да се повуче са положаја. Али кад се Паузанија затим ипак повукао са својом војском и јавно га оставио његовој судбини, да и он знак својим људима да крену полако позади осталих. Када је војска одмакла десет стадија, стала је и сачекала Амомфаретову бригаду, код места које се звало Аргиопиј, на реци Молоенту, где се налази и један храм Елеузинске Деметре. Сачекала га је због тога да би му, ако Амомфарет и његова јединица не напусте пређашњи положај и остане на њему, могла, ако затреба, прискочити у помоћ. И заиста, кад је Амомфарет до њих стигао, за њим је ишла цела непријатељска коњица. Коњаници су, наиме, поступили као обично. Кад су видели да нема никога на положајима, на којима су се претходних дана налазили Хелени, крену они напред све док их нису стигли и напали.

Битка код Платеје

58) А кад је Мардоније чуо да су се Хелени ноћу повукли, и кад је видео празне положаје, он позове Торека из Ларисе и његову браћу Еурипила и Тразидеја и изјави им:

"Алејеви синови, шта сад велите гледајући како на положајима нема ни живе душе? Ви, наиме, тврдите да ваши суседи Спартанци не беже никад из битке и да су најбољи ратници на свету. Видели сте да су раније променили своје положаје, а сада сви видимо да су у току прошле ноћи ухватили маглу. Тиме су доказали, кад је у бици требало да се огледају са заиста најбољим јунацима на свету, да не вреде ништа и да су кадри да се покажу јунаци само међу ништавним Хеленима. Пошто не познајете Переијанце, ја вам великодушно опраштам што сте до неба уздизали те људе које сте тек донекле познавали. Више се пак чудим Артабазу што се боји Спартанаца и што је из страха могао да изнесе тако кукавички предлог по коме би војска требало да се повуче у Тебанску тврђаву и да дозволи да буде опседнута. Још ми само то треба да о мени краљ овако шта чује! Но, о томе ће другом једном приликом бити говора. Али нећемо Спартанцима дозволити да тако раде него их морамо гонити док их не ухватимо и док им се не осветимо за све оно што су нам учинили."

59) Кад је то рекао, поведе Персијанце преко Азопа, те пође журно у стопу за Хеленима у уверењу да они беже главом без обзира, те удари на саме Спартанце и Тегеањане, јер од брежуљака није могао да види Атињане који су ишли преко равнице. А кад су команданти осталих варварских јединица видели да су Персијанци пошли у потеру за Хеленима, одмах и они даду знак својим војницима да крену, те пођу брже-боље у потеру како је ко стигао, без икаквог реда и строја.

60) И ови уз подвикивање и у гомили навале на Хелене са намером да их униште. А Паузанија, кад га је стигла коњица, пошаље Атињанима на коњу гласника и ово им поручи:

"Атињани, у тренутку кад стојимо пред одлучујућом битком која ће имати да одлучи да ли ће Хелада остати слободна или ће пасти у ропство, и нас Спартанце и вас Атињане издали су остали савезници и побегли су прошле ноћи. А сада је јасно шта нам ваља чинити: бранићемо се,

наиме, и помагати једни другима што год будемо боље могли и умели. Да је коњица прво на вас напала, ми бисмо с Тегеаћанима, који су исто тако остали верни Хелади, вама прискочили у помоћ. А пошто је она сада са свим снагама на нас напала, право је да нам прискочите у помоћ, јер смо ми највише угрожени део војске. Ако сте пак спречени да нам са целом војском дођете у помоћ, учините нам бар ту услугу и пошаљите нам стрелце. Добро нам је познато да сте у овом рату својом храброшћу прстигли све остале, те да ћете нам и у том изаћи у сусрет."

61) Чим су Атињани то чули, крену са целом својом војском да би им пружили највећу могућу помоћ и да би их заштитили. Али док су они још били на путу, навале на њих Хелени који су се налазили у непријатељској краљевој војсци, тако да нису могли да дођу у помоћ Спартанцима, јер им је овај напад задао доста муке. Спартанци и Тегеаћани, дакле, остану сами, а Спартанаца, са лако наоружаним војницима, било је око педесет хиљада, а Тегеаћана три хиљаде (јер се ови никада нису одвајали од Спартанаца). Они сад принесу жртве са намером да ступе у борбу са Мардонијем и његовом војском. Жртва им, међутим, није била повољна, а многи су од њих у међувремену већ били пали, а још више их је било рањено. Персијанци су направили заштитни зид од штитова и обасули их кишом стрела. Пошто су се Спартанци нашли у тешкој ситуацији, и пошто су им жртве биле неповољне, Паузанија управу свој поглед у правцу Херина храма код Платеје, помоли се богињи и замоли је да их не изневери.

62) И док је овај још призивао богињу, скоче прво сами Тегеаћани и јурну на варваре, а и Спартанцима одмах после те Паузанијине молитве испадне повољна жртва. А после извесног краћег времена крену и они на јуриш против Персијанаца, који су сад престали да бацају стреле, и упусте се у борбу. Борба се прво водила око зида од штитова. Али кад је он пробијен, развије се за дуже време жестока битка код самог Деметриног храма, док најзад није дошло до борбе прса у прса, у којој су варвари голим рукама хватали за копља и ломили их. Ни храброшћу ни снагом нису Персијанци заостајали за Хеленима, али су били слабо наоружани и слабо увежбани, и нису били довитљиви као њихови противници. Десет до једанаест њих или више, а и мање њих, скупило би се заједно, јуришали би испред свих на Спартанце и били би уништени.

Погибија Мардонија. Победа Хелена

63) Где год се појавио Мардоније, који се борио на великом белом коњу, и са хиљаду одабраних и најхрабријих Персијанаца, ту је увек долазило до најжешће борбе. Док је Мардоније био још у животу, Персијанци су издржали и у борбама су побили много Спартанаца. Али, чим је Мардоније погинуо, и кад му је била уништена и пратња, која је, у ствари, била најјача јединица, остали нису више били у стању да издрже у борби, те побегну испред Спартанаца. Највише их је, наиме, упропастило одело, јер нису имали оклопе и морали су без оклопа да се боре против људи у оклопима.

64) Тада је Мардоније, према речима пророчишта, платио Спартанцима за Леонидино убиство, и Паузанија, син Клеомбров и унук Анаксандридов, однео је једну од највеличанственијих победа за које ми знамо. Имена његових предака навео сам већ у вези са Леонидом, јер су то ти исти преци. Мардонија је убио угледни Спартанац Аримнест, који је касније, после персијских ратова, са својих три стотине војника у Стениклеру за време рата јуришао на целу месенску војску и погинуо и он и његових триста војника.

65) Кад су Персијанци код Платеје били разбијени од Спартанаца, побегли су у неред у свој логор и у дрвену тврђаву коју су били подигли у области Тебе. Чуди ме, наиме, што за време борбе код светог Деметриног гаја изгледа да ниједан Персијанац није улазио у гај нити је у њему погинуо, док је већина погинула у близини храма, и то на непосвећеном земљишту. Ја, међутим, наслућујем, уколико је дозвољено да се наслућује о божанским стварима, да им сама богиња није дозволила да уђу унутра, и то зато што су јој запалили храм у Елеузини.

Артабазово бекство. уништење персијске војске

66) Ето, тако се одиграла ова битка. Али Артабаз, Фарнаков син, који се одмах из почетка није био сложио с тим да краљ остави Мардонија у Хелади, и тада је Мардонија безуспешно одговарао и није се слагао са тим да се упуштају у борбу. Пошто се није слагао са оним што ради Мардоније, он уради ово. Иако је знао како ће се борба завршити, повео је у њу све војнике којима је командовао (а није их било мало под његовом командом, него око четрдесет хиљада) и нареди им да сви иду онуда куда их он буде повео, и то онако брзо како буду видели да се он жури. Кад им је то наредио, поведе, тобоже, своју војску у борбу. Идући тако испред свих, опази он како Персијанци беже. Он онда није наставио да иде у истом правцу, него почне трком да бежи, и то не у Дрвену нити у Тебанску тврђаву, него у Фокиду, са намером да што пре стигне на Хелеспонт. Ови су, дакле, кренули тим путем.

67) И док су се остали Хелени који су били са краљем хотимице уздржавали од борбе, дотле су се Беоћани дуго борили с Атињанима, јер су Ксерксове присталице из Тебе показале велико одушевљење за борбу и нису се из ње извлачиле, тако да их је три стотине најхрабријих и најугледнијих првака тада пало у борби против Атињана. А кад су и они били разбијени, побегну у Тебу, а не онамо куда су побегли Персијанци. И тако цела персијска савезничка војска, не макнувши прстом, и без борбе, ухвати маглу.

68) Јасно ми је да је код варвара све зависило од Персијанаца, пошто су се давали у бекство и пре него што би дошли у додир са непријатељем чим би опазили да Персијанци беже. И тако су се сада сви дали у бекство, сем целе коњице и беотских коњаника. Ова је у целом свом саставу штитила одступницу онима који су бежали и стално се налазила у непосредном додиру са непријатељем бранећи своје пријатеље који су бежали од Хелена.

69) Победници су се дали у потеру за Ксерксовом војском и убијали су где су кога стигли. За време те гужве неко јави оним другим Хеленима, који су се били сместили око Хериног храма и нису учествовали у тој бици, да је дошло до битке и да је Паузанијина војска победила. Кад су ови то чули, нису се ни сврставали у строј, него јурну право према Деметрину храму: Коринћани и они са њима преко подножја Китерона и преко брежуљака, а Мегарани и Флијунћани најлакшим путем, преко равнице. Кад су се пак Мегарани и Флијунћани приближили непријатељу, примете их беотски коњаници како долазе у неред, нападну их коњима под командом Азоподора, сина Тимандрова, и побију их шест стотина, а остале разбију и одјуре на Китерон. И тако су ови људи лудо изгубили своје животе.

70) А кад су Персијанци и остала руља побегли у Дрвену тврђаву, поседну торњеве тврђаве пре него што су стигли Спартанци и утврде зид што су боље могли. Кад су пак Спартанци стигли, развила се пред зидом жестока битка. Док, наиме, Атињани још нису били стигли, ови су се бранили и били су много надмоћнији од Спартанаца, који нису били вешти у борби око тврђаве. Али кад су им Атињани дошли у помоћ, развије се тек онда дуга и жестока битка за тврђаву. На крају, захваљујући својој храбрости и издржљивости, Атињани се попну на зид и направе на том месту пролаз куда су Хелени продрли у тврђаву. Први су продрли Тегећани; они су опљачкали Мардонијев шатор и из њега однели, поред осталог, и једне коњске јасле које су целе биле направљене од бронзе и које је било вредно видети.

Те Мардонијеве јасле поклонили су Тегећани храму Алејске Атене као заветни дар, а све остале ствари које су били онде опљачкали, предали су на гомилу Хеленима. А кад им је пала тврђава, оставили су варвари сваку борбу и није више ником ни на памет падало да се брани. Пошто су били стиснути на малом и уском простору, избезумили су се и пали у очајање: тако су биле ухваћене у клопку толике десетине хиљада људи. Хеленима је било могуће да их убијају тако да од триста хиљада војске, изузев оних четрдесет хиљада са којима је Артабаз побегао, није

остало свега ни пуне три хиљаде. У тој бици је, међутим, пао само деведесет и један Спартанац, шеснаест Тегеаћана и педесет два Атињана.

71) Прича се да се од варвара најбоље показала персијска пешадија и сакејска коњица, а највећи јунак био је Мардоније. А код Хелена су се најбоље показали Спартанци, иако су се и Тегеаћани и Атињани врло храбро борили. Не могу то ничим другим да потврдим (јер су сви они победили своје противнике испред себе) него једино тиме да су заузимали положаје против најснажнијих персијских трупа и да су их победили. А најбоље од свих, по мом мишљењу, показао се Аристодем, онај исти који се једини од три стотине спасао код Термопила и због тога доживео толико увреда и понижења. А одмах после њега су се истакли Спартанци: Посидоније, Филокион и Амомфарет. И тако, кад се једном повео разговор о томе ко је од ове тројице био највећи јунак, присутни Спартанци сматрали су да је Аристодем желео да погине јер је сигурно био свестан своје раније кривице, те је само због тога тако лудо јуришао и извршавао тако велике подвиге, док Посидоније није желео да погине, па се и поред тога показао тако храбар, те је он због тога био бољи јунак од Аристодема. Али то су они могли да кажу и из зависти. Међу свима погинулим у тој бици, свима малопре поменутих, сем Аркстодему, указиване су велике почести, а Аристодему нису указиване почести зато што је из поменутих разлога хтео да погине.

72) То су били они који су се највише прославили код Платеје. А Каликрат, наиме, најлепши човек у то време не само у Спарти него и у целој Хелади, није погинуо у борби, него је кад је Паузанија приносио жртву, седећи на свом месту био рањен стрелом у слабину. И док су остали полазили у борбу, био је изнесен напоље, па је на самрти рекао Аримнесту из Платеје да му није жао што умире за Хеладу, него му је жао што није могао да се послужи рукама и што му није дато да дочека да изврши подвиг који би био њега достојан, а који је он тако жарко желео да изврши.

73) А код Атињана се, према причању, највише прославио Софан, син Еутихидов из Декелејске општине, и то из оне Декелеје чији су становници раније једанпут учинили нешто што им је, како то сами Атињани причају, увек било од користи. Кад су, наиме, некада Тиндариди упали са великом војском у Атику да траже Хелену и пустошили све општине, јер нису знали где се Хелена налази, прича се да су тада Декелејци или сам Декел, увређен због Тезејеве самовоље, а и бојећи се за целу Атику, испричао им све и упутио их у Афидну, коју је Титак, један тамошњи становник, издао Тиндаридима. Због тог поступка Декелејци су и данас у Спарти ослобођени свих дажбина и дозвољава им се да на јавним скуповима седе на почасним местима испред остале публике. Тако су и у последњем рату, који је после много година избио између Атињана и Пелопонежана, кад су Спартанци били опустошили целу Атику, само Декелеју били поштедели.

74) Из ове општине је био Софан. А како се тада најбоље показао од свих Атињана, причају се две приче. Према првој, носио је он на појасу свог оклопа на бронзаном ланцу једно гвоздено сидро које је бацао кад би се приближио непријатељу, да га непријатељи, кад су јуришали, не би могли извући из строја; а кад би непријатељи почели да беже, изгледа да би га онда подизао и пошао да их гони. Тако гласи ова прича. А према другој причи, која је у противречности са првом, он је тобоже имао на штиту, којим је увек махао и никада га није мирно носио, нацртано једно сидро као грб, а није га носио обешеног о оклоп на ланцу.

75) Познат је још један Софанов славан подвиг. Он је, наиме, кад су Атињани опседали Егину, изазвао на двобој славног атлету Еурибата из Арга и убио га. Овај славни Софан је, међутим, касније, кад је био атински војвода у исто време са Леагром, сином Глауковим, јуначки погинуо у борбама код Дата, које су се водиле са Едонцима око златних рудника.

76) Кад су Хелени победили варваре код Платеје, пређе на њихову страну једна жена која је била незаконита жена Персијанца Фарандата, сина Теаспијева. Кад је она видела да су Персијанци пропали и да су Хелени победили, обуче и себе и своје присутне слушкиње у најлепше одело и

стави и на њих и на себе многобројан златни накит, па сиђе са кола и дође пешке до Спартанаца, који су још били забављени убијањем. Још раније је она била много слушала о Паузанији и његовој породици, па га је одмах познала чим је приметила да се све ради по његовим наређењима, и басила му се пред ноге обгрливши му колена, па је изјавила:

"Спартански краљу, смилуј се на мене и спаси ме да не паднем у ратно ропство. Ти си ми и досада већ помогао што си уништио ове људе који се нису освртали ни на богове ни на хероје. Ја сам родом са Коса и ћерка сам Хегеторида, сина Антагорина. Персијанац ме је на силу одвео са Коса."

Паузанија јој одговори:

"Не бој се, жено! Ниси се узалуд ставила под моју заштиту, поготово ако је истина то што кажеш и ако си заиста кћи Хегеторида са Коса, који је, заправо, мој најбољи пријатељ од свих који станују у том пределу."

Рекавши то, он је одмах повери присутним ефорима, а касније је пошаље у Егину у коју је сама желела да иде.

77) Одмах после одласка ове жене наиђу Мантинејци кад је већ све било готово. Кад су видели да су закаснили за битку, јако се ражалосте и изјаве да су заслужили да буду кажњени. А кад су чули да су Персијанци са Артабазом побегли, хтели су да крену у потеру за њима чак до Тесалије, али им Спартанци не дозволе да гоне оне који беже. Онда се они врате кући и протерају команданте своје војске из земље. После Мантинејаца дођу Елиђани, па се и они ражалосте, као и Мантинејци, и врате се кући. И они су после тога протерали своје војне команданте. Толико о Мантинејцима и Елиђанима.

Паузанија и Лампон

78) У егинској војсци код Платеје налазио се и Лампон, син Питејев, један од најугледнијих Егињана. Он дотрчи Паузанији са једним одвратним предлогом и каже му ово:

"Клеомбров сине, однео си величанствену и дивну победу и бог ти је дао да одбраниш Хеладу и да стекнеш највећу славу у Хелади од свих за које ми знамо. А сада мораш урадити још нешто што још није урађено, да би ти слава била још већа и да се нико од варвара убудуће не усуди да злочиначки поступа са Хеленима. Кад је наине, Леонида погинуо код Термопила, Мардоније и Ксерксе су му одсекли главу и набили је на колац. Ако му се на исти начин осветиш, прво ће те славити сви Спартанци, а онда и сви остали Хелени, јер ако Мардонија набијеш на колац, осветићеш свог стрица Леониду."

79) Овај је мислио да ће се тај предлог допасти Паузанији, али му Паузанија овако одговори:

"Пријатељу из Егине, признајем ти да ми добро мислиш и да се бринеш о мојој слави, само ипак ниси погодио добар предлог. Пошто си и мене и моју отаџбину и моја дела тако високо подигао, одмах затим хоћеш да ме тако понизиш, јер ми саветујеш да оскрнавим леш и тврдиш да ћу, ако то учиним, тек тада стећи велику славу. Варварима више приличи да то чине него нама Хеленима, па чак и њима због тога замерамо. Није ми нимало стало до тога да се допаднем Егињанима, и свима онима којима се то свиђа, већ ми је сасвим довољно што су у Спарти задовољни тиме што праведно поступају и праведно говорим. А Леониду, за кога ми предлагеш да га осветим, ми смо итекако осветили, па је и њему и онима што су са њиме погинули у Термопилима указана почаст толиким бројем душа убијених непријатеља. А ти немој никада више да ми долазиш са таквим предлозима и хвали богу што ти се овога пута није ништа десило."

А кад је овај то чуо, сместа се изгуби.

Подела ратног плена

80) Паузанија пак објави наредбу да нико не сме ништа присвојити од плена, и заповеди хелотима да донесу на гомилу сав плен. Ови онда изврше претрес целе војске и нађу шаторе

украшене сребром и златом, позлаћене и посребрене постеле, златне врчеве, чиније и чаше. А на колима нају вреће из којих су извађени златни и сребрни котлови. Са лешина су скинули наруквице, ланце и мачеве који су били од злата, али се нису освртали на њихове пурпурне огртаче. Тада су хелоти много тога украли и продали Егињанима, а било је много чега што нису могли да сакрију, па су то предали на гомилу. Управо отуда потиче велико богатство Егињана који су од хелота куповали злато по истој цени као и бакар.

81) Кад су, дакле, сакупили сав плен, одвојили су од њега десети део за бога у Делфима, од чега је направљен онај златни трножац који стоји на троглавој змији од бронзе, близу жртвеника, па су одвојили део плена за Олимпијског бога, од кога су направили бронзани Зевсов кип, дуг десет лаката, па и део за бога на Истму, од чега је, опет, направљен бронзани Посидонов кип, дуг седам лаката. Одвојивши и то, остатак плена поделе међу себе, а сваки је добио по заслуги, и то: незаконите жене Персијанаца, све златне и сребрне ствари, новац и теглећу стоку. Нико нигде не каже да ли су они који су се нарочито истакли код Платеје добили неки нарочити део плена, али ја мислим да су сигурно добили неки почасни дар. А од свега тога: од жена, коња, камила, новца и других ствари од вредности издвојен је десети део и дат Паузанији као почасни дар.

82) А прича се да се и ово догодило. Ксеркс је, бежећи из Хеладе, оставио Мардонију своју опрему. Кад је, дакле, Паузанија видео како је Мардонијев шатор био украшен златом, сребром и свакојаким шареним завесама, он нареди пекарима и куварима да припреме један ручак као за Мардонија. И ови ураде оно што им је било наређено. Видевши ту златне и сребрне диване, па златне и сребрне столове и сјајно припремање ручка, он се зачуди свему томе сјају и, шале ради, нареди својим слугама да спреме један спартански ручак. А пошто је била велика разлика између ова два ручка, Паузанија се насмеје и позове хеленске војсковође. Кад су се ови сакупили, он им, показујући им оба ручка, рече:

"Хелени, позвао сам вас ради тога да вам покажем колико је будала био Персијанац који је, и поред таквог живота, дошао у нашу земљу да нам отме и то мало сиротиње."

Ето, то је, по причању, Паузанија изјавио хеленским војсковођама.

83) А после тих догађаја код Платеје многи су налазили сандуке пуне злата, сребра и других драгоцености. А касније су налазили и овакве ствари. Кад је на лешинама било већ иструнуло месо (Платејци су, наиме, све кости били скупили на једно место), нађена је једна лобања без иједног шавица на њој, и цела је била од једне кости. Нађена је, такође, једна чељуст у чијој су горњој вилицы сви зуби, и кутњаци и секутићи, били срасли у једну кост; а нађен је и један скелет човека који је био висок пет лаката.

84) Али је следећег дана после тога нестао Мардонијев леш. Не могу тачно да кажем ко га је, украо. Слушао сам, додуше, о многим и разним људима да су га они, тобоже, сахранили, а исто тако знам и да су многи од њих били за то богато награђени од Мардонијева сина Артонта. Али ипак нисам могао тачно да дознам ко је од њих украо и сахранио Мардонијев леш. Постоји једно мишљење да је Мардонија сахранио Дионизофан из Ефеза. Али је он ипак некако сахрањен.

Сахрана погинулих. Хелени опседају Тебу

85) Поделивши плен код Платеје, Хелени су, и то сваки народ посебно, сахранили своје мртваце. Спартанци су ископали три гробнице. У прву су сахранили своје младе ратнике, а са њима и Амомфарета, Посидонија, Филокиона и Каликрата. У једној, дакле, гробници били су млади ратници, а у другој остали Спартанци, док су у трећој били сахрањени хелоти. Тако су Спартанци своје сахранили. Тегећани су такође посебно сахранили своје погинуле, али све у једну гробницу, а исто тако и Атињани своје, а и Мегарани и Флиунћани своје војнике које им је поубијала коњица. Све ове гробнице биле су пуне. Али надгробне хумке других народа, које се још виде код Платеје, су, како сам обавештен, стидећи се што нису узели учешћа у бици, ради

каснијих поколења, подигли сами ти народи над празним гробницама. И тако се тамо налази и такозвана Егинска гробница, коју је, како се прича, на молбу Егињана десет година после битке подигао Клеад, син Аутодиков, један егински конзул.

86) Чим су Хелени сахранили своје погинуле код Платеје, одмах се договоре и одлуче да пођу с војском на Тебу и да од Тебанаца затраже да им изруче персијске присталице, а међу првима Тимегенида и Атагина, који су им били коловође; а у случају да их не изруче, поруче им да се с војском неће повући све дотле док не заузму град. Кад су донели такву одлуку, дођу они једанаестог дана после битке пред Тебу и поседну је, па затраже да им се они људи изруче. Пошто их Тебанци нису хтели да изруче, они им опустоше земљу и изврше јуриш на град.

87) Пошто пустошење није никако престајало, двадесетог дана Тимегенид изјави Тебанцима: "Тебанци, пошто су Хелени одлучили да не престану са опсадом Тебе све дотле док или не заузму град или нас ви не изручите, не дамо да због нас и даље страдава Беотида. Ако им пак наше изручење треба да послужи као изговор да би нам могли отети новац, ми ћемо им дати новац из државне касе (јер је и цео град исто, као и ми, био уз Персијанце). Али ако они стварно због нас опседају град, ми ћемо сами отићи да се с њима справимо."

То је било добро дошло Тебанцима, и у прави час, те сместа јаве Паузанији да су Тебанци спремни да изруче те људе.

88) Кад су се о томе договорили, Атагин побегне из града, а Паузанија ослободи кривице његове синове кад су били доведени пред њега и изјави да синови не сносе кривицу што је отац пришао Персијанцима. Тебанци су, међутим, мислили да ће други људи које су они изручили успети да се оправдају или да се бар помоћу новца спасу. А Паузанија, који је и сам то наслутио, чим их је примио, нареди да се сва савезничка војска отпусти, а њих одведе у Коринт и погуби. Толико о догађајима код Платеје и Тебе.

Артабаз се враћа у Азију. Савез Самљана са Хеленима

89) А Артабаз, син Фарнаков, који је био побегао из Платеје, успео је да умакне. Кад је био дошао у Тесалију, Тесалци су га позивали на ручак и распитивали се за осталу војску, јер још нису знали шта се десило код Платеје. Артабаз је ипак знао да ће, ако пристане да им каже целу истину о биткама, доћи у опасност да погине и он и цела његова војска (јер је веровао да би га сви напали кад би дознали шта се десило). Промисливши о том, није ништа рекао ни Фокејцима, а Тесалцима саопшти ово:

"Ја, Тесалци, како видите, усиљеним маршем идем хитно у Тракију и јако се журим, јер ме је војска напред послала да са овим јединицама извршим један важан задатак. А Мардоније и његова војска иду за мном и можете им се надати сваког тренутка. Дочекајте га пријатељски и будите љубазни према њему, јер се за то касније нећете кајати."

Рекавши то, он у највећој журби прође кроз Тесалију и Македонију и оде право у Тракију, као да му се заиста тако јако журило. А кретао се кроз унутрашњост земље. И најзад је стигао у Бизант, изгубивши много својих војника, које су му уз пут убили Трачани или су били помрли од глади и исцрпености. Из Бизанта се пак пребаци бродовима преко у Азију.

90) И тако се Артабаз вратио у Азију. Случајно се десило да се тог истог дана кад су Персијанци претрпели пораз код Платеје, одиграла и битка код Микале у Јонији. Док су се Хелени, наиме, налазили са својим бродовима код Дела, под командом Спартанца Леутихиде, дођу им гласници са Сама, и то Лампон, син Тразиклов, и Атенагора, син Архестратидов, и Хегезистрат, син Аристагорин, које су Самљани послали крадом од Персијанаца и тиранина Теоместора, сина Андроамантова, кога су Персијанци били поставили за тиранина на Саму. Кад су ови дошли пред команданте, узме реч Хегезистрат и објасни им у једном дугом говору да ће се Јонци дићи на устанак против Персијанаца, само ако се Хелени буду показали у Јонији, и да

Персијанци и не помишљају на то да би се тако нешто могло десити. Па кад би их Персијанци и дочекали, не би Хелени нигде наишли на бољи лов. И он их је заклињао заједничким хеленским боговима да дођу у помоћ својој хеленској браћи и да их ослободе од ропства и одбране од варвара. То ће моћи, како он рече, лако да изврше, јер су варварски бродови слаби и нису дорасли да се боре са њима. А ако команданти сумњају да ови хоће да их доведу у неку клопку, они су сами спремни да пођу са хеленским бродовима као таоци.

91) Пошто их је Самљанин много молио, запита га Леутихида, било зато што је хтео да сазна знамење или што га је бог случајно на то упутио:

"Странче Самљанине, како ти је име?"

Овај му одговори:

"Хегезистрат."

Леутихида му упадне у реч, да Хегезистрат (то значи "Војсковођа") не би даље говорио, и рече му:

"Пријатељу са Сама, прихватам то (име Хегезистрат) као добро знамење. А сада се пожурите да се што пре вратите кући, али нам се морате заклети, и ти и твоји другови да ћете нам ви Самљани бити верни савезници".

И чим је овај то рекао, одмах је и урађено.

92) Самљани се, наиме, одмах закуну и склопе савез с Хеленима. Кад су то свршили, отплове они натраг, док је, наиме, било одређено да Хегезистрат, због доброг знамења свога имена, плови с Хеленима.

93) Пошто су се Хелени тог дана ту задржали, испадне им идућег дана повољна жртва коју им је приносио Деифон, син Еуенијев из Аполоније у Јонском заливу. Са његовим оцем се ово десило. У тој Аполонији се налазе сунцу посвећене свете овце, које су преко дана пасле поред реке Хона, која тече из планине Акмона, пролази кроз Аполонију и улива се у море код луке Орика, а ноћу их узимају најбогатији и најотменији грађани и сваки од њих чува их годину дана. Аполоњани, наиме, јако много поштују ове овце по наређењу неког пророчишта. Оне су ноћивале у једној пећини која се налази далеко од града. Једном је тако био изабран да их чува баш овај Еуеније. Тада су, за време његова спавања, провукавши се поред страже, дошли вуци у пећину и поклали му око шездесет оваца. А кад је он то приметио, ћутао је и није о томе ником ни речи рекао, него је мислио да у накнаду купи друге овце. Аполоњанима то ипак није остало непознато, него, кад су за то сазнали, изведу га пред суд и због тога што је заспао осуде га да му се изваде очи.

А кад су Еуенија ослепили, одмах су овце престале да им се јагње и земља није више рађала као раније. У Делфима и у Додони им је речено, кад су питали пророчишта шта је узрок тој невољи, да је то зато што су неправедно ослепили чувара светих оваца. Пророчиште, наиме, изјави да су сами богови навели вукове на то и неће престати да им се свете пре него што Аполоњани не даду Еуенију накнаду. и то такву какву он буде хтео да прими.

А речено им је да ће они, кад буде дошло време за то, дати Еуенију такву накнаду која ће усрећити многе људе.

94) Пророчишта су им дала такве одговоре, а Аполоњани су то држали у тајности, па су поверили неким својим грађанима да то ураде. А ови су им то овако извршили. Кад је Еуеније седео на једној клупи, дођу они и седну поред њега и упусте се са њим у разговор о свему и свачему, док у разговору нису дошли до тога да му изјаве саучешће због несреће. А кад су га навели на разговор о томе, запитају га шта би: примио у накнаду кад би Аполоњани пристали да му даду накнаду за оно што су му учинили. Пошто није био чуо за пророчанство, он изјави да би пристао да му се даду две њиве у Аполонији, и назначи имена грађана за које је знао да поседују те њиве, а уз то још и кућа коју је сматрао најлепшом у целом граду. Кад би му, дакле, то дали,

изјави он, не би се више на њих срдџо, јер би му то била довољна накнада. Чим је он то рекао, ухвати га присутни за реч и саопште му:

"Еуеније, Аполоњани ће ти то дати у накнаду за ослепљење, и то по наређењу самог пророчишта."

Он се на то јако наљути, јер је тек тада схватио смисао целог разговора и мислио је да је преварен. И они откупе од власника њиве и кућу, које је он желео да добије, и даду му их. А одмах после тога добије он пророчански дар којим се толико прославио.

95) Син овога Еуенија био је онај Деифон кога су Коринћани повели и који је тада Хеленима приносио жртве. А ја сам чуо и то да се Деифон само лажно приказивао као Еуенијев син и да је у Хелади за новац обављао свој занат, а да, заправо, није био Еуенијев син.

Персијска флота се повлачи ка Микали

96) Кад је Хеленима испала повољна жртва, отплове они са флотом са Дела на Сам. Стигавши код Калама на Саму, укотве се пред Хериним храмом и спреме се за борбу. А кад су Персијанци сазнали да они долазе, крену и они своју преосталу флоту, и то према копну, јер су феничким бродовима били дозволили да отплове кући. На договору, наиме, одлуче да се не прими битка, јер су сматрали да им снаге нису биле једнаке. И флота, дакле, отплови према копну да се стави под заштиту копнене војске која се налазила код Микале где је, по наређењу Ксерксову, остао један део војске да чува Јонију. Та војска је имала свега шездесет хиљада војника, а командовао јој је Тигран, најлепши и највећи човек у Персији. И команданти флоте одлуче да се ставе под заштиту те војске, да извуку своје бродове на обалу и да тамо ископају око себе ровове, ради заштите бродова и ради своје сигурности.

97) Кад су донели такву одлуку, они отплове ка обали. А кад су дошли у близину храма Часних богиња у Микали, на реци Гезону и Сколопоенту, на место где се налазио храм Елеузинске Деметре, који је био саградио Филист, син Пасиклов, кад је заједно са Нилејем, сином Кодровим, оснивао Милет, — извуку онде бродове на обалу и подигну од камења и дрвећа, исекавши чак и воћке, једну ограду, па је још окруже зашиљеним кољем. Припремали су се као за неку опсаду, али и за победу, јер су вршили припреме мислећи и на једну и на другу могућност.

98) Кад су Хелени чули да су варвари побегли на копно, вајкали су се што су им побегли и нису знали шта да раде: да ли да се врате натраг или да отплове на Хелеспонт. Најзад се не одлуче ни на једно ни на друго, него да и они плове према копну. Припремили су, дакле, све за једну поморску битку: лестве за искрцавање и све друго што је већ било потребно, па отплове у правцу Микале. Кад су, међутим, стигли близу логора, нису могли да виде никога да плови против њих, него приметите да су бродови извучени у утврђени логор и да се на обали налази постројена велика копнена војска. Онда пође пре свега Леутихида на броду и што је могао више приближи се обали, те се преко гласника обрати Јонцима овим речима:

"Јонци, сви који чујете и разумете шта вам говорим, запамтите шта ћу вам рећи, јер Персијанци сигурно неће разумети шта од вас захтевам. Кад дође између нас до борбе, сваки од вас треба прво да се сети слободе, а затим да је лозинка "Хера". А не заборавите да они који су ме чули јаве то онима који ме нису чули."

Циљ овог поступка био је исти као и онај Темистоклов код Артемизија. Хтео је, наиме, или да наговори Јонце да затаје од варвара то што им је рекао, или пак да варвари, у случају да буду о томе обавештени, изгубе поверење у Јонце.

99) Пошто је Леутихида од њих то затражио, онда Хелени ово ураде. Пристану с бродовима уз обалу и искрцају се, те се построје за борбу. Кад су Персијанци видели да се Хелени припремају за борбу и да наговарају и Јонце, они прво разоружају Самљане, на које су посумњали да су у договору са Хеленима. Самљани су, наиме, ослободили све Атићане који су у Атици били

заостали и пали у руке Ксерксовој војсци, па као заробљеници доведени на варварским лађама на Сам, снабдели их попудбином и упутили у Атину. И управо зато што су откупили пет стотина Ксерксових непријатеља највише је и пала сумња на њих. Затим Персијанци нареде Милећанима да чувају све приступе који воде до планинских врхова код Микале, пошто они, тобоже, најбоље познају то земљиште, а, у ствари, поступили су тако због тога да би их одвојили од остале војске. И тако су се Персијанци осигурали од Јонаца, на које су сумњали да ће, кад им се укаже zgodна прилика, прећи на страну Хелена, а сами, да би се заштитили, направе зид од својих штитова.

Битка код Микале

100) А кад су Хелени били спремни за борбу, крену они у напад против варвара. За време њиховог наступања пронесе се изненада кроз целу војску једна вест, а на обали се видело како лежи једна гласничка палица. Дошла им је, наиме, вест да су Хелени победили Мардонија у бици код Платеје. На основу многих доказа, јасно је да су ту богови били умешали своје прсте, пошто је Хеленима дошла та вест баш истог дана кад се одиграла битка код Платеје, а требало је да се одигра и код Микале да би тим војска била још храбрија и са више воље ушла у борбу.

101) А случајно се десило и то да су се обе битке одиграле у близини гаја Елеузинске Деметре, јер се код Платеје одиграла, како сам већ раније рекао, у близини самог Деметриног храма, а то исто требало је да се деси и код Микале. А вест да су Хелени под вођством Паузаније однели победу стигла је у прави час, јер се битка код Платеје одиграла рано изјутра, а ова код Микале тек после подне. Тек нешто касније се утврдило да су се битке одиграле баш истог дана у месецу. У почетку, пре него што им је стигла та вест, обузео их је страх, не толико због њих самих, колико због Хелена, јер су се бојали да Хелада не поклекне у борби са Мардонијем. А кад им је изненада стигла та вест, они јурну брже у напад. Дакле, и једни и други, и Хелени и варвари су се журили да што пре дође до битке, јер су и острва и Хелеспонт били одређени као награда за победника.

Пораз Персијанаца

102) Атињани и они који су били поред њих у строју, све до половине самог строја, кретали су се уз саму морску обалу и по равном земљишту, док су Спартанци и они поред њих ишли по брдовитом земљишту и кроз једну гудуру. Док Спартанци још нису били стигли на другом крилу је већ било дошло до борбе. Док им је зид од штитова одолевао, Персијанци су се борили и нису узмицали из борбе. А кад су Атињани и војска око њих — јер је то њихова заслуга, а не спартанска — подвикнули и жешће навалили, тада се ситуација сасвим променила. Они, наиме, пробију зид од штитова и у том налету продру у великом броју међу Персијанце. Ови су се још држали и дуже су се времена још храбро борили, док, најзад, нису побегли у своја утврђења. А Атињани, Коринћани, Сикиоњани и Трезењани (јер су тим редом били постројени) јурну у стопу за њима и продру и у њихово утврђење. Кад им је и утврђење било заузето, варвари нису више ни покушавали да се бране, него сви нагну у бекство, осим Персијанаца. Ови су се, иако их је био мали број, борили са оним Хеленима који су стално продирали у утврђење. А од персијских команданата два су успела да умакну, а два су погинула. Умакли су команданти флоте Артаунт и Итамитра, а погинули су у борби команданти копнене војске, Мардонт и Тигран.

103) Док су Персијанци још били у борби, стигну Спартанци са својим друговима и све преостале дотуку. Ту је погинуо и већи број Хелена, а између осталих и сикионски војсковођа Перилеј. А кад су војници са Сама, који су се налазили у персијској војсци и који су одмах у почетку битке били разоружани, видели да је битка неодлучна, чинили су све што су могли да помогну Хеленима. А кад су остали Јонци видели да су Самљани започели, и они се одмах окрену против Персијанаца и нападну на њих.

104) А Милећанима су Персијанци ставили у задатак да чувају прилазе да би се, ако им се деси оно што им се и десило, могли под њиховим вођством спасти у врхове Микале. Милећани су добили тај задатак и због тога, а и да не би, кад би били у логору, пребегли на страну Хелена. Ови су, међутим, урадили сасвим супротно ономе што им је било заповеђено. Кад су се, наиме, Персијанци дали у бекство, одведу их Милећани сасвим другим путевима и предаду их у руке непријатељима, па на крају иступе отворено као њихови највећи непријатељи. И тако се Јонија по други пут побунила против Персијанаца.

105) За време те битке најбоље су се показали Атињани, а међу њима Хермолик, син Еутенов, опробани боксер и рвач. Овај Хермолик је погинуо касније, у рату између Атине и Кариста, у једном боју код Кирна у околини Кариста, и сахрањен је на рту Гересту. Одмах после Атињана одликовали су се у борби Коринћани, Трезењани и Сикиоњани.

106) Кад су Хелени побили велики број оних који су се борили, па и оне варваре који су бежали, запале им бродове и цео логор, те донесу плен на обалу, а пронашли су и неку ризницу пуну новца. Запаливши, дакле, логор и бродове, укрцају се на бродове и отплове. Кад су стигли на Сам, почну се Хелени договарати о исељавању Јоније, у коју би хеленску област којом они владају било најбоље да се Јонци населе, а да Јонију препусте варварима. Изгледало им је да је немогуће да они увек бране и чувају Јонију, а кад их они не би штитили, Јонци се не би могли надати да ће икада успети да се реше Персијанаца. Главари са Пелопонеза били су мишљења да би требало преселити Хелене присталице Персијанаца из приморских градова и дати ту земљу Јонцима да се у њој населе. Али Атињани још из почетка нису никако били за то да се Јонци исељавају нити да Пелопонезани учествују у решавању проблема њихових колонија. Пошто су Атињани одлучно бранили своје становиште, Пелопонезани најзад попусте. И тако они приме у савез Самљане, Хијце, Лезбијце и друге острвљане који су случајно ратовали на страни Хелена, и затраже од њих да се закуну да ће остати верни својој заклетви и да их неће изневерити. Обавезавши их заклетвама, отплове на Хелеспонт да поруше мостове. Веровали су, наиме, да ће их тамо још наћи.

107) И ови, дакле, отплове на Хелеспонт, а варвари, који су били побегли у брда око Микале и тамо се сакрили, а којих није било много, пребаце се у Сард. На путу за Сард Мазистеј, брат Даријев, који је учествовао у том поразу, силно је пребацивао Артаунту, који је био главни командант, и страшно га грдио. Рекао му је, између осталог, да је плашљивији него нека жена, да је његовом кривицом дошло до пораза и да заслужије најгору казну што је толико осрамотио краљевску кућу. А рећи неком Персијанцу да је гори од жене сматра се у Персији за највећу увреду. Пошто је овај дуже времена мирно слушао, најзад се наљути, истргне мач на Мазистеја са намером да га убије. А тада га Ксинагора, син Прексилеја из Халикарнаса, који се налазио иза Артаунта и приметио да хоће да га убије, зграби по средини, дигне увис и лупи о земљу. И у том тренутку притрче Мазистејеви пратиоци. И тако Ксинагора не учини услугу само Мазистеју него и самом Ксерксу, јер му је спасао брата. Због тога је краљ дао Ксинагори целу Киликију на управу. Међу њима који су ишли заједно није се више ништа слично десило, те срећно стигну у Сард.

Ксерксе заводи кћер свога брата

108) У Сарду се случајно налазио краљ, још од оног времена кад је после пораза на мору побегао из Атине и ту стигао. Док се тада задржавао у Сарду, заљуби се баш у Мазистејеву жену, која се такође тамо налазила. Кад никако није могао да је наговори да му се пода, а није хтео да је силује, из обзира према брату Мазистеју (а у то исто се баш и жена уздала, јер је добро знала да је неће силовати), пошто осталим средствима није успео да постигне свој циљ, Ксерксе онда ожени свог сина Дарија Мазистејевом ћерком од ове жене, јер се надао да ће му тако пре учинити по вољи ако то буде урадио. Кад је обављена уобичајена свадба, он отпутује у Сузу. А кад је тамо стигао и Даријеву жену примио у своју кућу, он се окани Мазистејеве жене, па се заљуби у Даријеву жену, Мазистејеву ћерку, која му се и подала. Тој жени било је име Артаунта.

109) Али после извесног времена сазна се за то, и то овако: Ксерксова жена Аместрија откала је један велики и изванредно лепо ишаран огртач и поклонила га Ксерксу. Он се обрадује и у њему оде код Артаунте. А пошто је и код ње доживео једну радост, он јој предложи да заиште што год жели да јој да у замену за задовољство које му пружа. Обећа да ће јој дати што год заиште. То је упропастило и њу и целу њену кућу што је ухватила Ксеркса за реч и рекла:

"Хоћеш ми заиста дати што год будем заискала?"

Он је веровао да ће она све пре тражити, те јој обећа и закуни се. А кад се он заклео, онда она без устручавања затражи огртач. Ксерксе је на све могуће начине хтео да избегне да јој га да, једино због тога што се бојао Аместрије да га, пошто је већ и раније сумњала у ту везу, не ухвати на делу. Нудио јој је и градове и небројено много злата, па чак и војску, којом нико други неће заповедати него само она. Код Персијанаца се пак војска сматрала као најскупоценији поклон. Али пошто није успео да је одговори од тога, он јој поклони огртач. Она се јако обрадује том дару, па га огрне и почне се њиме хвалити.

110) Аместрија дозна да је огртач код ње. А кад је сазнала шта се све дешава, није уперила своју мржњу против те жене, него је мислила да је за све то крива њена мајка и да она све то удешава, те почне да ради о глави Мазистејевој жени. Чекала је да јој муж Ксерксе приреди "краљевску гозбу". (Та гозба се приређује само једанпут годишње, на краљев рођендан, и зове се на персијском језику "тикта", што на хеленском језику значи "савршени ручак". Једино тада маже краљ своју главу и дели дарове Персијанцима.) Дочекавши тај дан, затражи Аместрија од Ксеркса да јој да Мазистејеву жену на поклон. Он је сматрао то за нечувену дрскост и за недостојно да јој поклања жену свога брата, а нарочито кад је она у целој тој ствари невинна. Он је, наиме, одмах разумео зашто је она баш то тражила.

111) Ипак је на крају крајева, пошто је она упорно тражила, а обичај је налагао да не сме одбити ничију молбу за време "краљевске гозбе", тешка срца пристане да јој је да, те поступи овако: дозволи јој да ради с њом шта хоће. После тога пошаље по брата и, кад је овај дошао, он му изјави:

"Мазистеју, ти си Даријев син и мој брат, а, поред тога, храбар човек, али се мораш раставити са женом с којом сад живиш. Ја ћу ти, уместо ње, дати своју кћер за жену, и њу можеш да узмеш к себи, јер ја не желим да и даље живиш са својом садашњом женом."

Мазистеј се зачуди тим речима, па му одговори:

"Господару, јеси ли сишао с ума кад ми наређујеш да се раставим од жене која ми је родила синове и кћери, од којих си једну узео за жену своме сину, од жене коју ја јако волим и са којом сам потпуно задовољан, па ми наређујеш да уместо ње узмем за жену твоју кћер. Ја, краљу, сматрам за велику част што си ме удостојио своје кћери, али ипак ни једно ни друго нећу урадити. А ни теби није нужда да ме, и против моје воље, присиљаваш на то. За твоју кћер ће се већ наћи други човек, ништа гори од мене, а дозволи да ја живим са својом женом."

Овај му, дакле, овако одговори, а Ксерксе се наљути и рече му:

"Тако, Мазистеју, сад си лепо урадио! Сада нити ћеш добити моју кћер за жену нити ћеш моћи даље да живиш са својом женом, да би се научио да се добротинства примају са захвалношћу."

А кад је Мазистеј чуо, изађе напоље и каже му само ово:

"Господару, још ме ниси убио!"

112) Али у међувремену, док је Ксерксе разговарао с братом, Аместрија пошаље по Ксерксове стражаре и стане да унаказује Мазистејеву жену. Одсекла јој је дојке и бацила псима, па јој одсече нос, уши, усне и језик, те је тако осакаћену пошаље кући.

113) Мазистеј, пошто ништа о томе није био чуо, а слутећи да му прети неко зло, дотрчи и упадне у кућу. Кад је видео унакажену жену, он се одмах договори са својим синовима да отпутује у Бактрију са њима и још неким другим људима, с намером да подигне устанак у Бактријској

сатрапији и да краљу зада највеће невоље. Мислим да би се то и десило да је успео пре да дође у Бактрију и у земљу Сака, јер је он био сатрап у Бактрији и Бактријанци су га јако волели. Али пошто је Ксеркс дознао да он намерава то да уради, он пошаље војску против њега и на путу убије и њега и његове синове, и побије сву његову војску. Ето, то је све о Ксерксовим љубавним авантурама и о Мазистејевој смрти.

Атињани опседају Сест

114) А оне Хелене који су пошли од Микале на Хелеспонт прво задрже неповољни ветрови, те су морали да се укотве код рта Лекта, а оданде дођу у Абид и нађу порушене мостове, за које су веровали да ће их још наћи у животу, јер су због њих највише и дошли на Хелеспонт. А Пелопонежани с Леутихидом онда одлуче да отплове натраг у Хеладу, док се Атињани под вођством Ксантиповим решили да ту остану и да нападну на Херзоне. И Пелопонежани отплове натраг, а Атињани пређу из Абида на Херзоне и опседну Сест.

115) А у тај исти Сест, који је био једна од најјачих тамошњих тврђава, сакупили су се људи из целе околине кад су чули да Хелени долазе на Хелеспонт, па је и из града Кардије дошао Персијанац Еобаз, који је тамо био донео ужад од мостова. Становници овога града били су Еолци, а привремено су се задржавали и Персијанци и мноштво других савезника.

116) У тој сатрапији владао је Ксерксов сатрап Артаикто, Персијанац, један страхан пустахија који је преварио и самог краља кад је овај ишао са војском против Атине, јер је хтео да се дочепла блага Протезилеја, сина Ификлова из Елеунта. У Елеунту на Херзонецу надази се Протезилијева гробница и око ње један гај. У гробници су се налазиле многе драгоцености: златне и сребрне посуде, уметничка дела од бронзе, сјајне хаљине и други заветни дарови. И све је то Артаикто, по одобрењу краљеву, опљачкао. Преварио је Ксеркса овим речима:

"Господару, овде постоји кућа једног Хелена кога је стигла смртна казна зато што је пошао у рат против твоје земље. Дај ми његову кућу да се нико више не усуди да ратује против твоје земље."

И рекавши то, лако му је пошло за руком да наговори Ксеркса да му да кућу тог човека, а није му ни на крај памети било шта овај намерава да уради. Рекао је да је ратовао против краљеве земље имајући ово на уму: да Персијанци сматрају да је читава Азија одувек њихова област и да припада вечитом краљу. А кад му је краљ то поклонιο, пренесе он све драгоцености из Елеунта у Сест, а од гаја направи њиву и пашњаке; а кад год је сам долазио у Елеунт, опћио је са женама у самом светишту. А тада га опседну Атињани, а да се није ни надао, нити се био припремио за опсаду, те га нападну тако необезбеђеног.

117) Кад се пак опсада отегла до касно у јесен, изгубили су Атињани стрпљење, јер су дуго времена били далеко од својих кућа и нису могли да заузму тврђаву. Они, дакле, замоле своје команданте да их поведу натраг у отаџбину. Али ови изјаве да не могу док не заузму град или док им атинска влада не нареди да се повуку. Толико су били задовољни тадашњом ситуацијом.

Заузеће Сеста. Повратак Атињана у Хеладу

118) А они у тврђави пали су у највећу невољу, тако да су људи кували каишеве са дивана и јели их. А кад више нису ни тога имали, они ноћу побегну, и Персијанци и Еобаз, и Артаикто, сишавши са стражње стране тврђаве, на месту где је било најмање непријатељских војника. А кад је свануло, Херзонежани са куле јаве Атињанима шта се десило и отворе капије на тврђави. И већина од њих пође у потеру за овима, а други поседну град.

119) Еобаз побегне у Тракију, па га трачко племе Апсинтијци ухвате и принесу, по свом обичају, домаћем богу Плистору на жртву, а његове војнике погубе на други начин. А Артаиктове војнике,

пошто су касније побегли, стигну баш кад су били на Егоспотаму, те их, пошто су се дуже бранили, делом побију, а делом живе заробе. Хелени их окују и одведу натраг у Сест, а са њима окованог и самог Артаикта и његова сина.

120) Тада се деси, како причају Херzoneжани, једном војнику који је чувао заробљенике, кад је пекао слану рибу, ово чудо. Суве рибе почну на ватри да скачу и да се праћакају као свеже ухваћене. И сви који су се ту око њега налазили много су се чудили. А кад је Артаикто видео то чудо, он позове оног што је пекао рибу и рече му:

"Пријатељу Атињанине, не бој се тог знамења! Оно се односи на мене, а не на тебе. Протезилеј у Елеунту наговештава тиме да он, иако је одавно умро и иако је балзамован, још увек има божанску снагу да казни онога који га вређа. А сада, дакле, желим да му ово дам као одштету: за благо које сам опљачкао из храма поклонићу богу сто талената, а ако Атињани поклоне живот мени и моме сину, даћу им две стотине талената."

Али ту његову понуду не прими командант Ксантип. Елеунћани су га, наиме, молили да им га изручи да би му се осветили за Протезилеја, а то је била намера и команданта Ксантипа. И одведу га на обалу где је Ксерксе био подигао моет, а према другима, на једну узвишицу изнад града Мадита и тамо га разапну на крст, а сина каменују на очиглед самог Артаикта.

121) Кад су све то извршили, отплове они натраг у Хеладу носећи са собом, поред других драгоцености, и ужад са мостова да их заветују храмовима. И те године није се више ништа слично десило.

122) Један предак овог разапетог Артаикта био је онај Артембар који је Персијанцима предложио нешто што су они примили и изнели тај предлог пред Кира са следећим речима:

"Пошто је Зевс одузео власт Астијагу и предао је Персијанцима, а од људи теби, Кире, ми нећемо и даље да останемо у нашој малој, уз то још и каменитој земљи, него хоћемо да нас преселиш у другу, бољу земљу. Има је и поред нас доста, а и даље. Ако се дочепамо једне од њих, цео свет ће нам се дивити. А и право је да један народ који завлада другима то уради. Кад ће нам се за то пружити згоднија прилика ако не сад кад владамо над толиким народима и кад смо господари целе Азије?"

Кад је Кир то чуо, није се ништа зачудио тим речима, него нареди да се тако и учини, само им саветује и наговори их да се припреме да од господара постану робови, јер мека земља ствара обично мекушце и слабе људе. У једној те истој земљи, наиме, не рађају се упоредо и богати плодови и добри ратници. И Персијанци су схватили да Кир има право, те одлуче да не иду никуд, него радије изаберу да станују у сиромашној земљи и да владају над другима него да ору и сеју равнице и да робују другима.

КОМЕНТАРИ

Упутство за коришћење коментара:

Римски бројеви означају књиге, а арапски поглавља појединих књига. У овом делу понављају се често исти географски називи и имена историјских личности. Зато смо коментар давали тамо где смо се први пут сусрели са таквим именима или називима. Исто тако смо поступили и код објашњавања појединих мера и новчаних јединица, јер се и оне јављају на више места. Нисмо уопште коментарисали опште позната имена која се често јављају, као, на пример, Хелен, Хелада и сл.

Књига прва

КЛИЈА

Клија — свака књига овог Херодотовог дела носи име једне од муза, па је оно зато, према византијском граматичару Свиди (10. век н. е.), и носило име Музе, иако је било познатије под именом Историје. Подела дела према музама не потиче од самог Херодота, него је настала касније, вероватно још пре александријског времена (пре последње четвртине четвртог века пре н. е.). Мисли се да је подела извршена у знак поштовања према ненадмашном генију и омиљеном приповедачу Херодоту. Али та подела према музама прилично је незгодна, јер често раставља делове који чине органску целину, док, с друге стране, повезује оне који немају међу собом никакве органске везе. Познати хеленски писац Лукијан, из Самосате, (рођен око 120. год. н. е.) прича да је Херодот прочитао својих девет књига Историје пред слушаоцима у Олимпији, и да су одушевљени слушаоци дали делу симболично име Музе.

1

Херодот Халикарнашанин — носи то име по свом родном граду Халикарнасу, главном граду малоазијске покрајине Карије, који се данас зове Будрун. Ово је једини сигуран податак о Херодоту.

Садашњи персијски учењаци — Херодот вероватно мисли овде на персијске аналите, са којима је долазио у додир на свом путу кроз Персију, јер су персијски краљеви имали на свом двору писаре који су бележили све важније догађаје за време њихове владавине. И све што би ти аналити забележили остављало би се у државну архиву.

Феничани — познаваоци звезда и чувени морнари, познати у целом старом свету као одлични трговци и проналазачи. Становали су у покрајини Феникији, на западној обали Мале Азије, прекопуга Кипра, заправо од старог града Арада до горе Кармела, али се понекад сматрало да Феникија обухвата цело приморје до Газе. Сматрана је обично за део Сирије. Али тако су се звали и становници Картагине (Кархедона), Хипона и Утике, јер су били фенички исељеници.

Као добри морепловци и трговци Феничани су били посредници у размени материјалних и духовних добара између Азије, Европе и Африке. Имали су под својом контролом цело Средоземно море, док их из источног дела тог мора нису потпуно потиснули Хелени, под вођством Атињана, у првој половини петог века пре н. е. после сјајних хеленских победа над Персијанцима, а Римљани из западног дела, после разорења Картагине, 146. године пре н. е.

За Феничане се мисли да су проналазачи многих важних ствари, на пример стакла, прве гласовне азбуке итд.

Еритрејско море — Црвено море, а у ширем смислу Индијски океан са Арабијским и Персијским заливом.

Арг — на Пелопонезу, главни град у Арголиди, на реци Инаху, данашњи Арги.

Ија (Луталица), — кћи краља Инаха и Аргеје, лепа свештеница богиње Хере у Аргу. Због њених љубавних односа са Зевсом, љубоморна Хера је, за казну, претвори у краву и постави стооког Арга да је чува у једном микенском гају док је није ослободио Хермес, који је, по наређењу Зевса, убио Арга успававши га претходно својом свиралом и палицом.

По другом миту, убио га је каменом. Хера је пренела Аргове (Аргусове) очи на реп пауна. Гневна Хера пошаље тада обада који је Ију-краву својим убодима натерао да бежи из земље у земљу, па је препливала Трачки мореуз, који је по њој и добио име Боспор (Боспорос: Крављи пут), те је тако доспела и до Кавказа, где јој је Прометеј открио да ће се само у Египту ослободити својих мука. Тако је и било. У Египту је опет добила свој људски облик и родила Зевсу сина Епафа, који је касније постао краљ Египта. После њене смрти поштовали су је као богињу и изједначили је са Изидом, јер су обе замишљали са крављим роговима. Ија је, вероватно, богиња месеца, а чувају је хиљаду очију звезданог неба.

Карактеристично је да је Херодот приказује као обичну, смртну жену.

Инах — херој и први краљ у Аргу, главном граду Арголиде, син Океана и Тетиде и Ахилов брат по мајци.

2

Тир — град у Феникији, сада Сур, који је у старом веку био чувен по производњи пурпурне (гримизно црвене) боје и пурпурних тканина.

Еуропа — кћи феничког краља Агенора и Телефасе (или Феника и Перимеде). Због њене особите лепоте заљуби се у њу Зевс и приближи јој се на морској обали, у облику лепог питомог бика, кад се забављала са својим пријатељицама. Девојке су се почеле шалити са лепим биком, а кад се он спустио на колена пред Еуропу, она му седне на леђа. Бик-Зевс се, међутим, хитро залети у море и отплива с њом на острво Крету. Пратили су их Посидон, бог мора, и жена му Амфитрита, на својим колима са четири коња, и лепе нимфе Средоземног мора, Нереиде, на делфинима, које су певале сватовске песме. Пратила их је и Афродита, богиња љубави, на шкољкама које су носили Тритони, демони Средоземног мора, бацајући цвеће пред невесту. На Крети узме Зевс свој божански лик и одведе Еуропу у Диктејску пећину. После тога Еуропа роди Зевсу Миноја, славног кретског краља и законодавца, па Радаманта, касније славног судију у доњем свету, и Сарпедона, који је проживео три људска века, а касније се уда за кретског краља Астериона, који отхрани Зевсове синове и остави им у наследство владавину над острвом.

Овај се мит најчешће тумачи тако да Зевс, бог неба, у облику бика-сунца, носи са истока на запад богињу месеца. Мисли се да је по њеном имену и данашњи континент Европа добио име.

Аја — најстарије име Колхиде.

Колхида — земља на Кавказу, на источној обали Црног мора, коју плаве реке Фазид и Риона. Због тога је земља мочварна и има нездраву климу. У њој су се налазила насеља на кољу (*terra mare*, сојенице). Њени становници су се обрезивали и гајили су лан. По једном мишљењу (Херодот), Колхиђани су се доселили из Египта око 680. г. пре н. е. Касније су потпуно ишчезли. Тај се предео зове данас Мингрелија и Имеретија. Прича о златном руну односи се, у ствари, на испирање злата помоћу овчијих кожа.

Фазид — река у Колхиди. По Херодоту, она дели Европу од Азије. Сада се зове Фаз или Факс, а такође и Риан. У овом делу спомиње се на много места.

Медеја — чаробница, кћи колхидског краља Ејета, жена Јазона, коме је помогла да отме златно руно. Синови су јој били Мермер и Ферет. Касније, кад ју је Јазон напустио, да би му се осветила, убила је своје синове и удала се за Егеја и родила му сина Меда. Медеја је послужила као мотив старим хеленским и римским трагичарима, нарочито Еурипиду, а од Римљана Сенеки, а исто тако и ликовним уметницима, како античким тако и, касније, европским. Од Француза су узимали Медеју за мотив сликари Е. Делакроа (1799—1863) и Г. Моро (1826—1898), па скулптор Ж. Прадије (1794—1852).

3

Александар — (раније му је било име Парис) син тројанског краља Пријама, који га је, због једног пророчанства да ће он бити узрок пропасти Троје, оставио у гори Иди, где га је отхранила медведица, а нашао и усвојио један пастир. Као пастир на гори Иди решио је спор између три богиње, Атене, Афродите и Хере, и доделио јабуку лепоте Афродити, за што му је она дала као награду најлепшу жену на свету. То је била лепа Јелена, жена спартанског краља Менелаја. Њу је Александар морао да украде, и тако је изазвао тројански рат, о коме певају толике песме код старих Хелена. Александар и лепа Јелена били су мотив и античких, а касније и европских уметника, као што су француски вајар П. Ж. Давид (1788—1856), фламански сликар П. П. Рубенс (1577—1640) и др.

Дешавале су се појединачне отмице... — овде се мисли на женидбу отмицом која је била уобичајена код многих народа у прастарим временима, а код многих још и данас.

4

Спартанка — Јелена, жена спартанског краља Менелаја, коју је уграбио тројански принц Парис-Александар, због чега је дошло до тројанског рата.

Пријамова држава — Троја, која се звала још и Илиј, и која је после десетогодишњег опседања и ратовања била запаљена и разрушена. Хелени су успели да је заузму захваљујући Одисејеву

лукавству. Он је саградио великог дрвеног коња и у њега сакрио оружане хеленске јунаке, па је помоћу једног тобожњег пребеглице наговорио Тројанце да сруше зидове и увуку коња у град, док су се за то време остали Хелени сакрили са бродовима иза острва Тенеда. По томе се сличан поступак у међународним односима назива "тројански коњ".. Иначе Троја је била значајна због свог географског положаја, јер је лежала на главном поморском путу за Понтске области, које су одвајкада биле богате житом и стоком. Троја је имала велике приходе од царина, а и од гусарења. **Варварски народи** — за Хелене су то били сви народи који нису говорили њиховим језиком, сем, можда, Египћана. За Римљане, исто тако, варвари су били сви народи, сем Римљана и Хелена. Данас та реч означава примитивног, нецивилизованог, некултурног и суровог човека или народ. То је више етички (морални) појам.

Европа — за Херодота је појам Европа сасвим друкчији него за нас. Он ту обично мисли на крајеве јужне и средње Европе, а донекле и источне Европе, док су му северна Европа и граница према Азији непознати. А врло мало је знао и о западној Европи.

Крез — син Алијатов, краљ лидски од 555. до 549. године пре н. е.

Халис — главна река у Малој Азији, сада Кизил-Ирмак. У овом делу се често помиње.

Сирија — у ужем смислу земља између Еуфрата и Средоземног мора, у чијем су саставу биле Палестина и Феникија (сада арамејски Сурја, а турски Сористан).

Лиђани — становници покрајине Лидије на западној обали Мале Азије. О њиховим краљевима Гигу, Ардију, Садијату, Алијату и Крезу прича нам Херодот нашироко и надугачко од I 12 до 53. Раније се звала Меонија,

Пафлагонија — покрајина у Малој Азији, на реци Халису (Кизил-Ирмаку), била је позната по одгајању мазги и по својим рудницима; налазила се на јужним обалама Црног мора и главни јој је град био Синопа. Касније је то била римска покрајина Галатија.

Јонци, Еолци и Дорци у Азији — три главна хеленска племена; свако од њих имало је свој посебан дијалекат. Јонци су раније били главни становници Атике и Мегаре. Становници Атике задржали су то име и онда када је атински краљ Јон, син Ксутов или Аполонов, већ био освојио Егијал у ахејском приморју у Тесалији. Касније су то име добили и носили, углавном, они Хелени који су се из Атике одселили у Малу Азију. У Азији се Јонија простирала између Карије и Еолиде (од Смирне до Менделије) на Егејском мору. Јонске колоније у Малој Азији и на острвима биле су: Милет, Сам, Ефез, Колофон, Хиј, Мион, Пријена, Лебед, Теј, Клазомена, Еритреја и Фокеја. Ове колоније, опет, основале су у области Црног мора и у јужној Италији многобројне своје колоније. Малоазијска Јонија одиграла је у хеленској културној историји нарочито значајну улогу. Она је дала Хелади многе научнике, филозофе и песнике. На јонском дијалекту су написане Илијада, Одисеја и Херодотова Историја.

Еолци су, такође, једно од главних хеленских племена. Порекло воде из Тесалије, где су им главни градови били: Калидон, познат у митовима по лову на страшног вепра, и Плеурон, чије се рушевине виде и данас код Гифтокастра. По њима је добио име цео предео у малоазијској покрајини Мизији, коме је припадало и острво Лезбо. И они су у тај предео дошли као колонисти. Еолида се простирала између Тројаде и Јоније на обалама Егејског мора. У њој су се налазили градови: Лариса, Кима, Ен и др. На еолском дијалекту испевано је много лепих лирских песама. Она је, заправо, колевка европске лирике. Чувени су јој били песници Алкеј и Сафа.

Треће од главних хеленских племена били су Дорци. Они су, после сеоба, главни становници Пелопонеза, Крете и многих насеља на Сицилији и у јужној Италији (Великој Грчкој). Чувени су били у Хелади по својој једноставној музичкој скали која је била најдубља и, према миту, потицала од трачког певача Тамире. На дорском дијалекту испеване су хорске лирске песме песника Пиндара (522—442. г. пре н. е.) и пастирске песме Теокритове (око 260. г. пре н. е.). Најпознатији представници тога племена били су јуначки Спартанци (Лакедемонци).

Кимеријци — народи који су некада становали на северним обалама Црног мора, у области данашњег Крима. Њих су у осмом веку пре н. е. протерали Скити у Малу Азију, где им се изгубио сваки траг. По њима су добили име град и лука на источном делу јужне обале Тауридског Херзонеца, који се сада зове Ески Крим, а исто тако и Кимеријски Боспор, мореуз који спаја Црно море са Азовским (данашњи Керч).

Хераклиди — породица асирских владара у Лидији пре Креза, која је, према тадашњем веровању, водила порекло од Херакла, а која се још звала Сандониди. Многе владарске куће, нарочито на Пелопонезу, сматрале су да воде порекло од Херакла и поштовале су га као свог хероја.

Мермнаде — лидска краљевска династија коју је после асирске династије Хераклида (Сандонида) основао Гиг и која је владала у Лидији од 1221. до 761. године пре н. е.

Сард — главни град Лидије, на реци Пактолу. И у реци Пактолу и у планини Тмолу било је много злата, па су и град и река били по љему надалеко чувени. Сард је био престоница лидских краљева, а од године 540. пре н. е., пошто га је Кир био освојио, постао је седиште персијских сатрапа. Имао је скоро неприступачну тврђаву на Тмолу. Сада се зове Сарт. У старо време био је познат по свом богатству, по трговини и великој раскоши.

Кандаул — лидски краљ, потомак Алкеја, сина Хераклова, који се звао и Мирсил, из династије Хераклида (Сандонида).

Бел — највише бабилонско божанство. Хелени су га изједначавали са Зевсом. Тако се звао и син Алкеја, а унук Херакла, чији је потомак Аргон основао династију Хераклида (Сандонида) у Сарду.

Атис — митски краљ Лиђана.

Меонци — старо име Лиђана, које су добили по Меону, старом краљу Фригије и Лидије.

Јарданова робиња — Јардан је био митски краљ, отац Омфале, из Лидије. У Омфалиној служби морао је Херакло да испашта за убиство Ифита, сина Еуригова из Ехалије и брата Јолиног, аргонаута. За време свог трогодишњег робовања Херакло је био у љубавним односима са једном Јардановом робињом. Из те везе водили су порекло лидски краљеви Хераклиди, звани још и Сандониди.

Гиг — богати лидски краљ, оснивач династије Мермнада. Владао је од 716. до 678. године пре н. е. У Хелади је био познат по златним заветним даровима које је поклатио Делфима, названим "Гигова ризница".

Архилох с Пара — славни хеленски лиричар с острва Пара, који је живео у времену од 680. до 640. године пре н. е. За њега се мисли да је први увео строфе у своје јамбске песме. У тим песмама је дао израза својој несрећи у животу, која је била последица рођења од слободна оца и мајке робиње. Јамби су му постали моћно оружје мржње против несрећног таста, Ликамба, угледног човека с Пара, у чију се кћер био несрећно заљубио. Прича се да је јетким и оштрим јамбима натерао Ликамба на самоубиство.

Делфијско пророчиште — налазило се у подножју горе Парнаса. Основао га је, према хеленском веровању, сам Аполон у Делфима, на месту где је пети дан после свог рођења оборио стрелом змаја Питона. Ту је његова свештеница Питија, седећи на треножној столици, прорицала људима будућност. Слична пророчишта имао је Аполон и на другим местима, али је Делфијско било најчувеније. Оно је вршило велики утицај на духовни и политички живот не само у Хелади и касније у Риму, него и у свим околним државама. Обраћали су му се и појединци ради својих личних ствари, а нарочито поглавари држава. Тако је убрзо Делфијско пророчиште постало не само ризница пуна злата, златних и разних других предмета од велике уметничке вредности, него и неке врсте банка за штедњу и чување драгоцености. Оно је код Хелена руководило колонизацијом у разне медитеранске крајеве и водило главну реч у питању ратова. За остварење својих политичких циљева у Хелади оно се највише ослањало на аристократску Спарту. У пророчишту се налазила чувена "Гигова ризница", у којој су се налазиле најскупоценије и најлепше ствари. Питија је обично састављала двосмислене одговоре и објављивала их у хексаметарским дактилским стиховима.

За време хеленско-персијских ратова оно је било на страни Персијанаца. Данас се на месту где је било ово пророчиште налази село Кастри.

Коринтска ризница — као и "Гигова ризница", тако се у Делфима налазила и "Коринтска ризница", која у ствари представља заветне дарове тирана из породице Кипсела из Коринта. **Мида** — син Гордија, богати краљ Фрижана, око 737. г. пре н. е. Иначе, то је личност многих митова. Кад је био дете, богови су му на чудноват начин објавили да ће га временом богато обдарити земаљским благом. Мрави су му доносили зрна жита у уста. У његов врт залуга једном, у напитом стању, Силен, учитељ и стални пратилац бога Диониса. Кад је Силен био доведен пред Миду, овај, пошто су га Еумолпо и Орфеј увели у тајне науке, препозна одмах у старцу Дионисова учитеља, те приреди у његову част велико весеље које је трајало десет дана и десет ноћи. После весеља Мида отпрати Силена у Лидију и врати га младом Дионису. Кад је угледао свог мудрог учитеља, Дионис од радости обећа Миди да ће му дати што год зажели. Мида зажели да се све чега год се дотакне претвори у злато. Али кад се све, и јело које је требало да узима, и вода коју је требало да пије, претварало у злато, он замоли Диониса да га спасе од невоље. Дионис му нареди да се окупа у лидској реци Пактолу (сада Сарабат). И тако се Мида спасе и река постане златоносна.

Према другом миту, Мида је једном показао своју непромишљеност. Приликом утакмице између Аполона и Пана, китаре и свирале (фруле), иако су сви, заједно са судијом Тмоллом, прогласили Аполона за победника, Мида је дао првенство Пану и фрули. Аполон, да би га казнио, учини да Миди израсту магареће уши. Мида покуша да их сакрије фригијском капом, али слуга који га је шишао ипак их опази. Слугу је мучило што не сме ником да ода тајну, па је ископао јаму и шапнуо у њу да Мида има магареће уши, и опет је затрпао. На том месту изникне трска која, чим би је ветар залелујао, стане шапутати:

"Краљ Мида има магареће уши."

Тај исти мит, који је овековечен у Овидијевој песми, налази се, са незнатним разликама, скоро код свих индоевропских народа. Код нас је сачуван у народној бајци "У цара Тројана козје уши".

Миду су приказивали и антички и, касније, европски ликовни уметници. Од каснијих је чувен француски сликар Н. Пусен (1594—1665. г. н. е.).

Милет — град у Јонији, на реци Меандру (сада Мендере), спомињан још у Хомерово време као град Карана. Касније је то постало јонско насеље и матични град, који је основао око осамдесет јонских колонија на Црном мору и у другим медитеранским областима. Њему припада част да је подигао малоазијске Хелене на устанак против Персијанаца, око 500. године пре н. е.

Постигао је све степене материјалног, политичког и духовног развитка много пре него европска Хелада. Био је то чувен град због своје развијене трговине, због својих тржишта на обалама Црног мора, због богатства и раскоши својих грађана и због вунених тканина које су биле надалеко познате. Колевка многих насеља, он је био и колевка хеленске филозофије и науке, нарочито историографије или, тачније, логографије. То је родно место филозофа Талета, Анаксимандра, Анаксимена, Еубулида, песника Фокилида и историчара Хекатеја, Кадма, Дионисија, музичара Тимолеја и лекара Никије.

Персијанци су га разорили 494. године пре н. е., а Александар Велики 334. године пре н. е. У овом делу се често спомиње.

16

Смирна — јонски град у Малој Азији, чије се рушевине налазе на североисточном делу Смирнејског залива (данашњи Измир). И она припада групи од седам хеленских градова који су тврдили да се у њима родио Хомер.

Колофон — чувени град у Јонији близу Ефеза. Био је зидовима спојен са луком Нотијем. Био је славан по својој коњици. Код њега је спартански војсковођа Лисандар победио атичке бродове 407. године пре н. е. Сада су то незнатне рушевине код места Хили или Зили.

Пријена — јонски град у Карији, због кога су Атињани ратовали са Милетом 440. године пре н. е. Сада су на том месту рушевине Самсун Калеси.

Кијаксар — син Фраортов, унук Дејоков, владао од 634. год. пре н. е. Око 40 година био је краљ у Медији.

Клазомена — град у Јонији, на западу од Смирне, родно место филозофа Анаксагоре (502—428. г. пре н. е.). То је данашњи Келисман.

18

Лименеј — непознато место у близини Милета

Меандар — река у Фригији и Карији и М. Азији — данас Мендере.

Хиј — острво у Егејском мору, са градом истог имена, садашњи Шио.

Еритрејци — становници града Еритреје у Јонији, која је била колонија старог беотског града истог имена на Китерону близу Платеје. Рушевине овог града налазе се данас код места Пигадије.

19

Храм Асесијске Атене — Атенин храм код Милета, у месту Асесу.

20

Перијандар — син тиранина Кипсела из Коринта; владао од 628. до 584. године пре н. е.

Тразибул — тиранин у Милегу и савременик Перијандра из Коринта.

23

Лезбо — острво у Егејском мору, чувено због свога вина. На њега се населило пет еолских градова, од којих су били најпознатији: Митилена, Антиса и Метимна. Острво је нарочито процветало кад су се на њега доселили Еолци. То је завичај славних лирских песника Алкеја и Сафе и певача Ариона.

Арион — славни песник и музичар из Метимне на Лезбу. Живео је и радио на двору коринтског тиранина Перијандра (624. до 584. пре н. е.), пријатеља уметности. За Ариона се мисли да је први компоновао и изводио са хором дитирамб, свечану песму у част бога Баха.

24

Италија и Сицилија — под Италијом се овде подразумева само јужна Италија, која је била насељена Хеленима и звала се "Велика Грчка", а простирала се од Лаоса и Метапонта до Месинског мореуза.

Сицилија је била насељена многим богатим хеленским, најчешће дорским колонијама, од којих је Сиракуза била најбогатија и најчувенија. Поред хеленских колониста на острву су становала италска племена и Феничани, колонисти из Картагине. Дуго је била под влашћу Картагињана, а касније су је заузели Римљани и претворили у своју провинцију.

Тарент — град у "Великој Грчкој", на јужној обали Апенинског полуострва, у истоименом заливу. Основали су га Јапигани, а заузели су га Спартанци 707. године пре н. е. Римљани су га делимично разорили 272. г. пре н. е. и протерали Хелене. Од 123. године пре н. е. он је насеље римских грађана.

Данас је то град и лука Таранто.

Коринт — некадашња Ефира, богати и славни трговачки град на превлаци Истму. Разорио га је римски војсковођа Мумије, 146. године пре н. е., а поново га је саградио Јулије Цезар, 53. или 54. године пре н. е. То је данашњи Коринто.

Делфин — дупин, плискавица, морска свиња, једна врста рибе коју приморци и данас поштују и о њој имају најразноврсније и најфантастичније приче. Иначе он задаје рибарима велике муке кад се нађе у мрежи, али га они нерадо убијају. За њега се и данас прича да утопљеника, обично, изгура на обалу.

Тенар — рт на крајњем шиљку Лаконије; сада Кап Матапан, и град са истим именом, у коме се налазио Посидонов храм са азилом (уточиште за странце). То је место где су се скупљали сви хеленски најамници.

25

Глаук са Хија — славни ливац кипова са острва Хија, који је измислио, односно пронашао вештину за-варивања ковина. Тако је био чувен у целој Хеледи да му је име ушло у пословице.

Ефежани — становници града Ефеза у Јонији, који лежи на ушћу реке Каистра у море (сада Кара Су, или Кучук Мејндер). У њему се налазио чувени Артемидин храм, који је 356. године пре н. е. запалио Херострат, само зато да би му име ушло у историју. По овоме се људи који тако поступају зову његовим именом. Касније је Динократ подигао овај храм хеленским новцем, а затим су га Готи поново потпуно уништили. Рушевине му се данас виде код Ајаслука (или Ајанулука).

Артемида — кћи Зевса и Лете, сестра Аполонова. Родила се на стрву Делу, девет дана пре Аполона. Првобитно је била богиња смрти која шаље на људе и животиње кугу и помор, и која својим стрелама убија нарочито жене, као на пример Ниобине кћери. Доцније, она је богиња лова, господарица и заштитница дивљачи. Лови у пратњи нимфи, а негде је, на пример у Аркадији, и саму замишљају као нимфу. Поштована је, такође, као заштитница свега што је младо и нежно, па и као богиња порођаја. Она је, по одобрењу Зевса, вечита девојка, те је и богиња девичанске смерности. Приказују је најчешће као ловкињу, у покрету и краткој хаљини, са луком у левој руци, а десном извлачи стрелу из тоболца са леђа; поред ње се налази јелен или пас. Понекад је приказују и као богињу месеца, са велом и полумесеком на глави, а у рукама држи буктињу. Код Римљана се звала Дијана. Послужила је као мотив многим античким и европским уметницима.

Седам стадија — стадиј је био мера за дужину и износио је 500 хеленских стопа. Хелени су, као и већина старих народа, мерили дужину средњом величином човечијих удова: стопом, лактом, прстом и раширеним рукама. Путеви су мерени дужином тркалишта (стадија), чија је прописана дужина износила 600 стопа, а велике дужине мерене су данима хода (stathmos). И сам стадиј није свугде и увек био једнак. Егинско-атички стадиј износио је 500 стопа, или 164 метра; олимпишки 600 стопа, или 192 метра, а хеленско-римски 185 метара. Према томе, седам олимпишких стадија износило би 1344 метра.

Бијант из Пријене — један од седам мудраца и утемељача хеленске филозофске мисли, савременик Крезов. Од њега потиче она чувена изрека: "Све своје са собом носим".

Питак из Митилене — један од седам хеленских мудраца, који је владао у Митилени од 651. до 569. године пре н. е. и дао свом граду нов устав. Њему се приписује изрека: "Ништа сувише".

Киликија — приморски крај Мале Азије, на Средоземном мору, прекопуга Кипра, на југу од Кападокије. Ова покрајина је одељена од Кападокије планином Тауром. Стара Киликија је, у ствари, део садашњег Елајет Ичила. Некад је била подељена на равну и горовиту Киликију, која се у Херодотово време много даље простирала: иа север преко реке Халиса (Кизил-Ирмака) и у Арменију, према истоку до Еуфрата, а према југу можда чак до Посидеја у Сирији. Према причи, добила је име по Килику, сину феничког краља Агенора и брату Феникову. Киличани су у своје време били озлоглашени гусари.

Ликија — горски крај у Малој Азији, између Средоземног мора, Памфилије, Фригије и Карије. Раније, у погледу културе, врло напредан крај и главни центар Аполоновог и Артемидиног култа. Аполон је тамо поштован као божанство светлости. Изгледа да је та покрајина и добила име по Аполону. Њени становници су се раније звали Термили, или Тремили, а њихове гробнице, које су биле саграђене и у пећинама, показују изванредну архитектуру (грађене су од дрвета). Главни град им је био Ксанто. Иако је био пао под персијску власт, народ је ипак, као и остали горштаци, живео прилично самостално.

Фрижани — становници малоазијске покрајине Фригије, која је, у ствари, најзападнија покрајина унутрашње Мале Азије. Постојала је Велика и Мала Фригија. Ова последња простирала се, по некима, уз Хелеспонт, тамо где је касније била покрајина Тројада. Велика Фригија налазила се на истоку од Лидије, око изворишта реке Сангарија (сада Сакарија) и Херма (сада Сарабад), и простирала се на исток до језера Тата. Фрижани су били чувени вештаци у свирању у фрулу.

Мизијци — становници малоазијске покрајине Мизије, на северозападу Мале Азије. Она се у Хомерово време простирала од реке Езеп (сада Цалталдере) до планине Олимпа (сада Кешиш

Даг). После се делила на Велику и Малу Мизију. Њени становници су били познати по својим тужним песмама.

Маријандини — народ у североисточном делу покрајине Битиније, у Малој Азији, на обали Црног мора, кметски поданици града Хераклеје, хеленске колоније на Црном мору.

Халиби — народ на јужној обали Црног мора, који је становао источно од Котиоре (сада Орду, у заливу Перзембах) између скитског народа Тибарена и Мосинека, чију су власт признавали. Били су на гласу због својих радова од челика.

Трачани — становници предела на северу од Хеладе, који су се с југа граничили Егејским морем, са севера Истром (сада Дунавом) и Скитијом, а са запада Јадранским морем и Илиријом. Код Хомера Тракија обухвата све земље које се налазе на северу од Тесалије. Код њих влада жестока зима, али им роди вино и имају много рудника. Због храбрости народа, који је био савезник Тројанаца у Тројанском рату, бог Арес код њих има своје седиште (садања Румелија). Трачани су били становници једног дела малоазијске покрајине Битиније, која се налазила на црноморској азијској обали, од Боспора до Хераклеје, где су становали под именом Тини и Битињани.

Тини — трачко племе; најпре становало близу Салмидеса, на Црном мору са европске стране, а касније у Малој Азији, на Битинској обали.

Битињани — из Тракије досељени становници малоазијске покрајине Битиније на Црном мору, у сливу реке Сангариса (сада Сакарија).

Карци — становници Карије, југозападне малоазијске покрајине, кроз коју тече река Меандар (сада Мендере). Карија се данас зове Елајет Анатоли. Карани су били слични Лиђанима и Мизијцима, а пре доласка Хелена они не само да су становали на јужним обалама Мале Азије, него и на егејским острвима, на пример на Делу, па чак и у Хелади: у Мегари, Хермиони и Епидауру, али су их Дорци и Јонци отуда протерали и присилили да се повуку на азијско копно. Раније су били озлоглашени гусари, а касније су презирани као плаћеници, па су отуда код Хелена биле настале неке подругљиве пословице на њихов рачун.

Памфилци — становници малоазијске покрајине Памфилије, која се налази на јужној обали Мале Азије, између Киликије и Ликије и Мале Фригије, на југу од Галатије, на самом мору. То је данашњи Теке и западни део приморја од Ичила.

29

Сви тадашњи мудраци — овде Херодот алудира на седам јонских мудраца: Бијанта, Талета, Питака, Солона, Клеобула, Мисона и Хилона, или бар на неке од њих.

Солон — син Ексекестидов и потомак атинског краља Кодра. Рођен је око 640. год. пре н. е. и био песник, државник и један од седам мудраца. Дао је Атињанима нов устав и после тога десет година путовао по Египту, Крети и Малој Азији, па је на свом путовању стигао и на двор краља Креза у Сарду. Он је први политичар у Европи који је решавао аграрно питање. Као песник певао је борбене елгије, од којих су се сачували одломци, а нарочито из његове чувене елгије Саламина.

30

Елеузина — град у Атици, чувен по Деметрину и Перзефонину храму и по елеузинским мистеријама (тајним обредима) које су се славиле сваке године у опходима (процесијама) из Атине. Велике свечаности трајале су девет дана у Атини и Елеузини, а мале су се славиле на Илису у Агри.

31

Хера — кћи Хрона и Реје, жена Зевсова и краљица неба. Била је заштитница чистоте бракова. Њена кћи Илитија била је заштитница порођаја. Сматрана је час за богињу звезда час за богињу месеца. Родила је Зевсу децу: Ареја, Хефеста, Хеба и Илитију. Јако је била љубоморна на Зевса и гонила је не само његове љубавнице него и њихову децу, нарочито Херакла. У тројанском рату борила се на страни Хелена, зато што јој Парис (Александар) није доделио јабуку лепоте. Колевка њеног култа био је Арго, те се зато богиња често назива аргивском. Најчувенији њезин храм

налазио се недалеко од Микене. Ту су сваке пете године приређиване светковине у њену част, а на њима су одржаване утакмице. Има много атрибута (надимака): Господарица крупних очију, Краљица, Богиња брака, Богиња која додељује победу, Јунакиња која воли коње итд. На жртву су јој приносили: беле краве, бикове, телад, овнове и козе. Били су јој посвећени: паун, као симбол звезданог неба, и кукавица, као весница пролећа. У свим познатијим музејима света има много скулптура које приказују лик ове богиње.

36

Олимп у Мизији — гора на граници између Мизије, Фригије и Битиније (данас Кешиш Даг и у Битинији Тоуманци Даг). Ову су гору песници бркали са тројанском гором Идом.

44

Зевс — син Хронов и Рејин, отац и краљ богова и људи, бог неба и творац свих природних појава, нарочито грома и муње, па је због тога гром, поред егиде (штита), знамење његове моћи. Пошто станује у етеру, он је господар годишњих доба, а славуј му је гласник, јер наговештава његов долазак (пролеће). Он је и управитељ поретка у свету и одлучује о судбини људи; оснивач је и заштитник краљевске власти; уопште је заштитник свега божанског и људског права, нарочито заклетве, гостуљубља, те се јавља и као заштитник мегдана; спаситељ је и ослободитељ Хеладе и Атине од Персијанаца, и, најзад, помиритељ је, тј. заштитник оних који му се обраћају жртвама покајницама. Он је, исто тако, заштитник светих маслина у Атици. Био је бог пелашког племена, те је у Додони, у Епиру, имао прастаро пророчиште, а у Делфима се јављао преко Аполона. У Додони су се изрицала пророчанства помоћу шуштања крошње светог храста или по лету светих голубова. Сестра и жена му је Хера (ендогамија!). Деца су му Атина, коју је родио из своје главе, Аполон и Артемида, које му је родила Латона, Херакло, кога му је родила Алкмена, Тантал, кога му је родила Плута, и Дионис, кога му је родила Перзефона. Његов најчувенији лик био је онај који га приказује где седи на богато искићеном престолу од кедровине, дело чувеног Фидије, израђен од слонове кости и злата, а који се налазио у храму у Олимпији. Послужио је као мотив и каснијим уметницима, као што су Тицијан, Рафаел, Пусен и други.

46

Кир — Камбизов син, оснивач персијске државе. Владао је од 558—529. године пре н. е. Освојио је Лидију 549. г. пре н. е. и Бабилон 538. г. пре н. е. Персијанци су на његову гробу приносили жртве Сунцу. О њему нам Херодот опширно прича у првој и трећој књизи своје Историје, а Ксенофонт је написао његову биографију, која је била позната и у грчком и у римском свету, а и касније у Европи.

Либија — неки су је сматрали за део Азије, док се под тим именом подразумевала цела Африка, а затим северна афричка обала која обухвата покрајине: Кирену, Мармарику и Либијски Номос, где станују Хелени. Већ Херодот каже да Либију од Азије дели Арабијски залив, док други узимају Нил као границу, и један део Египта припајају Азији. Крајња јужна граница Либије је, по Херодоту, Хабеш (данашња Абисинија).

Абе — град у североисточној Фокиди (данашњи Модис), чувен због свога храма и старог Аполоновог пророчишта.

Додона — прастаро седиште Зевсова пророчишта у Теспотији (данашњи Епир), југоисточно од Јанине, у планини источно од данашње Олицике, изнад реке Додона. Ту су се пророчанства објављивала или шуштањем лишћа светог храста (дуба) или летом светих голубица.

Амфијареј — пророк и краљ у Аргу, чије се пророчиште налазило код Оропа (сада Оропо) на Еурипу,

на граници између Атике и Беотије, близу ушћа реке Азопа (данашњи Азопо). Амфијареј је био један од аргонаута.

Трофониј — син орхоменског краља Ергина, који је са својим братом Агамедом саградио Делфијски храм. После његове смрти имао је у подземној пећини код Лебадеје у Беотији пророчиште, где се људима који су ноћу силазили у пећину помоћу лествица, после свакојаких

тортура и жртва, а уз нарочите обреде и свакојаке страхоте, прорицала будућност час помоћу привиђења (угвара), а час помоћу говора и саопштења. Обично је оне који су посетили ово пророчиште обузимала нека меланхолија (нерасположење) кроз цео доцнији живот. Због тога су, у вези са овим пророчиштем и његовим утицајем на расположење људи, постојале нарочите пословице. За трајно меланхоличног (нерасположеног) човека Хелени су говорили да је "питао за савет Трофонија" или "Долази из Трофонијево пећине".

Бранхиди — свештеничко племе које је, тобоже, водило порекло од Аполонова сина Бранха. Руководили су Аполоновим храмом и пророчиштем у Дидими, код Милета. По њима је и место добило име Бранхиде.

Амон — египатско име Зевса, иначе једно од главних божанстава у Египту.

Персијанци — становници персијске државе, коју је основао Кир. То је индоевропски народ чији су потомци данашњи Персијанци, становници Иранске висоравни. Држава им се у најславније доба њихове историје простирала од Мале Азије до Индије. О Персији и Персијанцима, које Херодот можда по оделу назива Међанима, прича се у целом овом делу, а нарочито у првој књизи.

47

Питија — Аполонова свештеница, која је седећи на трonoшцу и нагнута над једним безданом, из кога су излазиле неке опојне паре, објављивала двосмислена пророчанства у дактилским хексаметрима. Помиње се често у овом делу.

Шест дланова дужине — длан или подланица била је мера за дужину. Износила је једну четвртину стопе, или четири прста, тј. 80 mm, или 8 cm. Према томе, шест дланова износило је 48 cm.

Таленат — хеленска мера за тежину. Егинско-атички трговачки таленат износио је 36 kg. Употребљаван је до I века пре н. е. Солонско-атички таленат износио је 26 kg. Као новац вредео је златни таленат.

51

Теодор са Сама — син Телеклов, унук Реков и чувени ливац са острва Сама. Живео је око 600. године пре н. е.

52

Теба — најзнаменитији град у Беотији, на реци Исмену. Био је чувен због својих кола (плеса), свог свирања у фрулу, али не и због образованости и интелигенције својих грађана. Њих су, наиме, у Хелади сматрали прилично ограниченим људима. Теба је била завичај Диониса, па се зато и звала Бахија, а имала је седам врата, па се зато звала седмоврата. Основао ју је Феничанин Кадмо, проширио Амфион, а разорио Александар Велики 335. г. пре н. е. Сада је то село Тива.

54

Пита — најстарије име предела око Парнаса, у Фокиди, где је био храм и пророчиште Питијског Аполона.

Статер — златан новац у вредности од двадесет драхми. Једна драхма садржала је 6 обола.

Медски престо — код Херодота Међанин често значи исто што и Персијанац. То је можда долазило отуд што су Персијанци носили медска одела.

Хермо — река у Фригији и Мизији, у Малој Ази-ји, која тече у Измирски залив (данашњи Сарабад).

56

Лакедемонци или Спартанци — становници града Спарте и целе Лаконије. То је једно од водећих хеленских племена, чувено по своме јунаштву и друштвеном уређењу које им је прописао славни законодавац Ликург. Тако се обично називају сви слободни становници Лаконије.

Атињани — становници Атике, поред Лакедемонаца најславније племе у старој Хелади. Били су на гласу као добри поморци, трговци и занатлије, а нарочито због напретка науке, уметности и свог демократског уређења. Атина је колевка идеалистичке филозофије, чији је најизразитији

представник и творац био Платон (427— 347. г. пре н. е.). То је завичај чувених писаца Есхила, Софокла и Еурипида, филозофа Сократа, па историчара Ксенофонта и Тукидида, говорника Демостена, Есхина и Лизије, уметника Фидије, Пракситела, неумрлог државника Перикла и других великих војсковођа, мудраца, државника, уметника и песника.

Деукалион — син Прометејев, отац Хеленов, краљ у Тесалији у Фтији. Кад је Зевс потопом уништио цео људски род, спасао се само Деукалион, са својом женом Пиром, на лађи коју је био саградио и снабдео храном по савету Прометејевом. После девет дана и девет ноћи пловидбе искрцали су се они на Парнасу (или Атосу, или Етни), и Деукалион је принео жртву Зевсу Фиксију, заштитнику бегунаца. Зевс му пошаље Хермеса, са обећањем да ће му испунити једну жељу. Деукалион га замоли да се опет створи људски род, и Зевс му ту молбу испуни.

По другом миту, Деукалион и Пира упитају Делфијско пророчиште како да се опет обнови људски род, а Темида им одговори:

"Покријте обоје своју главу, распашите одело и бацајте иза леђа кости Велике Прамајке."

Деукалион разумеде да су "кости Прамајке" камење, и обоје послушају овај савет. Од камења које је бацао Деукалион настали су људи, а од Пириног — жене. Остала створења родила је земља сама од себе.

Дор — син Хелена и унук Деукалиона, праотац дорског племена, митска личност.

Оса — планина у Тесалији, данашњи Кисабос.

Олимп — планина на граници између Тесалије и Македоније, висока 2970 m., сада Елимби. Сматрана је за место где су становали богови. Песници хеленских трагедија употребљавали су то име уместо неба. Отуд је и долазила њихова изрека: "Тако ми Олимпа!" тј. "тако ми неба!"

Хистијеотида — име једне покрајине у Тесалији, у подножју планине Осе и Олимпа.

Кадмејци — потомци Феничанина Кадма, оснивача Тебе.

Пинд — највиша планина северне Хеладе (данашњи Пиндо).

Македонци — пре Филипа суров и полудивљи народ који су Хелени презирали. Живели су у покрајини Македонији, северно од Хеладе, у сливу реке Аксија (данашњи Вардар). Херодот сматра дорско племе Македонцима. Земља се, по Херодоту, простирала до обале Ботијеје, тј. до доњег тока Вардара, у пределу Едесе, Бореје, Линкестиса, Орестиса и Елимеје. Хелени су их сматрали полуварварима. Краљевски двор им је био од давнина хеленизиран. Постали су нарочито славни по свом краљу Александру Великом, који је у другој половини четвртог века пре н. е. заузео целу Азију до Индије и цео Египат, у те пределе пренео хеленску културу и ударио темеље каснијој хеленистичкој култури, којој су касније подлегли Римљани, а још касније, после хуманизма и ренесансе, и цела западна Европа.

Дриопида — име покрајине која се касније звала Дорида. Она се налазила северозападно од Беотије.

Пелопонез — Пелопсово острво (данас Мореја), одвојено од остале Хеладе Истамском превлаком, кроз коју је временом прокопан Коринтски канал, па је тако постао острво.

57

Пелазги — староседеоци Хеладе који су се из своје прадомовине око Додоне раширили скоро по целој Хелади: на Пелопонезу, у Атици, Тесалији, на острву Лемну итд., али, су се после изгубили међу досељеницима, или су се одселили у Тракију (Крестон) и на Пропонтиду (сада Мраморно море), или у Малу Азију, око Киме, и на острво Крету.

Тирсени — гусарски народ који је пре становао у Малој Азији, у Лидији, затим на разним хеленским острвима и обалама. Најзад су се одселили на Апенинско полуострво, у данашњу Италију, у покрајину Тоскану (Етрурију). У Италији су се звали Етрурци. Имали су знатно високу културу и вршили велики културни утицај на Латине. Преко њих су Латини добили и своје писмо. Били су чувени и као архитекте. Наука још није утврдила и упознала њихову етничку припадност, нити је одгонетнула, тј. прочитала њихове натписе. Најпознатији споменик њиховог језика налази се код нас у Археолошком музеју у Загребу, који је написан на једној мумији, али га још до данас није нико успео да преведе и протумачи. Тирсени се обично сматрају за један од претхеленских народа у области Медитерана.

Тесалија — покрајина у северној Хелади, чувена по својим одличним коњима, иначе најнекултурнија и најзаосталија хеленска покрајина. Жене су им сматране за чаробнице за које се у Хелади говорило да би биле у стању да скину с неба и сам месец. По њима је добио име велики шешир који су носили нарочито хеленски сељаци и пастири.

Плакија — пелашко насеље на Пропонтиди (Мраморном мору), на истоку од полуострва Кизика (сада Кизико).

Скилака — град на Пропонтиди, источно од Кизика.

Хелеспонт — Хелино море, садашњи Дарданелски или Галипољски мореуз. Тако се звала и земља која је лежала на његовој обали.

Варварски језик — туђински, нехеленски језик.

59

Пизистрат — син Хипократов, тиранин у Атини од 560—543. г. пре н. е. Умро је 529. г. пре н. е. Мисли се да су за време његове владавине забележене познате Хомерове песме Илијада и Одисеја и добиле свој коначни облик. Потомци су му се звали Пизистратиди.

Олимпијске сеечаности — познате су под именом Олимпијаде. Основане су 777. или 776. године пре н. е. и прослављале се сваке четврте године у част Олимпијског Зевса. По њима су Хелени рачунали време (грчка ера). Олимпија се налазила у Елиди Писатидској, на обали реке Алфеја (сада Алфео), на Пелопонезу, изнад његове притоке Кладеја. Пре првог светског рата тамо су вршена ископавања за рачун немачког царства. Том приликом су откопане многе зграде, храмови, жртвеници, а нарочито храм Олимпијског Зевса, где се налазио чувени Зевсов кип, рад славног атинског вајара Фидије, и где је било старо Зевсово пророчиште. У овом су Јамиди, потомци Аполонова сина Јама, прорицали будућност по изгарању жртвованих животиња. Али њега је нестало већ у Страбоново време (крај I века пре н. е. и почетак I века н. е.). Ту се налазио Хиподром (коњско тркалиште) и Стадион (људско тркалиште), где се сваке четврте године око средине лета (почевши од 11. хекатомбеона, тј. краја јуна) пет дана славила хеленска народна свечаност, или Олимпијске игре, у част свехеленског Зевса. Бити победник на тим играма значило је стећи највећу славу, коју су са победником делили и његова породица и родно место, а песници (као Пиндар и др) певали су песме у њихову част, вајари им израђивали кипове, а сликари слике. За част победника на олимпијским играма борили су се људи из најугледнијих, па чак и из краљевских породица. У Атини је олимпијски победник у знак признања добијао храну у Пританеју, градској већници, и 500 драхми као сталну награду. Хелени су из свих крајева света сматрали за своју дужност да бар једном у животу дођу у Олимпију и принесу жртву свом заштитнику Зевсу. За време трајања тих свечаности није смело бити рата нити непријатељстава међу појединим хеленским државама-градовима, а ако је који рат био у току, морало је да настане примирје за све време док траје свечаност. На тим свечаностима приређиване су разне гимнастичке, атлетске и спортске игре и утакмице. Такмичили су се: у трчању, скакању, песницењу и бацању диска. Такмичили су се и уметници, научници и песници, нарочито писци драмских дела. Као награду победници су добијали лаворов венац.

Хилон — ефор у Спарти, око 560. године пре н. е., један од седморице мудраца. Њему се приписује оснивање ефорског звања у Спарти. Имао је сина двоструког победника на Олимпијади.

Низеја — град у покрајини Мегари на Коринтској превлаци Истму.

60

Тиранија — из почетка неограничена наследна власт једног човека, једнака краљевској, а касније је код Хелена то власт једног човека који се насиљем, ослањајући се најчешће на незадовољнике и користећи друштвене-супротности, попео на власт и владао насилнички. Тирани су се обично ослањали на спартанске аристократе, а понекад и на Персијанце. То су обично били демагози који су на леђима широких маса преотимали власт. Чувени по насиљу били су тирани из Сиракузе на Сицилији, а било их је и у скоро свим хеленским градовима-државама у времену кад су се извесне породице трговином јако обогатиле и кад је долазило до социјалних и политичких потреса и

сукоба између старог земљопоседничког племства и нових снага које су избијале на површину из редова обогатених трговаца и занатлија, дакле средњих робовласника.

Грађански рат — између Мегакла, потомка Алкмеонова, и Ликурга, сина Аристоледова, и Пизистрата, сина Хипократова. Избио је 560. године пре н. е.

Пеанска општина — општина у Атици која је припадала Пандионској фили.

Атина — идентично божанство са римском Минервом, кћи Зевса и прве му жене, Метије (мудрост). Била је богиња мудрости, рата, победе, проналазач свирале (двојница) и бојне трубе, кола, плуга, грабаља, уздица, паљења ватре, бродоградње, предива, ткања, шивења, бојења, бројева итд. Касније је сматрана за мајку свих наука, мудрости, заната и уметности. Овидије, славни римски песник (од 43. г. пре н. е. до 16. г. н. е.), назива је богињом хиљаде вештина. Она је била заштитница државе, братстава и племена, законитости и вршења правде. Њен омиљени град и седиште је Атина, где је на Ареопагу установила суд и при једнакој подели гласова судија давао свој глас у корист оптуженог. Зато јој је Орест, син краља Агамемнона, кад је ослобођен, подигао жртвеник. Атини је поклонила маслину. Била јој је посвећена змија, као симбол снаге која се стално подмлађује. Остала је вечита девица, али из ње ипак понекад избија женска сујета.

Такмичила се са Афродитом и Хером за јабуку лепоте и увредила се на Париса (Александра) кад је ту јабуку доделио Афродити, па је зато била непомирљиви непријатељ Тројанаца у тројанском рату. На Акропољу у Атини имала је два храма: Ерехтејон, у коме се чувао Паладион (кип Паладе Атине), и Партенон, у коме се налазила чувена статуа Атине Партенос (девице), уметничко дело славног Фидије, израђено од злата и слонове кости. Поред Партенона под отвореним небом стајао је други Фидијин кип, од туча, који је приказивао Атину као богињу рата (Атина Промахос). У њену част светковале су се Велике и Мале Панатенеје, Мале сваке године, а Велике сваке четврте. Жртвовали су јој бика, овна и краву. Били су јој посвећени: маслина, сова, змија и петао. Атрибути су јој били шлем, егида (штит), копље и округао штит са Медузином главом.

61

Проклетство Алкмеонида — веровало се да на потомцима Алкмеона, сина Амфијарејева, лежи проклетство што је убио своју мајку Ерифилу, јер га је отац заклео да је убије. Она је, наиме, издала Амфијареја кад није хтео да пође са Епигонима против Тебе. Као пророк, он је био предвидео исход тог похода, па се сакрио и није хтео да узме учешће у њему, али га је Ерифила, поткупљена Хармонијином златном огрилицом, издала. Амфијареј је морао да пође против Тебе, и тамо је, кад је требало да погине, по наредби Зевса, са целом својом опремом и пратњом примљен у земљу која се у ту сврху била сама отворила, и тако је стекао бесмртност.

Алкмеониди су, иначе, били једна од најугледнијих породица у Атини. Тој породици припадао је и славни Перикле (V век пре н. е.).

Еретрија — град на Еубеји, на Еурипу (сада Порто Буфало).

Хипија — син чувеног тиранина Пизистрата и отац Млађега Пизистрата, који је као архонт, између осталог, подигао жртвеник групи од 12 божанстава, 520. године пре н. е. Касније је морао да побегне из Атине, па је после подстрекао Дарија на рат против Атине.

Наксо — највеће од Кикладских острва (сада Наксија). Велико је пет квадратних миља и чувено по своме вину, бадемима и брусовима. Било је седиште Дионисовог култа, па се зато у његовој пратњи налазе наксијске нимфе. На њему су становали Трачани, Карани и Крећани. Пизистрат је око 535. г. пре н. е. поставио Лигдама за тиранина на Наксу, а Персијанци су га 490. г. пре н. е. опустошили. Атињани су га покорили и населили своје колонисте 453. г. пре н. е.

62

Маратон — место и општина у источној Атици, славно због Милтијадове победе над Персијанцима 490. год. пре н. е. (сада Маратона).

Паленидска Атина — по храму у општини Палена у Атици, која је припадала Антиохијској фили, добила је Атина ово име.

Амфилит — један пророк из Акарнаније, савременик Пизистратов.

64

Приходи оних са Стримона — Херодот овде вероватно мисли на богате атичке колоније Амфипољ и Ејон, близу ушћа Стримона (Струме).

Дел — острво из групе Киклада (сада Дили), са истоименим главним градом. То је Аполонов и Артемидин завичај, те је обома посвећен. Острво је било познато по томе што се у Аполонову храму чувао новац поморског Делског савеза, са Атином на челу.

65

Тегеаћани — становници града Тегеје у Аркадији (сада рушевине код села Ибрахим Ефенди и Пијали). У Тегеји је Скопас са Пара (392—352. пре н. е.) саградио чувени храм богиње Атине Алејске. За Тегеаћане се прича да су изумели вештину ковања гвозденог оружја. После дуготрајног јуначког отпора признали су власт Спартанаца, због чега су добили, у знак поштовања, команду над левим крилом савезничке војске.

Леон — спартански краљ око 600. године пре н. е.

Ликург — спартански краљ из краљевске куће Проклида, који је, наводно, живео у деветом веку пре н. е. Према схватању науке, он је свакако митско лице. За њега се прича да му се отац звао Еуномос (законит), а син Еукозмос (добро уређен). За његово име се везује и чувени спартански устав.

Хегезикле — спартански краљ око 600. године пре н. е.

Леобот — синовац спартанског законодавца Ликурга.

Крит — велико острво у Средоземном мору, код Хомера са 90 градова, чувено по Минојевим законима (сада Кандија). Касније су њени становници били познати као одлични стрелци и тркачи. Иначе, били су на гласу као варалице. Крит је имао своју посебну културу, старију од микенске, а карактеристичну по нарочитом критском писму и по чувеним вазама, украшеним изванредно живописним сликама.

Ефори (надзорници) — високи спартански чиновници, којих је било пет, а бирао их је сваке године сав спартански народ из редова својих грађана. Ступали су на дужност о јесењим равнодневицама, око 23. септембра, и одржавали су сваког дана седнице у државној већници, где су заједно и ручавали. По првом од њих година је добијала име, па се он зато звао епонимос. Кажу да је ту част увео Ликург, док други тврде да је то учинио краљ Теопомп 757. године пре н. е. Власт им је упочетку била судска, и то само у цивилним стварима, а касније се знатно проширила. Имали су право да саслушавају највише органе државне власти, па чак и саме краљеве, те су могли да им изричу казне, сем смртне, јер се за смртну казну морао састајати нарочити суд, састављен од геронта-сенатора) и чиновника. Поред тога, делимично су надзирали јавни ред и васпитање омладине, па су могли да сазивају народ у скупштину и на гласање. Били су не само судски заменици краљева, већ су имали и пуномоћје да председавају народним скупштинама, нарочито кад су били у питању спољни послови, због чега им је утицај на војску и војсковође био врло велики.

Геронти (сенатори) — у Спарти су били чланови већа које је имало 28 чланова, а састављено је било од најстаријих и најугледнијих старца. Веће се звало Герузија (веће старца). Они су са два краља одржавали саветовања и доносили закључке пре него што би се исти износили пред народну скупштину.

66

Аркадија — покрајина у средини Пелопонеза.

67

Анаксандрид и Аристо — спартански краљеви и савременици лидског краља Креза (прва половина VI века пре н. е.).

Орест — син микенског краља Агамемнона, који је, светећи се за убиство оца, убио мајку Клитемнестру и њеног љубавника Егиста, те је тако на себе навукао гнев Еринија. Зато је, да би се по ондашњим обичајима очистио од греха, по наређењу Аполона, отишао у Тауриду да с пријатељем Пиладом донесе Артемидин кип, па је пао у руке тауридском (кримском) краљу

Тоанту. Тада буду одведени Артемидиној свештеници да буду принесени на жртву. Али та је свештеница била Орестова сестра Ифигенија, која их спасава и бежи с њима, узевши собом Артемидин кип. Доживљаји Орестови били су мотив који су обрађивали многи хеленски трагичари и ликовни уметници, а исто тако и неки европски.

69

Торнак — гора северно од Спарте (сада гора код Таулејка).

Амфора — мера за зрнасту робу, на пример за жито, пасуљ и сл. Одговара половини медимна и износи око 26 литара.

70

Сам — острво у Егејском мору, близу трачке обале, познато по својим мистеријама и по култу Кабира (сада Самотраки).

71

Кападокија — покрајина у Малој Азији. Раније је заузимала већи простор. За време Персијанаца делила се на две сатрапије: Понтску, земљу Леукосираца, и праву, или Велику Кападокију, на планини Тауру. Сада је то Кирман, који обухвата ову задњу, Велику Кападокију. Кападочани су садашњи Туркмени, познати као добри војници.

72

Сирци — Херодот тако зове становнике Кападокије и Асирије.

Јерменске планине — подручје горе Масије (сада Караце-Даг).

Матијенци — народ на северозападном делу Медије, у покрајини која се данас зове Азербејџан. Један део тога народа становао је у источној половини доцније Галатије (сада Моримене). По њима се и суседна планина звала Матијенска, а језеро Урмија, Плаво или Матијенско језеро. Мисли се да су им турански номади можда потомци.

Кипар — острво у источном делу Средоземног мора (сада Ципро). Становници су му до 1500. године пре н. е. били Јевреји, а после Феничани, па најзад Хелени, а у најновије време и Турци. Његови становници су били познати као одлични морнари и градитељи бродова. Био је под асирским господством, под утицајем Феничана из Тира, под Египтом (од 567. до 540. г. пре н. е.), а под атинском хегемонијом од 478. до 449. године пре н. е. Од 410. године пре н. е. био је под краљем саламинским Еуагором, а после Александра Великог припада Египту, да би 58. г. пре н. е. заједно са Киликијом, припао Римљанима. Био је познат због култа семитске Афродите, Астарте (Астхорет-Ашере), нарочито у Пафосу и Амагунту.

73

Одред скитских номада — тако се звало једно скитско племе које је живело у скитској степи, у данашњем Турану. Био је велик и ратоборан народ, који је становао на северу Европе и Азије, у пределима данашњег Совјетског Савеза. О њима прича Херодот нашироко у својој IV књизи.

Помрачење сунца — прорекао га је мудрац Талет из Милета, један од седморице хеленских мудраца. Помрачење се заиста десило 28. маја 585. године пре н. е.

74

Сијенезије Киличанин — било је више киличких кнезова са таквим именом. Та реч на семитском језику значи "племенити кнез".

Лабинет Бабилонац — по Херодоту, то би био муж Нитокриде, бабилонске краљице. Њој Херодот приписује грађевине и дела која је извршио и подигао Небукаднезар, бабилонски краљ од 604. до 561. године пре н. е.

Талет из Милета — један од седам мудраца. Био је из једне угледне породице из Милета. Рођен је прве године 35. Олимпијаде (641. или 642. г. пре н. е.), а умро је у последњој години 58. Олимпијаде (544. или 545. г. пре н. е.).

Својом практичном мудрошћу био је од велике користи својим суграђанима. Саветовао им је да се удруже са другим градовима против Лиђана у један савез. Постао је нарочито славан кад је прорекао помрачење сунца 28. маја 585. године пре н. е. То доказује да му је била потпуно позната путања месеца, што је научио од Бабилонаца. Био је упознат са савременим тековинама математике и астрономије, јер је путовао у Египат и Бабилогију. Први је покушао да објасни периодичне поплаве Нила и напустио је митске представе

о томе. Покушао је да нађе природне узроке тих појава и тако је поставио темеље јонске материјалистичке филозофије. Сматрао је да је вода основни елемент из кога све потиче. Није оставио никакав спис, него је своја схватања саопштавао уском кругу својих присних пријатеља.

76

Птерија — град и крај у Киликији, где Халис (Кизил-Ирмак) излази из камените долине Кара-Тепе и где се сада налази тврђава Егри Калех, кључ северне Кападокије.

Синопа — милетско насеље у Пафлагонији, на јужној обали Црног мора, које су касније заузели Персијанци (сада Синуб), То је родно место чувеног циничког филозофа Диогена (404. до 323. г. пре н. е.).

77

Амазис — египатски краљ, савременик Крезов (од 569. до 525. г. пре н. е.).

Телмес — град у Ликији, на карској граници (сада рушевине код макријске луке Меја). Град је био чувен због својих врачара.

80

Хил — притока Хермова (Сарабада) у Лидији.

Диндимена — име фригијско-лидске богиње Кибеле-Велике Мајке, које је добила по планини Дидиму, где је имала свој култ. Сматрана је за богињу која даје живот и прослављана је оргијастички, као и Дионис. Поштована је као мајка свих богова у Азији, Египту, Тракији и у Хелади. Изједначена је са разним божанствима код тих народа: са Рејом, Гејом, Деметром, Афродитом, Уранијом и Артемидом — код Хелена, са трачком Котијом и египатском Изидом. Приказује се обично као владарка на престолу са два лава поред ње.

Фокеја — трговачки град у Јонији ??? стадија (око 40 km) далеко од Смирне (Измира). Већ су се раније њени становници бавили бродарством и оснивали су колоније. Тако је око 600. године пре н. е. основао Масилију (данашњи Марсељ). Кад је пропало лидско краљевство, одселио се један део његова становништва заувек у Алалију на Корзици. Рушевине овог града постоје још и данас.

Харпаг — један доглавник Астијага, медског краља, деда Кирова, о коме ће се говорити на више места у овој Историји, нарочито у вези са Киrom.

82

Тирејска земља — град и његова околина у Арголиди, на лаконској (спартанској) граници у Кинурији. Чувена је због крвавих бојева између Аргејаца и Спартанаца, нарочито Тријадових, из године 546. пре н. е.

Малијски рт — југоисточни рт Пелопонеза. раније озлоглашен због опасне пловидбе (сада Кап Малија).

Китера — острво на лаконској обали, које је било значајно по томе што се једнако пружало и према Сицилији и према Кретском мору, па је због тога било згодна заштита од гусара. Најпре је било насељено Феничанима из Сидона, затим је било својина Арга и најзад је пало под власт Спартанаца. Сада је то острво Китира. Чувено је било због одличне луке и вађења пурпурних (гримизних) шкољки из мора, а нарочито због култа семитске Афродите, која је онде имала свој чувени храм. На њој су се одржавале светковине у част богиње љубави Афродите-Астарте. Веровало се да се онде родила поменута богиња из морске пене.

84

Марди — јуначки брдски и разбојнички народ у Медији и Хирканији (вучијој земљи), садашњем Џорџану, у планини Масији (сада Мардиндаг). У њој су, по својој прилици, становали и Мигдоњани пре него што су дошли у Македонију.

Мелет — лидски краљ и наследник Садидјатов (VII век пре н. е.).

Тмол — гора у Лидији, код Сарда (данас Боздаг). Била је позната по налазиштима злата.

Копљаници — војници из телесне гарде, названи по копљима којима су били наоружани.

Десети део — био је код многих народа обичај да се десети део ратног плена принесе божанству као прва жртва. Чешће се дешавало да су као жртва приношени и заробљени непријатељски војници.

Пантелеон — брат Крезов и ривал приликом заузимања престола.

Димензије гробница — Алијатова гробница простирала се у дужину шест стадија и два плетра. То је онда она била дуга (ако стадиј рачунамо са 192 метра) 1952 m, а широка 499,2 m.

94

Умбрија — покрајина у средњој Италији, налазила се источно од данашње Тоскане и излазила једним делом на Јадранско море. У њој су били чувени градови: Римини, Анкона и Пезаро.

95

Асирско господство — трајало од 1100. до 626. године пре н. е.

96

Дејок — медски кнез, син Фраорта. Владао од 697. до 644. године пре н. е. По једном мишљењу, то је име измислио Херодот, јер "dahyanka" значи "жупан, кнез, бан" на зенд језику. Око 714. године пре н. е. Међани су се ослободили Асираца, а он је, тобоже, око 708. године пре н. е. постао њихов краљ.

Према таблицама писаним клинастим писмом потврђује се овај податак. На једној гробници се наводи преко двадесет оваквих имена, све самих медских поглавица, око 715. године пре н. е. А Саргон (владао од 722. до 705. године пре н. е.) наводи име једног кнеза Дајаукку, кога је заробио заједно са његовом породицом. Исти Саргон помиње мало касније град Bit-Дајаукку, тј. Дејоков град који се налазио негде око данашњег Хамадана у Персији, а који је добио име по неком Дејоку. Ова Херодотова прича је интересантна и по томе што се у њој износи једно схватање о томе како су се у то давно време формирале монархије. Сви ови подаци о нападу на Асирце и о обарању асирске државе слажу се са једним, историјски утврђеним догађајем: са упадом Скита који су пројурили кроз све асирске покрајине. Овај упад Скита покушали су Међани да искористе и да се ослободе Асираца.

102

Фраорт — син Дејоков, који је владао од 644. до 624. године пре н. е.

Асирци — семитски народ (или можда семитизиран), који је, према Херодоту, господарио Азијом око шест стотина година (од 1100. до 626. године пре н. е.). Познат је био као најратоборнији и најсуровији народ свих времена у Азији. Првобитно је становао на малом земљишту између река Забата и Тигриса, према северу до арменске (јерменске) планине Таура, а према истоку до Загрос планине (данас Иранско горје). Примили су бабилонску културу. Главни им је град био Нинива (сада рушевине на супротној страни од Мосула).

103

Мадија — краљ Скита. О њему нема поузданих података.

104

Меотско језеро (Меотида) — данашње Азовско море.

105

Сиријска Палестина — јужни део сиријске обале. Код Херодота обухвата час саму Филистеју, а час и Феникију. Њени становници доселили су се са Хафтора (Крете).

Псаметих — египатски краљ из 26. династије, који је владао од 654. до 609. године пре н. е.

Аскалон — град Филистејаца у Палестини (садашњи Аскалон).

107

Астијаг — медски краљ, дед Кира старијег; владао у Медији од 585. до 550. године пре н. е. Оборио га је са престола поменути Кир, оснивач персијске државе.

Бајка о Киру — ова бајка је најпознатија, иако су, како каже и сам Херодот, постојале и њене друге верзије. Он је изабрао ону која му се учинила најверодостојнијом. Цела ова бајка оснива се на веровању да обест и злочин морају бити кажњени и да се пророчанства и снови морају испунити. Има писаца који су се трудили да докажу да је основа те бајке историјска, као на пример Јустин (I 4) из трећег века н. е. Он тврди да је Кир заиста био остављен у шуми и да га је куја отхранила својим млеком. Разуме се да ни Јустин није далеко одмакао од Херодота, иако их дели више од шест векова. О детињству Кировом и о његовом животу пише и Ксенофонт (430. до 354. године пре н. е.) у свом делу Кирупедија (Кирово васпитање). По њему, Кир је син персијског краља Камбиза и Астијагове кћери Мандане. После Астијага у Медији влада краљ Кијаксар II, коме Кир помаже у рату. Пошто је Кијаксар II умро без наследника, наслеђује га Кир као законити наследник. Тако он постаје краљ Међана. Али Ксенофонтско дело је историјско-политички роман, те је веродостојност његових података мала.

Кир сам каже у једном натпису:

"Ја сам краљ Кир Ахеменид".

Ахемениди су били персијска краљевска породица која је водила порекло од Ахемена, утемељача краљевске куће у Персији, Према сачуваним одломцима из хеленских и римских историчара, Кир је био Персијанац који је заузимао висок положај на Астијагову двору, па је, по Астијагову наређењу, посетио свој завичај и побунио Персијанце против Међана.

Према мишљењу Николе из Дамаска, перипатетског филозофа и пријатеља јеврејског краља Ирода (први век пре н. е. и у н. е.), право Кирова име било је Атрадатес (Müller, Fragm. III 398), а мајка му се звала Аргоста. Према овоме Кир је због сиромаштва морао да се ода пљачки, па је отишао у Агбатану ради зараде. Прво је био чистач у двору, затим дворски пехарник, па је тако стекао милост краљеву. Краљ је поставио Кирова оца за сатрапа у Персији, па је поверио Киру да угуши устанак Кадузијаца. Кир се, међутим, договори са својим оцем да збаци медско господство. Персијанци су двапут били побеђени, али су однели победу у трећој бици. Међанин Еобар омогућио је Киру да дође до краљевске круне.

Према подацима историчара Ктезије, који је живео на персијском двору код Артаксеркса Мнемона (владао од 404. до 358. г. пре н. е.) као његов лични лекар, Кир није био ни у каквом сродству са Астијагом, него га је у рату победио збацио са престола, пошто га је заробио у његову двору у Агбатани, па га је после поставио за намесника у Барканији (Хирканији) и узео за жену његову кћер Амитис. Према натпису из Бизутуна, Кир није био сиромаш племић, већ персијски краљ (сигурно под медском врховном влашћу), и његови преци били су краљеви.

108

Азија — код Херодота не означава континент у данашњем смислу, већ најчешће Малу Азију, па Малу Азију са Персијом до Индије, а понекад и део Африке са Малом Азијом.

110

Саспир — скитски народ између Лидије и Колхиде.

130

Дарије — син Хистаспов, персијски краљ који је владао од 521. до 485. године пре н. е. О њему ће бити много говора у овом делу, нарочито у III књизи.

131

Зевс-Ормузд — врховно персијско божанство добра (Ахура Мазду).

Афродита — богиња љубави, лепоте, брака, плодности и мора. Порекло јој је са Кипра.

Најчувенији њен кип је Милоска Афродита, који се данас налази у музеју Лувру у Паризу.

Изједначавана је са римском богињом Венером.

141

Свејонски савез — је одбранбени савез који је склопило најпре 12, а касније 13 јонских градова. Место где су сваке године одржавали састанке са приношењем жртава и разноврсним утакмицама био је храм посвећен Хеликонском Посидону у околини града Пријене (види ком. I 15), и звао се Панјониј.

144

Триопијско светиште — Триопијски рт се налазио код Книда (сада рушевине Каво Кристо). Ту се налазило Аполоново светиште, где су се азијски Дорци скупљали и одржавали своје савезне светковине и скупштине. У светишту се налазио храм богиње Афродите, зване "Еуплоја" (заштитнице срећне пловидбе), са њеним кипом који представља ремек-дело кипара Пракситела (око 340. г пре н. е.) из Атине.

Јалис — град на острву Роду (сада Јализо).

Камир — град на западној обали острва Рода (данашњи Камиро).

Кос — једно од Спорадских острва у Икарском мору, код Дориде у Малој Азији. Раније се то острво звало Меропис. На њему се налазио истоимени град, који су основали градови: Арг, Епидаур и Мегара. Тамо се много садила винова лоза, а багремом су се бојадисале хаљине и тканине најфиније женске тканине (Coa vestis).

145

Палена — град на Пелопонезу, између Сикиона и Егире (сада рушевине код Трикале).

Сикион — град на Пелопонезу (Мореји). То су садашње рушевине код Василике.

Егира — град у Ахеји на Пелопонезу (сада Палео Кастро).

Ега — град у Ахеји, на северној обали Пелопонеза, са чувеним Посидоновим храмом.

Кратис — река код града Еге у Ахеји на Пелопонезу, садашњи Крати.

Бур — град у Ахеји на Пелопонезу, који не можемо поближе да означимо.

Хелика — приморски град у Ахеји, са храмом Посидона, који се по самом граду звао "Хеликониос". 373. године пре н. е. потонуо је у море приликом једног земљотреса.

Егион — град у Ахеји (садашња Востидза).

Рипи — град у Ахеји на Пелопонезу, између Егија и Еринеја. Не можемо да га поближе означимо.

Патреји — град у западној Ахеји, који не можемо поближе да означимо.

Фареји — исто тако град у западној Ахеји.

Олен — град у Ахеји између Патреја и Диме. Данас су то рушевине код Катоахаје.

Пир — ахејска река која се улива у залив код Патраса.

Дима — град у Ахеји, на мору (сада Каминица).

Тритеји — ахејски град близу Патраса.

146

Абанти — старо племе на Еубеји, сматрано за прастановнике Хеладе.

Минијци — старо еолско племе које се још пре Хомера доселило из Тесалије у Беотију и онде основало снажну државу Минијаца, са главним градом Орхоменом. Рушевине овог града виде се још и данас близу места Скрипу.

Орхомен — град у Беотији са надимком "Минијски" (Μυνηϊος), или Беотски (Βοιωτιος), који се налазио на месту где се Кефис (сада Мавронери) улива у језеро Копaidu. Историја овог града била је бурна. Разорили су га Тебанци 374. или 364. године пре н. е., а саградили су га поново Филип и Александар Македонски (Велики).

Кадмејци — становници беотског града Тебе и Кадмови потомци. И они су сматрани за најстарије становнике Хеладе. Касније су се становници Тебе звали Тебанци. Кадмејцима се називају и колонисти у Пријени, Колофону и Милету, градовима у Малој Азији.

Дриопљани, или Дриопи — прастаро племе које је становало између планине Парнаса и Ете, а које се касније одселило на Пелопонез, у Месенију.

Фочани — становници покрајине Фокиде, у северној Хелади, између Беотије, Дориде и Локриде. На њиховом земљишту налазило се Делфијско пророчиште. Познати су по светом рату (356. до

346. г. пре н. е.) који су водили са Амфикионцима, нарочито са Тебанцима, што су били узорали део свете земље. Покорио их је, најзад, Филип Македонски, који се био умешао у тај рат.

Молоси — народ у Епиру.

Аркадски Пелазги — становници покрајине Аркадије на Пелопонезу. Сматрани су за староседеоце Хеладе. Раширили су се из својих прастарих седишта, из предела око Додоне, по Пелопонезу, Атици, Тесалији, острву Лемну итд. али су се међу староседеоцима тих предела потпуно изгубили или су се одселили у Тракију, Малу Азију, око Киме или чак и на Крету. У науци се много расправљало о томе да ли су Пелазги хеленског или нехеленског порекла, тако да је створено читаво "пелашко питање".

Приганеј — градска кућа у Атини, у којој су Атињани били сместили свој градски извршни одбор. Ту су се хранили о државном трошку високи државни функционери, државни гости, заслужни грађани и њихови потомци, као и победници на олимпијским играма.

Хиполох — отац Глауков, Ликијац чији је син био гост и пријатељ чувеног Диомеда, јунака под Тројом.

Пил — град у Месенији на Пелопонезу, у коме је владао славни Нестор, један од јунака под Тројом.

Кауконци — Херодот сматра потомке Нелеја, тзв. Нелиде, из Пила у Месенији Кауконцима. Иначе, то је нехеленски народ у Малој Азији, у покрајини Битинији, на граници Пафлагоније, на обали Црног мора. У Хелади су сматрани пелашким народом. Становали су на западној обали Пелопонеза, од Аркадије па даље. У историјској епоси налазе се само у Трифилији, јужном делу Елиде.

Кодро — син Мелантов, по причи последњи атички краљ, који је живео око 1068. године пре н. е. За време напада Хераклида на Атику сам се жртвовао, јер је од пророчишта дознао да ће победити она страна чији краљ буде погинуо. Он се преобукао, отишао међу непријатеље и у борби погинуо, те тако обезбедио Атињанима победу.

Мелант — потомак чувеног Нестора из Пила, из породице Нелида. Његов син Кодро био је последњи атички краљ.

Апатуријске светковине — нека породична светковина коју су славили чланови атичких фратрија. Атињани су се за време Солона делили на 12 фратрија, јер је свака фила имала по три фратрије, док је свака фратрија имала по 30 родова (*гена*). Фратрије (братства) су пазиле на чистоћу порекла и водиле су матицу рођених. Та светковина прослављала се најпре три, а после четири дана у месецу пианопсиону (од 15. октобра до 15. новембра). За време тог празника уписивали су грађани децу у своје фратрије. То је била искључиво јонска светковина. Ефешани и Колофоњани нису прослављали ове светковине, јер нису били чисти Јонци, него су били измешани са староседеоцима (види ком. I 16, 26).

Рт Микала — налази се прекопута острва Сама; чувен је по хеленској победи над Персијанцима 479. године пре н. е. Данас је то Каро Santa Maria.

Посидон Хеликонски — код Римљана се звао Нептун, син Хрона и Реје, а брат Зевса и Хада. Доласком Зевса за краља богова био је врховно божанство мора и краљ свих божанстава у њему. Хеликонски је назван зато што је имао храм у Ахеји, приморском граду Хелики. Тај град је 373. године пре н. е. потонуо у море.

149

Кима (названа Фриконска) — највећи град у Еолиди, који је добио име по Фрикиону код Термопила (данас рушевине код Ламурт-Кела). Становнике овог града исмејавали су Хелени због њихове глупости и ограничености.

Лариса (кула) — име многих градова у Хелади. Овде се, вероватно, мисли на Ларису Египатску, код Киме Фриконске у Еолиди.

Неон (Нови Град) — еолски град у Мизији (данас Ајнацик). У Хелади је било још градова са тим именом.

Темна — еолски град у Малој Азији који не можемо поближе да одредимо.

Кила — градић у малоазијској покрајини Тројади!.

Нотиј — град и лука града Колофона. где је Спартанац Лисандар победио атинску флоту 407. године пре н. е.

Агируза — еолски град у Малој Азији који не можемо географски поближе да означимо.

Питана — град са луком на еолској обали Мизије у Малој Азији (данас Сандерли).

Егеја — град у Мизији, у Малој Азији, близу Киме.

Мирина — град са луком у Мизији (данас Сандарлик).

Гринеја — град са луком у Еолиди, 40 стадија (7.680 т) од Мирине, познат по Аполонову храму.

Дионис — син Зевса и Семеле, много поштовано божанство винограда и вина, па према томе и весеља, љубави и уметности. Прате га нимфе, силени и сатири, а прослављају га оргијама. У његову част приређиване су многе светковине.

Дионисијске (или Бакхове) мистерије — Тајни обреди који су се обављали ноћу и имали оргијастички (распуснички) карактер. Символи овог култа су: бакље, тирс (штап окићен бршљаном и виновом лозом), мушки уд од бронзе или неког другог материјала (фалос), опходи (литије) уз плес и свирку фрула, улазак у пећине, жигосање (вероватно тетовирање), а све је то повезано са опијањем, екстазом (заносом), падањем у несвест (транс) итд. Са мистеријама су повезани: пост, аскетство, заједнички ручкови, вино, крштење у води, ћутање, увођење у светиште итд. Символи су још били: посвећена котарица са првенцима плодова код жртвених свечаности, па сандук са змијом итд. У обредима су учествовали и стари и млади оба пола. Посвећени (мисте) су веровали да ће им мистерије дати одговоре на нека питања и открити тајне живота и после смрти.

151

Гора Ида — висока планина која се пружала из Фригије преко Тројаде и Мизије (данас Кас-Даг). У њеном подножју налазила се Тројанска равница, а западни јој је огранак главица Лектон, где је лежала Еолида. Највиши јој је врх Гаргарон (данас Кара-Даг).

Аризба — град на острву Лезбу (данас Муса).

Метимна — град на северној обали острва Лезба (данас Моливо).

Тенед — из Илијаде чувено мало острвце на тројанској обали, са градом истог имена (данас Тенедо).

Група од сто острва — острва између Лезба и копна (данас Мосхонезија).

Бактријанци — народ који је станао у Азији на реци Бактрос (данас Балк). Главни град у њиховој земљи звао се Бактра.

Саке — скитско племе у планинама источно од Бактрије и Согдијане, у садашњој Бухари, у западном делу пустиње Гоби, у Кашгару и Малом Тибету. Били су одлични коњаници и стрелци, и сматрани су за елитне јединице персијске војске.

157

Мазар — један од Кирових сатрапа.

Митилена — главни град на острву Лезбу (данас Кастро). Родно место филозофа Питака, једног од седам јонских мудраца.

160

Атарнеј — град у покрајини Мизији у Малој Азији (данашњи Dikeli Kel-Köl).

Јечам за жртву — Хелени су имали обичај да пржена зрна јечма помешана са сољу сипају међу рогове животињи одређеној за жртву, што је означавало почетак жртве.

161

Магнезија — град на реци Меандру, који је Темистокле добио на поклон од персијског краља Артаксеркса, а који му је доносио 50 талената прихода годишње (таленат види ком. I 50). То је данашњи Инекбазар.

Иберија — најсевернији део данашње Шпаније; понекад је то име означавало и земљу између Пиринеја и Роне, а најзад и читаву Шпанију.

Таргес — југозападни део Шпаније око реке Бетис (сада Гвадалкивир) и град којег већ у Страбоново време (66. г. пре н. е. до 19. г. н. е.) није било.

Бојни брод са 50 весала — брод са по једном клупом са 25 весала са обе стране (пентеконтера).

165

Енузијска острва — пет острва између Хија и азијског копна (данашњи Спермадори, или Егонусес).

Кирн — острво Корзика. На његовој источној страни населили су се Фокејци око 560. године пре н. е. Заузели су га Римљани између 259. и 231. г. пре н. е.

166

Картага и Картагињани — град и становници феничке колоније у северној Африци, која се звала и Кархедонија, а која је била позната као један од најважнијих трговачких центара у Медитерану. Картагињани су водили четири велика рата са Римљанима и били уништени и они и њихов град 146. г. пре н. е.

Сардинијско море — море на западној обали острва Сардиније, данас Средоземно море.

Кадмејска победа — победа са великим губицима, јер су Едипови синови, потомци Кадма, док су се отимали о власт, поубијали један другог. Израз је, по значењу, скоро исти као и "Пирова победа".

Алалија — град на Корзици који нисмо у стању да поближе одредимо.

Региј — хеленски град у јужној Италији (Magna Graecia). То је данашњи Ређо (Reggio).

Агила — град у Етрурији, данашњој Тоскани, у Италији, који се касније звао Цере.

Чишћење од греха — Хелени су веровали да богови примају жртве само од морално чистих људи, који нису упрљани злочиним, јер се, по њиховом схватању, боговима не може указивати поштовање богатим и величанственим жртвама, него врлином и тежњом за праведношћу и добротом. Злочин су приписивали злом демону, који улази у човека. Кад, дакле, у човека уђе зли демон, онда он мора да тражи помоћ и уточиште у храмовима, на светим олтарима и другим светим местима, где се моли боговима да помогну да се ослободи греха и злог демона. Највећи греси били су убиство и браколомство. Свако проливање људске крви каља човека, па чак и нехотично убиство, и оно у самоодбрани. И та нечистоћа грешника делује као зараза. Обичај чишћења од греха везан је за Аполона и одговарајуће обреде. То је било у време кад се религија била уздигла до тог степена да је постала оличење моралног принципа добра, па се из религије страха почела полако да претвара у религију радости, показујући се људима у облику дивних кипова, рељефа, слика и величанствених храмова. Хелен је, уместо да их се боји, почео да воли своје богове, па му је тешко падало да му због греха буде забрањен приступ у светиње, учествовање у приношењу жртава приликом народних празника, па чак и учествовање у приношењу жртава свом рођеном дому, тј. божанству своје родне куће.

Еногрија — југозападна Италија, Брутија и Луканија.

Хијела — град у Луканији, данас рушевине код Castel a Mare della Brusca, где су се родили филозофи Парменид и Зенон. Римљани су овај град звали Velia.

Посидонија — касније се тај град звао Пестум (Paestum). Налазио се на западној обали Луканије, где се и данас налазе величанствене рушевине.

Теј (Teos) — град у Јонији (Малој Азији), преко пута острва Сама. Рушевине му се виде код данашњег Сегигијека.

Абдера — град у Тракији, на реци Несту (данашња Места). Био је најпре феничка колонија, а после хеленска, и то становника Клазомене из Јоније. Становницима овог града ругали су се Хелени као великим глупацима и неспретњаковићима, као код нас прњаворцима и шијацима.

169

Јонија је по други пут пала у ропство око 546. године пре н. е., а први пут око 560. г. пре н. е. под лидско господство (види о Крезу I 6, 9, 26—56).

171

Каунијци — становници града Кауна, у Карији, на ушћу реке Калбиса (данас Далиан).

Миниј — син Зевсов и Еуропин, брат Радамантов, отац Деукалионов и Ариаднин, дед Идоменов из Кноса на Крети. За његово време Крета је доживела свој највиши успон. Сматран је за мудрог законодавца и, по погрешном тумачењу једног места код Хомера (Одисеја 11, 567), за судију у доњем свету. Али откад је покорио Атику, те су му Атињани морали сваке девете године да шаљу данак (између осталог по седам момака и седам девојака), сматран је за најсвирепијег тиранина. Он је, у ствари, био представник семитске (феничке) културе, о чему сведочи поштовање Молоха (Минотаура, човека-бика), које је са Крете истиснула хеленска култура, чији је представник Тезеј.

Имао је чувени дворач Лабиринт, који му је саградио славни вештак Дедал. Погинуо је, према миту, на Сицилији, баш кад је био у потери за одбеглим Дедалом, па је и сахрањен на Сицилији, одакле је касније, према истом миту, био пренесен на Крету и тамо сахрањен.

Лелези — претхеленско староседелачко племе, расејано по приморским областима Хеладе, по Малој Азији, нарочито на јужној обали Тројаде, око града Педаса и Лирнеса. Били су храбри морнари. Помињу се и на Криту и другим острвима. Херодот их изједначује са Карцима. Интересантни су Страбонови подаци о њима (VII 7, 2 и VIII 6, 15). Он их не сматра Карцима, него, на основу једног цитата из Хезиода, мисли да су мешавина разних народа, и, у вези са цитатима из Аристотела, наводи разне крајеве у којима су становали: Етолију, Беотију, Локриду, Мегару, западну обалу Акарнаније и острво Леукаду. У Илијади Лелези су савезници Тројанаца. Песник Алкеј, а са њиме и Страбон, помињу Антандро као лелешки град, док га Херодот сматра пелашким градом. Страбон даље каже, ослањајући се на Ферекида, да су пре насељавања Јонаца у Малу Азију око Милета, Миоса, Микале и Ефеза становали Карци, а северно одатле, до Фокеје и на острвима Саму и Хију, — Лелези. Страбон наводи да су у околини Милета и у целој Карији стара утврђења, гробови и остаци насеља сматрани као остаци Лелега. Међутим, према тврђењу карског писца Филипа из Теангале, Карци су одвајкада, па и у његово време, употребљавали Лелеге као робове, слично као Спартанци хелоте и периске, а Тесалци пенесте. Плутарх вели да се још у његово време у Тралеју, источно од Ефеза, за убијеног Лелега плаћала само једна мерица грашка. Хелени су их сматрали варварима. У погледу њихове језичке и етничке припадности они још представљају проблем, а ни натписи ни остали археолошки материјал није могао да их боље осветли. Едвард Мајер указује на култ највишег карског божанства и његов атрибут: секиру са две сеченице (*labrys*), и то доводи у везу са Лабиринтом у Кносу на Крети.

Миласа — град у Карији (данашњи Меласо).

Калиндичке планине — брда у околини града Калинде, на граници Ликије у Малој Азији.

173

Сарпедон — према Хомеру, син Зевсов и Лаомедијин, а по Херодоту, Еуропин, брат Минојев, краљ у Ликији. Зевс му је дао да живи три људска века. Код Хомера он је краљ у Ликији и савезник Тројанаца, који се врло храбро борио. Убио га је Патрокло. Тада је Аполон, по Зевсовој заповести, очистио Сарпедоново мртво тело од крви и прашине, намазао га амброзијом, а Сан и Смрт однели су га у Ликију, где је свечано сахрањен.

Милијада — старије име читаве Ликије, а касније је оно означавало само мален предео у северној Ликији близу Телмеса (данас рушевине код Меја).

Солими — митски народ који је становао у јужним пределима Мале Азије, нарочито око Телмеса.

Лик — син Пандионов и брат Егејев, Низов и Паласов, који је, према миту, владао на североисточној обали Маратона и на целој Еубеји.

Носе имена по мајкама — овде Херодот даје податак који, свакако, сведочи о остацима матријархата, друштвеног или, боље, родовског уређења из преисторијског времена. Са матријархатом се сусрећемо и код Илира (Либурни).

174

Книђани — становници града Книда у Малој Азији, у Дориди. То је насеље Спартанаца на рту Триопиону (сада рушевине код Каво Крио), са Аполоновим храмом, где су малоазијски Дорци одржавали своје савезне скупштине и свечаности у Аполонову част. Тамо се налазио и Афродитин храм, где се она слави као заштитница срећне пловидбе, а у коме се налазио чувени Праксителов кип богиње Афродите.

Бибасија — уска превлака у Карији са градом Бибасом, налази се источно од острва Книда.

Керамички залив — морски залив на југу од Халикарнаса (данас Golfo di Stanco).

Симејско море — море око острва Симе, које се налази између острва Книда и Рода. Данас се то острво зове Сими.

175

Педазејци — становници града Педаса у Карији, између Халикарнаса, Милета и Стратоникеје.

176

Ксант — река у Ликији, која се улива у Средоземно море. Њу су околни становници звали Сирбес (данас Есениде).

Каун — град на јужној обали Карије, на ушћу Калбиса, познат по жаркој и нездравој клими, али са добрим пристанишним уређајима и луком (данас село Далиан).

177

Предња Азија — овде се мисли на Малу Азију, премда је некад и појам Азије обухватао само Малу Азију.

178

50 краљевских лаката широк и 200 лаката висок — један краљевски или Бабилонски лакат износио је 27 прстију, тј. 525 до 531 mm. То значи да је ширина зида износила 26,25 m, а висина 105 m. Вероватно да Херодот овде претерује.

179

Ис — град и река у Вавилонији са асфалтним изворима. То је данашњи Хит, који се налазио 8 дана хода од Вавилона.

180

Еуфрат — река која извире у Арменији из двеју извор-река, источног и западног Еуфрата.

Арменија — земља у Азији, данашњи Ерзерум, Карс, Ван, Ериван и Аладули.

181

Халдејци — семитско племе које је у другом миленијуму (у другој хиљади година) пре н. е. дошло из Арабије у јужну Вавилонију, коју су били назвали Халдеја. После пропасти Асирије (606. године пре н. е.) владали су Вавилоном, а преотео им је власт и покорио их Кир. Халдејци су, међутим, задржали у својим рукама управљање верским обредима и постали су нарочити свештенички сталез, као маги код Међана. Одликовали су се нарочито астрономским знањем. Били су одлични астролози (тумачи према небеским знацима и по распореду звезда на небу) и тумачи снова. Због своје мудрости уживали су велики углед и у Хелени и у Риму.

182

Теба — стари главни град Горњег Египта, на Нилу, касније назван Диосполис, чувен по Амоновом храму, чије се рушевине данас зову Умебеда. У његовој близини налазили су се Сунчеви извори и Језерце. Био је познат по свом богатству и величини. Опљачкао га је Камбиз и рушевине су му разасуте у четири данашња села: Карнаку, Луксору, Гурту и Мединет Абу.

Египатски Зевс-Амон — врховно египатско божанство, творац света, отац богова, бог сунца, светлости, неба, кога су Хелени изједначавали са Зевсом. Замишљали су га обично као бика са одређеним белегама, и кад се роди мушко теле са таквим знацима, Египћани су веровали да се појавио Амон, те му указују велико поштовање и приређују светковине. Нарочито је био поштован у Карнаку, Хелиопољу и у Теби, где се налазио и његов чувени храм. У Египту је имао много имена. Сачувана је и химна Амону.

Патара у Ликији — приморски град у Ликији са Аполоновим пророчиштем (данас рушевине западно уз залив Каламаки).

183

Светиште у Вавилону — чувени Белов храм, такозвани "Висећи вртови", које Херодот детаљно описује (у I 181), а који се спомиње и у Библији. У вези са њим се прича да су људи хтели да

саграде кулу до неба, те је бог био наредио да наједном проговоре разним језицима, да се не би могли споразумевати. Због тога су морали да одустану од тог посла.

Дарије — син Хистаспов, персијски краљ од 521. до 485. године пре н. е. О њему се опширно прича у овом делу, а највише у VII књизи од 1. до 11. поглавља).

Ксерксе — син Дарија и Атосе, персијски краљ од 485. до 465. год. пре н. е. О њему се опширно прича у VII и VIII књизи овог дела.

184

Семирамида — асирска краљица. По једној причи она је жена асирског краља Нина и његова наследница, те се сматра оснивачем асирске државе. По другој причи она је кћи Белохова и владала је заједно са оцем око 780. г. пре н. е. За њу се мисли да би могла бити ова Херодотова Семирамида.

Нитокрида — бабилонска краљица, жена Лабинетова и мајка Набунитова, последњег бабилонског краља, кога је 538. г. пре н. е. победио Кир и заузео Бабилон. Била је, вероватно, кћи Небукаднезара (604—562. г. пре н. е.).

Ардерика — варошица близу Бабилона.

188

Лабинет — син краљице Нитокриде. Вероватно је то у историји познати последњи бабилонски краљ Набунит, који је владао од 562. до 538. године пре н. е.

Хоасп — река у Сузијани, из које су персијски краљеви узимали њену бистру воду и носили је собом у сребрним посудама. Домороци су је звали Улаи (Eulaioa). То је данашња река Керкха, од које води канал Кала ел Хафар до Тигриса.

Тигрис — Једна од главних река предње Азије, која извире у јужној Арменији и након тока од 1850 km спаја се са Еуфратом. Текући заједно с њим 100 km, улива се у Персијски залив. Због брзине тока није могућа узводна вожња већ само низводна, и то сплавовима.

189

Опиј — већ 3000. године пре н. е. спомињани град на реци Тигрис, где се ова река приближује Еуфрату на 30 km. Ту је био прокопан канал који је спајао ове две реке.

Артаба — персијска мера која је већа за три хенике (1 хеника била је 1/48 медимне) од медимне (једна медимна садржала је 52,5 литара). Значи, артаба је садржала 55,78 литара. То је била обична мера за суву зрнасту робу.

Венети (Енети) — илирско племе на Јадранском мору, чије се име сачувало у имену данашње Венеције. Били су познати као одгајивачи племенитих коња.

199

Афродита-Милита — богиња љубави, поштована код Хелена, Римљана (Венера) и скоро свих источњачких народа (види ком. I 105).

201

Масагети — храбар скиталачки народ на североисточној обали Каспијског језера, северно од данашње Хиве.

Аракс — река у Арменији (данашњи Арас). Херодот ју је побркао са Оксом и Јаксартом. Тако се звао и данашњи Хабур у Месопотамији, а и данашња река Волга у СССР-у.

Иседонци — скитско племе које је становало у унутрашњости Велике Монголије, у данашњим селима Сунгара па све до Серике (Кине?). Још се и данас једно финско племе зове "Iset Donci".

Истар — доњи Дунав (горњи Дунав звао се Danubius). По Херодоту, он је извирео на крајњем западу Европе и текао кроз њену средину од запада према истоку, па се најзад на југу уливао у Црно море.

202

Матијенске планине — планине у данашњем Азејберџану, које су добиле име по Матијенцима, који су онде становали. По том народу било је названо и данашње језеро Урмија, које се звало Матијенско или Плаво језеро.

Хераклови стубови — данашњи Гибралтарски мореуз. Прича се да је Херакло раскинуо стене које су спајале Европу са Африком и тако спојио Атлантски океан са Средоземним морем. Под Херакловим стубовима подразумевају се: Абила, северозападни рт Малог Атласа у Мауретанији, који се налази са афричке стране, а са европске стране гора Калпа, на данашњем Гибралтарском мореузу.

203

Кавказ — чувена велика планина која чини границу између Европе и Азије. Њени јужни обронци се везују са Антитауром.

205

Томирија — масагетска краљица која је победила Кира и грозно му се осветила.

207

Дан хода — 32 км, јер је три дана хода, према Херодоту, износило 500 стадија, а то је 96—100 км.

214

Погибија Кирова и битка са Масагетима — рачуна се да се збила 529. г. пре н. е.

Књига друга

ЕУТЕРПА

1

Камбизов поход на Египат — десио се 525. године пре н. е. кад је код Пелузија, уз помоћ Феничана и Кипрана, потучена Псаметихова војска и Псаметих заробљен.

2

Псаметих III — син Амазисов, који је владао у Египту од 569. до 525. године пре н. е. Био је познат као пријатељ Хеладе и њене културе и припадао фараонима из 26. династије. Камбиз га је заробио и страшно сурово казнио. Он је последњи самосталан египатски владар. Од тада је Египат био под влашћу Персијанаца. Касније је потпао под власт Александра Великог и његових наследника Птоломеја; најзад је доспео под власт Римљана.

Хефестови свештеници — тако Херодот зове свештенике бога Птаха у Мемфису, а Птахов храм у том месту зове се "Hephaisteion".

3

Хелиопољ — стари египатски град источно од Нилове делте, са чувеним храмом бога сунца. На египатском језику звао се "Мес Ра" (Сунчев Извор) или "Пе Ра" (Кућа Сунчева). То је данашњи арапски "Аин Шемс" (Сунчев Извор). Налазио се на каналу који је спајао Нил са Црвеним морем. Ту су поштовали бика Мневиса и ту је настала чувена прича о фениксу. Данас су од града остале рушевине код Матаријеа.

Мемфис — стара престоница Египта, опасана зидом дугим 150 стадија (28,8 km) а према Нилу заштићена насипом дугим 100 стадија (19,2 km). То је био јако насељен град, који је разорен тек у средњем веку. Сачувани су му само незнатни остаци код села Митрахени.

4

Мин или Мена (Менис) — ујединитељ Египта и оснивач прве Тинитске династије, јер је био из Горњег Египта, из Тинита (Thinia или This). Према Манету, свештенику из Себенита, који је око

280. г. пре н. е. написао Историју Египта у три књиге, та је династија владала од 3197. до 2990. године пре н. е. Мин је саградио тзв. "Беле Зидове" и утврдио и Горњи и Доњи Египат. Он је и оснивач Мемфиса.

Језеро Мерида (Moiris) — у Средњем Египту на западној обали Нила ископано је језеро које је данас услед талога речног наноса ишчезло. Налазило се у природном улегнућу, чији је источни угао на простору од 6 km² био опасан насипима широким 16 m, који су били саграђени око 2300. године пре н. е. Завршио га је Аменемхет III (владао од 1859. до 1801. г. пре н. е.).

5

Једанаест хвати — Хелени су мерили дужину деловима човечијег тела: прстом, шаком, лактом, стопом, хватом (простор између крајева раширених руку у обе стране). Хват садржи 6 стопа или 1,85 m, а то је исто тако и дужина двоструког корака. Према томе, 11 хвати износи 20,35 m.

6

Схен (shoinos) — у Хелади мера за новоосвојену земљу, која се делила колонистима или одређивала робовима за обраду. Код Херодота схен садржи 60 стадија или 11 km.

Плинтинетски залив — назван по граду Плинтини у Египту. Налазио се близу доцније Александрије.

Сербонидско језеро — налазило се у Доњем Египту, близу превлаке Арсиноје, и било у вези са Средоземним морем. То је данашњи Себакат Бардоил, али га је скоро нестало.

Касијска планина — брдовит и песковит брежуљак између Арабије и Египта, близу Пелузија (данас Ел Кас или Ел Катих).

Парасанга — персијска реч која означава миљу, или сат хода ако се мери по времену хода. Различита јој је била дужина. Обично је једна парасанга садржала 30 стадија или 5,5 km, док је у неким персијским покрајинама износила и 40 стадија (7,5 km).

7

Хиљаду пет стотина стадија мање петнаест — 1485 стадија или 285 km.

8

Арабијске планине — то је, вероватно, планински ланац који се пружа од Делте до иза Тебе.

Либијске планине — можда данашњи Гебел Мокатан. Херодот је мислио да се пружају до Јужне обале Либије и да су продужетак Арабијских планина.

9

Девет дана вожње — око 933 km.

Елефантина — град и острво у Горњем Египту на Нилу (данас Гезирет ел Саг).

10

Теутранија — град и околина му у малоазијској покрајини Мизији.

Илиј — град у Малој Азији, који је више био познат под именом Троја. Под њим су, према Хомеру, ратовали Хелени са Тројанцима и њиховим савезницима пуних десет година и напослетку га освојили и разорили. Остатке тог града пронашао је Немац Шлиман у Хисарлику, на удаљености око два километра од мора. По њему је и Хомеров велики епос Илијада добио име.

Ахелој — велика река у Хелади која извире из горе Лакмона (северни део Пинда) и дели Акарнанију од Етолије, те се улива у Јонско море (данашњи Аспропотам).

Ехинадска острва — девет острва у Јонском мору која су се налазила близу ушћа Ахелоја, а припадала су Акарнанији. Најпознатије од њих било је Дулихиј (каснија Артемита, а данас је то полуострво Курзолари). Нека од тих острва су данашњи брежуљци између залива Анатолика и садашњег ушћа Аспропотама. Остала острва, која се и данас налазе у Јонском мору, зову се: Тајконата, Провати, Прасона, Пондико, Неси и Василади. Хомер је за Ехинаде мислио да леже јужније, а Дулихиј је био део Одисејевог краљевства.

11

Арабијски залив — и данас познат под тим именом. Пружа се поред Синајског полуострва.
Етиопија — земља у источној Африци. То је данашњи Хабеш или Абисинија.

12

Херодот се труди да докаже веродостојност приче, по којој је Египат постао наносом реке Нила.
Његова претпоставка није у потпуности без основа.

13

Краљ Мерис (Moiris) — помиње га само Херодот; иначе је непознат.

15

Делта — ушће Нила које са својим главним рукавцима изгледа као хеленско слово делта.

Перзејева кула — неко утврђење које је носило Перзејево име.

Тарихеј — место у околини Пелузија, где су биле сушаре за рибу, што само име и значи.

Керкасор — град у Египту, на месту где се Нил дели на два главна рукавца: Пелузијски и Канопски. Данас је то Ел Аркас.

16

Херодот није имао јасну представу о континентима, а исто тако није знао сигурно, као и његови савременици, какав је облик земље.

17

Слапови — тзв. Мале катаракте Нилове. Било их је десет, све једна испод друге, а последњи, према северу, код Сијене, јесте данашњи Шелал (слап, водопад, катаракта).

Пелузијски рукавац — рукавац Нила који тече поред града Пелузија (данас Тинех).

Канопски рукавац — рукавац Нила који тече поред града Каноба, у близини данашњег Абукира.

Саитско ушће — један од прокопаних споредних рукаваца ушћа Нила, који је добио име по граду Саису. Саис је, међутим, лежао прилично далеко на западу од тог канала.

Мендесијско ушће — по Херодоту, један прокопани рукавац Нилове делте, који тече кроз Мендесијску жупу и поред града Мендеса.

Болбитинско ушће — рукавац ушћа Нилове делте, код данашње Розете.

Буколичко ушће — пастирски рукавац Нилове делте, који је, по Херодоту, био прокопан.

18

Мареја — град у Доњем Египту, код језера Марија. То је данашњи Биркет Маријут, чувен по свом виноградарству

Апис — град у Египту, у Мареотиди, на либијској граници, у данашњој долини Boum Adjoibah.

23

Океан — по Хомеру, то је велика река која тече око земље и мора; она је извор свега што постоји. Из њених се таласа уздижу звезде и опет се у њих враћају. Хекатеј из Милета (око 500. г. пре н. е.), историчар и географ, помишљао је да Океан представља везу између Фасида (садашњег Фахса) и Нила. Касније су то Индијски и Атлантски океан.

25

Ово Херодотово наивно објашњење долази отуд што није знао како изгледа извориште Нила и Језерска област у централној Африци.

28

Саис — град у Доњем Египту, са светињом Најте, у коју су сахрањивани тамошњи краљеви. Данас је то село Са-ел-Хагар (Sa-el-Haggar).

Сијена — најјужнији град на граници Египта, у области Тебе (данашњи Асуан).

20

Мероја — главни град тзв. острва Мерое у Етиопији. Данас су то рушевине Шенду, на југу Сеноара.

30

Псаметих — египатски краљ Псаметих I (654—609. пре н. е.), који је око 663 (или 665) године пре н. е. збацио асирску власт и убрзо, око 654. г. пре н. е., постао господар целог Египта.

Дафна — утврђено место у Доњем Египту (данас Сафнас).

32

Кирена — главни град плодне земље Киренајке, у северној Африци, западно од Египта. Основали су га становници хеленског града Тере са истоименог острва. То је уједно и други по величини град северне Африке. Већа од њега била је Картагина. Данас су то рушевине Гренеха.

Амонијци — предео у Либији (Африци), назван по врховном египатском богу Амону. Ту се налазило и Амоново пророчиште.

Насамонци — северноафричко племе које је становало на мору у заливу Велики Сирт, западно од племена Аусхиза.

Сиртски залив — залив на северној обали Африке (данас Сидра).

Солоентски рт — налазио се на западној обали Мауретаније (данас Кап Кангин).

33

Пирена — град у земљи Келта, негде у области Пиринеја. Херодот није имао јасну представу о току Дунава.

Кинезијци — иберски народ на Пиринејском полуострву.

Истрија — град који је лежао на јужној обали Дунава, у данашњој Добруци. То је данашња Костанца.

37

Папирос — биљка од чије се сржи правио материјал за писање, и по којој је папир добио своје име.

38

Епаф — син Зевса и Ије (види ком. I 2), који се, према миту, родио на Нилу и касније постао краљ у Египту и оснивач Мемфиса. То је, у ствари, хеленско име египатског Аписа.

40

Изида — египатска главна богоња, симбол оплођене земље од њеног брата Нила и мужа Озириса. Она је и богиња месеца, која доводи до поплаве Нила. Због тога јој се моле лађари на Нилу.

Изједначавали су је са Рејом и Кибелом (види ком. I 2, 5).

41

Прозопитида — египатско острво које се налазило између Канопског и Себенитског Ниловог рукавца и канала који их је спајао, те је сачињавало посебну општину (nomos).

Атарбехида — град у Ниловој делти. Касније се звао Афродитопољ, а данас је то Мехала ел Кубра.

42

Херакло — (латински Heracles) Ванбрачни син краља хеленских богова Зевса и Алкмене, жене Амфитриона, Персејева потомка. Он је највећи јунак хеленских митова (бајки). Прогонила га је љубоморна Зевсова жена Хера. За њега се прича да је још у колевци задавио две огромне змије, а кад је одрастао, оженио се ћерком тебанског краља Креона Мегаром, што му је била награда за ослобођење града Тебе од данка који су тебанци морали плаћати орхомењанима. Љубоморна Хера помрачила му је ум, па је у лудилу убио и своју жену Мегару и децу. Да би се очистио од злочина, морао је да ступи у службу микенског краља Еуристеја. Овај му је дао 12 тешких задатака које је

успешно извршио. Задавио је Немејског лава, убио Лернејску хидру, уловио еримантског вепра, ухватио Керинејску кошту, растерао крволочне птице на Стимфалском језеру, донео Хиполитин појас, очистио Аугијеве штале, довео Минотаура (бика) са Крете, убио краља Диомеда који је хранио коње људским месом, отео гиганту Гериону говеда, донео златне јабуке Атлантових кћери Хесперида и довео из Доњег света пса Кербера. Херакла су његова путовања одвела у Египат и Либију, где је на северозападном рту Африке подигао два стуба (Хераклови стубови — данашњи Гибралтар!) и раскинуо стене које су повезивале Европу и Африку. Путовао је и у земљу Хиперборејаца (на далеки север европског дела Совјетског Савеза). Учествовао је у експедицији Аргонаута, који су под вођством принца из Јолка Јазона пловили у Колхиду да донесу златно руно. Херакло је ослободио пријатеља људи Прометеја, који је по наређењу Зевса био прикован за стену у планини Кавказу, што је украо од Зевса ватру и дао је људима. А због убиства аргонаута Ифита Херакло је био продан лидијској краљици Омфали и морао јој је служити. После тога оженио се ћерком плеуронског краља Енеје. Кад се, затим, заљубио у плавокосу Еуритову кћер Јолу, љубоморна Дејанира му је дала огртач натопљен крвљу кентаура Неса, надајући се да ће јој чаробна моћ те крви сачувати Хераклову љубав. Али отровна крв је уништила Хераклово тело, те је он због неиздрживих болова наредио да га спале на ломачи. Међутим, богови су угасили ломачу, пренели Херакла на Олимп, дали му бесмртност и оженили га служавком богова, а касније богињом Хебом. Херакла су сви Дорци обожавали као свог хероја, подизали му споменике, сматрали га оснивачем Олимпијских игара и давали градовима његово име. Према Херодоту, његов култ је постојао и у Египту, а касније је уведен и у Риму. Спомине га и Хомер, а узели су га за главног јунака својих дела трагичари Еурипид и Софокле, а код Римљана Л. А. Сенека. Херакла су као мотив обрађивали антички ликовни уметници, сликари Мирон, Поликет и Скопас, а кипар Лизип дао је канонски тип Херакла (Херакло Фарнесе у музеју у Напуљу). Као мотив су га узимали и многи модерни ликовни уметници као Рубенс, Пусен и др.

Озирис — стари египатски бог, који је припадао првом кругу богова. То је, у ствари, сунце и његова плодотворна сила у природи. Хелени су га изједначавали: са Бахом-Дионисом.

43

Амфитрион — син краља Алкеја и Хипономе (или Лаономе), брат Анаксе и унук Перзеја. Оженио се Алкменом, која је била у љубавним односима са Зевсом и родила Херакла.

Алкмена — кћи лакедемонског краља Електриона и Анаксе, жена Амфитрионова и мати Хераклова.

Диоскури — синови Зевсови, нарочито они које му је родила Леда, кћи спартанског краља Тиндареја. То су Кастор и Полукс (Полидеук). Приказивали су их као лепе младиће на коњу. Учествовали су у Аргонаутском походу и Калидонском лову, а после смрти су примљени на небо, на коме сјају као звезде и показују пут морнарима.

44

Тас — острво у Егејском мору, прекопуга трачке обале, данашњи Тасо.

46

Пан — божанство стоке, сточне плодности, пастира и шумски демон. Отац му је био Зевс или Хермес, а мајка нимфа Калиста, или Хибрида, или Тимбрида, или Пенелопа. Од рођења је имао козје ноге и реп, рогове, дугу браду, крив нос, и, чим се родио, одмах се смејао и скакао. Најрадије је боравио у Аркадији, где је свирао у пастирску свиралу (фрулу) коју је сам пронашао. У свирању се такмичио с Аполоном. По њему је постала реч паника, тј. панични страх.

49

Мелампод — син Амиктаона и Идомене, брат Бијанта, славни пророк и лекар. Он је најстарији пророк, који је лечио тајним жртвама и био је оснивач Дионисовог култа код Хелена. Хтео је да помогне свом брату Бијанту да се ожени Пером, Нелејевом кћерком, па је био пошао да украде Ификлова говеда, иако је, као пророк, знао да ће допасти тамнице за једну годину дана. Ослободио

се ропства на тај начин што је од црва дознао да ће се срушити кућа у којој је био затворен, и чим су га преместили, кућа се заиста и срушила. Ификло се увери да је он пророк, пусти га на слободу и поклони му говеда, а он се врати у Пил и освети се Нелеју, који му је на превару узео имање. Преселио се, затим, у Арг и тамо излечио кћер краља Прета од бахантског лудила, те као награду добио трећину краљевине. На њега се односе стихови Одисеје 11, 291.

Кадмо — син феничког краља Агенора и Телефасе, брат Еуропе, Феника и Килика. О њему постоји читав циклус бајки. Он је оснивач Тебе у Беотији и тебански народ сматра се његовим потомцима. Сматран је за представника феничке сеобе у Хеладу. Касније, према миту, постао је илирски краљ, где му се родио и син Илир. Он је, у ствари, био једно тебанско божанство, а тек касније је настао мит о неком Кадму који се доселио из Феникије или Египта и донео култ страних богова, писменост, прерађивање метала и уопште вишу културу.

50

Хестија — или Веста, кћи Кронова и Рејина, сестра Зевсова, богиња заштитница домаћег огњишта, кућа и градова. Била је једно од дванаест виших божанстава. И она је девичанска богиња. Кад су је просили Аполон и Посидон, заклела се да ће вечито остати девица. Зато јој је Зевс дао част да на сваком огњишту буде поштована као богиња заштитница. Њој су приношене прве и последње жртве. Била је, дакле, богиња домаће слоге, мира, благослова и заштитница прогоњених, јер су прогоњени бегунци налазили заштиту у свакој кући кад би сели крај огњишта. Градске и државне заједнице сматране су као веће породице, чије се огњиште и средиште налазило у већницама. Зато је Хестија у њима имала своја светишта са светом ватром.

Темида или Темија — кћи Уранова и Гејина, друга жена Зевсова. Била је оличење праведности и законитости. По каснијем миту, она је кћи Хелија (Сунца), ваљда зато што је била оличење уверења да ће све изаћи на видело дана. Деца су јој Мере (Moire), божанства судбине и Хоре, божанства времена.

Харите — лепе и сјајне богиње дражи, милине, љупкости, другарске веселости, ведрог и свечаног живота. Родитељи су им били Зевс и Хера, или Зевс и Океанова кћи Еуринома, или Хелије и Егла. Станују са Музама на Олимпу и у пријатељству су са њима. Оне прате Афродиту, Ероса, Питу и Хермеса. Оне су и помагачице богиње Атене, те је због тога Харита код Хомера жена Хефестова. Оне су свуда где се веселе људи и богови. Њихов култ установио је прво Кефисов син Етеокле у Беотском Орхомену. У том месту је, у њихову част, још од давнина одржавана светковина на којој су се такмичили песници, свирачи и певачи, а изводиле су се и неке ноћне игре, после којих су се делили колачи (види Херодот IV 175). Светковине су се звале Харистесија или Харисија. Било их је у разним местима различит број. Код Хесиода 3, у Спарти 2 и у Атини 2. Имале су храмове и статуе скоро у свим градовима. Пластична уметност их приказује као младе девојке витка стаса, са изразом ведре невиности, узвишености и племенитости која улива поверење. У рукама им је, обично, цвеће, нарочито руже. Раније су приказиване слично као музе: у дугим хаљинама, а касније су имале све лакша одела, док их од времена Скопаса и Пракситела (4. век пре н. е.) нису почели да приказују сасвим наге. Атрибути су им: музички инструменти, руже, мирте и коцке (омиљена игра младићког доба). У Риму су их звали грације.

Нереиде — лепе и добре нимфе Средоземног мора, кћери Нереја и Дориде. Било их је педесет. Становале су код свог седог оца на дну мора, у сјајној пећини, где су преле на златним вретенима. Помагале су морнарима и проводили их кроз опасности, на пример поред Сциле и Харибде. Зато су им указивали велико поштовање, нарочито у пристаништима. Најпознатије су биле: Амфитрита, Посидонова жена, и Тетида, жена краља Пелеја и мати Ахилова. Атрибути су им били: златна вретена. Уметност их приказује обично као младе, лепе и витке девојке, одевене или без одела, у друштву морских чудовишта, на колима која вуку Тритони (пола људи пола рибе) и са делфинима који их носе на својим леђима.

51

Хермес — (римски Меркур), син Зевса и Маје која га је родила у пећини горе Килене у Аркадији. Био је гласник (курир) богова, али више као заштитник и посредник који прати људе на њиховим путовањима, па чак и душе умрлих у подземни свет. На табанима има крила, а у рукама гласнички штап којим успављује очи људи и буди их. Даје људима благослов, напредак и трговином стечено

имање. Истовремено је и мудар и подмукао, па је зато заштитник и мудрих и лукавих људи. Приказује се као заштитник гласника, речитости и гимнастичке борбе. Творац је лире и пастирске свирале. Крадљивци и варалице сматрали су га својим божанством, а исто тако и морнари. Он је и бог коцкања, тј. давалац изненадне среће. Уметност га приказује или као лепог голог младића, са кратком косом и крилима изнад пета, или обученог у огртач (хламиду), са гласничким штапом у руци и малим шеширом на глави, или као голог старца са брадом и са овном преко рамена, а на глави има капу и у једној руци знамења.

Кабири — пелашка божанства; вероватно су у прво време били божанства плодности земље нижег ранга, помагачи Деметре и Хермеса. Били су демони, слични Дактилима (проналазачима гвожђа), Куретима (младићи, први поштоваоци богиње Кибеле) и Корибантима (из земље израсли обожаваоци Кибеле). Обожавали су их најпре Пелазги у Беотији, а касније им се култ одомаћио на острву Лемну, Имбру и Самотраки. Касније, кад је Хефест од бога природе постао бог занатске вештине, постали су Кабири ковачи и његови помоћници. На острвима су важили као божанства која спасавају за време буре на мору, те су их призивали за време буре и имали су исти значај као и Диоскури (Кастор и Полукс). Кад су Епигони разорили Тебу (у Беотији), њихов култ је у Беотији био дуго времена потиснут, али се касније појавио у облику тајног култа (мистерија). Најчувеније су биле мистерије Кабира на Самотраки. Онда су веровали у четири Кабира, два мушка и два женска: Кадмилоса, Аксиокерсосу, Аксиеросу и Аксиокерсу. У Египту су, изгледа, сматрали да их има седам, а на челу им се налазио Хефест.

Самотрака, Самотрачани — место, острво и његови становници у Егејском мору. Налазило се прекопута Трачке обале и било је познато по својим мистеријама и по култу Кабира. То је данашње острво Самотраки.

Мистерије — тајни обреди, нарочити начин обожавања. Најпознатије су биле Елеузинске мистерије у част богиње Деметре и њене кћери Перзефоне (Коре), назване по месту Елеузину, која је била удаљена од Атине око 15 километара. Елеузина је још од прастарих времена била седиште Деметрина култа. Према миту, те светковине установила је сама Деметра кад јој је нестала кћи Перзефона (Кора, Прозерпина). Поштовање ових двеју богиња врло рано се стопило са култом Диониса, бога плодности, коме је у овим мистеријама било име Iakhos, а кога су сматрали сином Зевса и Деметре. Култ су првобитно обављали становници Елеузине, а састојао се из једноставних сеоских светковина, које су биле у вези са земљорадњом, усевима, жетвом и увођењем питомијих обичаја. Али касније је тај култ добио сасвим мистичан карактер и постао тајним култом, у који је појединац увођен нарочитим мистериозним (тајанственим) обредима, чије тајне није смео ником да ода. Спајањем Атине и Елеузине добили су Атињани право да учествују на овим светковинама. Отада су се одржавале Мале елеузиније у Атини, док је Елеузина и даље остала главно место и седиште овог култа и мистерија. Главна свештеничка звања морала су се попуњавати члановима из елеузинских породица Еумолпида и Керика. Светковине су биле у вези са Перзефониним силаском у доњи свет и њеним венчањем са Хадом, и то у јесен, кад се баца озимо семе у земљу, а исто тако и са њеним повратком на горњи свет у пролеће и њеним венчањем са младим Дионисом. То је све, у ствари, персонификација сејања и ницања озиме пшенице. Према томе, биле су две светковине: у пролеће Мале и у јесен Велике елеузиније. Тајни обреди Малих елеузинија нису нам потпуно познати, док су нам Велике боље познате. Оне су се одржавале у јесен и трајале девет дана. Првих дана вршиле су се разноврсне припреме за главни део светковина: жртве, пост, ритуално прање, умивање итд. Шестога дана била је свечана литија (процесија) на "светоме путу" од Атине до Елеузине. На свечаности су узимали учешћа свештеници и посвећени (мисте), којих је било на хиљаде. Мисте, или посвећени, били су окићени венцима и носили су у рукама класје, буктиње и пољопривредне алате. Полазило се по подне и стизало у Елеузину почетком ноћи. Уз пут су се збијале свакојаке шале и импровизирале разне досетке. И идућих ноћи приређиване су у околини Елеузине разне светковине које су представљале доживљаје Перзефоне и Деметре. Најпре су са буктињама у рукама и наричући тражили Перзефону, посвећивали место где је, по њихову веровању, била уграбљена, затим место где је Деметра тужна седела и, најзад, место где јој је кћи опет враћена. Сви обреди у вези са овим светковинама почињали су у мраку да би се срца учесника испунила страхом, зебњом и ишчекивањем. После тога би врховни свештеник при

светлости показао предмете Деметрина и Iakho va ковчега и објаснио њихов значај. За то време је хор певао песме уз пратњу музике. Светковина се завршавала воденом жртвом из два нарочита суда: из једног према истоку, а из другог према западу. Ове мистерије уживале су велики углед код старих Хелена, па и код Римљана. Укинуо их је цар Теодосије у 4. веку н. е. У почетку су у њих могли бити посвећени само Атињани и становници Елеузине, а касније и сви Хелени па чак и Римљани. Али варвари, робови, разбојници и убице нису могли бити посвећени и били су искључени.

52

Аполон — Хеленски бог пророчанстава и музике чије се деловање осећа готово у свим подручјима божанског деловања. Као што се у Хомеровим епосима (11. 1, 47) шуња сличан ноћи, тако је и цело његово порекло, а с тим у вези и значење његова имена, обавијено густом тамом. И самог Хелена обузимала је језа при помисли на порекло његове тмурне моћи од глагола 'απόλλυμι (Аполон = уништитељ). Било је и других тумачења његова имена. По неким његово би име значило "бранитељ од недаћа" ('Απέλλων према лат. pellere). Други, опет наглашавају светлу страну његова бића "Блистави", "Окати", "Чувар тора". У тумачењу његова имена ишло се обично за тим да се у њему пронађе нека од његових битних карактеристика и да се онда она докаже као најважнија. Најчешће је изједначаван са Heliosom (Сунцем) и његов атрибут "Foibos" значи "Зрачећи", а по неким "Чисти" или "Онај који чисти". Било их је који су надимак "Foibos" повезивали са речи Fobos (страх), па би по њима "Foibos" значио "Страшни". А има тумачења да тај надимак значи "Чувар" или "Пастир" (ποιμήν). Његов атрибут έκα(ση)βόλςς == сигурни погађач или — онај који из далека погађа и убија људе и стоку. Његове стреле су персонификација куге. Даље, његов надимак Σμινθεύς показује га као таманитеља пољских мишева. Надимак Παίήων открива га као лечника богова, а касније као бога који одвраћа несрећу. Он је, према томе, лечник, спаситељ и избавитељ ('Ιατρομαντις, 'Αλεξικακος, 'Αποτροπαίος). Он је и Λυκεϊός — "Букоубица" и "Пастир" — "заштитник стада", па и Αγυιεύς — "Путар" или "Чувар улица", и Μουσαγέτης ("предводник муза"), јер предводи хорове духова природе: нимфи, харита и муза. Сасвим супротни атрибути "Луконосац" и "Лироносац" сведоче о двострукости његова бића. Његов се култ током времена спајао с култом других божанстава, и то некад чак и силом (беотска еринија Телфуса, Бранхово пророчиште у Дидими, па сукоб с Дионисом и сл.) Његов култ налазимо у свим крајевима Хеладе и у колонијама, а по Херодоту и у Египту. Најважније и најмоћније упориште његова култа је пророчиште у Делфима са пророчицом Питијом.

53

Хезиод — епски песник из еолског племена, из Акре у Беотији. Хелени су веровали да је био око сто година млађи од Хомера, што би значило да је живео између 900. и 800. године н. е. Пошто је био пастир и земљорадник, створио је прву поучну (дидактичку) песму, под насловом "Послови и дани", где је давао поуке о земљорадњи, бродарству и домаћинству. Дело је испреплетено митовима, баснама и аналима. Мисли се да је он испевао и песме: "О постанку богова" (Theogonia), Хераклов штит и Каталог жена, али не постоје сигурни докази за то.

Хомер — легендарни песник за кога су Хелени веровали да је испевао Илијаду, Одисеју и још неке друге песме и химне. У науци се јако много расправљало о Хомеру и његовим песмама, тако да је било створено читаво "Хомерско питање", које је постојало још у старој Хелади, јер се "седам градова препирало око тога где се родио Хомер". Замишљали су га као старог слепог певача. Било је у Хелади много песника који су се угледали на Хомера, а који су се звали Хомериди. Данас је преовладало мишљење да је Хомер измишљена личност и да су песме које му се приписују творевина народног стваралаштва.

55

Амоново пророчиште — пророчиште египатског бога са овнујском главом, које се налазило у Теби, у данашњој Либијској пустињи, у оази Сивах. Амона су Хелени изједначавали са Зевсом.

59

Бубастида — град и жупа у Египту, данашњи Тел Баста.

Бусирида — град у Нилској делти, назван по тамошњем Озирисовом гробу. Можда је то данашњи Абукир.

Буга — град у Египту, у Нилској делти, са чувеним храмом и пророчиштем Латоне, која се и сама звала Буго, Мут (ноћ).

Папремис — град и покрајина у Египту.

63

Арес — (код Римљана бог Марс), син Зевса и Хере, божанство ратоборне силе и ратног метежа, а не самог рата. Постапак рата долази од сестре му Ериде (свађе), а током рата управља сам Зевс. Био је крволочан и у борбу је јуришао са страшном вицом. У борбу га прате сестре му Ерида, Енија (ратни бес), Деимос (страх) и Фобос (гроза). И сам Зевс га је мрзео због његове крволочности, а и Хера. Богиња мудрости Атена често се сусреће с њим у борбама, из којих Арес не излази никад сасвим непобеђен. О њему је било код старих Хелена много митова. Нарочито се прослављао у дивљој Тракији, у Спарти, Аркадији и у Теби (у Беотији). Али нису подизали храмове у његову част. Уметност га приказује као снажна човека, смела погледа, час са брадом, а чешће без ње. Као ратника приказивали су га или у потпуној ратној спреми, у оклопу са Медузином главом на грудима, увек спремна за борбу, или како се после ратних напора одмара скинувши оружје и оставивши га крај себе, док му Ерос (персонификација љубави) седи поред ногу, што означава да су га обузела нежна љубавна осећања. Најчешће је у љубавним односима са Афродитом, која му је родила два сина и једну кћер. Синови су му били Ерос и Антерос а кћи Хармонија. Посвећени су му били: вук, петао, пас и детлић.

65

Ибис — египатска барска птица која је била посвећена богу Тоту (Хермесу).

71

Лисичја гуска — врста гусака које су биле посвећене египатском богу Сету.

76

Крекс — птица са шиљастим тестери сличним кљуном. Не можемо је поближе означити и идентификовати.

81

Орфичке мистерије — тајни обреди које је, тобоже, основао митски певач Орфеј, који је чаром своје музике гануо богове доњег света, те су му дозволили да сиђе у доњи свет и да изведе своју жену Еуридику, под једним условом: да се никако не обазре док не изађе из доњег света. Он се међутим обазрео и заувек изгубио Еуридику.

Ове мистерије су пореклом са севера из Македоније или Тракије и оне су уводиле посвећене у тајне загробног живота, за који су се Хелени много интересовали. Орфичке мистерије славиле су, у ствари, Диониса Загреја, са којим је изједначен фригијски бог Сабазије, који је нарочито поштован у Тракији и Малој Азији. Кроз све орфичке мотиве провејава вера у натприродну моћ музике.

Бахове мистерије — тајне светковине и обреди у част бога Баха и Диониса. Одржавале су се ноћу са највећом раскалашношћу и бестидношћу. Воде порекло, вероватно, из Тракије.

Питагорејскв мистерије — тајни обреди које је, тобоже, основао Питагора, филозоф са острва Сама (живео око 550. године пре н. е.). Он се иселио у јужну Италију, у Кротон. Међутим у његовој школи негован је орфички култ, посвећен подземним божанствима, нарочито Дионису (Озирису). Састојао се из тужних ноћних свечаности, у којима се оплакивала смрт божанства, и веселих дневних, на којима се прослављало васкрсење божанства. У те мистерије и у Питагорину школу могли су бити примљени само чисти и непорочни људи.

89

Летино, или Латонино пророчиште — пророчиште посвећено Лети, или Латони, кћери Кејевој и Фебиној. Према Хомеру, Лета је била прва жена Зевсова, пре Хере, и мати Артемиде и Аполона. По другом миту, Зевс ју је заволео кад је већ био ожењен Хером, те је Латона навукла на себе Херину мржњу и морала да се потуца по целом свету, јер је ниједна земља није смела да прими, из страха од Хере. Нашла је, најзад, уточиште на стеновитом острву Делу, које је дотле лутало по мору.

91

Хемис — град у Египту у околини Тебе, који је касније назван Панопољ, јер су Хелени бога Хема изједначавали са Паном. Данас је то коптско место Ахмин.

Перзеј — син Зевса и Данаје, унук Акризија, аргивски херој и муж Андромедин, оснивач Микене. Поштован је нарочито у Аргу као херој. О њему постоји читав циклус митова.

Данај и Линкеј — баснословни праотац ахејских Данајаца, син Бела и Анхиноје, брат Кефеја, Финеја и Египта, краљ у Либији. Са разним женама имао је 50 кћери, а брат му Египт 50 синова. Да би сам остао на престолу, Египт се реши да убије Данаја и његове кћери. Али Данај то дозна и уз помоћ богиње Атене побегне са кћерима у Арг. Ту га становници изаберу за краља и он подигне тврђаву и научи људе да копају бунаре. Али Египт нареди синовима да пођу у потеру за Данајем и да га убију. И они стигну у Арг, опседну га и затраже од Данаја да им да кћери за жене. Данај је морао на то да пристане, али је наредио кћерима да свака од њих прве ноћи убије свог младожењу. Кћери га послушају, само је Хипермнестра поштедела свог вереника Линкеја, јер га је била силно заволела. Због тога је отац баци у тамницу, али је народ ослободи казне, те Данај буде присиљен да је врати Линкеју. Линкеј и Хипермнестра били су преци Данаје, Перзејеве мајке, и зато овај мит припада циклусу митова о Перзеју.

Горгонина глава — Горгона је била страшна и наказна авет која је, према миту, имала нарочито ужасну главу од које би се човек одмах окаменио чим би је погледао. По Хомеру, становала је у подземном свету, али касније, кад се сматрало да их има три, мислило се да су оне Форкијеве кћери, те да станују негде у крајњим пределима Либије, у близини Хесперида (кћери Ереба и ноћи), и да у башти близу планине Атласа чувају јабуку са златним плодовима. Те јабуке је Хера добила као свадбени дар од Геје.

97

Наукратида — град у Доњем Египту, на десној обали Канопског рукавца, у Ниловој делти. Основали су је становници Милета око 550. године пре н. е., те су због тога Хелени само у њој смели да се насељавају и да се баве трговином.

Каноб — град на западном рукавцу Нила који је по њему и добио име. У њему се налазио чувени Сераписов храм, у близини данашњег Абукира.

Антила — град у Нилској делти.

Архандрупољ — град у Нилској делти који не можемо поближе да одредимо.

99

Хефестов храм — тако Херодот зове храм посвећен богу Птаху.

102

Сезострис — египатски краљ кога овде помиње Херодот (а и Диодор I 53) јесте Сенвосрет, чије је име раније било погрешно читано Изортезен, а који је стварно припадао 12. династији. Раније се мислило да је тај Сезострис, у ствари, чувени Рамзес II из 19. династије, који је владао од 1292. до 1225. године пре н. е. У сваком случају, није сасвим јасно на кога се краља то односи, јер је било три Сезостриса.

104

Термодонт — река у земљи Халибљана, која се налазила на истоку од Ириса (данашњи Термехчај).

Партенија — река у Пафлагонији, која се улива у Црно море (данашњи Бартим).

Макрони — народ на Црном мору, који је становао североисточно од Трапезунта, на северним падинама данашњег Макурдага. Касније је добио име Сани, а данас га зову Цани.

106

Свето писмо — Херодот тврди да су Египћани имали свето писмо, којим су се служили свештеници у својим верским пословима, и демотско писмо (световњачко), којим су се служили световњаци.

Мемнон — син Титона и Ауроре (Зоре), а брат тројанског краља Пријама и унук краља Лаомедонта. Херодот прича о његову кипу који је представљао једно од светских чудеса. Тај кип је познат под именом "Мемнонови колоси".

107

Дафна крај Пелузија — утврђено место у Доњем Египту (данашњи Сафнас).

111

Ферон — не може се тачно утврдити који је ово владар нити аутентичност тога податка.

Еритребол (Црвена грудa) — град у Египту који нисмо у стању поближе да означимо.

112

Протеј — митски краљ Египта који је примио Менелаја кад је овај тражио уграбљену му жену Јелену. Историја не познаје оваквог краља, па још из 12. династије. Не може се установити ко се крије иза тога имена. Хелени су сматрали да је био савременик Тројанског рата.

114

Теукранин — друго име за Тројанце, које су добили по свом претку Теукру, првом тројанском краљу, сину речног бога Скамандра и нимфе Идеје.

116

Тон — египатски краљ у Теби, за кога се причало да је умео да лечи људе.

Телемах — син чувеног краља Одисеја са Итаке, главног јунака великог хеленског народног епа Одисеје.

117

Киприја— епска песма коју је, тобоже, певао неки Стазин са Кипра и која је по месту његова рођења и добила своје име. У њој се прича о рођењу лепе Јелене и о свадби Пелеја, краља Тесалије, и Тетиде, морске нимфе, из чијег се брака родио Ахил, највећи хеленски јунак под Тројом. На тој је свадби дошло до спора између богиња: Афродите, Хере и Атене због златне јабуке коју је међу њих бацила Ерида, богиња свађе, да би им се осветила што није била позвана на свадбу. На јабуци је писало "Најлепшој". Пошто је свака од њих сматрала да је најлепша, дошло је до спора, који је решио тројански принц Парис (Александар) у корист Афродите. Зато је од Афродите добио на дар најлепшу жену на свету, Јелену, жену спартанског краља Менелаја, коју је отео од мужа, и тако је дошло до Тројанског рата. У том епу испричани су догађаји који претходе ономе што се дешавало у Илијади.

120

Хектор — син Пријама, тројанског краља, и Хекабе, највећи тројански јунак у Тројанском рату.

121

Рампсинит — египатски краљ, који није идентификован. Само име нас наводи на Рамзеса II, из 19. династије (владао од 1292. до 1225. г. пре н. е.), али су Херодотови подаци несигурни, као уопште сви подаци из политичке историје Египта.

122

Златан пешкир — фигуративан израз употребљен уместо зреле пшенице.

Прича о Рампсиниту — и о свечаностима у вези са успоменама на њега подсећа много на обреде везане за Елеузинске мистерије (види II 51).

123

Сељење душа — зове се у науци метемпсихоза. То је веровање настало прво код Индуса, а од хеленских филозофа прихватио га је чувени Питагора и његови следбеници.

124

Кеопс — египатски краљ, наследник Снофруов, чувени градитељ пирамида, из 4. династије, који је владао негде између 2779. и 2424. год. пре н. е., а кога Херодот погрешно ставља после 19 династије.

Либијске планине — планине у унутрашњости Африке, које, по Херодоту, допиру до Абисиније (Хабеша).

Осам плетара — један плетар, као мера за дужину, износио је 100 хеленских стопа или једну петину стадија, а то значи 38,8 m. Осам плетара, према томе, износе 310,4 m,

127

Хефрен — син Кеопсов, египатски краљ из 4. династије (а не из 19, како то тврди Херодот). Владао, као и његов отац, између 2779. и 2424. године пре н. е.

130

Микерин — египатски краљ и наследник Хефренов, за кога се, као и за његова два претходника, не зна тачно колико је година владао. Припадао је 4 династији, као и његови претходници. Престоница му, као и осталим владарима из те династије, није била у Мемфису, него негде у близини данашњег Гизеха, северно од Мемфиса.

134

Езоп — легендарни творац хеленских басана. Живео је, по мишљењу Хелена, око половине VI века пре н. е. Према причи, дошао је у Хеладу из Наукратида, из Египта, где је, заједно са чувеном лепотицом Родопијом, био роб код неког Иадмона. Кад га је Иадмон ослободио, он је неко време боравио на двору лидског краља Креза у Сарду, а касније и у Делфима, где је тобоже, 556. г. пре н. е. због увреде божанства или због тога што је у својим баснама исмевао Делфијце, стрмоглављен с једне високе стене и убијен. Прича се још и то да су се на Крезову двору срели Езоп и Солон, и да је Езоп Солону дао овај мудри савет:

"Драги Солоне, са краљевима се мора или ретко или што је могуће ласкавије разговарати".

Солон му је на то одговорио:

"Ипак не тако, него што је могуће пристојније".

135

Сафа — хеленска песникиња са острва Лезба, која је била на врхунцу своје славе око 600. година пре н. е. Хелени су је називали "десетом музом". Била је један од првих европских лирских песника. Од њених песама остало је мало одломака. На њене песме угледао се славни римски песник Хорације. Прича се да је чувени Атињанин Солон, прочитавши једну њену песму, рекао да мора ту песму научити напамет пре него што буде умро. Била је руководилац једног женског песничког салона. Непријатељи су је оклеветали тврдећи да је тај песнички салон био основан на неприродној (перверзној) љубави између његових чланица, али је после више од хиљаду година наука утврдила да је то била само клевета.

136

Асихис — египатски краљ после Микерина. Међутим, њега не спомиње ни египатски историчар Мането, који је живео на двору Птолемеја Филадельфа, у III веку пре н. е., а ни Ератостен, хеленски географ и историчар из III века пре н. е. То је, вероватно, краљ Тефнехт, из 23. династије (око 721. г. пре н. е.).

Анизис — град у Египту у истоименој жупи, данашњи Унас.

137

Сабак — етиопски краљ и освајач Египта од 712. до 700. год. пре н. е., или Један мање познати краљ, који је владао од 700. до 688. године пре н. е. Није, међутим, сигурно да Херодот ту мисли

на ове владаре. Зна се да је етиопску владавину у Египту успоставио Пијанки, оснивач 24. династије, око 712. год. пре н. е.

Елбо — острво на обали Нилске делте, у данашњем језеру Мензалеку.

141

Сетон — не може се тачно установити на кога овде Херодот мисли, али је он владао за време упада асирског краља Сенахериба. Вероватно се мисли на Танутамона из Мемфиса, сина Сабаконова, који је 661. г. пре н. е. покушао да протера Асирце из Египта.

143

Хекатеј из Милета — историчар који је живео око 500. године пре н. е. Много је путовао и написао је неке историјске списе као и један опис земље, који је био снабдевен картом. Први је почео критички да гледа на историјске приче, и у једном свом уводу каже:

"О овоме овде пишем пошто ми изгледа да је то истина. Хеленска причања су, наиме, по мом мишљењу, многобројна и неозбиљна."

Мисли се да су његови историјски списи подстакли Херодота да напише боље историјско дело.

144

Орос — или Хор, син бога Озириса и победник бога Сета, убице његова оца. Припадао је првом кругу великих египатских богова, па је као румени Хор (Марс) поштован као сунце источног неба, сунце после рађања, тј. победник тмине (Сета).

Тифон — хеленско име за египатског бога мрака Сета.

145

Семела — кћи тебанског краља Кадма и Хармоније, сестра Ије, Агаве, Аутоноје и Полидора, љубазница Зевсова и мати Дионисова. Због њене везе са Зеусом љубоморна Хера се реши да је упропасти, те узме на себе лик Семелине дојкиње и наговори Семелу да тражи од Зевса да јој дође у свом божанском сјају као громовник. И после дужег устезања Зевс јој испуни жељу. Али кад јој се приближио, запали се кућа и Семелу ухвати пламен. Зевс је ипак успео да спасе свога сина Диониса, кога је Семела родила на самрти. Дете је било недоношче, те га Зевс зато ушије у своје бедро. Кад је после извесног времена распорио шав, Дионис се поново родио. Зато се за Диониса и каже да је од две мајке рођен. По другој причи, Кадмо је, дознавши за Семелину везу са Зевсом, заковао и њу и дете у један ковчег и бацио их у море. Ковчег је код Брасије испливао на обалу и у њему је нађена мртва Семела, а Диониса је узела Ија и неговала га потајно у једној пећини. Кад је Дионис у целом свету био признат за бога, одвео је своју мајку Семелу из доњег света на Олимп, где је добила бесмртност и име Тиона, а Дионис име Тионеј.

Пенелопа — Једна горска нимфа за коју се мисли да је била мајка бога Пана.

146

Ниса — света шумовита гора где су, према бајкама, нимфе однеговале Диониса. Хомер је мислио да се она налазила у Беотији, а по Херодоту, она је била у Етиопији, док песник Аријан мисли да се налазила у Индији.

147

Подаци Херодотови о политичкој историји Египта су нетачни и често испреплетени бајкама да је тешко одвојити историјску истину од мита.

148

Лавиринг — овде се мисли на египатски Лавиринг у Средњем Египту, близу језера Мериса, код Крокодилопоља, касније Арсиноје, који је саградио Аменемхат III око 2200. године пре н. е. као храм читаве државе. То је била велика камена зграда која је обухватала 12 (или 27) дворишта и имала у себи 3000 соба, хиљаду пет стотина под земљом и исто толико над земљом. Из почетка је била правилно саграђена, али је тек касније дограђивањем и преграђивањем добила свој замршени

облик, тако да је Лабиринт добио значење једне подземне зграде у чијим безбројним просторијама и одајама мора свако да се изгуби. Сличан Лабиринт саградио је Дедал на Крети код града Кноса, у коме је живео чувени Минотаур.

Храм у Ефезу — овде се мисли на чувени Херин храм. За њега се прича да је био 372. стопе (48,36 m) дуг и 189 стопа (24,57 m) широк.

150

Сарданапал — асирски краљ који је владао око 880. године пре н. е.

151

Псаметих — овде Херодот мисли на Псаметиха из Атрибиса, који је дошао на престо после смрти свога оца Нека, године 663. или 665. пре н. е., као вазал Асираца, али је већ 651. године пре н. е. постао независан господар Египта.

153

Апис — у Египту је то био бик са одређеним белегама и знацима. Египћани су га поштовали као бога, јер су веровали да се Амон јавља у његовом облику.

156

Тифон — страшно чудовиште са сто змијских глава, персонификација страшне олује или бучне паре која из утробе земљине избија кроз вулкане.

Есхил — славни хеленски књижевник, писац трагедија, први из групе три велика хеленска трагичара, који је лично учествовао у хеленско-персијским ратовима. Живео је од 525. до 456. године пре н. е.

157

Азот — град у Палестини, данашњи Есдуд. Припадао је савезу од пет филистејских градова.

158

Неко — египатски краљ из 26. династије, син Псаметихов, који је владао од 609. до 593. године пре н. е.

Патум — град на рубу Арапске пустиње, данашњи Абу Кешејд.

159

Ратни брод са три реда весала — ратна лађа која је са сваке стране имала по три веслачке клупе, једну над другом. Такви су бродови код Хелена, нарочито код Атињана, били јаки и брзи, а ретко су се употребљавали за превозење коња.

Северно море — овде Херодот има на уму Средоземно море, које се налази на северу од Египта.

Магдол — град у Доњем Египту, на излазу из Кармелских клисура. Сада је покривен Језером Мензалехом код Рас-ел-Мојиха.

Кадит — град у Палестини, можда данашња Газа.

Псамије — овде Херодот вероватно мисли на египатског краља Псаметиха II, који је владао од 583. до 588. године пре н. е.

160

Елида — хеленска покрајина у северозападном делу Пелопонеза, у којој се налазила Олимпија, где су се сваке четврте године приређивале Олимпијаде.

161

Априје — египатски краљ, син Псамегиха II, који је владао од 588. до 569. године пре н. е.

Сидон — град у Феникији, један од трију главних феничких градова, данашњи Сур.

163

Момемфис — град у Доњем Егишу, данашњи Меноуф.

164

Каласиријци — један део египатске војне касте који је претежно становао у западном делу Доњег Египта.

Хермотибијци — име једне од египатских војничких каста, која је имала седиште у Ниловој делти, а која је добила име по одећи налик на прегачу.

165

Жупе — Бусиријска, Саиска, Хемиска, Папремиска; добиле су имена по главним градовима: Бусириди, Саису, Хемису и Папремису.

Прозопитис — египатско острво које се налазило између Канопског и Себенитског рукавца и канала у Ниловој делти, а које је спајало ова два рукавца.

Нато — египатски срез у источном делу Нилове делте.

168

Пет мина хлеба и две мине говедине — 3 kg хлеба и 1,2 kg говедине, јер је једна мина била шездесети део талента, тј. 0,6 kg, израчунато у егинско-атичким талентима, док је солонско-атички таленат тежио 26 kg.

170

Гробница — била је, вероватно, Озирисова; Херодот се не усуђује да је спомене по имену, јер је био посвећен у елеузинске мистерије, где се поштовао бог Дионис (Бах).

171

Тезмофорије — свечаности приређиване у част богиње Деметре, а назване по једном њеном атрибуту (*tesmoforos* = која даје закон). Светковина је трајала 4 дана и била је скопчана са жртвама и разним забавама. На њој су имале право да учествују само часне удате жене.

172

Сиуф — град у Египту о коме немамо одређених података.

178

Фаселида — приморски град у Ликији (Малој Азији) на Памфилском заливу, данашњи Текир-Овк.

180

Амфиктионци — савез суседних држава за заједничке светковине и чување правилних међународних односа. Под Амфиктионцима се обично подразумева 12 држава или њихови делегати који су сачињавали Пилејску амфиктионију. Ови су се у пролеће састајали у Делфима да славе Аполона, а у јесен, опет, у Антили, у Термопилима, да би славили Деметру.

182

Поликрат — тиранин са острва Сама, син Еаков, владао око 540. до 530. г. пре н. е.

Књига трећа

ТАЛИЈА

2

Касандана — једна од многобројних Кирових жена. Код Персијанаца је, наиме, владало многоженство (полигамија).

Фарнасп — угледан Персијанац, таст Киров и отац много пута помињаног Отана.

Ахемениди — племенита породица персијског племена Пасаргада, којој је припадао и персијски краљевски двор. Добила је име по Ахемену, митском праоцу те породице.

4

Амазисови плаћеници или најамници — и у робовласничкој и у феудалној, а ређе у капиталистичкој епоси краљеви су узимали под најам војнике и плаћали им да за њих ратују. Капиталистичка епоха је узимање плаћеничке војске увек вешто маскирала, док су раније, на пример Млечићи и други отворено узимали војнике и плаћали им да се боре за њихове интересе. У робовласничкој епохи Хелени су имали најбоље наоружање и најбољу ратну технику, па су их због тога нарочито египатски и остали источњачки владари узимали као најамнике и добро их плаћали.

5

Јанис — град у Палестини, близу града Газе.

Планина Касиј — песковит и шумом покривен брежуљак између Арабије и Египта, близу града Пелузија (данас Ел-Кас, или Ел-Катан).

6

Ћупови пуни вина — Хелени нису знали за древне бачве, него су вино чували у мешинама, направљеним најчешће од козјих кожа, а исто тако и у испеченим земљаним судовима — ћуповима. Такав један ћуп за вино садржавао је обично око 40 литара.

Управник жупе — царски чиновник, као отприлике некада код нас срески начелник. По територији би жупа одговарала једном нашем срезу.

Сиријска пустиња — овде се, вероватно, мисли на Синајску пустињу.

8

Уранија — овде је то атрибут Афродите као богиње чисте, небеске љубави. Код Платона је она кћи Уранова и означава небеску љубав.

9

Корис — река коју не можемо поближе да одредимо. Херодот није имао тачне и одређене појмове о Арабији.

10

Амазисов син Псаменит — египатски краљ из 26. династије. То је последњи египатски краљ Псаметих III, који влада око 525. године пре н. е.

12

Ахемен — син Даријев и брат Ксерксов, који је био намесник у Египту.

Инар — Либијац који је око 460. године пре н. е. подигао устанак у Египту против Персијанаца и позвао у помоћ Атињане кад је персијска војска пошла против њега. Атињани су му притекли у помоћ са 200 лађа.

13

Барка и Баркејци — становници града Барке у Киренајци. Касније се то место прозвало Птолемена, а данас се зове Мардејех.

15

Танира — син Инара, а вероватно унук Псаметиха III, последњег египатског краља.

17

Амоњани — становници једне покрајине у Либији, која је добила име по врховном египатском божанству Амону. Становали су негде између Египта и Етиопије (можда у данашњем Судану) и бавили се повртарством.

Етиопљани — становници Етиопије (земље људи са опаљеним лицем), преци данашњих Абисинаца.

Ихтиофази — људи који се хране рибом. То су сиромашни дивљи народи у Африци и на обалама Арабије, Персије и Црног мора. Живели су у пећинама и нису имали својих породица, а себе и своју стоку хранили су рибама.

25

Зевсово пророчиште — Хелени су врховно египатско божанство Амона изједначавали са Зевсом. То је, у ствари, Амоново пророчиште. Амона су истакли као врховно божанство фараони 18. династије и спојили га са Раом. Дотле је он био једно локално божанство.

26

Оаза — град у великој оази Ел-Вах у Горњем Египту. То је данашњи Харјех (Charjeh).

37

Патеки — феничка божанства смешног облика као кепеци. Њихове мале слике биле су причвршћене на предњем делу феничких лађа, јер су их они сматрали својим заштитницима.

38

Калатијци — индуски народ чије име значи „гарави“.

Пиндар — хеленски песник хорских песама и песама у славу олимпијских победника. Живео је од 522. до 442. године пре н. е.

44

Кидонија — град на северозападној обали Крете, близу данашње Канеје.

45

Карпат — острво у Карпатском мору, између Крита и острва Рода, данашњи Скарпанто.

46

Архонти — чланови врховне власти у Атини, која би отприлике одговарала данашњим владама појединих држава. Било их је 9 од којих се први, по коме је годинама добијала своје име, звао архонт епоним. Херодот мисли овде, по свој прилици, на ефоре у Спарти, којих је било 5, а бирао их је цео народ сваке године. Своју дужност почињали су обично да врше у почетку године, о јесењој еквinoxцији (равнодневици), 23. септембра. Први међу ефорима звао се, исто тако као и у Атини, епоним.

47

Месењани — становници југозападне покрајине Пелопонеза. То је народ који је водио дуге ратове са Спартанцима од 743. до 650. године пре н. е. и најзад био покорио од стране Спартанаца и претворен у робове-хелоте.

Линд — град на острву Роду, данашњи Линдо.

48

Керкира — острво у Јонском мору, данашњи Крф, а звало се и Коркира.

Артемидин храм — Артемида, богиња лова и заштитница нејаких младунчади и деце, имала је храм на острву Саму, у коме су деца имала право уточишта (азила).

55

Питана — један од најлепших рејона Спарте. Њени су становници дуго времена сачињавали једну општину.

57

Сифно — једно од Кикладских острва. Налазило се западно од острва Пара. То је данашњи Сифно.

59

Хермиона и Хермиоњани — град и становници града Хермионе у Арголиди, у коме се налазио чувени Деметрин храм. Хелени су мислили да је у том граду био улаз у доњи свет. То је садашњи град Кастро.

Хидреја — острво поред залива уз град Хермиону у Арголиди.

Трезена и Трезењани — град и становници града Трезене у јужној Арголиди, са луком Погоном, код данашње Дхамале.

Закинт и Закинћани — становници града Закинта у Јонском мору, данашњи Занте.

Диктинин храм — Артемидин храм, јер је Диктина атрибут те богиње, као богиње лова.

Егина и Егињани — град и острво Егина и његови становници. Налазио се у Саронском мору. То је данашња Егина.

61

Маги — свештеничка каста код Међана и Персијанаца, која је имала велики политички утицај у Персији. Зороастар (VII век пре н. е.) их је поделио у три разреда: научнике, мајсторе и савршене мајсторе. Науку су држали као своју тајну и њом се није смео бавити ниједан странац без нарочитог краљевог одобрења. За себе су тврдили да имају пророчанску моћ. Касније су се код Бабилонаца, Међана и Персијанаца тако називали мудраци, учитељи, лекари, свештеници, астрономи, гатари, врачари, тумачи птичијег лета и тумачи снова. Од њиховог имена, тј. од речи маг, постала је данашња реч магија, мађија, мађионичар и омађијати.

62

Суза — зимска и пролећна престоница персијских краљева (шахова).

Агбатана — градић на Кармелу у Сирији.

80

Говори који неким Хеленима изгледају невероватни; ово се, по свој прилици, односи на критичаре Херодотова дела.

89

Таленти са бабилонском мером — садржали су по 78 мина, или 10 000 драхми. Ову вредност је тешко прерачунати у нашу данашњу валуту.

Таленат са еубејском мером — садржао је 72 мине, или 8 333 и по драхме.

90

Ласонијци, или Ласоњани — народ у Лидији у Малој Азији, који је становао поред границе Ликије. Звали су се и Кабалијци, или Кабаљани, јер су становали у покрајини Кабалиди.

Хитенејци — непознати народ.

Мизија, Лидија и Кабалида — налазе се у залеђу приморских области Мале Азије.

Хелеспонтијци или Хелеспонћани — становници обале Хелеспонта (дан. Дарданела) и залеђа у Малој Азији. Изгледа да је Хелеспонтијцима Херодот сматрао и становнике Мизије.

Трачани из Азије — овде Херодот мисли на становнике Битиније, у залеђу црноморске обале Мале Азије, југоисточно од Боспора.

Маријандини — народ у североисточном делу Битиније, на обали Црног мора, кметски поданици града Хераклеје.

91

Посидонов град — малоазијски град у Киликији, на граници Киликије и Сирије.

Амфилох — пророчанским даром обдарени син Амфијареја и Ерифиле, брат Алкмеонов. Био је један од просилаца лепе Јелене. После пада Троје основао је са Мопсом град Мал у Киликији (Посидонов град).

120 000 мерица жита — то је око 650 тона жита, јер је једна мерица, или медуна, одговарала вагану, који се и данас употребљава у неким нашим крајевима (Лици, Босни и другде), и садржао је у Атини 52 и по литре.

Сагагида — непознат град.

Гандаријци — азијски народ у покрајини Маргијани (данашњи Маргхо) и Паратанису (Парапамису).

Дадике — не зна се на који се то народ мисли.

Апарити — непознат народ.

Кисијске покрајине — назване по дивљем разбојничком горштачком народу Кисијцима (или Косејцима). Тако су стари Хелени називали покрајину Сузијану, са главним градом Сузом, зимском и пролећном престоницом персијских краљева.

92

Париканијци — становници пустиње који су се скитали као номади (сточари) између Гедрозије и Медије.

Ортокорибантијци или Ортокорибанћани — народ у Медији и у данашњем Куримабаду.

Каспијци — становници источне Медије, на граници Партије.

Паусике — непознат народ.

Пантимате — непознат народ у Медији.

Дарите (или Дарејги) — непознат народ у Медији.

Бактрија — покрајина на реци Бактрос (данашњи Балк).

Предео Егла — не можемо га поближе одредити.

93

Пактијска покрајина — покрајина у источној Персији (данашњи Кабул).

Саранги (Saraggai, Draggai, Zaraggai) — староперсијски "Даранка", или Дрангијанци, били су становници персијске Аријанске сатрапије (данашњи Сецистан, или Сачка земља).

Таманејци — персијско племе настањено близу Кардушке планине.

Утијци — персијско племе о коме немамо детаљнијих података.

Мики — народ на Кавказу близу Бактрије.

94

Парти или Парћани — становници покрајине Партије, која се налазила на југу од Хирканије. То су, у ствари, били турански номади (сточари). Касније су били основали посебну државу и били страшни непријатељи Римљана.

Хоразмијци — народ равних предела у данашњем Khowarezmu. То су, по свој прилици, били турански коњаници.

Согди — становници Согдијане, који су становали између Окса и Јаксарта, у данашњој Бухари, чији се један део још и данас зове Согд. Тако се звало и једно индуско племе на реци Инду.

Арејци или Аријци — непознато племе или, можда, општи назив за сва следећа племена: Инде, Међане, Бактријанце и Персијанце.

Париканијци, или Парикањани — становници пустиње, који су се скитали између Гедрозије (дан. Мекран) и Медије. Припадали су десетој и седамнаестој медској сатрапији. Они нису били аријског порекла.

Етиопљани — народ са опаљеним лицем. Становали су у Африци, али Херодот наводи такав народ и у Азији. О њему се не зна нешто одређеније.

Аларођани — вероватно неко скитско племе.

Мосхи — непознат народ у Азији. Вероватно је то неко скитско племе.

Тибарени — скитски народ из племена Цана на Термодонту и на обали Црног мора (Понта) са главним градом Котиором, колонијом становника Синопе. То је данашњи Орду у заливу Перзембах. Налазили су се на истоку од главице Јасонија (данас Јасунбурун).

Макрони — народ на Црном мору, који је становао североисточно од Трапезунта, на северним падинама данашњег Макурдага. Касније су названи Сани (Гани), а данас се зову Цани.

Мосиничани — народ у Азији на Црном мору, који је становао западно од града Трапезунта.

Мари — народ на северној обали Црног мора. Не зна се нешто више о њима.

Инди — овде Херодот мисли на становнике Индије са ове стране (на западу) реке Ганга.

97

Калантијци, или Каланћани — један индијски народ. Име му, заправо, значи "гарави".

98

Херодот нема јасне представе о Индији, што се види из ове бајке.

99

Падеји — индијски народ који је становао више Гузерата, на обалама Падара.

102

Каспатири (Kaspatyros) — град у Пактији, у Индији, на реци Гуреју (дан. Камех), а по Херодоту на Инду, јер се Гуреј улива у Инд (данашњи Кабул).

106

Несејски коњи — добили су име по Несејској равници у Медији, у покрајини Рагијани, где су се налазиле коњушнице (ергеле) персијског краља.

108

Подаци о женки зеча и о лавици нису тачни, јер зоологија у Херодотово време није још била развијена као наука. Тек после Херодота Аристотел и његов ученик Теофраст створили су науку коју ми данас називамо зоологија и биологија.

109

Не можемо тачно рећи на коју животињу Херодот мисли кад говори о крилатим змијама. Подаци о њиховом размножавању су нетачни, док је податак о прождирању мужјака од стране женке могућ, јер је каснија наука утврдила да има таквих појава (богомолке, пауци, а можда и скорпион).

111

Сакупљање цимета — чињеница је да се цимет добија од коре циметовог дрвета, али не на овако фантастичан начин.

115

Еридан — митска река, која извире испод планине Рипеона, тече према северозападу и улива се у океан. Касније се тако звала река По у северној Италији (Padus).

Коситерска острва — то је, вероватно, данашња Велика Британија, јер се у њеним југозападним полуострвима налазило много коситера, или калаја.

116

Аримаспи — митски једнооки народ који је, према ондашњем веровању, становао у јужном Сибиру и чувао злато.

117

Акес — непозната река, можда данашњи Хенаб у Индији, који се некада звао Акесинес.

120

Даскилејска сатралија — названа по својој престоници Даскилеји, у покрајини Битинији, у северном делу Мале Азије.

121

Анакреонт из Теја — хеленски лирски песник из Теја (Teos) у Јонији, познат по својим љубавним и винским песмама. Боравио је на двору чувеног тиранина Поликрата са острва Сама и на дворовима Пизистратида, а можда и Алеuada у Тесалији. За њега знамо да је 540. г. пре н. е. напустио своје родно место, Теј, кад га је заузео Персијанац Харпаг, и да се са својим земљацима населио у Абдери, на ушћу данашње реке Месте у Тракији. Касније је идући од двора до двора стигао и у Атину Пизистратидима, где је стекао пријатељство Ксантипа, Периклова оца и каснијег победника код Микале. Атињани су му подигли једну статуу на Акропољу, поред Ксантипове. На основу једног Симонидовог (559— 469. пре н. е.) епиграма, мисли се да је Анакреонт умро у свом родном месту, где је и сахрањен. Међутим, то је несигуран податак и могуће је да су му суграђани,

који су се њиме поносили, подигли један кенотаф (празну гробницу). У каснијој светској књижевности, нарочито европској, по њему су названи песници љубавних и веселих песама уз чашу вина.

122

Гиг — овде се не мисли на познатог лидског краља, него је ово отац Мирсов, који је живео сто година касније. А можда их је Херодот побркао. Гиг лидски је владао у Сарду од 687. до 652. г. пре н. е., док је Поликрат савременик египатског краља Амазиса, из 26. династије, који је владао од 569. до 525. г. пре н. е.

125

Кротоњанин — становник града Кротона у јужној Италији, на реци Есару, који су основали Ахејци и Спартанци 510. год. пре н. е. Ту је живео и радио чувени филозоф Питагора (данашњи град Кротона).

130

Статери — златан новац код Персијанаца звао се Даријев статер. Имао је тежину 8,4 gr. Осим овог постојао је и фокејски или кизички двоструки статер (златни), а такође и сребрни статер од 11 грама сребра.

138

Јапигија — покрајина у јужној Италији, на данашњем полуострву Калабрији. Добила је име по Јапиксу, сину Дедалову, који се био населио у Италији. Сада се та покрајина зове Terra d'Otranto.

148

Клеомен — син Анаксандридов, спартански краљ од 519. до 492. г. пре н. е.

149

Силозонт — вазал Персијанаца на острву Саму.

150

Побуна Бабилонаца — десила се 521. године пре н. е. Храм Зевса-Бела. — Бел, или Баал је био врховно бабилонско божанство. Њега су Хелени изједначавали са Зевсом. Опис овог храма у овом делу у I 181.

Књига четврта

МЕЛПОМЕНА

1

Скити — велик, ратоборан и распрострањен народ који је становао у јужним пределима источне Европе, између Дунава, Црног мора, Каспијског језера и око Јаксатра и Окса, живећи најчешће номадским животом, а нарочито у скитској степи Турану. Херодот познаје Хеленске Ските, тј. народ који је представљао мешавину Хелена и Скита, па Скитске Земљораднике и Краљевске Ските, чији је предео био подељен на три покрајине. Исто су тако и Тауријци, на данашњем Криму, били једно скитско племе које је све странце жртвовало богињи Артемиди (управо Упиди). Лично име Скит код Ксенофонта означава скитског краља, а код Херодота праоца Скита. Били су најбољи стрелци на свету, па су се стрелци извежбани по њихову методу код Хелена називали "скитски стрелци". У Атини су се тако звали градски стражари. Скити су били чувени и као велике пијанице. Њихов начин ратовања познат је у каснијој војној науци као скитска тактика. У погледу језичне припадности и расе, Скити су, према мишљењу савремене науке, мешавина са јаким индоевропским, а донекле и монголским и угрофинским примесама.

8

Герионова стада — Герсион је био син Хрисаора и нимфе Калирое, троглави или тротелесни див и краљ. Имао је на далеком западу, на острву Еритеји, велика стада врло лепих говеда. Херакло му

је убио говедара Еуритиона и двоглавог пса Ортра и отео говеда. Герион је пошао за њим у потеру, али га је Херакло убио.

9

Хилаја — шумовит крај, земља на југоистоку европске Сарматије, између Бористена (дан. Дњепар) и Хипакириса.

11

Тирас — река која се уливала у Црно море. Касније се ова река звала Данастрис, а на њеном ушћу налазио се и град са истим именом. То је данашњи Дњестар.

12

Кимеријски Боспор — мореуз који се данас зове Керч. Он везује Азовско са Црним морем.

13

Аристеја — син Каустробија са Проконеза у данашњем Мраморном мору, песник песме "О Аримаспима" (једнооким људима). Живео је око 58. олимпијаде (око 544. г. пре н. е.). За њега се мисли да је писац једне теогоније у прози (спис о постанку богова). Проконез је био колонија Милета. Онде се највише поштовао Аполон, који је, према миту, сваке године почетком зиме напуштао Милет и друга места и одлазио у пределе светлости далеких Хиперборејаца. Подстакнут верским одушевљењем, пошао је и Аристеј трагом домаћег мита и давао је обавештења како је и он, по налогу Аполона, дошао Иседонцима и шта је све сазнао о Аримаспима, орловима, чуварима злата и о Хиперборејцима. Та је песма била много цењена у Метапонту, граду јужне Италије, где се нарочито поштовао Аполон. Ту у том граду, у круговима питагорејаца, настали су многи митови о Аристеју чудотворцу, који се појављује као омиљени Аполонов свештеник. Његова душа, по његовој властитој жељи, напушта тело и одлази у удаљене прекоморске пределе и посећује најудаљеније народе. Међу питагорејцима је, вероватно, настао и мит о томе како је Аристеј живео пре Хомера и био чак и његов учитељ. То је и Херодотово мишљење. Песмом "О Аримаспима" се користио географ Страбон и ондашња критика јој је посветила велику пажњу. **Хиперборејци** — измишљен срећан народ који је становао изнад Бореја, те га није шибао северни ветар.

14

Проконез — острво у Мраморном мору, са чувеним рудницима мрамора и главним градом Кизицом (данашња Мармора).

Артак — град на острву Проконезу (данас Артаки).

15

Метапонт — хеленски град у Јужној Италији који се раније звао Метабон, а који је био чувен као трговачки град у покрајини Луканији, на реци Касуенту, на граници Апулије, можда насеље становника Пила или Ахејаца под Леукипом. Сада су то рушевине северно од ушћа реке Басијента.

17

Бористенска лука — град Олбија (данашњи Кудак).

Калипиди — скитско племе које је становало изнад Олбије (ушће Дона).

Ализони — народ на Црном мору у малоазијској покрајини Битинији.

Неури — скитско племе које је становало у унутрашњости данашњег СССР-а, у бившим пределима Пољске и Литваније, све до Дњепра. Мисли се да су се под тим именом крили Словени.

Хипанис — река у европској Сарматији (данашњи Буг).

18

Пантикап — притока данашњег Дњепра у Хилаји у Сарматији. Не зна се тачно да ли је то данашња Самара, Пшепек или Коњскије Води.

Андрофаги (Људождери) — народ који је, према Херодоту, становао северно од Скита.

Герос (Gerrhos) — река у кавкаском пределу Албанији јужно од реке Сонда (данас Сонга, притоке Терека). То је данашња река Сулак која се улива у Каспијско море.

20

Кремни — трговачки град на данашњем Азовском мору (данашње село Стари Крим, или Маријанопољ).

Танаис — код Херодота река на граници између Европе и Азије која се улива у Меотско језеро (Азовско море). То је данашњи Дон, који је у свом горњем току често замењиван Волгом, јер се мислило да обе реке извиру из истог језера.

Меланхлени (црно одевени) — народ који живи у суседству Андрофага, на северној граници Скитије. Нисмо у стању да их поближе одредимо. Претпоставља се да би то могла бити финска племена.

21

Сауроматска покрајина — то су предели у којима је живело племе Сауромата (обичније Сармата), у ствари степа у којој сада станују Донски Козаци, а можда су становали и у једном делу Астраханске степе, одакле су се кретали све до места где се Дон приближује Волги.

Будини — сарматско племе које је становало између Дона и Волге у пределу Саратова. И за њих се мисли да су словенско племе.

22

Тисагети — велик скитски народ који је живео у источном делу европске Русије, у областима Јужног Урала.

Иирки (или Јирки) — велики скитски народ који је становао између Волге и Урала, у ранијем Перму и западном Тоболску све до Оба.

23

Аргипеји — непознато племе. Можда се иза њих крију Кинези.

28

Синди — народ у азијској Сарматији, на истоку од Кимеријског Боспора (Керча).

32

Хомерови епигони — Хомеру се приписивала песма са насловом "Епигони", у којој се опевају потомци чувених седам јунака који су се борили под Тебом у рату између Етеокла и Полиника, синова по несрећи чувеног тебанског краља Едипа.

33

Малијски залив — залив прекопута северозападног рта Еубеје, а који лежи поред обала покрајине Малиде.

Карист — град на јужној обали Еубеје, данашњи Каристо.

Андар — једно од Кикладских острва, и данас познато под тим именом.

Тен — Кикладско острво између Дела и Андра (Данашњи Тино).

Пеонке — жене илирског (или трачког) племена које је становало у данашњој северној Македонији, између Струме и Вардара. Пеонце помиње још Хомер.

35

Илитија — богиња порођаја, која или помаже породиљама или им продужује болове и задржава порођај. Помиње се у митовима који говоре о рођењу богова и хероја, као Аполона, Херакла и др. Она је, као и Артемида, остала вечита девица. Римљани су је звали Луцина.

Лиқијац Олен — песник религиозних химни у част бога Аполона. По предању, он је један од најстаријих хеленских песника и, као Орфеј, једна митска личност. Према миту, био је родом из Ксанта у Лиқији, док су га неки опет сматрали Хиперборејцем. Обе ове верзије даду се лако објаснити на основу митова повезаних за Аполона. Олен је код Хелена важио као најстарији песник химни у част Аполона, које су се непрестаним предањем сачувале у Аполоновој култу на

острву Делу. Сматрају га и оснивачем Аполоновог култа на Делу, а био је у вези и са Делфијским храмом, па је, по предању, био и први пророк у Делфијском пророчишту. Писац Паузанија (X 5, 8), на основу стихова песникиње Боко, сматра Олена проналазачем дактилских хексаметара. У Делфима се, додуше, ништа не зна о старим химнама под Оленовим именом.

Кеј, Кејци — Кикладско острво (данашњи Зио) које се налази најближе Атици.

36

Стари Хелени и Римљани нису имали јасну слику о облику земље, иако их је било који су слутили да је она облика лопте.

38

Сигеј — малоазијски рт близу излаза из Дарданела, главица и стари град, где су, по причи, били сахрањени Ахил и Патрокло, славни јунаци Илијаде.

Маријандијски залив — залив у источном делу Средоземног мора, који заплускује град Маријанд и Ис у Сирији, на месту где се налази граница између Мале Азије и Сирије.

43

Сатаспо Ахеменид — један члан породице Ахеменида која је припадала племену Пасаргада и из које је био Кир Старији.

44

Скилак из Каријанде — карски морнар који је око 480. г. пре н. е. по наређењу Дарија испитао приморје у Азији од Инда до Арабијског залива.

45

Портмеја — крајњи рт полуострва Крима, данас Ески Крим, на западу од Кафе.

46

Анахарсид — скитски филозоф о коме нас обавештавају многи хеленски и римски писци: Плутарх, Херодот, Платон, Талет из Милета, Цицерон, Страбон, Диоген Лаерћанин, Сосикрат и Лукијан из Самосате у Комагени. За њега причају да је прошао многе земље ради образовања и да се ради тога задржавао и у хеленским градовима. Био је из најугледније краљевске породице. Убио га је сам скитски краљ (по неким, његов рођени брат), што је хтео да уведе у Скитију хеленске обичаје. Иначе је био приказиван као честит човек, који не грамзи за новцем, као узор праведна човека, као син неисквареног и простог народа. Знао је и скитски и хеленски језик, јер му је мајка била Хеленка. Познат је био по својој искрености у говору, по којој су Хелени били створили изреку "скитски начин изражавања", што је значило искрено изражавање. Прича се да је био у Атини од 592. до 589. године пре н. е. за време архонта Еукрата. Изнад свега је ценио хеленску културу. Њему се приписују многе мудре изреке. Кад му се један Атињанин ругао што је из Скитије, он му је одговорио:

"Мени је моја отаџбина на срамоту, а ти отаџбини?",

или

"И најбољи и најгори део тела је језик".

Његов пут у Хелладу надахнуо је чувеног Бартелемија, француског научника и књижевника (1716—1795) да напише дело: *Voyage du jeune Anacharsis en Grece*, Paris 1788, које је преведено и на српски језик и изашло у Новом Саду 1851. године, под насловом: "Путовања младог Анахарзиса по Грецији" (превод Софронија Ивачковића).

48

Порат — можда данашња река Прут.

Тијарант — северна притока Дунава, али се не зна тачно која.

Арар — северна притока Дунава, али коју нисмо у стању тачно да одредимо.

Напарис — притока Дунава, можда данашња Јаловица.

Ордес — притока Дунава из Скитије, данашњи Серет.

Марис — река у старој Дакији, данашној Румунији, која се не улива, као што Херодот мисли, у Дунав, већ у Тису. То је данашњи Марош, или Мориш.

Област Агатирса — област у којој је становао скитски народ Агатирси у европској Сарматији, у данашњем Ердељу и источној Мађарској.

49

Планина Хем — на северу од Тракије и Македоније, данашњи Балкан.

Атлас — по Херодоту, притока Дунава, која је извирала испод Балкана.

Аурас — непозната притока Дунава која је извирала испод Балкана.

Тибизис — притока Дунава која је извирала испод Балкана, а коју не можемо поближе да одредимо.

Кробизи — једно трачко племе.

Агрис — притока Дунава која је долазила из данашње Бугарске.

Ноет — непозната притока Дунава.

Артанес — непозната притока Дунава.

Скиј — река која је извирала испод Балкана и уливала се у Дунав.

Илирија — област која се налазила источно од Италије и на западу од хеленске покрајине Тесалије и Македоније. То је један део данашње Албаније, цела наша Црна Гора, Херцеговина, Босна, Лика, већи део Хрватске, цело Приморје и Словенија. Област се тако звала по Илирима.

Ангрос — река у Илирији, данашња Дрина.

Трибалска равница — то је, можда, данашње Поморавље, или Мачва, јер поред ње тече река Дрина. Названа је по трачком племену Трибалима, који су становали у данашњој Србији и Бугарској.

Бронг — данашња река Сава.

Омбричка област — стара Умбрија у Италији, која се налазила на истоку од данашње Тоскане, а на Југу од данашње Ломбардије.

Карпис — данашња река Драва.

Алпис — река Ин у данашњој Аустрији.

Келги — народ који Херодот ставља у најзападнији део Европе. Они су, међутим, становали у Француској, Швајцарској, Горњој Италији, Јужној Немачкој, Хрватској и једном делу Србије (око данашњег Београда).

Кинети — иберски народ који је становао у данашњој Шпанији.

87

Асирско писмо — клинасто писмо, јер су му слова била слична облику клинова. Његови знаци су се обично урезивали у непечене глинене таблице, које би се касније пекле. Пронађена је тим писмом писана чувена "Асурбанипалова библиотека."

Визант и Византинци — град и његови становници. То је данашњи Цариград, или, како га Турци зову, Истамбул.

Ортозијска Артемида — атрибут Артемидин у Аркадији и у Спарти. У Спарти су јој најпре приносили крваве људске жртве (у најстаријим временима), које је укинуо Ликург. Касније су, за успомену на те крваве жртве, шибали дечаке испред њеног кипа, тако да је крв дечака морала пошкропити богињин олтар.

89

Теар — река у Тракији (сада Теаре).

90

Перинт и Перинћани — град у Тракији на Пропонтиди (Мраморном мору) и његови становници. То је данашњи Есфи Ерегли.

Аполонија на Црном мору — колонија Милећана, која се касније звала Сизополис, а данас се зове Сидоболу.

Контадезд — непозната река.

Агријанеј — река у Тракији (дан. Черна).

Хебар — данашња река Марица, главна река у Тракији.

Ен — град у Тракији (дан. Енос).

92

Артиск — непозната река која је текла кроз област трачког племена Одриза (данашњу Румелију). Можда је то данашња Тунца.

Област Одриза — данашња Румелија у којој су становали Одризи, једно моћно трачко племе, чији су људи били познати као одлични кољаници.

93

Гети — трачки народ који је још за време Филипа Македонског (IV век пре н. е.) становао у области планине Балкана, али се касније повукао на север преко Дунава, те добио име Дачани.

Салмидес — приморје од рта Тинија до ушћа Боспора и истоимени град (дан. Мидија).

Месамбрија — град у Тракији на Црном мору (данас Мисиорија).

Скирмијаде — трачко племе које је становало у области Црног мора.

Нипсеји — трачко племе које је становало у области Црног мора у близини Скирмијада.

94

Салмоксис, или Залмоксис — Гет (Трачанин или Скит) који је живео око 560. године пре н. е., тобоже најпре као Питагорин роб, затим пуштен на слободу, те у Хелади стекао велико богатство. Кад се вратио у свој завичај, почео је да шири своју верску науку, у првом реду веру у бесмртност душе, па је после смрти поштован као демон (божанство).

95

Питагора — Мнесархов син, чувени филозоф и математичар са острва Сама, који је живео око 550. године пре н. е. Основао је у Кротону, у јужној Италији, тајно удружење и своју филозофску школу. Чланови и присталице тог удружења звали су се питагорејци. Између осталог, веровао је у тзв. метемпсихозу, тј. у сељење душа после смрти у тела разних животиња. Своју науку, како се прича, донео је из Индије и Египта. Није ништа написао, а о њему су постојале код Хелена многе приче.

98

Јонски тирани — у време Даријева похода на Скитију (око 510. пре н. е.) у хеленским јонским градовима у Малој Азији и на острвима, а и у многим другим хеленским градовима, владали су поједини тирани.

99

Сунион — југоисточни шиљак Атике, који је био посвећен Посидону. На њему се налазио чувени Атенин храм. То је данашњи Кап-Колона.

Општина Торикс — атичка општина на источној обали (сада рушевине код Терика).

Општина Анафлист — општина у југоисточној Атици (сада Анавизо).

103

Ради објашњења појединих племенских имена види помоћу индекса коментар у претходним књигама.

109

Једу плодове од смреке — неки су ово преводили са "једу ваши", јер "phteirophagein" значи и јести ваши (уши), а и јести смрекин плод. Приликом одлучивања за ову верзију руководили смо се логиком.

120

Скопасид — скитски краљ о коме не можемо више рећи него што нам је Херодот рекао.

123

Лик — река у Сарматији, вероватно данашњи Калмиус (у СССР-у).

Оар — река у Сарматији коју не можемо тачније да одредимо.

Сирис — данашњи Доњец.

137

Атињанин Милгијад — Кипселов син, који се 559. г. пре н. е. населио на Трачком Херзонецу (Дарданелском полуострву), где је владао као тиранин. То је стриц победника на Маратону 490. године пре н. е.

Хистијеј из Милета — тиранин у Милету око 500. г. пре н. е. О њему нам Херодот прича у неколико махова, нарочито у вези са Јонским устанком.

138

Лампсак — град у Мизији на Хелеспонту (Дарданелима), феничка насеобина, чувен по добром вину. То је данашњи Лепсек.

143

Херзонески Сест — град на европској страни Хелеспонта (Дарданела), прекопута града Абида (сада Јалова).

145

Браурон — место у Атици, са храмом и прастаром сликом Тауридске Артемиде (сада Враона).

Аргонаути — морнари на лађи "Арго", који су, под командом Јасона, из Арга пловили у Колхиду (на источној обали Црног мора) да донесу златно руно. О тој вожњи постојала је песма Аполонија Рођанина, који је живео у Александрији око 280. до 200. год. пре н. е.

Лемно — острво у северном делу Егејског мора, које је због вулкана Мосикла било посвећено Хефесту (садашња Сталимена).

Тајгет — планина у близини Спарте, на којој су Спартанци остављали слабу и закржљалу децу.

147

Полиник — брат Етеокла, син Едипа и Јокасте из Тебе, који се с братом Етеоклом погодио да владају на смену по једну годину. Кад је Етеокле прекршио тај уговор, избио је Тебански рат, у коме су оба брата погинула у међусобном двобоју.

Аристодем — спартански краљ из куће Хераклида, отац Еуристеја и Прокла, праотац обеју спартанских краљевских породица.

Тера — једно од Спорадских острва у Егејском мору (данас Санторин).

148

Парореати — становници области планине која се пружа од Аркадије према Елиди на Пелопонезу.

Лепреј — град у јужној Елиди на Пелопонезу. Рушевине му се налазе јужно од данашњег места Стровице.

Макист — град у покрајини Трифилији, у јужном приморју Елиде на Пелопонезу.

Етиј — град у Егидској Трифилији, који се звао Етиј или Ајтеј.

Нудиј — град у Трифилији, у Елиди на Пелопонезу.

Елејци — становници Елиде на Пелопонезу.

149

Ериније — божанства освете, оличење проклетства и казне за злочин, персонифицирана немирна савест. Оне су и персонификација брзих и бурних облака. Гоне нарочито оне који су убили неког најближег рођака: оца, мајку, брата или сестру. Кажњавају и децу због непослушности према родитељима, млађе због непоштовања старијих, кривоклетнике и оне који увреде просјаке и госте. Приказивали су их или као старе гадне бабе у дугој црној хаљини, с крвавим појасом, са змијама на глави уместо косе, с крвавим очима и искеженим зубима и исплаженим језиком (Есхил) или као брзе, младе и крилате девојке-ловкиње, са змијама и буктињама у рукама (Еурипид). Мислило се да станују у доњем свету (Хомер), у Еребу, где мирују, док их због неког злочина изречена клетва не позове на освету. Оне ипак нису неумољиве. Ако је кривац испаштао и над њим извршен обред чишћења од греха (причест), оне постају милостиве богиње Еумениде. Римљани су их звали Фурије, по којима се за слична женска бића и данас каже да су фурије. Било их је три: Алекта, Мегара и Тисифона.

Лај и Едип — тебански краљ, потомак Кадма из Феникије. Њега је у незнању убио рођени син Едип. О њему и о његовим потомцима имају Хелени читав циклус бајки, познат под именом "Тебански циклус". У њему се јавља мотив обљубе мајке у незнању, који налазимо и у нашим народним песмама (Наход Симеон). Едипов мотив послужио је хеленским трагичарима Есхилу и Софоклу као мотив за неке њихове славне трагедије.

150

Хекатомба — најпре је то била жртва од сто бикова, а већ код Хомера то је велика свечана жртва којој су припадали чак и заветни дарови.

151

Итан — град на источној обали Крете (данас Итанија).

Платеја у Либији — острво на Киренској обали у северној Африци (данас Бомба).

154

Оакс — непознати град на Крети.

157

Азирис — место у Мармарици у Либији (данас Таминех).

159

Ираса — непознат предео у Либији (сев. Африци).

Тестис — непознат извор (оаза) у северној Африци.

160

Аркесилај — син Батов, киренски краљ, који је живео око 590. г. пре н. е.

Леукон — један од трију делова Мемфиса, који је тако назван зато што је био саграђен од камена, а не

од опека. Овде се, вероватно, не мисли на тај Леукон него на неки други. Такав град постојао и у северној Либији (Африци).

161

Мантинеја у Аркадији — град чувен по победи Епаминондиној и по његовој погибији 362. г. пре н. е. (данас Палеосполи).

162

Еуелтонг — краљ у Саламини на острву Кипру (између 572. и 556. г. пре н. е.).

163

Локсије — атрибут Аполона и Артемиде као пророчанских божанстава.

167

Амазис из Марафа — персијски војвода.

168

Плин — непозната лука. Сама реч значи "перило", у земљи ископана и озидана јама у коју вода стално притиче кроз канале.

169

Афродизијада — непозната острво у Средоземном мору.

Менелај — град с пристаништем у Мармарици (Киренајци). Можда је то данашња лука Тобрук.

Силфијон — биљка позната под латинским именом *leserpitium*. Њену су стабљику јели, а сок јој узимали за напитање и зачин.

171

Еуеспериде — град на обали Киренајке (данас Бенгази).

Таухира — либијски град који је касније добио име Арсиное (данас Теркера).

172

Аугила — оаза у унутрашњости Мармарике (Либије). То је, можда, данашњи Аудсјелах.

175

Кинипс — горски поток на обали Сирта у Африци. То је, по свој прилици, данашњи Уади-ел-Каам, који извире у Меселати, те на удаљености од три сата хода источно од града Лептис Магна (сада Лебеда) улива се у море. Тако се звао цео његов слив.

Харитско брдо — данашња Маслата, источно од Лебеда (у Малој Азији).

178

Тритон — река у Либији (сев. Африци) која се уливала у Мали Сирт, а тече из мочвара Тритониса, Паласа и Либије, и то кроз језеро Тритониду. То је данашњи Кабес или, по другом мишљењу, Ел Хамах.

Тритонидско језеро — по свој прилици, једно од Сланих језера (Шот или Собха) западно од Малог Сирта.

Фла — острво у Тритонидском језеру, које помиње само Херодот.

184

Атлас — планина у Западној Африци (данас Дарах).

190

Асфодел — златоглав, биљка слична љиљану.

Кирауис — непознато острво, које помиње само Херодот.

Пијеријска смола — смола која се вадила у Пијерији, македонској покрајини на граници Тесалије, северно од Олимпа, а за коју се мислило да је била завичај славног певача Орфеја.

Књига пета

ТЕРПСИХОРА

3

Траузи — трачко племе које је становало источно од реке Трауос, која се улива у Бистонски залив у близини Абдере.

Крестон — покрајина где је становало трачко племе Крестонци, а налазила се између Вардара (Аксиос) и Струме.

6

Тетовирање — цртање по кожи жива човека које се изводи боцкањем и сипањем праха по избоцканим местима, тако да, кад избоцкана места зарасту, цртеж на кожи остаје доживотно. Познато је да и данас неки, обично назадни политички покрети, прожети фанатизмом, на тај начин тетовирају својим присталицама свој знак (нпр. четници мртвачку главу, нацисти кукасти крст и сл.). Некад је тетовирање (а и данас у Африци и у другим крајевима код полудивљих народа) означавало украс и замењивало накит.

9

Сигини — скитски народ који је становао на северу од Истра (доњег Дунава), а по Орфеју и Страбону, и у Азији. То су, према Херодоту, били номади у данашњој мађарској равници.

Енети — **Венети** — (отуда и име Венеција), илирско племе на Јадранском мору, у покрајини Венецији, са главним градом Патавијом (дан. Падова). Хомер помиње једно племе под тим именом у малоазијској покрајини Пафлагонији, што се слаже са Херодотовим наводом да су се они доселили из Медије. Венеција на Јадранском мору била је у оно време позната по свом одгајању коња. Чувена су била венетска ждребад, тј. племенита ждребад.

Лигијци (или Лигурци) — народ који је становао између Пиринеја и Алпа, отприлике од данашњег Марсеља до Пизе. То име означава неки азијски народ са непознатим местом боравишта.

11

Миркин — мали предео на Стримону (Струми), између Прасијадског језера (данашње Тахинско језеро) и планине Пангеја (данас Пирнари).

Едонци — трачко племе на Стримону и Несту (Мести), које је добило име по планини Едону, једном обронку планине Хема (Балкана).

12

Лидски главни град — Сард (види I 7).

15

Сириопеонци — једно пеонско племе које је названо, можда, по свом главном граду Сирису (данашњи Серез), а које је становало на левој обали Стримона.

Пеопли — пеонско племе које је становало у доњем току Стримона, северно од планине Пангеја (данас Пирнари).

Прасијадско језеро — језеро у Тракији близу Стримона (сада Такино).

16

Пангејска планина — планина у Пеонији између Струме (Стримона) и Месте (Неста). То је данашњи Пирнари. Била је у оно време чувена по налазиштима злата и сребра.

Насеље на кољу — познато је у науци под именом terra mare, или сојенице. Овде нам Херодот даје леп опис таквог насеља.

Орбел — планина између Струме и Месте (сада Перин Даг).

17

Аминта — македонски краљ који је владао од 540. до 498. г. пре н. е.

Дисор — планина у близини доњег тока Стримона (Струме). Не можемо да је идентификујемо.

22

Пердика и његови потомци — оснивач македонске династије, који је био пореклом из аргејске породице Теменида. Живео је око 700. година пре н. е.

26

Антандар — један град у Тројади на Адрамитском заливу (данас Антандро).

Лампонеја — град у покрајини Тројади на Адрамитском заливу у Малој Азији.

Имбро — острво на западу од Трачког Херзонеца (дан. Дарданелско полуострво). То је данашње острво Имбро. У старо време било чувено по кабиреком култу и мистеријама (види II 51 и III 37).

28

Пар — Кикладско острво које је било чувено по мајданима мрамора. Његов мрамор био је на гласу у целом старом свету.

30

Аристагора — син Молпагорин из Милета, нећак Хистијеја, тиранин у Милету. Подигао је јонски устанак против Персијанаца 499. године пре н. е. Погинуо је 497. г. пре н. е. на Стримону (Струми) у борби са Едонцима.

Кикладска острва — група острва у Егејском мору, јужно од острва Еубеје и полуострва Атике.

31

Еубеја — острво у Егејском мору, растављено Мореузом Еурипом од копна (Еурип сада Мегропонтe). Главни град острва био је Халкида на Еурипу.

32

Паузанија — син Клеомброта, спартанског краља, главни командант Спартанаца код Платеје (сада Палео Кастро) у Беотији год. 479. пре н. е., који је освојио Бизант (дан. Цариград) и острво Кипар. Касније је, осумњичен због велеиздаје, позван пред спартанске ефоре и, кад му је кривица доказана, осуђен. Умро је 467. године пре н. е.

33

Кавкаса — лука на јужној обали острва Хија, које се данас зове Шио.

Миндска лађа — брод који је припадао дорском граду Минду, на обали малоазијске покрајине Карије, западно од Халикарнаса.

36

Мијунт — град у малоазијској покрајини Карији, на Меандрој јужној обали.

39

Анаксандрид — син Леонов, спартански краљ, савременик лидског краља Креза и отац славног Леониде, јунака из битке код Термопила 480. г. пре н. е.

43

Хераклеја на Сицилији (звана Минојска) — колонија (насеобина) Крићана на Сицилији. Око 500. године пре н. е. освојили су је Спартанци и дали јој име Хераклеја, док се пре тога звала Миноја. После тога тај су град разорили Картагињани, па су га поново саградили. Римљани су га населили 139. г. пре н. е.

Ерикс — планина и град на западној Сицилији. Налазио се на месту где је сада тврђава Сан Ђулиано, или Монте Ериће. Добио је име по Афродитину сину Ериксу.

44

Сибарида — град у Луканији на западној обали Тарентског залива. Тај град су разорили Кротоњани 510. г. пре н. е. Поново је саграђен 443. г. пре н. е. помоћу хеленских, нарочито атичких колониста, и назван Туриј. Тај град је лежао између река Кратис и Сибарис (сада Каскали). У Турију је живео и сам Херодот.

Јамиди — потомци Јамоса, сина Аполонова. То је била једна свештеничка породица из Елиде на северозападу Пелопонеза. Из ње је био Калија, чувени пророк из Елиде.

45

Кратис — река покрај града Сибариде, каснијег града Турија (данас Крати).

46

Егеста и Егестејци — град на западној Сицилији и његови становници (данас Сегесте).

Селинунт — град на југозападној обали Сицилије. Данас су то велике рушевине код Каstell Ветрано.

50

Јонска обала — западна обала Мале Азије која је била начичкана градовима, јонским колонијама, по којима се тако и звала.

54

Хеленско море — овде се мисли на Егејско море.

Мемнонов град — Суза, названа тако по митском хетитском краљу Мемнону. По њему је и краљевски двор у Сузи назван Мемнонов двор. За Мемнона се прича да је био син Питона и Зоре (Еос) и краљ источних Етиопљана. У песми (епосу) Арктина Милећанина, која носи наслов Етиопида, долази Мемнон као савезник у помоћ Тројанцима, те после Хекторове смрти убија Ахилова пријатеља Антилоха, а после и сам гине од руке Ахилове. — Хелени су сматрали кип Аменхотепа III из 18. династије (владао од 1411. до 1375. г. пре н. е.) за кип Мемнонов (Мемнонови колоси).

55

Аристокитон и Хармодије — угледни Атињани који су склопили заверу против Пизистратида и успели да убију Хипарха, на сам дан великог празника у част богиње Атене (Панатенеје). До те завере дошло је што је Хипарх, Пизистратов син, а брат Хипијин, увредио сестру угледног атинског грађанина Хармодија. Али завереницима је успео да умакне Хипија и да их 514. г. пре н. е. побије.

Гефирани — једно атичко племе које је водило порекло из Танагре, беотског града на левој обали реке Азопа, близу ушћа реке Термодонта (дан. Ларис).

57

Танагра — беотски град на левој обали реке Азопа (сада Асопо), на самом стрмом обронку, где је успевало одлично вино. Иначе, то је био град са развијеном трговином, што доказују ископине. Рушевине му се иако налазе код данашње Гримале.

58

Папирос — биљка која је успевала у Египту, од чије се коре правио материјал за писање, а по коме се и данас тако зове материјал за писање — папир.

59

Телебојци — огранак митског народа Лелега, прастарих становника Хеладе, Мале Азије, острва и Крете, са којима су се Хелени, по доласку у те крајеве, измешали и у себе их претопили тако да им је нестао сваки траг.

61

Лаодамант — син Етеоклов и унук Едипов. За време његове владавине десио се поход "Епигона" против Тебе. По једном миту, побегао је после једне изгубљене битке у Илирију и тамо остао, док је, по другом миту, погинуо у том походу.

Енхелејци — једно племе у јужним пределима Илирије, можда око Охридског језера или неког другог места где има јегуља, јер им је име постало од речи која значи "јегуља" (eghelys).

62

Липсидриј — место у Атици у подножју планине Парнаса, у близини Декелеје, у околини данашње Касхе.

Пеонска општина — једна атичка општина на северу од Атине.

63

Фалерон — стара атинска лука са заливом и општином на обали залива.

Анхимолов поход — десио се 511. године пре н. е.

Гон (Gonos) — град у Тесалији на улазу у клисуру Темпе, кроз коју је текла река Пенеј (дан. Саламврија).

Алопека — једна општина у Атици.

Киносарг — место посвећено Хераклу, које се налазило на истоку од Атине, на јужном обронку брда Ликабета, а које је добило име по томе што је ту, тобоже, Херакло извео Кербера из доњег света. Ту се налазило и једно светиште са вежбалиштем (гимназијом), где је касније било училиште циничких филозофа.

64

Пелашка тврђава — округао утврђен зид који је опасивао тврђаву (Акропољ) у Атини и затварао прилазе тврђави, а који је имао девет капија.

65

Скамандар — река у Тројади која се звала и Ксант (данас Мендере-Су). Град Троја налазио се у његовој непосредној близини, али Хомер не даје детаљније податке о његову положају према Троји.

Пил — град на западној обали Месеније на Пелопонезу, познат као родно место чувеног Нестора, о коме Хомер пева и у Илијади и у Одисеји. Основао га је Нелеј, под гором Егалејем.

66

Клистен — угледни атински државник који је 509. г. пре н. е. извео реформу у државном уређењу Атине.

Исагора — Клистенов противник, који се није могао одржати, иако му је помагао спартански краљ Клеомен.

Карски Зевс — атрибут Зевса заштитника ратника.

Гелеонт, Егикореј, Аргадеј и Оплет — синови Јона, праоца Јоњана, по коме су атичка племена раније имала своја имена.

Ајант — јунак из Илијаде, један од најприснијих Ахилових пријатеља, син Теламонов са острва Саламине, а унук Еаков. Био је после Ахила највећи хеленски јунак под Тројом.

67

Адрест - син Талајев, прво краљ у Аргу, одакле га је протерао Амфијареј, па је после побегао свом деди Полибу, у Сикион, где је после смрти овога постао краљ. Кад се касније вратио у Арг, удао је своју кћер Дипилу за Тидеја, а Аргеју за бегунца Полиника. Да би Полиника вратио на власт у Теби, он је организовао "Поход седморице против Тебе". Али се тај поход несрећно завршио. Адрест тада побегне Тезеју у Атину, те му овај помогне и он поново освоји Тебу. Али после двадесет година поведе други поход против Тебе. На повратку са тог похода умре, те су га у многим местима куда је пролазио (нпр. у Сикиону) поштовали као свог хероја.

Меланип — младић из Патре у Ахеји, који је са својом вереницом Кометом, свештеницом Артемиде Трикларије, извршио преступ у богињином храму, јер су се њихови родитељи противили да ступе у брак. Артемида их је обоје казнила смрћу, а на земљу послала кугу и неродицу. Делфијско пророчиште је наредило да становници тог места сваке године приносе Артемиди на жртву најлепшег младића и најлепшу девојку.

Мекист — син Талајев, брат Адреста, отац Еуријала, једног од "Епигона", чувеног ратника и рвача, који се спомиње као учесник у Тројанском рату.

Тидеј — син краља Енеја у Калидону у Етолији, отац Диомеда, који се у Илијади зато и зове Тидејевић. Он је, као један од "Седморице" пошао са Полиником против Тебе, где је и погинуо од Меланипове руке.

71

Килон — угледни Атињанин који је 640. г. пре н. е. био олимпијски победник у трчању, а око 632. г. пре н. е. хтео да постане тиранин у Атини. И он и његове присталице били су поубијани на жртвеницима, где су се користили правом азила. Убијени су на превару са знањем Мегакла, сина Алкмеонова, угледног атинског грађанина. Због тога је, по њиховом веровању, пало проклетство на целу породицу Алкмеонида.

74

Еноја — атичка општина и тврђава на граници Беотије, која је припадала Хипотонтидској фили код Елеутере.

Хизија — град у Беотији, на северу од Китерона, на путу за Тебу. Херодот сматра овај град за једну од атичких општина.

Халкида и Халкиђани — град на Еубеји, на теснацу Еурипу, и његови становници, а и колонисти овог града на полуострву Халкидици.

75

Демарат — Аристонов син, спартански краљ кога је Клеомен протерао из Спарте 491. г. пре н. е., те је, увређен, побегао у Персију краљу Дарију и пратио Ксеркса на походу против Хеладе 480. г. пре н. е. Његови потомци су још 399. г. пре н. е. владали покрајином у Еолиди, у малоазијској покрајини Мизији.

77

Еурип — морски теснац између острва Еубеје, Беотије и Атике, чувен по томе што је, како Херодот тврди, имао седам пута плимину и осекуну у току једног дана. Сада је то Еурипски мореуз.

79

Коронеја и Коронејци — град у Беотији, познат због победа Беоћана над Атићанима 446. г. пре н. е. и Спартанаца над удруженим Беоћанима, Атићанима и Аргејцима 394. г. пре н. е. Налазио се близу језера Копaide. Данас је то Диминија.

Теспија — град у Беотији.

80

Леон — спартански краљ око 600. г. пре н. е.

Еакиди — краљевска породица из Егине која је водила порекло од Еака, сина Зевсова, и Егине. Еак је после смрти, према миту, постао један од судија у подземном свету. По причи, он је прадед Ахила и Ајанта.

82

Дамија — божанство земљорадње, тј. земаљских плодова у Епидауру. То је тајанствена богиња множења, напредовања и успевања. Поштована је заједно са Ауксезијом. Римљани су је звали *Вона Деа*.

Ауксезија — тајанствена богиња, слична Дамији. Поштовали су је нарочито у Епидауру и на острвима Егини и Крети. Обреди су им били слични Деметрину и Корину култу. Неки мисле да је Дамија друго име Деметре, а Ауксезија Перзефоне (Коре). На њих овим су свечаностима мушкарци певали подругљиве песме и исмевали жене.

Ерехтеј — земљотресац, атрибут Посидона. Њега је родила Земља, а однеговала Атина и пренела у свој храм на Акропољу у Атини, где је постао прахерој, те се Атика по њему звала "Ерехтејева земља".

83

Еа — место на острву Егини.

92

Бахијаде — једна аристократска породица из Коринта.

Латити — ратоборна породица из Тесалије, позната по борбама са Кентаурима на свадби Пиритоја, сина Зевса и Дије.

Кенеј (Kaineus) — друго име Еетиона, оца коринтског краља Кипсела (око 657. г. пре н. е.).

Ахеронт — река у Теспротији (јужном Епиру), која се уливала у Јонско море (сада Мавро Потамо).

94

Антемулт — град у македонској покрајини Мигдонији, северно од данашњег Бешичког језера, између Вардара и Струме.

Јолк — град у Магнезији, покрајини на Егејском мору између Пагазејског залива (дан. Волоски залив) и Трачког мора. То је данашњи Волос.

Атићани из Ахилова града — становници тврђаве код Ситеја, северозападног рта Мале Азије (сада Јенишер). Веровало се да су ту били сахрањени Ахил и Патрокло, јунаци из Тројанског рата.

95

Песник Алкеј — хеленски песник лирских песама из Митилене са острва Лезба, који је живео око 612. г. пре н. е.

98

Дориск — град на трачкој обали близу ушћа Еброса (Марице). То је данашња Тузла.

100

Корес — брдо код Ефеса или рејон овог града, са једним пристаништем.

Каустро — река у Лидији која се код Ефеса уливала у море (данас Кичик Мендерес).

101

Пактол — река, притока Херма, која извире испод планине Тмола и протиче кроз лидску престоницу Сард.

102

Кибеба — обичније се звала Кибела. То је лидско--фригијска мајка богова. Поштована је као богиња давања живота. Поштовали су је и Хелени и Римљани. У њену част славила се тродневна светковина почетком пролећа сваке године. Приликом тих светковина, које су с почетка имале тужан карактер, а касније се тужно расположење претварало у необузвано весеље, падали су свештеници у оргијастички занос, сакатили се и рањавали. Она и њене светковине у вези су с Дионисом, који се звао Атије, па и Сабазије. Уметност је приказује као владарку на престолу, а поред ње седе два лава.

Симонид са Кеја — хеленски лирски песник елегија и епиграма, који се родио 559. г. пре н. е. на острву Кеју, а живео у Атини, у Тесалији, на двору Скопада, у граду Кранону и у Сиракузи на Сицилији, код тиранина Хијерона. Умро је 469. г. пре н. е. Савременици су му пребацивали да је био улизика и лаком на новац. Певао је и песме у част олимпијских победника (епиникија).

104

Аматунт на Кипру — град на јужној обали Кипра, са Афродитиним храмом (сада Лимисо).

108

Кључ Кипра — источни рт острва Кипра (данас Кап Хагијос).

110

Солијци — становници града Соли, на северној оба-ли Кипра. Његове рушевине налазе се у селу Алигори.

113

Куриј — град на јужном делу острва Кипра.

Саламинска борна кола — двоколице са срповима на наплацима, које су, јурећи кроз густе строј непријатеља, рањавале и убијале његове људе.

117

Дардан — град у Тројади, на Хелеспонту (Дарданелима).

Абид — град у Тројади, на Хелеспонту, у Малој Азији (данас Авидо).

Перкота — град у Тројади (данас Бергас).

Пез — град у Тројади (данас Бајрам-Дере).

Париј — град у Тројади (данас Кемер).

118

Леукостеле — седиште Карског савеза, на реци Марсији, притоци Меандровој.

Марсија — притока Меандра; у ствари то је извор који се после кратког тока улива у Меандар. Херодот га зове и „Катаракт“ (водопад). Названа је по силену Марсији из Фригије, чувеном свирачу у фрулу.

Идријадска земља — један предео у Карији, на граници између Карије и Фригије.

Киндија — град у Карији (Малој Азији) код данашње Баргилије.

119

Лабраунда — град у малоазијској покрајини Карији, североисточно од Миласе (види I 171).

Зевс Стратиос — Зевс заштитник ратника, поштован у гају у Лабраунди, у Карији.

122

Кијос (или Киј) — град на југоисточној обали данашњег Мраморног мора (данас Gio).

Илијска покрајина — покрајина Тројада, предео око града Илија, познатог иначе под именом Троја. По њему је велики Хомеров спев добио име Илијада.

Гергити — остаци старог теукарског, или дарданског, народа око града Гергита, или Гергиса, у источној Тројади.

124

Едонија — покрајина трачког племена Едона, на Струми.

Лер — једно од Спорадских острва које лежи југозападно од Милета (сада Лерно).

Књига шеста

ЕРАТО

7

Лада — мало острво уз западну обалу Мале Азије, прекопута Милета.

16

Тезмофорије — светковина у част богиње Деметре. То је, заправо, празник сетве који се светковао у разним крајевима Хеладе. У Атини је светковина трајала пет дана, од 9 до 13 месеца пианопсиона (четврти месец атичке године, који је трајао од друге половине нашег октобра до краја прве половине новембра) тј. од 25. до 29. октобра. Приликом ових светковина славиле су атичке госпође Деметру и Кору и ноћним оргијама. Пост је био нарочито строг другог дана празника. Мушкарцима је било строго забрањено присуство на тим свечаностима.

18

Слом јонског устанка — десио се у јесен 494. године пре н. е.

19

Дидима — место код града Милета, у Јонији (М. Азији), где се налазило Аполоново пророчиште, звано Бранхиде.

20

Ампа — град на ушћу Тигрису у море. То наводи на претпоставку да су се тада и Еуфрат и Тигрис уливали у данашњи Персијски залив, па су временом засули тај залив и створили копно кроз које теку ове реке на приличној дужини, пошто су се спојиле у једну реку — Шат-ел-Араб.

21

Лај — колонија Сибарићана на западној обали италијанске покрајине Луканије. Да би се ово место разумело, треба знати да је Сибарида била колонија Милета, а Милет је, опет, био колонија Атићана. Колоније су увек, по обичају, биле повезане са својим матицама (метрополама).

Скидро — исто тако, као и Лај, колонија Сибарићана у покрајини Луканији на југу Апенинског полуострва.

Фриних — најславнији писац трагедија код Хелена пре Есхила. Био је из Атине, а учитељ му је био чувени Теспис, савременик Солонов. 511. године пре н. е. однео је победу на утакмицама једним својим комадом у коме је извео на позорницу и другог глумца. Због тога је стекао велике заслуге за развој позоришне уметности. Чувена му је била трагедија Феничанке, на коју се касније угледао и сам Есхил при изради своје трагедије Персијанци.

22

Еак — отац Силозонта и Поликрата, са острва Сама, који је живео крајем VII и почетком VI века пре н. е.

Занкла и Занклејци — град на Сицилији и његови становници. Касније је тај град назван Месена, а данас се зове Месина, на теснацу између Апулије и Сицилије.

Лепа Обала — Калакта, град на северној обали Сицилије.

Сикулска земља — северозападни део Сицилије, где су становали Сикули. По њима су Хелени и назвали ово острво.

23

Епизефирски Локрани — град на јужној обали Италије, назван по оближњем брду Зефирију.

Хипократ — тиранин из Геле, града на Сицилији, који је владао од 493. до 481. године пре н. е.
Гела — град на југозападној обали Сицилије.
Иник — мали град у близини града Акраганта (данас Ђирђенто) на Сицилији.

24

Химера — град на северној обали острва Сицилије.

26

Кела — предео на обали острва Хија; вероватно је то залив на западној страни острва, на његовом најужем делу.

Полихна — мали град на острву Хију. То је у ствари деминутив од речи "полис" (град), а значи "градић".

28

Каик — река у малоазијској покрајини Мизији и предео око ње (данас Бакирчај).

29

Малена — један предео у области Атарнеја (види I 180) у Еолији, у Малој Азији.

33

Селимбрија — град у Тракији, на Мраморном мору (Пропонтиди), западно од Византа (Цариграда).

Кардија — град на северозападној страни Трачког Херзонеца (данас Галипољ), близу касније Лизимахије.

34

Долонки — трачко племе, прастановници Херзонеца (Галипоља).

Апсинћани — трачко племе на северу од Херзонеца. Име им исто значи што и хеленска реч за пелен (апсинтхион).

36

Пактија — град на северној обали Херзонеца на Мраморном мору (данас Свети Георгије).

41

Мелантски залив — залив на северозападној страни Херзонеца (данас Саронски залив).

Олор — трачки краљ, таст Милтијадов.

43

Мардоније — син Гобрија, зет Даријев и један од најугледнијих персијских војсковођа и сатрапа. Погинуо је код Платеје 479. г. пре н. е.

44

Акант — град на источној обали Халкидичког полуострва, на ушћу даиашње реке Струме. Основали су га становници острва Андра.

Атос — данашња Света гора, на обали Халкидичког полуострва.

45

Бриги — једно трачко племе које је становало поред Македоније, северно од Бореје (данас Верија, или Кара Верија).

46

Скаптахила — град на трачкој обали, прекопута острва Гаса, познат по својим златним и сребрним рудницима. Налазио се у планинском пределу између Струме и Месте, на планини Пангеју [види ком. V 18).

47

Енира и Кенира — градови на острву Тасу. Не можемо поближе да их одредимо.

48

Приморски градови — овде Херодот мисли на хеленске градове на малоазијској обали која се обично звала Јонија.

57

Хениха — спартанска мера (и егинска) за жито. Садржала је 1 и по литру, или атичка шупља мера за жито, која је садржала 4 котиле, или 1,08 литре.

Котила — спартанска или егинска мера за течности и зрнату робу, која је износила 0,379 литре.

58

Периједи — становпици Лаконије који су се бавили земљорадњом, трговином и занатима. Били су лично слободни и подлежали су пореским и војним обавезама, али нису имали активног грађанског права (да бирају и да буду бирани). То су у ствари покорени староседеоци.

Хелоти — спартански државни робови. Живели су одвојено од Спартанаца, у својим домовима и породицама, и давани су на службу само појединим Спартанцима. У рату је, на пример, седам хелота пратило једног Спартанца. Поједини Спартанци нису их смели ни убити, ни продати, ни ослободити.

61

Терапна — место на стрмој узвишици изнад Спарте, где се налазило светиште Менелајон, посвећено Менелају и Јелени.

65

Леутихида — син Менаров, спартански краљ и победник над Персијанцима код Микале 479. г. пре н. е.

69

У Спарти се веровало да мајка носи мушко дете десет месеци. И данас се код ширих слојева наилази на мишљење да се мушко дете носи нешто дуже него женско.

74

Нонакриј — град у северној Аркадији, на Пелопонезу.

Стикс — данашња Мавронериа. То је један поток у Ароанијским планинама, на северу Аркадије (данас Хелмос, висок 2 354 m). Поток се преко једног водопада, високог 1000 m, спушта преко окомите стене и пролази кроз један стеновит лабиринт, па се спаја са другим потоцима у стеновитој пустињи. Стари Хелени сматрали су његову воду врло опасном, јер је била јако хладна, пошто настаје топљењем снега. Тако се звала и река или језеро у доњем свету.

Фенеј — град у планинском пределу североисточне Аркадије, на западном подножју планине Килене (данашња Зирија, обрасла црним бором и храстовим грмљем).

76

Ерасин — речица која извире крај Арга и улива се у Арголидски залив. Сматрало се да она подземно отиче из Стимфалског језера, које се налазило у североисточном делу Аркадије. То је данашњи Кефалари.

Тиринтија — област око града Тиринта, четири километра удаљеног од Науплије, у Арголити. Још и данас се од тога града виде остаци, познати под именом "Киклопски зидови".

Науплија — место и околина пристаништа Арга (данас Наполи ди Романиа).

77

Сепија — место у околини Тиринта у Арголити, на Пелопонезу.

83

Фигалија — град у јужној Аркадији, на Пелопонезу (сада Паолица).

89

Драхма — као мера за тежину у Атини је износила 4,32 грама, а као новац садржала је 6 обола; али једна егинска драхма вредела је 10 обола. Вредност атинске драхме износила је отприлике 400 данашњих динара.

94

Датис — пореклом Међанин, врховни заповедник персијске војске у другом персијском походу против Хеладе.

Артафрен — син Артафрена, брата Даријева и Датисов помоћник у другом персијском походу против Хеладе.

95

Алејска равница — налазила се у источној Киликији у Малој Азији.

Икарско море — море поред острва Икарије (данас Никарија), које се налазило на западу од острва Сама.

97

Ренеја — острво на западу од Дела (данас Мегали Дили).

101

Ороп — град у Атици, на граници Беотије, близу ушћа реке Азопа. О њега су се отимали Атињани и Беоћани. То је данашње село Оропо.

Тамина — место на Еубеји, недалеко од града Еретрије (данас Аливари).

Хереја — место на острву Еубеји, у близини Тамине, у приморској равници у области Еретрије.

Егилија — место на обали острва Еубеје, у области града Еретрије.

102

Маратон — место у источној Атици, близу морске обале (данас Маратона).

105

Партениј — брдо на граници Аркадије и Арголиде на Пелопонезу, источно од Тегеје (данас Роино).

108

Хераклов гај — светиште и гај Хераклов у близини Маратона.

Платеја и Платејци — чувени град на реци Азопу у Беотији, северно од планине Китерона (данас Палео Кастро, код Кокла). Тебанци и Пелопонежани су га три пута разарали (424, 385. и 375. године пре н. е.). Поново га је саградио Александар Велики, 333. године пре н. е. Атињани су Платејцима због њихове верности дали грађанско право у Атини (са малим ограничењима за први нараштај). Код овог града су Хелени однели величанствену победу над Персијанцима, 479. године пре н. е.

Хизија — град у Беотији, близу Платеје, на северу од Китерона, на путу за Тебу. Херодот је тај град сматрао атичком демом (ошптином). То је данашња Каливија.

109

Полемарх — у Атини је то трећи архонт. До хеленско-персијских ратова то је било највише војничко звање, нешто слично шефу генералштаба, али не и врховни командант. Касније је имао судску власт над онима који нису били грађани.

118

Микон — једно Кикладско острво на југоистоку од Тена (данас Миконо).

Делиј — град на обали Беотије, близу атичке границе, са једним Аполоновим светиштем, познат због битке између Атињана и Спартанаца 424. г. пре н. е., у којој се Сократ храбро борио. То је данашњи Делис. Херодотов податак да се налази на морској обали је нетачан,

119

Ардерика — место у кицијској покрајини, недалеко од Сузе.

125

Мегакло — отац Алкмеонов, који је уништио Килонову странку. 612 г. Килон је, наиме, као олимпијски победник у трчању хтео да се помоћу својих присталица дочепа тиранске власти, али је био убијен на жртвенику, и он и његове присталице.

126

Клистен — тиранин из Сикиона на Пелопонезу око 590. до 560. године пре н. е.

127

Сириј — град у Луканији на Тарентском заливу, који се налазио на истоименој реци. Касније је то било пристаниште града Хераклеје.

Епидамно — град на илирској обали Јадранског мора (данас Драч).

Етолија — покрајина у средњој Хелади, источно од реке Ахелоја и покрајине Акарнаније.

Фидон из Арга — Хераклид, тиранин у Аргу од 770. до 745. године пре н. е. Херодот, међутим, тврди да је живео око 585. године пре н. е., јер каже да је био савременик Клистена из Сикиона, који је 576. или 572. год. пре н. е. однео победу на Олимпијади. О времену Фидонова владања има различитих мишљења, јер научници различито тумаче једно место из Паузаније (VI 22,2). Он је завео егинске мере и новац, који су важили у свим дорским градовима у Беотији, Тесалији и Македонији, док су у Атини и јонским градовима важиле еубејске мере, које су према егинским имале вредност као 5 : 6.

Фидон је први у Хелади ковао метални новац и њиме заменио старе металне шипке и ражњеве (обелон), те ове последње оставио у Херином храму у Аргу. Јединица овог металног новца била је бабилонско-фенички таленат (37,2 kg сребра), који је садржао 60 мина (мина је садржала 62 dkg сребра), једна мина 190 драхми, а једна драхма 6 оболла. Фидон је, по угледу на Бабилонце, завео и мере за течности. Један његов метрет (шупља мера за течности имала је 55,5 литара и садржала је 12 хоја, а сваки хој по 12 котила. Исто тако завео је и мере за зрнату робу. Један његов медимн имао је у себи 74 литре и садржао је 6 хектеја (шестина), један хектеј 8 хеника, а један хеник 4 котиле.

Трапезунт — град у југозападној Аркадији на Пелопонезу, на реци Алфеју, источно од планине Ликејона. Сада је то манастир св. Анастасија.

Пеј — град у северозападној Аркадији, у покрајини Азанији (или Азени).

Скопади — тесалска краљевска породица из Кранона.

Кранон — град у Тесалији. То је данашња Палео Лариса, код Хаџилара. Овај град је чувен и по томе што су ту Македонци победили Хелене 322. г. пре. н. е.

128

Кипселиди — потомци Кипсела, тиранина у Коринту око 655. до 625. г. пре н. е. (види ком. I 14, 20, 23 и III 48).

131

Ксантип — Атињанин, Периклов отац, који је командовао Атињанима у бици код Микале, 470. год. пре н. е., где су Хелени победили Персијанце.

133

Хидарно — Персијанац, сатрап у Малој Азији.

137

Химет — планина у јужној Атици (данас Трело Вруно), висока 1027 m, под снегом од средине децембра до половине марта. Чувена је била по меду, мрамору и лековитим биљкама. На њој се налазило светиште Зевса Кишног (данас храм св. Илије), где су се одржавала молепствија за кишу, и једно светиште Аполона.

Енеакрун — чесма са девет лула у кориту речице Илиса, која се звала и Калироја.

138

Тоант — краљ на острву Лемну, син Дионисов и Аријаднин, кога је кћи Хипсипила сакрила кад су жене убијале све мушкарце, али кога су ипак пронашле и убиле.

140

Елеунт — град на јужном рту Херзонеза (Галипоља).

Хефестијци — становници града Хефестије на Лемну.

Хефест—син Зевсов и Херин, бог ватре и ковачке вештине. Он је израдио много уметничких дела од железа, нпр. Ахилово оружје са чувеним штитом. Он је, у ствари персонификација вулканске активности. Зато му је седиште под земљом. Римљани су га звали Вулкан. Његовим именом зове Херодот египатског бога Птаха, који је имао у Мемфису храм Хефајстејон. Био је хром на једну ногу, шаљивција и забављач богова на Олимпу. Жена му је била најлепша богиња Афродита, а спомињу се и друге, нпр. код Хезиода се спомиње Аглаја.

Књига седма

ПОЛИМНИЈА

6

Алеуади из Тесалије — краљевска породица у Тесалији, у граду Лариси.

Ономакрит — пророк и песник, савременик Пизистратов, који је сакупио и фалсификовао Музејева и Орфејева пророчанства, а и Хомерове песме. Због тога је био прогнан и живео са Хипијом у Сузи, где је подстицао Персијанце на рат против Атињана.

8

Пелоп — Фрижанин, син Тантала, краља Фригије и Лидије, митски господар Пелопонеза, који је по њему и добио име. Као његов потомак спомиње се микеански краљ Агамемнон.

20

Поход Атреида на Илион — Тројански рат, који су водили Атрејеви синови Агамемнон и Менелај.

Поход Мизијаца и Теукра — овај поход не можемо тачно да одредимо.

Пенеј — главна река Тесалије, која извире испод Лакмон планине (данас Лиака, северни обронак Пинда) и тече кроз долину Темпе. То је данашња река Саламврија.

22

Акантијско море — море код града Аканта на источној обали полуострва Халкидике, на ушћу данашње Струме

Торонско море — залив код града Тороне, на западној обали полуострва Ситоније (сада Лонгос). Данас се тај залив зове Касандријски.

Сана — град на полуострву Атосу, колонија Андрана.

Диј — град на Атосу, на Сингијском заливу (данашња главица Сикија).

Олофикс — град на источној обали полуострва Атоса.

Акротој — град на источној страни Атоса.

Тисо — град на полуострву Атосу, на Сингијском заливу (данашњи Дхокиори или Зографу).

Клеона — град на Атосу, на Халкидици, вероватно код данашњег Ксеропотама.

25

Леуке Акте — гребен у Тракији и град на Пропонтиди (Мраморном мору), прекопута Хелкедона.

Тиродиза — град у Тракији, на Пропонтиди, код Перинта (дан. Фереџик).

Ејон — град на ушћу Стримона (Струме), код Амфипоља.

26

Критала — град у малоазијској покрајини Кападокији, са оне стране реке Халиса (данашњег Кизил-Ирмака).

Келена — стара престоница Фригије, у Малој Азији, на реци Марсији и близу реке Меандра (дан. Мендере). Сада су то рушевине код Динера.

Катаракт — притока Меандрова у Фригији. То је, у ствари, једна понорница којом подземно отиче вода једног планинског језера (данашњег Дуден-Су).

30

Анава (Анауа) — град у малоазијској покрајини Фригији, који не можемо поближе да означимо.

Колоси — град у Великој Фригији, на реци Лику (данас Хонас).

Лик — река у Фригији која се улива у Меандар (дан. Мендере). То је данашњи Чорук.

Кидрара — град у Фригији, на граници Лидије, вероватно каснији Хијераполис.

31

Калатеб — град у Лидији.

33

Мадит — град на Херзонецу, прекопута Абида. То је данашњи Маито.

Протезилеј — син Ификлов из Фтиотиде, који је први од Хелена погинуо од Хекторове руке, приликом искрцавања Хелена под Тројом. Сахрањен је у Елеунту на Херзонецу (Галипољу), где му је био подигнут храм.

42

Кана планина — планина на малоазијској обали, насупрот Аргинуским острвима у Еолиди.

Карена — град у малоазијској покрајини Мизији.

Тебанска равница — равница на морској обали код града Атрамитеја, у малоазијској покрајини Мизији.

Атрамитеј — град у малоазијској покрајини Мизији (данашњи Адрамути или, турски, Едирмид).

43

Пергам — тврђава краља Пријама у Троји.

Ретиј — град у Тројади на Хелеспонту (данашњи Интепех).

Офриниј — град у Тројади на Хелеспонту (данашњи Фран Кеви).

58

Сарпедонски рт — гребен на трачкој обали јужно од ушћа Хебра (Марице). То је данашњи Кап Пакси.

Хелин гроб — то је гроб Атамантове ћерке Хеле и Фриксове сестре, коју је, према миту, златоруни ован понео преко Хелеспонта, у коме се Хела удавила, те је Хелеспонт по њој и добио своје име. Гроб се налазио код Пактије у Тракији (сада Свети Ђорђе), на излазу из Хелеспонта.

Агора — град на трачком Херзонецу, каснија Лизимахија.

Мелантски залив — залив на северозападној страни Херзонеза (данас Саронски залив).

Река Мелан — извирала је у Тракији и уливала се у данашњи Саронски залив. А могуће је да је овде реч о некој левој притоци Марице (старог Хебра).

Стенторидско језеро — језеро код града Ена (Аинос), на ушћу данашње Марице. То је данашња Исала.

59

Сала — самотрачки град на трачкој обали, западно од ушћа Марице.

Зона — град на трачкој обали, прекопута од острва Самотраке. У њему је, према миту, Орфеј певањем покретао шуме и реке.

Сереј — рт који се налазио прекопута од острва Самотраке.

Киконци — трачко племе које је живело у пределима западно од реке Хебра (дан. Марице).

60

Бројна снага Ксерксових трупа — Херодотове цифре су, свакако, претеране. Истинитост Херодотових тврђења побија већ Ктезија (живео на двору перс. краља крајем V и поч. IV века пре н. е.), који тврди да је Ксерксе имао свега око 800.000 војника (Перзика 23), а и Диодор (I век пре н. е.) у свом делу, (XI 3) ослањајући се на Ефора (IV в. пре н. е.), па, касније, и Јустин. У науци су постојала сасвим опречна мишљења о том питању. Пре првог светског рата било их је који су сматрали да бројна снага Ксерксове војске није могла бити већа од 300.000 војника (Бузолт), или 150.000 (Велзхофер), или 65 до 75.000 (Делбрик), или чак од 60.000 (Ј. Белох). Међутим, после искустава у првом светском рату рачуна се да би Ктезијини, Диодорови и Јустинови бројеви могли отприлике да одговарају истини, а то значи да је Ксерксе могао имати од 700.000 до 800.000 војника.

76

Почетак овог поглавља је уништен у првобитном рукопису.

77

Меонски Кабелејци — Херодот их означаје као Лиђане, становнике Кабалије, која се налазила северно од покрајине Ликије. Звали су се и Ласоњани.

90

Китно — једно од Кикладских острва (дан. Thernia), на југу од острва Кеја (Кеос).

91

Калхант — син Тесторов, хеленски пророк и врачар под Тројом.

94

Ксут — отац Јона, од кога води порекло и по коме је добило име јонско племе. Иначе, то је митска личност.

99

Нисиријци — становници малог вулканског острва Нисира које је припадало Спорадима, а налазило се на југу од острва Коса. То је данашња Нисарија.

Калиднијци — становници острва Калидне, или Калимне (данас Калимнос), на северозападу од острва Коса.

108

Стрима — град на трачкој обали који је припадао становницима острва Таса, а налазио се североисточно од њега.

Лис — трачка река на западу од Хебра (Марице).

Бријантска земља — предео на трачкој обали који се раније звао Галеја.

109

Маронија — чувени виноградарски град на трачкој обали (данас Мароња).

Дикеја — град на трачкој обали, у Бистонском заливу, код града Абдере (данас Курну).

Измаридско језеро — језеро код града Измира у Тракији, близу Маронеје (Мароње).

Бистонидско језеро — један залив са уским излазом (данашње Буру језеро).

Трауос — речица у Тракији која се уливала у Бистонидски залив.

Компсат — речица у Тракији која је извирала испод Родопске планине и уливала се у Бистонидски залив.

Нест — река у Тракији, данашња Места.

Пистир — град у Тракији, који је лежао западно од реке Месте.

110

Пети — трачко племе које је становало у северној Тракији, између Хебра (Марице) и реке Меласа, која се уливала у Саронски залив.

Бистонци — трачко племе које је становало на Егејском мору, источно од данашње реке Месте.
Сапејци — трачко племе које је становало у области ушћа данашње реке Месте.
Сатри — трачко племе које је становало у брдима између дан. река Струме и Месте.

111

Беси — трачки горштаци који су становали северозападно од планине Родопе.

112

Фагрет — пијеријска тврђава која се налазила источно од реке Струме, у подножју планине Пангеја. **Пергам** — једно пијеријско утврђење у Македонији.

113

Бог — командант персијске посаде у Ејону.
Ангит — лева притока реке Стримона (Струме), коју не можемо ближе да означимо.

114

Девет путева — место на Стримону, у близини његова ушћа, у покрајини Едонији. На том су месту 437. г. пре н. е. Атиљани основали град Амфипољ (данас Емболи).

115

Аргил — град код ушћа реке Струме у покрајини Бизалтији у Македонији.
Посидејски залив — залив код града Посидеја, у близини Стагире, града у источној Халкидици, који је познат као родно место славног филозофа Аристотела.
Силијска равница — котлина кроз коју отиче вода из језера Болба (данас Бешичко језеро), на северу од Халкидикe, и тече у Струмски залив.

121

Терме — град на македонској обали Термејског залива. Касније је он назван Тесалоника. Ми тај град зовемо Солун.

122

Аса — град на Халкидици који се звао и Асра, а који је лежао на Сингијском заливу.
Пилор — град на источној обали полуострва Ситоније (данашњег Лонгоса).
Синг — град на Халкидици по коме је Сингијски залив (данас Светогорски) и добио име.
Сарта — град на Халкидици (данас Картали).
Рг Ампел — у пределу Тороне (види VII 22), на данашњем полуострву Лонгосу.
Галепса — град на Халкидици, на данашњем Лонгосу у Торонејском заливу.
Сермила — град на Халкидици (данас Ормилија).
Мекиберна — лука града Олинга на Халкидици.
Олинг — град на полуострву Халкидици, који је касније Филип Македонски разорио 348. г. пре н. е. То је данашњи Ајо Мамас.

123

Рг Канастреј — јужни шиљак полуострва Палене (данас Касандра). То је данашњи Кап Палиури.
Потидеја — град на данашњем полуострву Касандри, који је касније добио име Касандрија.
Афитиј — град на данашњем полуострву Касандри, на Халкидици.
Неја — град на Халкидици, на источној обали Палене (Касандре).
Ега — град на Халкидици, северно од Пелте (данас рушевине код села Водене).
Терамба — град на источној обали Палене (Касандре), на Халкидици.
Скиона — град на јужној обали Палене, на Халкидици (Касандри), око кога су водили рат Атињани и Спартанци. Атињани су га најзад отели од Спартанаца 421. г. пре н. е. и поклонили његову земљу Платејцима, пошто су људе побили, а жене претворили у робиње.
Менда — град на западној обали Палене, на Халкидици. Не можемо детаљније да га означимо.
Липакса — град у области Кросеје, на Халкидици, у приморју.

Комбрија — градић у области Кросеје, на Халкидици.

Лиса — град у области Кросеје, на Халкидици, који не можемо ближе означити.

Гигон — град на полуострву Халкидици, у данашњем Солунском заливу.

Кампса — градић на полуострву Халкидици.

Смила — град у данашњем Солунском заливу.

Енија — град на западној обали Халкидике.

Кросеја — предео у Македонији, близу Потидеје, на источној обали данашњег Солунског залива.

Мигдонија — предео у Македонији, источно од данашњег Вардара.

Синд — град у пределу Мигдоније, недалеко од данашњег Солунског залива.

Халестра — град на ушћу данашњег Вардара у море.

Богијеида — македонски предео на десној обали доњег Вардара.

Ихна — град у Македонији, у сливу данашњег Вардара.

Пела — град у Македонији, који је касније био престоница македонских краљева. То је данашња Палатица, код Алаклиса.

124

Крестонија — предео између данашњег Вардара и Струме у северној Мигдонији.

Хидор — река у Македонији, касније названа Ехедор, а која се налазила источно од Вардара.

127

Лидиј — река у Македонији, код Херодота означена као притока реке Халиакмона (дан. Бистрице).

128

Перхеби — племе у планинским пределима северне Тесалије. То је пелашки народ на реци Титарезију (данас Саранто Порос).

Гон — град у Тесалији на улазу у долину Темпе, која се налазила између Олимпа и Осе, а кроз коју је текла река Пенеј (данашња Саламврија).

129

Апидан — притока реке Енипеја у Тесалији (данашњи Влахо Јани).

Онохон — десна притока Пенеја у Тесалији.

Енипеј — притока Пенеја у Тесалији (дан. Гура).

Памис — јужна притока Пенејева у Тесалији (дан. Пилиури).

Бебеидско језеро — речно језеро у Тесалији (дан. Кариа језеро).

134

Талгибије — гласник, или курир краља Агамемнона под Тројом, који је касније био поштован у Спарта као херој. Онде је имао и надгробни споменик. Његови потомци, који су у Спарти обављали гласничку службу, звали су се Талгибијади.

137

Халијци — становници града Тиринта, на јужном врху Арголиде, на Пелопонезу.

139

Истам — земљоуз или превлака између средње Хеладе и Пелопонеза. Данас је ова превлака пресечена раније прокопаним Коринтским каналом.

141

Тритогенеја — надимак богиње Атене што се, тобоже, родила на либијском језеру Тритону, или по старом потоку Тритону, који тече са југа и улива се у језеро Копаиду у Беотији.

143

Темистокле — чувени атински државник чијом су заслугом Атињани однели славну победу код Саламине 480. г. пре н. е. Он је основао луку Пиреј 493. г. пре н. е. и успоставио атинску поморску силу. Због шуровања са Персијанцима протеран је из Атине 471. г. пре н. е. Последње дане живота

провео је живећи од милости персијског краља Артаксеркса. Умро је 461. г. пре н. е. у Магнезији, у Малој Азији.

144

Лауриј — гора у јужној Атици (највиши врх 650 m). у којој су се налазили рудници сребра.

Рат против Егињана — овде се мисли на рат који је Атина водила против Егине 488/7. г. пре н. е., под вођством Темистокла.

145

Гелон — тиранин у Сиракузи на Сицилији, који је умро 478. г. пре н. е.

153

Тел — Спорадско острво које се налазило северозападно од острва Рода. (данас Дилос).

Макториј — град на Сицилији, северно од Геле (данас Мазарино).

154

Калипољ — град на Сицилији (дан. Галодоро).

Наксо — град на источној обали Сицилије, који се звао и Халкидика. Био је у савезу са Атином за време пелопонеског рата, 415. г. пре н. е. Разорио га је тиранин Дионисије из Сиракузе, 403. г. пре н. е. Остаци грађана били су насељени у Тауромену.

Леонтина — град на источној обали Сицилије (дан. Леонтини).

Елор — река на Сицилији (дан. Абисо).

Камарина — град на јужној обали Сицилије (дан. Камерина), насебина Сиракужана.

155

Сикули — народ који се доселио из Италије у северозападну половину предела Сицилије. По њима су Хелени и назвали то острво.

Хибла — име једног града на Сицилији који су основали Сиракужани 648. г. пре н. е. (можда дан. Каћиола).

Килиријци — надничари на Сицилији који су били сиканског порекла.

156

Мегара — град на источној обали Сицилије, северно од Сиракузе. Ова се Мегара звала Хиблејска.

Еубеја — град на Сицилији; немамо ближег одређења.

165

Терил — тиранин из Химере на Сицилији, кога је Терон протерао, те је побегао у Картагину, којој се обратио за помоћ. То се дешавало за време Ксерксова похода на Хеладу, 480. год. пре н. е.

Терон — тиранин из Агригента, или Акраганта, на Сицилији (дан. Ђирђенти) од 488. до 473. г. пре н. е.

Елисичани — лигурско-иберско преткелтско племе у Нарбонској Галији, око Сепиона (дан. Сете, или Sette) и Агате (дан. Агде).

Хамилка — картагински суфет кога је Гелон победио код Химере 480. г. пре н. е.

169

Камик — град на Сицилији, изнад Агригента. То је данашњи Каместро.

170

Дедал — чувени митски инжењер и градитељ Лавиринта на Криту, отац Икаров, проналазач многих вештина.

През — град на источном делу Крита.

Хирија — град у Јапигији, у јужној Италији (дан. Оро).

Месапијци — становници данашње Калабрије, у јужној Италији.

Микит — заменик Анаксилаја, тиранина у Регију од 580. до 476. г. пре н. е.

173

Ал (или Алос) — град у Фтиотидској Ахеји, недалеко од Пагазејског залива (данас Волоског залива).

Темпе — клисура између планине Осе и Олимпа, кроз коју се пробијала река Пенеј (данашња Салам-врија).

Александар Македонац — Аминтин син, савременик хеленско-персијских ратова.

175

Термопилски кланац — једини пролаз из Тесалије у Локриду и праву Хеладу. Био је широк 60 корака, испресецан рекама, преграђен зидом и заштићен тврђавом Трехином. Сада је земљиште, због наноса речног муља, сасвим измењено.

Трехињани — становници града Трехине у Тесалији, на планини Ети, који се налазио у близини данашњег села Мустафа Беја.

Артемизиј — рт на северној страни Еубеје, који је добио име по тамошњем Артемидином храму (данашњи рт Сирихори), чувен због пораза персијске флоте 480. г. пре н. е.

176

Трачко море — северни део Егејског мора.

Скијат — острво у близини Еубеје (дан. Скиато).

Магнезијско копно — земљиште тесалског полуострва Магнезије, између Пагазејског залива и Трачког мора, са градом Магнезијом.

Алпени — место на источном улазу у Термопиле, које је припадало Епикнемидским Локранима (названи по гори Кнемис).

Феник — река код Термопила, која се уливала у Азоп (дан. Асопо), код западног теснаца.

Антела — град код Термопила, који не можемо ближе одредити.

Ета — планина у средњој Хелади, позната и данас под тим именом. Њени се обронци код Термопила спуштају до Егејског мора.

178

Тија — Кефизова кћерка по којој су добиле име Тијаде, Атињанке које су сваке године одлазиле на Парнас да са делфијским баханткињама прославе оргије у част бога Диониса.

183

Сепијада — рт у тесалској покрајини Магнезији. То је данашњи Ајо Ђорђи (Св. Ђорђе).

Кастанеја — град на источној обеди полуострва Магнезије.

185

Еорди — племе које је становало између данашњег Вардара и Струме. Оно је, према једном мишљењу, остатак илирских племена која су становала у Еордеји, на западу од планине Бермиона у Македонији.

188

Ипни — гребени уз обалу Магнезије, на северним обронцима планине Пелиона.

Мелибеја — град на магнезијском полуострву, на обронцима планине Осе, завичај чувеног Филоктета, славног стрелца кога је на путу за Троју ујела отровна змија, те је морао да остане десет година на острву Хризи, док му видар Махаон по његову доласку под Троју није излечио рану.

189

Бореја — син Астрејев и Еојин, муж Оритије, који је становао у Тракији. По њему је назван северни ветар, па и сам север (Бур).

Оригија — кћи атинског краља Ерехтеја, коју је Бореја уграбио и однео у Тракију у свој двор. Родила је Бореји четворо деце, два сина и две кћери.

191

Тетида и Нереида — кћи Нереја и Дориде, жена краља Пелеја и мати Ахилова. Она је добра и милостива богиња која заједно са својим сестрама, морским нимфама Нереидама, станује у морским дубинама код старог оца Нереја. У великом је пријатељству са Зевсом и помаже му кад му запрети опасност. Зевс и Хера су је, и против њене воље, удали за смртног краља Пелеја. На приређеној свадби дошло је до свађе између присутних богиња, што је довело до отимања лепе Јелене и до Тројанског рата.

193

Афета — место на улазу у Пагазејски залив (данас Волоски залив) на полуострву Магнезији.

195

Алабанда у Карији — град у малоазијској покрајини Карији (данас Арабхисар).

Пафо — град на западној обали Кипра, са чувеним храмом Асхере (Афродите), код данашњег места Кукла. Храм је био удаљен од морске обале и од места Пафа 60 стадија (око 11 и по km).

196

Малида — предео у Тесалији, на Малијском заливу, прекопута северозападног рта Еубеје. Имао је облик потковице и био окружен планинама.

198

Антикира — град на реци Сперхеју (данас Елада) у Тесалији, близу тесалско-хеленске границе.

Сперхеј — река у Тесалији која се улива у данашњи Зеитунски залив (сада Елада).

Дирас — речица код града Трехине.

Мелант — река која тече поред Трехине и улива се у Малијски залив (данас Мавра Нерија).

200

Антела — место у близини Термопила.

202

Орхомен — град у еолској Аркадији. Рушевине му се налазе код данашњег Калпака.

Флијунт — град у Арголиди, између Сикиона и Арга.

Микена — град у Арголиди, престоница Агамемнонова, коју су касније разорили Аргејци и Тегеаћани, рушевине му се налазе код данашњег села Харбати. Ове рушевине темељно је проучио Немац Шлиман.

203

Опунтијски Локрани — становници града Опунта и околине на Еубејском мореузу и у Малијском заливу.

206

Карнејске светковине — велика национална светковина Спартанаца, основана у част Аполона Карнејског. То је била у ствари ратничка свечаност. Састојала се у овоме. Подигли би пред бродом девет шатора, а у сваком би шатору живело по девет људи, као у рату. Светковином је руководио свештеник са 15 помоћника, које су бирали на 4 године. Касније су на тој светковини приређиване и музичке утакмице. Исте светковине одржаване су и у Сикиону, Месени, Кирени итд. Добиле су име по атрибуту Аполоновом Карнејос. То је име везано за више митова у којима се говори о његову постанку. По једноме, оно је постало од имена Аполонова пророка Карноса из Акарнаније, кога је убио један од Хераклида. Аполон је због тога казнио Хераклиде, а ови, да би га умилостивили, почну га обожавати под тим именом, те оснују, у његову част, Карнејске светковине. За време тих светковина није се смело ратовати. Светковина се одржавала од седмог дана месеца Карнеја (крај нашег августа) и трајала је девет дана.

213

Пиле — друго име за Термопиле, где су се сваке године састајали представници чланова Амфиктионског већа, тзв. пилагори.

216

Мелампигова стена — стена код Термопила која је добила ово име по шаљивом Херакловом атрибуту Мелампигос (црногузи).

Керкопска седишта — место у Термопилима, које је добило име по угурсузима Олу и Еурибату, или Силу и Трибалу, личностима из бајки о Хераклу.

231

Битка код Платеје — одиграла се 479. године пре н. е. У њој су Хелени до ногу потукли Персијанце, којима је командовао Ксерксов сатрап Мардоније.

235

Хилон — Спартанац, један од седам мудраца. Био је ефор у Спарти око 500. године пре н. е.

Књига осма

УРАНИЈА

2

Еурибијад — Спартанац, командант хеленске флоте у овом походу.

7

Кеферејски рт — врло опасан југоисточни шиљак острва Еубеје (данас Ксилофаго).

Герестејски рт, или Герест — јужни шиљак Еубеје, са истоименим градом, где се налазио храм и гај Посидонов (данас Капо Мандили и град Гересто).

13

Стрме стене (Koila tes Euboies) — стеновити део еубејске западне обале између града Гереста и Еретрије.

23

Хистијеја — град на северној Еубеји у чијој су близини 446. г. пре н. е. били основали атичку колонију Ореос.

Елопија — предео на северној Еубеји.

31

Дорида — покрајина у пределу планине Ете. Раније се звала Дриопида.

32

Парнас — планина у Фокиди код Делфа (највиши врх 2 460 ш).

Неон — град у Фокиди на источном подножју Парнасовог врха Титореје (данас рушевине код Палеа Фиве).

Озолска Локрида — западна Локрида код данашње Салоне.

Амфиса — град у Озолској Локриди, близу данашње Салоне.

Крiza и Кризејска равница — названа по граду Кризи, који је био разрушен 585. г. пре н. е. Налази се недалеко од Делфа и Кризејског залива.

33

Харадра — град у Фокиди на речици Харадру, код данашње Сивале.

Ерох — место у Фокиди.

Петрониј — град у Фокиди; немамо ближег одређења.

Амфикеја — град у Фокиди.

Педијеја и Педијејци — град у Фокиди и његови становници (данас рушевине код Палеа Фиве).

Тритеја — град у Фокиди, на граници Локриде.

Елатеја — град у Фокиди (данас Елефта), познат по томе што га је Филип Македонски заузео 339. г. пре н. е.

Хијампољ — град у источној Фокиди, близу Аба (данас рушевине код Богдане).

Парапогамија и Парапотамијци — град у Фокиди, на левој обали речице Кефиза, на граници Беотије, и његови становници (данас рушевине код Белиса).

34

Панопеја — град у покрајини Фокиди, на левој обали Кефиза, на граници Беотије (данас рушевине код Ађо Власи, близу Давлије).

35

Даулија — град у Фокиди, у подножју планине Парнаса (данас Давлија).

Еолида — град у Фокиди, између планине Парнаса и Кирориса.

36

Корикиј и Корикијска пећина — подземна пећина која се налазила изнад Делфа (данас Сарантавли),

37

Храм Пронејске Атине — добио име по томе што се налазио испред Аполонова храма, као неко предворје или трем (пронаос). Налазио се поред светог друма којим се кроз Фокиду долазило у Делфе.

39

Филак — херој из Делфа, син фочанског краља Деиона и Диомеде, брат Актора, Енета, Кефела и Астеропеја, а муж Периклимене (или Климене) и отац Ификла.

Аутоној — херој из Делфа.

Касталија или Касталијски извор — музама и Аполону посвећен извор на Парнасу код Делфа.

Хијампејски врх — источна од две стене (зване Фаидриадес) које су се налазиле више извора Касталије, источно од Делфа.

41

Акропољ — тврђава у Атини, која је била висока 154 m и цела посвећена боговима, те зато украшена киповима и разним другим споменицима. У њој се налазила државна ризница и попис државних дугова.

42

Погон — трезенска лука (данас пристаниште и сквер Пароса).

43

Еринеј — град у покрајини Дориди (данас Палеохора).

45

Амбрачани — становници града Амбракије у Епиру (данас Арте).

Леукађани — становници јонског острва Леукаде (данас Левкада), које су Млечани звали Санта Маура.

46

Серифљани — становници острва Серифа, једног од западних Киклада, западно од острва Пара.

Мелијци или Мељани — становници југозападног Кикладског острва Мелос (данас Мило).

47

Питијске игре — приређиване су на утрини града Кризе у Фокиди, у делфском месецу букатију (прва половина метагеитнијона, средина нашег месеца августа), сваке четврте године, односно сваке треће олимпијске године, у част Питијског Аполона. Приређивање ове светковине била је

дужност амфиктионаца (види ком. II 180), па је због тога то и могло да пређе у руке Филипа Македонског. За време трајања ових светковина у Хелади је владало примирје. Рачуна се да је прва Пителија приређена 586. године пре н. е. Испочетка је на тим светковинама долазило само до музичких такмичења, са химном богу на крају, али су се касније, поред китарета (свирача на китари) и ауледа (свирача у флаугу), такмичили и гимнастичари (атлете) за ловоров венац. С тим играма се престало око 394. године н. е.

64

Теламон — син Еаков, отац Ајантов и Теукров, поштован на Саламини као херој.

65

Тријасијска равница — налазила се код Елеузине у Атици, а добила је име по општини Трија (Thria). До ње су водила Тријасијска врата, атинска капија на северозападној страни града. Касније су та врата названа Дипилон.

71

Скиронидски пут — уски пут преко горе Гераније; водио је преко једног обронка који се стрмо спуштао у море. Пут је добио име по једном разбојнику, Скирону, кога је убио Тезеј. Данас је то Какискала.

73

Кинуријци — становници дивљег планинског предела Кинурије (или Киносурije) у Лаконији, у југозападном делу Арголиде, у Арголидском заливу. Име нас, по свој прилици, упућује на неки прастари претхеленски, можда пелашки народ.

Азина — град на обали Месеније, који су основали Дриопи из Азине у Арголиди.

Кардамила — град на источној обали Месенског залива (данас Скардамула).

Орнеати, или Орнеаћани — име перијека у Арголиди које су добили по граду Орнеја. Овај град се налазио северозападно од Арга.

76

Кеј — вероватно друго име малог острва Аталанте код Саламине.

Киносура — дугачки шиљак острва Саламине који се као танак и дугачак језик пружао према истоку.

Мунихија — утврђење на узвишици (око 80 m) између луке Пиреја и Фалерског залива, са малим, скоро потпуно округлим Мунихијским заливом.

Пситалија — мало острво између Саламине и луке Пиреја (данас Липсокутали).

77

Дике — богиња правде.

Кронид — презиме Зевсово по оцу Крону.

79

Аристид — син Лизимахов, славни атински државник који је имао надимак "праведни". Умро је око 467. године пре н. е. Његову биографију написао је Плутарх (рођен око средине I века н. е.), а превео је на наш језик др Милош Ђурић.

90

Егалеј — јужни огранак Парнаса, између Атине и Елеузине, а прекопута Саламине (данас Skarmagna).

93

Анагир (Anagyros) — општина у Атици која је припадала фили Ереhteис.

94

Храм Скирадске Атине — добио име по белом сунцобрану (скирон) који се носио у процесiji у част Атине Скирас. Од тога је добио име и дванаести месец у години, Скирофорион. То је друга половина јуна и прва половина јула месеца.

96

Колијадски рт — уски истурени језичац на атичкој обали који се налазио нешто јужније од Фалера.

107

Рт Зостер — шиљак на Јужној атичкој обали (данас Кап Ломбарда).

125

Белбина — мало стеновито острво на улазу у Саронски залив (данас Сан Георг).

131

Леутихида — спартански краљ из породице Хераклида, победник Персијанаца код Микале, 479. г. пре н. е.

133

Еуроп — вероватно град у Карији, у Малој Азији. Не можемо га поближе означити.

134

Лебадија — данашња Ливадија, град у Беотији, на западу од језера Копаиде.

Трофониј или Трофонијска пећина — названа по хероју Трофонију из Лебадије у Беотији.

Трофоније је био син орхоменског краља Ергина, а брат краља Агамеда. Ова двојица су, по једном миту, саградила ризницу беотском краљу Хиријеју, тако да се лако могло улазити у њу и красти благо. Краљ им је поставио замке и Агамед се ухватио у њих. Да га брат не би одао, Трофоније одсече Агамеду главу и собом је понесе (упореди II 121). Али касније земља се отвори и прогута Трофонија у гају код Лебадије где се налазила Агамедова пећина. Тако је ту постало Трофонијево пророчиште, где су људи, који су тражили савета, ноћним жртвама призивали Агамеда и Трофонија силазећи на

лествама у пећину. Трофоније је првобитно био божанство, хтонични Зевс или Хермес, који носи на горњи свет богатство из земљине утробе. Касније је, као херој, постао лукави крадљивац који краде благо сакривено у земљи.

Аполон Изменијски — атрибут Аполонув у Теби (у Беотији). Храм му се налазио јужно од града, у близини реке Измене на Изменијској узвишици, по којој је и добио име.

135

Храм Птојског Аполона — добио је име по гори Птоју у Беотији, на којој се налазио храм и пророчиште између језера Копаиде и мора (у данашњој Палеји и Струћини).

Акрефија — град у Беотији, на језеру Копаиди (данас Кардица).

137

Лебеја — град у горњој Македонији који не можемо поближе да одредимо.

138

Бермион — планина у Македонији коју не можемо поближе да одредимо.

Књига девета

КАЛИОПА

7

Хијацинтије или Хијацинтијске светковине — спартанске светковине у част бога Аполона из Амikle и Хијацинта кога је Аполон нехотице убио диском. Свет коvine су се одржавале сваке године у Амикли, у месецу јулу. То је, у ствари, симболично приказивање рађања и брзог умирања природе. Трајале су три дана. Првог дана приношена је жртва за покојнике у тихој жалости, без

песамa. Другог и трећег дана одржавани су весели опходи и утакмице. Девојке и младићи су у веселим песмама величали апотеозу Хијацинта, изражавајући наду да ће од велике жеге изумрла природа поново оживети. Хијацинт нас по многоме подсећа на Диониса.

11

Орестиј — место у јужној Аркадији, у пределу Меналији, на реци Алфеју, недалеко од каснијег Мегалопоља.

15

Декелеја — атинска општина између Парнеса и Пентеликона, која је доминирала путем за Еубеју. Налазила се у близини данашњег дворца Татои.

Сфендалеја — атичка општина (дема) на североистоку од Парнеса. Припадала је Хипотонтијској фили, на беотској граници између Танагре и Декелеје.

Скол — место у области Тебе у Беотији, на северном обронку Китерона.

Еритреја — стари град у Беотији, југоисточно од Тебе, на планини Китерону (данас рушевине код Пигадије).

25

Гаргафијски извор — извор код Платеје на Китерону, у Беотији.

26

Еуристеј — син Стенеле и Пелопове кћери Никите, краљ у Микени, код кога је Херакло морао да служи и да изврши 12 јуначких дела.

Ехем — краљ у Тегеји, граду југоисточне Аркадије, на Пелопонезу.

27

Напад Ахејаца. с Полиником на Тебу — овај је рат, по миту, настао кад је Етеокле прекршио уговор склопљен са братом му Полиником, по коме су у Теби имали да владају оба брата, наизменично сваке године. Због тога је Полиник отишао у Арг и довео Адреста и војску против Тебе. Тај рат је познат као "Поход седморице против Тебе". У њему су погинула оба брата у двобоју, па су рат после десет година наставили њихови потомци, опет под вођством истог Адреста. Овај други рат познат је као "Поход епигона". Рат се, најзад, завршио разорењем Тебе.

28

Анакторијци — становници града Анакторија у Акарнанији, у Амбракијском заливу.

Палејци — становници града Пале на Кефаленији.

35

Дипеја — градић у Аркадији, поближе непознат.

51

Ероа — речица код Платеје чији рукавци, текући од извора, чине "Острвце".

53

Питанска чета — чета названа по Питани, једној од пет општина које су сачињавале Спарту.

57

Аргиопиј — место на пољу битке код Платеје у Беотији.

Молоент — река или, боље, један поток код Платеје. Налазио се источно од "Острвца".

64

Стениклер — град у северној Месенији, престоница владара те земље.

73

Афидна — једна дема (општина) у Атици, у фили Леонтис.

75

Дат — пристаниште у области Тракије, прекопута острва Гаса.

93

Аполонија — град у Јонском заливу на обали Мизије у Малој Азији.

Хон — речица у Мизији у Малој Азији. Херодот ју је, вероватно побркао са истоименом реком у северном Епиру.

96

Калами на Саму — место на источној обали острва Сама.

97

Гесон — речица на јужној страни рта Микале (сада Капо Санта Мариа), у Малој Азији, прекопута острва Сама.

Сколопоент — поток или речица на јужној страни рта Микале, у Малој Азији, а по некима место у том пределу.

114

Рт Лектон — јужни шиљак покрајине Тројаде у Малој Азији, на обронцима горе Иде.

119

Апсинтијци — трачко племе које је становало северно од Херзонеза (Галипоља).

Плистор — неко божанство трачког племена Апсинтијаца.

О ХЕРОДОТУ И ЊЕГОВОЈ ИСТОРИЈИ

Херодот је, свакако, један од великана који припадају целом културном свету, а његово је име на листи најзначајнијих и најинтересантнијих светских писаца. Иако га од нас дели више од две хиљаде година, он ипак живи кроз своје дело у свакој културној средини. Зато је сасвим на месту што га је исто тако славни Цицерон назвао оцем историје и што су га, као таквог, потврдили и наука и безбројна поколења у току двадесет и четири века.

Дело овог пасионираног путника, неуморног и радозналост приповедача, побожног песника, сликара људских судбина и страшног пропагатора слободе и демократије Периклове Атине, још је увек тражена и драгоцен лектира у скоро свим цивилизованим земљама, иако он није био, у правом смислу те речи, ни први ни прави историчар. Па, и поред тога, о животу тога великана "оца светске историографије", остало нам је врло мало, и оскудних, података. По обичају античких великана, он није налазио за потребно да нам прича о себи и о своме животу, као да је знао да ће му слава и име живети докле год човек буде у могућности, и докле год буде осећао потребу да се бави проучавањем своје прошлости и, најзад, докле год буде тежио да васпитава свој подмладак у духу љубави према отаџбини и човеку.

Једини податак који нам Херодот даје о себи јесте то да је био из Халикарнаса. Из самог његовог дела могли су се извести неки закључци о његовом животу и кретању. На пример, види се да је био добро ситуиран човек, из врло угледне и богате породице, и да је много путовао. Затим се види да је био на страни тада моћног трговачког сталежа, који у његово време већ потпуно потискује старо земљопоседничко племство и у целом хеленском свету тога времена доводи до невероватног процвата робовласничке демократске републике атинског типа. На основу богате културне заоставштине из скоро свих важнијих области духовног живота (науке, нарочито уметности, затим политичких институција, друштвених односа, уздизања религије на степен високе моралне свести о потреби једног вишег регулатора деловања људи и односа међу њима као последице тог деловања) лако можемо приметити да је раздобље у коме је Херодот живео и

стварао обележено највишим достигнућима до којих је човек, као јединка и као члан колектива, могао у то време и у тим условима да се вине у погледу продирања у тајне природе, државне организације, међународних односа и, најзад, у погледу уметничког стваралаштва.

Све остало што се о Херодоту зна реконструисано је на основу података каснијих хеленских и римских писаца. Основне и најглавније податке дали су историчари: Суида (X век н. е.), Плугарх (46—125. г. н. е.) и Ауло Гелије (II век н. е.). Према тим подацима, Херодот се родио 484. год. пре н. е., у граду Халикарнасу у малоазијској покрајини Карији, за време владе мудре Артемизије, коју спомиње са дивљењем и симпатијама на неколико места у својој историји (VII 39, VIII 68, 87, 93, 101—103). Година његовог рођења утврђена је на основу података Аула Гелија (*Noctes atticæ* XV, 23), према коме је Херодот имао 53 године за време избијања пелопонеског рата. То је у ствари цитат из записа Памфиле, учене жене која је живела за време Нерона (I век н. е.). Отац му се звао Ликсе, а мајка Дрио (или *Rhoio*).

Херодот је био из угледне хеленизиране породице, која је по очевој линији била карског порекла, а по мајци хеленског. Имао је једног брата, Теодора, а ујак (или стриц или брат од стрица) био му је песник Панијасид, аутор једне песме о Хераклу и тумач знамења (пророк). Овај је имао јаког утицаја на Херодота, и вероватно је да се под тим утицајем Херодот упознао са целом дотадашњом хеленском литературом и филозофијом, и почео да се интересује за чудеса и пророчанства. Панијасид га је, вероватно, увукао у политичке и страначке размирице родног града, те је, ваљда, због тога и морао да мења завичај. Овај рођак је, по свој прилици, у њему пробудио и љубав према историји, јер је дао песничку обраду мотива из прастаре историје јонских градова. Као вођа опозиције против Пасинделида, Артемизијиног наследника, Панијасид је морао да напусти Халикарнас и да побегне на острво Сам. То исто је учинио и Херодот око 464. године пре н. е. На Саму је Херодот проживео неколико срећних година младости, заволео то острво, те га се зато у свом делу сећа са захвалношћу и великом љубављу.

Не зна се тачно колико је година Херодот провео на острву Саму и колико се пута враћао у Халикарнас, и да ли је учествовао у обарању Лигдамида 454. године пре н. е. Сигурно је само да је и из Халикарнаса и са Сама путовао по Малој Азији као персијски држављанин и тако упознао најважнија места у том пределу. На путовања је увек ишао са једним циљем: да прикупи што више материјала за своју историју. С обзиром на толико мноштво података, тешко се може претпоставити да су му путовања имала и неки други циљ, на пример трговину. До 444. године пре н. е. пропутовао је значајније пределе у Хелад и обишао важнија бојишта, посетио чувене храмове, пре свега Делфе, па пророчиште у Додони у Епиру, путовао у Македонију, Тракију, Пеонију, на Црно море, па његовим обалама на ушће Дунава и, најзад, у Скитију. Свуда је неуморно скупљао историјски, етнографски и географски материјал. Већ раније је морао путовати у Азију и упознати се са две велике културе, персијском и бабилонском. Вероватно је био и у Сузи, престоници персијских краљева, и у Агбатани и Бабилону. Пре 444. године пре н. е. пада и његово путовање у Египат, за који се нарочито интересовао и који га је посебно привлачио. У Египту је био у свим важнијим местима, посетио све важније споменике, а уз Нил стигао до Елефантине. Описао нам је најважније центре те древне културе: Мемфис, Тебу, Саис, Наукратију, Бубастију, Пелузију, Хелиопол и Кирену. Описао је Нилу поплаву Египта и покушао да је објасни помоћу здравог разума. Дао нам је, даље, драгоцене цифарске податке о пирамидама. Први је дао етнографски приказ северне Африке, са много фантастичних података. После посете Египту путовао је у Палестину и Феникију. Од ових његових путовања имале су огромну корист историја, географија, етнографија и природне науке. Тако нам је Херодот не само отац историје, него и један од првих географа, етнографа и научника света. Већ 445. године он је у Атини, где пред одабраним скупом чита одломке из свог дела. На основу података неких писаца (Лукијана, сатиричара око 120. године н. е.), Херодот је јавно читао одломке из њега и у другим местима, па чак можда и у Олимпији за време одржавања олимпијских свечаности. У вези с тим је и настала она прича о утицају Херодотова читања на Тукидида, млађег Херодотовог савременика и оснивача научне историографије.

Обично се сматра да све књиге Херодотове историје нису биле писане оним редом којим се данас обично објављују. О томе има много опречних мишљења и тврђења заснованих на извесним

противречностима, као што је она о израстању браде Хериној свештеници пре појаве несреће. На једном месту се прича (I 175) да се то десило трипут, а на другом (VIII 104) да се десило двапут. Херодот је у својим четрдесетим годинама, као зрео човек, дошао у Атину, и онде се убрзо спријатељио са чувеним Периклом и славним трагичарем Софоклом. О пријатељству са Софоклом сведочи нам неколико места у Софокловим трагедијама (Антигона и Трачанке), где велики трагичар помиње Херодота. Софокле је чак испевао једну елегију и посветио је Херодоту. У Херодотовом делу се, исто тако, види на неколико места да је био у пријатељству са Периклом и његовом породицом Алкмеонидима (V 62, VI 121—124). О томе сведочи и цело ово дело и Херодотов став према најважнијим проблемима тадашње Хелаве.

Већ 444. године пре н. е. Херодот се придружује атинским колонистима и одлази са њима у јужну Италију, где оснивају град Турије на рушевинама старог града Сибариде. Ту, у Туријама, провео је Херодот извесно време радећи у тишини на писању своје историје. Не зна се тачно колико се онде задржавао и када се и колико пута враћао у Атину. Не знамо ништа ни о периоду његова живота после одласка у Турије. Све што је о томе писано само је нагађање и не почива на поузданим изворима. Др Милош Ђурић у Историји хеленске клижевности (стр. 411) мисли да је Херодот "још једаред из Турија дошао у Атину, јер у свом делу (V 77) спомиње Пропилеје на атинском акропољу које су биле саграђене 433/32. г. пре н. е., а спомиње их тако да се види да их је сам видео". Није нам, такође, познато ни где је ни кад је умро. Биће ипак највероватније да је умро у Туријама; а анализом његова дела долазимо до претпоставке да би последњи термин његове смрти морала бити година 424. пре н. е.

* * *

Херодот своје дело назива "хисториес аподексис" (ἱστορίης ἀπόδεξις), што према др Милошу Ђурићу значи: "приказивање онога што је дознао, доживео и проучио". Дело је у александријском времену (од краја четвртог века пре н. е. до 30. г. н. е.) подељено на девет књига, према броју муза чија имена поједине књиге носе.

У уводном делу прве књиге говори се о сукобима кзмеђу Азије и Европе у митско доба. Карактеристично је да митске личности Ија, Медеја и Европа нису третиране као божанства, па ни као полубожанства, него као смртни људи чији су доживљаји и судбина у вези са обичним смртним људима, трговцима, гусарима и морепловцима. После тога, излаже се историја Лиђана и помиње њихов краљ Крез као први нападач на Хелене и први варварин који је Хелене из Мале Азије претворио у своје робове. Ту се даје кратак преглед атинске историје од Солона и спартанске од Ликурга. Није случајно да је Херодот баш на судбини Креза развио своју теорију о пролазности људске среће и о зависности људске судбине од завидљивог божанства. Излагање Крезове историје доводи нас у везу са Киrom, оснивачем моћне персијске државе, који је победио и заробио Креза. Одатле се наставља историја персијске државе, што је главна нит целог овог дела. Херодот нам, у вези са Персијанцима, прича о освајању Мале Азије, Вавилона, о Кирову походу против Масагета и о његовој смрти, која је, такође, последица охолости.

Друга књига прича о Камбизову походу на Египат. Она нашироко и надугачко говори о овој земљи, њеним знаменитостима, историји и обичајима. Херодот се диви египатској култури и просвећености и сматра их вишим од хеленске, а Египћане назива "најмудријим људима на свету" (II 121, 160). Он нарочито истиче да и Хелени и Египћани имају моногамију, док је многи други народи немају.

Трећа књига говори о Камбизовом освајању Египта. У њој се налази и бајка о Поликрату са острва Сама. Ту се такође прича о владавини лажног Смердиса, о Камбизовој смрти, о завери племића против лажног Смердиса, о Даријеву доласку на престо и о уређењу и установама персијске државе. Даље се говори о подели ове државе на сатрапије, о њеним приходима и о поновном освајању Вавилона помоћу свирепог Зопијевог лукавства.

У четвртој књизи описује се Даријев поход на Ските и опширно се говори о животу и обичајима разних скитских племена, међу којима се налазе Неури и Будини, за које се мисли да су преци словенских племена. Затим се говори о припремама Персијанаца за поновни напад на

Кирену и Либију, што Херодоту даје повода да исприча историју народа тих предела. У овој књизи детаљно је приказана такозвана скитска тактика у ратовању.

Пета књига описује Даријево заузимање Тракије и Јонски устанак, затим Аристагорин пут у Спарту и Атину, и наставља историју ових држава где је у првој књизи прекинута.

У шестој књизи говори се о угушивању јонског устанка, о Мардонијеву походу на Хеладу, о походу Датиса и Артафрена, о пропасти Мардонијеве војске код Атоса и о поразу Персијанаца на Маратону. Овде се такође прича о краљевима у Спарти, као и о Алкмеонидима у Атини. Даље причање се односи на припреме Персијанаца за борбу против Хелена.

У седмој књизи реч је о Даријевој смрти, о Ксерксову доласку на престо и о његовом походу на Хеладу до Леонидине смрти. У овој књизи набрајају се народи од којих је била састављена Ксерксова војска и детаљно се описују борбе са Леонидом и његовим војницима.

Осма књига говори о борбама код Артемизија и о поморској бици код Саламине, као и о заузимању Атине и о пожару Акропоља.

Девета књига садржи описе битака код Платеје и Микале, па опседање Сеста и завршетак рата на хеленском земљишту. Између осталог прича се о убиству Артаикта, Ксерксова намесника у Херзонеској сатрапији.

О Херодотовој историји написано је на свим језицима цивилизованих народа безброј студија. Сви они који су проучавали ово дело слажу се у томе да оно има велику и научну и уметничку вредност. Иако се савремена историографија не задовољава многим подацима које садржи ово дело, ипак су његови историјски, географски и етнографски подаци од непроцењиве вредности. Ко прочита ово дело, мора просто да се зачуди што је Херодот третиран и познат првенствено као историчар, кад он даје много драгоцене податке из области географије и етнографије. Књижевну вредност овог дела, која га уздиже до вредности једног доброг романа, представљају вешто испричане бајке и реални прикази личности, као и све оне безбројне епизоде, од којих су многе сачуване за потоња поколења. Поред овога, ову Историју приближује роману и њена основна идеја: сукоб између Азије и Европе, Персијанаца и Хелена, у коме, у складу са Херодотовом теоријом о људској срећи, победу односи не онај који располаже грубом силом, израженом у броју људи и средстава, него онај ко поседује моралне квалитете. Историјска критика често је оспаравала вредност многих података овога дела, али, и поред тога, у најбољим историјским делима која нам данас говоре о древној прошлости Египта, Вавилоније, Асирије, Персије и Мале Азије, затим острва у Егејском, Јонском и Средоземном мору, као и о древној историји Хеладе, Тракије и области око Црног мора, највећи број узет је баш из Херодота.

Данашњег читаоца Херодотовог дела привлаче наивност и простосрдачност, непосредност и ведрина пишчева, особине којима Херодот освоји читаоца одмах после неколико прочитаних страница. И поред толиког временског размака, ми осећамо, читајући ово дело, да имамо пред собом човека који нам је, по многим цртама карактера, по радозналости и интересовању за људске судбине, врло близак. Али оно што и овом и другим делима антике даје нарочиту вредност, јесте став према човеку, заправо разумевање човека у свим животним ситуацијама, и кад је захваћен страстима и кад мудрошћу суверено влада собом.

На основу извесних чињеница сматра се да ово дело није било завршено. Поред осталог, на такав закључак наводи нас Херодотово обећање да ће касније обрадити историју Асирије (I 106, 184). Обично се мисли да је Херодот план за своју Историју начинио у Атини, и то под утицајем Перикла. Атина је у то време, после сјајних победа над Персијанцима, постала центар и господар једног моћног савеза, познатог под именом Делског или Атинског савеза. У Атини је у то време цветало занатство и трговина, те је овај град као велика поморска сила долазио у додир са многим прекоморским земљама и народима. Баш у тој и таквој Атини Херодотово дело је могло добро послужити Атињанима да се упознају са удаљеним земљама и народима, о којима су дотада знали само разне, често фантастичне бајке, које су их више одвраћале од путовања у те земље него што су их привлачиле. Осим тога, Атина је у то време била главно упориште напредних снага у целом хеленском свету, јер се у њој већ била завршила борба између робовласника — власника великих земљишних поседа, такозваног родовског племства, с једне стране, и робовласника — обртника и трговаца с друге стране, у корист ових последњих, па је Херодотово дело, које толико слави Атину

и њене установе, имало да олакша победу робовласничке демократије у свим хеленским државама и градовима.

Није познато ни кад је ово дело у целини издато, ни ко га је издао. И у погледу композиције и у погледу језика дело је писано под утицајем великих Хомерових епоса. Као Хомер, и Херодот приказује своје личности кроз њихове говоре, које у целини саопштава. Ти говори су састављени по свим законима тадашње реторике. А опште је познато да је изучавање реторике, и теоријско и практично, у античком свету представљало основу образовно-васпитног рада. И код Херодота су, као и код Хомера, дела људи одређена вољом богова. Богови се свете људима за њихова недела, и за злочине отаца испаштају чак и њихови далеки потомци, као што је био случај са Крезом и Алкмеонидима. Богови путем снова, знакова и пророчанстава наговештавају људима судбину коју нико не може избећи, па чак ни сама божанства. Херодот настоји да то схватање докаже као исправно и да га оправда, те се прави као да не примећује да су та пророчанства дата тек после догађаја (*ex eventu*), а њихову двосмисленост и сам често истиче.

Већ деценијама осећала се потреба за преводом овог дела, јер је превод Аугуста Мусића из 1887. и 1888. године нестао из књижарских излога и јавних библиотека. Сем овог, практично недоступног превода, на нашем језичком подручју нико га није издао у целини; ово је први такав превод. Издавани су, ту и тамо, поједини одломци из овог дела, и то искључиво за потребе школа, али се није прихватило посла да се ово значајно дело приближи нашој широј читалачкој публици. Ми смо, међутим, прихватајући се овог посла, имали пред очима баш ту ширу читалачку публику. Зато смо се трудили да, где год је то било могуће, стил превода приближимо стилу наших народних приповедака. Због тога смо и све изјаве пророчишта у стиховима мало слободније преводили. Тежили смо да се приближимо ритму оригинала, а нисмо настојали да дамо хексаметре са свим њиховим стопама и цезурама. На читаоцима је да оцене колико смо у томе успели.

Приликом превођења служио нам је као основа текст Н. Калемберга, у Тојбнеровом издању из 1931. године.

У Срем. Карловцима,
1958.

Милан Арсенић 1. X

АНТИЧКА КЊИЖЕВНОСТ
ХЕРОДОТОВА ИСТОРИЈА, I

II. издање

В. д. гл. уредника
Радован Ждрале

Лектор
Милица Бујас

Технички уредник
Мирјана Јовановић

Коректор
Мирјана Теодоровић

Издавачка радна организација
Матице српске
Нови Сад

Тираж 15 000 примерака

ISBN 86-363-0030-4 / ISBN 86-363-0036-3

Штампа
РО штампарија „Будућност“
Нови Сад, Шумадијска 12

1988

АНТИЧКА КЊИЖЕВНОСТ
ХЕРОДОТОВА ИСТОРИЈА, II

II. издање

В.д.гл. уредника
Радован Ждрале

Лектор
Милица Бујас

Технички уредник
Мирјана Јовановић

Коректор
Мирјана Теодоровић

Издавачка радна организација

Матице српске
Нови Сад

Тираж
15000 примерака

[SBN 86-363-0030-4 / ISBN 86-363-0037-1

Штампа
РО штампарија „Будућност“
Нови Сад, Шумадијска 12
1988